

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Душан Б. Симић

**ГРАЂАНСКИ РАТОВИ У ВИЗАНТИЈСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ XIV
И XV ВЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dušan B. Simić

**THE CIVIL WARS IN THE BYZANTINE HISTORIOGRAPHY OF 14.
AND 15. CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ментор

Др Радивој Радић, редовни професор
Универзитета у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије

Др Влада Станковић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Драгољуб Марјановић, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране

Сажетак

У оквиру ове докторске дисертације проучавали смо начин на који су ромејски историчари XIV и XV столећа посматрали и описивали унутрашње сукобе у Византијском царству. Наиме, имајући на уму ко су били ти историчари, када су писали своја дела и из којих побуда, проучавали смо њихово схватање ових конфликта самих по себи, затим њихово виђење узрока и повода, као и последица који су они оставили за собом. Поред тога, такође смо се дотакли питања да ли је реченим сукобима византијска историографија можда придавала и неку врсту *социјалне* димензије, а уједно, где је тако нешто било могуће, осврнули смо се и на њено виђење грађанских ратова као феномена.

Највише закључака могли смо извући у вези сукоба описаних у делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, који су били не само њихови савременици, па чак и учесници, већ су и своје списе практично посветили тим превирањима. Нажалост, када је реч о оним конфликтима где смо били приморани да се ослањамо искључиво на дела тзв. *историчара пада*, то јест Лаоника Халкокондила, Дуке и Георгија Сфранциса, наше могућности биле су неупоредиво суженије. Због свега тога, разуме се да на свако од горепоменутих питања није било увек могуће пружити јасан одговор или је тако нешто било могуће само посредно, што нарочито важи за сукобе који су се одиграли у последњим деценијама постојања Византијског царства. Штавише, за неке од тих конфликта, за које је добро познато у историјској науци да су се збили, конкретно оне из 1385. и 1390. године, није било чак могуће доћи до било каквих закључака, будући да их ромејска историографија уопште ни не спомиње.

С тим у вези, желели бисмо такође да истакнемо да смо наше закључке, па чак и претпоставке, заснивали пре свега на речима самих византијских историчара, које смо преведене на српски језик и постављене у одговарајући контекст, цитирали на страницама овог рада. Том приликом, посебну пажњу смо посветили и анализи грчких термина и синтагми које су они употребљавали, што је било од особите важности за проучавање њихове перцепције тих сукоба. Усудили би смо се да кажемо да је један од скромних доприноса ове наше студије било и само превођење места које садрже такве речи, не само због тога што нека од њих нису преведена не само на српски, па чак ни на друге савремене језике, већ је и због тога што је неколици њих занимљива за српску историју.

Када је реч о сукобу двојице Андроника (1321-1328), може се рећи да је византијским историчарима заједничко да су га посматрали, са једне стране, као међусобни обрачун двојице царева, а са друге, као сукоб између самих Ромејима. Поред тога, Григора и Халкокондил су га видели и као преврат, односно побуну младог Андроника против свога деде. Поред тога, Григора и Кантакузин су га посматрали и као Божију казну за грехове својих сународника. Што се тиче узрока, Григора и делимично Халкокондил су их видели пре свега у (опсесивној) жељи Андроника Млађег да се домогне трона и његовом страху да никад неће имати прилике да се попне на исти, с тим да Кантакузин пружа дијаметрално супротно објашњење, пребацујући сву кривицу на Андроника II и људе из његове околине. Такође, на основу Григорине приповести могло би се закључити да су избијању овог грађанског рата, поред личних мотива младог Андроника, делимично допринели и други чиниоци, попут амбиција Сиргијана Палеолога, као и утицаја неких људи из окружења поменутог царевића. Као повод, Григора и Кантакузин представили су одлуку старог цара да на Андрониково место постави најпре деспота Константина Палеолога, па потом и његовог ванбрачног сина Михаила Катара. Међутим, треба нагласити да, што се тиче узрока и повода овог рата, можемо приметити да су византијски историчари придавали извесне особености његовој другој и трећој фази. Тако, као узрок друге фазе овог сукоба, Григора приказује незадовољство Андроника II одредбама недавно склопљеног споразума са унуком, као и Сиргијаново огорчење због неиспуњених обећања младог Андроника и његове наклоности према Кантакузину, док је пак прелазак поменутог на страну старог василевса, видео као повод обнову непријатељстава. Што се пак тиче Кантакузина, код њега немамо сличне особености, бар када је реч о другој фази овог сукоба. Приповедајући о трећој етапи овог конфликта, Григора и Кантакузи не кажу много тога о њеним узроцима, док о поводима не говоре ништа. Заправо, све што се може рећи јесте да је Григора као узрок нове обнове сукоба видео у чињеници да су млади Андроник и људи из његовог окружења били незадовољни постојећом поделом власти, желећи да је приграбе целокупну за себе. Код Кантакузина је пак, ситуација потпуно супротна, с тим што овог пута млади Андроник није био жртва само обести свог деде, већ и неких других особа. Када је реч о последицама, византијски историчари им не посвећују превише пажње. Као једну од њих, Григора, који је релативно најбогатији нарративни извор о њима, видео је урушавање византијског друштвеног поретка. Код Кантакузина, међутим, не можемо наћи места која

говоре о томе, али се могу пронаћи она које доприносе утиску о општем тешком стању у коме се нашло Царство након завршетка овог грађанског рата. Поред тога, ромејској историографији је заједничко да су као последицу овог сукоба видели турску експанзију на рачун Царства. Тако је Григора, као његову последицу видео турске пиратске нападе, као и њихове пљачкашке походе на Тракију, Македонију и егејска острва, што је, како истиче, довело и до смањења прилива новца у државну благајну. Кантакузин пак, тежи да прикаже османско запоседање Прусе, као последицу овог сукоба, што чини и Халкокондил, тврдећи и да су други градови у Малој Азији у то доба запоседнути. Поред тога, византијски историчари су као последицу овог рата приказивали и бугарске упаде на територију Царства, као и њихово и српско уплитање у ромејске *унутрашње прилике*. Најзад, Григора приказују као последицу овог сукоба, пораст утицаја Ђеновљана на прилике у Царству, као и извесни татарски упад убрзо након завршетка овог сукоба. Напоследку, када је реч о томе да ли је ромејска историографија придавала овом сукобу и неку врсту *социјалне* димензију, материјал за расправу пружа једино Григора. Иако се на поменуто питање не може дати јасан одговор, начин на који приказује поједине догађаје као да иде у прилог закључку да је био свестан да је овај конфликт имао и поменуто страну.

Говорећи о схватању рата између Јована Кантакузина и намесништва које је управљало у име малолетног Јована V Палеолога (1341-1347), могло би се рећи да ромејска историографија није имала дилеме да је овај сукоб, за разлику од оног који је претходио, преваходно био конфликт између самих Ромеја. Вреди рећи, овом приликом, да Григора и Кантакузин приповедајући о овом сукоба показују схватање све погубности грађанског рата као феномена. С тим у вези, Григора, Халкокондил и Дука, доживљавали су га и као једну врсту Кантакузинове побуне, мада је Дука није представљао као Кантакузинову узурпацију, већ легитимно супростављање онима који су му радили о глави. Најзад, Григора је поново, видео овај сукоб и као Божију казну за грехове Ромеја, што је случај и са Дуком. Што се тиче узрока овог сукоба, Григора и Кантакузин, стављају до знања да се у његовом корену налазила, пре свега, амбиција Алексија Апокавка да се домогне царског трона или бар положаја, који би му омогућио да постане *de facto* најмоћнији човек у држави. Другим речима, може се закључити да је управо Апокавкова жеља да оствари поменути циљ, као и да уклони Јована Кантакузина, кога је сматрао највећом препреком на путу ка томе, била та која је у првом реду, запалила пожар новог грађанског рата у Византији. Осим Апокавка,

Григора и Кантакузин су приказали као (су)одговорне и неке друге особе, чије је скривене амбиције и/или страхове, Апокавк искористио, међу којима се истичу патријарх Јован XIV Калекас и царица Ана Савојска. У том смислу, може бити интересантно и сведочанство много каснијег Дуке, који главне узроке овог сукоба не види у Апокавковим властодржачким амбицијама, већ управо у *мржњи* и *зависти* тих других људи према Кантакузину. Халкокондил пак, за разлику од свих њих, корен овог грађанског рата види у Кантакузиновој одлуци да малолетног Јована V најпре скрајне, па потом и лиши престола. Када је реч о последицама овог сукоба, пре свега, треба рећи да је ово грађански рат о чијим последицама ромејски историчари XIV и XV века најопширније извештавају. С тим у вези, византијска историографија показује свест о томе колико је овај сукоб оставио тешке последице. Тако, поред уопштених сведочанстава, можемо пронаћи и она конкретне природе, на основу којих видимо да су ромејски историчари посматрали освајања Срба, Бугара и Турака на рачун Царства као последицу овог конфликта. Стога није чудно што су Григора и Дука приказали посезање Стефана Душана за царском титулом, као једну од његових последица. Поред тога, они су сматрали за једну од последица и (даље) јачање Ђеновљана, као и њиховог утицаја на штету Царства. Такође, Григора и Кантакузин приказали су опадање, како сеоског, тако и градског становништва Византије, општу беспарицу у Царству, као и друге недаће попут глади, као последицу овог грађанског рата. Најзад, Кантакузин је као једну од њих представио и војну немоћ Царства, као и губитак његовог угледа код суседних народа. На питање да ли је византијска историографија придавала овом конфликту и неку врсту *социјалне* димензије, чини се да за разлику од претходног сукоба, приповести Григоре и Кантакузина, не остављају никакву сумњу да би одговор био потврдан. С друге стране, Дука и Халкокондил, једва да пружају икакве наговештаје да је овај сукоб имао и поменуту страну.

Када је реч о томе како је византијска историографија посматрала наредни међуромејски сукоб (1352-1354), треба рећи, како не само Григора и Кантакузин, већ такође Дука и Халкокондил, истичу његову личну природу. С тим у вези, утисак је да га је Григора, пре свега видео као сукоб око власти двојице царева, Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина. Нешто слично се да закључити и из Кантакузиновог излагања, који је, међутим, настојао да нагласи да је његов заматак лежао у нетрепелјивости у између свог сина Матије и зета Јована. У том смислу, стиче се утисак да Кантакузин у више наврата,

тежи да истакне његов *унутар-породични* карактер. Поред тога, Кантакузин и Григора, такође наговештавају да су и овај конфликт, попут претходних, посматрали и као грађански рат. Такође, мора се рећи да су и Кантакузин и Халкокондил, овај сукоб приказивали и као једну врсту побуне, односно устанка, мада на потпуно различити начин. Наиме, док је Кантакузин тежио да представи делање Јована V против њега као побуну, дотле је Халкокондил овај сукоб настојао да га прикаже као побуну *Грка* против Кантакузина. Напоследку, треба додати и то да је Григора, овај рат, попут претходних, посматрао и као Божију казну, овог пута због прихватања Исихазма. Што се тиче узрока, можемо рећи да је у византијској историографији преовладала сагласност о томе да се главни узрок овог сукоба, налазио у супарништву између Јована и Матије Кантакузина на једној, и Јована V Палеолога, на другој страни. Када је реч о Григори, већ из самог начина на који је перципирао речени сукоб, наговештава се да је његове узроке видео у борби за власт поменутих личности. Кантакузин, међутим, као превасходни узрок овог конфликта, представља деловање својих непријатеља у околини Јована V. Штавише, према ономе што он тврди, међу онима који су подстицали Јована V, нису били само његови унутрашњи противници, већ и спољни непријатељи Византије, Стефан Душан и Млечани. На крају, треба рећи да је ромејска историографија приказивала као узрок овог грађанског рата и народно незадовољство. Међутим, иако се и из дела византијских повесничара може наслутити да Кантакузин није имао наклоност ширих маса, Халкокондил је једини који ово изричито наводи као један од узрока тог сукоба. У вези са последицама овог сукоба, подаци које доносе ромејска историографија релативно су малобројни. Поред уопштених осврта, који показују тек толико, да је овај сукоб донео нова страдања византијској држави и њеним становницима, налазимо и оне конкретније природе. Тако, Григора као једну од његових последица, поново приказује (даље) јачање ђеновљанског утицаја, што се може наслутити и код Халкокондила. Поред тога, аутор *Римске историје* је као последицу овог рата представио и насељавање Турака на тло Европе, не само у руралним подручјима, већ чак и градовима, праћено пљачкањем и одвођењем у робље локалног живља. Исто тако, можемо поново закључити да је Кантакузин, као последицу овог рата поново приказао и војну немоћ Царства. Најзад, на питање да ли су византијски историчар и овог сукобу придавали некакву *социјалну* димензију, чини се да на ово питање није могуће дати јасан одговор. Но,

на размишљање о томе, ако ништа друго, могли би подстаћи извесни детаљи код Григоре и Кантакузина, као и Халкокондила.

Говорећи о коначном обрачуну између Матије Кантакузина и Јована V Палеолога (1355-1357), пре свега треба рећи да су сведочанства о њему изузетно малобројна и оскудна. О томе најбоље говоре чињенице, не само да га *историчари пада* уопште не спомињу, већ и да Григора, његов савременик и очевидац, пише сасвим мало, узгредно и неповезано о њему. Заправо, Кантакузин је једини византијски наративни извор који нам пружа колико-толико целовиту слику о њему, па самим тим и могућности за доношење закључака о његовим погледима на исти. Наиме, Кантакузин је и овај сукоб посматрао превасходно као лични обрачун (око власти) између Матије и Јована V, али поново слично као у случају рата који је претходио, и као конфликт међу својим сународницима. Што се пак тиче узрока и повода, Кантакузинов наратив се не разликује у супштини од приповести о другим византијским грађанским ратовима. Цар-писац поново пребацује кривицу за отпочињање сукоба на *другу страну*, тј. и овог пута, на противнике свога сина Матије, зета Јована V Палеолога, а посебно на људе у његовој околини. Међутим, иако приказује Јована V и његову околину као непосредне кривце, Кантакузин ставља до знања да његови корени нису били у некој једностраној пизми његовог зета, већ у међусобном подозрењу и нетрепеливости која је владало између њих двојице. Нажалост, поменути историчар ништа не каже ништа конкретно о поводима овог сукоба, док релативно мало говори и о његовим последицама. Ипак, може се рећи да Кантакузин као последицу приказује чињеницу да Ромеји нису били у стању да искористе расуло у Српском царству након смрти Стефана Душана, затим нова уплитања страних чинилаца у унутар-ромејске међусобице, конкретно Срба, као и пустошења ромејских области од стране Османлија и страдања њихових становника.

Када је реч о грађанском рату (1373-1379(81)), пре свега морамо рећи да имамо знатно суженије могућности за извођење закључака у односе на претходне сукобе, будући да више не располажемо делима Григоре и Кантакузина, већ много сиромашнијим списима Дуке и Халкокондила, који уз све то, не само да нису били савременици тих збивања, већ их нису имали ни у средишту пажње. Што се тиче перцепције овог сукоба, пре свега треба рећи да им је заједничко да су га посматрали као борбу око престола међу двојицом царева, оца и

сина, Јована V и Андроника (IV). У том смислу, индикативно је и да је Дука на Андроникову трогодишњу владавину, сматрао за узурпацију, као и да је на неки начин, настојао да нагласи унутар-породични карактер овог конфликта, посматрајући га истовремено и као Божију казну. Говорећи о узроцима, оба историчара су сагласна да су они лежали у Андрониковим властодржачким амбицијама и његовој нестрпљивости да се што пре домогне круне. С тим у вези, чини се да је Халкокондил чињеницу да се Јован V Палеолог након свог повратка из *републике Св.Марка*, окренуо млађем сину Манојлу (II), представио на неки начин, као повод за његово избијање. Нажалост, што се тиче последица овог грађанског рата, ни Дука ни Халкокондил не пружају исувише података. Заправо, све што се може закључити јесте да је овај сукоб, имао за једну од њих снажење ђеновљанског и нарочито османског утицаја у Царству. Коначно, на питање да ли су поменути историчари овом сукобу придавали и некакав вид *социјалне* димензије, материјал за расправу пружа само Халкокондилово дело, који, међутим, није и довољан да би се могао дати јасан и неоспорив одговор на њега.

Напоследку, када је реч о унутрашњим сукобима који су се одиграли током последњих деценија постојања Византије, сведочанства о њима, налазимо код Сфранциса и Халкокондила. Нажалост, вести које нам доносе ова двојица историчара, не само да су најчешће релативно кратке и оскудне, него не представљају понекад, много више од пуких забелешки, које пружају веома мало могућности за извођење било каквих закључака о њиховим погледима на исте. Штавише, већину тих сведочанстава налазимо код Сфранциса, мада ни вредност оних која нам Халкокондил доноси, никако не треба занемарити. О погледима на ове сукобе, може се рећи уопште да су их Сфранцис и Халкокондил посматрали као у основи, личне сукобе међу појединим синовима василевса Манојла II. Нажалост, о другим аспектима перцепције ових сукоба, због сиромаштва вести, мало шта се може рећи, па и то углавном посредно. Ипак, када је реч о њиховим узроцима уопште узев, могло би се закључити да су их ови писци, видели као борбе око (прерасподеле) анажа и/или круне. Што се пак тиче њихових последица, тамо где се нешто може закључити о њима, своди се на то да су они довели до даљег јачање османског и/или ђеновљанског утицаја на прилике у Царству.

Кључне речи : Византија, историографија, XIV и XV век, грађански ратови, перцепција, узроци, поводи, последице, *социјална* димензија

Научна област : Историја

Ужа научна област : Историја Византије

Summary

In this doctoral dissertation we have been studying the manner in which the Byzantine historians of the 14th and 15th centuries, were observing and describing the internal conflicts that were taking place in their Empire. Namely, bearing in mind who were these historians, when they were writing their works and for which motives, we have been analyzing their perception of these conflicts, the understanding of their reasons, causes and consequences, as well as, whether they were attributing to them in generally (or some of them) a some kind of *social* dimension. In same time, whenever was possible, we were also referring to their comprehension of a civil war as a phenomenon.

The most of conclusions, we could draw about those conflicts described by Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus, who were not only their contemporaries and even participants, but also practically dedicated their historical writings to them. Unfortunately, in the case of the conflicts narrated exclusively by the so-called *Historians of the Fall*, that is, Laonicus Chalcocondyles, Ducas and George Sphrantzes, our possibilities were incomparably narrower. Therefore, it was not always possible to give a precise answer on each of the aforementioned questions (or something like that was possible only in indirect manner), especially for those conflicts that took place in the last decades of the existence of the Byzantine Empire. Moreover, for some of them (i.e. those of 1385 and 1390) it was not possible to draw any kind of conclusion, since the Byzantine historiography doesn't mentions them at all.

In this respect, we would like to point out that our conclusions, and even assumptions, were based primarily on the words of the Byzantine historians themselves, which we have quoted on the pages of this study, translated into Serbian language and placed in the appropriate context. In such occasions, we have paid a special attention to analyzing of the Greek terms and phrases used by the Byzantine historians, the fact that was of the particular importance for the study of their perceptions of these conflicts. We would dare to say that one of the modest contributions of the our work to the historical science was the translation of the places that contain such words, not only because some of them were not translated neither into Serbian, nor in some other modern languages, but also because several of them are interesting and for Serbian history.

When it comes to the conflict between older and younger Andronicus (1321-28), the Byzantine historians perceived it, on the one hand, primarily as a confrontation between the two emperors, and on the other, as a struggle among the Byzantines themselves. Besides, Gregoras and

Chalcocondyles understood this conflict and as a coup, that is, as a rebellion of Andronicus the Younger against his grandfather. Also, Gregoras and Cantacuzenus, saw this war as a God's punishment for the sins of their compatriots.

Regarding the reasons of this conflict, Gregoras and in some extent Chalcocondyles, identified them primarily in the (obsessive) desire of Andronicus the Younger to seize the throne, and in his fear that he will never get an opportunity to become emperor. However, Cantacuzenus provides a diametrically opposite explanation, shifting all the blame to Andronicus II and the people around him. Also, based on the narrative of Gregoras, it could be concluded that to the outbreak of this civil war, besides the personal motives of Andronicus the Younger, contributed partly and other factors, such as the ambitions of Syrgiannes Palaeologus, as well as the influence of some people from the entourage of the mentioned prince. As a cause for the war, Gregoras and Cantacuzenus presented the decision of the old emperor to put in Andronicus's place, first the despot Constantine Palaeologus and then his illegitimate son Michael Catarus. However, it should be emphasized that, as far as the reasons and causes of this war, we can notice that the Byzantine historians attributed certain peculiarities to its second and third phases. Thus, as the cause of the second phase of this conflict, Gregoras presents the dissatisfaction of Andronicus II with the recently concluded agreement with his grandson, as well as Syrgiannes indignation over unfulfilled promises of younger Andronicus given to him, as well as his favor toward Cantacuzenus. In addition, he considered as a cause for the renewal of hostilities the Syrgiannes's defection on the side of old Emperor. As for Cantacuzenus, we don't have similar peculiarities in his work, at least when it comes to the second phase of this conflict. Writing about the third stage of this conflict, Gregoras and Cantacuzenus do not say much about its reasons and say nothing about its immediate causes. Actually, all that can be said is that Gregoras saw as the reason for the renewal of this conflict the fact that younger Andronicus and the people around him were dissatisfied with the existing division of power, wanting to seize it entirely for themselves. As far as concern of Cantacuzenus, the situation is completely opposite, with the difference that this time Andronicus the Younger was not only a victim of his grandfather, but also of some other persons. When it comes to the consequences, Byzantine historians do not pay too much attention to them. As one of them, Gregoras, who is the relatively richest narrative source about them, saw the collapse of the Byzantine social order. In the work of Cantacuzenus, however, we cannot find places about that, but we can find those that contribute to the impression of the general difficult situation in the

Empire after the end of this civil war. In addition, the Byzantine historiography has in common that perceived the Turkish expansion at the expense of the Empire as a consequence of this conflict. Thus, Gregoras, as its consequence, saw Turkish pirate attacks, as well as their looting raids in Thrace, Macedonia and the Aegean islands, which, as he points out, led to a reduction in the inflow of money into the state treasury. Cantacuzenus, on the other hand, tend to presents the Ottoman occupation of Prussa as a consequence of this conflict, as and Chalcocondyles does, claiming in addition that and other cities in Asia Minor were occupied at the time. Besides, the Byzantine historians presented the Bulgarian incursions into the territory of the Empire as a consequence of this war, as well as Bulgarian and Serbian interference in the Byzantine *internal affairs*. At last, Gregoras characterized as a consequence of this conflict and the growing influence of the Genoese in the Empire, as well as a certain Tatar incursion soon after the end of this conflict. Finally, when it comes to the question whether the Byzantine historiography attributed and some kind of *social* dimension to this conflict, only Gregoras provides some material for such kind of discussion. Although no precise answer can be given to the mentioned question, the way in which he presents certain events seems to support the conclusion that he was aware that this conflict also had the aforementioned side.

Speaking about the perception of the war between John Cantacuzenus and the regency that ruled in the behalf of the minor John V Paleologus (1341-1347), it could be said that the Byzantine historiography had no doubt that this conflict, unlike the previous one, was primarily a conflict between the Byzantines themselves. It is worth of noting, on this occasion, that Gregoras and Cantacuzenus narrating about this conflict, show an understanding of the perniciousness of the civil war as a phenomenon. In this regard, Gregoras, Chalcocondyles and Ducas, perceived it as a kind of Cantacuzenus rebellion, although Ducas didn't presented it as usurpation, but as legitimate opposition to those who conspired against his life. Finally, Gregoras saw and this conflict as God's punishment for the sins of his compatriots, as was the case with Ducas. Concerning the reasons of this conflict, Gregoras and Cantacuzenus saw its root primarily in the ambition of Alexius Apokaucus to ascend the imperial throne or at least to gain a position that would enable him to become *de facto* the most powerful man in the Empire. In other words, it can be concluded that the desire of Alexius Apokaucus to archieve the aforementioned goal, as well as to remove John Cantacuzenus at any cost, whom he considered the greatest obstacle for that, set the flame of new civil war in Byzantium. Besides of Alexius Apokaucus, Nicephorus Gregoras and John

Cantacuzenus presented as (co) responsible for this conflict and some other persons, whose hidden ambitions and / or fears, Apokaucus used, especially Patriarch John XIV Calecas and Empress Anna of Savoy. In that sense, the testimony of the much later Ducas who didn't see the main reasons of this conflict in ruling ambitions of Apokaucus, but in the *hatred* and *envy* of these other people towards Cantacuzenus, can be also interesting. Chalcocondyles, however, unlike all of them, sees the root of this civil war in Cantacuzenus's decision to marginalize minor John V, and then to deprive him of the throne. When it comes to the consequences of this conflict, first of all, it should be noted that this was a civil war whose consequences were the most detailed described in the Byzantine historiography of the 14th and 15th century. In this regard, the Byzantine historiography shows an awareness of how severe were the consequences of this conflict. Thus, besides the generalized testimonies, we can also find those of a specific nature, on the basis of which we see that Byzantine historians regarded the conquests of Serbs, Bulgarians and Turks at the expense of the Empire as a consequence of this conflict. Therefore, it is not surprising that Gregoras and Ducas presented the seizing of imperial title by Stefan Dušan as one of its consequences. In addition, they considered as one of the consequences and the (further) strengthening of the Genoese, as well as their influence in the Empire. Also, Gregoras and Cantacuzenus presented the decline of both the rural and urban population of Byzantium, the general lack of money in the Empire, as well as other misfortunes such as famine, as a consequence of this civil war. Besides, Gregoras and Cantacuzenus presented as a consequence of this war the decline of both the rural and urban population of the Byzantium, the general lack of money in the Empire, as well as other misfortunes such as famine. Finally, Cantacuzenus considered and the military impotence of the Empire, as well as the decline of its reputation among neighboring nations, as some of them. On the question whether the Byzantine historiography attributed a some kind of *social* dimension to this conflict, it seems that, unlike the previous one, the narratives of Gregoras and Cantacuzenus leave no doubt that the answer would be affirmative. On the other side, Ducas and Chalcocondyles, hardly provide any hints that this conflict also had the aforementioned side.

When it comes to how Byzantine historiography perceived the next internal Byzantine conflict (1352-1354), it should be said that not only Gregoras and Cantacuzenus, but also Ducas and Chalcocondyles, emphasize its personal character. In this regard, there is impression that Gregoras, primarily, saw it as a conflict over the rule of two emperors, John V Palaeologus and John VI Cantacuzenus. Something similar can be concluded from Cantacuzenus's narrative, who, however, tried to emphasize that its roots were in intolerance between his son Matthew and son-in-law John. In that sense, one gets the impression that Cantacuzenus, on several occasions, also tends to emphasize and his *intra-family* character.

In addition, Cantacuzenus and Gregoras also suggest that, like the previous ones, perceived and this conflict as a civil war. Also, it must be said that both Cantacuzenus and Chalcocondyles understood this conflict as a kind of rebellion, that is, an uprising, although in a completely different way. Namely, while Cantacuzenus tried to present the actions of John V against him as a rebellion, Chalcocondylus tried to present this conflict as a rebellion of the *Greeks* against Cantacuzenus. Finally, it should be added that Gregoras, like the previous ones, saw and this conflict as God's punishment, this time for accepting of Hesychasm. As for the reasons, we can say that in the Byzantine historiography prevailed the accordance that the main reason of this conflict was in the rivalry between John and Matthew Cantacuzenus on the one side, and John V the Palaeologus on the other. When it comes to Gregoras, from the very way in which he perceived this conflict, it is suggested that he viewed its reasons in the struggle for power of the mentioned persons. Cantacuzenus, however, as the main reason of this conflict, presents the actions of his enemies in the vicinity of John V. Moreover, according to his claims, among those who encouraged John V, were not only his internal opponents, but also external enemies of Byzantium, Stefan Dušan and the Venetians. In the end, it should be said that the Byzantine historiography presented the popular dissatisfaction as the reason of this civil war. However, although it can be realised from the works of Byzantine historians that Cantacuzenus did not have the favor of the masses, Chalcocondyles is the only one who explicitly states this was one of the reasons of that conflict. Regarding the consequences of this war, the reports in the Byzantine historiography are relatively few. Besides the generalized reports, which show only that this conflict brought new suffering to the Byzantine state and its inhabitants, we can also find those of a more specific character. Thus, Gregoras, as one of its consequences, again presents the (further) strengthening of the Genoese influence, which can be also noticed in the work of Chalcocondyles. In addition,

the author of the *Roman history*, as a consequence of this war, presented the settlement of Turks on European soil, not only in the countryside but even within cities, which was accompanied by looting and enslavement of the local population. We can also conclude again that Cantacuzenus, as a consequence of this war, once again showed the military impotence of the Empire. Finally, when asked whether the Byzantine historians attributed some kind of *social* dimension to this conflict, it seems that it is not possible to give a precise answer to this question. However, certain details in the works of Gregoras and Cantacuzenus, as well as of Chalcocondyles, could encourage thinking about that.

Concerning the final clash between Matthew Cantacuzenus and John V Palaeologus (1355-1357), first of all it should be said that the testimonies about it are very few in number and scarce. Not only that the *Historians of the Fall* does not mention it, but also Gregoras, a contemporary and eyewitness of these events, writes very little, incidentally and unrelatedly about it. In fact, the work of Cantacuzenus is the only Byzantine narrative source that give us a somehow complete picture of this conflict, and thus the possibility of drawing conclusions about his perception of it. Namely, Cantacuzenus saw this conflict, first of all, as a personal confrontation (over power) between Matthias and John V, but again similarly as in the case of the war that preceded, and as a conflict between his compatriots. As for the reasons and causes, Cantacuzenus's narrative basically does not differ from his narrative about others Byzantine civil wars. The emperor-writer again shifts the blame for the starting of the conflict to the other side, that is to the opponents of his son Matthew, i.e. son-in-law of John V Palaeologus, and especially to the people around him. However, although he presents John V and his surroundings as the immediate culprits, Cantacuzenus makes it known that its roots were not in the one-sided spite of his son-in-law, but in the mutual suspicion and intolerance between him and Matthew. Unfortunately, concerning the causes of this war, Cantacuzenus doesn't say anything specific, while we writes relatively little about its consequences. However, it can be said that Cantacuzenus regarded as a consequence the fact that the Byzantines were not able to take advantage of the chaos in the Serbian Empire after the death of Stefan Dušan. Also, the emperor-writer presented as a consequence of this war a new interference of foreign factors in internal Byzantine quarrels, specifically of Serbs, as well as new devastation of the Byzantine territories by the Ottoman Turks, and the suffering of their inhabitants.

When it comes to the civil war (1373-1379 (81)), first of all we must say that we have much narrower possibilities for drawing of conclusions in comparison with previous conflicts, since we don't have anymore at disposal the works of Gregoras and Cantacuzenus, but much poorer writings of Ducas and Chalcocondyles, who, besides all that, not only that they were not contemporaries of these turmoils, but they did not had them in even their focus. As for the perception of this conflict, it should be said that they understood it as a struggle for the throne between two emperors, a father and a son, John V and Andronicus (IV). In that sense, it is indicative that Ducas saw Andronicus's three-year reign as an usurpation, and that in some way he tried to emphasize the intra-family character of this conflict, perceiving it at the same time as God's punishment. Concerning the reasons, both historians agree that their roots were in Andronicus's ruling ambitions and his impatience to get the crown as soon as possible. In this regard, it seems that Chalcocondyles presented the fact that John V Palaeologus, after his return from Venice, turned to his younger son Manouel (II), in some way, as a cause for its beginning. Unfortunately, as far as the consequences of this civil war, neither Ducas nor Chalcocondyles provide too many reports. In fact, all that can be concluded is that this conflict had as one of them the strengthening of the Genoese and especially of the Ottoman influence in the Empire. At last, on the question whether the mentioned historians attributed and some kind of *social* dimension to this conflict, the material for discussion is provided only by Chalcocondyles's work, which, however, is not enough for giving of a precise and indisputable answer on it.

In the end, when it comes to the internal conflicts that took place during the last decades of the existence of the Byzantine Empire, we find testimonies about them in the works of Sphrantzes and Chalcocondyles. Unfortunately, the reports brought to us by these two historians are not only relatively short and scarce, but does not represent sometimes much more than mere notes, which provide only few opportunities for drawing of conclusions. Moreover, most of these testimonies we can are found in the work of Sphrantzes, although the value of those brought by Chalcocondyles should not be neglected. Regarding their perception of these conflicts, it can be said in general terms, that Sphrantzes and Chalcocondyles saw them basically as personal conflicts between sons of emperor Manouel II. Unfortunately, little can be said about other aspects of their perception of these conflicts, due to the poverty of reports, and even then, mostly indirectly. However, when it comes to their reasons in general, it could be concluded that these writers saw them as struggles over (redistribution) of appanages and / or crown. As for their consequences, where something can

be concluded about them, it comes down to the fact that they led to a further strengthening of the Ottoman and / or Genoese influence in the Empire.

Key words : Byzantium, Historiography, 14th and 15th Century, Civil Wars, Perception, Reasons, Causes, Consequences, *Social* Dimension

Scientific field : History

Scientific subfield : History of Byzantium

Садржај

• Уводна реч.....	1
• Рат двојице Андроника (1321-1328).....	3
○ Схватање сукоба.....	6
○ Узроци и поводи. Питање кривице.....	15
○ Византијски историчари и последице сукоба двојице Андроника	39
○ Социјална димензија грађанског рата (1321-1328) и византијска историографија ?.....	59
• Грађански рат (1341-1347).....	67
○ Византијски историчари и њихово виђење сукоба (1341-1347). Цртице о њиховом виђењу грађанског рата као феномена.....	69
○ Узроци и поводи грађанског рата (1341-1347). Питање кривице.....	90
○ Византијска историографија и последице грађанског рата (1341-1347).....	110
○ Ромејски историчари и социјална страна грађанског рата (1341-1347).....	135
• Грађански рат (1352-54)	149
○ Византијска историографија и њено схватање рата (1352-1354).....	151
○ Ромејски историчари : виђење узрока и повода рата (1352-54).....	173
○ Последице грађанског рата (1352-54).....	188
○ Византијски историчари и социјална димензија сукоба (1352-54) ?.....	204
• Коначни обрачун између Матије Кантакузина и Јована V Палеолога (1355-1357).....	214
○ Кратак преглед збивања.....	215
○ Схватање конфликта (1355-1357).....	217
○ Узроци и кривица за избијање сукоба (1355-1357).....	225
○ Последице Матијиног и Јовановог окршаја (1355-1357).....	230
• Грађански рат (1373-1379(81)).....	238
○ Схватање сукоба. Виђење његових узрока и повода.....	240
○ Византијски историчари и последице сукоба (1373-1379(81)). Алузије на превирања из 1390. године ?.....	248
○ Социјална димензија сукоба (1373-1379(81)) ?.....	256
• Ромејска историографија и сукоби међу последњим Палеозима (1423-1450).....	259
○ Бекство Димитрија Палеолога (1423)	261

○ Тензије у односима међу браћом Палеолозима због планова о замонашењу деспота Теодора II (1427/28).....	264
○ <i>Инцидент</i> код Халандрице на Пелопонезу јуна 1429.	271
○ Сукоби 1436-1437. године.....	273
○ Сукоб (1442-1443)	282
○ Превирања у односима Јована VIII и Теодора II Палеолога (1448).....	292
○ Неуспели покушај Димитрија да преузме власт након смрти Јована VIII Палеолога (1448).....	295
○ Сукоб Томе и Димитрија Палеолога на Пелопонезу (1449-1450).....	300
• Закључак	305
• Conclusion : The Civil Wars in the Byzantine Historiography of 14th and 15th Century	315
• Списак извора и литературе	324
• Прилог : Каталог речи, израза и синтагми које византијски историчари најчешће употребљавају приповедајући о унутрашњим сукобима у Византији	345

Уводна реч

У оквиру наше докторске дисертације бавићемо се начином на који су ромејски историчари XIV и XV столећа посматрали и описивали унутрашње сукобе који су задесили византијску државу током раздобља која описују у својим делима. Наиме, имајући у виду ко су поменути историчари, када су писали своја дела и из којих побуда, најпре ћемо анализирати њихово схватање ових конфликта као таквих, затим њихово виђење узрока и повода истих, као и последица које су они оставили за собом, да би се напоследку дотакли питања да ли су овим конфликтима (или неким од њих) придавали и одређен вид *социјалне* димензије. Такође, где је тако нешто могуће, осврнућемо се и на њихово схватање грађанских ратова као феномена.

Будући Георгије Пахимер и Критовул са Имвроса не приповедају о византијским грађанским ратовима у својим делима, бићемо приморани да се у склопу нашег истраживања ограничимо само на списе петорице историчара који то чине, то јест, Нићифора Григоре, Јована Кантакузина, Лаоника Халкокондила, Дуке и Георгија Сфранциса. Том приликом, закључке о погледима поменутих повесничара на унутар-византијске конфликте засниваћемо искључиво на њиховим сопственим речима, које ћемо преведене на српски језик и постављене у одговарајући контекст, цитирати на страницама ове студије. Посебну пажњу ћемо посветити терминима и синтагмама које византијски историчари користе како би окарактерисали одређени сукоб, што је од нарочитог значаја за утврђивање њихове перцепције истих, притом дајући одговарајућа објашњења и упућујући читаоце на речнике средњовековног или пак, уколико се не могу пронаћи у њима, класичног грчког језика. Међутим, желели бисмо да нагласимо, како ћемо ово чинити само тамо где се они први пут појављују у тексту наше докторске дисертације, с тим да ћемо на крају начинити регистар оних који се најчешће срећу за сваки од конфликта понаособ.

Усудили би смо се да кажемо да ће један од скромних доприноса нашег рада историјској науци бити управо превођење одломака које садрже такве речи, имајући у виду да поједини од њих до сада нису преведени не само на српски, већ ни на било који други савремени језик, поготово уколико се узме у обзир да је неколицина занимљива и за историју српског народа. Нажалост, будући да је немали број речених одломака значајан не само за виђење једног, већ и по неколико аспеката одређеног сукоба у византијској историографији XIV и

XV stoleћа, poneгде ће бити неизбежно да их у тексту наше дисертације, делимично или потпуно, више пута цитирамо, како би наше закључке поткрепили на одговарајући начин. Нагласили бисмо, међутим, да се приликом њиховог цитирања нећемо бавити исправљањем евентуалних нетачности које се могу пронаћи у њима, већ ћемо само указати на њих, пружити потребна објашњења у напоменама и упутити читаоце на одговарајућу литературу.

Због свега наведеног, сувишно је рећи да ће наше методе излагања захтевати много простора, тим пре што је и изворна грађа веома обимна, док је тема сама по себи, врло широка и изузетно комплексна. Нажалост, на свако од горенаведених питања неће увек бити могуће одговорити или ће тако нешто бити изводљиво само посредно, што нарочито важи за унутрашње сукобе који су се водили током последњих пола века постојања ромејске царевине. Управо из тог разлога, рекли бисмо да ће наша докторска дисертација, пре бити полазна основа за даља истраживања, него ли сасвим комплетна студија.

Рат двојице Андроника (1321-1328)¹

За почетак, најпре ћемо рећи нешто о византијским наративним изворима који нам приповедају о овом сукобу. Поред савремених историчара Нићифора Григоре² и Јована Кантакузина³, чија су дела уједно и наши главни источници за проучавање поменутог конфликта, на њега се такође осврће и читаво столеће удаљени Лаоник Халкокондил⁴, чије

¹ За општу историју овог грађанског рата види : Г.Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 465-468 ; U.Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965, 9-52 ; D.Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1456)*, London 1972, 159-169 ; A.Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Harvard University Press Cambridge MA (1972), 284-300 ; Р.Радић, *Време Јована V Палеолога (1332-1391)*, Београд 1993, 42-53, 65-69 ; W.Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, 754-759. За проучавање прве фазе овог сукоба значајно је и дело К.Кирица (Κ. Κύρρης), под насловом *Η πρώτη φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἡ πρώτη συνδιαλλαγή τῶν δύο Ανδρονίκων (20.IV – φθινόπωρο 1321). Εσωτερικά καὶ ἐξωτερικά προβλήματα*, објављено у Никозији 1982.године.

² Када је реч о животу и списатељском опусу Нићифора Григоре, види уопште : K.Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München 1897, 293-297 ; R. Guiland, *Essai sur Nicephore Gregoras. L'homme et l'oeuvre*, Paris 1926 ; H-V.Beyer, *Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras*, JÖB 27 (1978),127-155 ; *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, Београд 1986, 141-153 ; H.Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινῶν – τόμος Β' ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, Αθήνα 1997, 297-312 (где је наведена и опширна библиографија) ; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 2001, no. 4443.

³ У вези са животом, пореклом, као и литералним опусом Јована Кантакузина : Krumbacher, *Geschichte*, 298-300 ; D.Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*, Washington DC 1968, 35-103 no.22; G.Weiss, *Joannes Kantakouzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Monch-in der Gesselschaftentwicklung von Byzanz in 14. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969 ; L. Mavromatis, *Les Historiens ä Byzance: Jean Cantacuzene*, Bulletin de l'Association G. Bude 1. mars 1981, 80—88 ; *ВИИЈ*, VI, 297-306 ; D.Nicol, *The Reluctant Emperor. A biography of John Cantacuzene, Byzantine emperor and monk, c.1295-1383*, Cambridge University Press 1996 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 312-326. Поред ових радова, свакако треба споменути и дело В.Парисоа, *Cantacuzene, home d' etat et historien*, издато у Паризу још далеке 1845.године, које упркос томе што је написано пре готово два века још увек није сасвим изгубила на својој актуелности. Узгред, када је реч о етимологији презимена Кантакузин, постоји мишљење да оно означава оног ко припада манастиру *Κουζηνά – ὁ κατὰ Κουζηνά*, који се налазио у малоазијској теми Тракесион. О томе погледај : Κ.Ἀμαντος, *Καντακουζηνός - Κατασάμββας*, BZ 28 (1928), 14-16 ; Δ.Α.Ζακυθηνός, *Καντακουζηνός-Κατακουζηνός*, Ἑλληνικά 3 (1930), 545-546 ; Στ.Ι.Κουρούσης, *Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός*, ΟНЕ 7 (1965), 29-35.

⁴ О животу Лаоника Халкокондила и особинама његовог дела, види : Krumbacher, *Geschichte*, 302-305 (где је наведена и старија библиографија) ; W.Miller, *The Last Athenian Historian : Laonikos Chalkokondyles*, JHSt 42 (1922), 36-49 ; E.Darkò, *Zum Leben des Lanikos Chalkokondyles*, BZ 24 (1923-1924), 29-39 ; *Ibidem*, *Neue Beitrage zur Biographie des Laonikos Chalkokandyles*, BZ 27 (1927), 276-285 ; Е.Б.Веселаго, *Историческое сочинение Лаоника Халкокондила*, ВВ 12 (1957), 203-212 ; G.Moravcsik, *Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958, 391 ; H.Wurm, E.Gamillscheg, *Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles*, JÖB 42 (1992), 213-219 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 339-345 (са списком новије литературе) ; *PLP*, no.30512 ; A.Kaldellis, *The Date of Laonikos Chalkokondyles' Histories*, Greek, Roman, and Byzantine Studies 52 (2012), 125 ; *Ibidem*, *The Histories Laonikos Chalkokondyles*, Volume I, Harvard university Press-London 2014, vii ; Узгред, претпоставља се да је име *Лаоник*, под којим овај историчар познат, настало пермутовањем слогова његовог правога имена *Никола*, које је овај историчар извео како би га архаизирао према својим античким узорима. (Уп. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 340)

излагање у овом случају нема самосталну изворну вредност. Стога, верујемо да није неразумљиво што ћемо у наставку овог поглавља пре свега посветити пажњу поменутој двојници великана византијске историографије XIV stoleћа, који су се током овог конфликта, за разлику од оног који је избио нешто мање од деценију и по касније, налазили на супротним странама. Као што је познато, Нићифор Григора је био присталица Андроника II Палеолога, близак како људима из његове непосредне околине (попут великог логотета Теодора Метохита⁵, чији је, штавише, био ученик и *protege*), тако и њему самом. И мада је, по свој прилици, започео писање своје волуминозне *Римске историје* у годинама након завршетка овог рата, када је уживао наклоност двојице најзначајнијих представника *новог режима*, василевса Андроника III Палеолога и нарочито великог доместика Јована Кантакузина⁶, горепоменута чињеница није могла да не утиче на целокупан однос овог ученог списатеља према догађајима који су се одиграли током тих бурних година, као и на његов став према протагностима истих. Упркос очитој привржености табору старог цара, коју и сам једном приликом признаје⁷, Григора пишући о овом сукобу није губио ни осећај за објективност, ни истинољубивост, што његово историјско дело, чини веома поузданим, вероватно и најпоузданијим, извором, за проучавање конфликта, који је са прекидима, током седам година, беснео међу двојицом Андроника. С тим у вези, рекли бисмо да је овај спис самим тим и занимљивији, будући да пружа наговештај о томе како су приврженици

⁵За основне биографске податке о Теодору Метохиту, који је се позицији великог логотета налазио од 1315. године, па све до силаска са власти Андроника II Палеолога : *PLP*, no. 17982 ; A.Κοντογιαννοπούλο, *Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328). Διοίκηση-Οικονομία*, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 36, Θεσσαλονίκη 2004, 48-67. О титули *великог логотета* (или *месазона*), првог министра Византијског царства, види : J.Verreaux, *Contribution a l'étude de l'administration byzantine : ó μεσάζων*, BSL 16 (1955), 270-296 ; R.Guilland, *Les Logothètes: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantine*, REB 29 (1971), 5-115 ; *ODB*, II, 1346 ; J.H.Rosser, *The Historical Dictionary of Byzantium*, London 2001, 267.

⁶ Нажалост, када је реч о времену писања овог историјског дела имамо само малобројне и посредне показатеље. Међутим, сигурно је да је Григора почео да га пише пре 1337. године. Првих једанаест књига које покривају раздобље од 1204. до 1341. завршене су пре Влахернског сабора 1351. године. Књиге од 15. до 27. написао је како тврди за само четрдесет дана током лета 1352. године. Последње две књиге је по свој прилици саставио убрзо након догађаја које описују. (Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II,303). Узгред, *велики доместик* био је највиши војни заповедник после цара и на том месту је заменио *доместика скола*. Порекло титуле, њено тачно место у хијерахији, као ни њена еволуција, међутим, нису сасвим јасни, иако је извесно да је у овом периоду, дакле у XIV stoleћу, била међу највишима, одмах иза кесара. О томе види детаљније : R. Guilland, *Recherches Sur Les Institutions Byzantines*, Berlin-Amsterdam 1967, 402-425 ; *ODB*, II,1329-1330 (где је наведена и опширнија библиографија).

⁷ Наиме, готово на крају своје приповести о поменутом сукобу, Григора са изреком признаје да је био присталица старог цара. (уп.*Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, ed. L.Schopen-I.Bekker, I-III, (Bonnae 1829-1830-1835), 427).

старог Андроника, пре свега они из интелектуалног миљеа који су окруживали поменутог василевса, заслужног за узлет тзв. *ренесансе Палеолога*⁸, гледали на збивања у предвечерје, током и након завршетка овог, првог у дугом низу унутрашњих сукоба током XIV века, који су из темеља потресли Византију .

Јован Кантакузин налазио се тих година не само у супротном табору у односу на Нићифора Григору, већ је и припадао најужем кругу људи око младог Андроника, чији је био човек од готово апсолутног поверења. Услед тога, имао је прилике да буде не само сведок најповерљивијих саветовања, већ и учесник у доношењу свих иоле важнијих одлука, када је његова реч имала битан, па често и пресудан утицај. С тим у вези, верујемо да би било сувишно рећи да у том погледу, његово дело представља врло драгоцену и изузетно занимљиво штиво, корисно за упоређивање са сведочанствима која нам доноси поменути полихистор, као и њихово допуњавање, тим пре што приказује погледе на исте догађаје са супротне стране. Мора се рећи да *Историја* Јована Кантакузина, који се њеног писања подухватио по повлачењу из световног живота (вероватно у првој деценији након тога)⁹, упркос наслову, није историјско дело у класичном смислу те речи, већ пре један спис *мемоарско-апологетског* карактера, чији аутор има јасне тенденције да себе и своје саборце (у овом случају посебно Андроника Млађег), ослободи кривице за догађаје који су се одиграли, како током овог, тако и потоњих сукоба. *À propos* свега тога, посебно је интересантна и чињеница да Кантакузин у уводу тих својих *мемоара*, алудира на *Римску историју*, доводећи у сумњу истинољубивост и обавештеност њеног аутора.¹⁰ У ту сврху, како би његове речи добиле на уверљивости, Кантакузин се приликом писања користио релативно једноставним и живим стилем, приповедајући у трећем лицу једине, под именом монаха *Христодула*, кога је наводно његов пријатељ Нил (Кавасила) подстакао да се лати пера, како би забележио истину за поколења која долазе.¹¹ Међутим, стварност је често била сасвим супротна од тога, будући да је Кантакузин неретко прибегавао не само

⁸ Када је реч о феномену ренесансе Палеолога, упутићемо само на неколицину радова : S.Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970 ; И.П.Медведев, *Византијски гуманизм XIV-XV вв*, Ленинград 1976 ; W.Treadgold, I.Ševčenko, *Renaissance before the Renaissance*, Stanford 1984.

⁹ Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 316.

¹⁰ Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 316. О томе види опширније : J. Dräseke, *Kantakuzenos' Urteil über Gregoras*, BZ 10 (1901), 106-127.

¹¹ Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 315-316. Ради основних просопографских података Нила Кавасиле, који је касније и проглашен за свеца у Православној цркви, погледај : *PLP*, no. 10102.

једностраном, пристрасном и упрошћеном приказивању догађаја, притом користећи сваку прилику за самохвалисање, већ и прећуткивању чињеница које су биле *незгодне* по њега и/или његове сараднике, па чак и њиховом безобзирном извртању. Стога није чудно што би ослањањем искључиво на његове *мемоаре*, без узимања у обзир сведочанстава који доносе други извори, пре свега Нићифор Григора, читаоци врло вероватно могли стећи посве искривљену слику о збивањима. Имајући све ово на уму није ни превише изненађујуће што су представници старије византологије, попут В.Парисоа, имали веома негативно мишљење о овом Кантакузиновом спису, карактеришући га чак и као класичан покушај обмане.¹² Мада је ова оцена претерана, сматрамо да она ипак није ни сувише далеко од истине, услед чега се подаци које он доноси морају користити са особитим опрезом и кад год је могуће, контролисати са онима које нам пружају други источници, пре свега дело поменутог свезнадара.

Најзад, када је реч о Лаонику Халкокондилу, кратак екскурс о овом сукобу налази се у оквиру прве књиге *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, која у супштини не представља ништа друго до увод у главну тему његове приповести, експанзију Турака Османлија.¹³ Иако Халкокондилов осврт на овај конфликт, као што смо рекли, сам по себи нема никакву самосталну изворну вредност, он би свакако, као уосталом и други његови екскурси о догађајима из даље прошлости, могао бити занимљив данашњим истраживачима, будући да може понешто говорити о усменом предању његовог доба, из кога је, по свој прилици, углавном и црпео податке за старију историју, као и начину на који су његови савременици посматрали ове бурне догађаје.¹⁴

Схватање сукоба

Пошто смо рекли неколико речи о ауторима наративних извора који приповедају о овом сукобу, позабавићемо се и начином на који исти приказују у својим делима. Најпре ћемо кренути од начина на који су поменути историчари **доживљавали**, односно **схватили** овај

¹²Parisot, *Cantacuzene*, 29.

¹³Уп. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 340-341.

¹⁴Kaldellis, *The Histories*, xii-xiii.

сукоб. У том смислу, пре свега се може приметити да је наведеним повесничарима, без обзира на разлике које постоје међу њима, заједничко да су овај конфликт посматрали, са једне стране, (превасходно) као **међусобни обрачун двојице царева**, док су га пак са друге, доживљавали као **конфликт међу самим Ромејима**, тј. као *грађански рат*.

Када је реч о Нићифору Григори, тако нешто се најбоље очитује у његовим речима које се налазе готово на самом крају његовог излагања о овом конфликту, а у којима поред осталог стоји и следеће : *Али како би се могло о тадашњем устанку свих Ромеја једних против других (πρὸς ἀλλήλους ἐπανάστασιν¹⁵ πάντων Ῥωμαίων), а посебно Византинаца (sc. Цариграђана) могло приповедати детаљно ? Свађа двојице царева (τῶν δύοῖν βασιλέων διαφορά¹⁶) поделила је њихове поданике и подстакла их једне против других : мислим, децу против њихових родитеља и родитеље против њихове деце, браћу против браће и суседе против суседа. И што је још горе, епископе и свештенике против епископа и свештеника, као и монахе против монаха...*¹⁷ Штавише, на основу цитираног, не само да можемо јасно закључити да је овај учени историчар посматрао рат о коме је реч, као један *општи* сукоб међу својим сународницима (користећи у конкретном случају појам *ἐπανάστασις*), већ и да је сматрао да је искра која га је запалила била управо лични сукоб који је настао између Андроника II и Андроника III Палеолога. Истовремено, редови које смо имали прилику да прочитамо, веома упечатљиво показују и да је Григора схватао сву дубину и тежину коју је овај сукоб имао, не само по ромејску државу и друштво уопште, већ такође и цркву. Чини се да у случају последњег, Григора алудира на немире у византијској цркви, изазване најпре конфинирањем патријарха Исаије (1323-1332) у престоничком манастиру Св.Ђорђа у Мангани, због одбијања да изопшти младог

¹⁵ Поред значења за које смо се определили, појам *ἐπανάστασις*. може такође означавати и *побуну* (уп. Е.Криарάς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669)*, τόμος ζ ', Θεσσαλονίκη 1978, 177).

¹⁶ Осим значења за које смо се определили, термин *διαφορά* може такође значити : *недостатак сличности, неслагање, спор, расправа,приговор, камата* (уп. Е.Криарάς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Ε ', Θεσσαλονίκη 1977, 103).

¹⁷ Greg.I, ix, 426. Уп. Р.Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, Српски историјски часопис. Удружење историчара Републике Српске *Милорад Екмечић*, I (2018), 30-31.

Андроника (1327), па потом и реваншизмом овог архијереја након повратка на патријаршијски трон.¹⁸

Поред ових термина, Григора такође употребљава и неколико других индикативних израза, који можда још за нијансу детаљније осликавају његове погледе према овом сукобу. На једној страни имамо *διάστασις* (раскол)¹⁹ у речима *τῶν δυοῖν Ἀνδρονίκων τῶν βασιλέων διαστάσεως* (раскол двојице цара Андроника)²⁰, које још једном потврђују да је овај *homo universalis* схватао конфликт о коме је реч, као сукоб двојице цара. На другој пак, имамо термине *στάσις* ((по)буна)²¹ и *πόλεμος* (рат)²², као и глаголе изведене од њих (*στασιάζω*, *πολεμέω*, *ἐκπολεμέω*), поред којих се налазе изрази као што су *τῶν Ῥωμαίων* (Ромеја), *ἐπ' ἀλλήλους*, *κατ' ἀλλήλων* (на једне друге, против једних других, међу њима), који потврђују и да га је учени историчар посматрао и као **сукоб међу самим Византинцима**. Штавише, ово последње можемо закључити, можда и најлакше, на основу једне кратке али надасве занимљиве Григорине забелешке о високим приносима жита у Византији (можда је исправније рећи у околини њене престонице) током првих послератних година. У њој, наиме, можемо прочитати да су *те и следеће године* (sc. 1327/8. и 1328/9), *пошто се смирила буна Ромеја и ратови међу њима* (*τῆς τῶν Ῥωμαίων στάσεως καὶ τῶν ἐπ' ἀλλήλους πολέμων*), *а пљачкања престала, Византинци* (sc. Цариграђани) *видели такво обиље жита које ни њихови преци нису видели дуго времена*.²³

¹⁸ Уп. Greg.I, ix, 405-407, 424-425, 427-430. О поменутих превирањима погледај детаљније : Bosch, *Kaiser Andronikos*, 44 ; Nicol, *The Last Centuries*, 167-169 ; Laiou, *Andronicus II*, 296, 298 ; Радић, *Време Јована V*, 66. За основне биографске податке патријарха Исаије погледај : *PLP*, no. 6743 / 20679. Ради хронологије Исаијиног понтификата : V.Laurent, *La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle*, REB 7 (1949), 152-154. У вези са манастиром Св.Ђорђа у Мангани : R.Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monasteries*, Paris 1969, 75-81. О цариградској четврти Мангана, која се налазила на источним падинама акропољског брда, а која је добила име по складу ратних справа (μάγανα), види детаљније : *ODB*, II, 1283-1284 (где је дата и опширнија литература).

¹⁹ Реч *διάστασις*, може означавати такође и *димензију* или *одлуку*. (Уп.Е.А.Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, Cambridge Mass.-Harvard-London-Oxford 1914, I,371)

²⁰ Greg.III, xxxvii, 552-553.

²¹ Појам *στάσις* такође може значити и *стајање*, *мировање*, *позиција*, *статус*, *статут*, *декрет*, *стуб*. (Уп. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 1006)

²² Именица *πόλεμος*, поред речи *рат*, што је најчешћи случај, може такође да значи и *борба*. О томе погледај тумачење за глагол *πολεμέω*, који је изведен управо од поменутог именице : Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 902.

²³ Greg.I, ix, 433.

Што се пак тиче Јована Кантакузина, најпре на закључак да је овај цар-писац посматрао (можда је боље рећи, *приказивао*, због његових приповедачких тенденција) рат о коме говоримо као (пре свега) **лични сукоб између двојице царева**, упућује не само целокупан начин на који приповеда о догађајима, већ пре свега, донекле слично као и код Нићифора Григоре, употреба различитих термина, израза и синтагми. Прве од њих, које гласе *μεταξὺ τῶν βασιλέων στάσεως καὶ διαφορᾶς* (*неслога и борба између царева*), срећемо готово на самом почетку његових *мемоара*, такорећи у уводу његовог излагања о овом грађанском рату. Приповедајући о томе како је Андроник II Палеолог затражио од својих поданика да му положе нову заклетву верности у којој се није спомињало име његовог унука као престолонаследника, Кантакузин тврди да је оваква одлука старог василевса *ожалостила све оне који су били разборити међу Ромејима, зато што су већ видели будућу неслогу и борбу између царева (μεταξὺ τῶν βασιλέων στάσεως καὶ διαφορᾶς), као и пропаст за ромејску државу која ће из њих произићи.*²⁴ Поред наведених речи, Кантакузин употребљава и неке друге термине који иду у прилог закључку о његовој перцепцији овог конфликта као личног сукоба међу поменутиим царевима, као што су *ὁ τῶν βασιλέων πόλεμος*²⁵ / *τον πόλεμον τῶν βασιλέων*²⁶ (*рат царева*), затим *ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων...πόλεμος* (*рат царева једног против другог*), *ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν Ῥωμαίων βασιλέων πόλεμος* (*рат ромејских царева један против другог*)²⁷ *βασιλέας δὲ Ῥωμαίων πρὸς ἀλλήλους διαφερομένους* (*борба између завађених царева Ромеја*)²⁸ или пак *διχοστασία* (*раздор*).²⁹

Но, да ни Кантакузин, попут свог ученог савременика није посматрао (поново, можда је боље рећи, *приказивао*) овај сукоб само као обрачун двојице царева, већ и као **међусобни сукоб самих Ромеја**, показују поједина места у његовим *мемоарима*, а у којима говорећи о овом конфликту употребљава за њега и термин *ἐμφύλιος πόλεμος* (*грађански рат*).³⁰ С тим у

²⁴ Cant. I,i,17.

²⁵ Cant. I,i,123

²⁶ Cant. I,i,154 ; I, 44,217

²⁷ Cant. I,i,284; I,i, 306 ; I,i,224-226 ; I,i,221-222.

²⁸ Cant. I,i,282.

²⁹ Cant. I,i,36. Поред речи *раздор*, именица *διχοστασία* такође значи *растављање, неслога*. (O. Majnarić-N. Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik (na osnovi Žepić-Krljuševa rječnika)*, Zagreb 2005, 106).

³⁰ Cant. I,i,130-131 ; I,i,154-155 ; I,i, 160- 161 ; I,i,393 ; I,i,198-199. Придев *ἐμφύλιος* означава оног *који припада истом племену*. Када поред њега стоји именица *πόλεμος* она значи *грађански рат* (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 132)

вези, вреди рећи да поменутом утиску да је и цар-писац, попут Григоре, придавао некако секундарни значај овој димензији сукоба, доприноси и чињеница да се речени израз среће релативно ретко у његовој приповести о истом. Издвојили бисмо три места на основу којих би могли доћи до реченог закључка. Прво од њих се односи на почетак друге фазе овог сукоба и заправо представља детаљ из наводног разговора вођеног између Андроника II Палеолога и изасланика његовог унука, по имену Калохеретис.³¹ Том приликом, Калохеретис је предао старом василевсу и писмо људи из табора његовог унука, путем којег су га ови упозорили на опасности грађанског рата и изразили спремност за отпочињање преговора о миру, али истовремено и одлучност да остану уз младог Андроника. Прочитавши ово писмо, стари василевс је упитао да ли му они прете, на шта је Калохеретис наводно одговорио бираним речима, које посредно указују да је Јован Кантакузин посматрао овај сукоб и на речени начин. Покушавајући да умири старог Андроника, поменути посланик му је, између осталог, подсећајући га на не тако давне догађаје са краја прве фазе овог сукоба, рекао следеће : *Када је он ипак кренуо против тебе у поход, а ти затражио мир, он га је са радошћу и без оклевања прихватио, па је тако дошло до примирја. Сви су вас хвалили због разборитости и преокрета на боље (πάντες μὲν ἐπήνεσαν ὑμᾶς τῆς τε εὐβουλίας καὶ τῆς πρὸς τὰ βελτίω μεταβολῆς) и сматрали тај дан празником, мислећи да ће бити поштеђени зала грађанског рата (ἐκ τοῦ ἐμφυλίου κακῶν πολέμου).*³²

И друго такво место се односи на прву етапу сукоба, али овај пут на њен сам крај. Оно се наине, налази на почетку говора који је Андроник Млађи наводно одржао својим великодостојницима, након што је његов деда, посредством светогорског прота Исаије, затражио мир. Залажући се за прихватање захтева свог деде и склапање мира, млади василевс, а заправо Кантакузин, који му приписује те речи, изнова се осврнуо на погубне последице које један грађански рат може имати, поново показавши посредно да је овај сукоб посматрао и на такав начин. ...*Зла, која настају из рата, нарочито једног грађанског (τὰ ἐκ τοῦ πολέμου φύμενα κακὰ καὶ μάλιστα τοῦ ἐμφυλίου), рече тада, наводно, млади Андроник, могу се на много примера видети, али пре свега, уколико се посматрају на основу рата који је између мене и цара избио. Јер за кратко време сами од себе уништили*

³¹ Нажалост, овај човек нам је познат само по свом презимену. О њему види : *PLP*, no. 10740.

³²*Cant.* I,j,130-131

смо толико од наше моћи, што никад ни сви нама суседни варвари заједно ниси могли постићи, када би уједињени против нас кретали у бој.³³

Одмах затим, надовезујући се на речи свог пријатеља и саборца Андроника Млађег, Кантакузин дефинитивно потврђује да је овај сукоб, иако као грађански рат, перципирао као у основи лични сукоб између двојице царева. Осврћући се поново на погубност рата против сународника самог по себи, овај пут чак и у односу на рат против спољних непријатеља, због чега ћемо касније посветити пажњу тим речима, Кантакузин је том приликом, између осталог, наводно изрекао и следеће речи, које показују да је овај сукоб посматрао управо на такав начин : *...И притом Царство је међу вама (sc. царевима) подељено, тако да један води војску са Истока, други са Запада. Ово би било блаже да тако Ромеји не ударају на Ромеје и једне друге не убијају (συμπιπτόντων καὶ κτεινομένων), већ би се сматрало извесном утехом, да се крвни рођаци не убијају међусобно (καθ' αἷμα τοῦς ἀποσφαττομένουσ οἰομένωv). Али пак општа несрећа Ромеја је са собом довела до тога да су куће као и градови подељени (τὰς οἰκίας πρὸς ἀλλήλας μερισθείας), да брат против брата ратује, отац против сина, пријатељ против најбољег пријатеља, и то не због неког њиховог непријатељства, већ због непријатељства међу царевима...*³⁴

Најзад, да је и Лаоник Халкокондил, један од историчара пада, перципирао овај сукоб на овакав начин, можемо видети на два места у његовом излагању и то пре свега, на основу речи које се непосредно надовезују на кратак и сумаран, такорећи узгредан, осврт на прелазак Османлија у Европу и пустошење балканских области која су затим уследила. Наиме, том приликом, Халкокондил, који за овај конфликт користи термине *διαφορά* и *πόλεμος*, док за сукобљене царева употребљава медио-пасивни партицип презента глагола *διαφέρω* (*διαφερομένος*) (*не слагати се, препирати се, свађати се* и слч.)³⁵, додајући уз њих повратну заменицу *σφίσι(v)* и израз *ἀμφοῖν βασιλείων τοῖν Ἀνδρονίκοιν* (*између два краља*³⁶ Андроника), најпре бележи : *Тада су дакле ствари Грка осцилирале на обе стране (τὰ*

³³Cant. I,i,154-155 На цитиране речи подробније ћемо се осврнути и у каснијем излагању посвећеном последицама сукоба двојице Андроника.

³⁴ Cant. I,i, 160- 161.

³⁵ Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 101. Уп. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I,374.

³⁶ Наиме, Халкокондил назива византијске владаре *грчким краљевима*.

Ἑλλήνων πράγματα ἐταλαντεύετο ἐπ' ἀμφοτέρα), због свађе око краљевске власти у Византу између два краља Андроника, деде и унука, Палеолога (*διαφερομένων σφίσι κατὰ τὴν Βυζαντίου βασιλείαν ἀμφοῖν βασιλέων τοῖν Ἀνδρονίκου, τοῦ τε πάππου καὶ οὐίδου, τῶν Παλαιολόγων*).³⁷ Одмах затим у наставку, Халкокондил показује да је овај конфликт посматрао и као сукоб међу својим сународницима, забележивши карактеристично да су тада, када је избила *свађа међу њима двојицом (διαφορὰν σφίσιν ἀφικομένων) Грци стали на страну једног или другог (sc. Андроника), а њихови послови одмах сасвим пропали*.³⁸ На крају, још једно такво место које иде у прилог закључку да је Халкокондил посматрао овај сукоб и као међусобни обрачун ове двојице царева, представљају речи које се налазе у склопу реченице која се односи на Орханове успехе у Малој Азији и претходи алузији на битку код Филокрене (1329).³⁹ Наиме, започињући екскурс о тим бурним и по *Романију* судбоносним, збивањима, Халкокондил тврди да је поменути османски емир запосео многе грчке градове у Азији, опсевши такође и Никеју⁴⁰, управо због тога што су *краљеви Византа (οἱ, τῶν γε Βυζαντίου βασιλέων) у то време били у завади са Трибалима у Тракији*⁴¹, као и суседним Мизима, *водећи [у] жесток рат међу собом (σφίσιν ἐς τὰ μάλιστα τὸν πόλεμον διαφερόντων)*.⁴²

*

Поред свега овога, Нићифор Григора и Лаоник Халкокондил, такође су перципирали овај сукоб и као **преврат**, односно као **побуну** Андроника III Палеолога против свога деде. Очекивано, ово није случај и са Јованом Кантакузином, имајући у виду *мемоарско-*

³⁷ Laonici Chalcocandyle historiarum demonstrationes, ed. E. Darkó, I, Budapest 1922, 15.

³⁸ Chalc.I, 15.

³⁹ О овој бици и њеном значају : Nicol, *The Last Centuries*, 174-175 ; Радић, *Време Јована V*, 72-73 ; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 761.

⁴⁰ Никеја је отворила капије Османлијама након дуге опсаде 2.марта 1331. и овај датум сазнајемо из неколико кратких хроника (Schreiner, *Kleinchroniken*, 64 no.7, 79 no.24, 654 no.3). Очекивано, на овај догађај се осврћу бројни аутори у својим радовима. Навешћемо само неке од важнијих : Γ.Γεωργιάδης-Αρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί. Συμβολὴ εἰς πρόβλημα τῆς πτώσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282-1337)*, Ἀθήναι 1947, 187 ; P.Lemerle, *L' émirat d' Aydin-Byzance et l' Occident. Recherches sur „la Geste d' Umur Pacha“*, Paris 1957, 64 n.6 ; Bosch, *Andronikos III*, 158 ; Laiou, *Andronicus II*, 293 ; Радић, *Време Јована V*, 73.

⁴¹ На основу података да су краљеви Византа у то време били у завади са Трибалима у Тракији, може се поставити питање шта је тачно Халкокондил подразумевао под облашћу Тракије, као и да ли ју је перципирао већом него што су је перципирали његови савременици (или се просто ради о грешци), будући да се у ово доба Срби и Ромеји нису сукобљавали у Тракији, већ у Македонији ?

⁴² Chalc., I, 19. Уп.енглески превод : A.Kaldellis, *The Histories Laonikos Chalkokondyles*, Volume I, Harvard university Press-London 2014, i,33

(само)апологетски карактер његовог дела, а још више и чињеницу да се и он сам налазио у најближој околини младог Андроника, који је устао против свог деде, учествујући у доношењу готово свих важнијих одлука у то време.

Када је реч о Нићифору Григори, на овакав закључак наводи употреба глагола *νεωτερίζω* (узроковати буне, преврат, бунити се)⁴³, као и именица *καινοτομία* (преврат)⁴⁴ и *ἀποστασία* (одметање, побуна, устанак)⁴⁵, што ћемо видети на неколико карактеристичних места. Тако, приповедајући најпре о томе како су становници Тракије, који су масовно стали на страну младог Андроника након што је прогласио ослобађање од пореза, кренули ка Цариграду предвођени Сиргијаном, Григора затим о циљу овог похода бележи : *постојало је мишљење да ће царица градова (sc. Цариград) устати и против саме себе заратити (ἐκπεπολεωμένην πρὸς ἑαυτήν) будући да се народ нада плену које такви преврати пружају (ἐκπορίζουσιν αἱ τοιαῦται τῶν πραγμάτων καινοτομίαι).*⁴⁶ А у наставку, говорећи о томе како се ова војска улогорила покрај Селимврије и како је стари цар одлучио да се споразуме са устаницима пре него што буде прекасно, између осталог додаје : *желели су (sc. устаници) да наставе и даље, али је стари цар, који је знао да светина у Граду (τὸ πλῆθος τῆς πόλεως) неће остати мирна, већ ће се побунити (νεωτερίσων) чим види трупе (sc. младог Андроника) пред капијама Града, спречио је даљи развој догађаја слањем изасланства Сиргијану.*⁴⁷ И коначно, приповедајући много година касније у оквиру тридесетседме и последње књиге своје *Римске историје* о успесима које су остварили становници ђеновљанске колоније Галата на рачун његових сународника, окористивши се њиховим грађанским ратовима, Григора се још једном укратко осврће и на први од тих унутар-romeјских сукоба. Том приликом, најпре пише да су Ђеновљани *искористили једну незнатну згоду, коју им неочекивано, донела судбина, као повољну прилику, да би одмах затим и конкретно додао : био је то раздор двојице царева Андроника (τῶν δυοῖν Ἀνδρονίκων τῶν βασιλέων διαστάσεως),*

⁴³ Поред тога, овај глагол може да значи и : *новотарити, мењати, уводити новотарије.* (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 281)

⁴⁴ Осим тога, ова реч може значити : *промена, реформа, поправка* (Ε.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Ζ', Θεσσαλονίκη 1980, 219)

⁴⁵ Уп. Ε.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Γ', Θεσσαλονίκη 1973, 114)

⁴⁶ Greg. I, viii, 319-320.

⁴⁷ Greg. I, viii, 320.

*или пре апостасија младог против свога деде (μᾶλλον δ' ἀποστασίας τοῦ νεοῦ πρὸς τὸν οἰκεῖον πάππον).....*⁴⁸

Лаоник Халкокондил, пак, овакав став према сукобу двојице Андроника показује најпре посредно, тако рећи *описно*, пишући да је после смрти Михаила IX⁴⁹, **син његов Андроник, пошто је његов деда остарио, сматрао да он сам треба да има краљевску власт, те су се [њих двојица] посвађали**, додавши притом и да је (*sc.* Андроник III) **био сувише тврдоглав да би се покорио, [чиме је] узроковао бескрајне тешкоће**.⁵⁰ Потом га показује и експлицитно, истакавши да је поменути дошао на власт **подбунивши Грке против деде и начинивши новотарије** (*τοὺς τε Ἑλληνας συνιστῶν ἐπὶ τὸν πάππον καὶ νεώτερα πράσσων πράγματα*).⁵¹

*

Напоследку, говорећи о овом сукобу, треба рећи и да су Нићифор Григора и Јован Кантакузин, иако су се за време његовог трајања налазили на супротним странама, помало својствено људима свог времена, доживљавали овај грађански рат и као **Божију казну за грехове Византинаца**.

Тако, када је реч о писцу *Римске историје*, он овако нешто показује својим читаоцима на један помало необичан начин. Наиме, овај свезнадар је сматрао, ни мање ни више, но да је Бог био заправо милостив према Ромејима, будући да их није предао у руке непријатељских иноплемених народа, већ *само* својих сународника ! Тако нешто можемо видети из следећих речи у којима је Григора резигнирано забележио следеће : ***Упркос томе, треба се дивити мистериозном (sc. Божијем) старању (κρηδεμονίαν) које све надгледа. За дугогодишњу нашу злобу требало је да се суочима са још већим и тежим казнама, али је оно (sc. Божије старање) одлучило да их наметне, са некаквом милошћу и***

⁴⁸ Greg.III, xxxvii, 552-553.

⁴⁹ Михаило IX Палеолог је преминуо 12.октобра 1320. Овај датум налазимо у неколико кратких хроника : P.Schreiner, *Die Byzantinsichen Kleinchroniken*. 1 Teil Einleitung und Text, Wien 1975, 76 no.11c ; 92 no.2 ; 351 no.2. Што се тиче Михаила IX види студију Божидара Ферјанчића : *Михаило IX Палеолог (1277-1320)*, Зборник Филозофског факултета 12-1 (1974), 333-356. Такође, ради основних просопографских података о њему погледај : A.Th.Paradopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259-1453)*, Amsterdam 1962, 36-37 no.59 ; *PLP*, no.21529.

⁵⁰Chalc., I, 15.

⁵¹Chalc., I, 19.

*човекољубљем. Наиме, није нас предало неким страним и дивљим непријатељима који припадају другим народима, већ људима исте народности и душе, нама познатим и мање суровим у односу на њих (sc. иноплемене народе) који су требали да нас казне.*⁵²

Што се пак тиче цара-писца, поменуто можемо закључити на основу неколико места у његовом наративу. Овог пута ћемо приказати само једно од њих и то оно за које нам се чини да понајвише иде томе у прилог. Поново се ради о речима које се налазе већ готово на самом почетку Кантакузинове приповести о овом унутар-византијском сукобу. Започињући, дакле, излагање о овом грађанском рату и објашњавајући гнев старог Андроника према свом унуку, Кантакузин, пре него што ће наставити своју приповест о томе како је одлучио да истог лиши наследства престола и да га замени *неинтелигентним и неспособним, ванбрачним сином деспота Константина Палеолога Порфирогенита, Михаилом Катаром*⁵³, пише да је *један од демона који су изучили доношење пропасти, жесток и дивљи који дува против среће Ромеја [учинио], или тачније речено, Бог који управља свим стварима допустио, ради казне за наше грехове који су у мноштву и величини превазишли меру, да падне на памет цару Андронику да свом унуку млађем Андронику, који је већ био постављен за цара, одузме достојанство и да га учини приватним лицем...*⁵⁴

Узроци и поводи. Питање кривице

Након што смо посветили пажњу начину на коју су ромејски историчари доживљавали овај сукоб, сада ћемо се позабавити и њиховим виђењем узрока и повода, овог, првог у дугом низу унутрашњих конфликта, који су током XIV столећа потресли из самог темеља некада моћно Византијско царство, учинивши га бледом сенком своје некадашње величине.

⁵² Greg. I, viii, 318. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 30.

⁵³ О деспоту Константину Палеологу *Порфирогениту*, сину василевса Андроника II из брака са Аном Угарском, види : Paradorulos, *Versuch einer Genealogie*, 37-38 no.60 ; *PLP*, no. 21499. Ради најосновнијих познатих просопографских података о Михаилу Катару, његовом ванбрачном детету са слушкињом Катаром, погледај : *PLP*, no. 10141. О самој Михаиловој мајци Катари, о којој није познато ништа више изузев да је била собарица Евдокије (*PLP*, no. 21369), друге супруге овог деспота : *PLP*, no.10124.

⁵⁴ Cant. I, i, 14.

Најпре ћемо кренути од Нићифора Григоре, који је и иначе, упркос својим манама, релативно најпозданији наративни извор за њихово изучавање, узимајући у обзир још веће недостатке друга два источника, конкретно, (само)апологетски карактер Кантакузинових *мемоара*, који неретко прибегава прећуткивању и извртању *незгодних* чињеница, као и сумарност и оскудност Халкокондиловог извештаја, удаљеног поврх свега, готово век и по од тих збивања. У том смислу, може се рећи да је Нићифор Григора видео корене овог сукоба пре свега у (опсесивној) жељи Андроника (III) Палеолога да се домогне царског трона, као и његовом страху да неће имати прилике за тако нешто, који се сасвим природно, само појачао, након што је пао у немилост свог деде. Подсећамо, након што су људи младог Андроника једне ноћи грешком убили његовог брата, деспота Манојла, верујући да се ради о љубавном ривалу свог господара, као и смрти његовог оца Михаила (12. октобра 1320), који је сазнавши за погибију свог млађег сина преминуо од туге, стари цар, иначе већ дуго незадовољан начином живота свог, некада омиљеног унука⁵⁵, одлучио је да га лиши наследства престола.⁵⁶ Када је реч о томе, чини се да учени историчар настоји да прикаже као један од главних мотива који је подстицао младог Андроника да се по сваку цену и што пре докопа власти, поред тежње за ослобођењем од дединог туторства, жељу за обезбеђењем новца за своје личне потребе (то јест, *лагодан живот*), између осталог, ради измиривања својих дугова. Штавише, на основу Григориног излагања могли бисмо да закључимо да је Андроник (III) управо из поменутих (неко би можда рекао, *баналних*) разлога, био вољан да управља не само Византијом, већ и било којом другом земљом или облашћу, уколико би се указала прилика за тако нешто.⁵⁷ Све у свему, према ономе што нам каже аутор *Римске историје*, стиче се утисак да је млади Андроник био пре свега заинтересован да приграби власт како би обезбедио своје материјално благостање и ослободио се неугодног старатељства свог деде, док му и није било толико важно где ће владати, другим речима, да ли ће столовати у Цариграду или негде другде. Овако нешто можемо закључити, пре свега, на основу следећих речи : ...*Прво су га (sc. Андроника III)*

⁵⁵ Наиме, Нићифор Григора тврди да га Андроник II толико волео да је био спреман да у случају нужде све своје синове, кћери и унуке препусти судбини само како би њега спасао. (Greg., I,viii, 283)

⁵⁶ Када је реч о деспоту Манојлу Палеологу, сину Андроника II мало тога је познато, будући да сачувани извори врло ретко говоре о њему. Ради тих елементарних података о деспоту Манојлу Палеологу: Paradopoulos, *Versuch einer Genealogie*, 44 no.69 ; *PLP*, no.21511.

⁵⁷ Уп. Κύρρης, *Η πρώτη φάσις*, 4-5.

водили (sc. његови вршњаци) у шетње, „*θέατρα*“⁵⁸ и лов, после у ноћна лутања која нису превише приличила једном цару. Ово је, међутим, изискивало **велике новчане расходе, које није било лако покрити, због тога што његов деда цар није био сувише дарезљив у погледу његовог дневног издржавања.** Стога је склопио пријатељство са одређеним Латинима који су живели у Галати, углавном онима који су обиловали богатством – **отуда су потекле позајмице, дугови и тражење новца – зато је правио планове и припреме за тајно бекство.** Наиме, Андроник је видео да његов деда већ дуго година на власти и да је његов отац Михаило спреман да преузме престо после њега. Зато је имао сумње и изгубио сваку наду да ће царска власт икад припасти њему. Због тога је у својим сталним размишљањима о стицању (sc. царске) власти, мучила једна нестрпљивост која га је водила неизбежно на странпутицу таквих планова. Он наиме није желео да буде васпитаван од свога деде цара као од стране једног педагога и увек служи вољи других, као да је дете, већ је захтевао царску аутономију и обилна новчана средства да би имао довољно за себе и да би могао, као један цар, да дарује своје поданике. Схватио је, међутим, да је тако нешто немогуће, уколико остане (sc. у Цариграду) док су његов деда и отац живи, те је гледао за (sc. могућност) владавине у другим областима. Тако, час је сањао о Јерменији, која му је припадала захваљујући његовој мајци⁵⁹, час о Пелопонезу (sc. Морејској деспотовини) или пак Лезбосу и Лимносу, као и осталим острвима која испуњавају највећи део Егеја...⁶⁰ Штавише, још једно место на основу кога би Григорин читалац могао да закључи да млади Андроник у ово време и није био превише заинтересован за озбиљне дужности које са собом носи царска титула, већ пре свега за привилегије које она доноси, представљају његове речи које се тичу одредби споразума у Мелас-Региону (6. јун 1321) (којим је, као што је познато, окончана прва фаза овог грађанског рата), као и надлежности у погледу управљања државом које су остале у рукама

⁵⁸ Није сасвим сигурно шта Григора подразумева под речју *θέατρα* (јед. *θέατρον*). Аутор немачког превода овај израз преводи као *позоришне представе* (нем. *Schauspielen*), што смо и ми склони да прихватимо (или евентуално термин *игроказ*), узимајући у обзир контекст у коме се јавља. Међутим, овај израз исто тако може да значи и *позорница, гледалиште, гледаоци* (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 190), *јавни наступ, спектакл* (Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I, 571) и слично.

⁵⁹ Мајка Андроника III била је Рита-Марија Ксенија, кћер малојерменског краља Лава III (1269-1289) и његове супруге Керане. Ради основних биографски података о њој види : *PLP*, no. 21394.

⁶⁰ Greg. I, viii, 284-285.

његовог деде.⁶¹ Осврнувши се, том приликом, на чињеницу да је вођење спољних послова царевине остало у надлежности старог василевса, Григора у наставку између осталог пише : ...*Млади (sc. цар) није [ни] имао намеру да их (sc. надлежности у вези са спољном политиком) преузме. По својој природи, тежио је безбрижном животу, лову и сличним делатностима сматрајући ове бриге врло тешким и бескорисним теретом...*⁶²

Поред Нићифора Григоре, донекле сличну слику о узроцима овог сукоба, само неупоредиво шурију, пружа својим читаоцима и много познији Лаоник Халкокондил, чије сведочанство, вреди поновити, премда занемарљиве изворне вредности, вероватно говори понешто о усменој традицији његовог доба из које је у осталом, црпео податке за старије раздобље историје. Наиме, попут поменутог *homo universalis*-а, он их је такође видео у настојању Андроника Млађег да се (што пре и по сваку цену) домогне царског престола. Штавише, у кратком екскурсу који је посветио овом грађанском рату, он оптужује Андроника (III) не само за његово изазивање и распламсавање, већ такође и увлачење Срба у њега.⁶³ *После смрти онога (sc. Михаила IX), бележи он том приликом, његов син Андроник, пошто је његов деда остарио, сматрао је да он сам треба да има краљевску власт*⁶⁴, *те су се посвађали (ἔχριν τὴν βασιλείαν, καθίσταντο ἐς διαφοράν). Био је (sc. Андроник III) сувише тврдоглав да би се покорио и узроковао је [тако] бескрајне*

⁶¹ Укратко речено, споразум склопљен у Мелас-Региону предвиђао је уступање царске власти Андронику Млађем на простору између Христопоља и Селимврије, док је стари цар задржао власт над остатком државне територије, као и право да води спољну политику Царства. У вези са поменутиим споразумом и његовим одредбама види : Острогорски, *Историја*, 466-467 ; Bosch, *Kaiser Andronikos*, 24-25 ; Κύρρης, *Ἡ πρώτη φάσις*, 108-109 ; Радић, *Време Јована V*, 50-51. Иначе, овај споразум је добио име по томе што је склопљен на обалама реке Мелас (у слободном преводу на српски, *Црна река*) поред трачког града Региона. О граду Региону (данас месту Kūçük Сектесе): *ODB*, III, 1788. Када је реч о значају који је имала одредба о уступању младом Андронику територије између Христопоља и Селимврије за процес настајања апанажа : J. W. Barker, *The problem of appanages in Byzantium during the palaeologan period*, *Byzantina* 3 (1971), 110 ; Љ.Максимовић, *Генеа и карактер апанажа у Византији*, ЗРВИ 14-15 (1973), 106-107. Што се тиче самог феномена византијских апанажа, поред два наведена чланка види између осталог : D.A.Zakythinis, *Le despotat grec de Morée (1262-1460)*, II, Athènes 1953, 71-90 ; Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 126-140 ; J.W.Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425) : A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, New Jersey 1969, 391.

⁶² *Greg. I*, viii, 321.

⁶³ Овом приликом Халкокондил прави грешку. Наиме, српски краљ Стефан Урош III Дечански (1321-1331) није подржавао Андроника III већ његовог деду. У вези са односом Србије према сукобљеним странама у овом грађанском рату види : Bosch, *Kaiser Andronikos*, 39-52 ; Nicol, *The Last Centuries*, 166-167 ; Laiou, *Andronicus II*, 293-296 ; *ИСН*, I, 502-506 ; Κύρρης, *Ἡ πρώτη φάσις*, 33-39, 124-130.

⁶⁴ Наиме, Лаоник Халкокондил византијске царева назива *грчким краљевима* (Kaldellis, xiv ; Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 341)

*тешкоће. Доводио је Трибале (sc. Србе) и најплеменитије од Грка придобио за освајање краљевске власти...*⁶⁵

Јован Кантакузин, међутим, пружа потпуно другачије објашњење узрока овог грађанског рата. Као што смо већ рекли, цар-писац пишући како о овом, тако и о другим византијским грађанским ратовима, има снажну тенденцију да једнострано, пристрасно и упрошћено приказује збивања (мада ни писац *Римске историје*, није сасвим лишен неких од тих мана)⁶⁶, често избегавајући да пружи јасна и конкретна објашњења за њих (посебно када његова улога у њима није била најчаснија). Све то у комбинацији са прећуткивањем важних ствари, па понекад и извртањем (неких данас доказаних) историјских чињеница, неретко чини врло тешким, па понекад и немогућим, стицање потпуне и истините слике о догађајима које описује, искључиво на основу његовог излагања. Поменутом свакако доприноси и начин којим Кантакузин пише, то јест чињеница да често не само избегава да јасно и изричито наведе узроке одређених догађаја, већ и да кроз свој *мемоарски* стил излагања, такорећи *пушта* читаоце да сами дођу до закључака на основу речи и дела која приписује њиховим актерима. У целини гледано, чини нам се да је то нарочито видљиво у његовој приповести о грађанском рату између старог и млађег Андроника.

Наиме, Јован Кантакузин има очигледну тенденцију да кривицу за његово изазивање пребацује искључиво на Андроника II Палеолога и личности из његове околине, што чини, било непосредно, било посредно, путем начина на који приказује њихову улогу у збивањима. Говорећи о томе, за почетак вреди приметити да Кантакузин не даје **никакво рационално образложење (са гледишта данашњих историчара, наравно)** због чега је истоимени и некада омиљени унук овог василевса, изненада пао у немилост и лишен наследства престола. Уместо тога, прећуткује не само његово понашање, недостојно једног престолонаследника, које је већ дуго времена тиштило старог цара (о чему Григора пише)⁶⁷, већ и *капи које су прелиле чашу* његовог стрпљења и трепељивости, конкретно нехотично

⁶⁵Chalc., I, 15.

⁶⁶ Упореди са ставом Еве де Врис ван дер Велден, која сматра да и Кантакузин и Григора обмањују, тако да је тешко утврдити праву истину о рату (E.de Vries van der Velden, *L'Elite byzantine devant l'avance turque a l'epoque de la guerre civile de 1341 a 1354*, Amsterdam 1989, 60-61). Мада се не може оспорити чињеница да ни Григора није сасвим лишен пристрасности, по нашем мишљењу нема места сумњи да је он знатно поузданији извор у односу на Кантакузина.

⁶⁷ Уп. Greg. I, viii, 284-285.

убиство Андрониковог млађег брата деспота Манојла од стране његових људи, за кога наводи тек да је умро (*τεθνηκέναι*), због чега је и сам његов отац Михаило (IX) Палеолог, који је не много пре тога изгубио и кћер Ану (1320)⁶⁸, супругу епирског деспота Томе Анђела (1296-1318)⁶⁹, преминуо. Уместо тога, Кантакузин каже тек толико, да је Михаило (IX) умро већ начет *неком озбиљном болешћу* (*νόσημά τι τῶν ὀξέων*), услед, *пламена малодушности* (*τῆς ἀθυμίας ὑπανῆψε φλόξ*) и *неизмерне туге* (*ἀμετρίας τῆς λύπης*).⁷⁰ Штавише, као што смо већ имали прилике да видимо, Кантакузин напрасно окретање Андроника II против свог унука објашњава ни мање ни више но утицајем једног *од демона који су изучили доношење пропасти* (*δαίμονος τινος τῶν ἐξητασμένων ἐπὶ φθορᾷ*), а коме је Бог, који управља свим стварима, допустио тако нешто, *ради казне за наше грехове који су мноштву и величини превазишли меру*.⁷¹ Наиме, како у наставку тврди овај цар-писац, под његовим утицајем је *цару Андронику пало на памет* (*ἐπὶ νοῦν ἔρχεται*) да свом унуку млађем Андронику, који је већ био постављен за цара, *одузме достојанство и да га учини приватним лицем*⁷², као и да на његово место постави деспота Константина Палеолога *Порфиροгенита*. Пошто он није желео да се прихвати тога, стари Андроник је одлучио да додели царско достојанство његовом ванбрачном сину Михаилу, који, поврх свега, не само да је *потицао од мајке незнатног и ниског рода*, већ је и у погледу осталог био *недостојан* (*ἦν δὲ καὶ τᾶλλα ἄξιος οὐδενός*).⁷³ Наиме, *није био*, додаје Кантакузин, *нити по природи уман, нити је имао општег образовања. Такође, није се бавио уопште војним походима, нити је имао и најмање од онога што младе лепо краси*.⁷⁴

*

Но, читајући текст Григоре историје, могли бисмо да закључимо да су избијању овог грађанског рата, поред личних (неко би се можда усудио да дода, и *себичних*) разлога младог Андроника, делимично допринели и неки други чиниоци. Конкретно, реч је о амбицијама

⁶⁸ У вези ње види : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 44, no.70 ; PLP, no. 21344.

⁶⁹ Ради основних биографских података о њему, види : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 19, no.31 ; PLP, no.197.

⁷⁰ Cant. I, i, 13.

⁷¹ Cant. I, i, 14.

⁷² Cant. I, i, 14.

⁷³ Cant. I, i, 14.

⁷⁴ Cant. I, i, 14-15.

Сиргијана Палеолога Филантропина⁷⁵, као и утицају неких других људи из окружења Андроника (III), које Григора не спомиње поименце (свакако, не без разлога се може претпоставити да су међу њима били Јован Кантакузин, Теодор Синадин и касније Алексије Апокавк, које помиње као део његовог најужег круга)⁷⁶, а којима, како се чини, није било нарочито у интересу да се заоштрени односи младог цара и његовог деде сасвим изгледе.

Када је реч о Сиргијановим амбицијама, човека који је, судећи према ономе што пише у *Римској историји*, играо једну од најзначајнијих, ако не и најзначајнију улогу у припреми Андрониковог бекства и вођењу борбених операција током прве фазе овог грађанског рата⁷⁷, чини се да оваквом закључку понајвише доприносе Григорине речи, којима он објашњава због чега је поменути заправо одлучио да се придружи табору младог Андроника. Наиме, како тврди, Сиргијан је, *уколико верујемо мишљењу многих, био амбициозан (φίλαρχος) и никада није показивао намере своје душе све док није куцнуо час. Сад је пак схватио да је дошао тренутак који му је донела судбина да подстакне царева на рат против једног другог, тако да се смуте прилике код Ромеја, а он уграби скиптар.*⁷⁸ Други пак његов, такорећи резервни план, према Григори, *био је да отцени један део ромејске државе и тамо успостави своју власт. Због тога се приближио младом цару Андронику и открио му читав тајни план његовог деде цара (sc. да га замени Михаилом Катаром).*⁷⁹

Што се тиче тих других људи из окружења Андроника (III), као и њиховог утицаја на њега, на горенаведени закључак наводе нас речи овог свезнадара које се односе на њихову реакцију на сазнање да су се он и стари цар помирили и разменили заклетве које су предвиђале да, са једне стране, да млади василевс неће ништа чинити што је усмерено

⁷⁵Ради елементарних биографских података о Сиргијану, види : *PLP*, no. 27167. За детаљније податке о њему треба погледати рад S.Binon, *À propos d' un prostagma inédit d' Andronic III Palaeologue*, BZ 38 (1938), 133-155, чије је закључке, међутим, унеколико допунио, прецизирао, па понегде и исправио Ван Дитен у својим коментарима превода Григорине историје (уп. *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte-Historia Rhomaike*. Übersetzt und Erläutert von Jan Lois Van Dieten, Zweiter Teil (Kapitel VIII-XI) 2.Halbband, Stuttgart 1979, 117-126 n.27), као и напомене у немачком преводу Кантакузинових *мемоара (Johannes Kantakouzenos Geschichte, übersetzt und verläutert von G.Fatouros und T.Krischner, Erster Teil (Buch I), Stuttgart 1982, 221 ff).*

⁷⁶ Greg. I,viii,301 ff.

⁷⁷ Тако је бар, судећи према Григорином излагању. Међутим, као што ћемо касније видети, Кантакузин у својим *мемоарима* у том погледу придаје себи најзначајнију улогу.

⁷⁸ Greg. I,viii, 299.

⁷⁹ Greg. I,viii, 299.

против свога деде, док Андроник II пак за узврат неће одредити никог другог изузев њега за наследника престола. С тим у вези, Григора, између осталог, бележи : *Али када је (sc. млади) Андроник, изашао ван (sc. царке палате), окружили су га његове присталице са којима је склопио заверу. Они су се осетили превареним са његове стране и оптужили су га да је прекршио страшне заклетве које је дао, као и да их је отворено издао. „Којим путем неправде ћеш кренути“, рекли су, „ако нас силне и неодољиве са којима би лако могао да оствариш своје замисли, оставиш устима мача и предаш провалијама доњег света“?*⁸⁰ Дубоко уздрман овим речима, млади цар Андроник наводно је покушао да испослује код свог деде, посредством великог логотета Теодора Метохита, јемство да ће и његове присталице остати некажњене, међутим пошто у томе није успео, одлучио је да се врати својим пређашним намерама.

За разлику од Нићифора Григоре, Јован Кантакузин уопште не говори о кривици Сиргијана, нити пак било које друге особе из околине свог пријатеља младог Андроника, већ настоји да прикаже Андроника Старијег, као оног који је сносио готово искључиву одговорност за избијање грађанског рата. Штавише, унука старог василевса, представља као апсолутно невиног, тако рећи као жртву његове *мржње*, која не само да није давала икаквог повода за отпочињање сукоба, већ је напротив чинила све да до отвореног конфликта и не дође. Овај *мотив кривице* Андроника II Палеолога прожима готово читаво Кантакузиново излагање о месецима који су претходили избијању овог сукоба и практично се може уочити, на овај или онај начин, приликом сваког његовог осврта на оно што је стари цар чинио или говорио.

Тако, према ономе што пише Кантакузин, након што је одлучио да свог унука лиши царског достојанства и да исто додели недостојном и неспособном Михаилу Катару, стари василевс је отишао и корак даље затраживши од поданика нову заклетву у којој се није спомињао млади Андроник као престолонаследник, већ се неодређено захтевало да се закуну на верност *ономе кога он за цара Ромеја постави (ὄν ἂν αὐτὸς βασιλέα καταστήσῃ)*.⁸¹ Управо овај потез, који је ожалостио *оне који су били разборити међу Ромејима јер су већ видели будућу неслогу и сукоб између двојице царава, као и пропаст за ромејску државу који ће из њега произићи (τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι τῶν Ῥωμαϊκῶν πραγμάτων φθορὰν ἐκ τῆς*

⁸⁰ Greg. I, viii, 313-314.

⁸¹ Cant. I, i, 17.

ἀναφρομένης μεταξύ τῶν βασιλέων στάσεων καὶ διαφορᾶς)⁸², а Андроник Млађи *сматрао за почетак свог уништења (εἰς αὐτοῦ καταστροφὴν ἀποβλέπουσαν ἐννοῶν)*⁸³, Кантакузин, стиче се утисак, слично свом савременику Нићифору Григори, настоји да **прикаже као почетак, такорећи окидач (тј.повод) сукоба који ће ускоро избити између двојице Андроника.**⁸⁴ Упркос томе што је схватао куда све то води, млади Андроник је по Кантакузиновим речима, *подносио ђутке тугу, која му је срце изједала, како каже Хомер (ἔφερε δὲ τὸ ἄλγος σιγῇ θυμὸν ἔδων, καθ' Ὁμηρον), нежелећи да се чини како се противи деди и цару макар и речју).*⁸⁵ На активно супростављање судбини коју му је наменио деда, Андроник Млађи се наводно одлучио тек након разговора, најпре са Сиргијаном⁸⁶ па потом и Кантакузином.⁸⁷

Овом прилоком важно је рећи да Кантакузин настоји да прикаже како нетрепеливост Андроника Старијег према свом истоименом унуку није била ништа ново, већ да је овај василевс још у годинама које су претходиле, био склон томе да га неоправдано понижава и злоставља. У ту сврху, цар-писац доноси својим читаоцима неколико илустративних примера у склопу једног екскурса који се односи на догађаје, који су се збили још за живота Михаила (IX), дакле пре октобра 1320.године.⁸⁸ Штавише, Кантакузин се не зауставља на томе, већ тврди да је након смрти Михаила (IX), стари цар, који је наводно једно време престао да се ружно опходи према младом Андронику, поново *постао непријатељ унуку из других разлога (τά τε ἄλλα ἐκτεπολέμητο πρὸς τὸν ἔγγονον ὁ βασιλεὺς) као и зато што се сетио...да му је млади Андроник [својевремено] болујући од прекомерних прекора рекао*⁸⁹, да треба да промени своје држање према њему или да за цара прогласи неког другог ко му је по вољи.⁹⁰ Не само то, већ је, како даље каже, стари василевс рекао унуку ни мање ни више но следеће : „*Твоја молба од раније (сц.да прогласи неког другог за цара, уколико му он не одговара) биће сада услишена и уместо тебе неко други биће проглашен за цара, који*

⁸² Cant. I,i,17.

⁸³ Cant. I,i,18.

⁸⁴ Уп. Greg. I, viii, 295-296.

⁸⁵ Cant. I,i,18.

⁸⁶ Овом приликом мора се рећи да из Кантакузиновог излагања није јасно због чега је Сиргијан узео учешће у овим догађајима. (уп. Cant. I,i,17-21)

⁸⁷ Cant. I,i,18.

⁸⁸ Уп. Cant. I,i,27-28,31.

⁸⁹ Cant. I,i,31.

⁹⁰ Уп.Cant. I,i,31-32.

ἥε τι указати право поштовање (σοῦ τὰς πρώτας παρ' αὐτοῦ τιμὰς καρπούμενον)“.⁹¹ Тек након свега овога, млади Андроник је схватио озбиљно ситуацију у којој се налазио, те је почео са Кантакузином да се саветује о избору упоришта за сукоб који је предстојао.⁹²

У међувремену, док су се одвијале припреме за Андрониково бекство из престонице, његов деда је наставио да се опходи неправедно према њему и како пише Кантакузин, *веома заоштрио свој гнев (ὀργῆν λίαν παρωζυμένους)*... Наиме, нити га је поздрављао када би долазио током дана (*προσιόντα καθημέραν προσηγόρευε*), нити би га удостојио поздрава када би кући ишао.⁹³ Штавише, како у наставку тврди, *четири месеца*⁹⁴ није рекао унуку нити једну добру нити лошу реч, сем реченице : „иди кући напокон“ (*ἄπελθε λοιπὸν πρὸς τὴν σὴν οἰκίαν*)....⁹⁵ Као да све ово није било довољно, овакво понашање старог василевса према свом сопственом унуку испољило се такође и у томе што га је игнорисао приликом сусрета са члановима Синклита и другим државним великодостојницима, на којима је и овај био присутан.⁹⁶

У таквим околностима, уследили су разговори међу завереницима о томе да ли треба и ако треба, како би могао млади Андроник безбедно да изађе из Града ? Том приликом, Сиргијан и Апокавк су се zaloжили, не само за Андрониково бекство, већ и за убиство старог василевса. Но, против његовог лишавања живота, као и затварања, категорички су били не само Јован Кантакузин, који је наводно истакао да њихова намера није да га убију, него да младом Андронику врате права на престо (што он упадљиво наглашава, како се стиче утисак), већ пре свега сам Андроник Млађи (што чини, рекло би се, још упадљивије), између осталог тиме што тврди да је он том приликом наводно изјавио да би *радије потражио спас у бекству*⁹⁷, него ли учинио тако нешто. И мада је сам Андроник Млађи схватао да су они (*с. његов*) *положај разборито проценили*, што се тиче нужности бекства, сматрао је да се мора чекати све док опасност не достигне своју највишу тачку, јер се

⁹¹ Cant. I, i, 31-32.

⁹² Cant. I, i, 39.

⁹³ Cant. I, i, 40.

⁹⁴ Како се претпоставља, то би можда могло бити раздобље од новембра 1320. до марта 1321. године (Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 225 n.59).

⁹⁵ Cant. I, i, 40.

⁹⁶ Уп. Cant. I, i, 40-41.

⁹⁷ Cant. I, i, 48.

надао да ће цар променити мишљење и одустати од своји планова.⁹⁸ Међутим, наде младог Андроника су се изјаловиле, будући да је стари цар наставио по старом, иако су чак и људи из његове околине увиђали опасности које прете од свега тога и указивали на њих, попут великог логотета Теодора Метохита или великог коноставла Михаила Торника⁹⁹, који је једном приликом чак и отворено упозорио старог василевса да ће они *бити узрок многих несрећа по Царство Ромеја, било да се остваре или не.*¹⁰⁰ Но, њихова настојања да убеди Андроника II да одустане од својих планова, имала су ефекат, како Кантакузин речито каже, колико и *кување камења (ἑδόκουν δὲ λίθους ἔψειν).*¹⁰¹

Упркос свему томе, Андроник Млађи је и даље *наивно* (како би неко могао рећи читајући ове Кантакузинове редове) наставио да верује да ће се ствари променити на боље. Стога се и одазвао позиву да се појави пред судом, упркос Синадиновом противљењу, као и бројним индицијама да га чека такорећи *монтиран процес.*¹⁰² На суђењу које је уследило, Андроник Млађи је убедљиво оповргао оптужбе свог деде, који се због тога, наводно, *још и више разгневио* на њега, а затим га и увредио до сржи, тиме што је изјавио *да га не сматра за хришћанина (μὴ οἶεσθαι αὐτὸν ἔλεγε τῶν ἀποκαλουμένων ἀπὸ Χριστοῦ).*¹⁰³ Ипак, млади Андроник је напослетку пристао да се измири са дедом, закуне му се на оданост, као и да заклетвом потврди да је веран Христу, мада је одбио његов захтев да именује своје присталице и помагаче, на шта је стари цар, како бележи Кантакузин, споља остао миран, иако је у себи киптео од беса. Стога, када се Андроник Млађи вратио кући и испричао шта се догодило, сви су одахнули, помисливши *да је цар изменио своје непријатељско држање према унуку и да могу живети у миру без опасности.*¹⁰⁴

Но, догађаји који су уследили показали су сасвим супротно, јер је само два дана доцније, Андроник II Палеолог поставио Јована Кантакузина за намесника византијских поседа на Пелопонезу што се, како он пише, *одмах чинило као лоше знамење (τὸ δ' εὐθὺς ἐδόκει μὲν*

⁹⁸ Cant. I, i, 52.

⁹⁹ Ради основних просопографских података о великом коноставлу Михаилу Торнику погледај : *PLP*, no. 29132.

¹⁰⁰ Cant. I, i, 54.

¹⁰¹ Cant. I, i, 55. Овде је у питању један старогрчки израз који означава нешто што је немогуће. (Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 229 n.74)

¹⁰² Cant. I, i, 62.

¹⁰³ Cant. I, i, 70.

¹⁰⁴ Cant. I, i, 76.

εἶναι τῶν ἀριστερῶν οἴωνων).¹⁰⁵ Том приликом, увидевши куда све то води, Андроник Млађи је одлучио да посредством Теодора Метохита поново покуша да ступи у везу са својим дедом. Међутим, његова надања у посредовање великог логотета су се показала сасвим узулудна. У том контексту, занимљива је и Кантакузинова тврдња да је стари Андроник након завршетка рата говорио да, *да је изасланство (sc. Андроника Млађег, Теодору Метохиту) њему послато, он би дао заклетву и никаква опасност не би настала (εἰ περὶ τῶν ὄρκων αὐτῷ ἀπηγγέλθη, ὁμομόκει τε ἄν καὶ οὐδὲν ἐτολμήθη τῶν τετολμημένων)*, чиме је заправо, како изричито каже и цар-шисац у наставку, *пребацивао сву кривицу за рат (sc. великом) логотету. (διὸ καὶ τὴν αἰτίαν ἅπασαν τοῦ πολέμου εἰς λογοθέτη ἀνέτιθει τὸν μέγαν)*.¹⁰⁶ Какогод било, следећег дана, Кантакузин се изјаснио о поменутом намештењу и одбио га изговорајући се болним сећањима свог покојног оца. Стога му је стари Андроник поверио вођење похода у Тесалији који се спремао против Каталанаца, ради чије припреме, међутим, наводно није добио нити потребну војску нити новац, што Кантакузин, стиче се утисак наглашава, не би ли додатно допринео негативној слици Андроника II у очима својих читалаца. А онда, након што је и Теодору Синадину заповеђено да се упути у Прилеп, завереници су донели одлуку да више не чекају већ да се припреме за излазак из Византа.¹⁰⁷ Престоницу су најпре напустили Јован Кантакузин и Теодор Синадин, да би напослетку то учинио и сам млади Андроник *19. априла 6829. (1321) године, четврте године индикта, после поноћи*¹⁰⁸ *баш када је сунце желело прећи у други дан нове недеље (sc. уторак), кроз капију звану Гиरोлимни*¹⁰⁹, *стигавши у четвртак (21. априла) после подне у Адријанопол, где су га становници пријатељски дочекали и сматрали долазак сацара добрим знамењем.*¹¹⁰

¹⁰⁵Cant. I,i,77.

¹⁰⁶ Cant. I,i,84.

¹⁰⁷ Cant. I,i,87.

¹⁰⁸ Податак да је друга половина ноћи рачунана у 19. април указује да су Ромеји као почетак дана сматрали зору. Да ли је ова било само народни обичај или је такође било званично прихваћено остаје нерешено. Међутим, пошто Григора каже да је млади Андроник напустио Цариград 20. априла (Greg. I,viii,315), то указује са великом вероватноћом, да су Византинци рачунали као почетак дана, попут старих Римљана, поноћ. О томе види : Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 239 n.113 (где је дата и детаљнија библиографија о овом занимљивом питању).

¹⁰⁹ Капија Гиरोлимни налазила се на северном делу цариградских зидина поред куле Исака Анђела. Служила је као улаз у палату Влахерне и добила је име по једној лагуни Златног рога. О њој види више : R.Janin, *Constantinople byzantine. Développement urban et répertoire topographique*, Paris 1964, 283-284.

¹¹⁰ Cant. I,i,90.

Но, што се тиче узрока и повода овог грађанског рата, читајући дела византијских историчара XIV и XV столећа, можемо приметити да су његова друга и трећа фаза имале извесне посебности, које свакако треба узети у обзир уколико желимо да добијемо потпуну слику о начину на који су их поменути повесничари посматрали и/или представили читатељима својих списа. Тако, као узрок друге фазе овог сукоба, Нићифор Григора приказује са једне стране, незадовољство Андроника II Палеолога одредбама споразума склопљеног у Мелас-Региону, а са друге, Сиргијаново огорчење, како због неиспуњених обећања које је својевремено добио од младог Андроника, тако и због његове наклоности према Јовану Кантакузину.¹¹¹ У том погледу, чини се да се незадовољство старог Андроника овим споразумом осликава можда најбоље већ у речима овог ученог историчара које се односе на само његово склапање, а у којима стоји следеће : ... *Под овим условима, споразум је склопљен на задовољство младог цара, али никако не и старог. Да будемо искрени, био је (sc. споразум) потпуно супротан његовој вољи и он би се борио против ове неочекиване несреће, међутим остао је беспомоћан и зато је прихватио оно што му је његов унук са делфског троништа*¹¹² *заповедао...*¹¹³ Што се пак тиче Сиргијановог незадовољства, Григора о њему такође веома речито бележи : *Велики дукс Сиргијан видео је да ствари не иду онако како је рачунао. Веровао је да би могао да влада заједно (παράδυναστέβειν) (sc. са Андроником III) како је желео, као и да се ништа нити мало нити велико (sc. у држави) неће спровести без његовог знања. Али онда је увидео, да се супротно његовим очекивањима, млади цар посветио потпуно великом доместику Кантакузину. Ово је испунило његово срце (sc. бесом), и разочаран и гневан размишљао је како би могао да се освети цару (sc. Андронику III), зато што последњи није показао никакво сећање на своја ранија обећања, већ је радио у сваком погледу супротно. (sc. Млади Андроник) га је скрајнуо као једног од многих и није га позивао ни на каква саветовања. Стога је (sc. Сиргијан) одлучио да изабере табор старог цара и за кратко*

¹¹¹ Према Григори, млади Андроник је обећао Сиргијану високе државне функције, многобројна имања која пружају велике приходе, као и да неће доносити никакву одлуку без његовог знања. (Greg. I, viii, 300-301)

¹¹² Овде је реч је о метафори. Наиме, седећи на Делфском троништу питијске свештенице су делиле пророчанства. Стога, Григора вероватно жели да додатно нагласи како је стари василевс прихватио без поговора оно што је његов унук захтевао.

¹¹³ Greg, I, viii, 321.

*време осујети све планове и дела младог (sc. цара)...*¹¹⁴ Штавише, колико је стари Андроник био незадовољан стањем створеним поменутиим споразумом, осликавају можда још упечатљивије речи које се односе на његову реакцију када је сазнао да је Сиргијан прешао на његову страну. *За старог цара*, пише том приликом овај полихистор, *промена мишљења овог човека (sc. Сиргијана) било је толико пријатно колико и ветар са Запада у лето за људе који се прже на сунцу или као хладно пиће за оне које мори жеђ.*¹¹⁵ Међутим, речи који следе у наставку, показују да није само лично незадовољство одредбама споразума и својим положајем, водило Андроника Старијег ка обнови сукоба са унуком, већ такође и опхођење овог према њему блиским људима. С тим у вези, Григора пише : *Он (sc. стари Андроник) такође није могао више да гледа како бива скрајнут и исмеван, а како његове присталице, што велике, што мале, лишавају њихових имања они који подржавају младог цара, услед чега ови лутају гладујући...*¹¹⁶

С друге стране, одређене речи овог историчара као да донекле *релативизују* (свесни смо, да овај израз можда и није најсрећније решење) одговорност старог василевса за обнову сукоба са својим унуком. Наиме, ако је судити по ономе што пише Григора, рекло би се да Сиргијанова промена табора није превише уздрмала младог Андроника, који знајући да има подршку становника Цариграда, као да је *једна дочекао* читав догађај да крене у поход на престоницу. Другим речима, Григорино излагање не само да наводи на закључак, како је млади Андроник радо прихватио борбу, посматрајући је као добру прилику за остварење својих циљева, већ и такође ставља јасно до знања да је он лично **сматрао Сиргијанов прелазак као непосредни повод** за отпочињање нове етапе овог крвопролића. Тако нешто би смо могли закључити на основу његове тврдње да је *млади цар знао већ дуго времена да су становници Византа (sc. Цариграда) изабрали свим својим срцем његов табор и да су га звали тајно да дође*, као и да је *из тог разлога, одмах искористио ово (sc. Сиргијанов прелазак) и под изговором кршење споразума о миру кренуо у поход са читавом трачком војском на Град.*¹¹⁷

¹¹⁴ Greg. I, viii, 351-352.

¹¹⁵ Greg. I, viii, 352.

¹¹⁶ Greg. I, viii, 352.

¹¹⁷ Greg. I, viii, 353.

Што се тиче Јована Кантакузина, код њега немамо сличних особености у вези са приказивањем узрока, бар не друге фазе, овог сукоба. Поново, Андроник Млађи је представљен као сасвим невинна жртва, мада овог пута не само обести свог деде, већ и свог дојучерашњег савезника Сиргијана. Као и у случају прве фазе грађанског рата, цар-писац избегава да пружи читаоцима јасна објашњења неопходна за потпуно разумевање ових догађаја, као и разлога због којих је сукоб изнова избио, другим речима, мотива који су подстакли Сиргијана да пређе у табор Андроника II Палеолога и да окрене оружје против својих дојучерашњих сабораца (што константују и преводиоци овог списка на немачки језик)¹¹⁸, као и разлога због којих је стари василевс био незадовољан новонасталим стањем. И најзад, поново је Андроник Млађи представљен као онај који је чинио све да до сукоба не дође, понекад рекло би се и на уштрб свог личног достојанства, док су његови противници, на челу са његовим дедом, радили сасвим супротно од тога. Све ово, можемо уочити готово већ од самог почетка Кантакузиновог излагања о другој етапи сукоба међу поменутом двојицом царева.

Наиме, након одласка у Адријанопољ, најзначајнији град територије која му је дата на управу, где је недуго затим довео и своју тадашњу супругу Ирину од Брауншвајга, која му је тамо ускоро родила мушко дете које ће, међутим, преминути након само осам месеци¹¹⁹, млади цар је проводио време посећујући крајеве које су му припали и награђујући управнике тамошњих градова и области. А онда, сасвим ненадано, како се стиче се утисак на основу Кантакузиновог излагања, *почетком месеца августа, док се лето ближило своје крају (τοῦ Θέρους τελευταῖνος)*, Андроник је добио писмо од својих пријатеља из околине престонице у којем је упозорен да је Сиргијан *склопио споразум са његовим дедом и да ће у најкраћем временском року прећи к њему (ἀφίξειται πρὸς αὐτὸν ὅσον οὔπω)*.¹²⁰ Међутим, будући да млади Андроник, као уосталом и његов пријатељ Кантакузин, наводно није могао да поверује у тако нешто, као и да је сматрао *ружним и окрутним (σχέτλιον γὰρ ᾧέτο καὶ βαρὺ)* да учини или каже нешто неприкладно пре него што сазна тачну истину¹²¹, послао је људе од поверења да провере истинитост ових навода. Но, чак и када су га *они известили*

¹¹⁸ Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 247 n.149.

¹¹⁹ Реч је о првом сину Андроника III Палеолога, чије је име, нажалост, остало непознато историјској науци. (Paradopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 46 no.72)

¹²⁰ Cant. I, i, 119.

¹²¹ Cant. I, i 119-120.

да су ствар темељно и детаљно испитали и сазнали да су Сиргијан и цар једном другом дали велика обећања и склопили споразум¹²², Андроник, попут истинског миротворца, каквим Кантакузин тежи да га представи, није журио са преурађеним потезима, већ је позвао Сиргијана на разговор насамо и том приликом му саопштио оптужбе против њега и старог василевса, израживши међутим, поново неверицу у њихову истинитост, али га ипак подсетивши на заклетву коју је не тако давно положио.

Међутим, мада је Сиргијан ове оптужбе категорички одбацивао и истицао своју приврженост младом цару, Андроник је наставио и даље да добија дан за даном вести (*ἀγγελίαί ὁσημέραι*) о Сиргијану од својих пријатеља у Цариграду, које су потврђивале, да се стари цар спрема за рат и да ће он избити чим Сиргијан пређе код њега.¹²³ Стога се Андроник поново почетком зиме 5.октобра (1321) (*ἄρτι δὲ τοῦ χειμῶνος ἀρχομένου, Ὀκτωβρίου μηνὸς Πέμπτη ἰσταμένου*)¹²⁴ како пише Кантакузин, састао насамо са Сиргијаном, који је и овог пута негирао било какву кривицу тврдећи да је оклеветан.¹²⁵ И овом приликом, млади цар се задовољио само упозорењима, упркос томе што су му наводно сви саветовали да баци Сиргијана у окове, зато што би тиме *опасност од рата била отклоњена*.¹²⁶ Напоследку, Сиргијан је чак са допуштењем сацара (sc. младог Андроника) отпутовао трачким градовима којим је управљао (*ἐπετρόπευε*).¹²⁷ Но, тамо је изиграо поверење младог василевса, који је, како би неко можда могао стећи утисак на основу Кантакузинове приповести, пао као жртва сопствене мирољубивости, па рекло би се чак и извесне лаковерности, будући да је Сиргијан, пошто је Аспрос и Гарелу, као и неке друге градове, снабдео потрепштинама како би могли да издрже евентуалну опсаду, у новембру прешао старом цару, да би затим, чим је стигао у Визант, поново је избио отворени рат међу царевима (*ὁ τῶν βασιλέων πόλεμος φανερώς αὖθις ἀνερρίπτετο*).¹²⁸

¹²² Cant. I, i, 120.

¹²³ Cant. I, i, 122.

¹²⁴ Cant. I, i, 122.

¹²⁵ Cant. I, i, 123.

¹²⁶ Cant. I, i, 123.

¹²⁷ Cant. I, i, 123.

¹²⁸ Cant. I, i, 123.

Конечно, што се тиче треће фазе овог конфликта, Григора не говори много тога о њеним узроцима, док пак о поводима не каже ништа. Заправо, све што се може рећи јесте да је овај учени историчар као узрок поновног избијања сукоба видео чињеницу да су млади Андроник и људи из његовог окружења (sic !) били незадовољни постојећом поделом власти, желећи да је целокупну приграбе за себе. Тако нешто можемо најбоље уочити већ из речи, које се налазе на самом почетку његовог наратива о овој фази сукоба двојице царева. Наиме, пре него што ће почети да приповеда о савезу који су склопили млади Андроник и бугарски цар Михаило Шишман против старог василевса, овај *homo universalis* о томе бележи : ***Када су млади Андроник и његови људи схватили да ће стари цар још дуго времена живети нису могли да остану задовољни поделом власти услед своје нестрпљивости. Она (sc.нестрпљивост) их је подстакла да преузму сву власт, тако да су планирали нападе и злочине да лише заувек Андроника царског руха и чак живота, уколико увиде да је тако нешто корисно за њихове планове.***¹²⁹

Код Кантакузина, међутим, можемо приметити у основи исте тендеције у излагању као и пре, приказујући и овог пута младог Андроника као сасвим недужну жртву, која не само да није дао никаквог повода за обнову овог сукоба, већ је штавише до последњег тренутка настојала да учини све како би се он избегао - дакле, дијаметрално супротно од онога што пише Григора. И овај пут, као и у случају претходне фазе, млади Андроник, према ономе што пише Кантакузин, није био жртва само злобе свог деде, већ и неких других људи. Прве наговештаје свега овога налазимо сасвим неочекивано након кратке Кантакузинове вести о сусрету између Андроника Млађег и Михаила III Шишмана у Черномену (13. маја 1327)¹³⁰, након које цар-писац у супштини започиње увод у своју приповест о последњој етапи сукоба међу двојицом Андроника. Реч је о сусрету приликом којег је млади Андроник покушао и успео да придобије поменутог бугарског владара на своју страну за предстојећи обрачун са дедом, понудивши му штавише, као накнаду за тако нешто, не само новац, већ и територијалне уступке на уштрб државе на чији је престо претендовао. Све то међутим,

¹²⁹ Greg. I, ix, 390

¹³⁰ Тачан датум овог сусрета познат нам је захваљујући једној од кратких хроника : Schreiner, *Kleinchroniken*, I, 78 no.17.

за разлику од Нићифора Григоре (који иначе овај сусрет смешта у Дидимотику)¹³¹, цар-писац, рекло би се сасвим очекивано с обзиром на своје приповедачке тенденције, потпуно прећуткује.

Након повратка у Дидимотику са реченог састанка са Михаилом III Шишманом, младом Андронику је према Кантакузиновој тврдњи, приспео изасланик његових пријатеља који му је пренео поруку од њих *да стари цар, како се на основу извесних речи и сведочанстава (ἀπό τεκμηρίων καὶ λόγων) може закључити, очигледно жели да зарати са њим.*¹³² Вреди нагласити да Григора тврди да се догодило управо супротно, то јест да је Андроник Старији био тај који је обавештен да се његов унук спрема за рат против њега!¹³³ Штавише, када је према речима цара-писца, млади Андроник чуо за то, *запрепастио се због чудноватности ове вести, мада ипак није поверовао у њу.*¹³⁴ Међутим, захвалио се својим пријатељима на бризи и истакао још једном *да у тако нешто не верује, зато што то просто не жели (διὰ δε τὸ σφόδρα μὴ βούλεσθαι τὰ τοιαῦτα τοῖς λεγομένοις ἀπιστεῖν)*¹³⁵, опоменувши их притом да *као добри пријатељи морају ствар детаљно испитати и (sc. тек онда) саопштити оно што се покаже као поуздано (sc. утврђено).*¹³⁶ Но, чак и када су му они пружили тражене доказе и уверили га у истинитост својих тврдњи, Андроник Млађи ипак није прибегао исхитреним потезима, већ се састао са Јованом Кантакузином и Теодором Синадином не би ли са њима преиспитао *који је разлог за рат могао потстаћи старог цара на кршење мира.*¹³⁷ С тим у вези, пошто су недвосмислено утврдили да му (*sc. стари*) цар као изговор *није могао пронаћи нити једну јавну нити тајну увреду (τῷ βασιλεῖ μὴ οὔτε ἐκ προφανοῦς, οὔτ' ἐξ ἀδήλου προφάσεως εὑρισκόν προσκεκροκέναι), претпоставили су да би следеће могло представљати разлог за рат. (ἀπο τοιαύτης αἰτίας ἐνδέχεσθαι πρόφασιν τὸν πόλεμον ἂν σχεῖν).*¹³⁸ У том погледу, редови које следе у наставку су кључни када је реч о разлозима које Кантакузин настоји да прикаже својим читаоцима као узроке који стоје у позадини треће фазе рата међу двојицом Андроника. На основу њих можемо закључити да се у корену свега

¹³¹ Уп. Greg. I, ix, 391-392.

¹³² Cant. I, i, 208.

¹³³ Уп. Greg. I, ix, 393.

¹³⁴ Cant. I, i, 208.

¹³⁵ Cant. I, i, 208.

¹³⁶ Cant. I, i, 208.

¹³⁷ Cant. I, i, 208.

¹³⁸ Cant. I, i, 208.

налазила пре свега незахвалности великог логотета Теодора Метохита и протовестијара Андроника Палеолога¹³⁹ према младом Андронику, коме су, како Кантакузин тврди, као добротвору требали знати бити захвални (*πρὸς οἷον ἠγνωμόνον εἰδείημεν εὐεργέτην*)¹⁴⁰, али су уместо тога, како у наставку експлицитно наводи, били највећи кривци (*μάλιστα αἰτιωτάτους γεγενημένους*)¹⁴¹ за обнову сукоба између њега и старог василевса – очекивано, сасвим супротно од Григоре који, како смо видели, сваљује кривицу на младог Андроника и његово окружење.¹⁴²

О чему се радило, то јест о каквој незахвалности је заправо реч, видимо из даљег излагања цара-писца. Наиме, протовестијар Андроник Палеолог, налазио се из неког разлога (Кантакузин, не каже се тачно ког) својевремено у сукобу са великим логотетом Теодором Метохитом. Кујући планове за обрачун са њим, затражио је једном приликом помоћ од младог Андроника за случај да се услед њиховог неуспеха нађе у опасности. Андроник Млађи је најпре покушао на леп начин да га одговори од таквих замисли, но пошто у томе није имао успеха, запретио је да ће му се догодити најгоре уколико не одустане од њих, будући да њихово спровођење у дело он не може да допусти, *јер би клеветање (παροινίαν) великог логотета, који је управник царских послова (δοικητὴν τῶν βασιλέως ὄντα πραγμάτων), увредило и њега (sc. Андроника II) (εἰς ἐκεῖνον ἄρειν τὴν ὄβριν)*¹⁴³ – ове речи су наводно толико уплашиле протовестијара, да је он одустао од својих планова. С тим у вези, сувишно је рећи да оваква реакција коју Кантакузин приписује младом Андронику, доприноси још више слици о њему као добром, лојалном младићу, верном свом деди и цару, који се потпуно незаслужено нашао на мети њега и других својих противника.

Но, како овај цар-писац тврди, стари василевс се само неколико дана касније, *због клевете или нечег другог (εἴτ' ἐκ διαβολῆς εἴτε καὶ ἄλλως), толико разгневио на протовестијара да је пожелео да га утамничи*¹⁴⁴, оптуживши га између осталог не само за увреде и извргавање руглу његове личности, већ и за неверу, због чега је поменутом протовестијару запретила

¹³⁹ О протовестијару Андронику Палеологу, иначе сестрићу василевса Андроника II, који је након пораза снага старог цара, потражио уточиште у Србији : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 31 no.50 ; *PLP*, no.21435.

¹⁴⁰ Cant. I,43,211.

¹⁴¹ Cant. I,i,211.

¹⁴² Уп. Greg. I, ix, 390.

¹⁴³ Cant. I,i,212.

¹⁴⁴ Cant. I,i,212.

најстрожа казна. Ипак од свега тога спасао га је Андроник Млађи, који је сугерисао свом деди да он можда треба да буде кажњен због свог *другог језика*, али да му се невера не може пребацити, додавши притом да није уреду да један човек због својих речи буде кажњен делима. На тај начин, млади цар је учинио добро обојици, пошто је *једног од удара и обешчашћења сачувао, а другог од доживотног затвора*. (*τῷ μὲν τοῦ μὴ πληγαῖς πρὸς τῷ ἀτιμασθῆναι συγκοπῆναι, τῷ δὲ τοῦ μὴ διὰ βίου δεσμωτήριον οἰκεῖν*).¹⁴⁵ Међутим, *недуго затим од највећих непријатеља постали су најбољи пријатељи, заклели су једном другом и припремали се за рат против младог цара, трудивши се лукавством и подмуклошћу да придобију старог (sc. цара) (καὶ τὸν βασιλέα παρεκάλουν, ἀπάταις χρώμενοι καὶ διαβολαῖς)*...¹⁴⁶ Није потребно нарочито нагласити да овакво поједностављено, недоречено, једнострано, па неко би се можда усудио да каже и готово бизарно, објашњење околности под којима је дошло до обнове сукоба међу двојцом Андроника, не само да оставља доста тога нејасног читаоцима Кантакузинових *мемоара*, него и пружа искривљену слику о њима, самим тим и карактеру читавог конфликта.

Поменута тенденција у Кантакузиновом приказивању Андроника Млађег постаје још очигледнија како одмиче приповест о збивањима током предвечерја последње фазе овог грађанског рата. У суштини, тако нешто можемо уочити већ из Кантакузинових речи које се непосредно надовезују на горецитирани одломак. Наиме, захваљујући посредовању младог Андроника, протовестијар Андроник Палеолог је не само избегао пад у немилост, већ га је стари василевс поставио за *архонта Берата (ἄρχοντα καταστήσας Βαλαυράδων)*.¹⁴⁷ Штавише, ускоро је дошло до нових заплета, које су овај пут угрозиле судбину Андроника Млађег. Према Кантакузиновој тврдњи, Андроник Старији, који је почео да се опходи се према протовестијару Андронику Палеологу *лепо и љубазно (προσηνῶς τε καὶ ἡμέρως ὀμιλήσας)*, *пруживши му многа обећања, отпустио га је са заповешћу, да се снабде свиме што је потребно за рат*, те да чим добије писмо од њега, *поведе трупе са Запада против младог цара*.¹⁴⁸ С тим у вези, треба рећи да цар-писац поново не даје никаква ближа објашњења својим читаоцима о томе како је дошло до тога да стари василевс, који је до

¹⁴⁵ Cant. I,i,214.

¹⁴⁶ Cant. I,i,214.

¹⁴⁷ Cant. I,i,214.

¹⁴⁸ Cant. I,i,214-215.

недавно, био ненаклоњен овом протовестијару, одједном удружио са њим против свог унука, нити због чега поменути великодостојник окренуо изненада против свог добротвора.

Ипак, праве перипетије за Андроника Млађег почеле су *неколико дана касније, почетком октобра једанаестог индикта (sc.1327)*, када се заједно са људима из пратње (*οἰκέταις*) и пријатељима, којих је истини за вољу, како Кантакузин признаје, било у не малом броју, мада не и војском, што такође наглашава, *да не би изгледало да има намеру да крене у рат (πρὸς πόλεμον χωρεῖν)*¹⁴⁹, упутио из Дидимотике ка Селимврији (не говорећи притом изричито које је било коначно одредиште младог цара, нити да ли се заправо запутио ка Цариграду, као што се наслућује из наставка излагања). На то, његов деда је послао као изасланике дикеофилакса Григорија Клидаса и епископа Моғлена Нифона¹⁵⁰ *да му заповеде да не долази у Визант јер му улазак неће бити допуштен зато што је прекршио споразум и заклетве*¹⁵¹, као и да му поруче да уколико настави даље *не треба њему да пребацује кривицу за кршење споразума, већ себи самом.*¹⁵² Млади Андроника кога је наводно, како каже Кантакузин, несумњиво желећи да на тај начин да допринесе наведеном утиску о њему код читалаца, *не мало растужило ово посланство*, поручио је двојници поменутих изасланика, између осталог, да је спреман на суђење, као и на *најтежу од свих казни*. уколико се докаже да је крив.¹⁵³ Чувши ово, посланици су поверовали његовим речима и сходно томе сматрали *да ће сада бити лако измирити старог василевса са његовим унуком, уколико само сазна да он није погазио заклетву*, као и да *ће им поћи за руком да спрече рат двојице царева.*¹⁵⁴ Међутим, њихова надања се нису остварила, будући да је василевс Андроник II, упркос томе што су му изасланици саопштили да његов унук није прекршио заклетву, затражио од патријарха Исаије да се његово име више не спомиње у храмовима јер је он *из цркава у царској палати прогнао његово помињање (ἀπεληλακέναι τὴν τοῦτου μνήμην).*¹⁵⁵ Но, патријарх није био вољан да пристане на тако нешто, што је довело до тога да је у *црквама царске палате било забрањено спомињати име младог цара, док је у*

¹⁴⁹ Cant. I,i,215.

¹⁵⁰ О титули дикеофилакса види уопште : ODB, I, 624. Детаљније у вези са њом погледај : J.Darrouzès, *Recherches sur les οφφίκια de l'eglise byzantine*, Paris 1970, 109-112. За основне биографске податке о Григорију Клидасу и епископу Моғлена Нифону погледај : PLP, no. 11781 односно 20630.

¹⁵¹ Cant. I,i,215. Уп. са Григориним извештајем о овом посланству : Greg. I,ix,393-394.

¹⁵² Cant. I,i,216.

¹⁵³ Cant. I,i,216.

¹⁵⁴ Cant. I,i,217.

¹⁵⁵ Cant. I,i,217-218.

осталим храмовима у Византу као и цркви Мудрости Божије (sc. Светој Софији) поштован обичај спомињања (sc. обојице) царева.¹⁵⁶

На све ово пак, млади цар који се у то време налазио код утврђења Енакосија у близини Региона¹⁵⁷, реаговао је уздржано и помирљиво, замоливши свог деду преко изасланика да државу Ромеја не гони поново у пропаст и неред (*εἰς φθορὰν καὶ ταραχὴν*), већ да има милости за своје поданике (*ἀλλ' ἔλεον τῶν ὑπηκόων σχόντα*) и да их не води опет у рат.¹⁵⁸ Међутим, пошто његове речи нису имале жељеног дејства, није покушавао више да наговори старог цара (*ἀπαγορεύσας δὲ τὸ βασιλέα πείθειν ἐπιχειρεῖν*)¹⁵⁹, већ се обратио се патријарху Исаји писмом у коме је између осталог поново упозорио на опасност од новог грађанског рата, који се попут снажног таласа и јаке олује изненада подигао (*αἰφνίδιον ἀνερράγη κλύδων βαρὺς καὶ χαλεπή τρικυμία*), и како се сликовито изразио, прети да потопа државу Ромеја заједно са њеним становницима (*αὐτάνδρον*).¹⁶⁰ Притом га је замолио и да се заложује за мир и не допусти да се (sc. Ромеји) умрљају крвљу саплеменика (*τοῖς ὁμοφύλοις αἵμασι καταχρανθέντας*), већ да наговори цара да му допусти да положи рачуне (*λόγον ὑποσχεῖν*) и пружи прилику да се одбрани од оптужби.¹⁶¹

Након тога, синод се састао због овог Андрониковог писма и обратио старом цару, сматрајући да би суђење требало да буде одржано. Но, Андроник Старији је забранио да млади цар дође онеме (sc. патријарху) као и да се патријарх њему упути, рекавши да ништа од тога није сврсисходно (*οὐδὲν εἶναι προὔργου φάμενος ἐκάτερον*), али је ипак допустио да се поједини архијереји и чланови Синклита, као и одређени црквени поглавари и архимандрити (*τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιμανδριτῶν*)¹⁶² упуते његовом унуку, саопште му оптужбе и затраже да се оправда.¹⁶³ Уследио је затим састанак у Региону између Андроника Млађег и делегације коју су сачињавали, поред већ поменутих, епископа

¹⁵⁶ Cant. I,i,219.

¹⁵⁷ Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 284 n.311. О утврђењу Енакосија : Janin, *Constantinople byzantine*, 449-450.

¹⁵⁸ Cant. I,i,219.

¹⁵⁹ Cant. I,i,223.

¹⁶⁰ Cant. I,i,223.

¹⁶¹ Cant. I,i,225.

¹⁶² Термин *архимандрит* (*ἀρχιμανδρίτης*, жен. *ἀρχιμανδρίτισσα*) исправа је био еквивалентан изразу игуман. Међутим, почев од шестог века на даље означава старешину који се налазио на челу одређеног региона или урбане федерације манастира, слично појму *егзарх* или *прот*. (*ODB*, I,156). О архимандритима види више : P.de Meester, *L'archimandritat dans les eglises de rite byzantin*, *Miscellanea liturgica in honorem L.Cuniberti Mohlberg*, vol.2, Rome 1949, 115-137. (недоступно)

¹⁶³ Cant. I,i,225-226.

Моглена Нифона и дикаофилакса Георгија Клидаса, *архиепископ Бугарске (ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας)* Григорије, као и Теодор Ксантопул.¹⁶⁴ Том приликом млади Андроник не само да је убедио чланове делегације да *оптужба нема никакву чврсту основу, као и да никакав јасан доказ није изнет, нити по основу чињеница нити изјава сведока*¹⁶⁵, већ је и путем заплених писама која је обелоданио, доказао да је његов деда заправо био тај који је прекршио заклетву и припремао рат против њега. Наиме, радило се о писмима компромитујуће садржине, старог цара и великог логариаста Георгија Кокаласа¹⁶⁶, која су недвосмислено откривала њихове припреме за предстојећи напад на Андроника Млађег.¹⁶⁷ Напослетку, одговарајући на оптужбе да је незаконито присвојио новац од пореских прихода, Андроник Млађи је дао на увид хрисовуљу која је наводно доказивала да је он имао право на новац које су његови људи одузели од порезника, закључивши своје излагање тврдњом да и сам **Георгије Кокалас сноси кривицу за рат, пошто је допустио да буде заведен од сплеткароша, од стране цара и протовестијара, као и других водећих људи који су га клеветали, желећи да започну рат (τὸν τε βασιλέα διαβάλουσι πρὸς αὐτὸν καὶ**

¹⁶⁴ Cant. I,i, 226. Ради се заправо о Охридском архиепископу Григорију. Наиме, још од времена када је Василије II Македонац срушио Самуилову државу (1019), Охридски архиепископ је код Византинаца називан *архиепископом Бугарске*. (ODB, II, 1514 ; С.Пириватрић, *Самуилова држава. Обим и карактер*, Београд 1997, 185-186) О архиепископу Григорију, као и Теодору Ксантопулу види : *PLP*, no. 4482/91716 односно 20816.

¹⁶⁵ Cant. I,i,229.

¹⁶⁶ О Георгију Кокаласу види : *PLP*, no. 14088. *Логариаст* су били финансијски службеници чија је функција била пре свега контрола расхода. Служили како у различитим секторима царске благајне, тако и у провинцијској администрацији, манастирима и имањима приватних лица. Функција великог логариаста, уведена је за време Алексија I Комнина (1081-1118) и среће се у изворима све до XIV века. (ODB, II, 1244-1245) О њима види још : R.Guilland, *Titres et Fonctions de l' Empire Byzantin* , London 1976, pt.XXI 101-113 ; F.Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanverwaltung besonders des 10. und 11.Jahrhunderts*, Hildesheim 1960, 17-19.

¹⁶⁷ У првом од њих, наиме, из *јула десетог индикта* (Cant. I,i,232), које је Андроник II упутио управо протовестијару Андронику Палеологу, стари василевс спомиње, између осталог, да је српски краљ Стефан Дечански спреман да га подржи и то *не само својим трупама, већ такође и лично*(Cant. I,i,233) и налаже му да изврши свој *задатак што је брже могуће, следећим речима : ..јер и моје величанство ревностно се бави (sc. припремама за рат), те пази да ми не прстигнемо вас (ὅτι καὶ ἡ βασιλεία μου ἐπιμελῶς πράττει, καὶ πρόσεξαι μὴ πως προλάβωμεν ἡμεῖς ὑμᾶς).*(Cant. I,i,233) У другом пак, *написаном у септембру једанестог индикта* (Cant. I,i,233), стари цар је негодовао због протовестијарове спорост у извршавању добијених задатака, што је са своје стране чинио и велики логаријаст Георгије Кокалас у свом писму у коме га је поред осталог *укорио због велике немарности и небриге и грдио га зато што није испунио своја обећања, додавши притом да је цар тужан због тога и да се сам стиди јер обећао да ће обећање испунити савесно и брзо.* (Cant. I,i,234), Затим, Андроник Млађи је показао још једно компомитујуће писмо старог василевса *написано у октобру једанестог индикта* (Cant. I,i,234), као и Георгија Кокаласа упућено њему, у вези кога је између осталог рекао да доказује да је *(sc. стари цар) са много сарадника сарађивао (πολλοῖς ἐχρήτο συνεργοῖς) ради овог рата против мене и да се дуго припремао за њега* (Cant. I,i,235).

πρωτοβεστιάριον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τέλει ὡς βεβουλευμένους πόλεμον κινεῖν).¹⁶⁸ На основу њих видимо да је Кантакузин и поменутог великог логариаста тежио да прикаже својим читаоцима као једну од особа, која је уз **Теодора Метохита, протовестијара Андроника Палеолога** и наравно василевса Андроника II, сносила, додуше не у толикој мери као они, кривицу за обнову сукоба. Коначно, саслушавши све ово, као и говор младог Андроника који је потом уследио, чланови делегације његовог деде *дивили су се (sc.младом) цару због његове великодушности и снажне љубави према миру, услед чега су сматрали да чим цару буде јављено (sc. о исходу састанка) ништа више неће стајати на путу постизања мира*.¹⁶⁹

Међутим, како произилази из наставка Кантакузиновог излагања, Андроник Старији не само да није тако мислио, већ је штавише наставио да се креће путем отворене конфронтације са унуком, што несумњиво додатно појачава утисак код читалаца о њему као страни која је по сваку цену желела нови сукоб. Најпре, када је Георгије Кокалас по свом повратку у престоницу рекао *да се путовање архијереја и осталих посланика показало као корисно, те да је сада нужно или склопити мир, или кренувши у рат пред свима се јасно показати као они који чине неправду (ὀρμημένους πολεμεῖν προδήλως πᾶσιν ἀδικεῖν δοκεῖν)*¹⁷⁰, чланови изасланства који су недуго затим пристигли, не само да нису добили допуштење да било шта изнесу о посланству, већ им је наложено да свако оде кући и буде миран (*ἕκαστον οἴκαδε ἀπελθόντας ἡρεμεῖν*), све док им се не заповеди да поднесу извештај.¹⁷¹ Овакву одлуку василевса Андроника II Палеолога, Кантакузин објашњава ни мање ни више но тиме *да се цару чинило кориснијим да ћутке пређе преко читаве ствари, због тога што се плашио да, уколико исход посланства буде јавно саопштен (δημοσίᾳ ἀπαγγελλομένης τῆς πρεσβείας), да ће са свих страна трпети притисак да закључи мир,....*¹⁷² Штавише, када је патријарх Исаија убрзо затим протествовао преко свог изасланика хартофилакса Григорија

¹⁶⁸Cant. I,i,239.

¹⁶⁹Cant. I,i,243.

¹⁷⁰ Cant. I,i,247.

¹⁷¹ Cant. I,i,247.

¹⁷² Cant. I,i,247.

Куталиса¹⁷³ због тога што посланство шест дана није примљено, *збачен је са свог трона (sc. и приморан) да борави у Манганском манастиру и не напушта га.*¹⁷⁴

Тек након свега овога, пошто ни од посланства ни од патријарха није добио никакав одговор већ петнаест дана, млади Андроник је одлучио да се посаветује о свему са Кантакузином и Синадином. Ипак, упркос томе што му је том приликом Кантакузин између осталог рекао да *ништа више не можемо учинити што би дало наду да се рат оконча*¹⁷⁵, а Синадин да *је на основу многих доказа јасно, као ни да сам цар не може порицати, да је виновник садашњег рата*¹⁷⁶, Андроник наводно још увек није изгубио потпуно веру у миран расплет догађаја. Стога је одлучио да се лично упути ка Цариграду и да моли свог деду за мир, што је како Кантакузин каже, несумњиво желећи да учврсти слику о свом пријатељу као миротворцу, изазвало његово дивљење.¹⁷⁷ Међутим, ни овај последњи покушај младог цара да избегне нови отворени сукоб са дедом, како се испоставило, није уродио плодом.

Византијски историчари и последице сукоба двојице Андроника

Након што је било речи о њиховом виђењу узрока и повода грађанског рата вођеног између двојице Андроника, сада ћемо понешто рећи и о начину на који су ромејски историчари посматрали (можда је боље рећи, приказивали) последице овог трагичног сукоба у дому Палеолога, својим читаоцима.¹⁷⁸ Нажалост, говорећи о томе, морамо пре свега приметити да византијски повесничари, гледано у целини, њима не посвећују онолико пажње, колико би данашњи истраживачи прошлости вероватно желели. Напротив, вести које налазимо о њима, не само да су релативно малобројне, већ представљају обично кратка, сажета и недовољно потпуна сведочанства, често успутног карактера, која су уз све то, неретко и посредне природе, будући да не потврђују недвосмислено да су речени историчари

¹⁷³ Ради основних биографских података о Григорију Куталису види : *PLP*, по. 13616.

¹⁷⁴ *Cant.* I, i, 252.

¹⁷⁵ *Cant.* I, i, 252.

¹⁷⁶ *Cant.* I, i, 253.

¹⁷⁷ *Cant.* I, i, 173-174.

¹⁷⁸ Када је реч о последицама овог сукоба, види оцене : *Laiou, Andronicus II*, 298-299 ; *Острогорски, Историја*, 467-469.

посматрали одређене догађаје управо на такав начин, већ се до таквог закључка може доћи углавном на основу анализе контекста у коме се приповеда о њима.

Ово најпре можемо констатовати за ученог Нићифора Григору, чије је дело, упркос свему томе, остаје релативно најбогатији византијски наративни извор када је реч о конкретним сведочанствима за последице овог сукоба, која су, иако не превише бројна, нити нарочито опширна, понекад врло речита, те стога, неспорно занимљива и вредна наше пажње. Што се пак тиче његовог савременика и својевременог пријатеља, па чак и заштитника, Јована Кантакузина, премда он овом сукобу посвећује много више пажње у односу поменутог полихистора, доносећи и неупоредиво више интересантних појединости, које само очевидац и учесник у догађајима може да зна, ни његово дело не представља исувише богат извор за проучавање последица овог сукоба, будући да доноси углавном кратка, узредна и готово увек посредна сведочанства. С тим у вези, усудили би смо се да претпоставимо, како би се овакво стање можда могло, бар донекле објаснити, са једне стране, *мемоарско-(само)апологетским* карактером његовог дела и добро познатом склоношћу нашег цара-писца да неретко *заборавља* да спомене чињенице, које њему или његовим саборцима не служе на част (што би у овом случају биле и последице овог грађанског рата, без обзира што се он својски упиње да пребаци кривицу на своје противнике за његово изазивање), а са друге, временском дистанцом у односу на ове догађаје¹⁷⁹, као и претпоставком да су му збивања из потоњих грађанских ратова (због којих се, како верујемо, првенствено и латио пера) много дубље остала урезана у сећању. Најзад, изворна вредност Халкокондилових *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* за последице овог унутар-ромејског сукобу, с обзиром на оскудност његовог наратива о овом конфликту, али превасходно хронолошку удаљеност од истог, готово је занемарљива. Но, као и за нека друга збивања, његова сведочанства и у овом случају могу бити интересантна, због тога што можда говоре понешто о усменој традицији његовог доба, из које је Халкокондил углавном и црпео податке за старија раздобља.

¹⁷⁹ Подсећамо, Кантакузин је почео да пише тек у годинама након своје абдикације, највероватније у првој деценији након тога.

За почетак, кренимо са сведочанствима општијег карактера у вези са последицама овог грађанског рата, која налазимо код Нићифора Григоре и Јована Кантакузина и то најпре, оним које срећемо код ученог писца *Римске историје*. Пре свега можемо рећи да је реч о једној занимљивој вести, јединој такве врсте у његовом делу, чији је значај још раније уочен¹⁸⁰, на основу које можемо закључити да је овај полихистор, као једну од последица обрачуна двојице Андроника, видео **урушавање византијског друштвеног поретка**, што је по њему, довело и до тога да се на врх, како друштвене лествице, тако и државне, па чак и црквене хијерархије, попну недостојне особе, које нити су могле, нити су желеле да чине ишта добро (у оригиналу : *разумно*). Све то можемо закључити из редова који се непосредно надовезују на Григорин осврт на бекство младог Андроника из престонице (20. априла 1321), којим је такође и *формално*, отпочео овај грађански рат. Наиме, бележећи том приликом речи које још једном указују да је овај конфликт посматрао и као дело Божијег провиђења и казну за грехове својих сународника, поредећи ово са делањем доброг лекара, који усијаним гвожђем врши каутеризацију ране¹⁸¹, Григора затим у наставку и резигнирано додаје : *...Тако, срећу су имали пропалице (δυστυχεῖς)¹⁸², људи без угледа, лудаци и ученици Еринија (παρὰ πλῆγες καὶ Ἐρινύων πεφύκασι θρέμματα).¹⁸³ Неразумни су снагом победили разумне и над поштованим и угледним људима надвладали су преваранти и робови (ἐμπακταὶ τινες καὶ οἰκότεριβες ἄνθρωποι). Тако, могли смо да видимо како архонти градова, главе породица (τοὺς τε τῶν οἰκίῳν), вође народа/демагози (δημαγωγούς), управитељи тржница (ἀγορανόμους), судије (δικασπόλους) и челници манастира, служе сви једном споразуму бестидности и нереда (ἀπὸ συμφώνου τινὸς τῆ ἀναιδεία καὶ ἀταξία), док нити су могли, нити су желели да чине ишта разумно.¹⁸⁴*

¹⁸⁰ Уп. Κύρρης, *Ἡ πρώτη φάσις*, 49-50.

¹⁸¹ Уп. Greg. I, viii, 316-317. Каутеризација је процес спаљивања ране ради спречавања њеног инфицирања.

¹⁸² Придев *δυστυχής*, чијим поименичењем је настала ова именица, такође може да значи : *несретан, кукаван, јадан* (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 112. Уп. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I, 406 ; Е.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Ε', Θεσσαλονίκη 1977, 252)

¹⁸³ *Ἐρινύες* или *Εὐμενίδες* биле се богиње освете и осуде. О њима види више : *Oxford Classical Dictionary*, ed. by S.Hornblower, A.Spawforth, Oxford-New York 1996, 556-557.

¹⁸⁴ Greg. I, viii, 316-317.

Узгред, о тешким последицама које је овај сукоб имао по тадашње ромејско друштво, сведоче такође и Григорине речи на које смо се већ осврнули у оквиру поглавља посвећеном перцепцији овог конфликта од стране византијских историчара, а којих ћемо се овом приликом подсетити. Ради се, наиме, о забелешки која се налазе готово на самом крају приповести о овом грађанском рату, а која веома речито сведочи о дубокој подели, коју је овај конфликт донео византијском друштву. У њој, поред осталог, стоји : ...*Свађа међу двојицом царева (τῶν δύοῦν βασιλέων διαφορά) поделила је њихове поданике и подстакла их једне против других : мислим, децу против њихових родитеља и родитеље против њихове деце, браћу против браће и суседе против суседа. И што је још горе, епископе и свештенике против епископа и свештеника, као и монахе против монаха...*¹⁸⁵

И код Јована Кантакузина, можемо пронаћи неколико места која садрже оцене, мада много уопштеније и неодређеније, које доприносе утиску о генерално тешком стању у коме се нашло Византијско царство након завршетка овог несрећног грађанског рата. С тим у вези, осврнућемо се, најпре, на речи које се налазе у уводу Кантакузиновог излагања о овом сукобу, на основу којих би се могло закључити, додуше посредно, да је цар-писац као последицу овог конфликта, видео *пропаст ромејске државе*.¹⁸⁶ Свакако, оваква оцена би се из перспективе данашњих истраживача прошлости можда могла сматрати претераном, будући да сукоб двојице Андроника, како је познато, ипак није био толико кобан по Византију, колико, рецимо, грађански рат који је букнуо нешто мање од деценију и по након његовог завршетка. Ипак, претпостављамо да Кантакузин ово није дословце мислио, већ фигуративно, тим пре што верујемо да је и сам био свестан, да борба двојице Андроника, мада засигурно ништа добро није донела ромејској држави, ипак није била у тој мери погубна по њу. Но, погледајмо шта монах Христодул о томе има заиста да каже. Наиме, пишући о реакцијама људи на чињеницу да је василевс Андроник II Палеолог донео одлуку да затражи од својих поданика да му положе нову заклетву верности у којој се није спомињало име његовог унука као наследника престола, Кантакузин у наставку бележи, између осталог, да је она *ожалостила оне који су били разборити међу Ромејима, јер су*

¹⁸⁵ Greg.I, ix, 426. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 30-31.

¹⁸⁶ Уп. Cant. I,j,17.

*већ видели будућу неслогу и борбу између двојице царева, као и пропаст за ромејску државу (τὼν Ρωμαϊκῶν πραγμάτων φθορὰν) које ће из њих произићи.*¹⁸⁷

Сличне осврте (неко би се можда запитао, да ли је правилније рећи, *алузије*) на последице седмогодишњег грађанског рата између двојице Андроника, налазимо и у наставку његовог излагања, које се односи како на само раздобље овог сукоба, тако и на године након његовог завршетка. Први од таквих које ћемо издвојити, представља један детаљ из говора Андроника Млађег, одржаног приликом већ поменутог састанка након доласка светогорског прота Исака, кога је подсећамо, његов деда, пролећа 1322.године, када се већ назирао, по њега неповољни исход друге фазе овог сукоба, послао како би посредовао при склапању мира. Тада се Андроник Млађи, који се попут Јована Кантакузина и Теодора Синадина, наводно заложио за прихватање дединог предлога о окончању непријатељстава, дотакао у свом обраћању присутнима, такође и (дотадашњих) последица овог грађанског рата, које су, како се поново стиче утисак, биле прилично тешке. Наиме, овако нешто би смо могли закључити из следећих речи, које је млади Андроник, наводно изговорио започињући поменути говор. *Зла, која настају из рата, рече он том приликом, нарочито једног грађанског, могу се на много примера видети, али пре свега, уколико се посматрају из рата који је између мене и цара избио.*¹⁸⁸ *Јер за кратко време сами од себе уништили смо толико наше моћи (αὐτοὶ ὑφ' ἑαυτῶν διεφθείραμεν τῆς δυνάμεως ἡμῶν), што никад ни сви, нама суседни варвари заједно, нису успели постићи, кад би уједињени кретали у бој против нас.*¹⁸⁹

И у склопу Кантакузинове приповести о трећој и последњој етапи овог унутар-ромејског конфликта, срећемо један осврт оваквог типа. Овог пута, налазимо га у опису збивања која су се одиграла током њеног предвечерја и писма које је тих дана Андроник Млађи послао свом деди, када је сазнао да је овај одбио његов захтев за суђењем.¹⁹⁰ Том приликом, обраћајући се старом цару, Андроник се наводно, опет дотакао трагичних последица сукоба између њих двојице (бар оних до тог времена), упозоривши да су Ромеји, како **због ранијих**

¹⁸⁷Cant. I,i,17.

¹⁸⁸ На ове речи осврнућемо се и касније, када се будемо бавили виђењем погубности грађанског рата као феномена у очима византијских историчара.

¹⁸⁹Cant. I,i,154-155

¹⁹⁰ Кантакузин тврди да је стари Андроник одбио унуков захтев за организовањем суђења, под изговором да му не би било лако да води један такав процес. (уп.Cant.I,i,221-224)

грађанских ратова, тако и *оних ратова*, путем којих су варвари стекли превагу над њима, *далекосежно исцрпљени*, те да просто неће *имати снаге да настајећим несрећама (тј. обнови грађанског рата) поново* погледају у очи, већ ће *сами себе уништити* (*ἀλλὰ διαφθερησόμεθα αὐτοὶ ὑφ' ἑαυτῶν*).¹⁹¹ Штавише, млади василевс је додао да у случају обнове сукоба, опасност не би претила претила само њему лично, *већ што је најгоре, свим Ромејима скупа*.¹⁹² На тај начин је Кантакузин, који свом пријатељу и саборцу приписао ове речи, изнова ставио до знања својим читаоцима да су последице овог сукоба биле све, само не безазлене по *Царство Ромеја* .

Коначно, један овакав осврт на последице унутар-византијског сукоба о коме је реч, срећемо у другој књизи цара-писца, која је, као што је познато, посвећена управо времену самосталне владавине василевса Андроника III Палеолога. Наиме, пишући о данима када је Андроник Млађи лежао тешко болестан у Дидимотици (1330)¹⁹³, Кантакузин приповеда о томе како се изборио са инсистирањем људи око њега да лиши живота или бар ослепи, деспота Константина Палеолога, не би ли се отклонила опасност од евентуалног истицања његових претензије на престо и поновног изазивања грађанског рата, имајући у виду, колико је зла ромејској држави нанео, не тако давно окончани, сукоб двојице царева. Како Кантакузин тврди, *они су рекли, да неће добровољно допустити да се држава Ромеја нађе у грађанском рату, немирима и пометњи. Наиме, знали су веома добро, колико штету је држави донео рат међу двојицом царева* (*ὀπόσα ἐλθμήνατο τοῖς πράγμασιν ὁ τῶν βασιλέων πρὸς ἀλλήλους πόλεμος*). *Из тог разлога молили су га да несрећу која вреба уклони и не оставља у животу такве, који ће се борити за царску власт. Ако пак не жели да их лиши живота, онда треба да их ослепи, како они поново не би угрозили њихове животе и како не би постали виновници многих несрећа.* (*μήτ' αὐτοῖς αἴτιοι γίνωνται πολλῶν κακῶν*)¹⁹⁴

¹⁹¹ Cant. I, i, 224.

¹⁹² Cant. I, i, 224.

¹⁹³ Наиме, грчки историчар медицине и лекар Ј. Ласкаратос, установио је да Андроник Млађи вероватно боловао од маларије, као и да је по свој прилици јуна 1341. године подлегао њеној церебралној манифестацији. О томе види детаљније : J.Lascaratos, *The fatal disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328-1341 AD)*, *Journal of the Royal Society of Medicine* 90 (1997), 106-109 . Уп. Р.Радић, *Допринос византијских лекара средњовековној медицини (неколико примера)*, Зборник радова Ниш и Византија II (2003), 74

¹⁹⁴ Cant. I, ii, 15, 397.

Поред оваквих уопштених осврта на незавидно стање у коме се нашло *Царство Ромеја* услед сукоба двојице Андроника, историчари XIV и XV столећа који пишу о томе, такође нам доносе и нека друга, занимљива сведочанства, конкретније природе. У прву групу таквих, спадају неколико места, која на овај или онај начин, посредно или непосредно, указују читаоцима да је једна од последица овог грађанског рата, било и (даље) јачање турских емирата на рачун Византије, која се у осталом, већ одавно налазила у врло тешком положају у односу на њих.¹⁹⁵

Почећемо, најпре, са једном таквом, релативно кратком, мада опет, врло садржајном забелешком, које срећемо у волуминозном спису Нићифора Григоре. Наиме, овај *homo universalis*, приказао је као једну од последица жалосног сукоба ове двојице царева, како **турске пиратске нападе¹⁹⁶, тако и њихове пљачкашке походе на Тракију, Македонију и егејска острва¹⁹⁷**, што је, како притом додаје, довело и до **смањења прилива новца у државну благајну¹⁹⁸**. Тиме је уједно и стављено до знања читаоцима његове историје да је овај грађански рат имао по *Романију* (рекло би се, сасвим очекивано) и **негативних финансијских реперкусија**. На овакве закључке наводе нас речи које претходе самом почетку Григорине приповести о другој етапи овог конфликта, а у којима је, између осталог,

¹⁹⁵ Подсећамо, Византија је до почетка XIV столећа, изгубила готово читаву Малу Азију, изузев неколицине већих градова (попут Никеје, Прусе, Никомедије, Кизика, Хераклеје Понтске или Филадельфије) и појединих уских приморских области. С тим у вези, можемо рећи да је судбину ромејске Анатолије, дефинитивно одлучио неуспех похода Алексија Филантропина (1296), затим пораз у бици код Бафеона (1302), као и напослетку одметање каталанских најамника, који су били ангажовани управо да би се борили против Турака. О походу Алексија Филантропина, бици код Бафеона, као и њиховом значају погледај детаљније : Laiou, *Andronicus II*, 80-84,90-93 ; Nicol, *The Last Centuries*, 132-135 ; Радић, *Време Јована V*,41-42. У вези са Каталанском компанијом види уопште : Острогорски, *Историја*, 460-463 ; Nicol, *The Last Centuries*, 136-143 ; Laiou, *Andronicus II*, 131-233. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 750-754 ; Gregory, *A History of Byzantium*, 304-305.

¹⁹⁶ Истину за вољу, они су почели још неколико година пре његовог избијања, као што сазнајемо из млетачких докумената. (A. Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks : The Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334*, *Speculum* 45 (1970), 379)

¹⁹⁷ За основне податке о нападима турских емирата на егејска острва и византијске европске територије током првих деценија XIV столећа : Nicol, *The Last Centuries*, 150-156 ; Радић, *Време Јована V*, 58-60 (где је дата и опширнија библиографија о турским емиратима, као и извори за њихове нападе у ово доба); E.Zachariadou, *The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*, *Studi Medievali*, III serie, 21-2 (1980), 821-838 (=VR, *Romania and the Turks (c.1300-c.1500)*, London 1985) ; Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks : The Background to the Anti-Turkish League*, 378-381.

¹⁹⁸ О томе поред осталог види : D.A.Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Athènes 1948, 91-92.

забележено : *Тих година (sc. грађанског рата), Турци су сазнали колико је била болесна држава Ромеја и колико је било бедно њено стање (νoσoυβτa καὶ λίαν αἰσχυρῶς τὰ Ῥωμαίων διακεῖμενα πράγματα).* Због тога су почели да граде бродове и да плове по мору масовно и несметано. Вребали су теретне лађе које су долазиле и одлазиле, пљачкали Тракију и Македонију, као и мала и велика острва, додајући лошим стварима још горе. Стога је царска благајна патила од недостатка новца, а драгоцености бивших царева су морале да се продају из нужде.¹⁹⁹

Као и код Нићифора Григоре, тако и код цара-писца, налазимо једну интересантну, мада посредну, потврду о томе да је позновизантијска историографија представљала турску (у конкретном случају, османску) експанзију као једну од последица сукобљавања поменуте двојице царева. Ипак, за разлику од вести коју смо имали прилике да прочитамо у спису реченог свезнадара, ова коју налазимо код Јована Кантакузина је другачије природе и пре свега је треба посматрати у контексту побуда из којих се цар-писац уопште упустио у писање својих *мемоара*. Подсећамо, један од његових главних мотива, била је жеља да оповргне оптужбе својих противника, што је настојао да постигне, између осталог, пребацивањем одговорности за избијање рата и све оно што је он са собом донео, на њихова плећа.

Имајући све то у виду, рекло би се да онда није чудо што Јован Кантакузин, овом приликом, ни мање ни више, но тежи да прикаже османско запоседање Прусе с почетка априла 1326.године²⁰⁰, као последицу сукоба између младог и старог василевса, то јест, нетрепеливости овог последњег према свом, некада омиљеном, унуку. Наиме, уколико је веровати речима *монаха Христодула* (како гласи Кантакузинов псеудоним, под којим је писао своје историјско дело), стари василевс управо из поменутог разлога није желео да

¹⁹⁹ Greg. I, viii,351. Ову Григорину вест о турским пиратским нападима, вреди можда упоредити са једном која се односи на нешто каснији период код Дуке, која, премда потиче из пера историчара који је писао читав век касније, па и више, заслужује пажњу. Наиме, пишући о томе како је емир Умур постао савезник Јована Кантакузина, Дука најпре бележи следеће речи које су занимљиве за нас : *Један од синова Турчина Ајдина, Умур по имену (1334-1348), владар тврђаве око Смирне као и саме Смирне, наследио је свог оца Ајдина. Пошто је био одважан и смео, открио је луке дуж јонске обале (sc.западне Мале Азије) и веома густе шуме, чије је дрво било погодно за грађење теретних бродова и дугачких тријери, изградио је ради гусарење велики број бирема и тријера. Са њима је пустошио оближње градове и острва, Митилинз и цела острва Лезбос, Хиос, Самос, Наксос и све острва у околини...* (Ducas, *Historia turco-byzantina (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Bucureşti 1958, 51) Напомена : бирема је брод са два реда весала.

²⁰⁰ Пруса се предала Османлијама након десетогодишње блокаде. Тачан датум предаје града (6. април 1326) сазнајемо на основу једне од кратких хроника. (уп.Schreiner, *Kleinchroniken*, I, 64 no.6).

допусти младом Андронику да притекне у помоћ овој опседнутој витинијској вароши, која се заједно са још неколико међусобно удаљених и изолованих градова, као што су Никеја и Никомедија, нашла тих несретних година попут острва у мору окружена Турцима. Пишући, дакле, о догађајима који су представљали увод у последњу фазу овог унутар-византијског сукоба, цар-писац говори о посланству које је Андроник Млађи послао свом деди, молећи га, наводно, да не потпаљује поново пожар грађанског рата у Царству. Том приликом, он је преко ових изасланика, како Кантакузин тврди, пренео старом василевсу и речи, на основу којих би се могло доћи до горепоменутог закључка. *...док је Пруса била опседнута од стране Персијанаца (sc.Турака) и била на ивици пада због потпуног мањка намирница, поручио је млади Андроник, свом деди василевсу, дошао сам непозван у Визант, обавештен о свему томе, са молбама и саветима како да опсађене снабдемо потребитинама. Помоћ је требала да се састоји у томе да ја са војском пређем бродовима [Мраморно море и искрцам се] код Триглије²⁰¹, недалеко од Прусе ... На тај начин би могли сигурно дуже да издрже опсаду, јер су са свиме другим били одлично (καρτερῶς) снабдевени. Тако сам показао спремност да ризикујући сопствени живот (αὐτὸς διακινδυνεύων) пожурим у помоћ житељима Прусе, али ти ниси био сагласан (sc. с тиме), већ сам задржан против своје воље (σοῦ δὲ μὴ ἐφιέντος, ἄσκων κατεσχέθην).*²⁰² Да би у наставку додао и кључне речи за нас : *Управо се ово чини као највећи разлог, због чега је Пруса подлегла варварима који су је опседали (ὁ καὶ μάλιστα αἴτιον ἔδοξε γεγενῆσθαι τοῦ Προῦσαν ὑπὸ τοῖς πολιορκοῦσι βαρβάροις γεγενῆσθαι).*²⁰³

Најзад, неколицину штурих и успутних сведочанства, боље речено белешки, које говоре томе у прилог, срећемо и код познијег Лаоника Халкокондила. Као што смо већ рекли, упркос својој готово незнатној изворној вредности, она ипак на неки начин могу бити занимљива, не само зато што није искључено да говоре понешто о усменој традицији његовог доба, из које је, подсећамо, углавном и црпео податке за збивања из старијег

²⁰¹ Реч је о малом витинијском граду на обали Мраморног мора. Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 284. n.313. О овој варошици види : Т.Ευαγγελίδης, *Βρύλλειον-Τρίγλεια*, Αθήνα 1934 (недоступно).

²⁰² Cant. I, i, 219-220.

²⁰³ Cant. I, i, 219-221.

раздобља, већ и зато што их налазимо код једног *византијског* историчара у чијој се жижи интересовања није налазило РOMEЈСКО царство, већ успон османлијске државе.

Наиме, писац *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* прилично јасно ставља до знања својим читаоцима, да је турску експанзију на рачун Византије схватао као последицу сукоба између двојице Андроника. То чини, најпре, уопштеном, мада ипак врло упечатљивом констатацијом, да су услед стављања *Грка*²⁰⁴ на страну старог или пак младог Андроника, *њихови послови одмах сасвим пропали*²⁰⁵, те да *због тога нису могли уопште да се бране од Турака који су прешли у Европу*.²⁰⁶ Овакав став, Лаоник Халкокондил још више потврђује у двама реченицама које се непосредно надовезују на претходне речи. У првој од њих, бележи да је *у то време (sc. док се водио грађански рат) Пруса опседнута и изгладњивањем освојена од стране Османа*²⁰⁷, *а и други градови у Азији заузети*²⁰⁸, показујући тиме уједно да је и он попут Кантакузина, приказивао османског освајање поменуте вароши као последицу сукоба млађег и старијег Андроника. Но, за разлику од њега, он то није учинио како би окаљао углед Андроника II Палеолога. У другој пак, чији смо део већ цитирали, на све то још и додаје : *Када је Орхан дошао на власт, освојио је читаву Лидију и повео рат против Грка у Азији, и многе тамошње грчке градове је опсадом заузео и покорио, због тога што су краљеви Византа у то време били у завади са Трибалима у Тракији као и суседним Мизима, водећи [и] жесток рат између себе*.²⁰⁹ Овом приликом, мора се рећи да нам се

²⁰⁴ Наиме, за разлику од других византијских историчара, Лаоник Халкокондил своје сународнике не назива РOMEЈИМА, већ *Грцима* (Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 341).

²⁰⁵ Chalc., I, 15.

²⁰⁶ Chalc., I, 15.

²⁰⁷ Подсећамо, након девет година опсаде, Пруса се предала 6. априла 1326. године и постала нова престоница османске државе. (с тим у вези, види раније наведену литературу и изворе) Међутим, град није заузео Осман као што тврди Халкокондил, већ његов син Орхан, коме је то био први велики успех који је остварио као нови емир. (Радић, *Време Јована V*, 61)

²⁰⁸ Chalc., I, 15. Овде Халкокондил грешити. Наиме, до времена избијања овог грађанског рата (1321) Византија је одавно изгубила огромну већину својих малоазијских градова, осим појединих најзначајних центара, попут Прусе, Никеје или Никомедије. Од та три поменута града, само је Пруса освојена у доба овог рата (додуше у време примирја између његове друге и треће фазе), док су Никеја и Никомедија заузете од стране Османлија 1331. односно 1337. године, дакле, у време када је овај сукоб био одавно окончан. С тим у вези, стиче се и утисак да Халкокондил не разликује освајања Османлија током раног периода њихове историје од освајања других турских племена. О првим османским освајањима види : Γεωργιάδης-Αρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί*, 133-197. У вези са освајањима византијских градова и области од стране не-османских турских емирата у западној Малој Азији крајем XIII и почетком XIV века погледај : S.Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, 135-139.

²⁰⁹ Chalc., I, 19. Уп. Greg. I, viii,351 ; Cant. I, i, 45, 219-220.

чини да је Халкокондил *побркао* последице овог и наредна два грађанска рата, будући да су Османлије, као што је добро познато, почеле у већој мери да прелазе у Европу и да стварају прва упоришта на њеном тлу, тек за време њиховог трајања, а не за време сукоба двојице Андроника, као што произилази из његовог излагања.

*

Поред турске експанзије, византијска историографија је као последицу овог грађанског рата, приказивала такође и бугарске упаде на територију Царства, као и њихово и српско уплитање у ромејске *унутрашње прилике* (свесни смо да овај и слични изрази, које ћемо користити, нису најсрећније решење), које се испољило, најдрастичније, у оружаним интервенцијама на страни једног или другог сукобљеног василевса. Нажалост, овог пута се готово искључиво ради о посредним сведочанствима, која углавном можемо срести у Кантакузиновим *мемоарима*, пошто из неког разлога, ова збивања нису превише закупила пажњу нити аутора *Римске историје*, нити *Ἀποδείξεις ἱστορίων*.

Најпре, на закључак да су оновремени бугарски напади и оружано уплитање у *унутрашње ствари* Византијског царства, приказани као последица (можда је боље рећи, *нус-појава*)²¹⁰ конфликта међу двојицом Андроника, упућују неколико места која можемо пронаћи у списима поменутих историчара. У том смислу, најпре би смо издвојили речи из једне Кантакузинове дигресије, која се односи на збивања за време друге фазе њиховог сукоба, на основу којих управо и можемо стећи утисак да је овај цар-писац као једну од последица овог грађанског рата (можда је исправније рећи, поменуте фазе), *nolens-volens*, посредно представио својим читаоцима, **разарање ромејских градова у области Родоп** (мада, нажалост, не каже којих)²¹¹, као и **запоседање Филипопоља** (данас : Пловдива) од стране новог бугарског цара, Георгија II Тертера (1322-1323).²¹² Конкретно, пишући о збивањима након споразума у Епиватима²¹³, којим је окончана етапа грађанског рата о којој је реч,

²¹⁰ Свесни смо да израз који смо употребили није најсрећније решење.

²¹¹ О византијским градовима у области Родоп током XIII и XIV века, види уопште : С. Asdracha, *La Région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Études de géographie historique*, Athens 1976.

²¹² О Георгију II Тертеру и његовој владавини види више : И. Божилев, В. Гюзелев, *История на средновековна България (Том I : VII-XIV век)*, София 1999, 554-556.

²¹³ О његовим одредбама : Laiou, *Andronicus II*, 289-290 ; Nicol, *The Last Centuries*, 165 ; Радић, *Време Јована V*, 52 ; Bosch, *Kaiser Andronikos*, 33-34. Тачан датум нам овог споразума (17. јули) доносе нам следеће кратке хронике : Schreiner, *Kleinchroniken*, 77 по.13b, 82 по.5. Иначе, Епивати (данас : Селимпаша), били су место на обали Мраморног мора у близини Селимврије, удаљени неких педесетак километара од Цариграда.

Кантакузин накратко посвећује пажњу и променама у суседној држави, насталим након смрти цара Теодора Светослава (1300-1321)²¹⁴, као и агресивном ставу његовог наследника према Византији, спомињући притом такорећи *en passant*, да је **још за време рата двојица царева (ἔτι δὲ τοῦ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων συνεστῶτος πολέμου)**, када је Андроник Палеолог²¹⁵, коме су ромејске провинције у Родопима биле подложне, прешао од младог старом цару, **Тертер кренуо у поход против тих градова (sc.у Родопима), разорио већину њих и заузео Филипопољ**²¹⁶

Једно слично сведочанство, које такође прилично јасно указује да је овај грађански рат имао за једну од последица, страдање византијских (пограничних) градова и крајева од бугарске руке, налазимо и код Кантакузиновог савременика Нићифора Григоре. Истини за вољу, оно се овог пута не односи на исти период и исте догађаје, већ на доба непосредно након завршетка треће фазе овог сукоба (од кога, наводно, *није прошло ни тридесет дана*)²¹⁷, када је према речима овог свезнадара, **Михаило (sc. III Шишман), господар Бугара, изашао ван (sc. граница своје државе) и опустушио суседне градове и области Ромеја**.²¹⁸ Но, упркос чињеници да ни Григора, попут Кантакузина, не карактерише изричито поменуто бугарска пустошења као последицу овог сукоба, оно што следи прилично убедљиво показује да их је овај *homo universalis*, посматрао као плод изневерених очекивања бугарског цара Михаила III Шишмана (1323-1330) од стране младог Андроника, коме је не тако давно и пружио подршку у борби против његовог деде, управо због издашних обећања које је добио од њега. Наиме, овако нешто можемо закључити из речи, које Григора приписује поменутом бугарском владару, који је наводно, обраћајући се Андронику Млађем, поручио овом ромејском василевсу, између осталог, ни мало пријатним речима, следеће : **“Да сам желео да се борим на страни твог деде, не би било могуће да уђеш у Цариграду и да**

²¹⁴ У вези са Теодором Светославом и његовом дводеценијском владавином, погледај :Божилев, Гюзелев, *История на средновековна България*,I, 542-554.

²¹⁵ Реч је о великом стратопедарху Андронику Палеологу. О њему види : *PLP*, no. 21428. О титули великог стратопедарха : *ODB*, II, 1967 ; R.Guilland, *Recherches Sur Les Institutions Byzantines*, I, Berlin-Amsterdam 1967, 498-521 ; N.Oikonomides, *L' evolution de L' organisation Administrative de L' empire Byzantine Au Xie Siècle (1025-1118)*, *Travaux et Mémoires* 6 (1976), 141-143.

²¹⁶ *Cant.* I, i, 35,169-170.

²¹⁷ *Greg.* I, ix, 430. Будући да је Андроник Млађи ушао у престоницу 23.маја (Nicol, *The Last Centuries*, 168), ово би значило да су се догађаји о којима је реч отпочели пре 23. јуна 1328. године.

²¹⁸ *Greg.* I, ix, 430. Када је реч о владавини Михаила III Шишмана, погледај : Божилев, Гюзелев, *История на средновековна България*,I,562-575.

*тамо освојиш самосталну власт. Онај (sc. Андроник II) ми је обећао новац и једну суседну област, али све сам то изгубио због тога и твојих обећања....*²¹⁹ Уједно, ове речи и стављају до знања, да је Нићифор Григора управо бугарско мешање у унутрашње ствари Византије током тих година, посредно представио као последицу (можда пре, *нус-појаву*) овог, по много чему, трагичног конфликта у царском дому Палеолога. С тим у вези, индикативно је да Јован Кантакузин о тим догађајима, компромитујућим по његовог пријатеља због обећања датих на штету сопствене државе, па посредно и њега самог, као његовог блиског саборца, не бележи нити једног словца !

Ипак, као што смо рекли, наш цар-писац не прећуткује бугарско уплитање у унутрашња византијска питања током тих година, путем мешања у сукоб двојице Андроника (што вероватно и не би било лако изводљиво), већ селективним и тендециозним приказивањем збивања, настоји да представи као јединог одговорног старог василевса, прелазећи ћутке преко тога што је његов пријатељ Андроник, својевремено први склопио савез са Бугарима (истини за вољу, као противтежу дедином посезањем за српском помоћу). У том смислу, осврнућемо се укратко на садржај Кантакузиновог излагања о тим збивањима, као и његова настојања да код читалаца створи поменути утисак о кривици Андроника Старијег за бугарску интервенцију. Наиме, можемо рећи да су поменута настојања уочљива, такорећи, већ од самог почетка његовог наратива о тим бурним догађајима, тачније речено, приповести о писму које је млад Андроник добио од протостратора Теодора Синадина у вези извесних, по њихов табор забрињавајућих, активности старог василевса. У њему је поред осталог стајало, да *стари цар са краљем Миза Михаилом (τῶν Μυσῶν βασιλεῖ Μιχαήλ), са којим је раније био завађен (διάφορος), намерава сада да склопи мировни споразум и савез. (εἰρηνικὰς σπονδὰς καὶ συμμαχίαν)*²²⁰

Но, иако је Андроник Млађи наводно одмах схватио да је овај савез уперен против њега, одлучио је ипак да сачека све док не добије додатна обавештења. И заиста, она су стигла

²¹⁹ Greg. I, ix, 430.

²²⁰ Cant. I, i, 288. По Григори, Михаило III Шишман је ступио у контакт са Андроником II Палеологом још пре битке на реци Меласу (Мавропотамосу). (уп. Greg. I, X, 411) Према томе, иницијатива за склапање овог савеза је потекла од бугарског владара, док се на основу Кантакузинове приповести стиче утисак да је она кренула од старог василевса. Пошто Григора тврди да су преговори између двојице царева вођени у тајности, нормално је да је Андроник Млађи сазнао о томе тек након битке на Меласу, негде у априлу. (Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 305 n.412)

већ неколико дана доцније, када је поново примио писмо од овог свог протостратора и обавештен да су *мировни споразум и савез старог цара са Мизима већ закључени*²²¹ Међутим, млади василевс је попут истинског миротворца, каквим Кантакузин тежи да га представи, покушао да преко извесног Пепаноса²²², задуженог за чување палате Влахерне и градских зидина у њеном реону, замоли деду за *опроштај* и тиме оконча рат. Но, пошто се он оглушио о његове апеле, младом Андронику, није преостало ништа друго него да се поново лати оружја, придружи трупама Теодора Синадина, који се налазио на обалама реке Меласа (Мавропотамоса) и крене у поход на престоницу. Међутим, баш некако у то време, стигло је изасланство управника града Скопелоса²²³ који је обавестио њега и Кантакузина да *Михаило, цар Миза (Бугара), логорује са војском на граници између његовог и Ромејског царства у близини града Диамполиса*²²⁴, *као и да са собом води савезничке трупе састављене од Скита (Татара), које су поред Росокастрога*²²⁵ *подигли логор.*²²⁶ Штавише, као да све ово није било довољно лоше, само пар дана касније, стигла је вест, *да је мизијска (sc.бугарска) војска од отприлике три хиљаде коњаника стигла у Визант, у складу са споразумом о савезништву са старим царем*, на чијем челу је био *Иван Рус*.²²⁷

Вест о доласку бугарског одреда у престоницу наводно је јако узнемирила не само Андроника Млађег, већ и Кантакузина и Синадина, који су страховали да би бугарске снаге могле да искористе прилику и да запоседну Град. Заправо, наглашавањем поменуте опасности, уједно и страхова међу поменутом тројицом, чини се да аутор ових *мемоара* настоји да (додатно) укаља слику о старом василевсу и да га представи, као неког ко је (непромишљеним) посезањем за страном помоћи, угрозио и само бивствовање државе на чијем престолу се налазио, а који је по сваку цену, како се стиче утисак, желео да задржи само за себе. Ипак, напослетку, све се добро завршило по Ромеје, будући да је бугарски владар, наводно забринувши се због тога што млади Андроник са јаким трупама логорује

²²¹Cant. I,i,288.

²²² О њему види : *PLP*, no. 22379.

²²³ Реч је о граду који се налазио северно од Адријанопоља. (Fatouros - Krischner, *Geschichte*,I, 307 n.422)

²²⁴ Данас Јамбол. (Fatouros - Krischner, *Geschichte*,I, 307 n.423)

²²⁵ Росокастрон је град који је лежао на јужним падинама планине Мали Балкан, недалеко од данашњег места Ајтос у Бугарској. (Fatouros - Krischner, *Geschichte*,I, 307 n.424)

²²⁶Cant. I,i,294.

²²⁷Cant. I,i,295. О Ивану Русу погледај : *PLP*, no.7978

недалеко од Цариграда, као и упозоравајућих порука која му је пренео његов изасланик, одустао од савеза са његовим дедом и опозвао одред који је му је послао у помоћ.

*

À propos српског уплитања у *унутрашње ствари* Византијског царства захваљујући сукобу двојице Андроника, сведочанства о њему налазимо код Јована Кантакузина (који, као и у претходном случају, настоји да у очима својих читалаца истакне кривицу старог василевса и његове околине за поменуто), као и много познијег Лаоника Халкокондила. С тим у вези, можда је сувишно напоменути да је дело Јован Кантакузин најважнији извор по овом питању, док је пак спис Лаоника Халкокондила, готово занемарљив у том смислу. С друге стране, Нићифор Григора уопште не говори о њему и ова чињеница би се можда могла објаснити претпоставком да је наш свезнадар желео, на неки начин, да *заштити* углед старог Андроника, на који свакако, без обзира на све *олакшавајуће* околности, не би повољно утицао податак да је својевремено посегао за српском помоћу у борби против свог унука.²²⁸

Када је реч о Кантакузину, коме ћемо у овом случају логично и посветити највише пажње, прва таква сведочанства, налазимо такорећи већ у уводу његове приповести о трећој етапи овог грађанског рата, конкретно о разговорима вођеним у Региону, између Андроника Млађег и делегације, састављене од клирика и чланова Синклита, пристиглих из престонице. Наиме, настојећи да оповргне оптужбе свог деде, млади Андроник је у прилог своје невиности, између осталог, изнео као доказ и писмо старог цара упућено протовестијару Андронику Палеологу, једном од својих најближих људи.²²⁹ У њему је, поред осталог, Андроник II Палеолог поручио овом свом великашу, да му је још пре извесног извештаја који му је он проследио, *(sc. српски) краљ послао свог посланика и обавестио да је спреман да им помогне свом својом снагом, не само својим трупама, већ такође и лично.*²³⁰

²²⁸ О посезању Андроника II за српском помоћу : *ИСН*, I, 502-503 ; Nicol, *The Last Centuries*, 167 ; Bosch, *Kaiser Andronikos*, 40-42, ; Laiou, *Andronicus II*, 295-296.

²²⁹ Ради основних биографских података о протовестијару Андронику Палеологу : *PLP*, no.21435.

²³⁰ Cant. I, i, 233. Другим речима, да ће се лично ставити на чело похода који би пошао Андронику II Палеологу у помоћ.

Ипак, најзначајнија и најупечатљивија места која се односе на српско мешање у овај унутар-византијски сукоб, срећемо у наставку Кантакузиновог излагања. Иако је млади Андроник, наводно успео да убеди послату делегацију у своју невиност приликом њиховог сусрета, његов деда је занемарио њен извештај и због тога се сукобио са патријархом Исаијом, кога је због тога конфинирао у манастир. Убрзо затим, након саветовања са Кантакузином и Синадином, Андроник Млађи одлучује да се упути из Региона ка Цариграду и да још једном затражи мир. Но, пошто ни овај напор није уродило плодом, повукао се најпре у Селимврију, па затим у Дидимотику, где је поделио своје снаге. Један део је узео са собом и заједно са Кантакузином кренуо ка западу, док је пак други, поверио Теодору Синадину *заповеднику целе Тракије*.

Међутим, на свом путу према западним областима млади Андроник се сусрео са трупама његовог деде под заповедништвом већ поменутог протовестијара Андроника Палеолога, као и њиховим српским савезницима, на чијем челу се налазио чувени војвода Хреља.²³¹ Ипак, овог пута до директног сукоба није дошло, будући да су се први повукли ка Серу након простагме²³² коју им је послао, док је пак са Хрељом, преко свог изасланика Георгија Лукаса²³³, ступио у преговоре. Али, недуго затим, након што су трупе младог цара запоселе Солун, Касторију и Едесу, протовестијар Андроник Палеолог је заједно са још стопедесет ромејских угледника са којима се налазио у Серу, сазнавши *да је Охрид заузет, напустио сваку наду коју је гајио и заједно са другима пребегао српском краљу*.²³⁴ Његова намера била је да наговори Стефана Дечанског да се лично стави на чело похода *против (sc.младог) цара, не би ли уз његову помоћ можда свој пораз претворио у победу (ἀναμαχέσασθαι τὴν ἡτταν)*²³⁵, како речито каже Кантакузин.

²³¹ О овом српском великашу, који је устао упамћен и у народној поезији, под именом *Реља крилатица*, види : М.Динић, *Реља Охмућевић-Историја и предање*, ЗРВИ 9 (1966), 93-118 (где је наведена и опширнија библиографија на словенским језицима) ; М. Bartutis, *Chrelja and Momčilo : Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia*, BSL 41 (1980), 201-221 ; С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982), 103-117 ; *PLP*, по. 30989. Такође, види и чланак М. Динића о Хрељи у *Enciklopediji Jugoslavije IV*, Zagreb 1986, 743.

²³² О *простагмама* уопште : *ODB*, III, 1740 (где је дата и опширнија библиографија).

²³³ О њему види : *PLP*, по. 15143.

²³⁴ Cant. I, j, 276-277. Уп. прев. : *ВИНУ*, VI, 327. Уп. Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 302 n. 396.

²³⁵ Cant. I, j, 277-278.

И заиста, српски краљ је *кренуо са јаком војском у граничну област између његове земље и земље Ромеја*²³⁶, но ипак се није усуђивао да и сам ступи на византијску територију, задржавши став опрезног исчекивања. Штавише, након састанка са војводом Хрељом који га је известио о снази Андроникових трупа, као и због противљења својих истакнутих велможа, Стефан Дечански је одлучио да се ипак уздржи од отвореног сукоба са војском младог василевса, упркос притисцима ромејских пребегица, присталица његовог деде. О тој одлуци српског владара, Кантакузин је, између осталог, речито прибележио да су *краљ и друге војсковође чувши га (sc. Хрељу), напустили сваку помисао о рату против сацара...*²³⁷

У међувремену, Андроник Млађи се упутио у Пелагонију, с једне стране како би придобио тамошње мање градове, а са друге, због тога што је чуо да се српски краљ са војском налази на граници. Сазнавши за ово, византијске пребегице су још једном *отишли код краља и покушали свим средствима да га покрену у борбу против (sc. младог) цара, који се није више налазио далеко од њега.*²³⁸ Међутим, како Кантакузин речито бележи, Стефан Дечански се поново *противио да било сада било касније добровољно поведе рат против цара, осим ако га он сам не нападне*, рекавши наводно и *да ће им он сваку могућу помоћ пружити - већ је послао дванест тагми (δβοκαίδεκα ταγματων) са својим заповедницима према Серу ради подршке њима*²³⁹, али и да *сада такође осећа кајање због тога зато што је почео рат без разлога против неког ко (sc. му) није учинио ништа лоше.*²⁴⁰ Напоследку, српски краљ је предложио пребегицама да заузму византијске пограничне тврђаве Прилеп, Просек (данас : Демир Капија) и Струмицу, као и да у њима остану до краја рата, што су они напоследку, немајући бољег решења и одлучили да послушају.²⁴¹

²³⁶ Cant. I, i, 277-278. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 327. Уп. немачки превод : Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 189.

²³⁷ Cant. I, i, 281. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 330.

²³⁸ Cant. I, i, 282. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 331. Уп. немачки превод : Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 192.

²³⁹ Мисли се на снаге под Хрељиним заповедништвом. О *тагмама* види уопште : *ODB*, III, 2007 ; Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 377.

²⁴⁰ Cant. I, i, 282. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 331.

²⁴¹ Cant. I, i, 193-194 Узгред, да су ови градови били добро утврђени сазнајемо и на основу других извора. Примера ради, Н. Хонијат извештавајући о борбама између цара Алексија III Анђела и Добромира Хрса, говори о Просеку као тешко приступачном природном утврђењу (*Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, Београд 1971, 159-160), док пак, Н. Григора у својој посланици каже за Струмицу да изгледа као са лебди у облацима, а да људи на тврђави изгледају као птице. Уп. *ВИНЈ*, VI, 333 п. 109.

С тим у вези, осврнућемо се на још један успутни податак, који се тиче града Просека и његове историје током треће деценије XIV века, на основу кога би смо могли закључити да је наш цар-писац, његов прелазак у српске руке (1328) такође приказао (додуше, опет посредно), као последицу овог сукоба. Наиме, након што су поменути ромејски великаши прихватили горенаведену сугестију српског краља, протовестијар Андроник Палеолог је запосео Прилеп, Михаило Асен²⁴² Просек, док су се преостали склонили у Струмицу.²⁴³ Пишући затим о реакцији Андроника Млађег на ове догађаје и смрт поменутог протовестијара која је недуго потом уследила, Кантакузин се осврће успутно и на околности под којима је ово утврђење прешло под српску власт, на основу кога се управо речено може закључити. *Протовестијар (sc. Андроник Палеолог) је ускоро потом умро, како се причало, бележи цар-писац тим поводом, зато што га је неочекивано погодила једна несрећа коју није могао да поднесе. (τῷ ἀδοκίτῳ πληγῆς, ὡς ἐλέγετο, τῆς συμφορᾶς, καὶ μὴ φέρων τὴν κακοπραγίαν)*²⁴⁴ *Пошто је он умро, људи из његове околине предали су се, као и Прилеп (sc.младом) цару. Међутим, Асену су Трибали лукавством отели Просек. (Ἀσάνην δὲ τὸν Πρόσεκον ἀφείλοντο οἱ Τριβαλοὶ κλοπῆ).....*²⁴⁵ Ипак, до оваквог закључка још недвосмисленије можемо доћи на основу једне узгредне вести у трећој књизи овог историјско-мемоарског списка. Ради се о једном податку који се налази у Кантакузиновој приповести о његовом одласку у Србију лета 1342. године и проласку кроз Вардарску долину, а који, уједно, противречи претходно цитираном месту (бар када је реч о начину на који се Просек нашао у српским рукама), будући да се тврди да *га је током међусобног рата двојице царева Андроника, његова посада предала добровољно владару Трибала (ὕπὸ τῶν κατεχόντων ἐκόντων παρεδόθη πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν Τριβαλῶν), а из мржње према млађем цару*²⁴⁶

Најзад, осврнућемо се и на оно што пише Лаоник Халкокондил. Наиме, и код њега налазимо један детаљ, која наговештава читаоцима *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*, да је њихов писац посматрао

²⁴² Реч је о протовестијару Михаилу Палеологу Комнину Асену. За основне биографске о овој личности погледај : *PLP*, no. 1514.

²⁴³ О тим догађајима, као и њиховим актерима, погледај раније дату литературу.

²⁴⁴ За разлику од Кантакузина, Григора тврди, не повезујући изричито његову смрт са Прилепом, да је протовестијар Андроник Палеолог преминуо немогавши да поднесе губитак имовине као и чињеницу да му је супруга пала у руке непријатеља. (Greg. I,ix,413)

²⁴⁵ Cant. I, i,285. Уп.прев. : *ВИНУ*, VI,333.

²⁴⁶ Cant. II,iii,257. Уп.прев. : *ВИНУ*, VI,378.

српско уплитање у византијске унутрашње прилике тих година, као једну од последица овог грађанског рата. Међутим, за разлику од Кантакузина, Халкокондил у овом случају не окривљује старог цара за српско увлачење у ове унутар-ромејске међусобице, већ као што ћемо видети из речи које следе у наставку, његовог бунтовног унука. *После смрти онога (sc. Михаила IX), Андроник син његов, пише он том приликом, пошто је његов деда остарио, сматрао је да он сам треба да има краљевску власт, те су се посвађали. Био је (sc. Андроник III) сувише тврдоглав да би се покорио и узроковао је [тако] бескрајне тешкоће. Доводио је Трибале (sc. Србе) (sic !) и најплеменитије од Грка придобио за освајање краљевске власти...*²⁴⁷

*

Напоследку, обратићемо пажњу и на две успутне, усамљене забелешке у делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, које говоре још понешто о њиховом виђењу последица седмогодишњег грађанског рата, вођеног између старог и младог Андроника, као и начину на који су исте представљали својим читаоцима. У првом случају, реч је о једној краткој, сумарној вести **о скитском (тј.татарском) упаду у Тракију**, с почетка друге фазе овог сукоба (децембра 1321)²⁴⁸, коју можемо пронаћи на страницама Кантакузинових *мемоара*, али не и Григорине *Римске историје*. Иако се не може рећи да га Кантакузин приказује изричито као последицу овог сукоба, контекст у коме говори о њему, то јест, сама чињеница да се догодио у време овог грађанског рата, што и овај цар-писац, стиче се утисак, истиче, упућује на такав закључак. Наиме, пошто је укратко осврнуо на упад Татара који се догодио две године пре тога, Кантакузин је о поменутом нападу, укратко прибележио следеће : *Речене године (01.09.1321-31.08.1322), док је млади цар због рата са својим дедом (διὰ τὸν πρὸς τὸν πάππον πόλεμον) логоровао пред Византом, упала је не мала војска Скита у област Ромеја и преправила читаву Тракију, али ипак није проузроквала већу штету (ἐζήμιωσε δὲ οὐ πολλὰ), зато што су архонти трачких градова раније сазнавши за напад послали у градове људе који су били раширени по земљи. (κατὰ τὴν χώραν ἐσκεδασμένους*

²⁴⁷Chalc., I, 15.

²⁴⁸ Време овог упада познато нам је на основу податка из једне од кратких хроника у којој стоји да се Андроник Млађи нашао пред Цариградом 24. децембра 1321. то јест 1321. (уп.Schreiner, *Kleinchroniken* I,92 no.4). О томе види : Fatouros - Krischner, *Geschichte*, I, 252 n. 171, 245 n.267.

ἀνθρώπους συστεῖλαι εἰς τὰς πόλεις).²⁴⁹ Дакле, судећи према ономе што се може закључити из горевитираних Кантакузинових речи, овај напад, срећом по Ромеје, ипак није имао толико страшне последице, колико је могао да има, будући да је сеоско становништво на време потражило уточиште у утврђеним градовима пред татарском најездом.

У другом пак случају, забелешку срећемо у спису Нићифора Григоре. Ради се о једном опширном екскурсу овог *homo universalis*-а, који налазимо у тридесет и седмој књизи његове *Римске историје*, а чији смо почетак већ цитирали и анализирали, мада из другог угла. На основу њега можемо закључити да је овај учени историчар схватао и сходно томе приказивао, као једну од последица овог грађанског рата (у осталом и двоје наредних међу-romeјских сукоба), **порастанутицаја Ђеновљана и јачање њиховог уплива на унутрашње прилике у Царству**, што се између осталог манифестовало у проширењу и учвршћењу бедема њихове колоније Галате.²⁵⁰ Тако, након што се осврнуо на смрт свог великог противника Григорија Паламе²⁵¹, Нићифор Григора је поред осталог, са горчином прибележио и следеће речи на основу којих управо можемо доћи до поменутих закључака : *Поседници тврђаве по имену Галата искористили су једну незнатну згоду, коју им неочекивано, донела судбина, као повољну прилику. То је био раздор двојице царава Андроника, или пре апостасија младог против свога деде... Они (sc. житељи Галате) су свакојаким и разноврсним лукавствима, прво једне па онда друге (παντοδαποῖς καὶ ποικίλοις δόλοις ἐκείνους μὲν πρότερον, τούτους δ' ὕστερον), засипали обећањима која су била згодна у тим временима, то јест, одлукама (sc. о пружању) великих количина новца, савезничке помоћи и томе слично. А да не помињем тобожње претње (sc. једног цара према другом) које су измишљали (δῆθεν ὑπέφαινον τὰς ἀπειλὰς), против којих убеђивање понекад није налазило лако простора. Час су се приближавали једној страни, час опет другој, увек варајући једну или другу наизменично... У том процесу они су неочекивано проширили своју територију, која је исправа била невелика и скромна,*

²⁴⁹Cant. I, i, 39, 188-189.

²⁵⁰ О уплитању Ђеновљана и начину на који су искористили прва два грађанска рата види уопште : M. Balard, *La Romanie Génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, I, Rome 1978, 67-68, 74-78. Такође, за општи преглед економске експлатације које су спроводили Ђенова и Венеција на рачун Византије од једанестог до петнестог века погледај расправу Џозефа Џила : J. Gill, *Venice, Genoa and Byzantium*, Byzantinische Forschungen 1985 (10), 57-73.

²⁵¹Наиме, Григорије Палама је преминуо у Солуну 14. новембра 1359. године. (ODB, III,1560)

*утврдивши је прво дрвеним зидом и дубоким шанцем, а затим са високим, чврстим и неосвојим зидинама.*²⁵²

Социјална димензија грађанског рата (1321-1328) и византијска историографија

Нажалост, када је реч о овој теми, изворни материјал за евентуалну расправу о њој пружа нам једино *Римска историја* Нићифора Григоре. Због чега и друга двојица историчара који приповедају о овом грађанском рату тако нешто не чине, тешко је рећи са сигурношћу. С тим у вези, усудили би смо се да претпоставимо да је у случају Јована Кантакузина тако нечему допринео, барем делимично, сам карактер његовог дела, који у средиште пажње ставља пре свега догађаје око њега и његових сабораца, као и могућност да такве ствари у контексту овог конфликта (за разлику од следећег), једноставно није сматрао довољно значајним са историјске дистанце са које је писао. С друге стране, када се ради о Лаонику Халкокондилу, склони смо томе да поверујемо како је оваквом стању ствари допринела и иначе мала пажња коју овај историчар посвећује овом сукобу, уз наравно, велику временску дистанцу која га је раздвајала од истог, као и уопште природа његових извора, то јест, чињеница да је знање о старијој епоси углавном црпео из усмене традиције, која, рекло би се, није памтила рат двојице Андроника по врењима такве врсте. Како било, једино је сигурно да ћемо у наставку овог поглавља, управо због чињенице које смо већ навели на самом његовом почетку, морати да се ограничимо искључиво на материјал који нам доноси Нићифор Григора.

Пре свега, на питање да ли је Нићифор Григора придавао овом конфликту и извесну *социјалну* димензију, чини се да за разлику од наредног грађанског рата (1341-1347), не можемо пружити јасан и недвосмислен одговор. Ипак, начин на који приказује поједине догађаје у свом излагању, као да иду у прилог закључку, да је овај свезнадар, ако ништа друго, онда макар био свестан, упркос томе што тако нешто не говори изричито својим читаоцима, да је овај конфликт имао и поменућу страну.

²⁵² Greg.III, xxxvii, 552-553.

Наиме, оваквом утиску, могу да допринесу места која би се могла поделити у две скупине. Прва се састоји од вести које се односе на искоришћавање незадовољства народа преоптерећеног разноразним порезима и наметима²⁵³ од стране Андроника (III) Палеолога и његових људи, док пак другу, сачињавају Григорини осврти на нереде које је изазвала (или претила да изазове) светина у два највећа града тадашњег Византијског царства, Цариграду и Солуну, манифестујући свој одијум према старом василевсу и њему приврженим људима. Нажалост, будући да немамо могућности да прикажемо сва та места, свесно ћемо се ограничити само она која, по нашем мишљењу, више од осталих упућују на горенаведени закључак.

Најпре, када је реч о искоришћавању народног незадовољства, издвојили би смо неколико њих. Прво се односи на предвечерје рата и *савете* које је Сиргијан пружио младом Андронику, приликом планирања његовог бекства из престонице, као и корака који би потом уследили. Штавише, на основу оног што пише Григора, видимо да је Сиргијан заправо био тај од кога је и изворно потекла идеја да се незадовољство становништва, оптерећеног свакојаким давањима, искористи у борби против старог цара.²⁵⁴ Говорећи о свему томе, овај учени историчар је, између осталог, приписао Сиргијану следеће речи, упућене Андронику Млађем : *Треба брзо да напустиш Визант (sc. Цариград) и да побегнеш ка градовима и селима Тракије. Становништво је тамо по својој природи склоно устанцима, а сиромашни Трачани стењу под теретом многих пореза. Уколико тамо обзнаниш олакшање и ослобађање (sc. од пореза), сви ће те следити са радошћу куда год пожелиш - биће им [тако] лакше да устану против дугогодишњег ропства под твојим дедом царем и да га (sc. ропство) одбаце као Танталов терет.*²⁵⁵

Као што је познато, млади василевс је прихватио ове *савете*, те је након свог бекства из Цариграда и доласка у Тракију, где се већ налазио логор са његовим присталицама, објавио

²⁵³ О пореској и финансијској политици Андроника II Палеолога види уопште : Zakythinos, *Crise monétaire*, 82-83 ; Острогорски, *Историја*, 450-453 ; Nicol, *The Last Centuries*, 162.

²⁵⁴ Узгред, веома упечатљиве податке о беди византијског становништва можемо срести у писмима цариградског патријарха Атанасија I, чије је изводе објавио R.Guilland, *La correspondance inedite d'Athanase, patriarche de Constantinople (1289-93 ; 1304-10)*, Mélanges Ch.Diehl, I (1930), 137-140. О хронологији другог његовог понтификата, чије оквири које В.Лоран, међутим, смешта у период између 1303 и 1309. године, види V.Laurent, *La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle*, REB 7 (1949), 148-149.

²⁵⁵ Greg. I, viii, 300.

ослобађање житеља ове области од пореза, што је и донело резултат на који је Сиргијан рачунао. Тако нешто можемо видети из речи у којима је Нићифор Григора поред осталог прибележио : *Млади цар Андроник и његове присталице су обзнаниле у градовима и селима Тракије слободу и ослобођење од пореза, и тако учинили све (sc. Трачане) спремним да поверују у што год пожелеле. Ускоро, стајали су сви Трачани до Христопоља са оружјем, спремни да јуришају за младог цара, а против старог.*²⁵⁶ Штавише у наставку, житељи Тракије који су се дигли на оружје, најпре су се устремили на порезнике и царинике, а у вези чега је овај *homo universalis*, кратко и узгредно, мада врло језгровито, записао : *...злостављали су некажњено све царинике и порезнике који су ишли свуда по Тракији, присвајајући без икаквог оклевања царски новац који су они (sc. цариници и порезници) имали са собом, делећи га међусобно...*²⁵⁷

Најзад, последње такво место које би смо издвојили, односи се на трећу фазу овог грађанског рата. На основу њега можемо видети да експлатисање незадовољства широких маса од стране младог Андроника и његових приврженика, нипошто није остало ограничено на сам почетак сукоба. Наиме, приповедајући о збивањима са почетка последње етапе овог конфликта (1327), конкретно о томе како су тадашњи управник Солуна, деспот Димитрије Палеолог²⁵⁸ и раније поменути протовестијар Михаило Асен²⁵⁹, поделили својим људима имовину и имања која су припадала Андронику (III) у градовима и областима Македоније, Григора пише да је млади цар, реагујући на поменуте потезе, поново прибегао обећањима. Овог пута она се нису свела само на ослобађање од пореза и других намета, већ такође и на повећање војничких плата, што је поново дало прижељкивани резултат. Тако, пишући о свему томе, овај свезнадар је између осталог забележио : *...Али, ни млади цар Андроник није остао пасиван. Послао је тајно на све стране копном и морем у Визант (sc. Цариград) и Солун, Македонију и острва, прогласе којим ослободио народ од пореза и царина, док је*

²⁵⁶ Greg. I, viii, 319.

²⁵⁷ Greg. I, viii, 319.

²⁵⁸ Деспот Димитрије Палеолог је био најмлађи син Андроника II из његовог брака са Јоландом-Ирином од Монферата и полустриц младог Андроника. Ради основних просопографских података о њему види : Paradorulos, *Versuch einer Genealogie*, 40-41 no.63 ; PLP, no. 21456. Такође, погледај : Б.Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 92-95. Узгред, сматра се да је деспот Димитрије постао управник Солуна најкасније у јесен 1322.године (F.Dölger, *Epikritisches zu den Facsimiles byzantinischer Kaiserkunden. Mit Bemerkungen zur byzantinischen Despotenurkunde*, Archiv für Urkundenforschung 13 (1933), 64 n. 1).

²⁵⁹ Види горе.

*војницима обећао изворе прихода и веће плате. Учинивши да то сви чују, изазвао је промену ставова и убедио их да се ставе на своју страну, колико својим осећањима, толико речима и делима, као и да затраже од њега својом вољом, путем тајних писама његов напад.*²⁶⁰

Што се пак тиче места које се односе на нереде светине (или опасности од њиховог избијања) у два највећа града тадашње Византије, указујући да је млади Андроник за разлику од свог деде, имао подршку најширијих слојева становништва, као и да је исту обилато користио, за почетак ћемо обратити пажњу на речи аутора *Римске историје* које се односе на прву фазу овог конфликта. Тако, приповедајући о томе како су присталице младог василевса, придобивши претходно становнике Тракије на тај начин што су прогласили ослобођење од пореза, кренуле у поход ка престоници под Сиргијановим вођством, Григора осврћући се на циљеве овог подухвата, најпре пише да је *постојало мишљење да ће престоница устати и против себе саме заратити (ἐκτεπολεμομένην πρὸς ἑαυτήν), зато што се народ нада плену (ταῖς τοῦ δήμου γνώμας ἐλπίδι λημμάτων) који такви устанци доносе (ἐκπορίζουσιν αἱ τοιαῦται τῶν πραγμάτων καινοτομίαι).*²⁶¹ А затим, приповедајући о околностима под којима је стари василевс доцније затражио мир, ставља до знања да је овај план устаника имао и те како реалну основу, следећим речима : *После четири дана марша стигли су до Селимврије и улогорили се пред градом. Желели су да наставе и даље, али стари цар, који је знао да мноштво у Граду (τὸ πλῆθος τῆς πόλεως) неће остати мирно већ ће се побунити (νεωτερίσων) чим види војску пред капијама Града, спречио је даљи развој догађаја слањем изасланству Сиргијану.*²⁶²

Нешто слично можемо видети и када се ради о другој фази грађанског рата. Наиме, пишући о њој, Григора између осталог говори о збивањима у Солуну у пролеће наредне 1322. године, пружајући занимљиве податке о агитаторима младог Андроника, који су подстицали становнике *града Св.Димитрија* на побуну. Свестан опасност која је претила од њиховог деловања, Андроник II је заповедио свом сину деспоту Константину Палеологу

²⁶⁰ Greg. I, ix, 397.

²⁶¹ Greg. I, viii, 319-320.

²⁶² Greg. I, viii, 320.

Порфириногениту, који је тада управљао Солуном и другим македонским градовима²⁶³, да их похвата и пошаље бродом у престоницу. Но, супротно његовим очекивањима, ова заповест је само убрзала развој догађаја и подстакла оно што је требала да спречи, услед чега је и деспот Константин морао да потражи спас у бекству ван града. Приповедајући о тим нередима, овај свезнадар говори о учешћу *целог народа* у нападима на људе деспота Константина, пљачкању њихове имовине, као и саме његове палате. *Почетком пролећа (1322), пише Григора, стари цар је послао једну тријеру у Солун са тајном поруком за деспота Константина. Она је садржала заповест да се пошаљу (sc.истом) тријером²⁶⁴ у Визант (sc.Цариград) везани двадесет и пет побуњеника који су подстицали народ Солуна (τὸν δῆμον τῶν Θεσσαλονικέων) да се побуни. Међутим, пре него што је заповест извршена, они (sc.побуњеници) су сазнали за њу и пожурили да тајно подстакну народ. Попели су се (sc.на црквене торњевае) и ударили у звона. Био је то знак за почетак побуне (στάσεως ἀρχηγὸν σύμβολον). Одмах, читав народ (πανδημί) је јурнуо према деспотовој палати. Њега самог (sc.деспота) нису нашли...међутим заробили су његове људе, убили неке од њих, друге пак бацили у тамницу и лишили њихове имовине, и уништили читаву палату пошто су је претходно опљачкали.*²⁶⁵ Како рекосмо, деспот Константин је успео да побегне из Солуна и накратко умакне присталицама младог василевса, које су га, међутим, убрзо ухватиле, а затим и приморале да се замонаши, затворивши га напослетку у Дидимотику.²⁶⁶

Да је млади Андроник уживао подршку ширих друштвених слојева, показују између осталог и Григорине речи које се односе на трећу и последњу фазу овог грађанског рата, нарочито важи за оне које се тичу њеног завршног раздобља. Најпре, приповедајући о предвечерју треће фазе и припремама двојице царева за (наставак) сукоб(а), наш историчар

²⁶³ Према мишљењу О.Тафрали, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913 (Reprint : Θεσσαλονίκη 1993), 211, које усваја и Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 91, деспот Константин је постављен на чело управе у Солуну у зиму 1321. године, док пак Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie*, 37 по.60, сматра да се то догодило око 1320. Узгред, Parisot, *Cantacuzene*, 54-56, верује да је његово постављање за управника Солуна и околних градова недвосмислен знак да је Андроник II управо њему намеравао да остави царски трон. Када је пак реч о улози управе деспота Константина Палеолога (као и касније његовог брата Димитрија) над Солуном у процесу настајања апанажа : Максимовић, *Генеза и карактер апанажа*, 127-129.

²⁶⁴ *Тријера* (лат. *Triremis*) је назив за брод са три реда весала. О тој врсти бродова види уопште : *OCD*, 1553.

²⁶⁵ Greg. I, viii, 356.

²⁶⁶ Уп. Greg. I, viii, 356-357. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie*, 37 по. 60.

говори о потезима Андроника (III) и том приликом, осврћући се на збивања у престоници, бележи : *Онај (sc. Андроник II) није превидео (sc. мере) о којима је тајно разговарано и које су предузете у Византу, међутим све што је супротан табор ван Града чинио и припремио против њега, остало је тајно за људе у Византу (sc. мисли се на присталице старог цара). Наиме, сви су спонтано ишли у табор младог цара, неки јавно, телом и духом, а који то нису могли, сјединили су своје мисли са њиме (sc. младим царем), и то не само **скоро цео народ Византа (τοῦ δήμου τῶν Βυζαντίων)**, већ и сенаторски сталеж, дворани, као и рођаци старог цара. Ове особе су ипијунирале тамошња збивања и све детаље делили са њиме (sc. младим Андроником). Једна од њих био је и царев син (ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς) маркиз Теодор.²⁶⁷ Дакле, горенаведене речи не само да показују да је млади Андроник током треће фазе поново имао готово неподељену подршку ширих слојева цариградског становништва, већ и чланова виших друштвених слојева, па чак и једног од синова старог василевса, свог полустрица.*

Штавише, сам стари цар је схватио да његов унук (поново) има масовну подршку, као и да би његов улазак у Град могао да изазове крвопролиће у коме би и он сам страдао, па је из тог разлога покушао да преговора са њим. С тим у вези, Нићифор Григора између осталог бележи : *Стари цар, међутим, видео је у овим предлозима (sc. младог Андроника да му се допусти улазак у престоницу) једно лукавство, те је дуго времена остао нем и није видео решење. (sc. Било му је јасно да би) унуков улазак у Град изазвао катастрофу и не би прошао без крвопролића зато што су Византинци (sc. Цариграђани) били спремни да га убију на најсуровији начин чим би се (sc. Андроник III) појавио унутар градских зидина. Са друге стране, сусрет (sc. посланства) Византинаца са унуком водио би побуну. Наиме, његов циљ (sc. младог Андроника) био је да разговара (sc. са посланицима) отворено, а да их тајно придобије даровима и лепим обећањима и (sc. тако заједно) са њима, све житеље Византа. Будући да је и једно и друго било лоше, изабрао је мање зло. Послао је два члана Синклита (sc. Сената), два изабрана клирика и четири угледна грађана...²⁶⁸ Међутим,*

²⁶⁷Greg. I, ix, 395-396. Реч је о маркизу од Монферата, Теодору Палеологу, сину Андроника II из његовог брака са Јоландом-Ирином. Ради основних биографских података о њему види : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 39-40 по.62 ; PLP, по.21465. У вези његовог живота погледај опширније : D.A.Zakynthos, 'Ο μαρκίων τοῦ Μομφερράτου Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος καὶ ο βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φιλίππος ο ς, EEBB 11 (1935) 16-27 ; C. Knowles, *Les enseignements de Théodore Paléologue*, Byzantion 22 (1952), 389-394.

²⁶⁸ Greg. I, ix, 398.

пошто сусретом изасланика старог цара и младог Андроника није окончан сукоб, овај последњи је покушао да продре у престоницу. У наставку, пишући о неуспелом Андрониковом покушају да кришом уђе у Цариград, учени историчар поново потврђује, између осталог, да је млади василевс имао подршку ширих слојева. О томе пише следеће : *У међувремену, међутим, пала је ноћ и неки из народа Цариграда (τινες τῶν τοῦ πολιτικοῦ δήμου), и не малобројни, скупили су се тајно и дали знак Андронику у поноћ, да када сви Византинци (sc. Цариграђани) спавају, а стражари су на бедемима, да је погодан тренутак да дођу покрај зидина Града...Били су убеђени да ће га сви Византинци одмах следити ако се појави унутар Града.* ²⁶⁹

Нешто слично можемо видети и када је реч о Солуну. Наиме, говорећи о томе како је *град Св. Димитрија* прешао у руке младог Андроника, Нићифор Григора, између осталог, поново показује не само како је *читав народ* био на његовој страни, већ такође и већи део владајућег staleжа, укључујући и солунског архиепископа, као и да је постојао договор да му отворе капије чим се приближи зидинама. Овом приликом, учени повесничар спомиње и једно тајно писмо из *следећег месеца децембра*, којим су Солуњани *захтевали* (sc.од Андроника Млаћег) *да дође што је брже могуће*²⁷⁰, додајући како су се *читав народ и већина водећег staleжа (τοῖς τε δημοταῖς ἅπασιν καὶ τοῖς πλείοσι τῶν προῤῥόντων), укључујући архиепископа (αὐτῷ γε δὴ τῷ ἀρχιερεῖ)*²⁷¹, сложили да му отворе врата чим се приближи градским беденима.²⁷² У наставку пак, приповедајући о Андрониковом уласку у Солун и одушевљеном дочеку од стране његових становника, али и борбама са присталицама старог цара који су се склонили у тврђави на горњем граду, Григора бележи да је *одмах читав град потрчао да му се поклати, да га поздрави и да му честита.* ²⁷³

Најзад, Григорино сведочанство о пљачкању кућа богатих становника престонице, укључујући и великог логотета Теодора Метохита, које је уследило након уласка Андроника Млаћег у Град, можда више од свега претходног наводи на закључак да је овај историчар заиста и био свестан *социјалне* стране овог унутар-византијског конфликта. Ради

²⁶⁹ Greg. I, ix, 408.

²⁷⁰ Greg. I, ix, 409.

²⁷¹ Архиепископ Солуна о коме је овде реч јесте Јован Калекас, будући цариградски патријарх, који је држао ову катедру од 1322. до 1334. године. О њему ће бити више речи касније.

²⁷² Greg. I, ix, 409.

²⁷³ Greg. I, ix, 410.

се о речима, чији је значај за ову тематику уочио још својевремено Константинос Кирис.²⁷⁴ Наиме, приповедајући о томе, Нићифор Григора, поред осталог, бележи : *Могло се видети, целог тог дана од зоре до мрака, како читаво богатство најугледнијих кућа нестаје и како се оне (sc. куће) веома брзо претварају у рушевине и падају падају у руке народа, пре свега наугледнија кућа великог логотета и сва богатства која су била у њој, као и она (sc. богатства) које је (sc. Теодор Метохит) сакрио код неких својих пријатеља. Књиге (sc. са подацима) које су откривале његове пријатеље који су примили (sc. део богатства која им је дао да сакрије) нађене су, тако да је сво постало плен (sc. светине) и ништа од оног што је поседовао није му остало. Један део (sc. његовог богатства) уплаћен је у царску благајну, други део је подељен народу. И изненада постао је сиромаш заједно са својом децом онај (sc. Теодор Метохит) који се чинио другима најсрећнијим после цара.*²⁷⁵ Ипак, верујемо да су особито значајне и речи које следе, тим пре што уједно показују да је Григора био свестан чињенице да је његов учитељ и мецена, Теодор Метохит, својим злоупотребама на рачун обичног света, оправдано навукао његов гнев, те да га је стигла заслужена казна : *(sc. Теодор Метохит) Уживао је много дана чисту срећу, али сада је у једном дану попио чашу чистог жуча. Могли су се чути како злобно говоре, између осталог, како су ова богатства била крв и сузе сиромашних, узета од стране оних којима је дато вршење власти у градовима и селима Ромеја, којом су могли да искоришћавају злехуде Ромеје немилосрдно као да су робови (ὄννητοῖς ἀνδραπόδοις). Он (sc. Теодор Метохит) је спречавао њих (sc. Ромеје) да се жале цару и тако су велике несреће свугде остале некажњене. Због тога, око правде није заспало заувек, већ се пробудило и мада са закашњењем и муком, наметнуло праведну казну. Ове речи које су изречене од многих, учинили су несрећи овог човека још већом.*²⁷⁶

²⁷⁴C.P. Kyrris, *Continuity and Differentiation in the Regime Established by Andronicus III after his Victory of 23/24.V.1328*, 'Επετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 43 (1977/78), 302-303, 305-306.

²⁷⁵Greg. I, ix, 425. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 31.

²⁷⁶ Greg. I, ix, 425-426. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 31.

Грађански рат (1341-1347)²⁷⁷

Као и у случају рата двојице Андроника, најпре ћемо се осврнути на дела византијске историографије која приповедају о овом сукобу. Када је реч о овом унутар-ромејском конфликту, за који се може рећи да је због својих тешких последица представљао почетак краја једанест столећа дуге историје *Царства на Босфору*, на располагању имамо, поред списка Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, који представљају не само најзначајније, већ уједно и једине сачуване савремене византијске наративне извори за овај сукоб, такође и радове двојице каснијих *историчара пада*, конкретно, Лаоника Халкокондила и Дуке.²⁷⁸

Говорећи о аутору *Римске историје*, који је период грађанског рата провео у престоници, налазићи се при царском двору, услед чега је и имао прилику да изблиза посматра све оно што се догађало у табору Кантакузинових противника, вреди рећи да његово релативно концизно и сразмерно објективно излагање о овом сукобу, које пружа истовремено и ширу слику о збивањима током тих бурних година, чини његова сведочанства и овог пута изузетно драгоценим и ништа мање занимљивим. Ипак, његова приврженост Кантакузину, као и некада Андронику Старијем, није могла сасвим да не утиче на његове погледе на ове догађаје и целокупан однос према њиховим протагонистима. Поменуто се нарочито огледа у случају Алексија Апокавка, о коме, изузев тога што му признаје интелигенцију и сналажљивост, изражавајући притом жаљење што их није користио за добро Царства²⁷⁹, пише са нескривеном мржњом и презиром, као и царице-мајке Ане Савојске, о којој неретко говори пежоративно и са охолим ниподаштавањем. Међутим, чињеница да се овај учени историчар није устручавао да понекад упути и критике на рачун свога пријатеља Јована

²⁷⁷ За општу историју овог грађанског рата види : Острогорски, *Историја*, 475-485 ; Nicol, *The Last Centuries*, 191-216 ; Радић, *Време Јована V*, 112-164 ; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 764-771 ; T.E.Gregory, *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing 2005, 306-308.

²⁷⁸ О Дуки, уопште, види између осталог : Krumbacher, *Geschichte*, 305-307 ; Е.Черноусов, *Дука, один из историков конца Византии: опыт характеристики*, ВВ 21 (1914), 171-221 ; W.Miller, *The Historians Doukas and Phrantzes*, JHSt 46 (1926), 63-71 ; V.Grecu, *Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas*, Memorial L.Petit, Bucarest 1948, 128-141 N.B.Thomadakes, *Ἐξ Δούκα, ὁ ἱστορικός τῆς ἀλώσεως ἐκ τοῦ ἰδίου τοῦ ἔργου*, Ἀθηνά 54 (1950), 38-58 ; Χ.Χ.Χαριτωνίδης, *Εἰς Μιχαὴλ Δούκαν*, Πλάτων 4 (1952), 99-101 ; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 247-251 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 345-351 (где је наведена и опширнија литература). О Дукиним погледима на свет : С.К.Красавина, *Мировоззрение и социально-политические взгляды византийского историка Дуки*, ВВ 34 (1973), 97-111. Такође види и предговор енглеског превода : Н.Ј.Magoulias, *Doukas. Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Detroit 1975, 26-41.

²⁷⁹ Уп. Greg. II, xii, 577.

Кантакузина, свакако доприноси утиску о његовој релативној непристрасности, што и заједно са осталим позитивним особинама његовог излагања, чини *Римску историју* вероватно и најпоузданијим извором за проучавање овог сукоба.

Што се пак тиче Јована Кантакузина, који је, по нашем мишљењу и написао своје *мемоаре* пре свега како би се оправдао за догађаје током овог грађанског рата, његове (*само*)*апологетске* приповедачке тенденције овом приликом су још и уочљивије, него ли у случају сукоба двојице Андроника. Наиме, цар-писац је свим силама тежио да кривицу за избијање овог сукоба и све ужасе које су га пратили, пребаци искључиво на своје противнике (пре свега Алексија Апокавка и нешто мање, патријарха Јована Калекаса), а себе прикаже као сасвим невину жртву њихове обести и бескруполизних амбиција, која је, штавише, најпре тежила да спречи, па потом и заустави рат, понекад и на уштруб свог личног достојанства. Међутим, упркос Кантакузиновој крајњој субјективности и склоности ка прећуткивању *незгодних* чињеница, због чега се подаци које доноси његова *Историја*, кад год је то могуће, морају контролисати и допуњавати сведочанствима других извора, а пре свега Нићифора Григоре, она несумњиво представља изузетно вредан извор, између осталог, будући да доноси прегршт појединости, које само учесник у догађајима и њихов очевидац може да пружи, укључујући ту и бројне детаље о збивањима. како у његовом табору, тако и на бојном пољу, које поменути *homo universalis*, налазећи се за време рата у Цариграду, није могао да зна.

Нажалост, Дука у свом делу, које иначе представља веома важан извор за проучавање последњих пола века постојања *Царства Ромеја*, занимљив не само историчарима, већ и филолозима, будућу да је писано језиком блиском грчком народном говору тог доба²⁸⁰, не посвећује превише пажње, како овом, тако ни другим византијским грађанским ратовима. О томе најбоље говори чињеница да поменути повесничар не само да није претерано издашан подацима, када је реч о овом и другим унутар-византијским сукобима XIV века (штавише, рат старог и млађег Андроника ни не спомиње), већ и да ни о онима који су се одиграли у последњим деценијама постојања *Романије* и чији је био савременик, уопште ни не говори. Штавише и грађански рат о коме овде пишемо, Дука приказује, не само веома упрошћено, наводећи притом извесне грубе нетачности и пропуштајући да спомене важне

²⁸⁰ Уп. Krumbacher, *Geschichte*, 306 ; Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II,350.

догађаје и личности (услед чега је и читаоцима његове историје, немогуће да стекну потпуну представу о овом сукобу), већ и крајње пристрасно, настојећи пре свега да оправда постуке Јована Кантакузина, чији је присталица био његов деда Михаило, један од неколицине заточених у казамату *Велике палате*²⁸¹, који су успели да преживе покољ након убиства Алексија Апокавка.²⁸² Но, о свему томе, биће више речи касније. Ипак, упркос томе, не би смо могли рећи да његова приповест о овом сукобу није ни мало вредна пажње, имајући у виду да нам доноси извесне појединости, додуше не толико важне, које не срећемо у другим изворима .

Најзад, када је реч о Лаонику Халкокондилу, он нам и овог пута доноси један веома кратак екскурс, који налазимо такође у оквиру прве књиге његових *Αποδείξεις Ιστοριῶν*. Иако ни он сам по себи нема никакву изворну вредност, како због краткоће и непотпуности, тако и због хронолошке удаљености његовог писца у односу на поменути конфликт, он свакако може бити интересантан за проучавање усмене традиције Халкокондиловог доба (одакле је поменути, подсећамо, углавном и црпео податке за старију историју), па самим тим и начина на како су његови савременици посматрали ове, из њихове перспективе, већ тада, давне, али судбоносне, догађаје.

Византијски историчари и њихово виђење сукоба (1341-1347). Цртице о виђењу грађанског рата као феномена

Као у случају седмогодишњег сукоба између старог и младог Андроника, тако ћемо се и овог пута најпре позабавити начином на који су горепоменути византијски историчари видели овај конфликт. Чини се да нема превише нејасноћа и да је ромејска историографија, гледано у целини, посматрала овај сукоб пре свега као **конфликт међу самим Ромејима**, за разлику од претходног, коме је, како смо имали прилике да видимо, превасходно придавала личну димензију, стављајући до знања читаоцима да се у основи радило о обрачуна међу двојицом царева.²⁸³ Изузетак у овом смислу, на неки начин, представља дело

²⁸¹ О Великој палати : *ODB*, II, 869-870 (где је наведена и релевантна литература).

²⁸² Thomadakes, *Ο Δούκας, ὁ ιστορικός τῆς ἀλώσεως ἐκ τοῦ ἰδίου τοῦ ἔργου*, 41 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 345. О Михаилу Дуки, деди историчара Дуке, види : *PLP*, no. 5697.

²⁸³ О свему томе види горе детаљније.

Лаоника Халкокондила, које иначе, услед крајње сумарног, изузетно упрошћеног и најблаже речено, непотпуног излагања о овом сукобу, једва да пружа икакав материјал за доношење било каквих, колико-толико, чврстих закључака о погледима његовог аутора на исти.

Када је реч о Нићифору Григори, учени историчар такав свој однос према овом конфликту, показује тиме што, премда употребљава више различитих израза за њега, као што су *στάσις* (устанак), *μάχη* (борба/војна)²⁸⁴ или пак *πόλεμος* (рат), ставља уз њих одреднице, које на овај или онај начин указују да се радило о сукобу који је вођен међу *једноплемицима* (*ἐμφύλιος*)²⁸⁵, *истоплемицима* (*ὁμοφύλος*)²⁸⁶ и самим *Ромејима* (*τῶν Ῥωμαίων, Ῥωμαϊκός*). Мада употреба претходно наведених термина заправо ништа не мења када је реч о Григориној перцепцији овог сукоба као једног у супштини унутар-византијског конфликта, рекло би се да они ипак завређују извесну пажњу, будући да можда указују на извесне нијансе у његовим погледима на исти, које иако на први поглед нису тако лако уочљиве, нити схватљиве данашњим читаоцима, свакако могу бити занимљиве истраживачима, нарочито класичним филолозима и хеленистима. Стога ћемо у наставку издвојити само неке од најинтересантијих примера у погледу контекста, а у којима Нићифор Григора, употребљавајући речене термине и стављајући поменуте епитете уз њих, показује да је овај сукоб доживљавао управо на такав начин.

Наиме, готово већ на самом почетку његовог излагања о овом конфликту, налазимо речи које су по нашем мишљењу необичне важне будући да показују не само да је овај свезнадар доживљавао поменути сукоб као међу-romeјски, употребљавајући у конкретном случају термин *грађанска* (ad.lit. *унутарплеменска*) *војна* (*ἐμφύλιος μάχη*), већ и на посредан начин откривају његову свест о погубности једног грађанског рата као феномена, чак и у поређењу са *обичним* ратом против спољних непријатеља. Као што ћемо видети, ради се о речима које овај историчар приписује Јовану Кантакузину, свом тадашњем пријатељу, кога је

²⁸⁴ Реч *μάχη* такође може да значи : *начин борбе, ратна тактика* (Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Θ', Θεσσαλονίκη 1985,377-378), *контрадикција* (Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 737), *двобој, разбојиште, бојиште*. (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*,261).

²⁸⁵ Због духа савременог српског језика, све изразе које садрже епитет *ἐμφύλιος* преводићемо као *грађански*, мада смо свесни да то није најсрећније решење.

²⁸⁶ Придев *ὁμοφύλος* може такође да означава оне који су *исте расе* (Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II,807), *истог рода* или пак *исте врсте*. (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*,295)

подржавао током читавог трајања овог сукоба и по свему судећи у годинама када је писао књиге *Римске историје* посвећене њему. Приводећи крају своју припосвест о Кантакузиновим неуспешним настојањима да се уз помоћ племства у Адријанопољу, на самом почетку рата, тачније крајем октобра 1341. године, домогне овог стратешки значајног града, Григора посвећује пажњу наводним размишљањима поменутог о грађанском рату као таквом и осврће се на речи које је тим поводом изговорио својим присталицама, недавно избеглим из престонице. С тим у вези, поред осталог, бележи : *Наиме, потом је Кантакузин упоредио по чему се грађанска војна разликује од оне против иноплеменог (sc. народа) и превазилази је (sc. по страхотама) (ἐμφυλίου μάχης καὶ ἀλλοφύλου τὸ ἐξαλλάττον καὶ ὑπερέχον). Рече да је прва као унутрашња топлота и грозница, док је друга попут летње врућине или зимске хладноће, као и да прва другу далеко превазилази (καὶ τὸ ὑπερέχον θατέρον πρὸς θάτερον μάλα πολὺ). Зато што у првом случају ако хладноћа долази споља, може бити излечена (ἰᾶσθαι) додатном одећом и обиљем ватре, као што (sc. спољашња) врућина може бити скидањем одеће и дашцима ветра. Међутим, уколико се напади грознице јављају изнутра, против ње је тешко борити се и том стању је тешко супроставити се.*²⁸⁷

По нашем мишљењу, сама чињеница да се Нићифор Григора одлучио да парафразира управо ове, наводно, Кантакузинове речи (тим пре што се не чини вероватним да је био у прилици да их лично чује, будући да се током рата није налазио покрај њега), а у којима се на врло речит начин, рат против спољног непријатеља пореди са летњом врућином и зимском хладноћом, а грађански рат са грозницом, посредно **указује да је имао пуну свест о томе колико је један конфликт ове врсте сам по себи погубан и штавише, погубнији од било ког сукоба са ма којим страним народом.**

И када је реч о осталим изразима које смо споменули на почетку нашег излагања о овој теми, неколико занимљивих примера њихове употребе можемо срести у наставку Григориног излагања. Најпре, говорећи о глади која је тих ратних година заједно са другим недаћама захватила престоницу и друге византијске градове на подручју Тракије, овај полихистор као њен узрок приказује, поред прекида снабдевања житом које су италијански трговци довозили са северних обала Црног мора услед сукоба Ђенове и Каната Златна

²⁸⁷ Greg. II, xii 622.

хорда²⁸⁸, такође и турска пустошења која су, како каже, пролазила некажњено управо услед заокупљеност Ромеја грађанским ратовима. Наиме, приповедајући о свему томе, а пре него што ће начинити дигресију о ђеновљанској колонији Кафи, као и поменутом сукобу који је беснео између Ђеновљана и Татара, Григора, поред осталог, бележи : *У то време Византинци (sc. Цариграђани) као и већина (sc.жителиа) ромејских градова у Тракији трпели су оскудицу жита. Будући да су Ромеји били заокупљени грађанским ратовима (τῶν γάρ τοι ἐμφυλίοις περισωμένων πολέμοις) Турци из Азије су некажњено са мојерама и тријерама (μονήρεσι καὶ τριήρεσι)²⁸⁹ прелазили у Тракију, често предузимајући нападе баш у време када је жито зрело. Палили су села, одводили стоку, робили мушкарце и жене, и чинили најгора дела (τὰ χαλεπώτατα). Стога, земља је остајала ненасељена и необрађена. Ово је био један од разлога глади међу Ромејима. Други и још важнији био је то да уобичајне годишње пошљке жита са Црног мора (δευτέρα δὲ καὶ μείζων, ὅτι καὶ ἡ ἐκ τοῦ Εὐξείνου πόντου κατὰ τὸ εἶθωδὸς ἐνιαύσιος κατιοῦσα σιτοπομπία) нису стизале...*²⁹⁰

Касније пак, пишући о операцијама Кантакузинових снага око варошица Комотинија (Κομοτηνῶν τῆς πολίχνης)²⁹¹ и Грацинијанопоља, које се датирају у пролеће 1343. године, Нићифор Григора употребљава за сукоб о коме је реч, термин *грађанска војна међу Ромејима (ἐμφύλιος Ρωμαίων μάχη)*. Поменуто можемо видети из његовог осврта на

²⁸⁸Овај сукоб је почео једним готово безначајним инцидентом (августа или септембра 1343), када је у једној свађи у ђеновљанској колонији Тана на ушћу Дона у Азовско море, убијен један Татарин, након чега су његовим сународници претукли и опљачкали тамошње хришћанско становништво, које се махом састојало од грађана италијанских република, углавном Ђенове, Венеције и Фиренце. Након тога, кан Џанибег (1342-1357) је заузео Тану, чиме је лигуријска република заувек изгубила овај важни лучки град, протеравши италијанске грађане. Уследио је сукоб који се водио између (пре свега) Ђенове и Каната Златна Хорда, који је изазвао несташицу разних добара на тржишту која су се допремала одатле, као и вртоглаво повећање њихових цена, не само у Византији, већ и знатном делу Европе. Примера ради, цене свиле су се утростучиле у Италији. Штавише, након заузимања Тана, кан Џанибег се устремио и на другу ђеновљанску колонију Кафу, коју је опседао са прекидима све до почетка 1347. године, када су услед немоћи да заузму град, Татари катапултима испаливали на њега лешеве оних који су умрли од куге, након чега се ова болест путем италијанских бродова, раширила читавом Европом. О томе види : D.Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural Relations*, Cambridge University Press 1988, 261-262 ; Радић, *Време Јована V*, 144-146 . У вези трговине житом и његовим ценама у Византији након ових догађаја : G.I.Bratianu, *Études byzantines d'histoire écomique et sociale*, Paris 1938, 166 ; E.Zachariadou, *Prix et marchés des céréales en Roumanie (1343-1405)*, Nuova Rivista Storica 61, Milano 1977, 291-306 (=VR, *Romania and Turks (c.1300-c.1500)*, London 1985).

²⁸⁹ *Мојере* и *тријере* су бродови са једним, односно три реда весала.

²⁹⁰ Greg. II, xiii, 683.

²⁹¹ За овај град чешће се употребљава у ово доба назив Кумуцина.

Момчила, са којим је Кантакузин, како каже, не много пре тога, склопио савез²⁹², као и његово порекло, *ране* дане, дотадашњу улогу међу сукобљеним странама и посебно начин на који је стекао титулу деспота.²⁹³ Наиме, пре него што ће испричати читаоцима како је Кантакузин крајем пролећа наредне године у околини развалина старе тврђаве Мосинопоља²⁹⁴, такорећи *за длаку* избегао заробљавање од стране тог истог Момчила (који је претходно, привучен примамљивим понудама престоничког намесништва, променио страну), Григора је поред осталог, забележио : *Пошто је дакле протекло извесно време, неки бедници који су били крвожедни и дивљи, сакупљени малобројни са многима и многи са малобројнима, споразумно су му пришли и од Трибала и Миза, као и други који су поред ових водили полуварварски начин живота (καὶ ὅσοι μιζοβάρβαρον ἐπὶ τοῦτοις ἥντων δίαίταν)*²⁹⁵, тако да их је било нешто више од две хиљаде одабраних коњаника²⁹⁶ који су сви, одишући бесом, зацело тврдили да ће када устреба пре жртвовати сопствени живот него њега, као и да ће се одмах супротставити супарничкој војсци на оној страни у **грађанској војни Ромеја (τῆς ἐμφυλίου Ῥωμαίων μάχης)** којој он пожели. Стога су му Византинци (сц.Цариграђани) послали знаке деспотског достојанства и потајно га наоружавали против цара Кантакузина. Од тада Момчило је чекао погодан тренутак повукавши се у

²⁹² Чини се да је Нићифор Григора сувише рано хронолошки сместио склапање савеза између Момчила и Кантакузина, будући да на основу излагања цар-писца произилази да је он склопљен тек у зиму 1343/44. (уп. *ВИНЈ*, VI, 253 п.92)

²⁹³ За основне просопографске податке о Момчилу погледај : *PLP*, по. 19255. О њему и његовим активностима такође : *Острогорски, Историја*, 482-483 ; *Божилов, Гюзелев, Историја на средновековна Бџлгария*, 1, 595-597 ; *S. Kyriakidis, Μομτσίλος καὶ τὸ κράτος τοῦ*, *Μακεδονικά* 2 (1941-42), 332-345 ; *В.Гюзелев, Момчил в светлината на един нов исторически извор, Вести на народния музей в Хасково*, Хасково I, 1965, 21-30 ; *Bartutis, Chrelja and Momčilo*, 201-221. Поред тога, види и *ВИНЈ*, VI, 253-262 п. 90-118

²⁹⁴ О трачкој тврђави Мосинопољу која се налазила покрај пута *Via Egnatia* (*ODB*, II, 1418-1419 ; *Asdracha, Rhodopes*, 104-109 ; *Lemerle, Philippes*, 129, 176-181)

²⁹⁵ Овом приликом треба рећи да се Григорини и Кантакузинови подаци о карактеру Момчилових трупа разликују. Наиме, док им Григора придаје разбојнички карактер, дотле Кантакузин тврди да је у питању била локална војска која је живела по околним градовима и тврђавама. (*ВИНЈ*, VI, 254 п. 96)

²⁹⁶ У вези бројности Момчилових снага, такође постоје разлике између извора. Док Григора наводи да је у Момчиловој војсци било 2000 одабраних коњаника, дотле Кантакузин тврди да је њу сачињавало само 300 коњаника и више од 5000 пешака. Поред тога, Енверијева хроника посвећена емиру Умуру, процењује његове снаге на 4000 људи. С тим у вези, историчари су углавном давали предност умеренијим бројкама које доноси Григора. Ипак, постоје и они који су покушавали да их комбинују, као *Kyriakidis, Μομτσίλος καὶ τὸ κράτος του*, 343, који верује да Григорини подаци одражавају стање са почетка Момчиловог деловања, а Кантакузинове са краја. Усуђујемо се да помислимо, да овакву могућност не треба сасвим искључити. (*ВИНЈ*, VI, 255 п. 98)

дубине свог срца, брементог (sc.припремом) напада (sc. на Кантакузина), око кога су се његове мисли вртеле (καὶ τὴν ἐπίθεσιν ἐν μυχοῖς τῆς καρδίας ἐκνοφóρει).²⁹⁷

Ни наредно такво место које би смо издвојили, не налази се сувише далеко, већ на самом почетку петнесте књиге *Римске историје*. Ради се наиме, о редовима који на посредан начин стављају до знања, да је Нићифор Григора сматрао освајања Стефана Душана на рачун Византије током тих година, као и његово проглашење за цара²⁹⁸, последицама овог сукоба (о чему ћемо више говорити касније), који је овом приликом најпре назвао *устанком Ромеја против једних других (Ῥωμαῖκαи κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων στάσεις)*, па затим и *војнама против сународника (ἐκ ὁμοφύλων μάχα)*. Поменуто можемо видети из речи овог историчара, путем којих он, чини се, уједно настоји и да оправда Кантакузина, због тога што се није посветио у већој мери одбрани области које је српски владар у то време освојио. Наиме, пре него што ће се сумарно осврнути на последице турских упада током овог грађанског рата, као и урушавање једне од купола храма Свете Софије у Цариграду (19. маја 1346) услед земљотреса и ужас који је поменути догађај изазвао међу становницима престонице, сликовито га поредећи са оним који је код Јевреја изазвало Навоходоносорово запоседање Јерусалима²⁹⁹, Григора бележи о Душановим освајањима поред осталог : *Краљ, господар Трибала, није се заситио уживајући (κόρος οὐκ ἦν ἐντρύφωντι) у устанку Ромеја једних против других (ταῖς Ῥωμαῖκαῖς κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων στάσεως)*. Наиме, мислио је да је ово најповољнији тренутак за његову похлепу и најлепши дар судбине (προσήκοντα μάλιστα τοῦτον αὐτοῦ τῇ πλεονεξία δόρων τῆς τύχης τὸ κράτιστον). Стога се попут пожара непрестално ширио на градове и земље Ромеја пред њим, покоравалујући их, пошто никог није било ко би се супроставио његовим нападима. Наиме, Византинцима (sc.

²⁹⁷ Greg. II, xiv, 704. Уп.превод : ВИНЈ, VI, 255-256.

²⁹⁸ О освајањима Стефана Душана на рачун Византије током трајања грађанског рата (1341-1347), као и његовом проглашењу за цара, види уопште : ИСН, I, 516-523, 541-543 ; G. C. Soulis, *The Serbs and Byzantium : During the Reign of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors*, Athens 1995, 47-88 ; В.Ђоровић, *Историја Срба*, Ниш 1999, 196-205 ; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, Београд 2005, 103-177. О утицају српске властеле на освајачке походе Стефана Душана против Византије : Г.Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана, I, Београд 1951, 79-86 (Сабрана дела, IV, Београд 1970, 190-196)

²⁹⁹Интересантно је да ни Григора ни Кантакузин, мада обојица приповедају о њему, не доносе тачан датум овог, по Ромеје, шокантног догађаја. (уп.Greg.II, xv, 749-751 ; Cant.III, iv, 29-30). Њега међутим сазнајемо захваљујући неколицини кратких хроника (уп.Schreiner, *Kleinchroniken*, 65 no.10, 84 no.45a, 93 no.13, 616 no.8). О овом догађају у стручној литератури поред осталих пишу : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 475 ; Nicol, *The Last Centuries*, 211 ; Радић, *Време Јована V*, 163 .

Цариграђанима-тј. врхушки око регенства), који не само да су прећутно мислили, већ су то и говорили, било је много драже да предају (sc. Стефану Душану) све до Христопоља, него да то Кантакузин запоседне. Кантакузину ово никако није било по вољи (sc. напредовање Стефана Душана), али пошто је био закупљен **војнама против сународника** (περισπωμένω δ' ὁμως ἐς τὰς ἐκ ὁμοφύλων μάχας), није налазио времена (sc. за одбрану угрожених области).³⁰⁰

Слично као и Григора, Кантакузин такође, мада употребљава разне термине за овај сукоб, попут *πόλεμος* (рат), *τὰ καινὰ* (преврат)³⁰¹ или *στάσις* (устанак, побуна), користи уз њих придеве и изразе, којима ставља до знања да се радило о конфликту вођеном међу припадницима једног истог народа или чак и непосредно наглашава његов унутар-ромејски карактер. Реч је о епитетима, које смо са изузетком придева *συγγενικός* (сроднички)³⁰², имали прилике да сретнемо што код њега, што код других историчара, попут *ἐμφύλιος* (једноплеменски), *ὁμοφύλος* (истоплеменски), *ῥωμαϊκός* (ромејски), као и изразима као што су *ἐκ τῶν ὁμοφύλων* (од истоплеменика), *πρὸς ἀλλήλους* (против једних других), *πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν* (против нас једних других) или *τοῖς Ῥωμαίοις* (ромејски).³⁰³ Према употреба ових појмова у комбинацији са реченим придевима и изразима, слично као и код Григоре, ништа супштински не мења што се тиче погледа цара-писца на овај конфликт, верујемо да она, поново као и у случају његовог ученог савременика и тадашњег

³⁰⁰ Greg. II, xv,746. Уп.превод : ВИНЈ, VI, 262-265..

³⁰¹ Поименичено од придева *καινός*, који може да значи *нов, необичан, непознат, нечувен, ненадан, неношен, неопран, нешто што није одавно*. У облику мн.ср.рода *τὰ καινὰ*, поред речи *преврат* (када обично уз њу стоји реч *πράγματα*, што овде није случај), може да означава и *пророштво недавно послано* (у том случају, уз њу се може налазити реч *μαντεῖα*). (Уп. Мајнарић-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 210 ; Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Z', Θεσσαλονίκη 1980,219-220 ; Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II,616)

³⁰² Поред тога, овај епитет може да значи *који припада породици* (Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 1017), *наследни, сународнички, од исте врсте*. (<https://www.perseus.tufts.edu> сајту приступљено 09.01.2021. у 17:17h).

³⁰³ Упореди са терминима, изразима и придевима које користи Нићифор Григора. Такође, упореди са терминима које исти писац користи за претходни сукоб двојице Андроника (1321-1328). Овом приликом, нагласићемо да ћемо све придеве *ἐμφύλιος*, *ὁμοφύλος*, *συγγενικός*, као и израз *ἐκ τῶν ὁμοφύλων* преводити у духу српског језика као *грађански*, а не *ad literam*.

присталице, може бити на неки начин занимљива, ако не истраживачима прошлости, онда бар онима који се баве класичном и нарочито византијском филологијом.

Као и код Григоре, поново ћемо издвојити нека од места, која су, по нашем мишљењу, најупечатљивија и најзанимљивија због свог контекста, у којима Кантакузин, употребљавајући неке од горепоменутих термина или израза, показује својим читаоцима, било посредно, било непосредно, да је овај конфликт доживљавао управо на поменути начин. Прво од таквих места који би смо издвојили, јесте свакако оно који налазимо већ на самом почетку треће књиге Кантакузинове *Историје*, која је управо и посвећена овом сукобу. Штавише, ради се о месту који је самим тим интересантиније, не само зато што Јован Кантакузин на веома речит, недвосмислен и непосредан начин ставио до знања својим читаоцима да је овај рат схватао као један унутар-ромејски конфликт, већ и због тога што показује свест о погубности његових последица по византијску државу, услед чега ћемо се на њега и касније осврнути. Наиме, пошто је претходно укратко рекапитулирао садржај претходне две књиге својих *мемоара*, овај цар-писац затим, пре него што ће у кратким цртама саопштити оно чему ће приповедати у овој књизи, бележи следеће речи : *Али онда, након смрти Андроника Млађег, избио је најгори, икад запамћени, рат Ромеја једних против других* (τῶν πρόποτε μνημονευομένων τοῖς Ῥωμαίοις πρὸς ἀλλήλους πόλεμος), *који је скоро (ὀλίγου δεῖν) све разорио и уништио, а имућно и велико царство Ромеја учинио сасвим немоћним и сенком своје пређашње (sc. славе). (καὶ τὴν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν ἀσθενεστάτην καὶ ὥσπερ εἶδωλον ἀπέδειξε τῆς προτέρας)*³⁰⁴

Поред претходног места, вероватно само по себи довољног да недвосмислено покаже да је Јован Кантакузин видео овај конфликт на речени начин, на страницама његовог историјског дела можемо пронаћи и друга, не мање занимљива и ништа мање упечатљива места, у којима цар-писац, потврђује што посредно, што непосредно, овакво виђење сукоба о коме је реч. Свакако, прво од таквих које би смо желели издвојити, односи се на само предвечерје овог грађанског рата, конкретно на дане које су непосредно претходили Кантакузиновом проглашењу за цара у Дидимотици на празник Светог великомученика Димитрија Солунског (26.октобра 1341), у време када су његови противници, на подстицај Алексија Апокавка и патријарха Јована XIV Калекаса, већ отпочели прогоне њему привржених људи

³⁰⁴ Cant. II,i,12. Уп. Cant. III,iv, 8

у престоници. Реч је о говору који су чланови Синклита, нашавши се тих дана нашли у његовом табору, заједно са заповедницима трупа које су се налазили под његовом командом, наводно одржали пред Кантакузином, наговарајући га да *огрне царски пурпур*, након што му је из Цариграда наложено да распусти војску и забрањено да напушта град. Вреди истаћи да смо ово место између осталог изабрали, не само због тога што **Кантакузин, који узгред речено, сматра да је овај рат почео *de facto* већ оног дана када су започели прогони његових присталица у престоници**, употребљава за њега, поред такорећи *уобичајних* термина и појам *συγγενικός πόλεμος*, који у оквиру нашег истраживања нисмо имали прилике да сретнемо код других византијских историчара XIV и XV столећа, **већ и зато што алудира на погубност једног таквог сукоба као феномена**. Узгред, треба рећи да се Кантакузинове осврте на погубност једног грађанског рата као таквог, можемо пронаћи већ у приповести о сукобу старог и младог Андроника, конктетно саветовањима која су претходила споразуму у Епиватима и завршетка друге фазе овог сукоба. Први од њих налазимо у његовој веома речитој тврдњи, да би *сама победа над сународницима била најсрамнији пораз и да не би требало да се сматра победом (καὶ μόνην τὴν κατὰ τῶν ὁμοφύλων νίκην ἤτταν αἰσχίστην, ἀλλὰ οὐ νίκην νομίζειν χρή)*³⁰⁵, док другу можемо пронаћи у говору који је уследио, након обраћања присутнима од стране Андроника Млађег. Наиме, надовезујући се на речи свог пријатеља и саборца, Кантакузин је, залажући се за склапање мира са старим василевсом, између осталог изрекао и следеће речи, на које смо се већ делимично осврнули, а на основу који можемо извући такав закључак. *Мој царе, када водимо рат против варвара, који су по природи наши непријатељи, онда не смемо размишљати нио чему другом до о томе како ћемо их надвладати, нападати и уништавати све док их не уклонимо искоренивши их, или пак, што је друга могућност, да их поробимо и учинимо вазалима (δουλωσάμενοι ποιήσωμεν ὑποφόρους)... Међутим, ми не водимо рат против варвара, који су по природи наши непријатељи, ... већ против сународника и наших најближих (ὁμοφύλους καὶ οἰκειοτάτους). У овом случају, разуман човек, који макар мало брине о томе да се после смрти не нађе међу проклетницима, преферирао би (μᾶλλον ἂν ἀνθέλοιτο) мир уместо рата. И притом Царство је међу вама (sc. царевима) подељено, тако да један води војску са Истока, други са Запада.... Али пак општа несрећа Ромеја је са собом довела до тога да су куће као и градови подељени (τὰς*

³⁰⁵ Cant. I, i, 156.

οικίας πρὸς ἀλλήλας μερισθείας), да брат против брата ратује, отац против сина, пријатељ против најбољег пријатеља, и то не због неког њиховог непријатељства, већ због непријатељства међу царевима. И вероватно приликом узимања оружја од мртвих у биткама, видевши убијеног оца, брата или пријатеља, постаћемо свесни најнесрећније победе (*ἐν τῷ σκυλεύειν τὴν δυστυχεστάτην ἐπιγνώναι νίκην*). **Шта још може бити горе од тога** ?³⁰⁶

Но, након ове кратке дигресије, вратимо се говору који су горепоменути угледници одржали пред Кантакузином. Наиме, пошто им се претходно обратио, оповргао оптужбе својих противника и представио се као недужна жртва њихових сплетки и подлих клевета, изразивши том приликом, наводно, чак и спремност да се повуче са свих јавних функција, као и да му се суди, Кантакузин реченим достојанственицима приписује следеће речи, које су изговорили, како тврди, као једним гласом и једном мишљу (*ὥσπερ μιᾷ καὶ γλώττῃ χρώμενοι καὶ γνώμῃ*) : „И пре него што се су се збили догађаји због којих се овај **преврат** дрзнуо да настане (*τὰ καινὰ ταῦτα ἐτολμήθη*) и **отпочео грађански рат** (*ὁ συγγενικός πόλεμος*), нисмо били одвојени свако за себе, већ смо се сви заједно много и често саветовали о неопходним корацима, и скоро свако од нас је био веома забринут за свој живот. (... **И** **наиме због зала грађанског рата** (*ἐκ τοῦ πολέμου κακὰ τοῦ ἐμφυλίου*), која си и сам окарактерисао као најстрашнија (*ἄ πεφρικέναι καὶ αὐτὸς ὡς δεινότατα εἰρήκεις*) и од којих се ми сами такође јежимо (*καὶ αὐτοὶ πεφρίκαμεν ὁμοίως*), **сматрамо да је корисно (да се постарамо) свом силом и ревношћу (σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ) да не западнемо у њих**. Такође **сматрамо да је овај најужаснији рат који букти, заједнички непријатељ који нам свима ради о глави (ἐπιβουλεύοντα) и који је способен да (нас) уништи (δυναμένον καταλύειν), уколико се занемари...**³⁰⁷ Потом, како пише у наставку, ови великодостојници су га најпре упозоравали на могуће кобне последице једног оваквог сукоба, након чега су га наговорили да посегне за царском круном управо не би ли спречио да се оне заиста и догоде – он, пак, иако је исправа тако нешто одбијао, одлучио је да их послуша, тобоже убеђен њиховим аргументима.

³⁰⁶ Cant. I, i, 160- 161.

³⁰⁷ Cant. II, iii, 152-153.

Штавише, наредно такво место које ћемо приказати, још је и експлицитније у смислу Кантакузинових настојања да оповргне оптужбе својих противника. Оно се односи на збивања која су се одиграла током 1343. године, конкретно на догађаје који су уследили након што су Кантакузин и емир Умур одуставши од даљих покушаја да заузму Солун у коме су господарили Зилоти, кренули ка Тракији где су опсели тврђаву Перитеорион.³⁰⁸ Наиме, приповедајући о томе, Кантакузин прави и једну дигресију о мировном посланству које је тих дана упутио царици Ани Савојској. У том контексту, цар-писац нам доноси и препричан текст свог писма послатог том приликом, које је садржало, поред осталог, један уопштени осврт на последице овог сукоба (услед чега ћемо се и касније осврнути на њега), а кога је и овом приликом више него јасно представио као унутар-ромејски, што све укупно гледано, чини ово место још и занимљивијим. Погледајмо, дакле, шта је Кантакузин написао и обратимо нарочито пажњу на то како говори о сукобу који се тада водио : *И најпре је (sc. Кантакузин) позвао Бога за сведока да не само делом није радио о глави њој или њеном сину цару, већ да није нити својом мишљу до тад чинио свесно ишта против ње. Завели су је, како рече, клеветници (συκοφαντῶν ἀνθρώπων) који се ни делом ни речју нису ичим ваљаним бавили и који су отпочели овај грађански рат (τὸν ἐμφύλιον τουτοῦ πόλεμον), који је до сада био узрок многих и великих несрећа по Ромеје и биће још већих уколико се не оконча. Увидевши да ће будућа зла овог рата све превазићи ... послао јој је мировно посланство, понизно је молећи да не допусти да због покварености и незахвалности неких (διὰ τὴν τινῶν μοχθηρίαν καὶ ἀγνωμοσύνην), држава Ромеја пропадне. Наиме, од почетка до сада десиле су се многе страшне и ужасне ствари, читава земља и градови су опседан од нас међусобно уништени (διεφθάρθαι³⁰⁹ ὑπ' ἀλλήλων πολιορκουμένας), а нападима и пљачком разорани. Све би то било у границама умереног да су само Ромеји напали Ромеје (Ῥωμαίων Ῥωμαίους ἐπιόντων), који би и показивали некаквог сажалења према*

³⁰⁸ О овој тврђави, смештеној на обронцима Родопа у непосредној близини језера Вистонида / Бору, недалеко од Via Egnatia, а која је током овог грађанског рата играла важну улогу и била седиште области, види опширније : ODB, III, 1630 ; Σ.Κυριακίδης, *Μπορού Καλέ-Αναστασιούπολις – Περιθεώριον. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, 1931, 195-220 ; Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 44-46, 98-104 ; ВИНЈ, VI, 260-216 п.113,115,116. Узгред, на основу Кантакузинове тврдње да се Перитеорион звао Анастасиопољ све до времена Андроника III Палеолога, верује се да је реч о једном истом граду, но аутор чланка у *Оксфордском речнику Византије*, сматра ову идентификацију погрешном, будући да још патријарх Никола Мистик помиње овај град под именом Перитеорион. (уп. ODB, III, 1630) . Иако о овом проблему не знамо пуно тога, склони смо томе да се запитамо да ли је овај град заправо имао два имена, која су се користила паралелно, бар у одређеним раздобљима ?

³⁰⁹ О значењу глагола *διαφθεῖρω* : Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I, 375.

*унесрећенима. Оно што се очекује, међутим, биће још ужасније и страшније, тако да ће у поређењу са тим оно што се десило, изгледати као срећа према крајњој несрећи...*³¹⁰

Ипак, ово Кантакузиново изасланство остало је без резултата. Поред свега, због тога што је посегао за Умуровом помоћу, чланови регенства су одлучили да позову у помоћ бугарског цара Ивана Александра и да пристану на његове несразмерно велике захтеве, које су се односили на уступање византијских градова и читавих области. Управо о томе говори последње место, које смо овом приликом одлучили издвојити, а на основу којег се, по ко зна који пут, може видети да је Кантакузин перципирао овај конфликт као сукоб између Ромеја, што је и понајвише очито из термина *(унутар)ромејски рат* (*ὁ ῥωμαϊκὸς πόλεμος*) који употребљава за њега. У међувремену, бележи он том приликом, *царица Ана, патријарх (sc. Јован XIV Калекас), велики дукс (sc. Алексије Апокавк) и други достојанственици (τοῖς ἄλλοις τοῖς ἐν τέλει), одлучили су да треба да пошаљу изасланство краљу Миза (sc. бугарском цару) Александру како би постао њихов савезник против цара Кантакузина. Наиме, персијска војска је чинила зло и његовој земљи, па је краљ на то пристао под условом да му као накнаду за савезништво, уступе све велике и мале градове између Стенимаха³¹¹ и Тзепене, као и војску стационирану у њима. Било их је девет : Тзепена, Кротзимос, Периститза, Аја Јустина, Филипопољ (један велики и чудесан град), Стенимах, Аетос, Беаднос и Консикос. Трупe у овим градовима раније су бројале више од хиљаду и петсто људи, но преостало је једва преко хиљаду, пошто су остали у току овог **(унутар)ромејског рата** (*ὕπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολέμου*) изгинули, а који су сви били у највећој мери способни са борбу и нимало им није недостојало срчаности (*εὐψυχίαν*) у односу на друге ромејске снаге. Они (sc. регенство) пак, када су сазнали за Александрову жељу, били су сасвим вољни да предају ове градове)*³¹²

Напоследку, да је и Дука, попут Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, такође доживљавао овај конфликт као један унутар-ромејски сукоб, можемо закључити пре свега

³¹⁰ Cant. II,iii,395-396 .

³¹¹ Стенимах је место које се налазило југоисточно од данашњег Пловдива, а у јужном делу данашњег Асеновграда, на улазу у клисуру реке Асенице. О њему види детаљније : Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 162-166 ; ODB, III, 1952-1953.

³¹² Cant. II,iii,406-407.

на основу саме чињенице да употребљава за њега термин *ἐμφύλιοι πόλεμοι* (грађански ратови)³¹³, као и његових речи које срећемо у склопу приповести о последњој етапи овог рата и Кантакузиновом напредовању ка престоници. Том приликом, наиме, осврнувши се на страдања које је овај братоубилачки сукоб донео његовим сународницима, Дука је са видном тугом и огорчењем, забележио и следеће : ***Ко су били они који заробљавају ? Ромеји ! Ко су били заробљеници ? Ромеји ! Ко су они који су убијали мачем ? Ромеји ! Ко су они који су убијани мачем ? Ромеји ! Чија су мртва тела ? Ромеја ! Ко су убице ? Ромеји ! О ужасна несрећо !*** (*Τίνες οἱ αἰχμαλωτίζοντες ; Ῥωμαῖοι · Τίνες οἱ αἰχμαλωτιζόμενοι ; Τίνες οἱ σπαθίζοντες ; Ῥωμαῖοι · Τίνες σπαθιζόμενοι ; Ῥωμαῖοι · Τίνων τὰ νεκρὰ σώματα ; Ῥωμαῖοι · Τίνες οἱ νεκρόσαντες ; Ῥωμαῖοι · Ὁ δεινῆς συμμορᾶς ·*)³¹⁴

Поред свега овога, усудили би смо се да кажемо и више него довољног да наведе читаоца на поменути закључак о начину на који је Дука, са више од једног века хронолошке дистанце, посматрао овај сукоб, рекли би смо да њему такође доприносе и извесни изрази које налазимо другде на страницама његове историје. Реч је о синтаγμαма као што су ***поделити царство Ромеја*** (*διχοστατῆσαι*³¹⁵ *τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων*), затим ***раздор међу Ромејима*** (*τὴν διχοστασίαν τῶν Ῥωμαίων*), или пак ***несреће Ромеја и свакодневни непрестални нeredи*** (*Αἱ γὰρ δυστοχίαι τῶν Ῥωμαίων καὶ καθημεριναὶ ἀλλεπάλληλαι ταραχαί*).

С тим у вези, осврнућемо се на неколико места у Дукиној приповести о овом грађанском рату, иначе не превише опширној, на којима исте можемо срести. Најпре ћемо обратити пажњу на редове који, не само да указују читаоцима да је Дука видео овај сукоб као обрачун међу самим Ромејима, посматрајући га притом и као Божију казну (због чега ћемо се на њега осврнути и касније), већ и стављају до знања да је исти, такође, *отворио врата* османском продору у Европу, који донео пропаст не само његовим сународницима, већ и другим народима. Тако, пишући о самим почецима овог конфликта, Дука је поред осталог забележио и следеће речи од значаја за нас : *...мислим, да је Бог путем тога што је стегнуо срце и поделио царство Ромеја (τοῦ διχοστατῆσαι τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων), довео Турке да*

³¹³Ducas,49. Узгред, византиски писци говорећи о појединим сукобима, неретко имају обичај да употребљавају поменути израз у множини, иако мисле на један-исти конфликт.

³¹⁴Ducas, 61.

³¹⁵ Глагол *διχοστατέω*, такође значи *разући се, завадати се*. (Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 106)

униште не само сву земљу која је под руком Ромеја, али и не само њих, већ и Трибала (sc. Срба), Миза (sc. Бугара), Алванита (sc. Албанаца), као и сваког другог западног народа (*ἀλλὰ καὶ Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν καὶ Ἀλβανιτῶν καὶ παντὸς ἄλλου δυτικοῦ ἔθνους*).³¹⁶

Ни наредно такво место није сувише далеко и може се наћи у екскурсу о томе како се ајдински емир Умур уплео у овај сукоб. Осврнувши се претходно на то како су Турци из поменутог емирата³¹⁷, почели да се баве гусарењем и угрожавају житеље егејских острва, Дука у наставку тврди да је Умур, *сазнавши за раздор међу Ромејима (τὴν διχοστασίαν τῶν Ῥωμαίων) и [побуну] Јована Кантакузина (ὅπως Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός)... сковао један зао план*³¹⁸, решивши да пређе у Европу како би Кантакузину понудио своју помоћ. Но, пошто према Дуки, није успео у томе, јер није пронашао Кантакузина³¹⁹, као и због напада Хоспиталаца на престоницу његовог емирата, Смирну, Умур се са својим трупама вратио у Азију, где је и изгубио живот у борби са припадницима реченог монашког-витешког реда.³²⁰

И напоследку, овако нешто можемо видети и из речи, које су такође веома интересантне, не само због тога што показују да је овај историчар посматрао успон српске државе и њено уздицања у ранг Царства³²¹ као последицу овог сукоба, већ и због тога што говоре понешто о Дукиним погледима на свет, као и извесним *византиноцентричним* ставовима које је гајио.³²² Наиме, Дука тврди да су *несреће Ромеја, свакодневни нереди и грађански ратови (Αἱ γὰρ δυστυχίαι τῶν Ῥωμαίων καὶ καθημερινὰ ἀλλεπάλληλαι ταραχαὶ καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι) учинили да их (sc. Ромеје) варвари и хорде надјачају*, па се тако и *владар Срба усудио да присвоји моћ (ὁ τῶν Σέρβων ἀρχηγὸς ἐτόλμησεν ἀναδύσασθαι κράτος)* и себе назове *κράλης* (тј. краљем), што по њему, на грчком значи *βασιλεύς*.³²³

³¹⁶Ducas, 49. Уп.енглески превод : Н.Ј.Магούλιας, *Doukas. Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Detroit 1975, 67.

³¹⁷ О Ајдинском емирату и његовој историји види уопште : Lemerle, *L'émirat d'Aydin*, 1 ff ; ODB, II, 239-240.

³¹⁸ Ducas, 51. Према енглеском преводу : Magoulias, *Doukas*, 68.

³¹⁹ Ducas, 53-55.

³²⁰Ducas, 55.

³²¹ О томе на који начин византијски историчар Дука пише о Србији, види : М.Николић, *Српска држава у делу византијског историчара Дуке*, ЗРВИ 44 (2007), 481-488.

³²²У вези са тиме види : Красавина, *Мировоззрение*, 104-105.

³²³ Ducas, 49-51.

Поред тога што су овај рат посматрали као сукоб између самих Ромеја, историчари Нићифор Григора, Лаоник Халкокондил и Дука, доживљавали су овај конфликт такође и као (једну врсту) Кантакузинове побуне. Међутим, оно што је занимљиво јесте да се њихови погледи у том смислу у неколико разликују. Штавише, када је реч о Нићифору Григори, ствар је самим тим интересантнија, будући да је овај полихистор, како смо рекли, био Кантакузинов присталица у време овог сукоба, као и у доба када је писао о њему. Стога, овакав радикални обрт у његовим ставовима, могао би се можда објаснити пре свега претпоставком да су Григорине погледе на овај грађански рат (можда је боље рећи, начин на који је овај сукоб приказивао читаоцима), изменили време³²⁴, као и вероватно још више, неслагање са Кантакузином по питању Исихазма³²⁵, чему, како се чини, иде у прилог и чињеница да се место на основу којег можемо закључити поменуто, налази у последњој књизи *Римске историје*.

Наиме, приповедајући како су се Ђеновљани, посредством своје колоније Галате, окористили овим, као и претходним грађанским ратом, манипулишући сукобљеним странама, Григора не само да показује да је овај, по Ромеје, трагичан сукоб, посматрао и на поменут начин, већ и баца ново светло на улогу лигуријске републике у њему (о чему, иначе, не говори превише у књигама које му је посветио). Ради се о речима, које смо већ делимично цитирали у претходном поглављу и на које ћемо се због њиховог садржаја освртати и касније, с тим да ћемо овог пута обратити пажњу на начин на који Григора говори о овом конфликту, уводећи читаоца у своје излагање о њему. ***Поседници тврђаве по имену Галата***, пише овај свезнадар том приликом, ***искористили су једну незнатну згodu, коју им неочекивано, донела судбина, као повољну прилику. То је био раздор двојице царава Андроника, или пре апостасија младог против свога деде*** (τῶν δυοῖν Ἀνδρονίκων τῶν βασιλέων διαστάσεως, μᾶλλον δ' ἀποστασίας τοῦ νεοῦ πρὸς τὸν οἰκεῖον πάππον), ***као и поново једна друга (sc. апостасија) коју је после смрти обојице (sc. Андроника) Кантакузин против младог цара и мајке подигао*** (αὐτῆς δευτέρας, ἣν τεθνηκότων ἐκείνων κατὰ τοῦ

³²⁴ Наиме, Григора је писао своје дело у таласима и дуги низ година (уп. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 302-304).

³²⁵ О томе види горе детаљније.

νέου βασιλέως καὶ τῆς τοῦ νεοῦ μητρὸς ὁ Καντακουζηνὸς κεκίνηκεν)...³²⁶ Дакле, већ сама чињеница да Нићифор Григора на овакав начин говори о овом сукобу, а посебно да употребљава за њега термин *ἀποστασία* (*апостасија*), што до сада није био случај, указује да је овај *homo universalis*, у својим позним годинама, почео да гледа на овај конфликт дијаметрално другачије него до тада, схватајући га (или приказивајући га) као Кантакузинову побуну против Ане Савојске и њеног сина Јована V Палеолога.

Што се пак тиче Лаоника Халкоконидл, који иначе говори о овом рату само на једном месту у оквиру прве књиге својих *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* и то (поново) узгредно, приповедајући претходно о Орхановим освајањима у Малој Азији, његовом браку са Кантакузиновом кћери, као и *миру* који је он том приликом склопио са *Грцима*³²⁷, на, поменути закључак нас посредно наводи начин на који приказује његове узроке. Наиме, судећи по ономе што Халкокондил пише, разлог избијања овог конфликта лежи у томе што је Јован VI Кантакузин, коме је покојни Андроник III Палеолог, како он тврди, поверио старање над државом и намесништво током малолетства његовог сина, одлучио да истог најпре маргинализује, па затим и лиши царског престола. Штавише, на основу тога је јасно да Халкокондилов однос према Кантакузину, не само да није био благонаклон, већ и да га је сматрао за кривоклетника и узурпатора, који је легитимног цара лишио круне. *Али недуго затим пошто је краљ (sc. Андроник III) умро*, укратко бележи Халкокондил том приликом, ***Кантакузин је преузео власт на подстицај неких Грка који су били са њим.***³²⁸ ***Иако није наудио дечаку и начинио га својим зетом, маргинализовао га је, надајући се да ће придобити Грке више на своју страну. Тако је Кантакузин лишио дечака трона и склопио брачни савез са Орханом и стекао [тима] моћног пријатеља и савезника.***³²⁹

И Дука је попут Нићифора Григоре и Лаоника Халкокондила такође посматрао овај конфликт као побуну, мада на помало специфичан начин у односу на њих. Наиме, за разлику од поменуте двојице историчара, он ју није представљао као Кантакузинову

³²⁶ Greg.III, xxxvii, 552-553.

³²⁷Chalc., I, 21.

³²⁸ Уп. овај детаљ са ономе што налазимо у исказима Григоре и Кантакузина, о томе шта је непосредно претходило Кантакузиновој одлуци да посегне за царском круном : Greg.II, xii, 609-611 ; Cant. II,iii,152-161.

³²⁹Chalc., I, 21-22.

узурпацију, већ као легитимно супростављање онима који су му радили о глави. Штавише, могло би се рећи да је Дука овај сукоб настојао да прикаже и као њихову побуну против Кантакузина, коме је покојни василевс Андроник III, како тврди, поверио старатељство над својим малолетним сином и управљање државом у његово име.

Најпре, да је Дука посматрао овај сукоб као Кантакузинову побуну, можемо видети из осврта овог писца на Кантакузинову одлуку да не послуша царичину заповест да распусти трупе и врати се у Цариград, а коју је она, како истиче, донела на основу лажних оптужби његових противника. Наиме, пишући претходно о томе како су *рођаци и пријатељи* из престонице упозорили Кантакузина шта му се спрема уколико се повинује царичиној наредби, Дука затим додаје да је он, *када је схватио ситуацију, игнорисао декрет и отворено се успротивио* (*προφανῶς ἀντέστη*).³³⁰ Поред овога и друга места која налазимо у наставку Дукиног излагања такође наводе на поменути закључак. С тим у вези, осврнућемо се на само два од таквих, која су особито занимљива због свог контекста. Прво од њих, односи се на Кантакузинов одлазак у Србију лета 1342. године. Том приликом, пошто је приповедао о Кантакузиновом сусрету са тадашњим српским краљем Стефаном Душаном, након којег је овај последњи одлучио да му помогне, Дука посвећујући пажњу реакцији Кантакузинових противника у *Царствујућем граду* на наведене догађаје, бележи притом и следеће речи из којих се тако нешто може видети : *Када су Цариграђани сазнали за Кантакузинову апостасију (τὴν ἀποστασίαν Καντακουζηνῶν), да се обдарио царским инсигнијама, и да је проглашен царем од стране свих оних који су живели на територији Тракије све до Селимврије, били су веома забринути. Пуни кукавичлука и страха, свак је врло узнемирен разговарао са својим суседом : „Шта ће бити исход ? Шта судбина, са злом намером, чува за Ромеје ?“ ...*³³¹ Друго пак, налази се недалеко одатле и тиче се Умуоровог уплитања у овај унутар-ромејски конфликт. Пишући, дакле, о томе како је овај турски емир, одлучио да понуди помоћ Кантакузину, Дука у вези тога, између осталог, каже да је *Умур сковао зао план, сазнавши за раздор међу Ромејима и [побуну] Јована Кантакузина (τὴν διχοστασίαν τῶν Ῥωμαίων ὅπως Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός)*.³³²

³³⁰Ducas 43. Глагол *ἀντίστημι*, може да значи, поред осталог, *поставити насупрот, опирати се*. (Мајнарић-Горски, *Grčko-hrvatski rečnik*, 36).

³³¹ Ducas, 51.

³³² Ducas, 51. Према енглеском преводу: Magoulas, *Doukas*, 68.

Напоследку, да је Дука ове догађаје представио не само као Кантакузинову побуну, већ и као **побуну његових противника**, конкретно *царице и Синклита*, против њега, могло би се рећи на основу одређених појединости у приповести овог историчара о томе како је поменути решио да се прогласи за цара. Наиме, говорећи претходно о томе шта су му поручиле његове присталице, који су избегавши покољ у престоници, пристигле у његов табор, Дука настављајући излагање о Кантакузиновом проглашењу, тврди да се он управо и одлучио на такав корак, *промисливши о преврату (τὰς ἐπαναστάσεις) царице и Синклита, који су они извршили обузети завишићу према њему, без икаквог разумног разлога и доказа о издаји.*³³³

*

Најзад, говорећи о погледима византијских историчара на овај сукоб, треба рећи да су двојица од њих, Нићифор Григора и Дука, доживљавали овај грађански рат и као **Божију казну за грехове Ромеја**.

Када је реч о Нићифору Григори, неколико места које можемо пронаћи на страницама његове *Римске историје* сведоче о томе да је овај свезнадар схватао поменути конфликт и на такав начин. Најпре, тако нешто наговештавају извесни детаљи у редовима које следе. Наиме, говорећи о плановима Алексија Апокавка да под принудом ожени младог царевића једном од својих, по имену данас непознатих, кћери (1344)³³⁴, које је тадашњи велики логотет Јован Гавала³³⁵ разоткрио царици Ани Савојској, након чега је овај велики дукс, не би ли се оправдао, похитао са бојишта у Цариград³³⁶, Григора се успутно осврће на временске непогоде праћене градом, које су погодиле Византију у то време, пишући о њима између осталог : *У то време такође често су се догађале жестоке олује са градом, као знак раста већ постојећег гнева Божијег према држави Ромеја, попут пожара на пожар (τῆς ἐπιπολαζούσης ἤδη περὶ τὰ Ῥωμαίων πράγματα θεομηνίας σύμβολον οὖσαν καὶ ταύτην). Због тога су класје жита и други плодови претрпели велику штету. Највећу од*

³³³Ducas, 49.

³³⁴ Наиме, Алексије Апокавк је имао два сина (Јована и Манојла) и три кћери, чија имена нажалост нису позната. Ради познатих биографских података о Манојлу и Јовану Апокавку погледај : *PLP*, no. 91267 односно 1187.

³³⁵ Ради основних биографских података о Јовану Гавали, угледном великашу овог доба, о коме историјски извори, нажалост, доносе мало података (*ВИНЈ*, VI, 362 n.27), погледај : *PLP*, no. 93286.

³³⁶ Уп. Радић, *Време Јована V*, 150.

свих претрпели су виногради, тако да се ни наредних година нису могли опоравити....³³⁷ Још недвосмисленију потврду да је Григора видео овај грађански рат као Божију казну, можемо наћи у његовим каснијим речима које читаоцу пружају делић слике о жалосном стању у коме се нашло Византијско царство након завршетка овог сукоба. С тим у вези, овај историчар, пре него што ће упутити оштре критике на рачун Јована Кантакузина због његовог начина ратовања и неулажења у одлучну битку, чиме је по његовом мишљењу, само протраћио време и потпуно непотребно нанео штету и себи и ромејској држави, поред осталог бележи : *Слично оним лекарима које не употребљавају најоштрије и најуспешније спаљивање звожђем, већ блаже лечење, делотворно само након дугог времена, Бог је подвргнуо ромејску државу и саме Ромеја дуготрајном лечењу. Међутим, ово (sc. блажи начин лечења) се чинило незгоднијим него ли претходно, зато што већина није схватила начине провиђења Божанске икономије (τοὺς θείου καὶ οἰκονομικοῦς τῆς προνοίας τρόπους), која желели дати времена онима који највише греше да се покају. Наиме, много је лакше за људе да поруше куће него да их изграде. Бог, који воли људе, веома брзо гради и саставља, али уништава само након дугог временског периода, веома споро и постепено. Чинећи тако, показује готово јасно да прво сасвим одговара његовој вољи, док друго само у ограниченој мери и само на такав начин да с временом буде најбољи саветник и сарадник у поправљању (sc. грешницима) (καὶ ὁ πρὸς διόρθωσιν ἔχει κράτιστον σύμβουλον ἅμα καὶ σύμμαχον τὸν τοῦ χρόνου διάυλον).*³³⁸

Осим тога, овакве Григорине погледе на сукоб о коме је реч, такође осликавају и описи догађаја, које је са временске дистанце на којој је писао, посматрао као његов предзнак. Ради се наиме о помрачењима сунца и месеца, као и сламању дрвећа под теретом снежног покривача у престоници, које је он, у складу са духом свога времена, тумачио као знамења будућих недаћа. Тако, пишући о реченим помрачењима, Григора најпре каже : *Извесни знаци претходили су овим лошим догађајима и антиципирани су их (Προεὶληφέναι μέντοι καὶ προηγήσασθαι τῶν τοιούτων συνεπεπτόκει σημεῖα κακῶν) : пре свега веома снажно помрачење сунца, као и месеца која се десило пре њега, обоје у истом зодијачком (sc. знаку), мислим у Стрелцу (περὶ ζώδιον ἔν αμφοτέρας φημι τὸν τοξότην). А пре него што је*

³³⁷ Greg.II, xiv, 711-712.

³³⁸ Greg.II,xv, 753.

*прошло шест месеци, још једном се десило помрачење сунца, док је сунце јасно стајало у (sc. сазвезђу) Бика, такође на четрнестом степену (δακτύλων δ' οὖν ἰδ καὶ αὐτῆ). Из овога, као и на основу боја која су се појавила током овог феномена, произишло је за далековиде, упозорење о великим несрећама. А затим, надовезујући се непосредно на ове речи, у вези са поменутиим сламањем дрвећа, додаје : **А други (sc. знак долазеће несреће) био је ломљење дрвећа (δενδροτομίας). Када је сунце било у Водолији, одмах након (sc. изласка) из Јарца, огромна количина снега пала је ноћу на сво дрвеће Царице градова и њена предграђа, тако да су она претрпела такав лом (τοσαύτην τὴν πτώσιν ὑπέστησαν). А када је свануло и дан донео ноћни ужас на светло, указао се чудан приказ : стабла су била огољена од свих грана личећи на кочеве и мртво дрвеће (σχόλοι τισιν εἰκότα καὶ ξύλοις νεκροῖς).**³³⁹*

Што се пак тиче Дуке, да је и он овај грађански рат, као и продор Турака који је њиме омогућен, посматрао и као Божију казну за грехове својих сународника, најпре се наговештава из његове тврдње да су поменуте недаће задесиле Ромеје, због тога што су прекршили најстрашније заклетве да ће *сачувати Царство за Ласкарисовог сина* (sc. Јована IV), као и да се *никад неће удружити и побунити са (sc. Михаилом VIII) Палеологом (καὶ μηδ' ὄλως συνομαρτεῖν καὶ συνανταίρειν τῷ Παλαιολόγῳ πρὸς ἀποστασίαν)*, кога су потом *прихватили за цара Ромеја, претходно ослепевши Јована (IV) Ласкариса.*³⁴⁰ Због тога су они, како Дука у наставку додаје, *подвргли себе анатеми баш као Јевреји у време Господњег страдања (ἀναθέματι καθυπαχθέντες αὐτοῖ καθ' ἑαυτῶν ὡς οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῷ καιρῷ τοῦ δεσποτικοῦ πάθους), навукли на себе проклетство и на крају били потпуно уништени (ἐπισπάσαντες τὴν ἀράν· οἱ ἄρδην ἀπώλοντο).*³⁴¹ Штавише, писац о коме је реч на овакав свој став још једном указује само неколико редова ниже, тврдећи поново да су Ромеји због свега поменутог *осуђени на исте муке као Јевреји (τὰν ταυτοπάθειαν τῶν Ἰουδαίων κατακριθέντες).*³⁴² Ипак треба рећи да на другом месту говорећи о томе како је његов деда који се спасао покоља, побегавши код Ајдинског емира Исе и настанивши се у

³³⁹ Greg.II,xii, 624

³⁴⁰ Ducas, 49. О доласку Михаила VIII Палеолога на власт, на чијем путу је најпре маргинализовао, па потом и ослепио младог сина покојног василевса Теодора II Ласкариса, Јована IV погледај уопште : *Острогорски, Историја*, 419-422 ; Nicol, *The Last Centuries*, 32, 47-49. О самом Јовану IV Ласкарису : *PLP*, no.14534.

³⁴¹ Ducas, 49.

³⁴² Ducas, 49.

Ефесу, наводно предвидео да ће Турци ускоро заузети све земље од Тракије до Дунава, Дука заузима, нешто другачији став, тврдећи да је Бог горенаведено допустио због *безакоња наших предака РOMEЈА који су владали тада* (*διὰ τὰς ἀνομίαις τῶν τότε πολιτευμένων Ρωμαίων καὶ ἡμετέρων ἀποάπτων*).³⁴³

И најзад, оно што је посебно занимљиво и ништа мање значајно када је реч о погледима ромејских историчара на овај грађански рат, јесте свакако чињеница да га Нићифора Григора, можда и најпоузданији наративни извор за његову историју, ставља у контекст других *сличних* сукоба, који су се у то време одвијали у (њему познатом) свету.³⁴⁴ Истовремено, он је поменуте конфликте посматрао (сходно својим схватањима који смо могли раније уочити), не само као израз Божије воље, већ и као средство окајања грехова читаве васељене. Стога, може се рећи да овај византијски грађански рат, по Григори, није био ништа изузетно, нити некаква изолована појава. Све ово, наине, можемо закључити из речи које следе : *Као да је у то време пресуда и нека општа одлука истовремено од стране Бога* (*Ὡσπερ δὲ ψηφίσματος κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ κοινοῦ τινος δόγματος ἐκ θεοῦ κατα πάσης ὁμοῦ κωρόθεντος τῆς οἰκουμένης*) *против читаве васељене донета, да краљевства и кнежевства* (*ἀρχὰς τε καὶ ἐξουσίας*), *демократског или аристократског уређења* (*ῥσαι δημοκρατίαι καὶ ἀριστοκρατίαι*) *буду узбуркане побунама против себе самих*

³⁴³Ducas, 47. На основу ширег контекста, рекло би се да Дука овом приликом мисли или на *безакоња* која су учинили Кантакузинови противници током грађанског рата (1341-1347) или пак на она која су починили Ромеји признавши Михаила VIII за василевса.

³⁴⁴ Наине, Нићифор Григора се укратко осврће на сукобе у држави Илханида, затим Шпанаца и Арапа на Иберијском полуострву, као и почетке такозваног Стогодишњег рата између Француза и Енглеза (1337-1453). Када је реч о сукобима у држави Илханида, није могуће са сигурношћу рећи о чему тачно говори наш историчар с обзиром на хаос који је владао у овој држави од 1327. године, но с резервом се може претпоставити да се у овом Григора алудира на сукобе око наследства који су избили након убиства такозваног Малог Хасана крајем децембра 1343. (Ради основних података о овим сукобима : L. Bouvat, *L'empire mongol [L'Histoire du Monde VIII]*, Paris 1927, 28-30). Што се тиче сукоба између Шпанаца и Арапа, Григора алудира на битку код Салада (1340) у којој су шпанска и португалска војска поразиле трупе мароканског султана, након што су се искрцале на Иберијско полуострво. (О томе види : van Dieten, *Gregoras*, 306 n.249. Ради општих информација о сукобима Шпанаца и Арапа : S. Lane-Poole – A. Gilman, *The Moors in Spain*, New York 1890 ; P. Pierson, *The History of Spain*, Westport– London 1999, 23-52) У вези са почецима стогодишњег рата, Григора је располагао одређеним фрагментарним и непотпуним информацијама о њима. Наине, чини се да је Григора сазнао нешто о искрцавању енглеског краља Едварда III у лето 1338. године на обале Француске. Међутим, није искључено да је овај историчар чуо нешто и искрцавању истог краља након кога је уследила чувена битка код Кресија (26.08.1346), Такође, могуће је да је Григора посматрао сукобе око наследства који су избили 1341. у војводству Бретањи (и чувену опсаду Хенебонтра) као део Стогодишњег рата, услед чега га је погрешно сврстао у унутрашње сукобе који су се догађали по свету. (О томе види : van Dieten, *Gregoras*, 306 n.250. У вези са Стогодишњим ратом, уопште : Ph. Contamine, *La guerre de cent ans*, Paris 1977)

и (поново) бачене у грађанске сукобе (*συγκρούσθαι στασιασθείας ἐφ' ἑαυτὰς καὶ πρὸς ἐμφυλίους ἀναρριπισθείσας μάχας*). Скоро да није било области где се није догодио овај ужас, ако не у истој мери (ср. као у Византији ?) онда у мањој или већој. Ово је рекао бих, воља Божија, која превазилази сва размишљања смртника (*πάντας θνητοῦς λογισμοῦς*), осим ако би се кренуло од претпоставке и тврдње да је земљу учинила старом (*παλαιωθεῖσαν κακίᾳ τὴν γῆν*) подлост и исквареност неизбрисивих богохуљења, док јој Бог сад даје чиста крила желећи да прелети сву земаљску неумесност, тако да би после дуго времена удисала небеску слободу мира, вођена мерилима и смерницама законитости и правде (*ἵν' ἐλευθέριον καὶ μετέωρον καὶ εἰρήνης ὀψέ ποτε ἀναπνεύσῃ τερπνότητα, εὐνομία καὶ δικαιοσύνης ἀγομένη κανόσι καὶ στάθμαις*).³⁴⁵

Узроци и поводи грађанског рата (1341-1347). Питање кривице

Након што смо говорили о перцепцији овог грађанског рата у византијској историографији, сада ћемо се бавити и начином на који су ромејски историчари видели (или боље рећи, представили својим читаоцима) његове узроке и поводе. Када је реч о узроцима који су довели до избијања још једног, по Византију још много трагичнијег и разорнијег грађанског рата у односу на сукоб двојице Андроника, од кога се она, као што је познато, више никада и није опоравила, наша два најважнија наративна извора за његово доба, учени Нићифор Григора и цар-писац Јован Кантакузин, указују да се у његовом корену налазила, пре свега, незајажљива амбиција Алексија Апокавка да се домогне царског престола или пак (уколико то не би било изводљиво), неког другог високог положаја³⁴⁶, који би му омогућио да постане фактички најмоћнији човек у држави (такорећи, њена *сива еминенција*) и да на тај начин, практично овлада њоме. Другим речима, на основу њиховог излагања, може се недвосмислено закључити да је управо ова, готово опсесивна, жеља Алексија Апокавка да оствари поменути циљ, као и да по сваку цену уклони Јована Кантакузина, кога је сматрао најозбиљнијом препреком на путу ка томе, била та која је у првом реду, гурнула

³⁴⁵ Greg. II, xiii, 687. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 32.

³⁴⁶ Сетимо се, византијска историја познаје више личности до овог времена, који су успели да се домогну круне или бар фактичке власти над државом, користећи се околношћу да се на престолу налазио малолетни василевс. Навешћемо само од неких примера, попут Романа I Лакапина (920-944), Андроника I Комнина (1182-1185) или пак оснивача династије Палеолога, Михаила VIII (1259-1282).

Византијско царство у крвави вир новог грађанског рата. Међутим, овом приликом, није згорег подсетити да се из већ наведених разлога, сведочанства ове двојице писаца ни у ком случају, не смеју прихватити некритички, нити користити без извесног опреза, већ да се морају, кад год је могуће, контролисати и упоређивати, како једни с другим, тако и са подацима које доносе други извори.

У наставку нашег излагања, посветићемо пажњу неким од најкарактеристичнијих места у историјским делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, која по нашем мишљењу најупечатљивије представљају Алексија Апокавка и његове тежње да се домогне власти, као најодговорније за изазивање новог крвопролића међу Ромејима. С тим у вези, код аутора *Римске историје*, једно овакво место налазимо већ у уводу његове приповести о овом грађанском рату, што само по себи, како нам се чини, вероватно говори доста тога о његовим приповедачким тенденцијама, као и целокупном односу према Алексију Апокавку. Наиме, пошто је писао о томе како је одмах након смрти василевса Андроника III Палеолога у манастиру Хора (15. јуна 1341)³⁴⁷, тадашњи велики доместик Јован Кантакузин, предузео мере ради осигурања безбедности његове двојице малолетних синова, деветогодишњег Јована и четворогодишњег Михаила³⁴⁸, као и царице-удове Ане Савојске, Григора се затим осврће на Алексија Апокавка и његову личност, говорећи, поред осталог о његовим амбицијама за освајањем круне, које је наводно гајио још за живота покојног цара. С тим у вези, овај учени историчар, најпре бележи : *Алексије Апокавк, међутим, није мога да занемари то што је често покушавао непостигавши циљ. Наиме, често је долазио на идеју да убије цара (sc. Андроника III) и заједно са њим Кантакузина, па да обезбеди неком другом преузимање царске власти, било царевом стрицу деспоту Константину, било најлукавијем Сиргијану, који му је по мудрости, расуђивању и оштроумности био једнак.*³⁴⁹ Међутим, чини се да за Григорин став према према самом

³⁴⁷ О манастиру Хора види : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 545-553 ; *ODB*, I, 428-430. Датум смрти овог цара, доносе и Григора и Кантакузин. (уп. Greg. I, xi, 560 ; Cant. I, ii, 560). Такође га срећемо у више кратких хроника (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 64 no.7, 81 no.32, 92 no.8, 105 no.1, 351 no.3) као и делу трапезунтског хроничара Михаила Панарета. О Михаилу Панарету и његовом спису *Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων τῶν μεγάλων Κομνηνῶν*, види : Krumbacher, *Geschichte*, 393-394 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 332-333 (где је дата и опширнија литература).

³⁴⁸ Ради основних података о Михаилу, млађем брату Јована V Палеолога, погледај : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 47 no.74 ; *PLP*, no. 21521.

³⁴⁹ Greg. II, xii, 577.

Апокавку и његовим тежњама, нарочито осликавају речи које се могу пронаћи на самом крају цитата који ћемо у наставку приказати, а које га јасно окривљују за несреће које су задесиле Ромеје услед избијања овог сукоба. Наиме, надовезујући се на редове које смо мало пре цитирали, овај свезнадар затим додаје : *Као и онај (sc. Сиргијан), наиме, тако је и он (sc. Апокавк) имао дар да у хитним околностима увиди шта одговора потребама тренутка и да са једним оштрим погледом пронађе излаз из безизлазних ситуација. Спавао је мало и био је углавном будан, попут човека који има на уму најважније ствари и размишља о њима, и увек има више времена за дела него за речи. Да је употребио свој дар за истину и правду, донео би велику славу држави Ромеја. Међутим, према примеру оног Стратокла из Епидаура, био је добар фрулаш али не и добар човек (ἀλλήτης μὲν ἦν ἀγαθός, ἄνθρωπος δ' οὐκ ἀγαθός). Потицао је из једне неугледне породице и од детињства је растао у сиромаштву, издржавајући се служећи некад једног некад другог (sc.господара). Почевши од мањих и служивши све веће и веће господаре, захвалио је сваком на најгори начин и истакао се јасно као издајник (προδότης σαφῆς καθιστάμενος). **Не знам како, али продро је не приметно чак и у царску кућу, да упропасти, како се чини, срећу и углед Ромеја (ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς τῶν Ῥωμαίων, ὡς εἶκε, τύχης καὶ εὐδοξίας).**³⁵⁰*

Одмах затим, овај историчар говори још изричитоје него ли прошли пут о Апокавковим плановима да се домогне власти, као и његовом покушају да у ту сврху искористи свог добротвора Јована Кантакузина³⁵¹, лукаво га наговарајући да обуче црвене ципеле. С тим у вези, Григора је записао : *Овај човек (sc. Апокавк) је сматрао да је сада дошао час да се украси царском влашћу (Τούτῳ τοίνυν ἤδη καιρὸν ἔχειν ἑαυτῷ περιθεῖναι τὸ βασιλεῖον κράτος νομίσαντι), па је својим напорима дао је сваки облик. Једном приликом је уложио велики труд да убеди Кантакузина и да га охрабри да обуче црвене ципеле. Као што је говорио, то и не би било нешто побуњеничко (μηδὲ γὰρ εἶναι λέγων τὸ χρέμα καιρὸν) : цар (sc. Андроник) док је био жив, често га је постицао да јавно огрне пурпур и влада заједно са њим, а након његове смрти са младим царем, младим Јованом. **Корист која би произишла из тога била би двострука и штавише неопходна за остваривање далекосежних циљева које је поставио (sc.покојни) цар (sc.Андроник III). Пошто би (sc.***

³⁵⁰ Greg. II, xii, 577-578.

³⁵¹ Григора не говори превише о овим Апокавковим настојањима (Greg. II,xii, 602-604), али им Кантакузин посвећује знатно већу пажњу (уп. Cant. II, 14, 89-91 ; 15,99-100).

*Кантакузин) сауправљао свим стварима везаним за царску власт (τὰ τῆς βασιλείας εἵης πράγματα), а истовремено био и најачи заштитник његовог (sc.Јовановог) живота, не би било икога ко би тајно претендовао на царску власт, уколико би претпостављени наследник стајао поред њега (τοῦ διαδαδεξομένου παραμάρτοῦντος ἐς προῦπτον αὐτίκα).*³⁵²

Што се тиче цара-писца, прво од таквих места које би смо издвојили, а која иду у прилог поменутих закључцима, не налази се на почетку приповести о овом грађанском рат, већ на страницама његових *мемоара*, посвећеним његовом боравку у Србији, на двору тадашњег краља Стефана Душана. Конкретно, ради се о једној забелешци која се тиче Апокавкових покушаја да кришом ступи у контакт са српским владоцем, како би договорио сусрет са њим и склопио по себе *веома корисни споразум (συνθήκας ποισόμενος, αἱ μάλιστα ἔσσονται αὐτῷ καθ' ἡδονήν)*³⁵³, убедивши га да окрене леђа Кантакузину. Међутим, уколико је веровати речима писца овог дела, Стефан Душан, који је договорио сусрет са Апокавком код Амфиποља³⁵⁴, не само да га је о свему томе обавестио, већ га је штавише и питао за допуштење да се састане са њим ! Наводно, Апокавкова намера била је да убеди српског краља да не зарати против њега, већ напротив, да спречи Кантакузинов повратак у *Романију*, ставивши му у изглед уздизање (то јест, користи од њега) свог зета Андроника Палеолога³⁵⁵ на цариградски престо. С тим у вези, цар-писац тврди да је чак и саветовао Стефану Душану да са њим сарађује, *како би Апокавкова мржња према њему (sc.Кантакузину) свима постала очигледна (ὁ περὶ αὐτὸν Αποκαύκου φθόνος γίνοιτο φανερός), као и да грађански рат није започео (τὸν ἐμφύλιον κτινοίη πόλεμον) због своје оданости царици и њеном сину, већ како би свим средствима загосподарио над Ромејима.*³⁵⁶

Оваквом закључку о мотивима који су подстакли Апокавка да *гурне* Царство изнова у ужасе грађанског рата, на сличан начин доприноси и детаљ са једног другог места у Кантакузиновој *Историји*, које се односи на иницијативу групе људи предвођених тадашњим великим логотетом Јованом Гавалом о склапању мира са њим. Наиме, имајући у виду разорне последице овог сукоба по државу, Јован Гавала и његови истомишљеници су

³⁵² Greg. II, xii, 578.

³⁵³ Cant. II, iii, 323.

³⁵⁴ О Амфипољу граду који се налазио у близини ушћа Струме у Егејско море, на путу *Via Egnatia* : Lemerle, *Philippes*, 172 ff, 208 ff ; *ODB*, I, 80-81.

³⁵⁵ О њему види : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 30-31 no.49 ; *PLP*, no. 21433.

³⁵⁶ Cant. II, iii, 324. Уп.прев. *ВИНУ*, VI, 422-423.

предложили царици Ани Савојској да се обуставе борбе и закључи мир са Кантакузином, што је она начелно прихватила, као и (што је посебно занимљиво) патријарх Јован XIV Калекас. Међутим, Апокавк је својим интригама најпре успео да промени мишљење патријарха, затим и самог подносиоца предлога великог логотета, а потом, њиховом помоћу и саме царице, која је тако одлучила да настави рат, премда је она, како Кантакузин пише, *још од раније имала индиције од многих људи о злобности и лукавости великог дукса (sc. Алексија Апокавка) (τὴν κακοβουλίαν καὶ τὴν μεγάλην δοῦκός κακοτεχνίαν) кога ништа друго није интересовало до власти над државом (ἢ ὅπως αὐτὸς ἀρχῆ τῶν πραγμάτων)*³⁵⁷,

Напоследку, треће и последње место у Кантакузиновом излагању које бисмо издвојили будући да говори о мотивима који су нагнали Алексија Апокавка да у супштини започне рат, налази се у 82. глави III књиге његове *Историје*, поглављу које је особито значајно и рекли би смо, врло умешно стилски одрађено, кроз опис разговора вођених са двојицом фрањевачких монаха (τῆς τῶν μενουρίων τάξεως μοναχοῦς),³⁵⁸ које су како тврди, послали *Латини из Галате*, како би чули његово виђење овог сукоба. У њему Кантакузин на једном месту, пружа не само најјезгровитији, најречитији и најконцизнији опис узрока и последица овог сукоба, већ такође и своју апологију, између осталог и за посезање за турском помоћи (што га је очигледно, посебно оптерећивало). Том приликом, Кантакузин је у свом разговору са поменутима, када се ради о Апокавковим мотивима, изрекао и речи од вероватно кључног значаја за нас по овом питању, рекавши да га је тадашњи *паракиномен (sc. Апокавк) прогонио без икаквог разлога, већ из зависти, како би га уништио, да би сам задобио власт над државом (οὐδεμιᾶς αἰτίας ἔνεκα, ἢ φθονήσαντος αὐτῷ καὶ φθείρειν διανοηθέντος, ἴν αὐτὸς ἀρχῆ τῶν πραγμάτων)*³⁵⁹, што све на врло јасан и недвосмислен начин, показује шта се заправо налазило у корену овог грађанског рата.

³⁵⁷ Cant. II, iii, 443. Уп. прев. *ВИНЈ*, VI, 422-423.

³⁵⁸ Cant. II, iii 503. *Фрањевци* (лат. *Ordo fratrum minorum*), познати још под именима као што су *мала браћа*, *минорити*, *францискани*, били су монашки, просјачки ред, будући да су полагали завет сиромаштва и живели као путујући просјаци, који је основао Св. Фрања Асишки (1181-1226) 1209. године. У контексту ромејске историје, важно је рећи да су фрањевачки монаси, између осталог, неретко служили као посредници у разговорима између папе и византијског двора. О њима види више : J.R.H. Moorman, *A History of the Franciscan Order : From Its Origins to the Year 1517*, Franciscan Herald Press 1988 ; *ODB*, II, 802-803 (где је дата и опширнија литература).

³⁵⁹ Cant. II, iii, 505.

Узгред, овом приликом, вреди рећи како Дука и Лаоник Халкокондил, не говоре изричито о улози Алексија Апокавка у избијању грађанског рата. Штавише, занимљиво је да га овај други у свом кратком екскурсу посвећеним овом трагичном сукобу, уопште ни не спомиње ! С друге стране, чак и код Дуке, она се може у најбољем случају тек наслутити, будући да овај историчар, упркос томе што је био наклоњен Јовану Кантакузину, као унук његовог присталице Михаила, заточеног својевремено у тамници Велике палате, врло мало говори о Апокавку. Па чак и онда када то чини, спомиње искључиво у контексту његовог постављања на место великог дукса и касније погибије. И мада у тим приликама пише све најгоре о Апокавку, на основу Дукиног излагања, ипак се не може извести никакав непосредни закључак о његовој улози у избијању овог рата. Због чега је то тако, можемо само да нагађамо.

Најпре, говорећи о томе како је Кантакузин одлучио да се не повинује заповести о распуштању трупа и повратку у Цариград, Дука се осврће на Апокавково постављење на место великог дукса, пишући о свему томе тек следеће : *Цариграђани*³⁶⁰ *су изабрали другог епарха уместо њега (sc.Кантакузина), Алексија Апокавка, човека неплеменитог и кукавичког али вештог у лукавству и ужасним у подлости (ἄνδρα ἀγενῆ τὲ καὶ ἄνανδρον, πλὴν ποικίλον ἐν πανουργίᾳ καὶ δεινὸν ἐν σκαιότητι), коме је царица додели дужност великог дукса.*³⁶¹ Да би затим, говорећи о његовом убиству четири године касније, најпре, између осталог, забележио : *Када је Апокавк сазнао идентитет особа које су обавестиле Кантакузина о догађајима који су се збили, похапсио је све његове рођаке и пријатељи и затворио их у тврђави Велике палате, преко две стотине људи на броју, полубогова и хероја, потомака Пелопида и Ајакида.*³⁶² *Затворивши их попут птица у кавезу и бојећи се да би у било ком тренутку могли да се побуне, да заузму тврђави и да од заточеника постану господари захваљујући посетама рођака и пријатеља (наиме, највећи део Града, чланови Синклита, као и пук, поштовали су Кантакузина као највеликодушнијег човека и добротвора свију), сковао је зао план : да држи затворенике заједно током дана, а да их ноћу затвара, по двоје или троје, у малим дашчарама. Бацио се на спровођење овог свог*

³⁶⁰ Мисли се на престоничку врхушку.

³⁶¹ Ducas, 43.

³⁶² Дука овде меша историјску и митске личности. Ајакиди су потомци Ајаса (Ајанта) док су Пелопиди потомци чувеног тебанског војсковиђе из петог века п.н.е. Пелопиде. О Ајасу (Ајанту) и Пелопиди види : OCD, 47-48, 1132.

наума у дело и сместа је набавивши даске и гредe, ангажовао столаре.³⁶³ Пишући најзад о самом чину његовог убиства и претходном договору међу затвореницима, Дука каже : *Када је Апокавк дошао да направи планове за дашчаре и да покаже градитељима како да их направе, био је сам на коњу у пратњи једног слуге који је ишао пешице, као што је обичај. Када је прошао кроз затворску капију, затвореници су га спазили као општег уништитеља и грабљива душа. Племић из породице Раул³⁶⁴, зграбивши једну од даски и употребивши је уместо мача, ударио је Апокавка по глави, а он је пао са свог коња на тло, као нечастиви са Небеса. Слуга се ухватио у коштац са Раулом и њих двојица разменили су ударце, а док су се они тукли, други затвореник, зграбивши секиру из руку стокара, одсекао је главу Апокавку који је пао и натакао је на колац на једном делу бедема.*³⁶⁵

*

Поред Алексија Апокавка, можемо рећи да су Нићифор Григора и Јован Кантакузин, на неки начин, приказали као (су)одговорне за отпочињање овог грађанског рата (наравно, у мањој мери) и одређене друге особе, чије је скривене амбиције и/или страхове, поменути успео да искористи и усмери ка остварењу својих наума. Сувишно је рећи, како без њих и њихове подршке (којој је допринео и прикривени антагонизам појединих од њих према Јовану Кантакузину), Алексије Апокавк вероватно не би ни смео да помисли да се упусти у такав подухват као што је обрачун са великим доместиком. Међу њима, свакако треба посебно истаћи, патријарха Јована XIV Калекаса, али и царицу-удову Ану Савојску, који су, штавише, током ратних година које су уследиле, званично управљали Царством у име млађаног Јована V Палеолога.

³⁶³ Ducas, 43.

³⁶⁴ И Григора такође спомиње ову личност, наводећи да је он био *први који је зграбио палицу* и устремио се на Апокавка (Greg.II, xiv,732). Опис Апокавковог убиства, уважени колега Д.Нику је између осталог, користио као доказ у прилог своје убедљиве тврдње да је Дука користио Григорину *Римску историју*, приликом састављања свог дела, конкретно писања свог ескурса о грађанском рату (1341-1347) (Уп. D.Nicou, *То исторικό έργο του Δούκα : πηγές και επιδράσεις*, Βυζαντινά 32 (2012), 103-106). Уп. са Кантакузиновим опису ових догађаја, за кога је поменути колега утврдио да га није користио овом приликом (Cant. II, iii, 545 ; Nicou, *То исторικό έργο του Δούκα*,106-108). О племићкој породици Раул, која је иначе била, норманског порекла, види уопште : *ODB*, III, 1771 (где је дата и опширнија библиографија) ; S.Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(l)es*, Athens 1973 (уз исправке и допуне које је дао R.Walther у *JÖB* 25 (1976), 314-319).

³⁶⁵Ducas, 45.

Када је реч о таквим сведочанствима, за почетак ћемо посветити пажњу онима која доноси учени писац *Римске историје*. Григора најпре наводи да се Алексије Апокавк, пошто није успео искористи Јована Кантакузина за остварење својих планова, окренуо против њега, оптуживши га код царице Ане Савојске и других великодостојника, ни мање ни више, но за оно што је сам намеравао да учини. Штавише, као што ћемо видети, овај историчар тврди да је поменути био толико убедљив, да му је чак пошло за руком да против свог некадашњег добротвора, окрене и његове рођаке ! *Један пут је говорио једно, други пут друго*, бележи Григора о свему томе, *а онда се враћао назад и опет (sc.исто чинио) изнова (ὄν δ' ἀναστρέφων ἀφ' ἑτέρου γινόμενος ἕτερος)*. **И подстицао је царицу и истовремено оне који су били истакнути својим пореклом против Кантакузина и убедио их да се он (sc. Кантакузин) помно бави планом (διὰ μελέτης σφόδρα κατεσπουδασμένης) како да их све понуди мачу следећег дана (ἔργον ποιησαμένῳ ἐς τὴν ὑστεραίαν πάντα ἡμᾶς) и себе прогласи царем. Овим речима и убеђивањем (ταῦτα λέγων καὶ κατασκευαζόμενος) окренуо је против њега (sc.Кантакузина) чак и његове крвне рођаке. Такође и царица Ана је била убеђена, те није чекала у сузама да прођу девет дана жалости покрај гроба њеног мужа, већ се вратила у палату одмах после трећег дана.**³⁶⁶

И заиста, судећи према ономе што стоји у наставку, Алексије Апокавк је био тај који је заправо подстакао и **охрабрио патријарха Јована XIV Калекаса да истакне своје претензије на регенство**. Наиме, као што ћемо видети из речи које следе, Григора тврди да је Апокавк убедио поменутог поглавара цариградске патријаршије да тако нешто учини путем позивања на један документ, којим му је покојни василевс Андроник III Палеолог, полазећи у пролеће 1334. године у поход против Сиргијана, који је удружио снаге са тадашњим српским краљем Стефаном Душаном, поверио старање над својим сином и супругом.³⁶⁷ С тим у вези, надовезујући се непосредно на претходне речи о томе како је Апокавк убедио царицу и друге великаше да им прети опасност од Кантакузина, учени историчар је затим забележио : *Тамо (sc. у палати) патријарх Јован, убеђен од стране*

³⁶⁶ Greg. II, xii, 578-579.

³⁶⁷ У вези са реченим походом, као и околностима које су му претходиле види : Bosch, *Kaiser Andronikos*, 89-96 ; Nicol, *The Last Centuries*, 181-182 ; Ibidem, *The Family of Kantakouzenos*, 42,45 no.22 ; ИСН, I, 513-514 ; Радић, *Време Јована V*, 93-95 ; Soulis, *The Serbs and Byzantium*, 40-42. Када јер реч о самом чину поверавања старања над царевом децом и супругом патријарху Јовану XIV Калекасу, Bosch, *Kaiser Andronikos*, 181 n.3 упозорава да се током византијске историје духовном лицу релативно ретко поверавала брига над државним пословима.

Апокавка (Ἐνθα ὁ πατριάρχης Ἰωάννης, Ἀποκαύκω πειθόμενος), прочитао је један документ (βιβλίον) који је извадио из својих недара (ἐκ τοῦ κόλπου λαβὼν), а који је садржао царево заповести у вези његове жене и деце, који су пре много времена предати истом патријарху и епископима окупљеним око њега, када је (sc. цар) отишао у Тесалију (πρὸς Θεσσαλίαν)³⁶⁸ да се бори против Сиргијана који је у савезу са (sc. српским) краљем већ пљачкао, напавши државу Ромеја. На основу тог документа покушао је да преузме намесништво над државним питањима.³⁶⁹

А потом, након што је најпре цитирао наводне Калекасове речи у којима је он између осталог, упоредио духовну и световну власт у држави са једном душом и телом, показавши на тај начин и своје цезоро-папистичке тенденције, Григора опширно пише о Кантакузиновој реакцији на поменути акт, као и његовом обраћању тим поводом Ани Савојској. Одмах затим говори нам о томе како су Алексије Апокавк и патријарх Јован Калекас (поново) посетили царицу-удову, како би је убедили да не верује речима великог доместика, већ напротив да му заповеди да се држи подаље од намесничких послова. Приповедајући о томе како је приликом ове посете Апокавк лукаво наговарао Андроникову удовицу да учини поменуто, овај полихистор се још једном осврће на његове амбиције, показујући поново да га сматра главним кривцем за несреће које су задесиле Ромеје у потоњим годинама. У вези свега тога, Григора најпре бележи : *Апокавк је заједно са патријархом посетио саму царицу да би је убедио да не слуша шта Кантакузин говори и такође да му нареди да се сасвим уздржи од намесничких послова (τῶν πραγμάτων ἐπιτροπῆς ἀπέχεσθαι τελῶς). Нема више потребе за њим зато што је царица у стању да обавља све своје послове са њеним сином, а патријарх ће владати уз њу и бити њен заштитник (параδυναστεύοντος τε καὶ παρασπίζοντος του πατριάρχου), будући да му је некад дато царско намесништво. Говорећи то и убеђујући, зајео је тајне много велике дивље звери својих мисли у џунгли своје душе (ἐλάνθανεν οἶον καὶ οσοῦν τοὺς ἀγρίους τρέφει θήρας τῶν λογισμῶν ὡς ἐν λόχμῃ τῇ ψυχῇ).* Међутим, паметним људима се

³⁶⁸ Податак да је василевс Андроник III пошао у Тесалију не треба да збуди, будући да су током XIII и XIV столећа у византијским изворима Тесалијом назива и део Македоније који гравитира према Солуну. Штавише, чак се и сам солунски архиепископ називао *егзархом Тесалије*. Са друге стране, Тесалија у ужем смислу називала се *Влашком* или *Великом Влашком*. Б.Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974, 6-10 ; J. Köder—F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini 1. Hellas und Thessalia*, Wien 1976, 40 ; *ВИНЈ*, VI,224 п.3.

³⁶⁹ Greg. II, xii, 579. Уп.превод : *ВИНЈ*, VI,224.

променљива природа његових речи и ставова открила, наговестивши олују коју ће тај човек покренути против Ромеја уколико буде стекао власт (οἶον ἐκρήξει χειμῶνα κατὰ Ῥωμαίων ὁ ἄνθρωπος, προσειληφώς τὸ δύνασθαι).

А затим, настављајући своје излагање додаје : *Колико год је моћ Кантакузину била расположива свугде, толико је Апокавкова немоћ била велика. Међутим, док је Апокавк био вољан да дела на најгори начин, Кантакузин није желео да чини икакво насиље против оних који су руке узимали мач против његовог живота (κατὰ τῶν ὅσοι ζιφήρη χειρα τῆ τοῦτου ζωῆ καθοπλίζουσι). Наиме, Кантакузин је лако могао побити оне који су чинили зло (ἐκ τοῦ ῥάστου κακοῦς φωραθέντας αὐτοῦς καθελόν) и узети скиптар царске власти, али није желео. Био је ужаснут његовом подлошћу, па је два или три дана остао код куће ћутећи (οἴκοι κατέμεινε σιωπῶν). Иако је Апокавк покушао да убије Кантакузина али није могао, кога је видео као јединог јаког противника својим недостојним плановима, није престао да следи своје циљеве. Наиме, богатство и слава дате неком ко их не заслужује она, сматрам, попут нијанства чини његов ум махнитим. Он (sc.Апокавк) је дошао до славе и угледа из незнатне породице, сарађујући са Кантакузином који му је био наклоњен (συνεργουόντος καὶ περιθάλλοντος Канτακουζηνοῦ), стекавши богатство веће од судбине њега самог, што га је одмах одвело у мисли које су у дубинама његове душе довеле до тајних жеља за тиранијом, чинећи све и прикупљајући све што је омогућавало бујање ове злобе.)³⁷⁰*

Најзад, пишући касније о томе како је разоткривена Апокавкова завера о киднаповању и насилној женидби младог престолонаследника са његовом кћерком, након чега је поменути само захваљујући Кантакузиновом залагању остао на слободи, овај свезнадар приповеда о томе како је патријарх Калекас чим се Апокавк вратио у Цариград, наставио да сплеткари заједно са њим против великог доместика. *На овај начин, пише Григора, Апокавк је слободан могао да оде. И чим је стигао у Визант и видео га, патријарх је променио свој начин живота, језик, погледе и убеђења, прешавши из сакралне сфере у јавни живот (ἐξ ἱεροῦ πρὸς τὸ δημοτικώτερον). Напустио је патријаршијску резиденцију и настанио се за стално у царској палати (καὶ ἄρας τὴν σκηνὴν ἐν τοῖς βασιλείοις καθάπαξ ἐπήξατο). Тамо је седео данима и ноћима са Апокавком код царице (ἔνθα παννύχιός τε καὶ πανημέριος*

³⁷⁰ Greg. II,xii, 584-585.

*καθήμενος ἐπὶ τῆς βασιλίδος), плевши интриге на штету Кантакузина и тврдећи да је он лично откопавао изворе свих јавних смутњи (καὶ ὅλων δημοσίων συγχύσεως ἀνώρττε λαμπρὰς καὶ αὐτὸς τὰς πηγὰς). И док беше (по) облику штана³⁷¹ и хаљине свет човек, у његовим мислима и делима не беше ничег законитог. (καὶ ἦν τὸ μὲν σχῆμα τῆς βακτηρίας καὶ τοῦ ἐνδύματος ἱερὸς ὁ ἀνὴρ τῆ δε γνῶμη καὶ τοῖς ἔργοις οὐδὲν νόμιμον).³⁷² Ипак, речи које следе у наставку, показују још једном да је Григора посматрао као главног кривца Апокавка и његову амбицију да се домогне престола. Наиме, пишући о њиховом савезништву против Кантакузина, као и међусобној подели власти и потезима које су повукли, овај историчар бележи : **Чинило се да су ове мере дело обојице, но заправо су биле дело Апокавкове интелигенције (δεινότητας). Као што сам већ рекао, он је сањао о царској власти.** ³⁷³*

À *propòs* начина на који је Апокавк придобио Јован Калекаса, Кантакузин такође у више наврата ставља до знања својим читаоцима, да је поменути искористио његова маштања о томе да постане регент-заштитник малолетног цара.³⁷⁴ Штавише, Кантакузин тврди да је Апокавк, како би осигурао да се поменути архијереј окрене против њега, лукаво хранио и његове страхове, тврдећи да велики доместик намерава да га збаци са патријаршијског трона и замени, ни мање ни више, но његовим љутим противником, Григоријем Паламом. Кантакузин тврди да је Апокавк приликом једног од разговора са Калекасом у данима који су уследили након што га је он лично спасао по разоткривању завере о киднаповању младог престолонаследника, рекао њему, између осталог, следеће : **...тебе ће ускоро са патријаршијског трона збацити и потом поставити Григорија Паламу, који је његов близак пријатељ и кога нарочитито држи високо (μάλιστα περισπούδαστον αὐτῷ).**³⁷⁵ Иако је патријарх, наводно, испрва оклевао да поверује овим речима, Апокавк је успео да га убеди, лажно се заклевши у истинитост својих тврдњи.³⁷⁶ Имајући то на уму, неко би можда рекао да све ово, као да указује да је Кантакузин, имао чак и блажи став у односу на Григору према кривици патријарха Калекаса, будући да га приказује у још већој мери него он, као жртву

³⁷¹Григора овде вероватно мисли на патријархово жезло.

³⁷² Greg. II, xii, 605.

³⁷³ Greg. II, xii, 605-606.

³⁷⁴ Уп. Cant. II, ii, 16-19 ; Cant. II, ii, 65-70.

³⁷⁵ Cant. II, iii, 107.

³⁷⁶ Уп. Cant. II, iii, 107.

Апокавке обмане. Штавише, на основу његовог излагања закључујемо да се Апокавк у односима са патријархом Калекасом користио његовим страховима и касније, током трајања самог рата, како би га одвратио од тога да подржи било какву иницијативу о склапању мира са Кантакузином. Примера ради, тако нешто можемо видети у случају раније поменутог предлога групе престоничких угледника, предвођених тадашњим великим логотетом Јованом Гавалом, поднесеног царици Ани Савојској³⁷⁷ и дијалога између Апокавка и Калекаса вођеног тим поводом, који цар-писац доноси у облику парафразе. Наиме, препричавајући овај разговор и оно што је Апокавк рекао патријарху, Кантакузин је, између осталог, забележио : ...*Он (sc. Калекас) зна сам врло добро да би већ одавно (sc. Григорије) Палама био постављен на патријаршијски трон, а он (sc. Калекас) био збачен, да он (sc. Апокавк) није многим стварима и сваким лукавством почео рат против Кантакузина (εἰ μὴ ἐκεῖνος τοῦ πρὸς Καντακουζηνὸν πολέμου ἤρχετο πᾶσα πρᾶγματευσάμενος καὶ πασῶν μηχανῆν κεκίνηκώς)*.³⁷⁸

Што се пак тиче, искоришћавања других људи од стране Алексија Апокавка, Јован Кантакузин, за разлику од Нићифора Григоре, који превасходно усресређује пажњу на његово придобијање Јована Калекаса и царице Ане Савојске, приповеда о томе знатно детаљније, доносиће штавише, не само њихова имена (или пак неких од њих), већ и занимљиве појединости о њиховим личним мотивима. Међу њима су били, поред Јована Гавале, тадашњег великог друнгарија, и великог стратопедарха Георгија Хумна³⁷⁹, чак и Кантакузинов таст Андроник Асен³⁸⁰, као и његова браћа Константин и Исак (сетимо се, Григора такође спомиње да је Апокавк придобио поједине Кантакузинове рођаке).³⁸¹ Који су тачно били мотиви особа које је Апокавк искористио да би их придобио за обрачун са великим доместиком ? Када је реч о Андронику Асену, Кантакузин тврди да је Алексије Апокавк најпре искористио његову излојеђеност због тога што је он, својевремено, одбио да пусти његове синове из затвора, који су се тамо нашли због организовања завере за

³⁷⁷ Уп. Cant. II, iii, 443.

³⁷⁸ Cant. II, iii, 438.

³⁷⁹ Наиме, његова кћерка Нихта била је удата за Алексија Апокавка, који је, како каже Кантакузин, захваљујући том браку ступио у редове племства. Ради основни биографских података о Георгију Хумну погледај : *PLP*, no. 30945.

³⁸⁰ У вези са Кантакузиновим тастом Андроником Асеном види: Papadopoulos, *Versuch eine Genealogie*, 28-29, no.46 ; *PLP*, no.1489.

³⁸¹ О Константину и Исаку Асену види : *PLP*, no. 1504 односно 1494.

преузимање власти у време док се Андроник III налазио у походу на Лезбос и Фокеју (1335), која је, између осталог, предвиђала, убиство његове супруге Ане Савојске и сина Јована.³⁸² Штавише, Апокавк је ставио у изглед Андронику Асену не само ослобађање утамничених синова, већ чак и *власт над Ромејима (τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν)*, која му, како је наводно рекао, *више него било ком другом припада (μάλιστα προσήκουσαν τῶν πάντων)*³⁸³, лукаво користећи, такорећи, као *адут* чињеницу да је поменути био унук Михаила VIII Палеолога.³⁸⁴ На сличан начин Апокавк је придобио и двојицу браће Андроника Асена, Константина и Исака. Овог пута, наиме, Апокавк је показао тобоже сажалење за положај у који су њих двојица запали, залажући се да се ослободе покорности Кантакузину, недостојне њиховог племићког положаја, оптуживши га поред тога, да намерава да убије царицу и њеног сина, узурпира царску круну и постане тиранин.³⁸⁵ Што се тиче, пак, тадашњег великог друнгарија Јована Гавале, који се недавно вратио из посланства на српском двору где га је послао управо велики доместик, Апокавк је како би га придобио на своју страну, убедио да је запао у Кантакузинову немилост, због тога што га тобоже сумњичи за намеру да почини

³⁸² Cant. II,iii, 113-116. О томе свему види више раније цитирану литературу.

³⁸³ Cant. II,iii,114.

³⁸⁴ Андроник Асен био је син кћери Михаила VIII, Ирине Палеологине и бугарског цара Јована III Асена (Paradopoulos, *Versuch eine Genealogie*, 28-29 no.46 ; *PLP*, no.1489). Ради основних просопографских података о Ирени Палеологини, погледај : Paradopoulos, *Versuch eine Genealogie*, 27-28 no.44 ; *PLP*, no. 21359.

³⁸⁵ Cant. II,iii,116-118.

издају у корист Срба.³⁸⁶ Иако је Јован Гавала испрва одбијао да поверује у то, био је убеђен када му се Апокавк лажно заклео у истинитост својих речи.³⁸⁷

Што се пак тиче великог стратопедарха Георгија Хумна, његовог пријатеља и рођака преко супруге Нихте, захваљујући браку са којом, како каже цар-писац је и успео да уђе у редове племства³⁸⁸, Апокавк је веома вешто искористио недавни сукоб који је избио између њих двојице. Повод овог сукоба био је питање намесништва над малолетним сином василевса Андроника, као и један захтев који је бугарски цар Иван Александар поставио Византији. Поменути владар је тражио изручење сина Михаила III Шишмана, претећи у случају његовог неиспуњавања, ни мање ни више, но ратом. За разлику од Георгија Хумна, који се залагао за његово испуњење, Кантакузин је тако нешто категорички одбијао и његово мишљење је на крају превагнуло, што је поменути велики стратопедарх тешко поднео.³⁸⁹ Ову околност Апокавк је не само искористио, већ је и *долио уље на ватру*, тиме што је убеђивао дотичног, да би Кантакузин поставши још моћнији, чак угрозио њега и његову

³⁸⁶ Нажалост, када је реч о овом посланству упућеном тадашњем српском краљу, чији је главни иницијатор како Кантакузин тврди, био он сам, веома мало тога је познато. Зна се тек толико то да је разлог његовог слања био покушај Стефана Душана да искористи пометњу насталу након смрти цара Андроника III Палеолога нападом на околину Солуна, затим, да је његов учесник био Јован Гавала, као и да је Кантакузин преко овог изасланства успео да склопи некакав споразум са српским владарем, чије одредбе, међутим, нису познате, будући да наш цар-писац ништа не говори о њима. Поред тога, извесно је да се оно може сместити у период од пре прве половине септембра, када се Кантакузин вратио из Тракије у престоницу, што представља *terminus ante quem* за читав низ вести. (ВИНЈ, VI,361-362 п.24-25) *À propos* одредби споразума, Л. Иончев, *Бљгаро-византијски одношењил околу средата на XIV в.*, Исторически преглед 3 (1956), 69 п.53. верује да је Кантакузин закључио споразум са српским краљем на основу његовог споразума из 1334.године са Андроником III, док пак В.Николић-Земунски, *Историја Стефана Душан*, Београд 1927, 78 сматра да је Кантакузин начинио неку врсту уступка, територијалног или другог, због чега је Стефан Душан одустао од напада на Византију. Иако се ова претпоставка сматра неоснованом (ВИНЈ, VI,361 п.24), склони смо томе да се ипак усудимо да се запитамо да ли се тако нешто може сасвим искључити? Наиме, аргументи који нас подстичу на такво размишљање јесте чињеница да Кантакузин, који и иначе има тенденцију да ћутке прелази преко чињеница које му не иду у прилог, ништа не говори о њима, као и да је Апокавк наводно исход споразума искористио како би манипулисао Јованом Гавалом. Питамо се, да ли би Апокавк могао да *игра на карту* Гавалиног пада у Кантакузинову немилост и наводно његово сумњичење за издају, да исход споразума на овај или онај начин, у мањој или већој мери, није био на штету Ромеја? На крају крајева, зашто би Стефан Душан и покушао да ратом искористи пометње у Византији и напао околину Солуну, ако је био спреман да се задовољи оним што већ има? Свесни смо да би неко можда рекао да су наша питања и претпоставке које произилазе из њих у домену спекулација, међутим, упркос томе сматрали смо да треба да их поставимо. Што се пак тиче, разговора који су водили Алексије Апокавк и Јован Гавала, извесно је да се може сместити у период између 28.септембра, када је Кантакузин напустио Цариград и његовог проглашења 26.октобра у Дидимотици. (ВИНЈ, VI,362 п.27)

³⁸⁷ Cant. II,iii,119-120.

³⁸⁸ Cant. II,iii,120.

³⁸⁹ Cant. II,iii,120-121.

породицу, те да је једина нада за њега да се бори против Кантакузина, то јест, да га нападне пре него него што он нападне њега.³⁹⁰

Напоследку, Апокавк је искористио и страхове извесног Артотоса, сина дворске даме Ане Савојске, по имену Замбеа, иначе непознатог из других извора³⁹¹, како би посредством његове мајке утицао на царицу да се окрене против Кантакузина. Овог пута, Апокавк је испричао Артотосу да Кантакузин намерава да, уколико се домогне власти, протера њега и његову мајку, као у осталом и друге странце, подсетивши притом, да га је Кантакузин својевремено критиковао због кукавичлука на бојном пољу.³⁹² Најзад, додао је и да сматра да заслужује много више достојанство него што су му Ромеји доделили, понудивши му поврх свега, руку своје кћери и друго што пожели. Све то можемо видети најпре из следећих речи које наш цар-писац, приповедајући о разговору између Артотоса и Апокавка, приписује овом последњем : *Чуо сам великог доместика својим сопственим ушима, да је жестоко против тебе и твоје мајке, као и да прекорева Ромеје због велике глупости зато што су уместо да у државним питањима поставе Ромеје (sc.да одлучују), међу којима су имали на располагању много способних људи, по неком глупом схватању, да би ласкали царици (sc. постављали странце)... Пошто држава буде у његовим (sc. Кантакузиновим) рукама, неће допустити да такви људи целокупно благо Ромеја угрожавају, већ ће их у брод укрцати и послати назад кући. Између осталог пребацивао ти је кукавичлук и немушкост у борби. Ја пак ...знам да много већа достојанства заслужујеш, него што ће ти Ромеји доделити, зато сам радо спреман да ти дам кћер за супругу и да ти учиним оно што ти годи...*³⁹³

Узгред, наставак приповести цара-писца, која се односи на сам ток грађанског рата, приказује Алексија Апокавка и као личност која је била главни кривац за његово пролонгирање, будући да је доследно спречавао спровођење у дело било какве иницијативе за склапање мира са Кантакузином. С тим у вези, Кантакузин у више наврата недвосмислено ставља да знања својим читаоцима да Апокавку просто није било у интересу склапање

³⁹⁰ Cant. II,iii,120-123.

³⁹¹ Ради малобројних података о њему погледај : *PLP*, no. 1447.

³⁹² Није, међутим, јасно, на какав тачно кукавичлук на бојном пољу се овом приликом мисли, нити у којим то борбама је Артотос учествовао. Остаје само да се предпостави да је реч о неком од ратова који су вођени током тринестогодишње владавине Андроника III Палеолога.

³⁹³ Cant. II,iii,124.

мира³⁹⁴, што се можда најбоље огледа у тврдњи да је *било сасвим јасно да би га мир лишио власти у држави (ἀπάξουσιν τὸν πραιμάτων τῆς ἀρχῆς) и да више не би био први међу Ромејима, но последњи.*³⁹⁵ Стога је Апокавк, као што смо рекли, непрестално настојао да осујети сваки покушај окончања непријатељстава и да га онемогући тиме што би убедио Ану Савојску лично или преко других особа, да тако нешто не треба чинити. У ту сврху, нашао је савезнике пре свега у личности патријарха Јована XIV Калекаса, кога је као што смо видели, убедио да ће га Кантакузин у случају свог доласка на власт заменити Григоријем Паламом, као и појединих других људи, попут Јована Гавале или Георгија Хумна, које је опет својим манипулацијама придобио за себе. Треба приметити и како Кантакузин, има изразиту тенденцију за делимичним аболирањем Ане Савојске од њеног дела одговорности за избијање грађанског рата и његово пролонгирање (што код Григоре није случај), приказујући је као изманипулисану особу која је поверовала обманама и интригама пре свега Алексија Апокавка и у нешто мањој мери патријарха Калекаса, као и других људи које су они окренули против њега.

Ипак, иако је Апокавк носио на души највећу кривицу за продужење рата, његова смрт од руке заточеника у тамници *Велике палате*, упркос очекивањима оних који су га убили, као што је познато, није зауставила сукоб. С тим у вези, Кантакузин и овог пута пребацује кривицу на своје противнике у престоници, конкретно, поред **патријарха Јована XIV Калекаса**, Апокавковог *наследника*, већ поменутог (тадашњег) **паниперсеваста Исака Асена**³⁹⁶, као и **мистика (тј. секретара) Манојла Кинама**³⁹⁷, у вези са којима каже једном приликом, *да су све они чинили, док је патријарх Калекас као и пре, имао удела у вођству.*³⁹⁸

³⁹⁴ Уп. Cant. II,iii,242-243, 261,269, 287-288, 335-336.

³⁹⁵ Cant. II,iii,400.

³⁹⁶ О титули *паниперсеваста* види : ODB, III,1570 ; Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 354-355. Такође погледај : L.Stiernon, *Notes de titulature et de prosopographie byzantines : sebaste et gambros*, REB 23 (1965), 222-243.

³⁹⁷ Када је реч о *мистицима*, погледај : R.Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantine : Le mystique, ὁ μυστικός*, REB 26 (1968),279-289 ; P.Magdalino, *The not-so-secret Functions of the Mystikos*, REB 42 (1984), 229-240 ; ODB, II,1431-1432. Ради пропографских података о иначе мало познатом мистику Кинаму, једној од ретких нама знаних личности која је у XIV веку носила ову титулу види : Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantine : Le mystique, ὁ μυστικός*, 286-287 ; PLP, no.11724.

³⁹⁸ Cant. II,iii,549.

Када је реч о улози других особа у избијању овог грађанског рата, вредно је напоменути да и код много каснијег Дуке, налазимо одређена сведочанства о томе (можда је исправније рећи, *наговештаје* или *алузије*), која премда потичу из пера историчара чија је изворна вредност о овим збивањима изузетно мала због хронолошке дистанце у односу на њих, свакако могу бити интересантна, тим пре што он, за разлику од Григоре и Кантакузина, главне узроке овог сукоба не види у властодржачким амбицијама Алексија Апокавка, већ у *мржњи* и *зависти* тих људи према Кантакузину. Штавише, као што смо већ имали и прилике да видимо, Дука о кривици Алексија Апокавка за отпочињање овог грађанског рата, ништа изричито ни не говори.³⁹⁹ Читава ствар се чини још занимљивијом, уколико се има у виду да је овај повесничар, користио *Римску историју* Нићифора Григоре приликом састављања свог наратива о овом сукобу, а где је Апокавкова кривица посебно апострофирана⁴⁰⁰, као и чињеница да је Дукин деда, Михаило, био Кантакузинов

³⁹⁹ Види горе.

⁴⁰⁰ Види напомену бр. 362. Међутим, ако се може рећи да је Дука за горе наведене догађаје користио Григорину *Римску историју*, онда остатак његовог наратива о овом сукобу свакако не оставља такав утисак. Пре свега, Дука у вези са овим грађанским ратом, наводи неколико грубих нетачности које у списима поменутог *homo universalis-a*, као уосталом ни цара-писца Јована Кантакузина, никако није могао да прочита. Прва од њих је свакако чињеница да Дука убиство Алексија Апокавка смешта такорећи на сам почетак сукоба, пре него што се Јован Кантакузин уопште и прогласио за цара ! По њему, тек након овог догађаја и покоља који је уследио над његовим присталицама, Кантакузин се одлучио на такав корак. Наиме, добро је познато да је Алексије Апокавк заиста страдао приликом посете тамници у којој су били затворене Кантакузинове присталице, но да се то није догодило на почетку рата, као што стоји у Дукиној историји, већ 11. јуна 1345. године ! Штавише, може се рећи да тај догађај представља увод у последњу фазу овог сукоба. Друга таква нетачност, односи се на Кантакузинов одлазак у Србију. Наиме, Дука тврди како је Јован Кантакузин *сместа* (*Εὐθέως*) по проглашењу сакупио трачке трупе и бегунце из престонице и отишао код српског краља. Као што је познато, Кантакузин није одмах отишао у Србију, већ тек почетком лета 1342. године, након неуспеха похода на Солун, када је његов положај у Византији постао неодржив. Трећа пак, тиче се Кантакузиновог савеза са Стефаном Душаном. Наиме, историчар у склопу свог излагања о овом конфликту не спомиње да је савез склопљен међу њима двојицом касније раскинут. Штавише, по њему српски војници су раме уз раме са ромејским и османским учествовали у *завршном* Кантакузиновом походу ка престоници. Добро је познато да је савезништво ове двојице владара било релативно кратког века јер је међу њима дошло до фактичног разлаза у априлу 1343. након што је Кантакузин заузео Верију, док је до коначног раскола дошло већ лета исте године. Поред тога, Дука даје противречне податке о узрасту Јована V у време избијања рата, с чим у вези дела Нићифора Григоре и Јована Кантакузина не остављају никакве недоумице. Говорећи најпре о плановима Јована Кантакузина да уда своју кћерку за младог царевића, који су, како он тврди, изазвали завист његових противника, Дука помиње да је Јован V у то време био *још млад* (*νέος ὢν ἔτι*), док га на другом месту, као што смо већ видели, приповедајући о посети делегације ожаложених након покоља над Кантакузиновим присталицама, назива *бебом једва способном да употребљава свој ум и језик у играма и муцању*. Заиста, Јован V јесте тада био веома млад али није био беба - имао девет година. Поред тога, Дука пропушта (изреком) да спомене и неке изузетно важне догађаје и личности овог доба, попут покрета зилота у Солуну, жестоких социјалних немира који су управо у то време захватили Царство, исихастичког спора који је овом сукобу дао и верску димензију или пак патријарха Јована XIV Калекаса, који је био један од најогорченијих Кантакузинових противника и члан намесништва које је владало у име малолетног Јована V Палеолога. Све

приврженик, интерниран у казамату *Велике палате*, на основу чега се може претпоставити, не сасвим без разлога, како је овај историчар могао да чује од њега штошта о Алексију Апокавку и његовој одговорности за настанак крвопролића међу Ромејима.

Наиме, тенденција у приказивању тих *других* људи као главних одговорних за овај грађански рати, практично се наговештава већ из речи које срећемо готово на самом почетку Дукине приповести о њему. Пишући о томе како је василевс Андроник III Палеолог, наводно, поверио Јовану Кантакузину намесништво над Царством и старатељство над својим малолетним сином⁴⁰¹, Дука у наставку резигнирано додаје : ... *Али зла срећа Ромеја посејала је мржњу и породила завист, јер онима који се највише истичу у врлини завиде највише (Ἀλλ' ἡ τῶν Ῥωμαίων οὐκ ἀγαθὴ τύχη μῖσος ἐνέσπειρε καὶ φθόνον ἀπέτεκε, καὶ γὰρ φθονοῦσι μᾶλλον τοῖς μᾶλλον ἐπ' ἀρετῇ προιοῦσιν).*⁴⁰² Овако нешто у даљем току Дукиног излагања постаје још уочљивије и може се приметити на више места. Најпре, говорећи о томе како је Јован Кантакузин намеравао да своју кћер уда за младог Јована V Палеолога, овај историчар тврди, да су *остали завидни чланови Синклита (οἱ δὲ λοιποὶ τῆς συγκλήτου φθονοῦντες)* због тога отишли код Ане Савојске, како би је наговорили да тако нешто не допусти.⁴⁰³ А потом, приповедајући о оном што се догодађало након што је Кантакузин, који је претходно наводно разрешен положаја регента због њихових сплетки⁴⁰⁴, са трупама под својом командом пошао из престонице у *Македонију (πρὸς Μακεδονίαν)* како би бранио границе Царства, Дука је карактеристично забележио да су *они који се хране*

су то догађаји и личности о којима и Нићифор Григора и Јован Кантакузин доносе прегршт података. Сем тога, треба скренути пажњу и на не сасвим нерелевантну чињеницу да Дука не спомиње ни једном речју претходни грађански рат вођен од 1321. до 1328. године, нити даје и најмањи наговештај о њему. Дакле, на основу горе наведених аргумената усудили би смо се да претпоставимо да је Дука користио Григорино историјско дело не зато што је желео да напише један непристрасан, *sine ira et studio* приказ поменутог грађанског рата (па макар он био и сумаран), већ само као неку врсту допуне за поједине епизоде, попут покоља Кантакузинових присталица у *Великој палати*, будући да је, његов првенствени циљ пишући о овим догађајима био да ослободи Кантакузина оптужби његових противника. Уп. са анализама колеге Никуа, што се тиче употребе Григорине *Римске историје* у Дукином спису, које нису несагласне са нашим закључцима : Νίσιου, *Το ιστορικό έργο του Δούκα*, 103-106.

⁴⁰¹ Подсећамо, Андроник III није одредио Кантакузина за регента малолетног Јована, већ је поменути само претендовао на ту позицију.

⁴⁰²Ducas, 41.

⁴⁰³Ducas, 41.

⁴⁰⁴Ducas, 41

завишићу пронашли прилику да Кантакузина оптуже за увреду величанства⁴⁰⁵ (*οἱ τὸν φθόνον τρέφοντες εὖρον εὐχέρειαν καὶ καθοσίωσιν κατ' αὐτοῦ πλάττουσιν*), представивши царици своје лажне оптужбе као истините.⁴⁰⁶ Том приликом, додаје још и то да су исти ти наговорили Ана Савојску да му заповеди да се врати у престоницу, планирајући да га заробе и ослепе уколико то учини, док би пак у супротном, његово одбијање искористили као тобожњи доказ својих оптужби.⁴⁰⁷ Говорећи затим о околностима под којима је Кантакузин одлучио да се прогласи за цара, Дука између осталог тврди да је он то учинио након што је претходно промислио о преврату царице и **Синклита, обузетих завишићу према њему, без икаквог разумног разлога и доказа о издаји** (*ἀναλογισάμενος τὰς ἐπαναστάσεις τῆς βασιλίδος καὶ τῆς συγκλήτου φθόνῳ φερόμενοι κατ' αὐτοῦ ἄνευ τινὸς εὐλόγου αἰτίας καὶ τῆς τυχούσης ἐπιβολῆς*).⁴⁰⁸ И напоследку, посредно правдајући Кантакузинову каснију одлуку да затражи помоћ од османског емира Орхана, Дука тврди да је он то учинио због тога што су му као царском регенту, кога је поставио покојни василевс Андроник, **Ромеји нанели неправду, лишили намесништва пошто су му позавидели, масакрирали његове рођаке и учинили бегунцем** (*ὡς ἀδικούμενος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὡς ἐπίτροπος ὢν τῆς βασιλείας τοῦ ἀποικομένου βασιλέως Ἀνδρονίκου καὶ Ῥωμαῖοι φθονήσαντες ἐξέωσαν αὐτὸν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ κατέστραξαν τοὺς αὐτοῦ συγγενεῖς κάκεῖνον φυγάδα πεποιήκαν*).⁴⁰⁹

Ипак, не треба превидети ни на још један готово узгредан податак у Дукином наративу, који се можда на први поглед не чини тако значајним, а судећи према коме је и сама Ана Савојска, иако обманута и изманипулисана од Кантакузинових непријатеља, имала и својих *личних* разлога да *уклони* великог доместика. Наиме, говорећи о томе како су Кантакутинови противници дошли код Ане Савојске како би је наговорили да не допусти удају његове кћери за младог царевића, овај повесничар бележи да је она као *Аламанка*⁴¹⁰

⁴⁰⁵ О деликту познатом као *увреда величанства* (*lesè majesté*), види уопште : M. Avenarius, *Maiestas (Crimen maiestatis)* у енциклопедији *Reallexikon für Antike und Christentum*. Band 23, Stuttgart 2010, 1135–1156. Интересантно је да само Дука спомиње да је Кантакузин оптужен за увреду величанства.

⁴⁰⁶Ducas, 43.

⁴⁰⁷Ducas, 43.

⁴⁰⁸Ducas, 49.

⁴⁰⁹Ducas, 59.

⁴¹⁰Назив *Аламани*, византијски историчари употребљавају обично за Немце. Очигледно га Дука овом приликом користи у неком другом значењу, будући да ја Ана Савојска била *италијанског* порекла.

желела да се њен син ожени девојком њихове (тј. аламански) крви (*ἐκ τῶν αὐτῶν αἱμάτων*), због чега је и (олако) пристала на њихове захтеве.⁴¹¹

*

Коначно, Лаоних Халкокондил за разлику од претходних историчара, доноси читаоцима једну сасвим другачију слику о узроцима овог сукоба. Наиме, судећи према ономе што аутор *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* пише, корен овог грађанског рата не лежи у Алексију Апокавку или неким другим Кантакузиновим противницима, већ у томе што је велики доместик, коме је покојни Андроник III Палеолог поверио старање над државом и намесништво током малолетства свога сина, одлучио да истог најпре маргинализује, а затим и лиши царског престола. На основу тога јасно је да Халкокондилов однос према Кантакузину није био позитиван, као и да га посматра као кривоклетника и узурпатора, који је легитимног владара лишио трона. О свему томе, сведоче следеће речи : *Али недуго затим пошто је краљ (sc. Андроник III) умро, Кантакузин је преузео власт на подстицај неких Грка који су били са њим. Иако није наудио дечаку и начинио га својим зетом, скрајнуо га је, надајући се да ће придобити Грке више на своју страну. Тако је Кантакузин лишио дечака трона и склопио брачни савез са Орханом и стекао [тима] моћног пријатеља и савезника.*⁴¹² Овом приликом, вреди рећи да се посебно чини занимљивим детаљ по коме се Кантакузин није одлучио сам на такав потез, већ на подстицај *неких Грка који су били са њим*. Наведено упућује на закључак како Халкокондил ипак није видео кривца искључиво у личности тадашњег великог доместика⁴¹³, већ и неким другим људима – све то свакако вреди упоредити са исказима осталих повесничара о улози других особа у избијање овог рата. Нажалост, будући да Халкоконди о овом конфликту ништа више не говори, друго није ни могуће рећи о његовим погледима на узроке истог.

⁴¹¹ Ducas, 41-43.

⁴¹² Chalco., I, 21-22.

⁴¹³ Овом приликом, могло би се поставити питање да ли је до Халкокондила стигао одјек приче о томе како су избеглице из престонице по свом доласку у Дидимотику потстицале Јована Кантакузина да се прогласи царем, о чему пишу и Григора, као и сам цар-писац ?

Византијска историографија и последице грађанског рата (1341-1347)

Након што је било речи о начину на који је византијска историографија посматрала узроке и поводе овог грађанског рата, рећи ћемо понешто и о начину на који је видела (можда је боље рећи, приказивала) његове последице. Пре свега, треба истаћи да је ово грађански рат о чијим последицама ромејски историчари XIV и XV века, посматрано у целини, највише извештавају. Томе пре свега доприносе Нићифор Григора и Јован Кантакузин, што није ни посебно необично, имајући у виду да је поменути сукоб, чији су били савременици и учесници, практично представља средишњу тему њихових историјских дела. Но, мора се рећи да се чини како је од та два списа, *Римска историја* Нићифора Григоре ипак драгоценији источник у том погледу, будући да су његова сведочанства, свеукупно посматрано, не само бројнија, већ и некако конкретнија у поређењу са онима које нам доносе *мемоари* цара-писца. *À propos* свега овога, склони смо томе да претпоставимо да је оваквом стању код Кантакузина, допринеле бар донекле, његове, већ наведене, *(само)апологетске* приповедачке тенденције и настојање да прећути (или бар ублажи) чињенице које му не иду на част, каквим је по свој прилици, сматрао и последице овог конфликта. Када је реч о последицама овог грађанског рата, одређене малобројне осврте налазимо и код Дуке, који, премда од неупоредиво мање изворне вредности, могу бити занимљиви имајући у виду чињеницу да су потекле из пера историчара који је о овим збивањима писао са временске дистанце веће од једног века. Нажалост, *Αποδείξεις ἱστοριῶν* Лаоника Халкокондила, имајући у виду изузетну краткоћу и непотпуност његовог екскурса о овом сукобу, не пружа нам чак ни толико.

*

Најпре, обратићемо пажњу на сведочанства општије природе у списима византијских историчара XIV и XV столећа, која указују на њихову свест о томе колико је овај сукоб, оставио тешке последице, како на њихове сународнике, тако и на само *Царство Ромеја*, као државу. Њих можемо пронаћи пре свега у делима ученог Нићифора Григоре, као и цара-писца Јована Кантакузина, услед чега иста (из разлога који су већ толико пута наведени) имају нарочиту тежину.

Када је реч о Нићифору Григори, можемо наслутити да је овај интелектуалац-повесничар био сасвим свестан погубности овог грађанског рата по Царство чији је поданик био, већ

на основу редова које читамо на самим почецима његовог излагања о свему томе. Ради се о једном детаља у оквиру Григориног извештаја о томе како се светина у византијским градовима, постакнута од стране Кантакузинових непријатеља, устремила на припаднике племићког staleжа⁴¹⁴, услед чега ћемо се и касније осврнути на њега. Посебно пажњу треба обратити на речи које стоје при крају пасуса, који ћемо овом приликом цитирати. *Када су дочекали дуго жељену прилику, Григора пише, проедри Византа (οἱ Βυζάντιοι πρόεδροι) послали су мноштво писама у сваку покрајну и град која су садржале анатему и одлучења (ἀνάθεμα καὶ ἀφορισμοὺς περιέχοντα) свих оних који су желели да буду Кантакузинови пријатељи и (sc.тима) истовремено подстакли сав народ и просту светину (πᾶν τὸ, τε δημοτικὸν ἐρεθίζοντα καὶ βάνανσον ὄχλον) против оних који су угледом и родом предњачили, да би их уклонили са пута и са лакоћом чврсто држали власт (ἵνα τῶν οὕτως ἐχόντων ἐκ μέσου γενομένων, εὐχερῶς αὐτοὶ τῆς ἀρχῆς ἐγκρατεῖς καταστῶσι)... Стога је за кратко време држава Ромеја свугде претрпела највећу и многострану штету (μεγίστη καὶ πολυειδῆς φθορὰ πανταχῆ), коју ниједна приповест не може укратко приказати (οἷαν οὐδεὶς ἐν βραχεῖ παραστήσαι δύναται λόγος).*⁴¹⁵

Нешто слично, можемо наслутити и на основу Григориних речи које налазимо у оквиру XV књиге *Римске историје*, недуго након завршетка излагања о самом крају овог сукоба. Ради се о Григориној критици на Кантакузинов рачун због његове неодлучности (дајући као супротан пример, енергично и одлучно наступање Алексија I Комнина)⁴¹⁶, која је по мишљењу овог свезнадара, само непотребно пролонгирала рат и тако учинила још тежим његове последице, од којих се, како сам увиђа, Царство није могло лако опоравити. Припремајући се, дакле, да прикаже својим читаоцима текст једног од писама које је Кантакузин упутио патријарху Јовану XIV Калекасу, Григора је, између осталог, са дозом горчине забележио и следеће : ... *Наиме, имао је (sc. Кантакузин) могућност да једним енергичнијим и војничкијим приступом учини одлуку о борби бољом и прикладнијом (ἐξὸν δια γρηγορήσαντι στρατηγικώτερον τρόπον κραταιότεραν ποιήσασθαι καὶ σπουδαιότεραν τὴν τοῦ ἀγῶνος κρίσιν), а не узалуд да троши време и наноси непотребну штету колико себи,*

⁴¹⁴ Када је реч о византијском племству, види следећи чланак у коме је у најопштијим цртама описан његов развој и наведена релевантна библиографија : *ODB*, I,169-170.

⁴¹⁵ *Greg.* II, xii, 614.

⁴¹⁶ О околностима доласка на власт Алексија I Комнина види уопште : *Острогорски, Историја*, 329-330.

*толико и ромејској држави (καὶ φθείρειν μὲν ἑαυτὸν, φθείρειν δὲ τὰ Ῥωμαίων οὐ δέον πράγματα), која паднувши на колена, није могла више да се нада да ће се лако уздићи на уобичајне позиције (ἐπὶ τῶν ἐπισημένων κρηπίδων ἐστήξειν).*⁴¹⁷

И Јован Кантакузин показује пуну свест о њиховој тежини, и слично као и код његовог ученог савременика, тако нешто се може уочити већ у првим редовима његовог излагања посвећеног овом сукобу. Наиме, ради се о речима, које смо већ и имали прилике да прочитамо у поглављу које се тиче перцепције овог конфликта у византијској историографији. Подсећамо, пошто се кратко осврнуо на теме које је обрађивао у претходне две књиге својих *мемоара*, цар-писац, започињући увод у своје излагање о овом унутар-византијском сукобу бележи и редове, који на један врло речит и језгровит, истовремено и помало театралан начин, осликавају његово схватање о томе **колико су последице овог грађанског рата биле тешке по Византијско царство, може се слободно рећи и готово фаталне**. Уосталом, то се могло и сасвим јасно видети са историјске дистанце са које је он писао ово своје дело и због чега се, како верујемо, превасходно и упустио у такав подухват⁴¹⁸, другим речима, како би одговорности за њих (посредно) пребацио на своје непријатеље. *Али онда*, бележи Кантакузин том приликом, *након смрти Андроника Млађег, избио је најгори, икад запамћени, рат Ромеја једних против других (τῶν πρόποτε μνημονευομένων τοῖς Ῥωμαίοις πρὸς ἀλλήλους πόλεμος) који је скоро (ὀλίγου δεῖν) све разорио и уништио, а имућно и велико царство Ромеја⁴¹⁹, учинио сасвим немоћним и сенком своје пређашње (sc. славе) (καὶ τὴν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν ἀσθενεστάτην καὶ ὥσπερ εἶδωλον ἀπέδειξε τῆς προτέρας).*⁴²⁰

На страницама који следе приказаћемо још два таква осврта, који су по својој садржини, као и контексту, како верујемо, интересантнији у односу на друге. Први од њих, премда врло кратак и уопштен, садржан у свега неколико речи, говори такође на веома упечатљив начин о тежини последица овог конфликта. Ради се о једном од сразмерно ретких директних

⁴¹⁷ Greg II,xv, 754.

⁴¹⁸ Уп. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II,319-320.

⁴¹⁹ Овом приликом треба рећи да Кантакузин помало претерује. Наиме, Византијско царство 1341. године није било ни велико ни имућно, поготово не када се упореди, на пример, са добом Македонске династије или епохом Комнина. Но, чињеница је да је Царство из овог грађанског рата изашло још слабије, чак и у поређењу са том и таквом Византијом из 1341. године, оставила је очигледно дубок утисак на Кантакузинове савременике и онима коме је наменио ово дело, што се одразило и у овим речима.

⁴²⁰ Cant. II,iii,12. Уп. Cant. III,iv, 8

Кантакузинових осврта на њих, који се за разлику од претходног, налази у четвртој књизи његове *Историје*, штавише, (поново) на самом њеном почетку. Наиме, започињући излагање у овој, иначе последњој, књизи свога волуминозног дела, Кантакузин бележи и речи у којима се још једном врло јасно огледа његова свест о томе колико су последица овог грађанског рата биле страшне по Византинце и њихово Царство. Заправо, на основу њих можемо закључити да су оне биле толико погубне, да су га готово довеле на руб пропасти, будући да је *такав рат Ромеја једних против других*, како он том приликом бележи, *беснео током пет година и да су таква многа и тешка зала (sc. Ромеју) једни другима учинили, да је то готово довело до уништења Ромејске државе (ἔξ ὧν ὀλίγου δεῖν ἀνατραπῆναι συνέβη τῆν Ρωμαίων ἡγεμονίαν).*⁴²¹

Најзад, као последњи осврт ове врсте, издвојили бисмо речи које се строго узев не могу приписати самом Јовану Кантакузину, већ патријарху Јовану XIV Калекасу, што је у почетку и изазвало недоумицу, да ли да их уопште уврстимо у рад или не. Међутим, будући да се налази у тексту његове *Историје* и да је самим тим њен део, одлучили смо да ипак то учинимо, тим пре што је поново реч о једном кратком и успутном осврту, који упркос овој чињеници, заједно са другим освртима такве врсте, несумљиво доприноси општем утиску код Кантакузинових читалаца о свеукупној озбиљности и катастрофичности последица овог сукоба. Ради се речима које налазимо у наводном писму, које је поменути поглавар цариградске цркве (1344) упутио Кантакузину преко изасланика у склопу преговора који су се водили између њега и престоничког регентства о закључењу мира (о чему бити више речи касније), а чију нам садржину управо он доноси. Реч је о писму, које је по замисли Алексија Апокавка, који је иначе *саветовао* патријарха Калекаса при његовом састављању, имало за циљ да покаже како је Кантакузин заправо онај који не жели мир, тиме што би поставило пред њега захтеве за које је било познато да их неће моћи прихватити. Патријарх Калекас је у писму, које је саставио тобоже у име целог намесништва, затражио од Кантакузина ни мање ни више но да се одрекне царског достојанства и повуче у приватан живот, обећавши му за узврат, издржавање из државне благајне за њега и његову породицу. Овом приликом, архијереј се постављајући овакве захтеве и оптужујући уједно Кантакузина за узурпацију и изазивање грађанског рата, дотакао и његових тешких последица, следећим

⁴²¹ Cant. III,iv,1,8. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 34-35.

речима : ...*Тиме си постао (sc. Кантакузине) кривац за многе и велике несреће Ромеја, такве да њихову величину никад ни становници најудаљенијих крајева света нису спознали...*⁴²²

*

Поред уопштених сведочанстава који указују на свест ромејске историографије о погубности овог грађанског рата по Византију у целини, на страницама њених дела можемо пронаћи и она која су конкретније природе. У том смислу, најпре ћемо посветити пажњу онима која указују да је овај трагичан сукоб имао за последицу непријатељска освајања на рачун Царства, као и пустошења и страдања његових житеља, која су она са собом неизбежно донела. Конкретно, ради се о експанзији Срба, Бугара и наравно Турака, који су се на разне начине окористили крвопролићем међу Ромејима.

Када је реч о Григори, најпре ћемо се осврнути на она места у његовом делу, која показују да је овај полихистор посматрао српска освојења на рачун Византије, као последицу реченог крвопролића међу Ромејима. Наиме, на тако нешто можда најбоље указује место, где Григора на врло речити и упечатљив начин, представља читаоцима своје историје освајања Стефана Душана на такав начин. Конкретно, ради се о пасусу које смо већ у оквиру нашег излагања делимично цитирали и анализирали из другог угла, а који ћемо овог пута приказати у целости. ***Краљ, господар Трибала, није се заситио уживајући (κόρος οὐκ ἦν ἐντρύφωντι) у устанку Ромеја једних против других (ταῖς Ῥωμαϊκαῖς κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων στάσεως),*** пише најпре, овај учени историчар, ***наиме, мислио је да је ово најповољнији тренутак за његову похлепу и најлепши дар судбине. Стога се попут пожара непрестално ширио на градове и земље Ромеја које су се налазиле пред њим, покоривајући их, пошто никог није било ко би се супроставио његовим нападима.***⁴²³ Да би затим, можда још речитије, ставио до знања и да је посезање поменутог српског владара

⁴²² Cant. II,iii,446.

⁴²³ Да је Стефан Душан у својим освајањима на рачун Византије за време грађанског рата (1341-1347) наилазио на релативно слаб отпор, чему и овај детаљ из Григориног излагања иде у прилог, одавно су уочили бројни истраживачи. Овом приликом, свесно ћемо упутити на дела тек неколицине њих : К.Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 212 ; Острогорски, *Историја*, 487 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 95.

за царском титулом⁴²⁴, такође посматрао као (индиректну) последицу овог ужасног грађанског рата : *Наиме, Византинцима (sc. Цариграђанима-њиховој врхушки), који не само да су прећутно мислили, већ су тако и говорили, било је много драже да предају (sc. Стефану Душану) све до Христопоља, него да то Кантакузин запоседне. Кантакузину то никако није било по вољи (sc. напредовање Стефана Душана), али пошто је био закупљен војнама против сународника (περισπωμένω δ' ὄμιος ἐς τὰς ἐκ ὀμοφύλων μάχας), није налазио времена (sc. за одбрану угрожених области). Због тога је (sc. Стефан Душан) осим Солуна све од Христопољских кланаца поробио, укључујући велики и диван град Сер... Стога је краљ, превазишавши у моћи самог себе, заузео веома поносан став, будући да је веровао да се ништа не може одупрети нити његовој снази, нити владарској власти у областима које су преостале Ромејима све до самог Византа (sc. Цариграда), те је себе прогласио царем Ромеја ...*⁴²⁵

Још једно место које врло упечатљиво показује не само да је Нићифор Григора сматрао српска освајања на рачун *Романиде* за последицу овог грађанског рата, већ и страдања својих сународника, представљају речи, које овај интелектуалац-историчар приписује Јовану Кантакузину, наводно изречене током његове посете свом сину Матији у јесен 1347. године⁴²⁶, који се тада налазио у Дидимотици. Наиме, пошто је Матија био љут јер након очеве победе у недавном грађанском рату, није добио царску титулу која му је према византијским државно-правним схватањима припадала као најстаријем царевом сину, што су додатно подстицали и људи из његове околине, убеђујући га да је запостављен у односу на Јована (V) Палеолога, Кантакузин је покушао да умири незадовољство свог сина. У ту сврху, најпре је к њему послао своју супругу и његову мајку Ирину, да би затим и лично отишао код њега, намеравајући да му саопшти своју одлуку да му додели на управу област

⁴²⁴ У вези са реакцијом савременика на посезање Стефана Душана за царском титулом : М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана, I, Београд 1951, 87-118, нарочито 91-115.

⁴²⁵ Greg. II, xv, 746-747. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI, 265-270.

⁴²⁶ Овом приликом вреди рећи да Григора пружа један драгоцен хронолошки податак за датирање ове посете Јована Кантакузина свом сину Матији у Дидимотици. Наиме, овај полихистор бележи да је Јован Кантакузин кренуо из престонице пут Дидимотике после појаве на небу звезде Арктура (Μετὰ δὲ τὰς τοῦ Ἀρκτοῦρου ἐπιτολὰς ἄρας) (уп. Greg. II, xvi, 813), која је видљива средином септембра, на основу чега Г. Острогорски смешта овај догађај у јесен 1347. (Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 25 (= *Сабрана дела*, IV, 464) ; *ВИНЈ*, VI, 274 n.132)

од Дидимотике до *предграђа Христопоља*.⁴²⁷ Тако, објашњавајући свом прворођеном сину разлоге одлуке да му додели на управу поменућу област, али не и царске инсигније, већ *само* достојанство *мање од царског али више од свих других*, Јован Кантакузин се наводно, осврнуо и на тешке прилике у коме се налазило Царство након недавно завршеног грађанског рат, рекавши у вези са њима и следеће речи од значаја за нас : *Видиш како је држава Ромеја сасвим доведена у шкрипац ? Једино нам је трачка земља, непроходна и дивља, (sc. остала) приступачна. Неколицина градова у њој је са муком очувала остатке ромејског (sc. народа). Па чак и они (sc. су остали) без предграђа...и раздвојени међусобом великим ненасељеним просторствима... Престаћу више да набрајам трагедије унутар (sc. наше државе), до којих су нас довео устанак једних против других (кат' ἀλλήλων πολύχους ἐπήνευκε στάσις) ; она се чини настањена пре сенкама житеља него ли житељима. Нажалост, такве су сада наше прилике и тако је непомирљив грађански устанак (ἐμφύλιος καὶ δυσπαραμύθητος στάσις), покренут од стране мојих прогонитеља, (sc. пружио прилику) не само безвредним да највишу власт (sc. доведу) у уобичајни *неред и бруталност* (οὐ μόνον μεγίστας τοῖς φαυλοτέροις πέρεσχεν ἀρχὰς εἰς ἐθισμόν ἀταξίας ὁμοῦ καὶ τραχύτητος), већ је у великој мери повећао снагу наших иноплемених непријатеља у односу на нас. Како би другачије Трибал (sc. Стефан Душан) поставиши моћнији у односу на нас (μέγας καθ' ἡμῶν ὁ Τριβαλλὸς) као набујала*

⁴²⁷ Податак да је Матијина апанажа допирала до предграђа Христопоља, необично важан за одређивање тадашње границе између Душановог царства и Византије, срећемо само код Григоре. Природно, његов значај су уочили и бројни истраживачи, о чему види детаљније : *ВИНЈ*, VI, 274 n.132. Међу њима је наравно и Острогорски који је на основу њега, као и једног српског записа у коме стоји да је Стефан Душан *освојио грчку земљу до Морунца града званог Христопољ*, сматрао, супротно увреженом мишљењу у историографији, да се и сам овај град налазио у границама српске државе, док се њена граница налазила код кланаца источно од њега. (Г.Острогорски, *Христопољ између Срба и Византинаца*, Зборник ФФ 8-1 (1964), 334 ; *ibidem* , *Серска област*, 25—27 (= Сабрана дела IV, 465)). О поменутом запису : Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, бр.89. С тим у вези, вреди рећи и да је Пол Лемерл имао посебно схватање о том питању, сматрајући да је Христопољ припадао Византији, али да се налазио под посебном управом Јована Кантакузина. (P.Lemerle, *Philippes et la Macédoine Orientale à l' époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, 200 n.3) Када је реч о Матијиној апанажи уопште : J. W. Barker, *The problem of appanages in Byzantium during the palaeologan period*, *Byzantina* 3 (1971), 111 ; Љ.Максимовић, *Генеза и карактер апанажа у Византији*, ЗРВИ 14-15 (1973),134 ; *ИСН*, I, 543 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 110 ; *ibidem*, *The Reluctant Emperor. A biography of John Cantacuzene, Byzantine emperor and monk, c.1295-1383*, Cambridge University Press 1996, 88-89. О Христопољским кланцима који су били познати још у антици, представљајући границу између Тракије и Македоније : Ф. Папазоглу, *Македонски градови у римско доба*, Скопје 1957, 297.

река далеко прешао своје границе и већ поплавио велики део Ромејског царства и сада претио да преплави (sc. остатак) ?⁴²⁸

Са друге стране, као и Григора, тако и Кантакузин, ставља до знања својим читаоцима да је као последицу овог сукоба посматрао **освајања Срба на рачун Царства, али не само њих, већ такође и Бугара**. Штавише, рекло би се да својеврсни наговештај овога, можемо и код Кантакузина уочити већ из уводног дела излагања, који се односи на збивања у његовом табору у праскозорје овог грађанског рата, након што му је из престонице наложено да распусти трупе и забрањено напуштање Дидимотике. Приликом разговора које је Кантакузин тим поводом водио са присутним члановима Синклита и својим војним командантима⁴²⁹, поменути су га, како он тврди, *као једним гласом и једном мишљу (μῆ καὶ γλώττη χρώμενοι καὶ γνώμη)*, наговарали да посегне за круном, управо како би спречио да дође до српских и бугарских освајања на штету Византије. Усудило би смо се да кажемо да је овде готово сасвим извесно реч о месту апологетског карактера (чији је значај, узгред, већ уочен од стране других истраживача)⁴³⁰, рекли би смо, не и превише убедљивом, које би требало да увери Кантакузинову читалачку публику, не само да је он на наговор поменутих угледника огрнуо пурпур, што би му, вероватно дало у очима читалаца и неку врсту *легитимитета* (или пак допринело истоме)⁴³¹, већ и да је заправо једним таквим потезом желео да спречи оно што се у ствари касније догодило, то јест да су иза овог његовог чина стајале *добре намере*. Наиме, пишући претходно о томе како су ови великодостојници изјавили да би им било драже да заврше у *Хаду*, него да живе као робови Алексија Апокавка, *човека који није ништа бољи од било кога из гомиле*⁴³², Кантакузин

⁴²⁸ Greg. II,xvi, 816-817. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI, 275.

⁴²⁹ Кантакузин, најалост, не доноси њихова имена. (Уп.Cant. II,ii,144-161)

⁴³⁰ О томе погледај детаљније : *ВИНЈ*, VI, 363 n.30.

⁴³¹ Подсећамо, будући да није било званичне одлуке о томе, Кантакузин је свој *легитимитет* заснивао пре свега на наводним жељама Андроника III у време када се налазио готово на самрти (1330) да буде заштитник његове удовице и деце у случају да му се нешто догоди, као и тврдњи да му је овај василевс у наредним годинама више пута предлагао да постане његов савладар.(уп.Cant.I,ii,464-470 ; Cant.II,iii,35-36). С тим у вези, Bosch, *Kaiser Andronikos*,181 сматра да, уколико су тачне Кантакузинове тврдње да је Андроник желео да га именује за савладара или наследника, да се то могло догодити само 1330. године. У прилог истинитости ових Кантакузинових тврдњи Nicol, *The Family of Kantakouzenos*,no.22, 44 n.29 наводи речи из једне независне хронике из 1352. године. Узгред, про-Кантакузиновски оријентисан и много каснији у односу на ове дођаје историчар Дука, изгледа да је једини (византијски) извор који даје Кантакузину званичну титулу *ἐπίτροπος*, уз турског песника Енверија који је своје податке о томе очигледно црпео из неког (данас изгубљеног) извора наклоњеног Кантакузину (Nicol, *The Family of Kantakouzenos*,no.22, 44 n.29).

⁴³²Cant. II,ii,153.

затим бележи и следеће речи, путем којих су га они наводно упозорили оно што ће се догодити, уколико не прихвати борбу : ... *Стога ће једни од нас свом својом снагом одмах повести рат, свако на челу свог града и своје војске, док ће други заједно са њиховим градовима прећи делом Александру, цару Миза, делом Стефану, владару Трибала, зато што нам је боље да живимо под варварима⁴³³, којима владају династије, него да робујемо онима које смо до јуче презирали.*⁴³⁴ *Биће то рат не само вођен између нас (οὐ πόλεμος μόνον πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν) у коме ће сви једни другима грабити и односити имовину, већ ће и спољни непријатељи ништа мање, ако не и више него ми, уништавати земљу Ромеја. Тако ће доћи до пропасти целог ромејског царства, и то не само многих градова и војске, већ ће и непријатељи присвојити велике приходе, због чега ће се они, који су и пре били једнаки нашим, повећати, док ће се ромејски смањити. Штавише, постоји опасност да чувено Царство Ромеја коме су се у целом свету дивили, потпуно буде уништено и од стране Миза или других још горих варвара поробљено (Μυσοῖς ἢ ἀλλοῖς δὴ τισι χεῖροσι βαρβάροις δουλεύσει)....*⁴³⁵

Наредно такво место, које би смо издвојили како због детаља које садрже, тако и због свог контекста, односе се на 1344. годину и предлог групе великодостојника на челу са тадашњим великим логотетом Јованом Гавалом царици-удови Ани Савојској о закључењу мира са Јованом Кантакузином. На несрећу Ромеја, Апокавк је практично успео да обесмисли ову мировну иницијативу, будући да му је пошло за руком не само да убеди царицу да је не прихвати, већ и чак самог Јована Гавалу да промени став. Патријарх Калекас пак, помогао је Апокавку при свему томе и штавише, водећи се његовим упуствима, саставио писмо Кантакузину којим му је поставио као услове мира оно за шта се добро

⁴³³ Када је реч о тумачењу ових редова, вреди поменути да га Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 286-287, узима као доказ да је наш цар-писац веома држао до владарског угледа самог по себи, будући да је овом приликом нагласи да су премда варвари, Стефан Душан и Иван III Александар ипак били владари, док пак Т. Teoteoi, *La conception de Jean VI Canzacuzene sur l'Etat byzantin vue principalement à la lumiere de son Histoire*, *Revue des etudes sud-est europeennes* 13 (1975), 176 наводи и ово место у прилог својој тврдњи да Кантакузин не карактерише доследно све околне народе као варваре, већ и да понекад, прихватајући стварне прилике свога доба, одустаје од такве праксе. (ВИНЈ, VI, 363 п.30)

⁴³⁴ Уп. прев. ВИНЈ, VI, 363. Узгред, податак да су ромејски великодостојници били наводно спремнији да предају градове Србима и Бугарима него својим сународницима, говори врло речито о стању у коме се налазило византијско друштво тог доба. (уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 33). Ипак, усуђујемо се да кажемо, да би према овом податку ипак требало имати извесне резерве, с обзиром на Кантакузинове приповедачке тенденције.

⁴³⁵ Cant. II,ii,154-155.

знало да ће бити неприхватљиво за њега-одрицање од царске титуле и повлачење у приватан живот, што би се у његовом случају могло изједначити са признањем пораза. Као изасланици који су имали задатак да воде разговоре са Кантакузином и однесу речено писмо, одређени су испред царице, члан Синклита Георгије Пепагомен, као и извесни Синадин, док су пак испред патријарха Калекаса, односно цркве, послати митрополит града Филипа и сакеларије Кавасила.⁴³⁶

У разговорима који су потом уследили, Кантакузин је, између осталог, правдао своје поступке пребацујући одговорност за избијање грађанског рата и несреће које су због тога задесиле ромејску државу и народ, на престоничку врхушку, пре свега Алексија Апокавка и патријарха Јована XIV Калекаса. Пишући о тим разговорима са изасланицима цариградског намесништва, Кантакузин се, поред осталог, осврће на српска и бугарска освајања и пустошења, ставивши поново веома јасно до знања својим читаоцима да их је доживљавао као последицу овог конфликта. Конкретно, овакве осврте цара-писца срећемо у говору који је, како тврди, одржао пред поменутих посланицима, након што је сазнао да га становници Сера, који до недавно, такорећи, нису хтели ни да чују за њега, притиснути српском опсадом сада позивају у помоћ. Том приликом, Кантакузин је најпре рекао : *Видите каква је несрећа овај рат за Ромеје постао ? Трибали су већ све градове Запада довели под своју власт и плашим се да ће у случају да рат буде дужије трајао, цела Македонија бити освојена. Наиме, већ њен не мали део поседују (ἤδη γὰρ οὐκ ὀλίγας ἔχουσι)...*⁴³⁷ А затим, настављајући своје обраћање, Кантакузин се, критикујући понашање престоничке врхушке у овом рату, изнова дотакао српских и бугарских освајања следећим речима : *И градове сте изгубили - или су предати Бугарима, да би сте их имали као*

⁴³⁶Нажалост, идентификација чланова ове делегације није потпуно сигурна. Тако, када је реч о Георгију Пепагомену, P. Schreiner, *Eine griechische Grabinschrift aus dem Jahr 1186. in Corridonia*, JÖB 20 (1971), 158 га идентификује са истоименом познатом личношћу из прве половине четрнестог века, која је у ово време обављала дужност *благајника јавног трезора* (ταμίας τῶν κοινῶν χρημάτων) (уп. PLP, no.22358). Што се тиче Синадина, који је учествовао у овом посланству, није могуће одредити на ког члана породице се тачно мисли. (уп. C.Hannick-G.Schmalzbauer, *Die Synadenoι. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie*, JÖB 25 (1976), 145 no. 40) У вези сакеларија Кавасиле, верује се да се ради о Михаилу Кавасили, сакеларију цркве Св.Софије у Цариграду, а не Нилу, каснијем солунском архиепископу и Кантакузиновом адресату са почетака и краја његових *мемоара*. (уп. H.-G.Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 780; Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 2901). О Михаилу Кавасили погледај : PLP, no. 10101. У вези са свиме овиме детаљније : ВИИЈ, VI,468-469 n.356

⁴³⁷ Cant. II,iii,75,470. Уп.прев. ВИИЈ, VI,471 ; Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 34.

*савезнике против мене*⁴³⁸, или су поробљени од стране Срба. Преостали пак, између мене и вас подељени, налазе се у стању унутрашњих немира и пропадају (ἐφ' ἑαυταῖς στασιάζουσι καὶ διαφθειρόμεναι), док су споља од наше стране опседани и поробљавани (τὰ δ' ὑφ' ἡμῶν ἔξωθεν πολιορκούμεναι καὶ ἐξανδραποδιζόμεναι), подносе највеће ужасе и будући да су доведени у највећи шкрипац, веома мало се разликују од оних које је непријатељ освојио.⁴³⁹

Потом, након што је објаснио изасланицима тежак положај у коме се налази Византија, истакавши да млади престолонаследник није дорастао да води државу у таквим околностима, док ни његова мајка није у стању да се ухвати у коштац са свим тим недаћама, послао је у Сер свог човека од поверења Јована Хрисоверга⁴⁴⁰, као и изасланство српском краљу да га подсети на заклетве које му је својевремено дао. Затим је отпустио и посланике регентства са својим одговором назад у престоницу. Стефан Душан је у међувремену дигао опсаду, будући да су становници Сера изјавили да се потчињавају Кантакузину, док покушај измирења са намесништвом (очекивано) није успео.

Ипак, српски краљ није занавек одустао од Сера и већ лета 1345. поново се појавио под његовим зидинама.⁴⁴¹ Говорећи о тим данима, када су се становници овог града поново нашли у тешком положају, услед чега се у њему појавила међу племством и *про-српска* струја⁴⁴² која је заговарала предају, Кантакузин је на самом почетку своје наратије о свему томе, забележио и речи, које још једном указују да је српско ширење на рачун Византије, посматрао као последицу овог грађанског рата : ***Очекујући да ће рат који је код Ромеја беснео потпуно разорити њихову земљу, (sc. Стефан Душан) се мало старао о***

⁴³⁸ Још раније је уочено да Кантакузин често оптужује своје противнике да су Србима и Бугарима предавали градове и области. (уп. *ВИНЈ*, VI,470 п.360)

⁴³⁹ Cant. II,iii,471.

⁴⁴⁰ У вези са Јованом Хрисовергом : *PLP*,по. 31116.

⁴⁴¹ У историографији не постоји сагласност око прецизнијег датума овог новог Душановог напада на Сер. Тако, примера ради, Т.Флоринский, *Южные Славяне и Византия. Во второй четверти XIV вѣка*, II, С.Петербург 1882, 101-102, каже тек толико да се српски краљ 1345. године поново појавио под Сером, док *Историји Византии*, III, Москва 1968, 146 само кратко наводи да је Јован Кантакузин са својим савезницима Селџуцима кренуо према Серу августа 1345, који су Срба опсели. Сулис пак(*The Serbs and Byzantium*, 25) сматра да се Стефан Душан окренуо Серу и југоисточној Македонији непосредно након битке код Стефанијане. Једино С.Новаковић, *Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан*, Глас САН 36 (1893), 35 прецизније одређује да је српски краљ поново опсео Сер почетком јуна 1345. (уп.*ВИНЈ*, VI,477 п.389).

⁴⁴² О постојању групе ромејских великаша наклоњених Стефану Душану у граду Серу, Кантакузин доноси драгоцене вести. Штавише, наводи да се на њиховом челу налазио ни мање ни више но Манојло Асен (о њему види : *PLP*, по.1505), стриц његове супруге Ирине. Узгред, неки моменти са почетака српске власти у Серу, показују да се Стефан Душан касније пристојно одужио овим великашима за такво њихово држање. У вези тога види више : *ВИНЈ*, VI,478-479 п.391-396 (где је дата и релевантна библиографија).

*испуњавању споразума са Кантакузином и заузимао је и друге ромејске градове. И Сер је опседао, толико времена да су становници запали у велику оскудицу, надајући се да ће град ускоро заузети.*⁴⁴³ Међутим, пошто је чуо да му се приближава Кантакузин са својим турским савезницима, уз чију помоћ је претходно поразио Момчила у бици код Перитеориона (7. јуна 1345)⁴⁴⁴, Стефан Душан је поново подигао опсаду. Но, како се испоставило, тадашњи српски краљ није имао претераног разлога за страх, пошто је Кантакузин ипак одлучио, наводно упркос свом неслагању, а на инсистирање турских заповедника, да промени правац и крене ка Цариграду, будући да се пронела вест да је Алексије Апокавк убијен.⁴⁴⁵ Стога, Стефан Душан није морао још дуго да чека на остварење овог свог циља и крајем септембра исте године успео је да запоседне Сер, након чега се и убрзо прогласио *царем Срба и Грка*.⁴⁴⁶

И Дука, такође, показује свест да је овај крвави сукоб међу његовим сународницима довео до јачања других народа на штету Византије, апострофирајући посебно успон српске државе и присвајање царске титуле од стране њеног владара.⁴⁴⁷ Штавише, као што ћемо видети, рекло би се да речи овог писца не само да показују поменуто, већ и на неки начин осликавају његове опште погледе на свет, као и извесне *византиноцентричне* ставове које је у том смислу гајио.⁴⁴⁸ Наиме, Дука тврди да су *несреће Ромеја, свакодневни нереди и грађански ратови учинили да их (sc. Ромеје) варвари и хорде надјачају (Αἱ γὰρ δυστυχίαι τῶν Ῥωμαίων καὶ καθημερινὰ ἀλλεπάλληλαι ταραχαὶ τοὺς βαρβάρους καὶ ἀγελαίους ὑπερέχοντας αὐτῶν πεποιήκασιν)*, додајући затим да се тако и *владар Срба усудио да присвоји моћ (ὁ τῶν Σέρβων ἀρχηγὸς ἐτόλμησεν ἀναδύσασθαι κράτος)* и себе назове *κράλης*

⁴⁴³ Cant. II,iii,534-535. Уп.прев. ВИНЈ, VI,477-478.

⁴⁴⁴ Наиме, емир Умур, боравио је почев од пролеће 1345.године у Тракији, заједно са сином лидијског емира Сарухана, Сулејманом, на челу трупа које су наводно бројале 20.000 коњаника. (уп. ВИНЈ, VI,480 n.401 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*,no.22,59 ; Lemerle, *Emirat d'Aydin*, 204-211)

⁴⁴⁵ Ипак, Кантакузин није могао да заузме Цариград, јер су га његови турски савезници управо тада напустили и повукли се у Малу Азију. Наиме, Саруханов син Сулејман је изненада умро, а емир Умур је означен као кривац за његову смрт, због чега је Умур морао неодложно да се врати у Анатолију како би изгладио односе са Саруханом. (Nicol, *The Family of Kantakouzenos*,no.22,59-60 ; ibidem, *The Reluctant Emperor*, 72-74 ; ИСН,1,523)

⁴⁴⁶ У вези са заузимањем Сера и Душановим проглашењем за цара види раније дату литературу.

⁴⁴⁷ У вези с тим на који начин византијски историчар Дука пише о Србији види М.Николић, *Српска држава у делу византијског историчара Дуке*, ЗРВИ 44 (2007), 481-488.

⁴⁴⁸У вези са тиме види : Красавина, *Мировоззрение*, 104-105.

(тј. *кралъ*), што по њему на грчком значи *βασιλεύς*, то јест цар.⁴⁴⁹ *À propòs*, поменутих *византиноцентричних* ставова овог историчара, о њима у пренесеном смислу свакако говори и још једна његова реченица, која се надовезује на потоњу приповест о склапању савеза између Јована VI Кантакузина и Стефана Душана. Алудирајући на користи које је српски владар стекао тиме, Дука је, између осталог, карактеристично забележи да се *као и обично, када је дебело и тешко спуштено (sc. Византија), лако и мршаво (sc. Србија) у вис диже (καὶ γὰρ, ὡς ἔθος, τὸ ὀγκῶδες καὶ βαρὸν ταπεινωθέν, τὸ κοῦφον καὶ λεπτὸν εἰς ὕψος αἴρεται)*.⁴⁵⁰

*

Поред тога, ромејски историчари који приповедају о овом сукобу, такође су представили као једну од његових последица, турска освајања и пустошења византијске територије. Од свих сведочанстава о томе која срећемо у њиховим делима, рекли би смо да она у *Римској историји* Нићифора Григоре, остављају можда и најдубљи утисак. Овом приликом, свесно ћемо се ограничити само на два од њих, која су по нашем мишљењу, најречитија. Прво, јесу речи овог историчара које смо већ цитирали и анализирали из другог угла, а на основу којих можемо видети да су исти са собом носили не само **уништење усева, страдања села и њихових житеља**, већ и била **један од узрока глади која је завладала у то доба међу Ромејима**. Наиме, надовезујући се на екскурс о збивањима у Трапензунтској царевини која су претходила доласку на престо тамошњег владара Михаила Комнина (1344-1349)⁴⁵¹, овај историчар бележи : *У то време Византинци (sc. Цариграђани), као и већина ромејских градова у Тракији трпели су оскудицу жита. Наиме, пошто су Ромеји били заокупљени грађанским ратовима (τῶν γὰρ τοῖς ἐμφυλίοις περιωμένων πολέμοις) Турци из Азије су некажњено са мојерама и тријерама (μονήρεςσι καὶ τριήρεςσι) прелазили у Тракију, често предузимајући нападе баш када је жито било зрело. Палили су села, одводили стоку,*

⁴⁴⁹ Ducas, 49-51.

⁴⁵⁰ Ducas, 49-51.

⁴⁵¹ Ради се о наставку Григориног извештаја о превирањима у Трапезунтском царству након смрти цара Василија Великог Комнина (1340). О тим догађајима, као и онима који су претходили, види детаљније : Ђ. Janssens, *Trébizonde en Colchide* [Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres XL], Bruxelles 1969, 101-109. (где су дати и друга релевантна литература и извори). О томе како Григора пише о збивањима у овој царевини на обали Понта : С.П.Карпов, *Трапезундская империя в византийской исторической литературе XIII-XV вв.*, ВВ 35 (1973), 159-160.

*робили мушкарце и жене, и чинили најгора дела (τὰ χαλεπώτατα). Стога, земља је остајала ненасељена и необрађена - ово је био један од разлога глади међу Ромејима...*⁴⁵²

О недаћама који су Ромеји трпели услед турских упада за време овог грађанског рата, Григора можда још и упечатљивије говори на другом од поменута два места у којем, надовезујући се на своју приповест о проглашењу Стефана Душана за цара, поред осталог каже : *Персијске снаге, међутим, прелазиле Хелеспонт сво време из Азије, као са својих сопствених пашњака и имања, на друга која припадају њима (καθάπερ ἐξ οἰκείων ἐς οἰκείας νοιὰς καὶ ἐπαύλεις). Дању и ноћу, попут дивљих звери, често су изводили нападе на трачке градове, пљачкајући их (sc. за свој рачун), понекад изговарајући се да су Кантакузинови савезници. У сваком погледу, градови су трпели и сви су Ромеји били у тешком положају. А злехуди Трачани нису имали нити јармове, нити стада, нити и један плуг са волом, којим би ратари могли да праве бразде у земљи и добијају неопходно дневно следовање за (sc. свој) стомак (τὸν ἡμερήσιον καὶ ἀναγκαῖον ἐκπορίζονται δασμὸν τῆ γαστρί). Због тога је земља била необрађена и сасвим опустела од људи...*⁴⁵³

И код цара-писца, наравно, налазимо сведочанстава која турске походе (и страхоте које су их пратиле) приказују као последицу овог грађанског рата, с тим да су она у односу на Григорина, мање бројна, мање садржајна, често посредна и штавише, неретко писана у (само)апологетском тону. Склони смо томе да помислимо да је оваквом стању допринела, барем делимично, чињеница да је управо Кантакузин био тај који се за време овог рата (али и касније), обилато користио њиховом помоћу. Какогод било, она које би смо издвојили, како због детаља које садрже, тако и због контекста, односе се на већ раније поменуте догађаје из 1344. године и преговоре које су вођени између писца ових *мемоара* и представника цариградског регенства о окончању сукоба, а којима је он (очекивано) посветио прилично велику пажњу.⁴⁵⁴ Штавише, прво од њих налазимо већ у уводу Кантакузинове приповести о овим збивањима, када је крајем те године⁴⁵⁵, подсећамо, група

⁴⁵² Greg. II, xiii, 683.

⁴⁵³ Greg. II, xv, 747-748

⁴⁵⁴ У вези са овим преговорима између Кантакузина и цариградског регенства : Nicol, *The Reluctant Emperor*, 70-71 ; Радић, *Време Јована V*, 150-151.

⁴⁵⁵ Што се тиче прецизнијег датовања овог посланства, постоје различита мишљења. Тако, Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 2901, датира га у зиму 1344/45. тачније фебруар 1345.године, полазећи од Григориног податка да је изасланство стигло код Кантакузина две године пре његовог уласка у Цариград (Greg.II,xv,776) Међутим, Ж. Дарузес датира ово посланство у крај септембра или почетак октобра 1344. године, верујећи да

великодостојника на челу са тадашњим великим логотетом Јованом Гавалом саветовала царици-удови Ани Савојској да закључи мир са њим. Наиме, пишући претходно о томе како је његов син Матија одолео нападима Момчила, који је, као што је познато, током овог рата подржавао час једну, час другу страну⁴⁵⁶, монах Христодул се затим осврће на збивања у престоници и поменути иницијативу Јована Гавале и његових истомишљеника. Објашњавајући укратко разлоге које су их подстакли на тако нешто, Кантакузин је том приликом забележио и следеће речи, које показују да су један од њих била управо и освајања која су *Персијанци*, то јест Турци, остварили на штету *Романије*. *Поглавари у Византу* пише Кантакузин, *који су били подређени великом дуксу (Οἱ ἐν Βυζαντίῳ δὲ μετὰ τὸν μέγαν δοῦκαν τῶν πραγμάτων ἑφοροί), увидели су међутим, да је Ромејска држава у опасност да се распадне на небројене делове. Многи велики градови били су под Мизима и Трибалима, читава Тракија (sc. била је) поробљена од стране Персијанаца, а чак и они градови који су преостали, претпостављало се да ће страдали не мање од становника села и да ће у ужас и толику несрећу бити бачени (καὶ ἐν δεινῷ τὴν τηλικαύτην συμφορὰν τεθέμενοι)...⁴⁵⁷*

Но, као што смо рекли, Апокавк је практично обесмислио ову мировну иницијативу, будући да је успео не само да убеди царицу да одустане од споразума са Кантакузином, већ и самог Јована Гавалу, док је пак патријарх Калекас, водећи се његовим упутствима, саставио писмо путем којег је поставио Кантакузину неприхватљиве услове за окончање непријатељстава. Описујући, тако, јалове расправе које је потом водио са изасланицима регентства, Кантакузин бележи и речи које представљају добар пример његових настојања да кривицу за увлачење Турака у овај братоубилачки рат, пребаци на своје противнике у Цариграду, тврдећи да су управо они први посегли за њиховом помоћи. Наиме, полемишући са члановима изасланства о свему томе, Кантакузин је, између осталог, рекао : *Нису ли градове они (sc.цариградска влада) предали Мизима, као и драговољно уступили Трибалима?*⁴⁵⁸

Григора рачуна године по индиктима и сматрајући да је прогон Паламита који је отпочео новембра 1344. године, изазван недавним неуспехом ових преговора 1344. године. (J. Darrouzes, *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. V. Les actes des patriarches, Fase. I. Les registes de 1310 à 1376*, Paris 1977, 194, no. 2248).(ВИНЈ, VI, 468 n.354)

⁴⁵⁶ О Момчилу и његовим активностима погледај раније дату литературу .

⁴⁵⁷ Cant. II,72,437. Уп.прев. ВИНЈ, VI,468 ; Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, 33.

⁴⁵⁸ Још раније је уочено да Кантакузин често оптужује своје противнике да су Србима и Бугарима предавали градове и области. (уп. ВИНЈ, VI,470 n.360)

Нису ли они први Ромејима натоварили на врат варваре (sc. Турке) који су пљачкали и робили Македонију као непријатељску ? Нису ли читаву Тракију честим ратовањима учинили пустом? Нису ли јуче и прекључе пустошили Мору⁴⁵⁹ зато што је мени потчињена? Нису ли учинили да пресахну сви државни приходи ? Нису ли од војске један (sc. део) као непријатељски сами уништили, а други као сумњив занемарили, па је и то мало (sc. што је од војске) преостало, јадно и ништавно?... Да би одбио надирење Мизе и Трибале, а будући да са преосталом ромејском војском не могу да им се супроставим, из нужде позивам варваре (sc. Турке) као савезнике, као што сам у осталом научио од њих (sc. цариградске врхушке).⁴⁶⁰

Најзад, код Дуке такође налазимо једно место које показује врло јасно да је и овај историчар посматрао турска освајања као једну од последица сукоба о коме је реч. Штавише, Дука нам том приликом и ставља до знања колико су она била погубна, не само по Ромеје, већ и друге народе, што је са историјске дистанце на којој је писао, свакако могао да види још боље и јасније него ли Нићифор Григора и Јован Кантакузин. Сувишно је рећи да управо та чињеница чини ово место још и занимљивијим. Наиме, овако нешто би се могло закључити из једне реченице у којој Дука недвосмислено показује својим читаоцима да је поменути грађански рат *отворио врата османском продору на Стари континент*. Према мишљењу овог историчара, Бог је путем тога што је *стегнуо срце и поделио царство Ромеја, довео Турке који су уништили сву земљу под руком Ромеја и не само (σκληρόναντος τὴν καρδίαν αὐτοῦ τοῦ διχοστατῆσαι τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων καὶ διὰ μέσου τούτων εἰσάξει τοὺς Τούρκους τοῦ καταφθεῖραι πᾶσαν γῆν Ῥωμαίων τὴν ὑπὸ χεῖρα καὶ οὐ μόνον Ῥωμαίων), већ и Трибала (sc. Срба), Миза (sc. Бугара), Алванита (sc. Албанаца), као и сваког другог западног народа (ἀλλὰ καὶ Τριβαλλῶν καὶ Μυσῶν καὶ Ἀλβανιτῶν καὶ παντὸς ἄλλου δυτικοῦ ἔθνους).*⁴⁶¹ Узгред, наведена Дукина тврдња да су турски продори на територије других народа, ни мање ни више, но казна за њихове *сталне побуне против Ромеја (διὰ τὰς συνεχεῖς*

⁴⁵⁹ Почев од XIII века, назив *Мора* је означавао област у источним Родопима, која је обухватала горњи ток реке Арде, која се улива у Марицу код Адријанопоља (дакле, западно од овог град) и Дидимотике, односно северно од приморске области Волерона. У старијим изворима, ова област је била позната под називом Ахридос. (уп. Новаковић, *Струмска област*, 29 ; Asdracha, *La region des Rhodopes*, 148-154) О томе види и : *ВИНЈ*, VI,469 n.358.

⁴⁶⁰ Cant. II,iii,74,460-461. Уп.превод : *ВИНЈ*, VI,469.

⁴⁶¹ Ducas, 49.

ἀντάρσεις κατὰ Ῥωμαίων)⁴⁶², само још више осликавају његове *византиноцентричне* погледе на свет.

*

Осим тога, ромејски историчари, конкретно Григора и Кантакузин, показују да су као једну од последицу овог грађанског рата, посматрали јачање Ђеновљана и њиховог утицаја у Царству. Тако, Григора недвосмислено ставља до знања да је као последицу овог, као у осталом и претходног сукоба међу својим сународницима, видео снажење уплива *Лигуријске републике* на збивања у Византији, посредством њене колоније Галате, која је помагала час једну, час другу зараћену страну. Према томе што овај интелектуалац-историчар бележи, ђеновљанско јачање се манифестовало, не само у ширењу територије и утврђивању поменуте колоније у предграђу Цариграда, већ и њеном економском јачању (на рачун Царства). Наиме, пошто је претходно направио дигресију о смрти свог великог противника Григорија Паламе, овај полихистор се враћа на тему свог излагања и том приликом бележи следеће речи, које смо већ цитирали и анализирали из другог угла, а на основу којих можемо доћи до наведеног закључка : *Последници тврђаве по имену Галата искористили су једну незнатну згоду, коју им неочекивано, донела судбина, као повољну прилику. То је био раздор двојице царава Андроника, или пре апостасија младог против свога деде и поново једну другу (sc. апостасију) коју је после смрти обојице (sc. Андроника) Кантакузин против младог цара и мајке подигао (αὐτῆς δευτέρας, ἢν τεθνηκότων ἐκείνων κατὰ τοῦ νέου βασιλέως καὶ τῆς τοῦ νεοῦ μητρὸς ὁ Καντακουζηνὸς κεκίνηκεν). Они (sc. житељи Галате) су свакојаким и разноврсним лукавствима, прво једне па онда друге (παντοδαποῖς καὶ ποικίλοις δόλοις ἐκείνους μὲν πρότερον, τούτους δ' ὕστερον), засипали обећањима која су била згодна у тим временима, то јест, одлукама (sc. о пружању) великих количина новца, савезничке помоћи и томе слично. А да не помињем тобожње претње (sc. једних против других) које су измишљали (δῆθεν ὀφέλαινον τὰς ἀπειλὰς), против којих убеђивање понекад није налазило лако простора. Час су се приближавали једној страни, час опет другој, увек варајући једну или другу наизменично, што вољно, што невољно, када би околности времена чиниле потребним промену пута речи и дела (τὸν δρόμον τῶν ἀνηκόντων λόγων καὶ πράξεων). У том процесу*

⁴⁶² Ducas, 49.

*они су неочекивано проширили своју територију (ἐκ πάνυ τι εὐτελοῦς τε καὶ χαμαιζήλου περιοχῆς ἐκτείναντές), која је исправа била невелика и скромна, утврдивши је прво дрвеним зидом и дубоким шанцем, а затим са високим, чврстим и неосвојим зидинама.*⁴⁶³.

У вези са јачањем Ђеновљана на рачун Царства током овог и претходног грађанског рата веома су индикативне и следеће речи овог свезнадара, које се налазе на почетку његовог наратива о каснијем сукобу између Византије и њихове колоније Галате (1348-1349), а које садрже податке који су често навођени приликом илустровања (пре свега, економског) пропадања Царства на Босфору.⁴⁶⁴ *Испочетка им је (sc. Ђеновљанима) допуштено само, пише тако Григора, да изграде неколико неугодних кућа на том месту (sc. у Галати), али су са временом тајно уздизали ка великој слави и моћи. Наиме, када су цареви устајали једни против других због власти (τῶν γὰρ βασιλέων, συμβᾶν οὐτωσί πως, στασιάζοντων κατ' ἀλλήλων ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς)*⁴⁶⁵, *док је ромејска држава због тога била уздрмана и у веома тешком положају, они су тајно и лукаво прилазили час овима час онима, обећавајући савезништво и пружање оружја и мноштва војника са земље и мора. Тако, не само да су неприметно лишили Византинце (sc. Цариграђане) њиховог богатства и скоро читавог прихода од поморске трговине, већ и прихода од царина који су доносиле богатство у царску благајну. Тако су њихови годишњи приходи од царина били 200.000, док су они код Византинаца били једва 30.000 златника.*⁴⁶⁶ *Због тога су постали надобудни и веселили се слабости Византинаца из дана у дан (μεγαλοῦχοῦμενοι τε καὶ τῆς τῶν Βυζαντινῶν ἀσθενείας ἡμέραν ἐξ ἡμέρας καταρχοῦμενοι). Подигли су двоспратне и*

⁴⁶³ Greg.III, xxxvii, 552-553. О начину на који су Ђеновљани искористили прва два грађанска рата, као и њиховом уплићању у исте, види горенаведену литературу.

⁴⁶⁴ Свесно ћемо навести само неколицину од мноштва радова чији су аутори регистровали ове податке : Zakythinos, *Crise monétaire*, 83 ; Charanis, *Internal Strife*, 224 ; Острогорски, *Историја*, 489 ; N.Oikonomides, *Hommes d' affaires grecs et latins à Constantinople*, Paris 1979, 46 ; И.Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована Палеолога (1392-1448)*, Београд 1984, 17 ; M.Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge 1985, 157 ; Радић, *Време Јована V*, 143-144.

⁴⁶⁵ Да ли овај детаљ указује да је Григора и овај конфликт, као и претходни грађански рат, почео у једном моменту посматрати као сукоб међу царевима око власти, иако се у супштини то не може рећи за њега ? Уп. са погледима Григоре и других историчара на овај сукоб, који смо анализирали у релевантном поглављу.

⁴⁶⁶ Р.Радић не искуључује могућност да је овај податак кариканан, то јест да Григора овом приликом донекле претерује. (Радић, *Време Јована V*, 144). Но, иако је можда помало претеран, мишљења смо да он вероватно није предалеко од истине и да одражава очајно стање у коме су се налазили византијски приходи од царина. У вези са овим податком, треба напоменути да се чини да Григора, попут осталих Ромеја XIV и XV столећа, подразумева под златницима искључиво млетачки дукат, будући да византијски новац помињу под другим именима, од којих је најчешће перпер. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 17 п.9)

*троспратне куће и присвојивши још више (sc. земљишта) зидали су на узвишеним местима куле, против којих се због висине тешко могло борити, као и дуге зидине околне. Уз то, копали су шанчеве и (sc. градили) утврде (ὄχυράματα) које су претећем непријатељу чиниле тешко приступачним улаз.*⁴⁶⁷

Када је реч о Ђеновљанском утицају, Кантакузинова сведочанства су чак и понешто конкретнија, приказујући као последицу губитак Хиоса (1346). Тако нешто се може, мада опет посредно, најпре закључити из Кантакузинове приповести о том догађају након осврта на збивања у околини Смирне и борбама које су тамо вођене између Ајдинског емира Умура и западне антитурске коалиције, са којима је овај догађај уско повезан.⁴⁶⁸ Наиме, јуна 1346. један од њених учесника, Ђеновљанин Симоне Вигњозо, заузео је готово читав Хиос са изузетком главне тврђаве на острву, која је пак подлегла нападачима крајем лета (тачније 12.септембра) исте године. Након тога, велики успех сам по себи, који је представљало запоседање овог богатог острва, познатог по мастици, *најбољој на свету* како су тврдили савременици⁴⁶⁹, који је иначе, имала широку примену, нарочито у медицини, Симоно

⁴⁶⁷ Greg. II,xvii, 841-842.

⁴⁶⁸ Уп.извештај Н.Григоре о томе : Greg. I,xv,765-766. Наиме, Ђеновљани се заправо нису помирили са губитком *острва мастике*, како су Хиос понекад звали на Истоку, који се од времена Андроника III (1329) поново налазило у византијским рукама, након четврт века власти Ђеновљанске породице Цакарије -подсећамо, Андроник II је *уступио* ово острво Бенедету Цакарији 1304.године,након што га је он насилно запосео, под условом да овај номинално призна његову врховну власт. Тако, Мартин Цакарија, који је постављен на чело савезничке флоте, иначе наследник поменутог Бенедета Цакарије, залагао се код папе Климента VI, приликом припрема за поход антитурске коалиције на Смирну, да крсташке снаге, најпре заузму Хиос, како би тобоже добиле чврсто упориште за даље операције. Но, поменути папа, који је желео да задржи добре односе са Царством због будућих преговора око уније, није прихватио овај предлог. У вези са судбином овог острва, са разлогом се може претпоставити да је чињеница да је Ана Савојска понудила њиховом ривалу Венецији да купи ово острво, само још више учврстила Ђеновљане у намери да запоседну Хиос. (Радић, *Време Јована V*, 74, 148-149, 161- 162) Када је реч о заузимању Хиоса од стране Симонеа Вигњоза погледај детаљније : W.Miller, *The Genoese in Chios 1346-1566*, English Historical Review 30 (1925), 418-432 (=Essays 298-313) ; P.Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island 1346-1566*, I, Cambridge 1958, 86-105 ; Nicol, *The Last Centuries*, 226 ; Balard, *La Romanie Génoise*, I, 122-124 ; M.Balard, *Les Grecs de Chios sous la domination Genoese au XIVe siècle*, BF 5 (1977), 5-8 ; Радић, *Време Јована V*, 161- 162. Што се тиче антитурске коалиције и основног тока њених борби са Турцима, види уопште : Радић, *Време Јована V*,148-149 (где је дата и опширнија библиографија).

⁴⁶⁹ Радић, *Време Јована V*,74-75. О томе види детаљније књигу К.Симонопулоса који доноси бројне занимљиве детаља из сведочанстава арапског историчара и географа Израил Игн Али Абулфенди, француског доминиканца Жоржа од Северака, као и немачког духовника Гулиелмуса од Балдензела који су посетили ово острво током двадесетих и тридесетих година четрнестог столећа : Κ.Σιμωνοπούλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333.μ.χ.-1700. (Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός. Εκκλησία και οικονομική ζωή από τά περιηγήτικα χρονικά)*, Αθήνα 1972, 239-240.

Вињози је додатно увећао заузимањем Старе и Нове Фокеје 18.односно 20.септембра.⁴⁷⁰ Наиме, након што је укратко описао како су становници престонице овог острва, града који такође носио име Хиос, упркос својој храбрости и жестоком отпору, подлегли *Латинима* (тј. Ђеновљанима), услед оскудице, глади и изостанка помоћи, овај цар-писац у наставку додаје да, *док је Хиос био опседнут, царица је била је веома ожаловљена, али није могла да пошаље никакву помоћ – наиме, није имала нити довољно новца да пошаље флоту равну латинској, нити је имала доброг заповедника, који би био дорастао ситуацији. (καὶ τὸν διοκῆσοντα καλῶς καὶ ὡς προσῆκε τὰ πράγματα οὐκ εἶχε) Наиме, сви Ромеји који су били од угледа (ἀξιόλογοι), били су бачени у тамницу.*⁴⁷¹ На основу овога да се закључити како Ана Савојска није била у могућности да пошаље помоћ острвљанима, како због недостатка *способног кадра* (зато што су сви људи од угледа, будући готово искључиво Кантакузине присталице, утамничени), тако и финансијске оскудице, коју је овај сукоб донео Византијском царству. Ипак, овај чин, као што је познато, није могао остати без реакције, поготово ако се узме податак да су приходи са Хиоса у царску благајну, доносили наводно стодвадест хиљада перпера⁴⁷², мада је она, рекло би се, нанела само још већу штету Византији. Наиме, немајући кога да другог пошаље, Ана Савојска се обратила италијанском кондотијеру Андреју Фочолатију⁴⁷³, који је сазнавши за пад престонице острва, окренуо своје бродове натраг и запленивши успут једну ђеновљанску трговачку лађу, уплови у цариградску руку на очиглед становника Галате, који су одговорили блокадом града, што је довело до прекида снабдевања и појаве глади међу житељима престонице.⁴⁷⁴ Сувишно је рећи да је ова чињеница само олакшала посао Кантакузину, чији је улазак у Цариград неколико месеци касније, становништво престонице дочекало са олакшањем, упркос томе што му није било наклоњено на почетку грађанског рата.

У вези са губитком Хиоса, Кантакузин доноси још једно изричитоје, премда знатно краће сведочанство, које указује да је он посматрао губитак овог острва, као последицу овог грађанског рата, а налазимо га у четвртој књизи његове историје у склопу приповести о каснијем сукобу између Византије и Галате.⁴⁷⁵ Том приликом, објашњавајући читаоцима

⁴⁷⁰ Радић, *Време Јована V*,162.

⁴⁷¹ Cant. II,iii,583.

⁴⁷² Cant. I,ii,380. Уп. Радић, *Време Јована V*,75 ; Nicol, *The Last Centuries*, 176.

⁴⁷³ О овом човеку, који су у литератури понекад погрешно среће под именом Георгије, види : *PLP*, no.29559.

⁴⁷⁴ Радић, *Време Јована V*,162.

⁴⁷⁵ У вези са овим сукобом види раније дату литературу.

узроке овог конфликта, које види у ђеновљанском непријатељству према Ромејима и њиховој спремности да прекрше заклетву кад год би им то доносило корист (као што се показало и за време владавине Андроника Млађег)⁴⁷⁶, Кантакузин затим, пре него што ће наставити своје излагање о непосредном узроцима овог сукоба, додаје и да су Ђеновљани *после Андроникове смрти, када су Ромеји били заокупљени грађанским ратом, напали и освојили Хиос, без да су и размишљали о заклетви и споразуму са царицом Аном.*⁴⁷⁷

*

Осим тога, можемо рећи да су као последицу овог трагичног сукоба, ромејски историчари, поново Нићифор Григора и Јован Кантакузин, приказали опадање, како сеоског, тако и градског становништва Византије, као и општу беспарицу у Царству. Рекло би се да Григора на најупечатљивији начин ово показује у речима које се односе на стање у којем се Византија нашла током последњих година овог сукоба. На основу њих не само да поново можемо видимо да је овај конфликт донео са собом не само **глад и друге небројене недаће Ромејима**, већ такође и **финансијску беду**⁴⁷⁸, **уз опадање, не само сеоског, већ и градског живља**. Наиме, говорећи о свему томе на врло речит начин, након осврта на пад дела куполе цариградске Свете Софије услед земљотреса маја 1346.године⁴⁷⁹, овај историчар између осталог бележи : *...Земља, тако рећи, била је необрађена и незасејана ; била је велика оскудица у храни као последица ратних похода, које је некад предузимао један, некад други непријатељ. У исто време, није било начина да ико набави новац од било кога - нити мали човек, чиме код да се бавио, нити владари, пошто нису могли сакупити новац кроз порезе. Градови су били празни (κενοῦμένας τὰς πόλεις) : неки (sc. становници) су се одселили у стране земље, док су их други напустили у очају.*⁴⁸⁰ С тим у вези, након краће дигресије. Григора се поново враћа на ову тему и још опширније осврће

⁴⁷⁶ Кантакузин овом приликом алудира на догађаје у Фокеји и на Лезбосу који су представљали повод за византијску интервенцију 1335/36. Наиме, тада је господар Фокеје Доменико Катанео, чији је претходник Андрео Катанео 1329. поново признао врховни суверенитет Византијског царства након победоносног исхода ромејских операција на Хиосу, прекршио је споразум и штавише напао и освојио Лезбос (вероватно у јесен 1334). О тим догађајима погледај детаљније : Т.Флоринский, *Андроник Младший и Иоанн Кантакузин*, Журнал Мин.Нар.Просв.204 (1879), 133-136 ; Nicol, *The Last Centuries*,179 ; Радић, *Време Јована V*,98.

⁴⁷⁷ Cant. III,iv,11,68.

⁴⁷⁸ У вези са последицима овог грађанског рата на финансије и економију Византије у целини, види поред осталог : Zakythinis, *Crise monétaire*,92-96.

⁴⁷⁹ Види горе.

⁴⁸⁰ Greg. II,xv, 751-752.

на суморне прилике које су владале у ромејским градовима тог доба, пишући том приликом : *Сада, пак, као да је нека објава прошла кроз све градове Ромеја (Νῦν δ' ὡσπερ ἐξ ἑνός τινος αὐτομάτου κηρύγματος, διαδρανόντος ἀπάσας πόλεις Ῥωμαίων), нико није носио светлу одећу, нити мушкарац нити жена, већ су сви носили црну, неко због изненадног губитка, неко услед жалости због судбине државе, народа и патњи својих сународника. Држава Ромеја као да више није имала нити један град или градску заједницу (ὡς μὴ πόλει καὶ πολιτείᾳ τὰ Ῥωμαίων εἰσικέναι πράγματα), већ је подсећала на слике изнемоглих, који један другом и извикују патњу своје душе, коју ником не престаје да доноси садашња зла судба Ромеја.*⁴⁸¹

Утиску о финансијској беди у коме се нашла византијска држава још више доприносе Григорине речи које се односе на прославу венчања Јована V Палеолога и Јелене Кантакузин с краја маја 1347. године⁴⁸², где је уместо златног и сребрног прибора уобичајног за такве прилике на царском двору, коришћен дрвени, керамички и глинени, док су уместо правог накита, коришћене јефтине имитације од стакла, будући да је прави крунидбени накит још августа 1343. Ана Савојска заложила у Венецији ради позајмице у

⁴⁸¹ Greg. II,xv, 752-753.

⁴⁸² У вези са тачним датумом венчања Јована V Палеолога и Јелене Кантакузин постоје приличне недоумице у историјској науци, будући да извори пружају различите датуме. Наиме, Григора тврди да се оно догодило седмог дана након његовог крунисања, што би значило 28.маја, будући да он крунисање смешта у 21.мај (Greg.II,xv, 791), као што чини и једна од кратких хроника. С друге стране, сам Кантакузин смешта венчање у осми дан након његовог крунисања, које он пак, како је утврђено, погрешно сместио у 13.мај (Cant.III,iv, 29) (будући да је патријарх Исидор, који га је крунисао, устоличен тек 17.маја), што би значило да се оно одиграло 21.маја. Још већу забуну, прави и чињеница да једна од кратких хроника, иначе прилично поуздана, ставља датум овог венчања у 24.мај. (Schreiner, *Kleinchroniken*, 85 no. 48c) Стога, када је реч о овом питању, мишљења у историјској науци су прилично подељена. Тако, примера ради, Д.Никол, опредељује се за 28.или 29.мај (Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 65,135-136), док пак П.Шрајнер, предлаже 24. поводећи се за податком који доноси наведена кратка хроника, с тим да допушта могућност да се то догодило и 28.маја, као што произилази из податка који доноси Григора (Schreiner, *Kommentar*, 271). Ван Дитен, сматра да би под извесним условима могао да дође у обзир и 27.мај. (van Dieten, *Geschichte*, III,378-380 n.487) С друге стране, Милер, наводи као могуће датуме 24, 27. и 29.мај (T.Miller, *The History of John Cantacuzenus (Book IV) : Text, Translation and Commentary*, The Catholic University of America 1989, 271), док Радић сматра да у обзир долазе само 24. и 28.мај. (Радић, *Време Јована V*, 169 n.20). Што се тиче 27.маја, Радић и Ван Дитен, допуштају могућност да је преписивач хронике начео грешку написавши уместо 24. (κδ') 27.мај (κζ'). (Радић, *Време Јована V*, 169 n.20 ; van Dieten, *Geschichte*, III,379 n.487). Лично, склони смо томе да уз најнужнији опрез дамо извесну предност датовању који произилази из Григорине историје (уколико је већ за податак из Кантакузинових *мемоара* утврђено да је нетачан),будући да се ради о савременику ових догађаја,иако смо мишљења да се овај датум, барем за сада, не може утврдити са апсолутном сигурношћу.

износу од 30.000 дуката за покривање текућих ратних трошкова.⁴⁸³ С тим у вези, поново можемо јасно видети да овај историчар поменуто стање посматра као последицу управо окончаног грађанског рата, мада не само њега, већ такође и среброљубља Ане Савојске и Алексија Апокавка. О свему томе, Григора са горчином пише : *У то време царски двор је трпео такво сиромаштво да није било нити једне чиније или чаше од злата или сребра (sc. на овој прослави), већ су неке биле од дрвета, а преостале од керамике и глине (ἀλλ' ἔνια μὲν καττιτέρινα, τὰ δ' ἄλλα πάντα κεραμεῖα καὶ ὀστράκινα). ...Не желим да спомињем да су на овој свечаности царске дијадеме и хаљине које су великим делом састављене од злата и драгог камења, биле делом од позлаћене коже, какве кожари понекад праве, а делом од стакла, које сија различитим бојама. Било је додуше, такорећи спорадично (σποράδιην εἰπεῖν), нешто мало правог драгог камења и сјајних бисера, који нису варали очи.⁴⁸⁴ А затим додаје и кључне речи за нас : *Тако су старо богатство и сјај ромејске државе нестали, потпуно збрисани и отекли (ἔρρει), да сад неможемо без срама приповедати о томе. Узроци овог и несреће били су пре свега, жестина и забуна грађанских ратова (τῶν ἐμφυλίων στάσεων φορά τε καὶ σύγχυσις), што је са једне стране учинило лаким преврат постојећих новчаних прихода, а са друге, проналажење и смишљање трошкова који нису постојали (ῥάστη δ' ἢ τῆς οὐκ οὐσης δαπάνης εὕρεσις καὶ ἐπίνοια) ; друго, среброљубље и манија за златом у уму царице Ане и Алексија Апокавка (τὸ φιλόργυρον τε καὶ χρυσομανὲς τῆς γνώμης τῆς τε βασιλίδος Ἄννης καὶ Ἀλεξίου τοῦ Ἀποκαύκου), који су се изговорајући се потребама похода против Кантакузина богатели на злочиначки начин (πλουτεῖν κακοτρόπως), обема рукама смишљено излачећи дуго времена из царских разница скупоцене предмете. Наиме, тајно присвојивши одабрани део њих, продавали су их другима (προσποιοῦμενοι γὰρ ἑτέροις πιπράσκειν τὰ μὲν αὐτῶν αὐτοὶ κατ' ἐκλογὴν ἐσφετερίζοντο λάθρα). Међутим, продавали су**

⁴⁸³ Сасвим очекивано, о овој чувеној византијско-млетачкој трансакцији говоре многи истраживачи у својим радовима. Упутићемо на само неке од њих : Zakythinios, *Crise monétaire*, 92, 99 ; Nicol, *The Last Centuries*, 204-205 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 18 ; Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, 230 ; D.Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural Relations*, Cambridge University Press 1988, 259-260 ; Радић, *Време Јована V*, 143-144. Као што је добро познато, Византија никад није успела да скупи новац, исплати дуг и врати заложени царски накит, који је остао заувек у ризници цркве Св.Марка. Ову чињеницу су Млечани користили да би вршили притисак на царску власт, подсећајући византијске владаре, приликом закључења сваког новог трговинског уговора на овај дуг, иако је сама сума за финансије републике Св.Марка, била без значаја. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 18)

⁴⁸⁴ Greg. II, xv, 788-789.

*то и са циљем, како су они и сами повремено говорили, да Кантакузин уколико би кренуо на Визант и преузео царску власт, не би имао новца на располагању...*⁴⁸⁵

Ипак, рекло би се да посебно дубок утисак о свему томе остављаја један детаљ из Григориних речи које се непосредно наслањају на горечитиране, а које се тичу призора који је Јован Кантакузин наводно затекао у државној благајни одмах по завршетку овог грађанског рата. Наиме, пишући о томе, он између осталог каже : *Због тога је кад је Кантакузин дошао, цела царска ризница била потпуно празна, (тако да) осим ваздуха и прашине, и такорећи, Епикурових атома*⁴⁸⁶, *није се могло ништа наћи у њој...*⁴⁸⁷

И Кантакузин је такође као једну од последица овог сукоба индиректно приказао и **новчану оскудицу**⁴⁸⁸, што се може закључити на основу неколико места у његовим *мемоарима*. Ипак, овом приликом приказаћемо само на оно најупечатљивије и чини се најнепосредније сведочанство о томе, које се налази у четвртој и последњој књизи Кантакузинове историје. Конкретно, ради се о детаљима из увода у приповест нашег цара-писца о чувеној скупштини житеља Цариграда, коју је он сазвао убрзо након свог крунисања, крајем маја 1347. године, како би наговорио житеље престонице, да у складу са својим могућностима приложе новац ради обнове ратне флоте.⁴⁸⁹

Наиме, на основу речи које следе, не само да можемо можда најлакше закључити да је Кантакузин као последицу овог грађанског рата и страховитих разарања која је претрпела Византија током његовог трајања, приказао финансијску беду, већ такође и **војну немоћ**⁴⁹⁰, као и **губитак угледа код суседних народа** проистеклих из ње, што га самим тим чини још интересантнијим за нас. Наиме, започињући своју приповест о поменутој скупштини, Кантакузин је између осталог, написао : *Сада је цар увидео да је држава Ромеја страшно упропаштена због грађанског рата и презрена од стране својих суседа*

⁴⁸⁵ Greg. II, xv, 789.

⁴⁸⁶ О хеленистичком филозофу Епикуру (341-270 п.н.е.), његовом учењу, као и појму *атома* : A.A. Long, D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge University Press (1987), I, 25-157 ; *OCD*, 532-534.

⁴⁸⁷ Greg. II, xv, 790.

⁴⁸⁸ Уп.нпр. : Cant. II, iii, 25, 154 ; II, iii, 74, 460-461. Уп.са сличним местима код Григоре : Greg. II, xv, 751-752 ; II, xv, 788-790 ; III, xxviii, 178-179.

⁴⁸⁹ У вези са овом скупштином погледај детаљније : Zakythinos, *Crise monétaire*, 93-96 ; Nicol, *The Last Centuries*, 227-228. *ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, no.22, 68 ; *ibidem*, *The Reluctant Emperor*, 95-96.

⁴⁹⁰ Уп. Greg. III, xxviii, 178-179.

(*καταφρονουμένην ὑπὸ τῶν περιούκων*), а схватио је такође да није кадра да брани своје због недостатка новца, јер је „новац тетива рата“, како је неко лепо приметио. Није био у стању да изађе у сусрет трошковима нити из приватних средстава нити из јавне благајне зато што је царска благајна била празна, а није било ни прихода од пореза зато што је земља била потпуно уништена у рату (*καὶ μήτε οἴκθεν ἔχων χορηγεῖν, μήτε ἐκ τῶν δημοσίων τά τε γὰρ κειμήλια ἀνάλωται πάντα τὰ βασιλικά*).⁴⁹¹ Ипак, иако је Кантакузин успео да приволи становнике Цариграда да приложи новац за обнову морнарице, упркос снажном противљењу одређених група људи који су се обогатили током недавно завршеног рата (нарочито банкара и мењача)⁴⁹², његови напори су се напоследку показали узалудним, будући да је новообновљена флота доживела пораз у судару са Ђеновљанима из Галате почетком марта 1349. године, чиме је уједно пропао и последњи озбиљан покушај обнове византијске моћи на мору.⁴⁹³

À *propòs* војне немоћи Византије, код Григоре, налазимо један детаљ са готово самог почетка његовог излагања о потоњем сукобу између Јована V Палеолога и Јована Кантакузина (1352-1354), који показује да је овај историчар, као последицу грађанског рата који је претходио, видео и њу, будући да, како речито тврди, они који су желели да владају нису могли да заштите нити себе нити своје поданике без стране војне потпоре. Тако, након што је укратко описао како је Јован Кантакузин заузео Адријанопољ, како би помогао свом сину Матији који се налазио опседнут на градском акропољу (тј. горњем граду, тврђави) Григора у уводу своје наратије о бици код Дидимотике (1352), објашњава својим читаоцима

⁴⁹¹ Cant. III,iv,5, 33.

⁴⁹² Nicol, *The Reluctant Emperor*, 95

⁴⁹³ О овом сукобу погледај библиографију у делу рада посвећеном *Римској историји* Нићифора Григоре. Када је реч о овом сукобу завршеном поразом Византије, који је трајао од августа 1348. до марта 1349. године, на њега се осврћу бројни истраживачи у својим радовима. Свесно ћемо упутити на само нека од њих : Е.Скржинская, *Генуезци в Константинополе в XIV в.*, ВВ 26 (1947), 215-234 ; С.Kyrris, *John Cantacuzenus and the Genoese 1321-1348*, *Miscellanea Storica Ligure*, III, Milano 1963, 43-45 ; Nicol, *The Last Centuries*, 227-233 ; Balard, *La Romanie Génoise*, 78-80 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 95-99 ; *Ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, 69 ; Радић, *Време Јована V*, 179-181 (где су подробно наведени извори и литература). У вези са чињеницом да је током овог сукоба забележен последњи озбиљнији покушај обнове византијске морнарице : K.Alexandris, *Ἡ Θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Αθήνα 1957, 433-443 ; H.G.Arweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966, 382-387, 453-455 ; K.P.Matschke, *Johannes Kantakuzenos, Alexios Apokaukos und die byzantinische Flotte in der Bürgerkriegsperiode 1340-1355*. Actes du XIVe congrès international des études byzantines Bucarest 1971, II (1975), 193-205.

због чега је Кантакузин био принуђен да посегне за помоћи Турака⁴⁹⁴, а Јован Палеолог Срба и Бугара.⁴⁹⁵ *Када је цар Палеолог, пише homo universalis, видео ово и истовремено чуо и гледао са неверицом колико је напада на његов живот било припремљено, мислио је да је најнужније да пошаље изасланство краљу, владару Трибала да преговара са њим око савезништва. Наиме, због грађанских војни (διὰ τὰς ἐμφυλίου μάχας) ромејска држава је запала у такву слабост, да они који су желели да владају, нису могли да обезбеде нити себи нити својим поданицима, сигурност, без страха за живот, ако нису имали страну помоћ (ὡς μὴδ' ἔχειν τοὺς ἄρχειν ἐθέλοντας μήτε σφίσιν αὐτοῖς μὴθ' οἱ σφίσιν ὑπεῖκουσιν ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καθίστασθαι τοῦ ζῆν ἀδεῶς, ἐξωτερικῆς βοήθειας ἀποκισμένου).*⁴⁹⁶ *Зато је и Кантакузин (ὄθεν καὶ Καντακουζηνός) да би се супроставио, затражио од Орхана да има далеко веће варварске снаге поред себе, а са друге стране је наређивао да што већој мери опреми и друга (sc. домаћа) војска... Али пошто је за то био потребан новац, наредио је да из светих ризница свих манастира у Византу, све што је било украшено златом и сребром и драгим камење сакупи и размени за новац.*⁴⁹⁷ Уздред, овај последњи податак по коме је Кантакузин ради финансирања трошкова ратовања морао да посегне за црквеним драгоценостима, можда и боље од свега реченог осликава стање беспарице у коме се Византија нашла тих година.

Ромејски историчари и социјална страна грађанског рата (1341-1347)

И напоследку, позабавићемо се тиме да ли би се могло рећи да је византијска историографија овом сукобу придавала и извесну социјалну димензију? С тим у вези, чини се да за разлику од претходног унутар-ромејског сукоба, то јест рата који је са прекидима беснео седам година, између Андроника Млађег и Андроника Старијег, приповести наша два најзначајнија нарративна извора о том конфликту, ученог Нићифора Григоре и цара-писца Јована Кантакузина, не остављају никакву сумњу да би одговор на такво питање био

⁴⁹⁴ За детаљан преглед сарадње Јована Кантакузина и Турака, погледај : J.Gill, *John VI Cantacuzenos and the Turks*, Βυζαντινά 13-1 (1985), 57-76.

⁴⁹⁵ Истину за вољу, треба напоменути да Григора за разлику од Кантакузина не говори да су се уз младог Јована Палеолога налазили и Бугари, већ само Срби. (уп. Cant. III,iv,33,246-247)

⁴⁹⁶ Уп. превод : ВИНЈ, VI, 287. Уп. Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*,31.

⁴⁹⁷ Greg. III, xxviii, 178-179.

потврдан.⁴⁹⁸ С друге стране, много каснији *историчари пада*, Дука и Лаоник Халкокондил, читаоцима својих дела једна да пружају икакве наговештаје да је овај крвави сукоб између њихових сународника, удаљен читаво столеће и више у односу на доба у коме су они живели, имао и поменути страну.⁴⁹⁹ Имајући све то у виду, онда није изненађујуће што ћемо у наставку овог поглавља морати посветити пажњу пре свега излагању прве двојице.

⁴⁹⁸ О неоспорној *социјалној* димензији коју је имао овај сукоб и немирима који су *a conto* тога избијали широм Византије, написан је велики број радова, од којих је један број њих у извесној мери оптерећен марксистичким идеолошким погледима. Овом приликом, свесно ћемо упутити на само неке од важнијих : Д.Ангелов, *Антифеодални движења в Тракија и Македонија през средата на XIV век*, Исторически преглед, год. VIII, св. 4-5 (1952), 439-456 ; Острогорски, *Историја*, 479-480 ; Weiss, *Kantakouzenos*, 70-85 ; К.Р.Матсхке, *Fortschritt und Reaktion im Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Burgekriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin 1971, 37-196 ; Радић, *Време Јована V*, 129-131 ; Ch.Malavras, *The „social Aspects“ of the second Civil War (1341-1354)*. Thessalonique au temps des Zélotes (1342-1350), Paris 2014, 99-116. О социјалној страни византијских грађанских ратова током XIV века, посебно оном вођеном од 1341. до 1347.године, уопште и : Р.Charanis, *Internal Strife in Byzantium during the fourteenth century*, Byzantion 15 (1940-41), 208-230 . Такође, у вези са анализом *друштвене* димензије овог конфликта и његове економске позадине која се манифестовала у рапидном сиромашењу становништва укључујући ту и средњег слоја (тзв. *μέσοι*), са посебним освртом на прилике у престоници и другим градовима, види : Matschke, *Fortschritt und Reaktion*, 37-106 ; Љ.Максимовић, *Регенство Алексија Апокавка и друштвена кретања у Цариграду*, ЗРВИ 18 (1978), 165-187 ; *ibidem*, *Charakter der social-wirtschaftlichen Struktur der spatbyzantinischen Standt*, JÖB 31/1 (1981),149-188. Средњем слоју византијског градског становништва посветили су пажњу поред осталих Matschke, *Fortschritt und Reaktion*, 95-103 ; В.Завражин, *„Месой“ в поздневизантијском городе по данным „Истории“ Иоанна Кантакузина*, Средневековый город 3 (1975), 224-230. Поред историјских списа Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, један од најважнијих извора за друштвене прилике у Византији половином четрнестог века представља и спис Алексија Макремволита, *Дијалог богатих и сиромашних*, који је објавио I.Ševčenko, *Alexios Makrembolites and his „Dialogue between the Rich and the Poor“*,ЗРВИ 6 (1960), 187-228. Такође види и руски превод са коментаром : М.Поляковская, *Алексей Макремволит. Разговор богатых и бедных*, ВВ 33(1972), 278-285. У вези овог дела, које је тим пре важније за нас у овом случају, будући да је настало управо четрдесетих година овог столећа, поменућемо само неке радове : М.Поляковская, *К вопросу о социальных противоречиях в поздневизантијском городе (по Алексею Макремволиту)*, АДСВ 8 (1972), 95-107 ; *ibidem*, *Понятие нравственной нормы в византијској литератури XIV в. (Алексей Макремволит)*, АДСВ 10(1973), 251-254 ; С.Kyrris, *Éléments traditionnels et éléments révolutionnaires dans l' idéologie d 'Alexios Makrembolitès et d 'autres intellectuels byzantins du XIVE siècle*, Actes du XIVE Congress International des Etudes Byzantines, Bucarest 1971, II (Bucarest 1975), 177-188 ; М.Поляковская, *Эсхатологические представления Алексея Макремволита*, АДСВ 11 (1975), 87-98 ; *ibidem*, *Понимание социальных проблем византијскими авторами середины XIV в.*, ВВ 40 (1979), 9-21 ; *ibidem*, *Алексей Макремволит о внешнеполитическом положении Византии*, АДСВ 18 (1981), 135-140 ; Љ.Максимовић, *„Богаташи“ Алексија Макремволита*, ЗРВИ 20 (1981), 99-109. О Алексију Макремволиту , аутору више списа, о чијем се животу иначе недовољно зна : Krumbacher, *Geschichte*, 160 ; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 218 ; Ševčenko, *Dialogue*, 188-194.

⁴⁹⁹ С тим у вези, усудили би смо се да изнесемо једну претпоставку, која се можда може окарактерисати и као спекулација. Наиме, склони смо томе да верујемо како Дука, који је, као што смо видели, имао прилику да чита историју Нићифора Григоре (наравно, уколико је рукопис који је имао уопште био потпун), из неког разлога није сматрао ову димензију конфликта, *довољно битном*, да би јој посветио нешто више пажње у свом и иначе не превише дугачком екскурсу о овом грађанском рату. Што се пак тиче, Лаоника Халкокондила, верујемо да он, пошто је заснивао своју приповест на усменој традицији, вероватно није чуо за *социјална превирања* током овог сукоба, или ако јесте, да то није било довољно да схвати њихов значај и да им посвети дужну пажњу. У осталом, ни сам његов наратив о овом грађанском рату није већи од једног просечног

Верујемо да се до наведеног закључка да је грађански рат о коме је овде реч имао и поменути страну, може се доћи не само посредно, то јест читањем оних места у излагању Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, која односе на немире светине у престоници и другим византијским градовима у предвечерје и на самом почетку овог трагичног сукоба, или пак пак каснијег периода зилотске (страхо)влде у Солуну⁵⁰⁰, већ пре свега на основу онога што они сами кажу о тим бурним збивањима. Иако таква места, мора се признати, нису превише бројна, на основу њих можемо видети да се становништво Византије у овом сукобу поделило, између осталог, по социјалним линијама, будући да су богати и они који су припадали вишим друштвени слојевима (о којима ова двојица повесничара, пишу у суперлативима), стали на страну Јована Кантакузина, док су се пак сиромашни и они који су спадали у ниже сталеже (о којима они неретко говоре са оholим потцењивањем и презиром), сврстали уз намесништво које је владало у име малолетног Јована V Палеолога.⁵⁰¹ Стога је и читаоцима њихових дела сасвим јасно да овај грађански рат није

параграфа, што и говори понешто о важности коју му је у целини придавао. Свесни смо, међутим, да се много у целости или делимично, неће сложити са овом нашом, можда превише храбром, хипотезом.

⁵⁰⁰У вези са покретом Зилота, види уопште : Tarfali, *Thessalonique*, 225-272 ; Charanis, *Internal Strife*, 211 ; Г.Браунинг, *Комуната на зилоте в Солун (1342-1350)*, Исторически преглед, год. VI. св.4-5 (1950), 509-525 ; R.Guilland, *La Commune Zélate de Thessalonique (1342-1348)*, Πεπραγμένα Θ' Διεθν.Βυζαντινολ.Συνεδρίου (1953), Β' (=Ελληνικῶν Παράρτημα 9) (1956), 435 ; Э.Вернер, *Народная ересь или движения в Солуни в 1342-1349 гг.*, ВВ 17 (1960), 155-202 ; Острогорски, *Историја*, 480-481 ; Weiss, *Kantakuzenos*, 94-102 ; Matscke, *Fortschift und Reaktion*, 175-186 ; G.Kordatos, *Η Κομμουνία τῆς Θεσσαλονίκης 1342-1349*, Αθήνα 1975 ; Λ.Μαυρομάτης, *Οι πρῶτοι Παλαιολόγοι. Провλήματα πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ ἰδεολογίας*, Αθήνα 1983, 98-104 ; Радић, *Време Јована V*, 131-134 (где је детаљно наведена релевантна библиографија). Поред наведених радова општијег типа, навешћемо још само неке од студија који су се на овај или онај начин бавили овим, по много чему посебним, феноменом у византијској историји : Б.Горянов, *Первая гомилия Григория Паламы как источник к истории восстания зилотов*, ВВ 26-1 (1947), 261-266 ; I.Ševčenko, *Nicolas Cabasilas, „Anti-Zealot“ Discourse : A Reinterpretation*, DOP 11 (1957), 79-171 ; I.Ševčenko, *The Autor's Draft f Nicolas Cabasilas „Anti-Zealot“ Discourse in Parisinus Graecus 1276*, DOP 14 (1960), 179-201 ; V.Hrochova, *La revolte des Zelotes a Salonique et les communes italiennes*, BSL 22 (1961), 1-15 ; I.Ševčenko, *A Postscript on Nicolas Cabasilas „Anti-Zealot“ Discourse*, DOP 16 (1962), 403-408 ; М.Сюзюмов, *Противречия между плебейскими массами и зилотами в 1342-1348 гг. в Фессалонике*, Седьмая Всесоюзная конференция византинистов в Тбилиси, Тбилиси 1965, 33-38 ; М.Сюзюмов, *Социальная сущность движения зилотов в Фессалонике в 1342-1349 гг.*, Ученые записки Пермского государственного университета 143 (1966), 86-92 ; С.Kyrris, *Gouvernés et Gouvernants II : Antiquite et haut moyen age* [=Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions 23 (Brussels 1968)], 271-330 ; J.W.Barker, *The „Monody“ of Demetrios Kydones on the Zealot Rising of 1345 in Thessaloniki*, Μελετήματα στὴ μνημὴ Β.Λαοῦρδα, Thessaloniki 1975, 285-300 ; I.Ševčenko, *The Zealot Revolution and the Supposed Genoese Colony in Thessalonika*, Προσφορά εἰς Στίπωνα Κυριακίδην (=Ελληνικῶν Παράρτημα 4), 603-617 ; Raybaud, *Gouvernement*, 143-145 ; D.Papadatou, *Political associations in the late Byzantine period : the Zealtos and sailors of Thessalonika*, Balkan Studies 28-1 (1987), 3-23 ; Р.Радић, *Срби пред градом Светог Димитрија ? Једна алузија Димитрија Кидона у „Монодији палима у Солуну“*, ЗРВИ 39 (2001/02), 221-224.

⁵⁰¹ Међутим, на основу каснијих истраживања утврђено је да подела није била стриктна, каквом је приказују (можда је боље рећи, теже да је прикажу) Григора и Кантакузин, те да су на обе стране у врху стајали

био просто обрачун између два табора престоничких моћника, такорећи (*дворских*) клика, око тога чији ће вођа постати *заштитник* малолетног сина покојног василевса Андроника III и тиме стећи фактичку власт у Царству, већ да је он, стицајем околности, добио и једну ширу димензију, доведши до својеврсне поларизације друштва у ромејској држави по *социјалним критеријумима*.

У наставку, пажњу ћемо посветити управо таквим местима на којима поменути двојица историчара, на (релативно) непосредан начин, говоре о реченој димензији овог конфликта. За почетак, осврнућемо се на речи аутора волуминозне *Римске историје*, које се надовезују на његов извештај о Кантакузиновом проглашењу за цара (26. октобра 1341) и реакцију Алексија Апокавка на тај смео чин, који је, рекли би смо, омео његове планове о брзом и лакоом доласку на власт. Наиме, пошто је претходно опширно писао о свему томе, Григора потом додаје и следеће речи од важности за нас. *И могло се тада видети*, пише он том приликом, *како се читав род Ромеја, у сваком граду и селу, поделио у два табора (εἰς δύο μοῖρας σχισθὲν τὸ τῶν Ῥωμαίων γένος ἅπαν), на разумне и неразумне (εἰς τὸ συνετὸν καὶ ἀσύνετον), на оне који су се истицали богаством и славом (εἰς τε τὸ πλοῦτον καὶ δόξῃ διαφέρων) и сиромашне (καὶ ἐνδεές), на оне који су одгојени на племенитом образовању (εἰς τὸ παιδείας εὐγενοῦς τρόφιμον καὶ τὸ πάσης παιδείας παντελῶς ὑπερόριον) и оне којима је страна било каква ученост, на разборите и умерене, и на неразборите, бунтовне и крвожедне (εἰς τε τὸ ἔμφρον καὶ τεταγμένον καὶ τὸ ἄφρον καὶ στασιῶδες καὶ αἰμοχαρές). Сви бољи су пришли ономе (sc. Кантакузину), док су сви гори онима у Византу (τὰ μὲν βελτίω πάντα πρὸς ἐκεῖνον μετερρήκότα τὰ δὲ χείρω πάντα πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ).*⁵⁰² Наиме, они

припадници аристократије. О томе види детаљније : Максимовић, *Регентство Алексија Апокавка*, 165-188 ; Malatras, *The „social Aspects“ of the second Civil War (1341-1354)*, 99-116). Штавише, тако нечему иду у прилог и извесни детаљи из самог Григориног излагања, премда он тежи да нагласи апсолутну поларизацију ромејског друштва. Тако, говорећи једном приликом о Зилотима, Григора тврди да се на њиховом челу налазила малобројна врхушка која је уживала у луксузу (Greg. II,xvi, 795-796), док пак на другом каже да се Апокавк плашио народног устанка (Greg.II,xiv, 727). Такође, спомињу се Палеолози на челу Зилота, као и да је син Алексија Апокавка, Манојло, тада управник Адријанопоља, намеравао да пређе на Кантакузинову страну. С тим у вези, вреди погледати и поједине обсервације у Α.Ξυγκοπούλος, *Αγιος Δημήτριος, ο Μέγας Δούξ ο Αλόκαυκος*, *Ελληνικά* 15 (1957), 122-140.

⁵⁰² Григора има обичај да Кантакузинове противнике у овом рату назива *Византинцима* или *они у Византу* и слично, према старом називу Визант, који он употребљава за Цариград.

*који су се издвајали од мноштва богатством и славом оставили су куће, жене и децу, похрливши оном (sc. Кантакузину) одлуком своје душе (ὅλη προθέσει ψυχῆς ἐρρήσαν).*⁵⁰³

Штавише, недалеко одатле, наилазимо на редове са појединоцима, које не само да потврђују да је поменути историчар овом грађанском рату придавао и такву димензију, већ и такође указују да је сматрао овакву поделу међу својим сународницима, нарочито погубном по византијску државу. *Када су дочекали дуго жељену прилику, бележи Григора, проедри Византа (οἱ Βυζάντιοι πρόεδροι)*⁵⁰⁴ *послали су мноштво писама у сваку покрајну и град које су сва садржала анатему и одлучење (ἀνάθεμα καὶ ἀφορισμὸς περιέχοντα πάντων) против свих који су желели да буду Кантакузинови пријатељи и истовремено подстакли сав народ и просту светину (πᾶν τὸ, τε δημοτικὸν ἐρεθίζοντα καὶ βάνανσον ὄχλον) против оних који су угледом и родом предњачили (δόξη καὶ γένει προύχόντων), не би ли их уклонили са пута и са лакоћом чврсто држали власт, неплашећи се било каквог противника са било које стране. Стога је за кратко време држава Ромеја свугде претрпела највећу и многострану штету (μεγίστη καὶ πολυειδῆς φθορὰ πανταχῆ), коју ниједна приповест не може укратко исказати. (οἷαν οὐδεὶς ἐν βραχεῖ παραστήσαι δύναται λόγος)*⁵⁰⁵

Што се пак тиче Јована Кантакузина, можемо слободно рећи да је код њега можда чак и очигледније, него ли код његовог ученог савременика, да је овом грађанском рату придавао и одређен вид *социјалне* димензије. И заиста, као што ћемо видети у наставку на основу одабраних примера, цар-писац недвосмислено и јасно ставља до знања својим читаоцима да су се припадници виших друштвених слојева сврстали уз њега, док су се они из нижих, ставили на страну регентства у Цариграду, које је вршило власт у име младог Јована V Палеолога. Чини се да се у том погледу, као нарочито индикативна, поново издвајају два места.

Прво од таквих налазимо, донекле слично као и код Григоре, готово на самом почетку његовог наратива о овом грађанском рату, тачније у вести о догађајима који су се збили у данима непосредно након његовог проглашења у Дидимотици. Наиме, након што је претходно говорио о немирима који су као реакција на његово посезање за царском круном

⁵⁰³ Greg. II,xii, 613.

⁵⁰⁴ Овом приликом Григора алудира (пре свега) на Алексија Апокавка и патријарха Јована XIV Калекаса.

⁵⁰⁵ Greg. II,xii, 614.

избили најпре у Адријанопољу (о којима ће бити више речи касније), да би се затим проширили и на друге градове византијске Тракије и Македоније, монах Христодул, надовезујући се на све то, између осталог је забележио и следеће : ...**олигарси** (*οἱ μὲν ὀλίγοι*) **су подржавали цара Кантакузина, док је „народ“** (*οἱ δῆμοι*), **вођен од стране побуњеника и сиромаша** (*ὕπὸ τῶν στασιαστῶν ἀγόμενοι καὶ τῶν ἀπόρων*), **стао на страну царице** (*τὰ βασιλίδος ἤροῦντο μᾶλλον*). **Свугде је светина надјачала и уништила „моћне“** (*διέθειρον τοὺς δυνατοὺς*), **и завладала је страшна пометња и неред у градовима.**⁵⁰⁶

Друго овакво место на које би смо желели да укажемо, пре свега због његовог контекста, срећемо у оквиру Кантакузиновог излагања о догађајима који су се десили по његовом одласку у Србију, тачније током позног лета и ране јесени 1342. године, а на који је подсећамо, био приморан након неуспеха да се домогне Солуна, издаје свог блиског сарадника Теодора Синадина⁵⁰⁷, као и чињенице да су му Апокавкове снаге пресекле пут за повратак у његово упориште Дидимотику. Реч је о извештају о неуспелом покушају његових трупа, потпомогнутих српским снагама, да се у јесен исте године домогну Сера⁵⁰⁸ и затим пробију до Дидимотике, јер су му Апокавови одреди препречили пут у христоропљским кланцима, након чега је велики део његових војника дезертирао, нежелећи да се врати у Србију⁵⁰⁹, а он сам се нашао у изузетно тешкој ситуацији. Осврнувши се на славље које је настало у *Византу* након што се сазнало за његов неуспех, које су увећале и гласине о његовом тобожном повлачењу на Свету Гору⁵¹⁰, Кантакузин се поново осврће на немире у византијским градовима и раздор међу њиховим житељима, пишући најпре : **Наиме, они су се посве поделили на двоје** (*καθάπαξ γὰρ εἰς δύο διαίρεσθεῖσαι*) - **војска и други грађани** (*στρατιὰ μὲν καὶ οἱ ἄλλοι τῶν πολιτῶν*) **ставили су се на страну цара**

⁵⁰⁶ Cant. II,iii,180-181.

⁵⁰⁷ С тим у вези : Острогорски, *Историја*, 481 ; Nicol, *The Last Centuries*, 201 ; Радић, *Време Јована V*,134-135.

⁵⁰⁸ Занимиљво је рећи да Кантакузин није успео да заузме Сер, не само због чврстине његових зидина и жестоког отпора бранилаца, већ и појаве дизентерије која је однела 1.500 људи и од које су оболели чак и заповедници српских снага, Јован Оливер и војвода Вратко. (*ИСН*, I,518-519) Иначе, Кантакузинов је имао и разлог више да нападне Сер, осим отварања пута ка Дидимотици - била је то жеља да искористи одлазак његовог жестоког противника у Јерменију, Гија од Лузињана (*Сиргуса*, како га он назива), који управљао овим и другим градовима све до Христоропља.(уп. Parisot, *Cantacuzene*, 183-184 ; Баришић, *Михајло Мономах*, 227 ; *ВИНЈ*, VI, 411 n.159).Када је реч о хронологији ове опсаде, Schreiner, *Kleinchroniken*, II, 225, полазећи од података Нићифора Григоре, сматра да је она почела септембра 1342. (*ВИНЈ*, VI,240-241 n.52)

⁵⁰⁹ Уп. Cant. II,iii,294.

⁵¹⁰ Могло би се запитати, да ли је ово један од примера *психолошко-пропагандног* рата, током средњег века ?

*Кантакузина, ... док је „народ“ (οἱ δῆμοι) вођен потстрекачима (στασιαστῶν), који су у време рата обогатили путем пљачке имовине других, водио рат у сваком граду како против Кантакузина, тако и против „моћних“ (δυνατοῦς) наневши им многа зала.⁵¹¹ Да би затим, са огорчењем још и додао : **Не само да су грабили њихову имовину и од крајње сиромашних одједном постајали богати, већ су их затворили у тамнице и подвергавали сваком другом злостављању, а преузевши власт у градовима и поставили у највећој мери слични онима који имају владају (τοῖς τῶν ὄλων ἄρχουσι πραγμάτων μάλιστα ἐξομοιούμενοι), такмичили су се једни са другима у бруталности, зверствима и кажњавању (κολαστικοί τινες καὶ ἀνήμεροι καὶ θηριώδεις ἐφιλοτιμοῦντο εἶναι).**⁵¹²*

Ипак, треба рећи да се у излагању Јована Кантакузина, могу такође уочити и извесни детаљи на основу којих би смо могли стећи дојам да сврставање нижих слојева уз цариградско намесништво није било баш у читавој Византији карактеристика овог сукоба (бар не у току целог његовог трајања). Чини се да би се тако нешто можда најбоље могло закључити из података цара-писца, које због свих карактеристика његовог дела, морамо свакако узети са особитим опрезом, према којима у градовима западно од Солуна, за разлику од оних који су се налазили између поменуте македонске метрополе и Цариграда, није било ни грађанског рата ни немира, будући да су га тамо наводно признавали за цара не само *моћни*, већ и *народ*. Наиме, овако нешто можемо прочитати у редовима, који претходе онима на које смо се малочас осврнули. Том приликом, Кантакузин је поред осталог, кратко, али језгровито, забележио : *...Наиме, даље ка западу (sc. од Солуна) и народ и „моћни“ у градовима су признали Кантакузина за цара (τὰ γὰρ περαιτέρω καὶ πρὸς ἐσπέραν κοινῇ οἱ τε δῆμοι καὶ οἱ δυνατοὶ τῶν πόλεων βασιλεῖ προσεῖχον Καντακουζηνῶ).*⁵¹³ *Стога у овим градовима није било нити грађанског рата нити немира, него су у тим временима, док*

⁵¹¹ Cant. II,iii,297-298.

⁵¹² Cant. II,iii,298. У вези занимљивих сличности Кантакузиновог описа уличних немира у предвечерје и на почетку овог грађанског рата, са Тукидидовим приповешћу о устанку на Керкири : Н. Hunger , *Thukydides bei Johannes Kantakuzenos* , Beobachtungen zur Mimesis, JÖB 25 (1976), 188-192.

⁵¹³ Могуће је да ова Кантакузинова тврдња одражава заправо прилике које су настале након што га је Тесалија, не много времена након ових догађаја, признала за цара, тако да представља извесни анахронизам услед *мале грешке у сећању*. Чини се да се овако нешто не може баш сасвим искључити уколико се има у виду да је Кантакузин о овим догађајима писао двадесетак година касније (уп. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 316).

*су други градови у највећу несрећу запали, они живели у праведности и миру (πρὸς εὐνομίαν καὶ εἰρήνην διωκοῦντο).*⁵¹⁴

Као што смо рекли, за разлику од Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, који доносе прегршт података драгоцених за тему којом се бавимо у оквиру овог поглавља, код историчара XV века то није случај. Тако код Дуке, можемо наћи тек један сасвим мали, посредни, наговештај (питање је, да ли би се и тако могао окарактерисати), *социјалног* чиниоца у овом грађанском рату. Па чак и он се односи само на последње дане овог сукоба и на основу њега не би смо могли закључити ништа више до тога да проста светина у престоници (у том тренутку), није била наклоњена Јовану Кантакузину. Приповедајући, дакле, о томе како је Јован Кантакузин, након што је стигао пред Цариград, покушао најпре лепим речима да наговори житеље да му отворе капије, Дука бележи, поред осталог, следеће редове које указују на поменуто : *Они у Граду (Οἱ τῆς πόλεως) нису дали на ово горе (sc. оно што је Кантакузин говорио) одговор, већ су показивали свој презир, док је прост народ (οἱ τοῦ δήμου χυδαῖοι) са зидина врећао погрдама и нечасним речима, њега (sc. Кантакузина) и његову супругу.*⁵¹⁵

Најзад, Лаоник Халкокондил нам не пружа чак ни толико. Заправо, једине какве-такве посредне наговештаје (вероватно и то само ономе ко има предзнање о овом сукобу), можда би могао представљати најпре, податак, да се богати и моћни Кантакузин надао да ће придобити *Грке* на своју страну, што би могло да наведе понеког на помисао, да он није имао ширу подршку становништва. С друге, податак да је преузео власт *на подстицај неких Грка који су били са њим*, могао би да упути неког на логичан закључак да је Кантакузин, не само уживао наклоност људи из свог окружења, већ да су и они, попут њега, такође припадали истом друштвеном слоју, на основу чега би се могло закључити, да је велики доместик имао подршку управо богатих и моћних људи, какав је и сам био. Иако ни ми сами, нисмо склони да претерано верујемо у наведене хипотезе (које би се, са правом, могле окарактерисати као превише слободне, па чак и назвати шпекулацијама), одлучили смо да релеватне речи, које смо већ делимично цитирали бавећи се њима из другог угла, поново наведемо и препустимо читаоцима да сами дођу до закључка. *Када је краљ Андроник (III)*

⁵¹⁴ Cant. II,iii,297.

⁵¹⁵Ducas, 63.

умро, пише Халкокондил у кратком екскурсу посвећеном овом грађанском рату, *оставио је сина који је био око дванест година стар.*⁵¹⁶ *Одредио је такође Кантакузина, који је био богат и веома моћан човек, да буде дечаков намесник док не постане пунолетан и да надгледа његово краљевство.*⁵¹⁷ *Пошто је Кантакузин био веома богат и због тога што га је (sc. краљ) волео, поверио му је и краљевство и дечака, али га је обавезао заклетвама да часно надгледа краљевство и дечака, и да га безбедно попне на престо. Али недуго затим пошто је краљ (sc. Андроник III) умро, Кантакузин је преузео власт на подстицај неких Грка који су били са њим. Иако није наудио дечаку и начинио га својим зетом, скрајнуо га је, надајући се да ће придобити Грке више на своју страну. Тако је Кантакузин лишио дечака трона...*⁵¹⁸

*

À *propòs*, социјалних превирања током овог грађанског рата и сврставања широких маса на страну престоничког регенства, чини се да Нићифор Григора и Јован Кантакузин, наши најважнији наративни извори за овај сукоб, настоје да на неке суптилне, мада врло веште начине, релативизују или чак оспоре апсолутну спонтаност истих, оптужујући за њихово изазивање, пре свега, Алексија Апокавка и патријарха Јована Калекаса.⁵¹⁹ Другим речима, поменута двојица историчара теже да представе Апокавка и Калекаса као манипулаторе, који су се окористили незадовољством простог света, због тешког материјалног положаја, ради обрачуна са великим доместиком. Но, имајући у виду ставове ових повесничара према поменутима личностима, рекли би се да тако нешто и није сасвим неочекивано. Наиме, ради се о местима која се односе на немире у великим градовима Византије, која не само да

⁵¹⁶ Као што знамо, Халкокондил овде прави грешку – Јован V у тренутку очеве смрти није имао дванест већ девет година, што наводе и Григора и Кантакузин (уп. Greg. II, xii, 576 ; Cant. II, iii, 18), као и аутори неких кратких хроника (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 81 no. 32). À *propòs* кратких хроника, вреди рећи да поједине од њих наводе и друге узраст младог престолонаследника (десет и једанест година), али је интересантно да ни једна од њих не спомиње да је имао дванест, као што тврди Халкокондил. (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 64 no. 9, 82 no. 36)

⁵¹⁷ И овде Халкокондил грешити. Наиме, као што је познато, Андроник III Палеолог није формално одредио Јована Кантакузина за регента свог малолетног сина и наш историчар тако нешто није могао прочитати ни код Григоре, па ни код самог Кантакузина. Ипак у једној краткој хроници, може се наћи и такав податак : Schreiner, *Kleinchroniken*, 81 no. 32 (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 64 no. 9, 231 no. 18)

⁵¹⁸ Chal., I, 21-22.

⁵¹⁹ Уп. оцене о спонтаности ових немира : Nicol, *The Last Centuries*, 197-200 ; Радић, *Време Јована V*, 130.

стварају овакав дојам, већ и појачавају утисак о *социјалној* страни овог сукоба, одражавајући уз све то, понегде и пежоративни однос њих двојице према нижим слојевима.

Када је реч о Нићифору Григори, тако нешто се може закључити, пре свега на основу његовог описа бурних догађаја у престоници пред сам почетак овог грађанског рата. Најпре, говорећи о томе како је патријарх Јован Калекас путем писама обавестио власти у провинцијама да је Кантакузин разрешен својих дужности, као и да је његовим трупама заповеђено да се неодложно врате у Цариград⁵²⁰, Григора се затим осврће на оно што се тих дана збивало са његовим пријатељима и присталицама у самом *граду на Босфору*. Наиме, пошто су се *најистакнутији Кантакузинови пријатељи и рођаци*, уплашили *да ће бити похапшени један по један и да ће се суочити са патњама која би биле недостојне њихове мушкости*, одлучили су да *пошаљу изасланство патријарху и Апокавку*, захтевајући од њих, *да не претрпе ништа од ствари о којима су кружиле гласине*.⁵²¹ Но, Апокавк и Калекас, како тврди овај учени историчар, не само да *нису одговорили, већ су послали људе по целом Византу да преко демарха⁵²² подстакну светину (ἀνασεῖσαι τὸν ὄχλον διὰ τῶν δημόρων)* и *запале неразумни и необуздани гнев народа према њима, како би их напао најбољим оружјем, стрелама, мачевима и камењем*...⁵²³

Штавише, видевши *да се светина попут реке, роја пчела или пак узбурканих морских таласа* устремила на њих, пријатељи и рођаци великог доместика, побегли су у једно *предграђе Византа*, надајући се смиривању прилика у престоници. Но, пошто до њега не

⁵²⁰ Наиме, Кантакузин је 28.септембра напустио Цариград и отишао у Тракију како би се припремио да прихвати или издејствује предају латинских великаша у Мореји. (Nicol, *The Last Centuries*, 195 ; Радић, *Време Јована V*, 124-126) Свега неколико дана касније, почетком октобра, проглашен је државним непријатељем. Подсећамо, цар-писац тврди да су му раније те године, латински господари са Пелопонеза сами понудили прихватање ромејске врховне власти, више волећи да се потчине Византији него представницима флорентинске банкарске породице Ачајуоли, који су од недавно управљали као намесници титуларне латинске царице Катарине. (Острогорски, *Историја*, 475). Ради детаљене хронологије догађаја почев од смрти Андроника III до Кантакузиновог проглашења у Дидимотици, види : van Dietne, *Geschichte*, III, 226-248 п.27.

⁵²¹ Greg. II,xii, 608.

⁵²² О демарсима, који су испрва били вође циркуских странака *деми*, које су подржавали екипе возача двоколица на хиподрому, који су носили најпре зелене, црвене, плаве и беле одоре, па потом само зелене и плаве (црвени су се спојили са зеленима, а бели са плавима), види : ODB, I, 602-603. У вези са самим демама погледај : Bratianu, *Études byzantines d'histoire écomique et sociale*, 93-124 ; R.Guilland, *Études sur l'Hippodrome de Byzance*, BSL 30 (1969), 1-17 ; A.Cameron, *Circus Factions : Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford University Press 1976, 258-261 ; Rosser, *Historical Dictionary*, 84.

⁵²³ Greg. II,xii, 608.

само да није дошло, већ су штавише, **чули за уништење својих кућа коме се нису надали, као и грабеж и плењење њихове имовине**, придружили су се Кантакузину у Дидимотици.⁵²⁴ Међутим, тамо су сазнали, да су и његова и њихова имовина, која је тих дана конфискована у *Константиновом граду*, раздвојена светини као нека врста *награде* за учешће у немирима. На основу тога се јасно може закључити да су **Апокавк и Калекас, како би придобили за себе градски пук, ставили истом у изглед и богатства оних коју су желели да уклоне са свог пута**. Наиме, пошто је испричао како су Кантакузину стигле вести о утамничењу његове мајке Теодоре⁵²⁵, као и преостале родбине у престоници, након чега је добио и званичну, писмену заповест да распусти своје трупе и уздржи се од било каквог деловања, Григора је о поменутом, поред осталог, забележио : ... *Онда су стигли и друге вести (ἀγγελίαι) које су говориле о одузимању и раздвојивању његових имања (χωρίων) простим и ниским људима (πρὸς βαναύτους ἀνθρώπους καὶ ἀγοραίους)*⁵²⁶, као и да су они који су припадали руљи (*ὄσοι τῶν συγκλῶδων*), **спремили свој језик против њега**.⁵²⁷ **Као плен и награда оном који га (sc.Кантакузина) ружи много и јако, стављени су у изглед не само његова (sc.Кантакузинова) имања, већ такође част и славу, као и доделу привилегија...**⁵²⁸

Нешто слично можемо закључити и читајући Кантакузинов опис околности под којима су избили немири у Цариграду, а које он сам, подсећамо, сматра истинским почетком овог грађанског рата. С тим у вези, можемо претпоставити да је управо ово један од разлога због којих он приповеда о њима знатно детаљније, него ли његов учени савременик. Наиме, на основу Кантакузиновог излагања, слично као и код Григоре, можемо доћи до закључка да су Алексије Апокавк и патријарх Јован Калекас њихови *идејни творци* (мада он, стиче се утисак, знатно више инсистира на крививи овог првог), који су преко агитатора подигли и

⁵²⁴ Greg. II,xii, 608-609.

⁵²⁵ О Кантакузиновој мајци Теодори, као и предлозима о њеном прецизнијем пореклу, погледај : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 30-33 no.21 ; *PLP*, no.10942.

⁵²⁶ Сам Кантакузин, тврди да је од њега и његове мајке одузето 5.000 грла стоке, 1.000 пари волова, 2.500 кобила, 200 камила, 300 мула, 500 магараца, 50.000 свиња, 70.000 оваца, као и других богатстава и плодова чији број и количину нико није могао измерити. (Cant. II, iii, 184-185). На основу податка да је Кантакузин имао 1.000 пари волова, узимајући као просек два вола по фарми, Weiss, *Kantakouzenos*, 21 је израчунао да је број његових имања износио око 500, као и да је број радника на њима износио приближно 1.900 (van Dieten, *Geschichte*, III, 262 n.87)

⁵²⁷ Овај израз потиче из Светог Писма (уп. Ps, 56,4; 63,3) (van Dieten, *Geschichte*, III, 62)

⁵²⁸ Greg. II,xii, 609-610. Уп.немачки превод : van Dieten, *Geschichte*, III,62.

искористили широке масе градског становништва, ради обрачуна са њиме и његовим рођацима, пријатељима и присталицама. У вези тога, монах Христодул најпре пише : *Пошто је Апокавк одлично знао да нико (sc.од виђенијих личности) не би поднела да их он води, закључио је да треба да поттакне на рат народ (ἔργων δεῖ τὸν δῆμον ἐρεθίζειν πρὸς τὸν πόλεμον), који ће не само ради мале добити безумно јуришати било где, већ се и лако покорити његовим заповестима. Наиме, најпре се окумунио неким сиромашним и брбљивим људима (ἀπόρους τινὰς καὶ λάλους περιέστησεν ἑαυτῷ), који су били спремни због свог сиромаштва да се усуде и на најужаснија дела⁵²⁹, па је њиховом помоћи покренуо народ и придобио за себе велико мноштво, које је дошло пред кућу великог доместика. Затим је наредио да се његова (sc.Кантакузинова) добра опљачкају, а кућа разори..⁵³⁰*

Међутим, када се након тога појавила његова мајка Теодора и упитала их због чега су дошли, они су се поколебали и разишли. О томе, овај историчар пише : *...Људи нису знали за његове (sc. Апокавкове) сплетке и још су се плашили (κατεπτηχότες) Кантакузинове моћи, па су најпре су ушли у двориште куће, а затим стали наставши се у недоумици куда да крену (ἀπορούμενοι πρὸς ὅ,τι τράπωνται). Пошто се мајка великог доместика појавила на горњем спрату куће (ἄνωθεν ἐκ τῶν οἰκημάτων) питајући их због чега су дошли, разумно и обазриво су рекли да не знају због чега су позвани (σωφρόνως ἐκεῖνοι καὶ συνετῶς, ἀγνοεῖν μὲν ἐφ' ὅ,τι ἔφασαν, κληθεῖεν). Сада пошто су сазнали, повукли су се не усудивши се да покушају тако нешто. Отишли су оданде и разишли се својим кућама...⁵³¹* Чини се да претходне речи цара-писца, не само да наглашавају поводљивост широких маса и њихову несталност, већ и да посредно показују његов презрив однос према њима, приказујући их као у супштини плашљиве и колебљиве, које одустају чим се сусретну са било каквим одлучнијим отпором, па макар он био и вербални (и то од стране једне жене).

Штавише, неколико детаља у речима које следе у наставку, само још више доприносе утиску да су Алексије Апокавк и патријарх Јован XIV Калекас искористили цариградску светину за обрачун са њиме и особама блиским њему. С тим у вези, осврнућемо се на речи цара-писца, које се непосредно надовезују на претходно цитиране и односе на бекство његове родбине, пријатеља и приврженика из немирима захваћене престонице. У њима,

⁵²⁹ Уп.немачки превод : Fatouros - Krischner, *Geschichte*, III, 442 n.199.

⁵³⁰ Cant. II,iii,137.

⁵³¹ Cant. II,iii,137.

поред осталог, стоји : *Међутим, патријарх и његови завереници (патριάρχης δὲ καὶ ἡ συννομσία), пошто потстрекивање народа није завршило онако како су имали на уму, окренули су се против присталица великог доместика (πρὸς τοὺς ἐπιτηδείως ἔχοντας ἔτραποντο τῷ μεγάλῳ δομestίκῳ), неке од њих савладали још истог дана, ставили их под стражу и разграбили њихову имовину. Остали пак, који су видели да се налазе у све већој опасности и уплашили се да ће пасти у руке завереника и претрпети небројена зла (одлучено је наима, потпуно да се униште Кантакузинови пријатељи), прошли су под вођством Апелменеа⁵³², који је био један од најближих људи (ὅς τῶν οἰκιοτάτων) великом доместику, кроз такозвану Порфирогенову капију (πυλίδα)⁵³³ (било је наима, двестачетрдесет људи) и изашли ван зидина Византа.⁵³⁴*

Најзад, овакве појединости које говоре у прилог поводљивости светине и њене заведености од стране Кантакузинових противника, налазимо у приповести о околностима које су претходиле избијању нереда у највећем трачком граду, Адријанопољу, како га цар-писац назива, првих дана након његовог крунисања у Дидимотици. На основу ње, као што ћемо видети, можемо закључити да су за избијање немира у овом граду у суштини заслужне три особе ниског порекла, чија су имена била Вранос, Франгопулос и Мугдуфис⁵³⁵, подстакавши народ, који је и иначе био озлојеђен овим његовим чином, како сам Кантакузин признаје, на побуну. Међутим, није згорег рећи да се из Кантакузиновог излагања не види њихова непосредна повезаност са Апокавком и Калекасом, другим речима, не каже се нигде да су они били ти, који су стајали иза њих. С тим у вези, не можемо да се отмено утиску како монах Христодул не би нипошто пропустио да истакне тако нешто, да је имао и најмању основу индицију о њиховој (директној) вези са његовим непријатељима у престоници. А *propòs* поменутих превирања, мора се и рећи да Кантакузин, како се чини, овом приликом посредно признаје да су изливу гнева светине допринели и сами *моћни*, својим оholим понашањем. Но, погледајмо сада, шта он о свему томе има да каже : *Када су писма*

⁵³²Уп. Fatouros - Krischner, *Geschichte*, III, 442 n.200. Ради малобројних познатих биографских података о њему види : *PLP*, no. 1151.

⁵³³ *Порфирогенова капијуца (ἡ πυλὶς Πορφυρογέννητου)* била је једна од мањих капија на Теодосијевим бедемима.

⁵³⁴ *Cant.* II,iii,137-138.

⁵³⁵ Нажалост, они се спомињу само у Кантакузиновој историји. Ради неколицине познатих просопографских података о њима (од којих је тек о Франгопулосу за нијансу више познато) погледај : *PLP*. no. 3186 (Вранос) ; 19414 (Мугдуфис) ; 30086 (Франгопулос).

(γράμματα) од цара Кантакузина стигла у Адријанопољ, која су у овом граду као и другима позивала да га поштују као оног који је већ постао цар, „моћни“ међу грађанима **прихватили су ово радо** и заповедили да се она прочитају пред „скупштином“ (ἐπ’ ἐκκλησίας). Међутим, „народ“ није био рад (sc. да то прихвати) и било је јасно да ће се побунити (καὶ δῆλοι ἦσαν ὡς νεωτερίζοντες). Неки од њих говорили су чак и јавно против (sc. Кантакузиновог признања). Против ових који су их разгневили, „моћни“ су употребили не само прекоре, већ и бич. Они су, међутим, поднели (sc. храбро) охолост „моћних“ (τὴν ὑβρίν τῶν δυνατῶν διεкарτέρουν), због чега су ови (sc. „моћни“), страховали од њих, будући да их није било мало, док демагога који би потстакли њихов бес није било (καὶ δημαγωγῶν οὐκ ὄντων ἔτι, οἱ πρὸς ὀργὴν διερεθίσουσιν).⁵³⁶

Затим, цар-писац бележи и речи које су у овом случају још од већег значаја за нас : *Када је пала ноћ, неки човек из народа по имену Вранос, који је нијуком и радом својих руку (σκαπάνη προσέχων καὶ χερσὶ) с муком зарађивао за живот, придобио је неку двојицу својих другова по имену Мугдуфис и Франгопулос и говорио им да ноћу обилазе куће суграђана (τῶν δημοτῶν) и убеђују их да не буду пасивни (μὴ ραθυμεῖν), већ да устану против „моћних“ и не само да ослободе њихове охолости, већ и да разграбе њихову имовину. Тако су наговорили не мали број народних руку да нападају „моћне“ и савладали све, сем малог броја оних који су заверу предосетили, избегли опасности и сакрили се. Заробљене су затворили у градским кулама и поставили стражу (sc. око њих), да би након што се разданило, устремили са свим народом (πανδημίῃ) на куће заробљених и опљачакли их, након чега су срушили не само куће у којима су уништили не само дрвенарију (τὰς ξυλώσεις περιαρῶντες), већ су чак и зидове манијом гоњени (ὑπὸ μανίας) до темеља разорили. И није било зла које се нису усудили учинити Кантакузиновим присталицама.*⁵³⁷

⁵³⁶ Cant. II,iii,175-176.

⁵³⁷ Cant. II,iii,176-177.

Грађански рат (1352-54) ⁵³⁸

Пошто смо анализирали како су византијски историчари описали претходна два грађанска рата, учинићемо исто и са трећим у низу унутрашњих сукоба који су задесили *Царство Ромеја*, током XIV stoleћа. Реч је, свакако, о сукобу који је беснео од 1352. до 1354. године између Јована и Матије Кантакузина на једној и Јована V Палеолога на другој страни. Као и до сада, најпре ће бити речи о нашим изворима за догађаје које су се збили током тих бурних година, а који су узгред, исти као у случају конфликта који је претходио.

Када је реч о приповести ученог Нићифора Григоре која се односи на овај сукоб, рекли би смо да је оно по чему се она издваја, пре свега чињеница да за разлику од претходна два грађанска рата, поменути полихистор није писао о њему на основу аутопсије, будући дај- је током његовог трајања, био конфиниран у манастиру Хора услед упорног одбијања да прихвати и призна као православно, учење Григорија Паламе. Услед тога, Григора је приповедајући о овом сукобу био принуђен да се ослања (углавном) на информације које је добијао од ученика и пријатеља *Агатангела*⁵³⁹, који га је у неколико наврата посетио током свог заточеништва, а чије је речи неретко наводио на страницама *Римске историје* (наравно, сувишно је говорити, да не треба веровати да се ради о апсолутно верним цитатима, већ у најбољем случају о парафразама) и позивао се на њих. Стога је његово излагање о овом сукобу не само, очекивано, мање садржајно и сиромашније појединостима, већ и рекло би се, нешто мање изворно вредно у односу на његове приповести о два грађанска рата која су

⁵³⁸ За општу историју овог грађанског рата види : Острогорски, *Историја*, 492-494 ; Nicol, *The Last Centuries*, 245-256 ; М.Живојиновић, *Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1352. до 1354. године*, ЗРВИ 21 (1982), 127- 141 ; Радић, *Време Јована V*, 208-247 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 119-133 ; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 775-777.

⁵³⁹ За основне биографске податке познате о *Агатангелу*, који се у историјској науци идентификује са васељенским судијом Анђелом Манојлом погледај : *PLP*, no. 67, 91040. О институцији *васељенског судије Ромеја* коју је увео Андроник III Палеолог, као и реформи правосудја која је скопчана са њом, види уопште : Острогорски, *Историја*, 469 ; Bosch, *Andronikos III*, 168-171 ; Nicol, *The Last Centuries*, 187-189. Такође, навешћемо и неколико важнијих радова који се на конкретнији начин баве *васељенским судијама* : И.Соколов, *Вселенские судьи в Византии*, Казан 1915 ; L.Petit, *La réforme judiciaire d' Andronic Paléologue (1329)*, EO 9 (1906), 134-138 ; P.Lemerle, *Le Juge général des Grecs et la réforme judiciaire d' Andronic III*, Archives de L' Orient Chrétien I (=Mémorial L.Petit), Bucarest – Paris 1948, 292-316 ; P.Lemerle, *Recherches sur les institutions judiciaires a l' époque des Paleologues, I : Le tribunal impérial*, Annuaire de l' Institut de Philologie et d Histoire orientales et slaves 9 (1949) (=Mélanges H.Grégoire I), 369-384 ; Ibidem, *Recherches sur les institutions judiciaires a l' époque des Paleologues, I : Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal*, Analecta Bollandiana 68 (1950) (=Mélanges P.Peeters II), 318-333 ; Ibidem, *Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux, Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, IV-1 (1964-1965), Αθήνα 1966, 29-44.

претходила, будући да је писано на основу података из *друге руке*. Нажалост, она не доноси ни довољно *материјала* на основу којих би се увек могло доћи до сасвим јасних и неоспоривих закључака о свим аспектима његових погледа на овај конфликт. Но, узимајући у обзир наведене околности у којима је Григора писао о овом сукобу, све ово можда и није сасвим изненађујуће.

Што се тиче Јована Кантакузина и његовог наратива, оно што и њега на неки начин издваја у односу на оне о претходним сукобима, јесте свакако чињеница да цар-писац о њему није писао као главни актер у правом смислу те речи, будући да је исти представљао у суштини, окршај између његовог сина Матије и зета Јована V Палеолога. Може се претпоставити да је ова чињеница, поред осталих, допринела томе да цар-писац посвети знатно мање пажње овом конфликту у односу на унутар-ромејске ратове који су претходили, у чему такође постоји одређена сличност између њега и његовог савременика Нићифора Григоре. Илустрације ради, довољно је рећи да им је Кантакузин посветио по читаву једну књигу својих *мемоара*, док је овом конфликту посветио тек неколико десетина страница. Вреди нагласити, међутим, како наратив *монаха Христодула* о овом сукобу, уопште узев, има све оне особине, које карактеришу његову приповест о ранијим конфликтима међу његовим сународницима. Но, упркос томе, нарочито свим оним негативним особинама које га карактеришу (као што су једнострано, пристрасно и тенденциозно приказивање догађаја, тежња за (само)апологијом, склоност томе да прећуткује или чак изврће *незгодне* историјске чињенице), сувишно је рећи да излагање Јована Кантакузина о овом сукобу, има велику изворну вредност. Све то добија на значају уколико имамо на уму да је и приповест Нићифора Григоре о овом рату, далеко од савршенства.

Лаоник Халкокондил, пак, говори о овом сукобу само на једном месту у оквиру прве књиге својих *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*, које заправо представља невелики екскурс у склопу његовог ширег излагања посвећеног османским успесима на рачун Срба и Бугара у време владавине султана Мурата I (1362-1389).⁵⁴⁰ Можда је и сувишно рећи да као и у претходним случајевима, Халкокондил и о овом унутар-ромејском конфликту приповеда успутно и

⁵⁴⁰ О владавини султана Мурата I и његовим освајањима : Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, 26-36 ; S.W. Reinert, *From Nis to Kosovo Polje: Reflections on Murad I's Final Years*, *The Ottoman Emirate (1300-1389)*. A Symposium Held in Rethymnon 11-13 January 1991 (ed. E.Zachariadou), Rethymnon 1993, 169-211 ; ed. K.Fleet, *The Cambridge History of Turkey. Volume 1 : Byzantium to Turkey 1071-1453*, Cambridge University Press 2009, 125-129

сумарно, доносећи притом и неколико нетачних података. Међутим, будући да је његова приповест овог пута, ипак, нешто богатија и садржајнија, него када је реч о опису рата који је претходио, имамо унеколико веће могућности за извлачење закључака о погледима нашег повесничара на овај сукоб.

Најзад, када је реч о Дуки и овом конфликту, пре свега треба рећи да га он, строго узевши и не приказује читаоцима као *класичан* оружани сукоб, већ заправо као *свађу* између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина. Стога, имајући поменуто на уму, као и чињеницу да Дука описује овај сукоб много мање детаљније него претходне ратове између својих сународника (што је уколико изузмемо Лаоника Халкокондила, карактеристика свих историчара који приповедају о њему), онда и није изненађење што се и у његовом случају много мање тога може рећи о његовим погледима на исти. Ипак, неспорно је да се и приликом описа тих бурних догађаја очитују раније поменуте Дукине тенденције за правдавањем потеза Јована Кантакузина, као и идеализованим представљањем његове личности.

Византијска историографија и њено схватање рата (1352-1354)

Као и до сада, најпре ће бити речи о томе на који начин су ромејски повесничари посматрали сукоб о коме говоримо ? Чини се да за почетак треба рећи, како се стиче утисак, не само да наши најважнији наративни извори, Нићифор Григора и Јован Кантакузин, већ такође и каснији историчари, Дука и Лаоник Халкокондил, истичу у први план **његову личну природу** (мада, међу њима постоје извесне разлике у том смислу). Другим речима, византијски историчари стављају до знања да се за разлику од претходног сукоба, који су посматрали превасходно као грађански рат њихових сународника, овог пута радило о конфликту који је у својој позадини имао, пре свега, међусобне антагонизме његових протагониста.

У том смислу, утисак је да га је аутор волуминозне *Римске историје* Нићифор Григора, поглавито видео као **сукоб око власти двојице царева**, то јест **Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина**. Наиме, на тако нешто указују не само целокупан начин на који овај свезнадар приповеда о њему, већ и изрази које том приликом употребљава, као што

ћемо видети у наставку на основу неколико карактеристичних примера. Први од њих представљају речи које овај учени историчар приписује свом ученику и пријатељу *Агатангелу*, иначе, како смо већ рекли, свом главном *извору* за овај сукоб, у вези са *дипломатском мисијом* александријског патријарха Григорија III (1351?-1366?)⁵⁴¹, који је тих година кренуо пут Византије у својству изасланика Мамелучког султана_Малик Насир Хасана. Описујући, најпре, како се млади цар Јован V након пораза у бици код Дидимотике (1352)⁵⁴² повукао, према његовим речима, на острво Лимнос⁵⁴³, одакле је намеравао да отпутује на Свету Гору где се и патријарх искрцао, овај *homo universalis* затим посвећује пажњу *Агатангеловом* излагању о претходнику поменутог поглавара на трону Св.Марка⁵⁴⁴, Григорију II (1315-1351)⁵⁴⁵, са којим је он имао прилике да се сусретне током свог путовања по Блиском Истоку. Пишући о свему томе, Григора бележи, између осталог и следеће речи, које приписује овом свом ученику, а у којима срећемо управо појединости које иду реченој тврдњи у прилог : *Након неког времена, међутим, поменути (sc. Григорије II) је преминуо, а он (sc. Григорије III) је постао његов наследник на трону. Тада га је господар Египта и целе Арабије послао као изасланика цару Ромеја. Међутим, након свог поласка оданде чуо је да је у држави Ромеја превирање и борба око власти (τὰ Ρωμαίων συσκευῆσθαι πράγματα*

⁵⁴¹van Dielen, *Geschichte*, V, 343, no. 328. За најосновније биографске податке о патријарху Григорију III Александријском види : *PLP*, no. 4588 ; P.Wirth, *Zur Chronologie der Patriarchen Gregorios II. und III. von Alexandria*, *Ostkrichl. Studien* 10 (1961), 48-51.

⁵⁴² О бици код Дидимотике и њеном значају погледај : Жиречек, *Историја*, I, 231-232 ; Ђоровић, *Историја Срба*, 211 ; Острогорски, *Историја*, 492 ; Nicol, *The Last Centuries*, 245-246 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 120-121 ; *ИСН*, I, 553 ; J.v.A.Fine: *The Late Medieval Balkans: A critical Survey from the late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. University of Michigan Press 1987,325-326 ; Радић, *Време Јована V*, 221-223. У вези са локацијом бојишта : Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 42.

⁵⁴³На основу Григориног и Кантакузиновог излагања, не може се неоспориво утврдити кретање Јована Палеолога након битке код Дидимотике. Наиме, према Григори млади василевс је најпре отишао на Лимнос, па потом на Тенедос (Greg. III,xxviii,182), док је по Кантакузину, на Тенедос отишао из приморског града Еноса. (Cant. III,iv,253,255). Штавише, да би забуна била потпуна, један анонимни спис о патријарху Калисту (под насловом *Απολογία υπέρ των πρό όλίγου πραχθέντων υπό τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐκκλησιαστικῶν τε καί βασιλικῶν*) каже да је Јован Палеолог на путу ка Тенедосу пристао у Солуну (уп. A.Failler, *La déposition du patriarche Calliste Ier (1353)*, *REB* 31 (1973), 26-27, 86 n.79), док једна о кратких хроника доноси и податак да се задржао на острву Самотраки. (Schreiner, *Kleinchroniken*, 181 no.11). Стога, није чудо што и у стручној литератури постоје неслагања. Примера ради, Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 115 константује ову разлику, међутим о њој не расправља, док Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 135 n.48, комбинује све расположиве податке и тврди да је Јован V стигао на Тенедос преко Еноса, Солуна и Лимноса. (Уп. *ВИНЈ*, VI,290 n.179 ; Радић, *Време Јована V*, 226 n.243)

⁵⁴⁴ Наиме, сматра се да је оснивач александријске цркве био Св.апостол и јеванђелиста Марко.

⁵⁴⁵ Када је реч о основним просопографским подацима патријарха Григорија II Александријског погледај : *PLP*, no. 4587 ; Wirth, *Zur Chronologie der Patriarchen Gregorios II. u III. von Alexandria*, 48-51.

καὶ στασιάζειν ἐφ' ἑαυτὰ περὶ τῆς ἀρχῆς)⁵⁴⁶, па је одлучио да треба причекати са пловидбом док не буде јасније *који ће од два сукобљена цара засигурно освојити власт (δοῦν μαχομένον*⁵⁴⁷ *τοῖν βασιλέοιν ἐς τὰσφαλὲς περιήκει τὰ τῆς ἀρχῆς)*, како исход посланства не би био неизвестан и ништаван. Стога је из Египта прво пристао на Кипар, па је одатле отпловио на Крит, проведши много времена на оба острва, будући да се **свађе око власти** код Ромеја (*Ῥωμαίοις πεπαῦσθαι τὰς περὶ τῆς ἀρχῆς ἔριδας*)⁵⁴⁸ још нису завршиле.⁵⁴⁹

Штавише, наведеном закључку о Григориној перцепцији овог сукоба, такође иде у прилог и један детаљ у речима које се непосредно надовезују на горесцитиране, а које, поред тога што су значајне због питања византијско-српске границе у то доба, између осталог заслужују пажњу услед једног узгредног податка, који би можда могао да пружи и одређене индиције о томе када је овај учени историчар писао о тим догађајима. Наиме, настављајући своје излагање о путовању патријарха Григорија III и његовом доласку на Атос, Григора пре него што ће се осврнути на разлоге због којих је Јован V Палеолог пожелео да се састане са реченим архијерејем⁵⁵⁰, поново путем речи које приписује *Агатаγγελу*, каже : *У међувремену, (sc. Григорије III) пошто се уморио од сталног живота на мору, одлучио је да би из два разлога било боље да дође негде ближе ромејским границама, како би се са једне стране из близине боље обавестио о тачности изражених мишљења, а са друге, чим се оконча свађа (τῆς ἔριδος) и један од двојице царева мирно буде успоставио сопствену власт (καὶ διοῖν ἐνδὸς τινος βασιλέοιν ἀθόρυβον ἑαυτῶ τὴν ἀρχὴν καταστήσαντες)*, одмах своје посланство привео крају. **Тако, кад је лето прошле године дошло крају (τοῦ πέρυσσι τελευτῶντος θέρουσ ἄρας)**, испловио је са Крита пуним једрима **и стигао на Свету Гору,**

⁵⁴⁶ Због овог детаља, наведеним речима Нићифора Григоре посветићемо пажњу и касније.

⁵⁴⁷ Глагола *μάχομαι*, који се овде налази у дуалу медио-пасивног партиципа индикатива презенза, могао би се превести и као : *свађати се, препирати се, гложити се, противити се* (Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II,737).

⁵⁴⁸ Именица *ἔρις* може такође значити и *преписка, натјецање, или пак борба*. Ради ових и осталих значења : Мајнарић-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 163.

⁵⁴⁹ Greg, III, xxviii, 182-183.

⁵⁵⁰ van Dieten, *Geschichte*, V, 344 по. 330. Уп.превод : *ВИНЈ*, VI,290. Овом приликом треба рећи да је до састанка између Јована V Палеолога и патријарха Григорија дошло на острву Лимнос, где је овај последњи стигао преко Крита и Свете Горе. Податке о разговору Јована V Палеолога и александријског патријарха Григорија регистровао је само Parisot, *Cantacuzene*, 276-277, опрезно напоменувши да није познато о чему су разговарали, мада је био склон да поверује да је Григорије, чекајући исход грађанског рата у Византији, осетио да превага почиње да прелази на страну младог василевса, због чега је и дошао код њега. (Уп. *ВИНЈ*, VI,290 п.179). Радић, *Време Јована V*, 226 претпоставља да су теме њихових разговора биле грађански рат и Исихазам, што смо и ми склони да прихватимо као вероватно.

*чини се, границу двеју држава, другим речима, Трибала и Ромеја.*⁵⁵¹ Податак овог свезнадара по коме је патријарх Григорије III отпловио са Крита *кад је лето прошле године дошло крају* и стигао на Свету Гору, необично је значајан, будући да је познато да је поглавар александријске патријаршије стигао на Атос крајем септембра 1352. године.⁵⁵² Имајући на уму, да је византијска година трајала од 1. септембра до 31. августа, као и да је судећи према овом Григорином податку, патријарх Григорије III приспео на Атос крајем лета или почетком јесени, који падају на почетку византијске године, могло би се закључити да је наш историчар писао ове редове негде у периоду између 1. септембра 1353. и 31. августа 1354., у односу на који је крај лета/почетак јесени 1352. прошла година.

Напоследку, закључку да је Григора доживљавао конфликт о коме говоримо, пре свега као борбу око власти између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина, иде у прилог и још једна појединост, који се налази у оквиру његовог много каснијег осврта на јачање Ђенове и њене колоније Галате на рачун *Царства Ромеја*, захваљујући мешању у његове унутрашње сукобе, коме смо већ посветили пажњу. Наиме, приповедајући претходно о томе како су Ђеновљани ојачали на уштрб византијске државе, на тај начин што су најпре искористили грађански рат који су водили двојица Андроника (1321-1328), а затим и сукоб који је беснео готово пет и по година између Кантакузина и регентства које је владало у име Јована V Палеолога (1341-1347), Григора се најзад са горчином осврће и на то како су се исти окористили овим конфликтом, потпомажући младог василевса. О томе пише : *Отад, јуришајући (sc. Ђеновљани) нису мислили огранити своју похлепу на једну област, већ су наумили да присвоје све више и више нових земаља, придодавши (sc. тако) огромне стране (sc. територије својим поседима). Стога су искористили и трећу понуђену прилику, свађу између Кантакузина и младог Палеолога око власти (περί μοναρχίας ἔριδος), приближиши се тако рећи изгнаном младом цару, који је тада боравио на Тенедосу...Обавезали су га унапред заклетвама и добили од њега грамате (γράμματα)*⁵⁵³ за

⁵⁵¹ Greg, III, xxviii, 183. Уп. прев. : ВИНЈ, VI, 290-291. На ове речи обратио је пажњу Иконоmidис, који сматра да оне одражавају реално стање које је у то време владало на терену, иако је допуштао да они имају метафоричко значење. Поред тога, наведене речи он сматра доказом да су у јесен 1350. године Ромеји повратили од Срба полуострво Халкидики. (N.Oikomides, *Οι δύο Σερβικές κατακτήσεις της Χαλκιδικής του ΓΔ' αιώνα*, Δίπτυχα 2 (1980—81), 296. уп. ВИНЈ, VI, 290 n.180)

⁵⁵² Wirth, *Zur Chronologie der Patriarchen Gregorios II. u III. von Alexandria*, 50 ; ВИНЈ, VI, 290 n.180.

⁵⁵³ *Грамата* је владарско писмо или исправа којом се додељују одређене повластице.

*све што су желели. Постигли су тајно све за шта су били унајмљени, са свом својом вољом и нису штедели оружје и новац....).*⁵⁵⁴

Сличну ситуацију имамо и код цара-писца и његових *мемоара*, који је међутим, за разлику од свог савременика и тада већ бившег пријатеља Нићифора Григоре, настојао да нагласи да је његов заматак заправо лежао у нетрепелјивости која је владала у **односима између свог сина Матије и зета Јована (не њега и овог последњег !)**, те да се у основи радило **о обрачуну између двојице царевића (што је, рекло би се, сасвим у складу са његовим (само)апологетским тенденцијама)**. У том смислу, стиче се утисак да Кантакузин у више наврата, као да наглашава међусобну родбинску повезаност ове двојице принчева, то јест да је Матија био Јованов шурак (*γυναικάδελφος*), Јован њему зет (*γαμβρός*), а он сам пак његов таст (*κηδεστής*), настојећи на тај начин, како се чини, да истакне његов *унутар-породични* карактер и да га још више *индивидуализује*. Рекло би се да на поменути закључак упућују пре свега детаљи које срећемо на два места у спису цара-писца, од којих се прво налази већ на почетку његовог излагања о овом сукобу.⁵⁵⁵ Ради се о речима које се односе на Кантакузинове покушај да заустави међусобна трвења и ублажи незадовољство свога зета и најстаријег сина, тиме што би Јовану, који се, између осталог, осећао изолованим од престонице боравећи у *удаљеном Солуну*, уступио дотадашњу Матијину област, много ближу Цариграду, са седиштем у Дидимотици, док би пак Матији, лукаво доделио још важније подручје са центром у Адријанопољу. Тако, пишући како је незадовољни Јован Палеолог напустивши Солун и запутивши се ка Цариграду стигао до Дидимотике, Кантакузин, најпре говори да му је од стране тамошњих *архоната, великог папије Арсенија и протостратора Тарханиота*⁵⁵⁶ скренута пажња да је његовом зету не би требало допустити улазак у град. Разлог за то била је чињеница да је време свог боравка у Солуну припремао са српским царем Стефаном Душаном рат против њега. Међутим, Кантакузин

⁵⁵⁴ Greg, III, xxxvii, 553-554.

⁵⁵⁵ Можемо приметити да се у случају сва три грађанска рата, начин на који их Кантакузин перципира наговештава већ са почетака наратива.

⁵⁵⁶ Реч је о великом папији Арсенију Цамблакону и протостратору Константину Тарханиоту. Ради основних просопографских података о њима двојици види : *PLP*. по. 27752 односно 27494. У вези поменутог протостратора погледај такође и студију I.G.Leontiades, *Die Tarchaneiotai. Eine Prosopographisch-sigillographische Studie*, Θεσσαλονίκη 1993, 92-93.

није прихватио ову сугестију, под образложењем да се и *робовима дозвољава слободно сваки улазак уколико замоле цара*⁵⁵⁷ (настојећи овом опаском, како нам се чини, да на неки начин посредно унизи сина василевса Андроника III у очима својих читалаца), након чега му је допустио улазак у Дидимотику, одакле је он неколико дана касније и наставио свој пут ка престоници. Настављајући своју приповест о тим немирним данима, рекло би се, *ни рата ни мира*, међу двојцом царевића, *монах Христул*, пре него што ће се упустити у описивање конкретних потеза којим је покушао да отклони несугласице између сина и зета, додаје и следеће речи које су веома индикативне по питању његовог виђења овог сукоба, наговештавајући да га је схватао (или бар тежио да прикаже) на поменути начин : *А василевс Кантакузин видевши да постоји некакав раздор између сина Матије и василевса зета (τῷ τε υἱῷ Ματθαίῳ καὶ βασιλεῖ τῷ γαμβρῷ διαφοράς τινὰς οὔσας πρὸς ἀλλήλους), схватио је да он треба да оде, да умири њихову неслогу (τὰς διαφοράς αὐτοῖς), да кажу све што мисле да их је довело у сукоб са једним другим (ὅσα ἀλλήλοις οἴονται προσκροκέναι*⁵⁵⁸). *И сина и василевса зета је позвао да се суздрже, зато што ће изгладити њихове разлике.*⁵⁵⁹

Друго од та два места, садржи појединости које можда још и више иду у прилог оваквом тумачењу Кантакузинових погледа на овај конфликт. Оно се, наине, налази у оквиру осврта цара-писца на покушај тадашњег патријарха Калиста и наводно њега лично, посредством свог рођака Манојла Кантакузина Стратигопула⁵⁶⁰ и епископа Мелника Митрофана⁵⁶¹, да зауставе сукоб који је већ тада увелико беснео међу двојцом властољубивих младића, непосредно пре и након битке код Дидимотике. Као што је познато у поменутој бици, српске снаге, које су дошле у помоћ младом цару Јовану, претрпеле су тежак пораз од османских одреда који су се борили на Кантакузиновој страни, што је уједно представљао

⁵⁵⁷ Cant. III,iv,237.

⁵⁵⁸ Глагол *προσκρούω*, који се у овом случају налази у инфинитиву активног перфекта, могао би се превести и као : *завадити се с ким, ударити о што, наићи на што, на себе мржњу навући, увриједити*. (Уп. Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 359)

⁵⁵⁹ Cant. III,iv,238.

⁵⁶⁰ О Манојлу Кантакузину Стратигопулу види : *PLP*, no.10982 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 146 no.36. Такође, погледај и чланак P. Wirth, *Manuel Kantakouzenos Strategopulos*, *BF* 6 (1979), 345-348.

⁵⁶¹ О епископу Мелника Митрофану (1347-1352), који се иначе спомиње и као васељенски судија Ромеја, види : *PLP*, no. 18061. О граду Мелнику у долини Струме, који је стекао нарочити значај након 1204.године, види : *ODB*, II, 1337 (где је дата и опширнија литература) ; Th.Vlachos, *Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon*, Thessalonike 1969 ; S.Gergov, *Melnik*, Sofia 1976.

и први већи војни успех Османлија на европском тлу.⁵⁶² Наиме, на самом почетку поглавља које је посветио тим збивањима, цар-писац је забележио и речи које су веома индикативне за његово виђење овог конфликта, након којих је, пребацујући кривицу на свог зета за неуспех миротворачких настојања, опширно описао и сам бој код Дидимотике.⁵⁶³ Том приликом, осврћући се на речене мировне напоре, Кантакузин је записао : *У то време (sc. битке код Дидимотике) и Калист, патријарх Цариграда, ужаснут раздором царева (τὴν βασιλέων διαφορὰν) и верујем, опитом несрећом Ромеја (κοινήν νομίζων Ῥωμαίων συμφορὰν), са изабраним архијерејима и монасима, довео је цара (sc.Кантакузина) је у Адријанов (sc.град), желећи да заустави рат зета василевса (τὸν πρὸς γαμβρὸν τὸν βασιλέα πόλεμον), јер ће бити узрок многих зала за Ромеје. Цар (sc.Кантакузин) је слично мишљење показивао о рату и миру, од почетка до сада. ...послао је у Дидимотику (sc.Манојла Кантакузина Стратигонула и епископа Мелника Митрофана), да га (sc.Матију) убеди да ништа са његове стране не буде препрека миру.*⁵⁶⁴

Штавише, утиску да је монах Христодул посматрао овај конфликт у првом реду на поменути начин, не доприносе само места које смо до сада цитирали, већ такође и одређени, мање уочљиви, детаљи, које налазимо у остатку његовог излагања о том сукобу. У наставку, осврнућемо се на само неке од њих, који су по нама, занимљиви због контекста у коме их налазимо. Први од таквих, срећемо у Кантакузиновој приповести о збивањима која су догодила у периоду између проглашења и крунисања његовог сина Матије, а који до тада званично није носио никакву титулу, иако је, по његовим речима, уживао част које је била *виша од деспотске и одмах после царске.*⁵⁶⁵ Као што је познато, априла 1353. године, Јован Кантакузин је прогласио Матију за цара, упркос претњама патријарха Калиста да ће у том случају поднети оставку. Након овог чина, Кантакузин је упорно покушавао да убеди поменутог архијереја да обави крунисање његовог сина и тиме заокружи процес његовог уздицања, али је овај остао доследан својим ставовима, повукавши се напослетку у манастир Св.Мамаса. Стога је новембра исте године, Синод под Кантакузиновим утицајем, поставио

⁵⁶² О бици код Дидимотике и њеном значају види претходно наведену литаратуру.

⁵⁶³ Уп. са извештајем Нићифора Григоре : Greg.III,xxviii,7-11,179-182. Релевантан превод је дат и у Византијским изворима за историју народа Југославије : *ВИНЈ*, VI, 228-229.

⁵⁶⁴ Cant. III,iv,247-248.

⁵⁶⁵ Cant. III,iv,33.

за новог патријарха доскорашњег епископа града Хераклеје, Филотеја Кокина⁵⁶⁶, који је пар месеци касније (фебруара 1354) у цариградској цркви Мајке Божије у Влахернама⁵⁶⁷ и учинио оно због чега је у супштини изабран, након чега је и само име Јована V Палеолога уклоњено из молитви и свечаних акламација.⁵⁶⁸ Узгред, вреди речи да је тим поводом и Никола Кавасила саставио панигиририк посвећен Матији Кантакузину.⁵⁶⁹ Наиме, готово већ на самом почетку свог осврта на ове бурне догађаје, током којег, правдајући своје одлуке, поново пребацује кривицу за избијање рата на свог зета, цар-писац је, између осталог, забележио и реченицу која садржи детаље од важности за нас. У њој стоји следеће : *Из тих разлога почео је рат царева против једног другог (ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων ἐκινήθη πόλεμος), тако да је Кантакузин цар, који је заиста раније свом мишљу био спреман да за наследника власти остави младог Јована (τῆς ἀρχῆς διάδοχον τὸν νέον καταλείπειν Ἰωάννην), био принуђен да и сина Матију постави за цара (ἀποδεικνύειν βασιλέας).*⁵⁷⁰ Дакле, као што можемо приметити, управо су речи *рат царева против једног другог (ὁ πρὸς ἀλλήλους τῶν βασιλέων ἐκινήθη πόλεμος)*, те које и овог пута доприносе утиску, да је монах Христодул доживљавао овај сукоб управо на наведени начин.

И наредни такав детаљ налазимо у редовима који се тичу делања новоустоличеног патријарха. Наиме, срећемо га у Кантакузиновом извештају о иницијативи Филотеја Кокина, која је уследила недуго након Матијиног крунисања, о слању изасланика младом

⁵⁶⁶ Упркос тој и таквој одлуци Синода, патријарх Калист не само да није прихватио своје свргавање, наставивши да себе сматра патријархом, већ је и преко Галате побегао је на Тенедос, на коме се тада налазио Јован V, где је стигао крајем 1353. или почетком 1354. У вези ових догађаја види : Nicol, *The Last Centuries*, 246-247 ; *Ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, 113-114 ; Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 138-139 ; Радић, *Време Јована V*, 230-233. За податке о патријарху Калисту I види ; В.Мошин, *Св.патријарх Калист и Српска Црква, Гласник Српске православне цркве*, бр.9, год.27 (1946), 192-206 ; *ODB*, II, 1095 ; *PLP*, no. 10478. У вези свргавања овог патријарха на подстицај Јована кантакузина, као и околности под којима се оно догодило види још подробније : Failler, *La déposition du patriarche Calliste*, 5-163. Такође, вреди погледати и интересантан чланак : F.Poljakov, *Die Absetzung des Patriarchen Kallistos I. in der Darstellung der altrussischen Chronistik*, *JÖB* 38 (1988), 341-352. О Калистовом списатељском опусу : D.B.Gonis, *Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ οἰκονομικοῦ πατριάρχου Κάλλιστου Α΄*, Аθίνα 1980. У вези са манастиром Св.Мамаса види : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 326-331.

⁵⁶⁷ Када је реч о овом храму погледај : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 169-179 ; *ODB*, I, 293 (где је дата и опширнија библиографија). О цариградској четврти Влахерне, која се налазила на крајњем северозападу града, види уопште : Roser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 56.

⁵⁶⁸ Nicol, *The Last Centuries*, 246-248. О акламацијама погледај уопште : *ODB*, I, 11.

⁵⁶⁹ Ради основних биографских података о Николи Кавасили и његовом опусу, види : А. Angelopoulos, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός*, Thessalonike 1970 ; С. Tsirpanlis, *The Career and Writings of Nicolas Cabasilas*, Byzantion 49 (1979) 414-427 ; *PLP*, no. 30539 (где је наведена и опширнија библиографија).

⁵⁷⁰ Cant. III,iv,37,269-270.

василевсу, који је тада боравио на Тенедосу, са циљем да га убеди да прихвати оно што се захтева од њега и тиме оконча рат који је у том часу беснео већ готово две године. Оно што даје додатну дозу занимљивости овом извештају, јесте чињеница да Јован Кантакузин, свој и Матијин неуспели поход на Тенедос из лета 1354. године⁵⁷¹, чији циљ није био измирење са Јованом Палеологом, већ напротив, његов пораз и запоседање овог стратешки важног острва (судећи по ономе што пише Нићифор Григора, коме у овом случају поклањамо поверење)⁵⁷², настоји да повеже са Филотејем Кокином и његовим мировним настојањима.⁵⁷³ Нажалост, иако је поменути извештај и сам по себи прилично интересантан, нећемо бити у могућности да га прикажемо у целости, већ ћемо се усредсредити само на оне редове у којима срећемо појединости од непосредне важности, а који се и овом приликом, као и многим претходним случајевима, налазе на почетку пишчеве наративе. *Патријарх Филотеј*, пише Кантакузин, **био је мишљења у вези са царевима, зетом и сином (οἶαν γνώμην ἔχει περὶ βασιλέων, τοῦ τε γαμβροῦ καὶ τοῦ υἱοῦ), да треба послати изасланика младом цару на Тенедос, како би зауставио рат међу њима (ὥστε τὸν πρὸς ἀλλήλους διαλῦσαι πόλεμον), (sc.на тај начин што би) убедио младог цара да прихвати оно што је желео цар-таст. Међутим, цару (sc.Јовану Кантакузину) се чинило бољим, пошто је већ припремио тријере, те не би имао икаквих трошкова, да лично оде на острво и да превазиђе раздор (sc.који је имао) са царем-зетом (τὴν πρὸς βασιλέα τὸν γαμβρὸν διαφοράν).**⁵⁷⁴ Како се да уочити, управо су формулације **у вези са царевима, зетом и сином**, а нарочито **зауставио рат међу њима (τὸν πρὸς ἀλλήλους διαλῦσαι πόλεμον)** и **раздор (sc.који је имао) са царем-зетом**, оне које додатно наводе на закључак читаоца да је Јован Кантакузин посматрао овај конфликт на такав начин..

Најзад, треће и последње од таквих места налази се у склопу Кантакузиновог описа догађаја који су се збили у царској палати, у рано јутро 22. новембра 1354.године⁵⁷⁵, првих часова након што се пронела вест о томе да је Јован Палеолог са својим присталицама продро

⁵⁷¹ У вези са овим походом види : Nicol, *The Last Centuries*,250 ; Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 139 ; Радић, *Време Јована V*,439 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 127-128.

⁵⁷² Уп. Nicol, *The Last Centuries*,250, који у овом случају поклања поверење Кантакузину.

⁵⁷³ Овом приликом употребљавамо реч *наводно*, будући да Нићифор Григора не спомиње икакво учешће патријарха Филотеја Кокина у тим догађајима, због чега се оно, не сасвим без разлога, може довести у извесну сумњу. С тим у вези, погледај извештај поменутог историчара : Greg. III,xxix 236-237.

⁵⁷⁴ Cant. III,iv,281-282.

⁵⁷⁵ Nicol, *The Last Centuries*,250.

унутар града. Тада је Јован Кантакузин упркос наговарању присутних (међу којима су били његова супруга Ирина⁵⁷⁶, затим чувени Димитрије Кидон, као и заповедници војске и не мали број других великаша)⁵⁷⁷ наредио да се не иде у борбу. Разговарајући том приликом са својом женом која се, како смо рекли, није слагала са таквом одлуком, Кантакузин је наводно изрекао и речи, које заједно са онима из претходних примера, доприносе закључку да је посматрао овај конфликт пре свега на поменути начин. Образлажући поменути одлуку, цар-писац је осврћући се на сукоб поменуте двојице властољубивих принчева и своје наводне неуспешне напоре да га најпре спречи, па потом и заустави, између осталог рекао и следеће : *...иначе нисмо могли прекинути рат сина и зета, већ је остала свађа око власти између њих.* (τὸν πόλεμον...τῷ τε υἱῷ καὶ τῷ γαμβρῷ...αὐτοῖς ἢ ἔρις περὶ τῆς ἀρχῆς) *Међутим, (sc.сада се) треба постарати да се ово одвија, као што би смо желели, без крви и убиства, уколико је (sc.тако нешто) могуће, што би и било достојно жеље (ἦν ἂν ἔργον ἄξιον εὐχῆ).*⁵⁷⁸

Узгред и код Нићифора Григоре, начин на који приповеда о извесним збивањима у току овог рата, тачније одређене појединости у његовом излагању, можда би могли навести неког да се запита, да ли је и овај историчар, желео да у очима читалаца истакне и његову *унутар-породичну* димензију ? Наиме, на размишљање о тако нечему, ако ништа друго, могла би нас подстаћи неколико места из његове приповести и начин на који говори о овом сукобу.

Прво од њих представљају већ цитиране речи овог свезнадара које се односе на саме почетке поменутог сукоба. Пишући, најпре, опширно о томе како је Ирина Кантакузина, на наговор мужа, отишла код Јована V Палеолога како би покушала да помири несугласице које су постојале између њега и њеног сина Матије, након чега доноси и наводни одговор

⁵⁷⁶ Ирина Ασениνα Καντακουζινα, супруга Јована VI Καντακουζινα, била је кћер Андроника Палеолога Ασена (другог сина бугарског цара Јована III Ασена) и Ирине Палеологине. О њој види детаљније : Nicol, *Family of Kantakouzenos*, 104-108 no.23 ; ; *PLP*, no. 10935 ; Д.Никол, *Византијске племкиње-десет портрета (1250-1500)*, Београд 2010, 116-132. Наиме, реч је о грани породице Ασεν, која се за време Михаила VIII Палеолога, након унутрашњих превирања у Бугарској и свргавања Јована III Ασена од стране Георгија Тертера, пронашла уточиште у Византији. О томе види више : Божилов, Гюзелев, *История на средновековна България*, I, 515-519.

⁵⁷⁷ Cant. III,iv,285-286. Ради основних података о Димитрију Кидону и његовом опусу : Krumbacher, *Geschichte*, 487-489 ; Н.Hunger, *Вυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών – τόμος Α' φιλοσοφία, ρητορική, επιστολογραφία, γεωγραφία*, Αθήνα 1987, 67 ff.

⁵⁷⁸ Cant. III,iv,286.

свог зета на царичине речи, Григора затим у наставку бележи : *Он је то рекао, а царица Ирина, која није хтела више да слуша, вратила се у Визант без постигнутог резултата (ἀπρακτος). Кад је година прошла летњи солстициј и док су се Трачани мучили на гумну са жетвом жита (καὶ τῶν Θρακῶν ἐπὶ ἄλωνας καὶ σίτου μοχθοῦντων ἐς κομιδάς), цар Кантакузин је из Византа кренуо водећи варварске трупе свог зета Орхана у борбу против његовог другог зета цара Палеолога (ἐπὶ μάχην ἣγε θατέρου γαμβροῦ Παλαιολόγου τοῦ βασιλέως).*⁵⁷⁹

Поред ових, подстицању на размишљање у том правцу такође би могле допринети и речи са почетка наредне, двадесет и осме, књиге *Римске историје*, које *homo universalis* поново приписује *Агатангелу*. У њима се, налик претходном одломку, поново истиче да се Кантакузин борио против свог зета, а на страни свога сина. Пишући претходно о оштрој зими коју је провео конфиниран у манастиру Хора, Григора затим посвећује пуну пажњу разговору који је водио са овим својим учеником и пријатељем, који га је тада посетио. Том приликом, када је Григора упитао *Агатангела* за збивања у спољном свету, овај му је, започињући свој одговор и приповест о томе како су Кантакузинове трупе притекле у помоћ Матији, наводно рекао и следеће : *Кад се лето прошле године већ завршавало (λήγοντος ἤδη τοῦ πέρσι θέρους), цар Кантакузин узео је оружје и отишао да стане на страну сина Матије борећи се против зета Палеолога (Ματθαίῳ μὲν ἀπῆει τῷ παιδὶ συμμαχήσων, Παλαιολόγῳ δὲ μαχομένους τῷ γαμβρῷ).* Водио је мање од шестдесет Ромејских војника са собом, али више од хиљаду Каталанаца и варвара (sc. Турака) (*εἰς ἐξήκοντα ἐπαγόμενος στρατιώτας, Κατελάνων δ' οὖν καὶ βαρβάρων ὑπὲρ χιλίους*).⁵⁸⁰ Подсећамо, ови редови су и тим пре занимљивији, будући да се чини да садрже један детаљ који можда указује да их је Нићифор Григора писао негде између 1. септембра 1353. и 31. августа 1354. године.⁵⁸¹

Још једно такво место налазимо у уводу излагања о великом земљотресу који је погодио Тракију у ноћи између 1. и 2. марта 1354. године⁵⁸², након кога су Османлије, под вођством

⁵⁷⁹ Greg, III, xxvii, 171.

⁵⁸⁰ Greg, III, xxviii, 177.

⁵⁸¹ С тим у вези, види горе.

⁵⁸² О овом земљотресу и заузимања Калипоља говоре и Григора и Кантакузин, који међутим не доносе и тачан датум овог догађаја (уп. Greg. III, xxviii, 220-222 ; Cant. III, iv, 276-281). Ипак, њега сазнајемо из неколико кратких хроника (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 66 no.13, 299 no.5, 379 no.3, 388 no.2, 397 no.3, 418 no.2, 439 no.17, 451 no.6, 529 no.2, 555 no.2, 560 no.1, 613. no.3), као и једне османске хронике. У вези са овим земљотресом, као и датумом османског запоседања овог стратешки важног утврђења расправљали су, осим аутора радова општијег типа, између осталих и : G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turs and Documents of his Captivity as Historical Sources*, *Speculum* 26 (1951), 104-118 ; *ibidem*, *Gregory Palamas, the Χιόνες, and the Fall of Gallipoli*,

Орханог сина Сулејмана, запосели стратешки важан град Калипољ. Наиме, пренесећи нам оно што му је *Агатангел* испречао у вези ове природне и слободно се може рећи, сваке друге, катаклизме по Ромеје, Григора се најпре осврће на разлоге због којих је Кантакузин уступио Турцима тврђаву Цимпе⁵⁸³ две године пре тога, као и последицама тог чина, бележећи између осталог : *Цар Кантакузин им је уступио, како је поменуто, пре две године (sc. 1352) један од најутврђенијих тамошњих градова (μίαν τῶν ὀχυρωτέρων ἐκεῖ πόλεων παρασχόντος αὐτοῖς οἰκητήριον) као боравиште, како би у њима имао браник и савезништво, које је увек при руци, против свог зета Палеолога (ὥστε ἔχειν αὐτὸς ἐπιτείχιμα καὶ συμμαχίαν κατὰ Παλαιολόγου τοῦ γαμβροῦ).*⁵⁸⁴ И напоследку, навођењу на размишљање о тако нечему доприноси и детаљ који се налази у оквиру приповести овог историчара о томе како је флота предвођена Јованом и Матијом Кантакузином, запутила на Тенедос у лето 1354. године, на коме се тада налазио Јован V Палеолог.⁵⁸⁵ Пишући, дакле, о неуспелом покушају заузимања овог важног острва у близини улаза у Дарданелски теснац (који, узгред речено, како смо видели, Кантакузин приказује као чисто *мировно-преговарачку* мисију), а које ће нешто више од две деценије касније постати и предмет жестоког сукоба између Венеције и Ђенове (1378-1381)⁵⁸⁶, Григора је на самом почетку свог излагања о томе забележио : *Међутим, време ми сад не допушта да се задржавам на овој причи, те ћу се окренути другим стварима. Као што приличи, наставићу са причом која ће бити детаљнија од оне које сам задржао за себе. Када је сунце стигло у летњи солтициј, цар*

Byzantion 22(1952),305-312 (који погрешно смешта читав догађај у 1355.годину) ; G.Downey, *Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454*, Speculum 30 (1955), 600 ; P.Charanis, *On the Date of the Occupation of Gallipoli by the Turks*, BSL 16 (1955), 113-117(-VR, Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire, London 1973).

⁵⁸³ Данас Чини, Џеменлик или Булаир. (С.Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 2001, 90)

⁵⁸⁴ Greg, III, xxix, 224.

⁵⁸⁵ У вези са овом експедицијом види : Nicol, *The Last Centuries*, 250 ; Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 139 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 127-128 ; Радић, *Време Јована V*, 239.

⁵⁸⁶ За општу историју овог рата, *најдеструктивнијег* који је вођен између ове две републике, иначе тесно повезаног са унутрашњим сукобима у династији Палеолога, између Јована V и Манојла II на једној и Андроника IV и Јована VII на другој страни, као и догађаје које су му претходили, види : ; F.Hodgson, *Venice in the thirteenth and fourteenth centuries. A sketch of venetian history from the conquest of Constantinople to the accession of Michelle Steno, A.D.1204-1400*, London 1910, 512-538 (недоступно) ; W.Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, I, Leipzig 1923, 517-527 (недоступно) ; F. Thiriet, *La Romanie vénétienne au Moyen Age, Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénétien (XIII-XIV siècles)*, Paris 1959, 177-178 ; Nicol, *The Last Centuries*, 289-291 ; Balard, *La Romanie Génoise*, 88-91 ; Nicol, *Byzantium and Venice*, 311-318 ; Радић, *Време Јована V*, 384-387,390-392. О самом острву Тенедос и његовом значају : ODB, III, 2025 ; Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 381.

*Кантакузин је једанест бродова из византске луке и стигао на Тенедос за шест дана да би ратовао против свог зета Палеолога (πολεμῆσειὼν ἐκεῖ τῷ γαμβρῷ Παλαιολόγῳ). Надао се да ће постићи издајом изнутра или борбом споља, да непримећен изненада упадне унутра и једним ударцем њега самог (sc. Јована V Палеолога) зароби и заузме тврђаву Тенедос, као и да на његово место постави свог сина Матију...*⁵⁸⁷

Што се тиче Дуке, обратићемо најпре пажњу на његов опис самих почетака овог конфликта (на који ћемо се и касније осврнути), а на основу кога можемо посредно извући закључке да је и овај историчар посматрао (и/или приказивао) сукоб о коме је реч, пре свега као конфликт личне природе између Јована Кантакузина и Јована V Палеолога. Наиме, приповедајући о тим данима, овај писац је забележио : *Када је Кантакузин видео да су ромејске прилике запале у шкрипац (ἐν στενῷ), као и да је његов зет и сацар Јован (sc. V Палеолог) проводио време у нијанству и расипништву (ἐν σπατάλῃ καὶ μέθῃ διάρποντα) није то могао да поднесе. Тако, након што га је једног дана отворено изгрдио (κατονειδίσας αὐτὸν ἀνακεκαλομένῳ προσώπῳ), Јован је напустио Град са две тријере и отишао у Италију, а цар Кантакузин је остао као једини цар (μόνος ἀπολειφθεὶς βασιλεύς) одолевајући непријатељу, то јест Турцима на једној и Србима на другој страни, како год је мога .*⁵⁸⁸

Штавише, горецитиране речи, које су, рекло би се, сасвим у складу са Дукиним, *прокантакузинским* приповедачким тенденцијама, не само да имплицирају да је овај историчар настојао да прикаже рат о коме говоримо као **обрачун између Јована Кантакузина и његовог млађег, неодговорног и незрелог савладара (могло би се рећи и као борбу, доброг и лошег василевса, или ти доброг и лошег владоца)**, већ указује и на то да је Дука погрешно довео у везу са овим сукобом (намерно или не), много касније путовање Јована V Палеолога у Рим ради закључења уније (1369).⁵⁸⁹ Уз све то, на основу

⁵⁸⁷ Greg, III,xxix, 236.

⁵⁸⁸ Ducas, 67.

⁵⁸⁹ Имајући у виду да Дука тако нешто није могао да прочита ни код Григоре, кога је користио (како знамо са сигурношћу), па ни код Кантакузина, склони смо томе да дамо сасвим благу предност претпоставци (можда и превише слободној) да је Дука намерно помешао ове догађаје, како би додатно наружио Јована V Палеолога у очима својих читалаца. Узгред, о путовању Јована V Палеолога у Рим, као и преговорима који су му претходили, а у којима је учествовао и његов таст Јован Кантакузин (тада монах Јоасаф), види уопште :

речи које следе, не можемо ни да се не запитамо, да ли су се у Дукиној приповести, можда нашли и извесни елементи, који као да се могу повезати са још каснијом *дипломатском турнејом* Манојла II Палеолога (1399-1403) по Европи, ради тражења помоћи против Турака Османлија⁵⁹⁰, а о коју је овај писац, да ствар буде још чуднија, такође опширно описао ? Какогод било, настављајући своје излагање, Дука је забележио : *Цар Јован је провео две године у Италији и Германији (έν τῇ Ἰταλία καὶ Γερμανία) где је са задовољством примио од Италијана и Германа многа блага да би се употребила за одбрану Града (ἐγκοιλῶσάμενος χάριν εὐεργεσίας ἕνεκα τῆς Πόλεως παραφυλακῆς)*⁵⁹¹, и онда се вратио. *Када је стигао на острво Тенедос које је у то време било насељено и припадало Ромејима*⁵⁹², желео је да сазна како би га цар, његов таст дочекао. *Ђеновљански племић (τῶν εὐγενῶν Γενοίτης) пловећи са две тријере дошао је из Ђенове до Хелеспонта зато што је ромејска контрола тамо била уздрмана и ствари биле у стању потпуног нереда. Наиме, журио је из Ђенове у Хелеспонт да заузме и овлада бројним тврђавама на Херсонесу баш као што су Ђеновљани и Венецијанци учинили на Хиосу и другде. На свом путу срео се са царем и започео разговор са њим. Цар је открио своју намеру овом човеку (τὴν γνώμην ὁ βασιλεὺς ἀνακαλύψας αὐτῷ) и нашао да је вољан да му понуди све врсте помоћи. Цар је тражио од њега да се закуне да ће положити свој живот за њега и одузимање Града, са Божијом помоћи, од Кантакузинове власти и да*

Острогорски, *Историја*, 500-501 ; Љ.Максимовић, *Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације*, ЗРВИ 9 (1966),157-170 ; Nicol, *The Last Centuries*,276-284 ; Ibidem, *The Reluctant Emperor*, 150-154 ; Радић, *Време Јована V*,323-329,335-338,340-342,344-349. Када је реч о улози Јована Кантакузина у овим разговорима, чији је циљ био сазивање новог васељенског сабора, на којима би биле превазиђене догматске разлике између православља и римокатолицизма, види детаљније : J.Meyendorff, *Jean-Joasaph Cantacuzee et le project de concile oecumenique en 1367*, Akten XI Inter.Byz.Kongress 1958 (Munchen 1960), 363-369 ;; Г.Прохоров, *Публицистика Иоанна Кантакузина 1367-1371 годов*, ВВ 29 (1968), 318-341 ; V.Nerantzi-Varmazi, *Τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Δύση (1354-1369)*. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων χρόνων τῆς μονοκρατορίας τοῦ Ἰωάννη Ε Παλαιολόγου, Θεσσαλονίκη 1982, 149 ff.

⁵⁹⁰ Када је реч о њој, види : А.А.Васильев, *Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по западној Европи*, ЖМНПр, Н.С. 39 (1912), 41-78, 260-304 ; Острогорски, *Историја*, 514-515 ; Nicol, *The Last Centuries*, 322-326.

⁵⁹¹ Управо су ово детаљи који нас нагоне да се запитамо да ли су у овој Дукиној приповести нашли и можда нашли и елементи који се могу повезати са пропутовањем Манојла II по Западу, ради тражења помоћи против Османлија.

⁵⁹² Наиме, уговором у Торину (1381) између Млечана и Ђеновљана, било је предвиђено да се ово стратешки важно острво, *неутрализује* рушењем утврђења која су постојала на њему и расељевањем његових становника. О рату ове две поморске силе, уједно и одребама поменутог уговора, види раније дату литературу.

*ће га поставити као јединог цара Ромеја унутар и ван Града. Ово је био Франческо, чије је презиме гласило Гатилузи.*⁵⁹³

На основу ових речи могло би се закључити и да су с временом, Јовану V Палеологу порасле амбиције (о којима, као што смо видели, нема ни помена на почетку Дукиног излагања о овом сукобу). Томе је можда додатно допринео и сусрет са реченим ђеновљанским авантуристом (бар би се тако могао стећи утисак, на основу његовог излагања), чиме је овај конфликт од *чисто* личног окршаја, задобио карактер и борбе за власт.⁵⁹⁴ С тим у вези, важно је рећи да је Дука једини византијски наративни извор који изричито спомиње учешће Франческа Гатилузија у овим догађајима. Но, с обзиром на чињеницу да његов исказ у основи потврђују и савремене италијанске хронике Матеа Виланија и Ђорђа Стеле, као и неколико каснијих летописа, овај податак му у конкретном случају даје изворну вредност која никако није занемарљива.⁵⁹⁵

Напоследку, да је и Лаоник Халкокондил, попут претходних ромејских историчара, посматрао овај сукоб на донекле сличан начин, то јест као борбу Јована V Палеолога и Јована Кантакузина око власти, наслућујемо из редова које следе. Наиме, аутор *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*, надовезујући се на вест удаји кћерки бугарског владара Ивана Александра за султана Мурата и новог краља Грка⁵⁹⁶, који је завладао уклонивши Кантакузина са власти, забележио је следећи речи од значаја за нас : *Кантакузин је имао два сина : док је владао, послао је млађег, по имену Манојло, на Пелопонез да буде господар Мистре, док је старијег (sc. Матију) поставио Грцима за краља.*⁵⁹⁷ *Али када је Јован [V], син Андроника [III], постао пунолетан, организовао је Грке и припремио их за свој долазак на власт...*⁵⁹⁸

⁵⁹³ Ducas, 67-69. Реч је Марији Палеологини, другој кћерки Андроника III и Ане Савојске. О њој погледај : *PLP*, no. 16888 ; Paradorulos, *Versuche eine Genealogie*, 49-50 no.78.

⁵⁹⁴ Уп.горе са Григориним погледима на овај сукоб.

⁵⁹⁵ Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 275-278.

⁵⁹⁶ Овај податак није тачан. Наиме, кћер бугарског цара Ивана Александра, Марија Кираца није се удала за Јована V, већ његовог прворођеног сина Андроника IV 1355.године. О Андронику IV и Марији Кираци биће више речи касније.

⁵⁹⁷ И овом приликом Халкокондил греши. Наиме, као што је познато, Кантакузин није формално доделио царску круну свом сину Матији све до 1353.године, већ је он до тада носио само титулу, неодређеног мада звучног назива, *вишу од деспотске и одмах после царске*. (Уп.Cant. III,iv,33 ; Greg.II, xvi, 814)

⁵⁹⁸Chalc., I, 33.

*

Поред тога што су на овај сукоб гледали превасходно као на обрачун личне природе, два најважнија историчара који приповедају о њему, Јован Кантакузин и Нићифор Григора, такође наговештавају својим читаоцима да су и овај конфликт, попут претходних, посматрали и као грађански рат. Мада су места која говоре у прилог томе, релативно малобројна, само њихово постојање у наративима двојице повесничара, указује нам на могућност да они нису гледали на овај сукоб, искључиво као на окршај међу царевима (око власти), већ да су били свесни и његове шире димензије. Узгред, верујемо да би се тешко могло и помислити другачије (све да су из неког разлога, пропустили да нам оставе показатеље о томе), имајући у виду њихов образовни ниво, као и све оно што су написали о међу-ромејским сукобима који су се одиграли у претходним деценијама.

Када је реч о Нићифору Григори, код њега се уочава само једно такво место, које ако ништа друго, може навести неког да се запита, да ли је он посматрао поменути сукоб и на овакав начин ? Наиме, такву дилему оставља по нама једна уопштена и помало неодређена употреба појма *грађански рат*, који срећемо у оквиру каснијег Григориног осврта на Кантакузинова настојања након проглашења свог сина Матије за цара (априла 1353), да наговори патријарха Калиста, који се из протеста према том чину повукао у манастир Св. Мамаса, да се врати на свој трон и крунише његовог сина или пак, дефинитивно повуче. Као што је речено, пошто се чини да није могуће извући неоспоран закључак о томе, оставићемо читаоцима и/или будућим истраживачима да сами просуде. Говорећи, дакле, о поменутих догађајима, учени историчар, поред осталог, бележи и следеће речи које је Кантакузин наводно изрекао приликом посете овом црквеном великодостојнику, покушавајући да га убеди да донесе коначну одлуку : *...Шта може бити веће зло за поданике него да имају господара који је зао и који је њихов непријатељ (ἐπίβουλον καὶ πολέμιον) ? Али ако владајући цар једном за свагда почне да чини супротно од оног (sc. патријарха) који је сауправљањем преузео духовно старатељство над оним што је добро за његове поданике (τὴν πνευματικὴν ἀνειλημμένον συνδιοικεῖν ἐπιτροπὴν εἰς τὸ τῶν ὑπηκόων*

λυσιτελές), онда то стање постаје несумњиво горе од сваког грађанског рата (παντὸς ἐμφυλίου πολέμου).⁵⁹⁹

Што се пак тиче Јована Кантакузина, чини се да је ситуација у његовом случају доста јаснија (упркос томе што нам ни он не пружа недвосмислену потврду), будући да сам начин на који пише о овом сукобу, као и изрази и синтагме које у том контексту употребљава, указују да је посматрао конфликт о коме говоримо и као **грађански рат**. Интересантно је да се за разлику од оних детаља који указују да је Кантакузин гледао на конфликт као на лични обрачун, а које срећемо у оквиру читаве наративије која је њему посвећена, места која упућују на тако нешто налазимо најчешће у оном делу његовог излагања који се односи на последње дане тог сукоба, то јест на период након уласка Јована V Палеолога у престоницу.

И заиста, прво од њих, налазимо тек у његовом опису догађаја у царској палати у првим часовима након продора младог василевса унутар зидина Цариграда. Наиме, Кантакузин тврди да је тада упркос општем противљењу присутних, заповедио да се обустави даља борба. Међу њима, нарочито су се истицали каталански најамници и управо њима Кантакузин је одржао говор, чији је почетак од особитог значаја за нас, будући да садржи појединости које прилично снажно указују на горепоменуто. *Наиме, да је реч о рату против иноплеменика, рече он, наводно, том приликом, који убијају из чистог задовољства победе, без учешћа у тузи, не би вам ни сам хтео саветовати да се повучете из борбе, већ напротив, одмах да кренете (sc.у њу). Побеђујући, добили бисмо славу мушкости и смелости, а онима који би умрли остао би спомен сваке славе, како приличи врлим мужевима који су се борили. Сада, међутим, рођаци и истопленици стоје насупрот једних других (ὄννι δε τὸ συγγενεῖς τε μάλιστα καὶ ὁμοφύλους εἶναι τοὺς ἀντικαθισταμένους), одузевши нам сваку жељу за (sc.ратном) славом (φιλοτιμίαν). Јер, били победници или поражени, нанећемо себи велику срамоту за убудуће (πολλὴν ἐν τοῖς εἰσέπειτα простρωόμεθα τὴν ἀδοξίαν ἑαυτοῖς).*⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Greg, III,xxviii, 198.

⁶⁰⁰ Cant. III,iv,287. Ове речи свакако вреди упоредити са Кантакузинових схватањима о грађанском рату као феномену, којима смо се раније бавили.

Дакле, као што можемо да видимо, *монах Христодул* је настојао да образложи своју одлуку о обустави даљих борби, тиме што се на другој страни нису налазили иноплеменици, већ његови сународници.⁶⁰¹ Имајући то у виду, неко би се могао запитати да ли овим речима Кантакузин на неки начин противречи самом себи и свему ономе што је чинио у протекле три деценије ? Другим речима, уколико се толико ужасавао борби против својих саплеменика, зашто је онда ратовао против њих у претходна два грађанска рата ? Чини се да се одговор лежи у томе што, како смо могли да видимо, Кантакузин тежи да прикаже да су му у оба случаја те ратове наметнули његови противници и да једноставно није имао другог избора. У том смислу, рекли би смо да ови редови представљају само још један вешт *писатељски маневар*, који има за циљ да допринесе Кантакузиновој самоапологији.

Друго такво место које указује да је Кантакузин посматрао овај конфликт и као грађански рат, налазимо недалеко од завршетка његовог обраћања каталанским плаћеницима. Наиме, цар-писац тврди да је након тога, *пред очима свију*⁶⁰², сместа послао писма у којима је поручио да не долазе, не само свом сину Матији и другима који су са њиме наводно хитали према Цариграду, већ и Турцима у Тракији који су се спремали да му притекну у помоћ. Том приликом, додаје не само како се већ и онако припремао за својевољни силазак са власти и повлачење у спокојство манастирског живота, већ и наглашава да чак и да се одлучио за борбу ради останак на престолу, не би користио *варварске (тј. турске) снаге* против својих сународника. Негирајући да је икада користио турске одреде против Ромеја, већ само против *других варвара* (што је посебно занимљиво због тога што показује колико је цар-писац спреман да иде далеко у својој самоапологији)⁶⁰³, Кантакузин се осврће на говор који је патријарх Филотеј Кокин, наводно, одржао приликом свог устоличења, доносећи га у парафразираном облику. Том приликом, овај архијереј је осудио употребу *варварских* одреда против *хришћана* у грађанском рату, чиме и наш историчар још једном, овог пута посредно, пружа аргумент тези да је овај сукоб посматрао и на такав начин. Штавише, ове речи су тим пре значајније будући да, као што ћемо касније видети, садрже и детаље који су од значаја за проучавање начина на који је наш повесничар приказао

⁶⁰¹ Уп. Григорин опис ових збивања : Greg, III,xxix, 242-244.

⁶⁰² Cant. III,iv,288.

⁶⁰³ Ову Кантакузинову тврдњу је занимљиво упоредити са местима у делу Нићифора Григоре, која недвосмислено показују супротно. Упутићемо на само нека од њих : Greg. II, xv, 747-748 ; III,xxviii, 177-179 ; III, xxviii, 203 ; III, xxix, 224,241 ; III, xxviii, 178-179.

последнице овог грађанског рата у својим *мемоарима*. Ипак, овај пут осврнућемо се само на оне редове који су у овом тренутку од непосредног значаја за нас, а у којима најпре можемо прочитати : *Наиме, током времена грађанског рата (κατὰ τὸν ἐμφυλίῳ πολέμου χρόνον) никоме или тек малобројним од подстрекача и клеветника је суђено за поквареност, док је десетине хиљада оних којих нису учествовали у рату, погинуло (τὰ μυρία πλήθη τῶν οὐδὲν εἰσενηγεγμένων εἰς τὸν πόλεμον ἀπόλετο). Касније је краљ чинећи неправду и кршећи заклетву присвојио не мали део Царства и водећи варварску војску никог није поштедео неправде, док је десетинама хиљада других (μυρίοις δὲ ἄλλοις), који су варвари заробљавали и убијали, био кривац за велике несреће.⁶⁰⁴ А затим у наставку: (sc.Кантакузин) је схватао да је осуђен (ἐφ' οἷς καὶ αὐτὸν καταψηφίζόμενον εἰδέναι ἑαυτοῦ), због оних који чине неправде. Чврсто је веровато да је праведно бранити се од иноплеменика који неправду чине, варварским снагама због уништења ромејских (sc.снага) проузрокованог грађанским ратовима (διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων διεφθάρθαι), а које су (sc.сада) за одбрану недовољне, као и да их (sc. варварске снаге) води против сународника, да их они не би искористили да униште њега и оне које су са њим.⁶⁰⁵*

Најзад, речи које указују да је Кантакузин видео овај сукоб и као борбу између припадника једног-истог народа⁶⁰⁶, односно грађански рат, срећемо такође у епилогу његове приповести о овим догађајима. Приводећи самом крају своје излагање, Кантакузин, који, као што смо већ рекли, пише у трећем лицу јединине под псеудонимом монах Христодул, забележио је и следеће речи, које додатно доприносе таквом закључку : *Тако су против василевса Кантакузина, који је, како нам је рекао, невољно преузео власт, силовито ратовали истоплеменници (πολεμηθεῖς ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων κραταιῶς), а он сам се суочио са многим опасностима и разноврсним несрећама. Ипак, супроставио се противницима ништа мање (sc. снажно), користећи се сваким средством и доличном мудрошћу, и напоследку их савладао. Пошто је због злобе оних који су се удружили (sc.против њега) (ἐπεὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν συνόντων), опет запао у исте несреће (τοῖς ὁμοίοις (κακοῖς) αὐθις περιπεπτώκει) и био приморан да крене у рат против сународника (πρὸς τοὺς ὁμοφύλους πόλεμον*

⁶⁰⁴ Cant. III,iv,288-289.

⁶⁰⁵ Cant. III,iv,289.

⁶⁰⁶ Свесни смо тога да би се можда могло рећи како је овај термин помало анахрон, будући да људи XIV века нису имали представу о појму народа и нације онакво какво је оформљено после Француске буржоарске револуције.

ἡναγκάσθη ἐκπεσεῖν) губећи (sc. тако) време, одрекао се власти (τὴν ἀρχὴν ἀλείπει), тврдећи никад неће бити у стању да се стара о Ромејима како ваља, нити да им буде од користи.⁶⁰⁷

*

Поред свега овога, можемо рећи да је у делу ромејске историографије, овај сукоб приказан и као једна врста **побуне**, односно **устанка**. До таквог закључка можемо доћи читајући списе Јована Кантакузина и Лаоника Халкокондила, на основу којих, међутим, можемо и утврдити да су њихови аутори, имали потпуно различите погледе у вези са њеним карактером.

Тако, када је реч о Кантакузину, на основу одређених детаља из његовог излагања, може се видети да је цар-писац читаоцима својих *мемоара* тежио да представи делање Јована V Палеолога против њега као побуну, а њега самог као побуњеника, упркос чињеници да је био легитимни наследник царског престола. Чини се да се тако нешто најбоље закључити на основу термина које употребљава говорећи о подухватима свог зета, попут именица *νεωτερισμός* (буна, државни преврат)⁶⁰⁸, *στάσις*, *ἀποστασία* или пак глагола *νεωτερίζω*⁶⁰⁹, као и чињенице за њега самог, једном приликом користи реч *ἀποστάντα* (апостата), која представља акузатив једине партиципа аориста глагола *ἀφεστήξω* (удаљити се, бити одсутан).⁶¹⁰ Вредно је помена да наведене речи можемо срести искључиво у Кантакузиновој приповести о склапању мира (боље рећи примирја), након кога се Јован V Палеолог, како се касније испоставило, привремено повукао на острво Тенедос, крајем 1352. или почетком 1353. године. Наиме, пошто је претходно приповедао о бици код Дидимотике и катастрофи коју су доживели Срби, савезници младог василевса, као и његовим безуспешним покушајима да на своју страну придобије Сулејмана⁶¹¹, најстаријег сина емира Орхана, након чега је и напао Адријанопољ, оглушивши се о мировне апеле патријарха Калиста, Кантакузин је најпре забележио : *Василевс Кантакузин се жалостио*

⁶⁰⁷ Cant. III,iv,308.

⁶⁰⁸ Ова именица, поред осталог, може значити : *новотарије, променјена*. За ова и друга значења : Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 281). Уп. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 782.

⁶⁰⁹ Ради значења ових речи види претходна поглавља.

⁶¹⁰ У вези са значењем овог глагола :

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%E1%BC%80%CF%86%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BE%CF%89&la=greek#lexicon> . Сајту приступљено 20.09.2021. у 22:55h.

⁶¹¹ Вреди рећи да Григора о томе, бар колико нам је познато, не говори ништа.

гледајући како се рат распламсава, окривљујући оне који онемогућавају мир (καὶ τοὺς κωλύοντας τὴν εἰρήνην ἐν αἰτίαις ἐποιεῖτο), да поново доноси Ромејима искушење многих несрећа. Неодустајући још од мира, послао је поново као изасланике Манојла Кантакузина и епископа Мелника Митрофана⁶¹², саветујући му (sc. преко њих) да заустави рат и **побуњеничку апостасију** (καὶ τὸν πόλεμον παρήγει καταλύειν τοῦ νεωτερίζειν ἀποστάντα). Међутим, присутни (sc. уз Јована V) (τῶν συνόντων) отворено су се успротивили и одбили мир, те су се посланици вратили необављена посла.⁶¹³ Но, пошто је овај покушај склапања мира дефинитивно доживео бродолом, Кантакузин је одлучио да узврати ударац. Најпре је напао област Мору и градове у Родопима, који су раније већином прешли на страну Јована V Палеолога, па затим и Халкидике (Χαλκιδικήν)⁶¹⁴, након чега је млађани цар, увидевши снагу свога таста, решио да упутио посланство и овог пута затражи оно што је до скоро одбијао да прихвати. Говорећи о свему томе, Кантакузин бележи и речи на основу којих се поново стиче утисак о Јовану V, као побуњенику. Млади василевс, записао је том приликом, цар-писац, видевши да његова моћ опада и да послови назадују, послао је цару старатељу (sc. изасланство), говорећи о миру, као и да се треба оставити рата, задржавши свако, оно што има (καὶ ἐδεῖτο τὸν πόλεμον καταθέσθαι ἔχοντας, ἃ ἔχουσι, ἐκάτερον). Тврдио је да чини апсолутно све око мира, не само са истоплемицима, већ и најмилијима (καὶ ταῦτα οὐχ ἀπλῶς πρὸς ὁμοφύλους ἐσομένης ἀλλὰ πρὸς τοὺς φιλάτους), као и да му ништа није нити драже, нити важније од тога. С обзиром на искуство у државним пословима, његова брига као оца треба да буде да се његови равноправни синови опет не сукобе (μὴ τοῖς ἴσοις πάλιν τῶν υἱῶν περιπεσεῖν), као и уклони узроке **устанка и побуне** (ἀλλὰ τῆς στάσεως περιελεῖν τὰς αἰτίας καὶ τῶν νεωτερισμῶν)... Стога му је (sc. Јован V) поред градова, које му је претходно (sc. Кантакузин) дао, уступио и саму Дидимотику (Διὰ ταῦτα δὴ τῶν μὲν πόλεων, ἅς πρότερον αὐτὸς παρέσχετο, παραχωρεῖν καὶ αὐτοῦ Διδυμοτείχου). Најугледнијим од Ромеја, који су били његове присталице, невољно је допустио да буду уз њега, уместо да у Дидимотици или другде где имају куће (ἀντ' ἐν Διδυμοτείχῳ ἢ ἄλλοθί ποὺ τὰς οἰκίας ἔχωσι), нападају оне који то нису (τούτους δε μὴ συνεῖναι ἐφίεναι), служећи му као

⁶¹² О личности овог епископа види горе.

⁶¹³ Cant. III, iv, 252.

⁶¹⁴ Cant. III, iv, 251. На овом месту треба рећи да Кантакузин овом приликом не мисли на полуострво Халкидике у Македонији, већ на област у Тракији, чији су најзначајнији градови били Ксанти, Комотини и Грацијанопољ. (D. Nicol - S. Bendall, *Anna of Savoy in Thessalonica: the numismatic evidence*, *Revue numismatique*, 6série 19 (1977), 90 n.8). Уп. Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 93 ff.

и раније, како се онеме (sc. Јовану Кантакузину) не би поново чинили као кривци за **ратове и побуне** (*ἵνα μὴ αὐτῶ πολέμων ἀθῆτις καὶ νεωτερισμῶν αἴτιοι ὀφθῶσι*)...⁶¹⁵

Како што смо већ рекли, Лаоник Халкокондил је такође представио овај сукоб и као побуну, мада на један потпуно другачији начин. Наиме, за разлику од цара-писца, који га је, сходно својим самоапологетски тенденцијама, приказивао као побуну свог зета против њега, код аутора *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, ситуација је сасвим различита, будући да га он представља као **буну Грка против Кантакузина, његовог начина живота и охолог понашања**. О свему томе сведоче следеће Халкокондилове речи, које налазимо у оквиру једног сасвим кратког екскурса посвећеног овом конфликту, а у којем, између осталог, стоји : **Грци су били незадовољни краљевим начином живота и његовим охолом маниром** , а и свака особа имала је своје разлоге (*ἀχθόμενοι τῇ διαίτῃ καὶ ὕβρει τοῦ βασιλέως, ὡς ἕκαστος εἶχεν αἰτίας αὐτῶ*), **тако да су довели младића (sc. Јована V) из Македоније⁶¹⁶ и поставили га на трон**. Када је постављен на престо, приморао је Кантакузина да постане монах под именом Матеј.⁶¹⁷ Узгред, не бисмо могли сасвим искључити да неке од ових речи које смо цитирали, садрже и слаб одјек *социјалне* димензије овог и вероватно још много више, претходног грађанског рата чији је Кантакузин био протагониста, а који је у помало извитопереном облику стигао до Халкокондила. Уколико је тако, онда то понешто говори и о усменој традицији Халкокондиловог доба, на основу које је и писао о старијој прошлости, како смо већ више пута рекли.

*

За крај, говорећи о начину на који су византијски историчари видели овај сукоб, треба додати и да га је Нићифор Григора, попут претходних унутар-ромејских конфликта,

⁶¹⁵ Cant. III,iv,252-253.

⁶¹⁶ Очигледно, до Халкокондила је стигао податак да је Јован V Палеолог својевремено боравио у Солуну, али не и све појединости око тога, као ни грађанском рату који је недуго потом уследио, услед чега је и правио овакве омашке и *мешао* догађаје. Наиме, као што је познато, Јован V Палеолог је у победоносни поход на Цариград, кренуо не из Солуна, већ са острва Тенедос. О томе види раније цитирану литературу.

⁶¹⁷ Chalc., I, 33-34. Овом приликом Халкокондил прави грешку. Наиме, Кантакузиново монашко име није било Матеј, већ Јоасаф. Изгледа, да је Халкокондил помешао монашко име Јована Кантакузина са монашким именом његовог сина Матије. (Kaldellis, *The Histories*, 488 n.127)

посматрао и као Божију казну⁶¹⁸, овог пута због прихватање учења Григорија Паламе.⁶¹⁹ На тако нешто указују Григорине речи, које следе одмах након његовог осврта на јачање ђеновљанског утицаја на прилике у Царству захваљујући овом грађанском рату, а које управо упућују на закључак да је сукоб о коме је реч, као и друге недаће које су у то време погађале Византију, доживљавао и на такав начин. Наиме, до оваквог утиска се може стићи посредно, читањем следећих редова, у којима је учени историчар забележио : *...Несрећне Византинце (sc. Цариграђане) или пре све Ромеје, силом нужности и судбине, снашли су такви и тако сваковрсни ужаси који су као из извора куљали и бљували блато и горчину, због тираније тадашњих владара према царству и божанском учењу, а који су подигли олују и најжешћи прогон против свега доброг (κατὰ τῶν θεῶν δογμάτων ἐπήνευκαν, χειῶμα καὶ διωγμὸν τὸν βαρύτερον ἐγείραντες κατὰ παντὸς ἀγαθοῦ). Због тога је, верујем, Бог умањио своју бригу (πρόνοιαν) и отад је сваки вид образовања (παιδείας) изгнан, док су врлина и сва добра достојна хвале претворена у њихову супротност међу скоро свим Ромејима, који су (sc. сада поданици) нове државе (ὅσοι τῆς νέας εἰσὶ πολιτείας)⁶²⁰, владају нови и страни обијачи, који немају ништа са разумом, образовањем и добрим редом, који су уобличио царска власт и држава у ранијим временима (οὐδαμῆ τῆς πρὶν βασιλικῆς ἐκείνης καὶ πολιτικῆς συνέσεως καὶ παιδείας καὶ εὐταξίας).*⁶²¹

Ромејски историчари : виђење узрока и повода рата (1352-54)

Пошто смо посветили пажњу начину на који су византијски повесничари доживљавали овај сукоб, сада ће бити речи о њиховом виђењу узрока и повода овог грађанског рата. С тим у вези, на основу свега прочитаног, могли би смо рећи да је у византијској историографији преовладавао став да се главни узрок овог новог крвопролића међу Ромејима, налазио у супарништву које је владало у односима између Јована и Матије Кантакузина на једној, и

⁶¹⁸ Уп. Greg. I, viii, 318 ; II, xiii, 687 ; II, xiv, 711-712 ; II, xv, 753.

⁶¹⁹ Наиме, исихастичко учење је дефинитивно проглашено православним и сагласним са очењем Св.Отаца јула 1351 на Влахернском сабору, што је и званично обзнањено идућег месеца у документу познатом као *Томос*. (Nicol, *The Last Centuries*, 239-241) О овом сабору, на коме Григора лично учествовао и био осуђен због својих ставова, види детаљније : Радић, *Време Јована V*, 201-205 (где је наведена и опширнија литература).

⁶²⁰ Ово место представља алузију на територијалне губитке које је претрпело Византијско царство током тих година.

⁶²¹ Greg, III, xxxvii, 554-555.

њиховог зета, односно шурака, Јована V Палеолога, на другој страни, иако се истини за вољу, у њој могу уочити и извесне разлике у том смилу. Такво виђење узрока овог сукоба у ромејској историографији и није нарочито чудно, имајући у виду начин на који је преваходно схватала тај конфликт.⁶²²

Тако, када је реч о ученом Нићифору Григори, већ из самог начина на који је сагледавао речени сукоб, наговештава се да је овај полихистор видео његове узроке у **борби за власт између поменутих личности**. Наиме, читаоца *Римске историје* би на такав закључак могао навести не само опис самог конфликта, већ и догађаја који су му претходили, који показује да су се његови дубљи корени налазили у незадовољству сопственим положајем пре свега младог Јована V Палеолога, али и Матије Кантакузина, затим амбицијима које су њих двојица гајили о доласку на престо (које су, стиче се утисак, можда биле и нешто израженије код сина василевса Андроник III), као и уопште њиховој међусобној нетрепеливости и подозривости. Штавише, на основу тога како овај свезнадар приказује збивања, види се да је отворени сукоб међу њима двојицом, који је избио управо онда када је Јован V Палеолог упао у Матијину област, заправо представљао искру која је запалила пожар новог грађанског рата (дакле, његов *повод*, на неки начин), будући да Јован Кантакузин у таквим околностима никако није могао да остане по страни.

И заиста, горепоменуто се може закључити на основу више места у његовој историји, којима ћемо у наставку посветити пажњу. Најпре, надовезујући се на приповест о недаћама становништва престонице услед рата између Млечана и Ђеновљана (1350-1355)⁶²³, а у којем је, силом прилика, и Византија узела учешћа на страни републике Св. Марка, Григора се осврће на властодржачке амбиције, које су гајили Јован V Палеолог и Матија Кантакузин, пишући о њима са нескривеном горчином, између осталог и следеће : *Оно што је било још горе (sc. од рата између Венеције и Ђенове), јесте то што је (sc. Јован Кантакузин), док је био погођен таквим олујама, а то не треба пропустити (sc. да се каже), тада такође имао*

⁶²² О томе види претходно поглавље.

⁶²³ Ради општег прегледа историје овог сукоба види : Hodgson, *Venice in the thirteenth and fourteenth centuries*, 403 ; Thiriet, *La Romanie vénétienne*, 168-174. Balard, *La Romanie Génoise*, 78-83. За збивања у току овог рата на тлу Византије погледај уопште : Nicol, *The Last Centuries*, 242-244 ; Ibidem, *Byzantium and Venice*. 271-282 ; Радић, *Време Јована V*, 206-208. У вези односа Јована Кантакузина, Венеције и Ђенове током овог рата важна је такође и студија К.Кириса : *John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354)*, Βυζαντινά 4 (1972) 331-356.

невоља и са својим синовима (sc. Јованом Палеологом и Матијом Кантакузином)⁶²⁴ (τῶν υἱῶν αὐτῶ συμφορᾶς). Наиме, они су се бунили због власти (ἐστασίαζον ἤδη καὶ αὐτοὶ περὶ τῆς ἀρχῆς) и то у том часу када је она (sc. царска власт) доживела бродолом на такав начин⁶²⁵, стајала на стакленим ногама и доведена у највећи шкрипац. Уместо тога (sc. што су се бунили око власти), требали су да ураде све што су могли, како би у свему помогли свом оцу цару (sc. Јовану Кантакузину)... Но, његов зет и муж његове кћерке, Јован Палеолог, сматрао је да му власт од оца одавнина припада и сасвим је одбијао да било шта икоме од наслеђа препусти, док је пак Матија, такође његов син, исто тако снажно вршио притисак захтевајући (sc. наслеђе) које је њему припадало од оца.⁶²⁶

О неповерењу и сумњичавости које је Јован V Палеолог гајио не само према свом шураку, већ и тасту, као и његовим амбицијама да се попне на очев трон и самостално завлада Царством, Григора говори веома речито и на другом месту. Ради се о речима које поново приписује Агатангелу, а тичу се околности под којима је најстарији син Андроника III склопио савез са Стефаном Душаном. Исти је требало да буде запечаћен браком између њега и сестре супруге овог српског владара.⁶²⁷ Наиме, осврнувши се претходно на Кантакузиново закључивање понижавајућег мира са Лигуријском републиком (6. маја 1352), овај историчар цитирајући наводне речи свог ученика и пријатеља, потом говори о томе како и зашто је Јован V Палеолог, који је тад боравио у Солуну и (номинално) управљао другим по величини градом тадашњег Византијског царства⁶²⁸, склопио савез са царем Срба и Грка. Уз све то, рекло би се да неке од тих речи, додатно доприносе раније изведеном закључку о томе да је Григора овај сукоб посматрао и као Божију казну због прихватања Исихазма. *Ти знаш моја најдража главо (ὦ βελτίστη μοι κεφαλή)*, рече наводно

⁶²⁴ Наиме, Григора назива Јована V Палеолога и Кантакузиновим сином, приповедајући о раздобљу од 1347. до 1354. године, то јест, од тренутка када је млади цар оженио његову кћерку Јелену.

⁶²⁵ Ово вероватно представља алузију на неповољни сепаратни мир са Ђеновом, који је Јован Кантакузин био приморан да склопи 6. маја 1352. године. О његовим одредбама види детаљно : И.Медведев, *Договор Византији и Генуи от 6 мая 1352. г.*, ВВ 38 (1977), 161-172, нарочито 167-168.

⁶²⁶ Greg, III, xxvi, 93.

⁶²⁷ О томе види : Soulis, *The Serbs and Byzantium*, 101 n.54. Иначе, име ове сестре српске царице Јелене, било је Теодора. О њој погледај :

⁶²⁸ Наиме, Јован Кантакузин је препустио управу над другим Царства Јовану Палеологу у јесен 1350. године, након што је претходне године сломљен зилотски устанак. (Nicol, *The Last Centuries*, 237-238, 244-245 ; Радић, *Време Јована V*, 196-199). О владавини Јована V Палеолога у Солуну : Tarfail, *Thessalonique*, 274-277 ; D.Nicol, S.Bendall, *Anna of Savoy in Thessalonica : the numismatic evidence*, *Revue numismatique*, 6série 19 (1977), 89-90 ; Радић, *Време Јована V*, 196-201, 209-217.

Агатаγγελ, том приликом Григори, како после оног бедног разбојничког сабора⁶²⁹, када су зли прогони против тебе смишљени, да су истог дана стигле вести из Солуна цару Кантакузину, које су биле сасвим ужасне и такорећи, дирнуле у срж његове душе. Наиме, попут судије на такмичењима који дели одговарајуће награде, Бог је, дајући то као доказ (sc. наше) злобе и бесрамности, наложио само, не претерану и умерену, казну по стопалима (διδάσκοντος μόνον οὐ διαρρήδην καὶ μετρίαν ταύτην κατὰ πόδός), водећи (sc. нас) тако ка исправљању почињених незаконитости и отварајући (sc. нам) капије покајања. Кажу да се Палеолог, који је наводно сумњао на заверу шурака и таста против њега, њихову промену мишљења и веома лукав заокрет (γνώμης ἐκείνων ἀλλοίωσιν τροπήν πολλαχόθεν πολύτροπον), сетио сличних страхова и урота (ἀνενευκεῖν τε εὐθὺς πρὸς ὁμοίους φόβους τὴν μνήμην ὁμοίων ἐπιβουλῶν)... Стога је устао и усредредио свој ум на тражење наслеђа царске власти која му је припадала...⁶³⁰

Колико су међусобно неповерење, непомирљивост, па и злоба, владали у односима између Јована V Палеолога и Матије Кантакузина, такође сведоче Григорине речи, које се односе на збивања која су уследила недуго након тога што је раније поменута одлука Јована Кантакузина о размени поседа између његовог сина и зета, спроведена у дело. Приповедајући о томе, он је забележио : *До тог времена, јесен је управо почела да уздиже Арктурос. После кратког времена, стране су почело поново да праве тајне планове против једне друге, коју су били сасвим супротни донетим одлукама (βουλευμάτα τῶν δεδομένων ἀντίστροφα). Матија, најстарији од Кантакузинових синова (τῶν Καντακουζηνῶν υἱῶν ὁ πρῶτος), отпутовао је брзо да преузме Орестијаду (sc. Адријанопољ), који лежи на мање од двестаседамдесет стадија⁶³¹ северно. Од тада, скандали су се множили све више и више, гурајући обе стране дању и ноћ једну против друге, што је довело до злобе и непомирљиве борбе (κακίαν καὶ ἄσπονδον ἤδη μάχην).*⁶³²

Штавише, ово веома лепо осликавају и његове речи, које се налазе на самом почетку излагања о неуспелом покушају Ирине Кантакузине, која је у пратњи епископа Хераклеје

⁶²⁹ Овде се мисли на помесни Сабор одржан у Влахернској палати у Цариграду јуна 1351.године, на коме је прихваћено исихастичко учење. О њему види уопште : Nicol, *The Last Centuries*, 240-241 ; Радић, *Време Јована V*, 201-205 (где је наведена и опширнија библиографија).

⁶³⁰ Greg, III,xxvii, 147-148. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI, 281.

⁶³¹ Стадиј (грч. στάδιον, лат. *stadium*) је античка мера за дужину. Постојало је више врста стадија чија је дужина варираола. О њему види више : *OCD*, 1437.

⁶³² Greg, III,xxvii, 150.

Филотеја Кокина (будућег патријарха)⁶³³, епископа Мелника Митрофана, као и извесног Јована Фила⁶³⁴, да их помири. Тако, пишући најпре о томе како је Јован Кантакузин, сазнавши да становништво Тракије подстиче и охрабрује његовог млађаног зета да преузме престо, почео и сам припреме за рат, повесничар, затим бележи : *У таквим околностима, одлучила је царица Ирина на оде у Орестијаду и Дидимотику да помири младиће, уколико је могуће. Наравно, они су гајили дубоке сумње према једном другом, које ни у ком случају нису доносили мир укућанима (βαθείαις τισὶ ὑποψίαις ἐπ' ἀλλήλους χρωμένους, οὐδαμῆ τὸ ἔνσπονδον σύνοικον κεκτημένας). Говорим о њеном сину Матији и њеном зету, мужу њене кћерке, цару Палеологу.*⁶³⁵

И најзад, утисак о величини подозрења које је гајио Јован V Палеолог према Матији и његовом оцу, као и страху да ће остати без престола, можемо можда најбоље стећи на основу неколико детаља из наводног одговора који је млади василевс дао царици Ирени Кантакузини приликом сусрета са њом. Овом приликом, због његове дужине (чак десет страна), осврнућемо се само на неколицину карактеристичних редова у којима се тако нешто да можда и најјасније видети. Наиме, том приликом он је, између осталог, рекао : ... *Ако бих знао да ће мој брат Матија остати миран и да самостална владавина (δεσποτείας αὐτόνομον) неће бити разлог да ме убије после неког времена, ценио бих изнад свега уживање у радости мира и веома весео бих делом и речју тишину учинио удобном. Међутим, сада ме јако узнемирава то што је узурпирао толике знакова царског достојанства, која се у оним заклетвама не спомињу, а сад их отворено показује (παρρησιάζεται νῦν). Мирно и мало по мало, непрестално додаје једно на друго и само му још недостаје трагедија мог убиство пред мојим капијама...*⁶³⁶ Да би касније закључио : *Наиме, чињеница је да наш заклетви заједнички отац увек све види и да (sc. ништа од тога) не спречава, као да сам то чини и мени очигледно смрт припрема. Ћутећим*

⁶³³ О патријарху Филотеју Кокину, бившем епископу града Хераклеје, као и његовом понтификату и богатом богословском опусу види : *ODB*, III, 1662 ; *PLP*, no.11917 ; P.Chrestou, *Η οικουμενική πολιτική του πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου*, Xenia Iakobo archiepiskopo Boreiou kai Notioy Amerikes, Θεσσαλονίκη 1985, 248-268 ; Δ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Ἀγιολογικά Ἔργα, Α Θεσσαλονικεῖς Ἅγιοι, [Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος καὶ πολιτεία καὶ Ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Ἰσιδώρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως]*, Θεσσαλονίκη 1985, 329-423 ; H.-V.Beyer, *Der Streit um Wesen und Energie und ein spatbyzantinischer Liedermacher*, *JÖB* 36 (1986), 255-282.

⁶³⁴ Овај човек се идентификује са Јованом Филом Палеологом. О њему види : *PLP*, no.29815.

⁶³⁵ Greg, III,xxvii, 152.

⁶³⁶ Greg, III,xxvii,155.

*држањем на оно што (sc. његов) син (sc. чини) сагласио се (sc. с тим), подстакавши језиком оно што је (sc. он) делима стекао.*⁶³⁷

И Лаоник Халкокондил у свом кратком, успутном и крајње поједностављеном осврту на овај сукоб, пружа својим читаоцима благи наговештај, да је један од његових узрока видео у личном супарништву његових протагониста и борби за власт. Конкретно, забелешке у *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, указују нам на то, да је овај историчар, чији је узор био Херодот, узрок поменутог конфликта, о коме је подсећамо, писао са хронолошке дистанце веће од столећа, видео (првенствено) у томе што је Јован VI Кантакузин поставио свог старијег сина Матију за *краља Грка*, с чиме млади Јован V Палеолог није желео да се помири. Свакако, овом приликом се мора напоменути да Халкокондил у овом случају греша, будући да, као што је познато, Кантакузин није формално доделио царску титулу свом сину Матији све до априла 1353.године, нити је он крунисан све до фебруара наредне.⁶³⁸ Уједно, ова чињеница би могла навести и на помисао да је Лаоник Халкокондил, погрешно посматрао поменути чин и **као (непосредан) повод** за избијање овог рата међу својим сународницима.

Наиме, наведено би се могло закључити на основу редова, који се надовезују на (делимично нетачну) вест удаји кћерки бугарског владара Ивана Александра за султана Мурата, односно *краља Грка* Јована V.⁶³⁹ *Кантакузин је имао два сина*, бележи у наставку Халкокондил, *док је владао, послао је млађег, по имену Манојло, на Пелопонез да буде господар Мистре*⁶⁴⁰, *док је старијег (sc. Матију) поставио Грцима за краља. Али када је Јован [V], син Андроника [III], постао пунолетан, организовао је Грке и припремио их за свој долазак на власт...*⁶⁴¹

Мада од сасвим мале, готово занемарљиве изворне вредности, сматрамо да цитирана забелешка, као и у претходним случајевима везаним за Лаоника Халкондила, ипак није сасвим незанимљива, будући да вероватно говори понешто о усменој традицији његове епохе, а из које, углавном црпео податке за старију историју.

⁶³⁷ Greg, III,xxvii, 155-156.

⁶³⁸ Подсећамо, Матија Кантакузин је до тада носио титулу неодређеног, мада звучног назива, која је окарактерисана као *виша од деспотске и одмах после царске*. (Уп.Сant. III,iv,33 ; Greg.II, xvi, 814) .

⁶³⁹ Наиме, кћер бугарског цара Ивана Александра, Марија Кираца није се удала за Јована V, већ његовог прворођеног сина Андроника IV 1355.године. О Андронику IV биће више речи касније.

⁶⁴⁰ О Манојлу Кантакузину : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 122-129 no.25 ; *PLP*, no. 10981.

⁶⁴¹Chalc., I, 33.

Напоследку, Дука такође указује својим читаоцима да је главни узрок овог сукоба лежао заправо у лошим односима који су владали између Јована V Палеолога и његовог таста Јована VI Кантакузина (неспомињући, међутим, његовог шурака, Матију), сваљујући, при томе, сву кривицу на плећа овог првог. Штавише, као што ћемо видети, наш историчар и **непосредан повод** овог конфликта приказује врло банално, представљајући га као тобожњу последицу тога што је Јован Кантакузин, изгрдио једном приликом свог зета, због његовог недоличног начина живота, **након чега је овај, увређен, напустио престоницу и отишао у Италију, оставивши свог таста да се сам носи са турском (османском) и српском најездом.** У ту сврху, поново ћемо се подсетити редова на које смо се осврнули у претходном поглављу, а који се односе на предвечерје и сам почетак овог грађанског рата. Наиме, пишући укратко о тим догађајима, Дука је забележио и следеће речи, које показују горепоменуто : *Када је Кантакузин видео да су ромејске прилике запале у шкрипац (ἐν στενῶ), као и да је његов зет и са цар Јован (sc. V Палеолог) проводио време у тијанству и расипништву (ἐν σπατάλη καὶ μέθῃ διάκοντα) није то могао да поднесе. Тако, након што га је једног дана отворено изгрдио (κατονείδισας αὐτὸν ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ), Јован је напустио Град са две тријере и отишао у Италију, а цар Кантакузин је остао као једини цар (μόνος ἀπολειφθεὶς βασιλεύς)⁶⁴² одолевајући непријатељу како год је могао, то јест Турцима на једној и Србима на другој страни.⁶⁴³*

Поред свега, рекло би се да одређени детаљи који следе одмах у наставку Дукиног излагања, такође доприносе утиску да се корен овог сукоба налазио у лошим међусобним односима Јована Палеолога и Јована Кантакузина. *Цар Јован, бележи том приликом, наш историчар, провео је две године у Италији и Германији (ἐν τῇ Ἰταλία καὶ Γερμανία) где је са задовољством примио од Италијана и Германа многа блага ради одбране Града (ἐγκολπωσάμενος χάριν εὐεργεσίας ἕνεκα τῆς Πόλεως παραφυλακῆς)⁶⁴⁴, и онда се вратио. А када је стигао на острво Тенедос које је у то време било насељено и припадало Ромејима, желео*

⁶⁴² Ducas, 67.

⁶⁴³ Ducas, 67.

⁶⁴⁴ Читајући ове редове, не можемо, а да се поново не запитамо да ли су у овој Дукиној приповести нашли места и елементи путовања Манојла II на Запад (1399-1403) ? (Уп. нап.599)

*је да сазна како би га цар, његов таст дочекао (ἐν φροντίδι δὲ ἦν, πῶς αὐτὸν ὁ πενθερός καὶ βασιλεὺς ὑποδέξεται).*⁶⁴⁵

Ипак, читајући оно што следи, могли бисмо се запитати да ли је овај сукоб имао као узрок искључиво нехармоничне односе између двојице савладара, или је (бар донекле) у позадини имао и жељу Јована Палеолога да се домогне престола. Наиме, на тако нешто би нас могли подстаћи речи које се односе на удруживање младог василевса и ђеновљанског пустолова Франческа Гатилузија. Приповедајући о свему томе, Дука је поред осталог записао и следеће речи, које би могле да нас наведу на поменуто : *На свом путу (sc. Франческо Гатилузи) срео се са царем и започео разговор са њим. Цар је открио своју намеру овом човеку (τὴν γνώμην ὁ βασιλεὺς ἀνακαλύψας αὐτῷ) и нашао да је вољан да му понуди све врсте помоћи. Цар је тражио од њега да се закуне да ће положити свој живот за њега и одузимање Града, са Божијом помоћи, од Кантакузинове власти, као и да ће га поставити за јединог цара Ромеја унутар и ван Града. Ово је био Франческо, чије је презиме гласило Гатилузи. Цар је обећао : „Ако ово буде постигнуто са Божијом помоћи и будеш мој савезник при повратку моје власти (τῆς ἐμῆς βασιλείας), учинићу те мојим зетом дајући ти руку моје сестре.*⁶⁴⁶

*

Јован Кантакузин, за разлику од осталих историчара који приповедају о овом сукобу, као готово доминантан узрока овог конфликта, представља деловање својих непријатеља у околини Јована V Палеолога, чија имена, међутим, не наводи изричито. Уколико је веровати Кантакузиновим тврдњама, они су не само подстрекавали младог и недовољно зрелог царевића на побуну, искоришћавајући његов осећај запостављености и скрајнутости у погледу вршења царске власти, већ су чак и опструирали касније покушаје да дође до споразума између њих двојице. Другим речима, на основу онога што каже цар-писац, рекло би се да Јован V Палеолог заправо није био ништа друго до пуко средство за обрачун са њим, те да самим тим он и његов прворођени син Матија нису водили толико рат против њега, колико против тих злих људи који су налазили у његовом окружењу. Свакако, Кантакузинова приповест о томе је нарочито занимљива када се упореди са Григорином

⁶⁴⁵ Ducas, 67.

⁶⁴⁶ Ducas, 67-69.

(који је, као што смо већ рекли, гледано у целини, објективнији и кредибилнији извор, без обзира на своје мане), који узроке сукоба види преваходно у самом Јовану Палеологу, као и његовом незадовољству сопственим положајем и суревњивост према Матији, а не у неким другим особама.⁶⁴⁷ Може се поставити питање због чега је стање код Кантакузина такво? По нашем мишљењу, разлози су унеколико слични, као и у случају представљања Ане Савојске и њене улоге током грађанског рата (1341-1347), коју Кантакузин приказује као жртву манипулације његових непријатеља, такорећи оруђе у њиховим рукама, а не свог истинског противника. Као и тада, тако и сада, Кантакузин настоји да створи слику у очима читалаца како његови непријатељи заправо нису били представници легитимне царске династије Палеолога, већ *лоши* људи у њиховом окружењу, који су их обмањивали и користили ради обрачуна са њим. Наравно, никако не можемо искључити да искази оба историчара садрже елементе истине, као и да је она и овог пута негде у *средини*, као што често и јесте, међутим, ми се овом приликом нећемо детаљније бавити том проблематиком.

И заиста, да Кантакузин тежи да пребаци одговорност за избијање новог грађанског рата пре свега на своје непријатеље у околини Јована V, можемо приметити на већем броју места која се односе како на време пре, тако и након његовог почетка. Штавише, на основу Кантакузиновог излагања, видимо да нису само његови унутрашњи противници настојали да искористе његовог зета и подстакну га на рат, **већ такође и спољни непријатељи Византије, пре свих српски цар Стефан Душан, али такође и Млечани.**⁶⁴⁸

Прве наговештаје оваквих тенденција у Кантакузиновом излагању, можемо приметити већ из његовог описа збивања током боравка Јована Палеолога у Солуну, који је потрајао нешто мање од годину и по дана, тачније од септембра 1350. до јануара 1352.⁶⁴⁹ Подсећамо, након пада зилотског режима и повратка Солуна под контролу Цариграда, Кантакузин је да би умирио остатке њихових присталица, који су истицали своју приврженост династији Палеолога, поставио овог царевића за тобожњег управитеља града, док је пак стварну власт препустио свом тасту Андронику Асену.⁶⁵⁰ Међутим, све ово није било дугог века, будући

⁶⁴⁷ Уп. Greg, III, xxvii, 147-150, 152, 154-156.

⁶⁴⁸ У том погледу, свакако је интересантно да цар-писац за разлику Григоре, не пропушта да спомене да су и Млечани били ти који су подстицали младог принца на сукоб са њим. (Уп. Greg, III,xxvii,147-149)

⁶⁴⁹ У вези боравка Јована V Палеолога у Солуну, види литературу наведену у ранијим поглављима.

⁶⁵⁰ Nicol, *The Last Centuries*,235-237 ;

да је јула 1351. године⁶⁵¹ Андроник Асен морао да извести свог зета о томе да његови *домаћи* непријатељи, као и Стефан Душан⁶⁵², охрабрују младог василевса да устане против њега. Да ствар буде још и гора по Кантакузину, подстицајима младог цара на побуну против њега, придружиће се касније и Млечани, незадовољни због сепаратног мира које је он склопио са њиховим непријатељима Ђеновљанима, у рату између ове две поморске силе, а у који је Византија, подсећамо, сплетом околности била увучена (1350-1355)⁶⁵³, на тај начин што су му понудили подршку и зајам од 20.000 дуката у замену за острво Тенедос.⁶⁵⁴ Како је у то време сукоб беснео свом жестином, Кантакузин није смео да оставља престоницу, па је послао Ану Савојску у Солун да умири свог сина и одврати српског владара од даљег подстрекавања рата међу Ромејима.⁶⁵⁵ Као што је познато, ова криза је привремено решена договором из фебруара наредне године тиме што је Јовану Палеологу додељена дотадашња Матијина област која се простирала од Дидимотике до Христовоља, чије је седиште било у Дидимотици, док је Матији уступљена још важнија са центром у Адријанопољу.⁶⁵⁶

Као што смо рекли, Кантакузин у својој приповести о тежи да прикаже како су његови противници у околини Јована Палеолога (поред *спољног чиниоца*) заправо били ти који су играли одлучујућу улогу у избијању новог грађанског рата, користећи се њиме, као оруђем за постизање својих интереса. Томе у прилог свакако иде и податак по коме га је и сама Ана

⁶⁵¹ Nicol-Bendall, *Anna of Savoy in Thessalonica*, 89.

⁶⁵² Када је реч о преговорима и споразуму између Јована V и Стефана Душана, истраживачи се слажу да их треба сместити крајем пролећа или током лета 1351. Тако, још је Parisot, *Cantacuzene*, 265 предложио као датуме овог споразума мај или август те године. R. Loenertz, *Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345—1354*, OCP 21 (1955), 217 (= Byzantina et Francograeca 1,314) и Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 2977, 2978, такође смештају ове догађаје у лето 1351. године, мада први од њих касније прави извену пометњу датирајући споразум између њих у лето 1352. (уп. Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 2993, 2994). С тим у вези, постоји јасна индиција на основу једне повеље коју је Јован издао манастиру Хиландару, да је овај споразум склопљен пре јула 1351. Наиме, у тексту повеље стоји да је она настала на молбу *преузвишеног цара Србије и вољеног ујака царства ми господина Стефана* и једини је документ у коме је један византијски цар признао Стефану Душану титулу цара Србије (уп. *Actes de Chilandar*, I, ed. L. Petit et V. Korablev, BB 14 (1911), no. 138, 292—294; N. Oikonomides, *Οι δύο Σερβικές κατακτήσεις της Χαλκιδικής του ΓΔ' αιώνα*, Δίπτυχα 2 (1980—1), 295; Soulis, *Serbs and Byzantium*, 45, 185 n. 52). О свему томе види детаљније : *ВИНЈ*, VI, 546 n.592.

⁶⁵³ О овом сукобу види раније наведену литературу.

⁶⁵⁴ Острогорски, *Историја*, 491-492; Nicol, *The Last Centuries*, 244-245; Ђурић, *Сумрак Византије*, 21.

⁶⁵⁵ Nicol, *The Last Centuries*, 244-245.

⁶⁵⁶ Острогорски, *Историја*, 492; Nicol, *The Last Centuries*, 245; Максимовић, *Апанаже*, 136-137; Nicol, *Family of Kantakouzenos*, 112; Радић, *Време Јована V*, 214; Treadgold, *A History*, 375.

Савојска наводно упозоравала да не би било мудро остављати њеног сина самог у Солуну, где би био изложен утицајима таквих људи.⁶⁵⁷

Одиста, прво од таквих места налазимо на самом почетку поглавља посвећеног тим збивањима. Наиме, пошто је у претходном поглављу подробно описао борбе између Венецијанаца и Ђеновљана, као и унутрашње немире у самој *Лигуријској републици*⁶⁵⁸, Кантакузин, започињући своју нарацију о невољама које су га тада задесиле са зетом, записао : *Наиме, онима који су у Солуну остали са младим василевсом, није се допадала постојећа ситуација, те су покушавали да подстакну побуну и младог василевса да зарати против василевса старатеља (ἀλλὰ νεωτέροις ἐπεχείρων καὶ βασιλέα τὸν νεὸν ἐξεπολέμου βασιλεῖ τῷ κηδεστῆ), премда су, наставивши се (sc.својевремено) уз василевса Кантакузина добили много милости.... Тврдили су да су огорчени због тога што трпи неправду и зато што је лишен очинског наслеђа. И, наиме, [рекоше да] није само страшно то што је онај (sc. Јован Кантакузин), имајући потпуно сву власт, њему оставио у ствари само празно име Царства, него га је, као да га је осудио на прогонство, одвео усред непријатељске земље, не удостојивши га икакве бриге, како је полазећи био обећавао. Изговарајући се ратовима, сам је засео држећи власт Ромеја, а њега (sc. Јована V Палеолога) одбацује као нешто некорисно, како би или од Трибала опсадом био принуђен на предају, или био издан од разузданог и на све лако спремног пука (δῆμος). Ово треба сам да увиди и да размотри како би поново добио у руке очинску власт, а то врло лако може, јер и Краљ ће свом снагом помоћи, убрајајући овог (sc. Јована Кантакузина) у највеће непријатеље и заиста желећи да му помогне... А они су настојали да покрену међусобни рат царева са једне стране, не мање поквареношћу карактера и порочношћу којом су спремно у најгоре срљали, а са друге стране још више били су подмићени новцима Краља, ако да би се поново покренуо грађански рат међу Ромејима...*⁶⁵⁹

И наставак Кантакузиновог излагања, пружа сличну слику. Најпре, Јован Палеолог се, како тврди цар-писац, *будући сасвим неискусан животом и намећу у погледу лукавстава и*

⁶⁵⁷ Cant. III,iv,200-207.

⁶⁵⁸ Реч је у сукобима који су се водили између Гвелфа и Гибелина, доведши до преврата од стране ових последњих и промена у уређењу ове поморске републик, којим је успостављена функција тзв. *сталног дужда*. Први носилац ове функције био је Симоне Боканегра. О свему томе види литературу наведену у *Gregoras, II, 390 n. 498* (ed. van Dieten).

⁶⁵⁹ Cant. III,iv,200-201. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI,547. Уп.са исказом Greg. III, xxvii, 147-149.

покварености, сложио са наведеним речима и затим, *међу највеће пријатеље сврстао највеће непријатеље*, који су ради мале добити издавали и њега и читаво Царство (*κέρδους μικροῦ καὶ λήμματος αὐτόν τε καὶ σύμπασαν ἡγεμονίαν προδιδόντας*), због чега је и био спреман да *започне рат против свога таста цара (κατὰ βασιλείωσ τοῦ κηδεστοῦ)*.⁶⁶⁰ Међутим, иако је наводно одбијао да поверује у упозорења која се му стизала о делању његовог зета, Кантакузин је ипак наложио свом тасту Андронику Асену да испита ствар. Пишући затим о томе, Кантакузин говори не само поново о својим непријатељима из околине младог цара, већ се осврће и опширније на намере српског владара да искористи евентуални рат између њега и Јована V, ради наставка освајања на рачун Византије, бележећи између осталог следеће : *Чинило се да треба, пре него што разарања постану предмет жеље (πρὶν ἔκπυστα γενέσθαι τὰ βεβουλευμένα), послати Андроника Ασена у Солун. Веровао је да ће се он у највећој мери противити, не само (sc.свему) осталом, већ и да ће младом цару саветовати да се уздржи од погрешних подухвата (τῶν ἀτόπων ἀπέχεσθαι ἐπιχειρήσεων) и да не уништава Царство чији ће ускоро бити господар, уколико покаже захвалност василевсу тасту. И дошавши му (sc. Андронику Ασену) као тобожњи пријатељи, најпре затражише да се закуне да их неће одати, јер наводно желе да му открију шта у највећој потаји припрема млади цар. Затим, пошто су добили јемства и тиме били у потпуности убеђени, рекоше да се млади цар споразумео са Краљем да покрене рат против цара таста и да више ништа не стоји на путу споразумима, а да је Краљ веома спреман да младом цару помогне у борби, као и да показује сваку бригу и љубав за њега...*⁶⁶¹

Говорећи даље о обавештењима добијеним од Андроника Ασена која су потврђивала ове наводе, Кантакузин се поново дотиче подстрекивања која је вршила околина младог василевса, као и Стефан Душан, пишући том приликом : *...уплашивши се претњи, Ασεν са тријером која се нашла тамо припремљена, отплови у Визант и саопшти цару све што је од оних сазнао, тврдећи и да се млади василевс очигледно креће према рату (ὡς βασιλεὺς ὁ νέος πρὸς τὸν πόλεμον ἐκταπειν φανερώς)*. Пошто је Ασεν отишао, они који су се залагали за рат, стекавши велике могућности, наговарали су младог цара да пошаље посланство Краљу. А он је [посланика] радосно примио и многе ствари обећавао ; обећао је да ће му

⁶⁶⁰ Cant. III,iv,202.

⁶⁶¹ Cant. III,iv,202-203. Уп. превод : ВИНЈ, VI,548.

војском и новцима и свом силом помоћи против цара таста [Јована Кантакузина] и да он поврати одузету власт ; и учини и предузе [Стефан Душан] све оно што мусе чинило корисним да одржи бескрајан међусобни рат царева, пре тога учврстивши споразуме са царем [Јованом V Палеологом] за које је сматрао да су корисни за његову државу.⁶⁶²

И напослетку, Кантакузин је, како би избегао још један грађански рат, одлучио да пошање Ану Савојску, да би умирила незадовољног сина.⁶⁶³ Пишући о томе још једном се индиректно осврће на намере Стефана Душана, поново стављајући до знања да је стратегија српског владара била у томе да распирује унутрашње сукобе у Византији, и у вези са тим каже : *А стигавши тамо, затече већ јако распламсан рат (јер сви уговори са Краљем били су утаначени, према којима је он требало да у борби помогне младом цару) и сам Краљ је лично са супругом логоровао близу Солуна, заједнички подстичући међусобни рат Ромеја. Јер, бесумње њима који су се бојали цара Кантакузина, учинило се то корисно, те су указивали велике почести младом цару, хотећи да га тиме убеди како га воле и како су забринути за њега који је неправду трпео. А сасвим супротно се тежило...*⁶⁶⁴

И када је реч о пролонгирању рата, можемо јасно видети да су Кантакузинови противници у околини Јована V Палеолога били заправо ти који су играли одлучујућу улогу. У том погледу, издвојили бисмо неколико места, од којих се прво односи на збивања након битке код Дидимотике (октобра 1352). Након што је описао сам бој и наводно потоње безуспешне покушаје младог василевса да придобије на своју страну Орхановог сина Сулејмана, Кантакузин се осврће на исто тако јалова настојања тадашњег патријарха Калиста да стави тачку на сукоб између царева. У ту сврху, поглавар васељенске патријаршије је посетио Јована V Палеолога, али ипак ништа није постигао, будући да је син Андроника III, како произилази из Кантакузинове приповести, опет под утицајем људи из своје околине, одвраћен од склапања мира са тастом.⁶⁶⁵ Том приликом, очигледно тежећи да још више учврсти уверење код читалаца да су ове особе (које, нажалост, поново пропушта да именује)

⁶⁶² Cant. III,iv, 204. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI,548-549.

⁶⁶³ О ономе што је Кантакузин поручио Јовану Палеологу преко Ане Савојске да би га умирио : Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 129.

⁶⁶⁴ Cant. III,iv, 207-208. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI,550-551.

⁶⁶⁵ Наиме, овакав став Јована Палеолога, који на први поглед делује као производ тврдоглавости или чак неразумности, може се сасвим логично објаснити чињеницом да су догађаји у протеклих неколико месеци показали да је уживао далеко већу подршку у народу него Јован и Матија Кантакузин, па чак и у престоници. (Радић, *Време Јована V*,222-223)

биле највећи кривци не само за отпочињање, већ и продужење рата, цар-писац између осталог бележи : ...патријарх Калист је младом цару много говорио о миру, но, ништа од потребног није постигао, пошто они око василевса то нису допустили (τῶν περὶ βασιλέα οὐκ ἐόντων), већ су подстицали василевса на рат (ἀλλ' ἐξορμώντων μᾶλλον βασιλέα πρὸς τὸν πόλεμον) и сугерисали му да нема ништа недостојно у томе опирати се несрећи. Имајући претходне мисли (sc.на уму), како ће бити јачи од непријатеља и себи присвојити власт, окренуо се Адријановом (sc. граду) и василевсу, обзнанивши злобу људи који су (τῶν ἀνδρῶν ἀπήγγελλε τὴν μοχθηρίαν), због своје личне користи (τῆς ἰδίας ὠφελείας ἕνεκα), издали општу (προυδίδοσαν τὰ κοινῇ λυσιτελοῦντα) и подстицали на рат.⁶⁶⁶

И у наставку, Кантакузин у више наврата пребацује кривицу за пролонгирање грађанског рата на окружење Јована V Палеолога. Штавише, тако нешто можемо уочити само пар страница ниже, у редовима које се односе на збивања након поменуте неуспеле мисије патријарха Калиста. Наиме, пошто је описао како се млади василевс најпре, наводно, оглушио на патријархове, па потом и његове личне апеле за миром, након чега је претрпевши пораз у окршајима који су уследили и сам затражио оно што је до скоро надмено одбијао, и повукао се потом, наводно својевољно, на Тенедос⁶⁶⁷, Кантакузин се осврће на реакцију коју је ова одлука изазвала у његовој околини. С тим у вези, поред осталог, бележи и следеће : ...но, побуњеници (οἱ στασιασταί). Штавише, нису спречавали, већ су чак и свом силом заговарали рат (ἀλλ' οὐκ ἐκώλονον πάσῃ δυνάμει καὶ μᾶλλον ἔχεσθαι παρήνουν τοῦ πολέμου), видевши да ће, уколико буду под василевсом Кантакузином, имати мало користи (ὠφεληθήσονται λίγα), јер неће имати прилику да устају и покрећу побуне (οὐκέτι χώραν ἔξουσι στασιάζειν καὶ νεώτερα κινεῖν), којим ће упропастити државу Ромејима. Пошто нису напредовали договори о миру, василевс Кантакузин је навалио још јаче на оне око младог василевса, да не би могли да се одупру. Напустио је (sc.Јован V) Дидимотику и друге градове које је имао и прешао из Еноса на Тенедос.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Cant. III,iv, 250-251.

⁶⁶⁷О свему томе види раније наведену литературу.Подсећамо, према ономе што пише Григора, што је уједно и преовладавајуће мишљење у историјској науци, Јован Палеолог није својевољно отишао на Тенедос, већ га је Јован Кантакузин принудио на то.

⁶⁶⁸ Cant. III,iv, 253.

Напоследку, овако нешто видимо и у оквиру његовог извештаја о поменутом походу на Тенедос из лета 1354. године.⁶⁶⁹ Подсећамо, реч је о експедицији коју цар-писац, по свој прилици изврћући историјске чињенице, настоји да *повеже* са наводном иницијативом патријарха Филотеја Кокина о слању изасланика Јовану Палеологу на поменуто острво, како би се млади василевс наговорио да прихвати захтеве свог таста, чиме би се окончао рат између њих двојице. Међутим, Кантакузин је како тврди, сматрао да за тако нечим нема потребе, већ да је боље да лично тамо оде и разреши несугласице које су постојале између њих двојице. Стигавши до острвца Свети Андреј у близини Тенедоса, Кантакузин је послао изасланика Јовану Палеологу, након чега је, недобивши одговор, одлучио да настави свој пут. Допловивши до самог Тенедоса, нису се упутили директно према граду, већ су се усидрили најпре у близини ушћа речице по имену *Ворион* (*Βόριον*)⁶⁷⁰, како би наводно узели воду, након чега је дошло до окршаја између Кантакузинових и Јованових људи, поново пребацујући кривицу на окружење свог зета. О томе, најпре, каже : *Оклопници и коњаници који су били са младим царем (sc.Матијом), сишли су са тријера дошавши на реку и ужурбано се снабдели водом (sc. јер су их снаге Јована V) одбацивале са копна и настојале да спрече (sc.њихово) искрцавање. Василевс (sc.Јован Кантакузин) пак, видевши да нема чиме помоћи (sc.своју) уздржаност (πρὸς οὐδὲν ὀνήσουσαν τὴν καρτερίαν), будући да, мада није ратовао против зета, нити чинио зло острву, није преостала икаква нада за мир, јер млади василевс (sc.Јован V) не само да му није послао изасланике, како се надао, већ се отворено кретао пут рата (ἀλλὰ καὶ φανερώς ἐξαγομένου πρὸς τὸ πολεμεῖν) најбрже што је могао , повукао се одатле у Енос...⁶⁷¹* А затим, још једном се осврће на тај догађај и оно што му је у вези њега наводно рекао сам Јован Палеолог после рата, бележећи следеће : *Цар Кантакузин пошто је провео четири дана у Еносу, вратио се у Визант. Василевс Палеолог, пак, остао је на Тенедосу и није пропустио да чини све што је могао ради (sc.освајања) власти (καὶ ὅσα πράττειν ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς ἐξῆν, ἡμέλει οὐδενός). Причао је касније у време мира, да су му адмирални (οἱ ναύαρχοι) тајно говорили (διαλεχθεῖεν μὲν κρύφα), након што је допловио василевс таст, да не прихвата мир и да му не шаље било каква изасланства. Он се, пак, није уздржао од мира због тога (наиме, знао је да му они ништа добро, нити*

⁶⁶⁹ О њему види раније дату литературу.

⁶⁷⁰ Cant. III,iv, 283.

⁶⁷¹ Cant. III,iv, 283.

опште корисно не саветују), већ зато што је био јако тужан и узнемирен јер је син Матија био са њим (sc.Јованом Кантакузином) (σφόδρα ἄχθεσθαι καὶ δυσανασχετεῖν). Наиме, изгледало би да се плаши и бежи од онога, прихватајући заједничку владавину и тиме показује да је ратом и мишљу поражен.⁶⁷² Након свега тога, Кантакузин говори о томе како су му Турци Османлије тобоже понудили повратак трачких градова које су заузели, што је, међутим, осујетио продор Јована Палеолога у Цариград, који је недуго затим и довео до његовог повлачења са власти и из световног живота.

*

На крају крајева, треба речи да је византијска историографија, поред наведених, видела још један узрок овог грађанског рата. Реч је о *народном* незадовољству Кантакузиновом влашћу. Иако се и из дела других историчара може наслутити да поменути није имао наклоност ширих маса (чиме ћемо се бавити детаљније у поглављу посвећеној евенуталној социјалној димензији овог сукоба), Лаоник Халкокондил је једини који изричито наводи ово, као један од узрока тог сукоба. Тако нешто показују следеће речи Лаоника Халкокондила, које се непосредно надовезују на горецитиране. У њима, наиме, стоји : **Грци су били незадовољни краљевим начином живота и његовим охолом маниром , а и свака особа имала је своје разлоге (ἀχθόμενοι τῆ διαίτη καὶ ὄβρει τοῦ βασιλέως, ὡς ἕκαστος εἶχεν αἰτίας αὐτῷ), тако да су довели младића (sc. Јована V) из Македоније⁶⁷³ и поставили га на трон.**⁶⁷⁴

Последице грађанског рата (1352-54)

Пошто је било речи о узроцима и поводима овог грађанског рата, сада ћемо посвети пажњу и начину на који су ромејски историчари посматрали (можда је боље рећи, приказивали) последице овог сукоба. Пре свега, мора се рећи да су гледано у целини, подаци о

⁶⁷² Cant. III,iv, 283-284.

⁶⁷³ Очигледно, до Халкокондила је стигао податак да је Јован V Палеолог својевремено боравио у Солуну, али не и све појединости око тога, као ни грађанском рату који је недуго потом уследио, услед чега је и правио овакве омашке и *мешао* догађаје. Наиме, као што је познато, Јован V Палеолог је у победоносни поход на Цариград, кренуо не из Солуна, већ са острва Тенедос. О томе види раније цитирану литературу.

⁶⁷⁴Chalc., I, 33-34.

последницама које је за собом оставио овај конфликт, релативно малобројни у византијској историографији. Ово нарочито важи када се упореде са бројношћу оних који се односе на претходни грађански рат.⁶⁷⁵ Најбогатије изворе и овог пута представљају историја Нићифора Григоре и *мемоари* Јована Кантакузина, док нам списи Дуке и Лаоника Халкокондила, са својим кратким освртима на овај сукоб, доносе тек по неки наговештај о њима. И док би се у случају последње двојице историчара, сиромаштво оваквим подацима могло понајвише објаснити хронолошком дистанцом у односу на догађаје, као и сумарним карактером приповести о њима, код савремених Григоре и Кантакузина, ствари стоје другачије. Тако, када је реч о Нићифору Григори, објашње би могли потражити у чињеници да је о овом конфликту писао пре свега ослањајући се на податке које му је, за време свог заточења у манастиру, доносио његов ученик и пријатељ *Агатангел*, као и општем смањењу интересовања за световне теме, услед заокупљености исихастичким спором и опсесивном потребом за побијањем учења Григорија Паламе. Што се пак тиче Кантакузина, који и иначе о последицама унутар-византијских сукоба пише релативно ретко, без превише детаљисања и притом најчешће узгредно и посредно, тако нешто би се између осталог, могло објаснити већ поменутом Кантакузиновом тенденцијом за прећуткивањем или извртањем *незгодних* чињеница, које би на било какав начин могле да нашkode угледу, што њега лично, што чланова његове породице. По свој прилици, таквим осетљивим чињеницама је сматрао и последице овог, као и других грађанских ратова у којима је учествовао, тим пре што је сада његов син Матија био један од његових главних протагониста.

*

За почетак, када је реч о последицама овог грађанског рата, обратићемо пажњу на она сведочанства уопштеније природе, која не указују на много тога, но, тек толико, да је поменути сукоб донео нова страдања византијској држави и њеним житељима у целини. Нажалост, таква сведочанства можемо пронаћи само у *мемоарима* Јована Кантакузина, који се у више наврата, на такав начин, осврће на последице овог сукоба, а од којих ћемо издвојити само два, која су нам у погледу контекста најзанимљивија, тим пре што су

⁶⁷⁵ Уп. поглавље о виђењу последица грађанског рата (1341-1347) у византијској историографији.

повезана и са српском средњовековном историјом, конкретно са битком код Дидимотике и збивањима непосредно пре и након ње.

Прво од њих налазимо у речима које смо већ анализирали из другог угла. Ради се наиме о извештају о наводним покушајима патријарха Калиста, пре битке, да оконча сукоб који је већ увелико беснео међу царевима. Подсећамо, према ономе што Кантакузин тврди, ови покушају су претрпели неуспех због утицаја његових непријатеља из околине младог василевса. Као што ћемо видети у наставку, ради се о успутним детаљима, које срећемо у оквиру кратког Кантакузиновог објашњења патријархових мотива за овај покушај измирења. На основу њих сазнајемо да су се они сводили на његову жељу да заустави рат, јер је веровао да ће његовим сународницима Ромејима, **бити узрок многих зала (πολλῶν Ῥωμαίοις αἰτίον ἐσόμενων κακῶν)** и **заједничка несрећа (κοινὴν...Ῥωμαίων συμφορὰν)** – управо на основу тих Кантакузинових речи, можемо посредно закључити да је сукоб о коме овде говоримо, проузровао све то Византинцима. Но, погледајмо сада одломак у коме се тако нешто можемо наћи. Започињући своје излагање о поменутих неуспелим покушајима патријарха Калиста да измири супростављене стране, Кантакузин, поред осталог пише : *У то време и Калист патријарх Цариграда , ужаснут раздором царева и мислим, општом несрећом Ромеја (κοινὴν νομίζων Ῥωμαίων συμφορὰν), са изабраним архијерејима и монасима, довео је цара (sc.Кантакузина) је у Адријанов (sc град), желећи да заустави рат зета василевса, јер ће бити узрок многих зала Ромејима (πολλῶν Ῥωμαίοις αἰτίον ἐσόμενων κακῶν). Цар (sc. Кантакузин) је од почетка до сада о рату и миру показивао слично мишљење, то јест да је (sc. мир) оно што води свим добрима, док пак рат води свему супротном. Стога (sc. их је) послао ју Дидимотику, да га (sc.Јована V) убеди да ништа са његове стране не буде препрека миру.*⁶⁷⁶

Не много даље од тог места, у опису догађаја након битке, налазимо и друго које би смо издвојили. Поново, ради се о речима на које смо се већ осврнули анализирајући их из друге перспективе. И опет, ради се о наводним напорима за склапањем мира, овог пута не само патријарха Калиста, већ и самог Кантакузина. Након што је описао битку код Дидимотике, као и потоње неуспешне покушаје младог василевса да наговори сина османског емира да пређе на његову страну, Кантакузин се поново дотиче, посредно и крајње уопштено,

⁶⁷⁶ Cant. III,iv,247-248.

последница овог сукоба. *Василевс Кантакузин се жалостио*, пише он тако, *гледајући како се рат распламсава, окривљујући оне који спречавају мир, да поново доносе Ромејима искушење многих несрећа* (ὡς πολλῶν αἰθῆς δυστυχημάτων πειρᾶν ἐπάγοντας Ρωμαίοις). Неодустајући још од мира, послао је поново као изасланике Манојла Кантакузина и епископа Мелника Митрофана, саветујући му (sc. преко њих) да заустави рат и **побуњеничку апостастију** (καὶ τὸν πόλεμον παρήνει καταλύειν τοῦ νεωτερίζειν ἀποστάντα). Међутим, присутни (sc. уз Јована V) (τῶν συνόντων) отворено су се успротивили и одбили мир, те су се посланици вратили необављена посла.⁶⁷⁷ Најзад, када се уверио да мировни напори неће ни овог пута уродити плодом, Кантакузин је покренуо ратне операције ширих размера против свог зета, напавши градове у области Родоба и Халкидикија који су били на његовој страни⁶⁷⁸, што је довело до великог страдања становника тих области. Не можемо да се отмену утиску да Кантакузинове речи које су претходиле, представљају управо индиректно оправдање за тако нешто.

*

Поред оваквих уопштених осврта на последице грађанског рата о коме је реч, византијска историографија доноси и оне које су нешто конкретније природе. Најпре бисмо могли рећи да су ромејски повесничари, као једну од његових последица, приказивали и (даље) јачање ђеновљанског утицаја на штету византијске државе. Чини се да се ово најбоље може уочити у излагању ученог аутора *Римске историје*, на основу чијих речи се, штавише, може закључити како се снажење утицаја *Лигуријске републике* на рачун ратом уздрманог *Царства Ромеја*, између осталог испољило, како у ширењу простора које су обухватале зидине њене колоније Галате и њиховом ојачавању, тако и добијању неких других уступака, међу којима се нарочито издваја предаја Лезбоса *једном њиховом сународнику* у виду *мираза*.⁶⁷⁹ Јасно је да ово последње, не представља ништа друго до Григорину алузију на

⁶⁷⁷ Cant. III, iv, 251-252.

⁶⁷⁸ О значењу овог географског појма код Кантакузина види горе.

⁶⁷⁹ Greg. III, xxxvii, 554.

уступање острва Франческу Гатилузију⁶⁸⁰ од стране Јована V Палеолога, као награде за његову помоћ приликом доласка на власт.

И заиста, наведено можемо увидети из редова које смо већ делимично цитирали и анализирали, бавећи се начином на који је писац овог волуминозног дела посматрао претходна два сукоба својих сународника и последице које су из њих произишле. Наиме, говорећи претходно о томе како је поменута ђеновљанска колонија на прагу Константиновог града, оснажила свој положај према Царству искористивши два грађанска рата који су претходили, Григора се у наставку осврће и на начин на који се окористила трећим. Том приликом, он доноси и одређене појединости од важности, које иначе не налазимо у склопу његове приповести о самом овом сукобу, а на основу којих сазнајемо да је Јован V Палеолог заправо уз помоћ Ђеновљана успео да савлада свог таста и да се попне на престо.⁶⁸¹ О свему томе, Нићифор Григора је, између осталог, забележио : *...Стога су (sc.Ђеновљани) искористили и трећу понуђену прилику, свађу између Кантакузина и младог Палеолога око власти (περί μοναρχίας ἔριδος), приближишивши се, тако рећи, изгнаном младом цару, који је боравио тада на Тенедосу...Обавезали су га унапред заклетвама и добили од њега грамате (γράμματα) за све што су желели. Постигли су својом вољом тајно све за шта су били унајмљени, не штедећи оружје и новац. Не само то, већ је још један Латин, њихов сународник и истомисљеник (ὁμόφυλός τε καὶ ὁμοῦνόμῳ), који је поседовао тријеру, водио пиратски живот од кога се и обогатио, сада искористио прилику, добио и сам слична обећања наклоности од цара дошавши на*

⁶⁸⁰ Узгред, као ни Григора, тако ни Кантакузин не спомиње име Франческа Гатилузија изричито. Штавише, једини од византијских наративних извора који то чини је Дука. (D.Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, BF 2 (1967), 275)

⁶⁸¹ Уп. Greg. III,xxvii 120-III, xxix,244. Штавише, Григора не само да у склопу своје наратије о овом грађанском рату не спомиње ни једном речју да је Јован Палеолог био у билокаким савезничким односима са Ђеновљанима, већ описујући сумарно његов улазак у Цариград, индикативно наглашава да је млади цар стигао са Тенедоса без *икакве стране савезничке помоћи (συνμαχίας πάσης ἄλλοφύλου χωρίς)* (Greg. III,xxix, 241), што још уочио и Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 278 ; Ibidem, *The Family of Kantakouzenos*, 84-85 no.23 p.122. Стога, могло би се поставити питање да ли Григора, киван на Кантакузина у то доба због неслагања по питању Исихазма, испрва можда желео намерно да прећути овако нешто, али се касније из неког разлога предомислио или пак заборавио на своју одлуку ? Иако смо свесни да би неко ово могао окарактерисати као *неосновану и/или потпуно ненаучну претпоставку*, сматрамо да се оваква могућност, не би смела апсолутно искључити будући да је Григора, као што смо већ рекли, дуго времена писао своју историју, током којег су се мењали његови ставови, као и да није успео да њеном тексту да завршни облик.

*Тенедос.*⁶⁸² *Када је млади цар постао самодржац (μοναρχήσαντος τοῦ νέου τουτοῦ βασιλέως), добили су обећано : једнима (sc. Ђеновљанима из Галате) било је дозвољено да прошире зидине њихове тврђаве што више могу у дужини и ширини на запад, север и исток, док је други постао царев зет и муж његове сестре, добивши истовремено Лезбос као мираз (εἰς προῖκα λαβών).*⁶⁸³

Не само код Нићифора Григоре, већ и код Лаоника Халкокондила и Дуке, такође можемо уочити места која, на овај или онај начин, иако ни изблиза тако непосредно, указују да су историчари пада, видели и приказивали јачање Ђенове на рачун Византије, као последицу новог братоубилачког сукоба међу Ромејима. Најпре, када је реч о писцу *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, индикације да је и он, попут Григоре (уколико се сме тако рећи !), посматрао опште снажење *Лигуријске републике* на штету Византијског царства, као и губитак ромејске власти над Лезбосом, као последицу овог сукоба, налазимо у два његова осврта на прелазак овог острва у руке фамилије Гатилузи.⁶⁸⁴ Наиме, Халкокондил тврди да се то догодило време једног од међусобних сукоба *краљева Грка*, на тај начин што је породица Гатилузи помогла једноме од њих. Невоља је, међутим у томе, што Халкокондил не наводи изричито ни ког *краља* тачно је породица Гатилузи потпомогла, ни против кога, нити под којим околностима, нити тачно на који начин. Све ово може навести неког да се запитамо да ли је поменути аутор сасвим био свестан контекста у коме се то збило, па самим тим и да ли се може сматрати да је овај догађај представио као последицу баш тог грађанског рата ? Но, какогод било, погледајмо сада шта сам Халкокондил пише у вези свега тога. Приповедајући, дакле о османском освајању острва Лезбос (1463) на почетку десете и последње књиге свог дела, он поред осталог прави и малу дигресију о томе како је острво завршило у поседу припадника *лозе* Гатилузи, доносећи том приликом и извесне детаље од важности. Тако, пошто је претходно изложио разлоге због којих је султан Мехмед Освајач одлучио да запоседне ово острво, осврнувши се притом и на недавна превирања међу члановима

⁶⁸² Подсећамо, Јован (V) Палеолог се налазио на Тенедосу пре него што је уз помоћ Франческа Гатилузија кренуо у напад на престоницу.

⁶⁸³ Greg, III,xxxvii, 554.

⁶⁸⁴О владавине породице Гатилузи на Лезбосу види : W.Miller, *The Gattilusi of Lesbos (1355-1462)*, BZ 22 (1913), 406-447.

породице која је њиме владала⁶⁸⁵, најпре бележи : ...*Род ових владара Лезбоса назван је Гатилузи и чини се да води порекло из Ђенове. (δοκεῖ μὲν ἀπὸ Ἰανυῆς γενέσθαι)*⁶⁸⁶ **Дошао је да склопи савез са краљем Грка из Византа (τῶν Ἑλλήνων Βυζαντίου)**⁶⁸⁷ **који је тада контролисао острво, и он (sc.род Гатилузија) је веома помогао и подржао краља. Из тог разлога поверена му је власт над острвом као вазалу краљева.**⁶⁸⁸

Иако се из ових речи ни не види да је Халкокондил уопште знао да је било некаквог сукоба ромејских царева у коме је род Гатилузија помогао некога од њих, тако нешто показује један детаљ недалеко одатле, који се налази у оквиру кратке вести о томе како су становници Еноса⁶⁸⁹, током једног каснијег сукоба са својим управитељем, затражили помоћ од ове породице, што је она искористила да наметне власт и поменутом граду (1384).⁶⁹⁰ Пишући о томе, а пре него што ће наставити своје излагање о историји ђеновљанске власти над тим острвом (указујући да су до њега можда допрли и одједи похода Андроника III из 1335-36)⁶⁹¹, Халкокондил успутно спомиње и да су житељи Еноса, *к себи позвали са Лезбоса род Гатилузија, који га је (sc. Лезбос) некад запосео, када су се краљеви Грка борили међусобно (δὲ διαφερομένων ἀλλήλοις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν ποτε Ἑλλήνων βασιλείων)*⁶⁹²

⁶⁸⁵Наиме, млађи син Дорина Гатилузија (1428-1455), Николо (1458-1462), збацио је и убио свог старијег брата Доменика (1455-1458). Kaldellis, *The Histories*, 518 n.9. О свему томе види детаљније : Miller, *The Gattilusi of Lesbos*, 435-436.

⁶⁸⁶ Овај детаљ, можда посве небитан са научне тачке гледишта, показује да Лаоник Халкокондил није био сасвим сигуран да ли фамилија Гатилузи заиста потиче из Ђенове.

⁶⁸⁷Под термином *Грци из Византа (τῶν Ἑλλήνων Βυζαντίου)*, Халкокондил очигледно подразумева сународнике који су били поданици ромејског цара.

⁶⁸⁸Chalc., II, 268-269.

⁶⁸⁹Град Енос (данас тур. Enez) налази се на ушћу реке Марице у Егејско море, поред данашње грчко-турске границе.

⁶⁹⁰ Наиме, брат Франческа II Гатилузија, Николо Гатилузи, владао је Еносом од 1388.године. (Miller, *The Gattilusi of Lesbos*, 412-413)

⁶⁹¹ О свему томе види горе.

⁶⁹²Chalc., II, 269. Уп. превод Kaldellis, *The Histories*, 405. Сматрамо да А.Калделис није сасвим тачно превео ову реченицу, конкретно детаљ који је означен масним словима. Наиме, он верује да се означене речи односе на заузимање Еноса, а не Лезбоса. Међутим, мишљења смо да се тај детаљ односи на заузимање Лезбоса а не реченог града. Разлози због чега верујемо у то су следећи. Најпре, главни глагол *ἐπικαλουμένων* налази се у презенту док се *καταλαμβάντας*, налази у аористу, што показује да се радња десила пре радње главног глагола. Из тога видимо да су они прво заузели то нешто (Лезбос, како се може претпоставити), па да су их становница Еноса позвали. Дакле, логика упућује на закључак да је реч о острву Лезбосу. На крају крајева, Халкокондил је већ поменуо да је породица Гатилузи заузела Енос.

Најзад и на основу Дукиних речи, које се односе на последњу фазу овог сукоба, можемо посредно доћи до сличног закључка. Конкретно, тако нечему иде у прилог пре свега његов осврт на склапање савеза између Јована V Палеолога и Франческа Гатилузија, као и опис догађаја који су се збили у ноћи између 21. и 22. новембра 1354. године, када је млади василевс, управо захваљујући помоћи и лукавству поменутог, продро у престоницу, што је у крајњем исходу довело до Кантакузиновог силаска са власти.⁶⁹³ Верујемо да сама чињеница да је један Ђеновљанин, макар он био и обичан пустолов попут Франческа Гатилузија, играо кључну улогу у подухвату који је довео до промена на престолу *Царства Ромеја*, као и податак да је млади василевс наводно био спреман да за такву услугу плати руком своје сестре Марије⁶⁹⁴, могли сами по себи навести на такав закључак читаоце Дукине историје.

У ту сврху, најпре бисмо се подсетили Дукиних речи, које се односе на удруживање снага, Јована Палеолога и овог ђеновљанског авантуриста, а које смо раније већ делимично цитирали. Пишући, дакле, о договору поменуте двојице, овај историчар је између осталог забележио : *...На свом путу срео се са царем и започео разговор са њим. Цар је открио своју намеру овом човеку (τὴν γνώμην ὁ βασιλεὺς ἀνακαλύψας αὐτῷ) и нашао да је вољан да му понуди све врсте помоћи. Цар је тражио од њега да се закуне да ће положити свој живот за њега и одузимање Града, са Божијом помоћи, од Кантакузинове власти и да ће га поставити као јединог цара Ромеја унутар и ван Града. Ово је био Франческо, чије је презиме гласило Гатилузи. Цар је обећао :“Ако ово буде постигнуто са Божијом помоћи и будеш мој савезник при повратку моје власти (τῆς ἐμῆς βασιλείας), учинићу те мојим зетом дајући ти руку моје сестре Марије.”⁶⁹⁵ Приповедајући пак касније о њиховом продору унутар зидина престонице, као и потоњем Кантакузиновом повлачењу са престола и световног живота, Дука је забележио још и следеће редове, који (опет) посредно, доприносе горенаведеном утиску : *...Када је капија отворена и двадесет људи изашло, неких пет стотина наоружаних људи је изашло из галија, које су стајале поред, ушло и масакрирало стражаре у кули. Тријере су остављене празне и око две хиљаде људи, до зуба**

⁶⁹³ Ducas, 67-69. О тим догађајима и њиховој хронологији види литературу дату у претходним поглављима.

⁶⁹⁴О Мариј Палеологини, другој кћерки Андроника III и Ане Савојске погледај : Papadopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 49-50 no.78 ; *PLP*, no. 16888.

⁶⁹⁵ Ducas, 67.

наоружаних, ушло је у бојном реду. Пошто је освојио улаз, цар је сместа послао нешто својих домаћих трупа до породица оних Палеолога који пребивају у Цариграду и пријатеља његовог оца, да објави свој долазак. Они су дошли трчећи под окривљем ноћи. **Франческо се попео на једну кулу која је била појачана стражом и копљаницима, праћен царем, који је био окружен наоружаним Латинима и Ромејима. Франческо је трчао све до врха зида са много копљаника вичући „многое године цару Јовану Палеологу“.** Почело је да свиће и када је становништво чуло буку потрчало је на Хиподром.⁶⁹⁶ Са доласком јутра, дворски званичници и обични људи ушли су (sc. на Хиподром) у великом броју (οἱ τοῦ παλατίου καὶ τοῦ δήμου πλείστοι σωρηδὸν συνεισέρχοντο). Цар Кантакузин је отишао у манастир Перивлепте (τῆ μονῆ τῆς Περιβλέπτου) где је пострижан.⁶⁹⁷ Пошто је обукао црну монашку одору, обавестио је цара, његовог зета, да је улаз у палату припремљен за њега. Цар (sc. Јован V Палеолог) је сишао са зидина и кренуо путем који је водио у палату, **праћен Италијанима са њиховим вођом Франческом...**⁶⁹⁸

*

Осим ђеновљанског јачања на штету Царства, утисак је да је у делу византијске историографије, конкретно, списима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, као последица овог сукоба представљено и (даље) страдање ромејског становништва од турске руке, премда, истини за вољу, ни један од двојице историчара не саопштава тако нешто изричито. Томе у прилог сведоче пре свега речи које налазимо код писца *Римске историје*, који са нескривеном тугом и огорчењем пише о патњама својих сународника проузрокованих турским огњем и мачем. Међутим, ни сам Кантакузин, упркос својим добро познатим и већ више пута спомињаним склоностима ка прећуткивању по себе *незгодних* чињеница, није могао сасвим да пренебрегне и да се уопште не дотакне, макар и успутно,

⁶⁹⁶ О цариградском хиподрому : Janin, *Constantinople byzantine*, 183-194.

⁶⁹⁷ Као што је добро познато Јован Кантакузин се није повукао у манастир Богородици Перивлепте, већ Св.Ђорђа у Мангани. Тако нешто потврђују не само Кантакузин и Григора, већ и аутор једне ватиканске кратке хронике. Ипак, податак који нам доноси Дука није сасвим нетачан с обзиром на тестамент патријарха Матеја I (1397-1410), који потврђује да је у неком тренутку Кантакузин прешао у поменути престонички манастир. (Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 279-281) О патријарху Матеју I, као и његовом тестаменту види : PLP, no.17387 ; H.Hunger, *Das Testament des Patriarchen Matthaios I.(1397-1410)*, BZ 51 (1958), 288-309, нарочито 293-294, 298-299, где помиње овај податак у вези са Кантакузиновим боравком. О самом манастиру Богородице Перивлепте, види : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 516-517.

⁶⁹⁸ Ducas, 69.

злодела која су починили његови азијски савезници. Све то веома речито говори о томе колико су њихова зверства над Ромејима, оставила дукоб и мучан утисак.⁶⁹⁹

Када је реч о историјском делу Нићифора Григоре, до реченог закључка могло би се доћи на основу неколико места која срећемо у њему. Међутим, чини се да томе, понајвише, иду у прилог детаљи које налазимо у редовима посвећеним самим почецима овог грађанског рата, тачније, Кантакузиновом продору у Адријанопољ помоћу турских одреда. Осврнувши се претходно на разлоге због којих је Јован Кантакузин био омрзнут у народу, Григора затим приповеда о томе како је његов син Матија, након што га је Јован Палеолог напао, морао да се повуче на адријанопољски акропољ, због тога што се и локално становништво дигло против њега, да би напослетку, пишући о Кантакузиновом доласку и заузимању *Адријановог града*, прибележио и следеће : ... *Стога је Кантакузин, убрзао марш и кроз акропољ, који му је његов син отворио, увео оне варваске (sc.турске) трупе и чим је спалио неколико кућа и (sc.тако) застрашио град, лако га је подчинио, због тога што су се грађани успаничили (καταπλαγέντων παραχρήμα τῶν πολιτῶν) и нису могли да схвате колики непријатељ и одакле их напада. То је такође нагнало многе, да претпоставе оно што ће се десити, што је диктирао изненадни немир у њиховој души (καθ' ὅποσα ὁ τῆς ψυχῆς αἰφνίδιος ὑπηγόρευε θόρυβος). Кад чујеш за недаће које су се тамо догодиле поробљенима, заплакаћеш, зато што су људи који су заузели несрећни град били иноплеми и безбожни (ἄλλοφύλων γὰρ καὶ ἄσεβῶν).*⁷⁰⁰

Што се пак тиче *мемоара* цара-писца, овако нешто би се могло најпре закључити на основу једног успутног осврта на период непосредно након битке код Дидимотике, када су се он и његови турски саборци устремили на градове у областима, Море⁷⁰¹, Родоба и Халкидикија⁷⁰², који су се усудили да стану на страну његовог зета. Нажалост, Кантакузин од свих тих пострадалих градова, не спомиње ни један по имену. Имајући у виду, да *монах Христодул* очигледно да није могао да се не осврне на патње које су он и његови османски савезници проузроковали његовим сународницима у тим областима (наглашавајући,

⁶⁹⁹ О турском освајању и пустошењу Тракије за време овог грађанског рата и након њега, као и њиховом насељавању, види књигу Георгиоса Војадзидиса : *Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Αμείσες δημογραφικές συνέπειες*, Εκδόσεις Ηρόδοτος 1998, 85-103.

⁷⁰⁰ Greg, III, ххviii, 178.

⁷⁰¹ О области Мора види раније дату литературу.

⁷⁰² Ради објашњење овог географског појма код Кантакузина, види горе.

наравно, како ништа од тога није желео да се деси), склони смо томе да се запитамо да ли су страдања поменутих области била нарочито велика, будући да је он очигледно осећао потребу да се, на неки начин, посебно оправда читаоцима због њих. Какогод било, цар-писац том приликом, између осталог бележи и следећи речи, које су од значаја за нас : **...одметнутим градовима је чинио зло, највише (sc.онима у) Мори и осталим градовима по Родопима потчињеним Ромејима, од којих је младом василевсу већина пришла. Онда је према Халкидикију (πρὸς τὴν Χαλκιδίκην) послао војску, заповедио јој је да нападне, (sc.иако) није желео да учини зло (sc.његовим житељима), сматрајући да се нису прешли вољно од њега ка младом цару као незахвалници (ὡς ἡγνομονήκοτας)... Ови што су јуришали на стране (sc.становнике), нанели су не мало зла и домаћим (πρὸς τοὺς τοῖς ξένοις ἐκάκωσαν καὶ τοὺς ἐγχωρίους οὐκ ὀλίγα), јер чак ни они (sc. међу њима) који су желели, нису могли уопште да их разликују (διακρίνειν γὰρ οὐδὲ βουλομένοις μάλιστα ἐξῆν). Међутим, није било допуштено чинити зло Дидимотици, због василевса зета (διὰ βασιλέα τὸν γαμβρὸν). Ови у Мори, пак, у највећој мери погођени и притиснути ратом, опет су прешли василевсу Кантакузину...**⁷⁰³ Тек након свега овога, видевши да су ствари за њега узеле неповољан обрт, Јован Палеолог је, како Кантакузин тврди, послао изасланство и затражио мир.

Међутим, за разлику од Кантакузина, Григора указује својим читаоцима да је последица овог сукоба била не само (ново) страдање Византинаца од стране Турака (Османлија), већ и њихово насељавање на тлу Европе. Наиме, надовезујући се на редове посвећене страдању грађана Адријанопоља, овај полихистор говорио о томе како је Јован (V) Палеолог након губитка поменутог града, позвао у помоћ српске трупе, због чега је и Јован Кантакузин затражио додатне одреде од свог другог зета, османског емира Орхана. Том приликом, он најпре доноси речи из наводног Кантакузиновог писма, којим је житељима престонице запретио Турцима уколико му не буду лојални⁷⁰⁴, након чега приповеда о томе како су исти до ногу потукли српске снаге које су се бориле на страни Јована Палеолога у бици код Дидимотике октобра 1352.⁷⁰⁵ Међутим, рекло би се да овоме још и више иду редови који потом следе. Григора поново путем речи које приписује *Агатангелу*, тврди да је Кантакузин

⁷⁰³ Cant. III,iv,251-252.

⁷⁰⁴ Штавише, овај историчар тврди да је Кантакузин затражио од Орхана да оствари његове претње уколико је потребно. (Уп. Greg, III,xxviii, 180-181)

⁷⁰⁵ О бици код Дидимотике и њеном значају види горенаведену литературу.

био приморан да Турке доводи са женама и децом, као и да их настани у извеним градовима на Трачком Херсонезу, како не би остао без војске за борбу против Јована Палеолога и његових савезника, пошто они наводно нису желели да сваки час прелазе из Витиније у Европу, због напора које су таква путовања изискивала. Тим поводом, Григора на веома упечатљив начин говори о трагичним последицама које је Кантакузинова одлука имала по становништво Тракије, пишући између осталог : *...Друго су биле варварске (sc.османске) војске, које су због напора, захтевности и учесталости (sc. позива), већ одбијале да прелазе из Витиније у Европу, рекавши да се уколико буду (sc. и даље) позиване од стране цара Кантакузина, неће (sc. више) обраћати пажњу (καὶ οὐκέτι καλοῦντι τῷ βασιλεῖ Καντακουζηνῶ προσέχειν ἔφασαν αὐθὶς τὸν νοῦν).* **Стога је (sc. Јован Кантакузин) био приморан да одабране (sc. људе) које тамо (sc. у Малој Азији) унајмљује, доводи у Европу са женама и децом, колико му се чинило потребним за одвраћање и застрашивање друге Горгоне**⁷⁰⁶, **његовог зета Палеолога и оног ко би пожелело да постане његов савезник међу Трибалима и Мизима. Населио их је у градовима Херсонеса, где су као робове користили све тамо настањене Ромеје, добиши их на свој захтев и царско одобрење (τῶς ἐφέσεως συνειληφότας ἐπίκουρον ἤδη καὶ τὸ τοῦ βασιλέως ἐνδόξιμον).** **Од тада па на даље, излазили су из овог сигурног упоришта (ἐξ ὀρμητηρίου λοιπὸν ἀσφαλοῦς ἐξίόντες) непрестално пљачкајући и освајајући Тракију. Па, чак је и Хирканов (sc. Орханов) син прелазео Хелеспонт као да иде у своју насеобину и очевину (ὡς εἰς ἰδίαν ἀποικίαν καὶ πατρίαν γῆν).** **Сматрао је наима, да са оним варварима који су кратко време пре тога дошли треба да живи.**⁷⁰⁷ Најзад, пре него што ће наставити да своје излагање извештајем о крунисању Матије Кантакузина и званичном уклањању имена Јована V Палеолога из царских акламација, овај полихистор свој осврт о почецима турског насељавања у Тракији ефектно

⁷⁰⁶ Ово је очигледно алузија на мит о Персејевој победи над двома Горгонама. Угред, *прва Горгона*, то јест, невоља, за Кантакузина, коју Григора овде помиње, била је чињеница да су се турске хоће настаниле у Кантакузиновом двору (уп. Greg, III,xxviii,202-203). Иначе, Горгоне, са којима Григора овде иронично пореди Јована V Палеолога, биле су кћери морског бога Форкија и његове жене Кето. Било их је три и њихова имена су била : Медуза, Стено и Еуријала. По свом изгледу, били су мешавина птица са металним крилима, старих жена са избораним лицима и спољштеним, широким носем, животињским ушима, као и дугим очњацима и металним шакама, док су им из главе уместо косе расле змије отровнице, а својим погледом су претварале све у камен. (V.Zamagovski, *Junaci antičkih mitova : Leksikon grčke i rimske mitologije*, Zagreb 1973, 105 ; *ВИНЈ*, VI,291 n.182).

⁷⁰⁷ Greg, III, xxviii,203.Уп.превод : *ВИНЈ*, VI,291.

завршава следећим речима : *Оно што је следило је свим паметним људима јасно, стога, ако се слажеш, о томе нећу ни причати.*⁷⁰⁸

Поред ових редова, закључку да је Нићифор Григора настањивање Турака на тлу Европе посредно представио као једну од последица овог сукоба, можда и још више доприносе речи које налазе у склопу његове приповест о катастрофалном земљотресу, који је у ноћи између 1. и 2. марта 1354. године погодио источну обалу Тракије. Као што је познато, овај земљотрес је довео до тога да Византијско царство, не само претрпи велика материјална разарања и људске жртве, већ и да изгуби стратешки важан град Калипољ (Галипољ), који је контролисао пловидбу Хелеспонтом (Дарданелима) и што је у овом случају било још важније, прелазак са азијског на европски континент. Пре него што ће започети своју причу о последицама поменуте природне и стратешке катаклизме, Григора се путем речи које поново приписује свом ученику *Агатангелу*, осврће на догађаје који су се збили две године пре тога, конкретно, на разлог због којих је Кантакузин препустио Турцима тврђаву Цимпе, и том приликом пише : *Наиме, цар Кантакузин им је уступио, пре две године (sc. 1352) један од најутврђенијих тамошњих градова (μίαν τῶν ὀχυρωτέρων ἐκεῖ πόλεων) као боравиште, како би у њима (sc. Турцима) имао браник и савезништво (ἐπιτείχισμα καὶ συμμαχίαν) које је увек при руци против свог зета Палеолога. Међутим, они су убрзо почели да излазе, пљачкајући оближња поља и градове један за другим, одводећи са собом људе, товарне животиње и сва стада. За кратко време начинили су од читаве унутрашњости Херсонеза област за њихову коњицу и логор под ведрим небом, тако да им није више изгледала ни по чему различито од азијске земље коју су одавно познавали. Видевши несрећу проузроковану земљотресом, веома брзо су се сјурили и лако украдили све што није било затрпано.*⁷⁰⁹ А потом, надовезујући се непосредно на претходне речи, Григора пружа још драгоценија сведочанства о несрећама које су доживели житељи Тракије и њеној депопулацији услед турских пустошења након освајања Калипоља, што само још више, рекло би се, учвршћује наведени утисак код читатеља његовог историјског дела. С тиме у вези, овај *homo universalis* бележи : *После тога (sc. заузимања Калипоља), увек су одатле кретали у мноштву, опљачкавши већ сасвим сву земљи до капија Византа и*

⁷⁰⁸ Greg, III, xxviii, 203-204.

⁷⁰⁹ Greg, III, xxix, 224.

начинивши је потпуно неприступачном за Ромеје. Штавише, наметнули су данак свим градовима у области, поставивши у њима варварске декадархе⁷¹⁰ и епитропе (δεκαδάρχους βαρβάρους καὶ ἐπιτρόπους). Али чак и тако, жетву коју лето даје, јадни Трачани нису могли убирати, већ су опет скоро сви класови остали неприступачни српу због тешких управитеља (τοὺς βαρεῖς ἐπιστάτας) и непрекидних и узастопних заседа и пљачкашких упада од стране других варвара. Из тог разлога, сви Ромеји који су одатле тајно отишли бежећи од варварских руку, веома радо су постајали бегунци из отаџбине... И затим додаје речи, које живим бојама осликавају бедан положај у коме су нашле ромејске избеглице, као и готово самртни страх међу њиховим сународницима услед турске најезде : *Међутим, за већину нужност је чинила тешким да се расеју по туђини, већ им је изгледало боље да остану у Византу. Једни су се запослили за мало хлеба и служили као робови код тамошњих моћника, док су пак други просили за кору хлеба по улицама, подижући у мноштвима руке, не би ли им ко бацио новчић или обол (τις κέρμα καὶ ὀβολὸν)⁷¹¹ како би га (sc. хлеба) набавили. Страх Византинаца (sc. Цариграђана) је отишао толико далеко да је, ако би неко на пијаци крикнуо, можда дете које је истучено или жена која у сузама дозива своје заробљене ближње, скоро умирали од страха, зато што су веровали да би варвари ускоро могли да пређу зидине и продру (sc. у сам град). Стога су многи желели да оду, будући да им се чинило им се да је боље да се распу по туђини, него да остану у земљи Византа (ὡς τοῖς πλείοσιν ἤκιστα εὐδρομον δι' ἔνδειαν ὄν ἐν ἀλλοτρίᾳ διασπαρῆναι γῆ, τῇ Βυζαντίων βέλτιον ἔδοξε παραμεῖναι)...⁷¹²*

И напоследку, утисак да је Григора представио својим читаоцима насељавања Турака на тло Европе и њено освајање као последицу овог грађанског рата, праћено не само **пљачкањем и одвођењем у робље локалног живља, већ и њиховим настањивањем чак и унутар градова**, можемо стећи на основу речи које представљају увод у приповест о Кантакузиновом силаску са престола. Тако, пошто је описао неуспели покушај Јована Кантакузина и његовог сина Матије на заузму Тенедос, аутор *Римске историје* након пар кратких екскурса, наставља своју приповест о овом сукобу речима које упечатљиво

⁷¹⁰ *Декарх* је заповедник који је командовао одељењем од десет људи. Претпостављамо да Григора овде мисли на неке турске достојанственике нижег ранга.

⁷¹¹ Обол је у античкој Атини био шести део драхме. У овом контексту, овај термин означава бакарни новчић. (уп. *ODB*, III, 1510, такође и *ODB*, II (под *Follis*), 794-795).

⁷¹² Greg, III, xxix, 224-225.

одражавају очајно стање у Византији пред његов крај. *Када је текућа (sc.византијска) година (6828 : 1.септембар 1353-31. август 1354) приближила крају и следећа се примакла, држава Ромеја се разболела више него уобичајно због уобичајне превласти Персијанаца (τὰ Ῥωμαίων ἐνόσει τοῦ εἰωθότος ἐπέκεινα πράγματα διὰ τε τὴν εἰωθίαν Περσῶν ἐπικράτειαν). Услед Кантакузинове издаје (ἢν ἤδη Καντακουζηνοῦ προδιδόντος) запосели су већ (sc. територију) до капија Византинаца (sc.зидина Цариграда), користили је и злоупотребљавали не само као да су им све ствари припадале (ὡς οικείοις τέως χρόμενοί τε καὶ καταχρόμενοι μὴ πράγμασιν ἄλλασι μόνον), већ су чак и жене и децу заједно са мушкарцима одводили као плен где год би пожелели. Штавише, нису више правили своја насеља ван градова већ унутар њих, чинећи то гдегод и кадгод је жеља њихове душе налагала, колико и како су желели, надзирући и господарски заповедајући (ἐπιτροπεύοντες καὶ δεσποτικῶς ἐπιτάττοντες).*⁷¹³

*

Конечно, читајући дела византијских историчара, можемо закључити да је један од њих, конкретно Јован Кантакузин, као последицу овог грађанског рата приказао и **војну немоћ Царства**. До поменутог закључка, мора се рећи, прилично недвосмислено, можемо доћи читајући *мемоаре* цара-писца и то најпре једног места у њима које се односи на пад Калипоља у османске руке. Оно је самим тим занимљивије, због тога што Кантакузин том приликом објашњава и због чега својевремено није силом оружја покушао да поврати тврђаву Цимпе од Османлија, за чији губитак, узгред, окривљује свог зета Јована Палеолога, иако Григора, као што смо мало пре видели, тврди да је управо он био тај који је поменутима уступио ову тврђаву.⁷¹⁴ Пре него што ће кренути да приповеда о изасланствима која је тим поводом слао свом зету, османском емиру, као и катастрофалном земљотресу у ноћи између 1. и 2. марта 1354. године, Кантакузин бележи и следеће речи које на поменуто јасно указују⁷¹⁵: *Василевс Кантакузин био је ужаснут јер су у градове по Тракији постављени Персијанци (наиме, имали су неку тврђаву, како рекосмо у Тракији, која се*

⁷¹³ Greg, III, xxix, 241.

⁷¹⁴ Уп. Cant. III,iv,242 и Greg, III,xxix, 224.

⁷¹⁵ Подсећамо, Кантакузин је војну немоћ приказивао и као последицу претходног грађанског рата (Cant. III,iv,5, 33), што је чинио и Григора (Greg. III, xxviii, 178-179).

звала Цимпе) Силом није покушавао ићи у поход, (наиме, видео је да неће бити у боју раван противник толикој варварској сили, уколико би кренуо рат против њих, будући да је **ромејска војска уништена у међусобном рату (τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς ὑπὸ τοῦ πρὸς ἀλλήλους πολέμου διαφθαρμένης)**, те је на неки други начин, мислио да варваре из (sc. земље) Ромеја истера ...⁷¹⁶

Ни друго место које садржи појединости које указују да је Кантакузин представљао војну немоћ Византије као последицу овог конфликта, није мање интересно што се тиче контекста. Оно се налази при самом крају Кантакузиновог наратива о овом сукобу - конкретно, ради се о говору патријарха Филотеја Кокина одржаном у царској палати у ноћи између 21. и 22. новембра 1354. године, након што је Јован Палеолог већ продро у Цариград, а којим је овај црквени великодостојник осудио употребу *варварских* (тј. турских, османских) трупа против Ромеја. Штавише, оно је и тим пре занимљивије, будући да из њега не само може поново закључити да је цар-писац као последицу овог сукоба представио војну слабост царевине, **услед чега је био приморан да посегне за њиховом помоћи**, већ такође и потврдити да је као једну од њих приказао страдање ромејског становништва (стиче се утисак, **нарочито сеоског**), изазваног, међутим, не само употребом турских, већ и српских трупа. Погледајмо дакле, шта је Кантакузин забележио том приликом : *Патријарх Филотеј, наиме, пошто се попео на свети трон, иступио је и с тиме у вези рекао, да се Богу не би допало (οὐκ ἂν ἀρέσκει θεῷ) да се од стране хришћанина позване варварске снаге воде у поход и убијају земљораднике који ником нису учинили неправду, нити пак војнике, вођене од свог господара, који морају да чине што су им заповедили они који чине неправде у највећој сигурности. Наиме, током времена грађанског рата, нико или мало од оних који предводе и клевећу (τῶν ἐλαυνόντων καὶ συκοφαντούντων οὐδενὸς ἢ ὀλίγων), бива предат правди због (sc. своје) поквареност, док пак безбројна мноштва оних који нису ни поведени у рат, страдају (τὰ μυρία πλήθη τῶν οὐδὲν εἰσενηγευμένων εἰς τὸν πόλεμον ἀπόλετο).* А касније је и Краљ (sc. цар Стефан Душан) прекршивши заклетву, не мали део царевине присвојио, а водећи варварску (sc. овде српску) војску и чинећи неправду, мало или ни мало жалио, постао кривац за друге велике несреће десетинама хиљадама (μυρίοις), које су варвари поробљавали и уништавали.

⁷¹⁶ Cant. III,iv,276-277.

(sc.Кантакузин) је схватао да је осуђен због оних који чине неправду. Чврсто је веровато да је праведно бранити се од иноплеменика који чине неправду, варварским снагама због уништења ромејских (sc.снага) изазваних грађанским ратовима (διὰ τὸ ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων διεφθάρθαι), који су (sc.сада) недовољне за одбрану, као и да их води против сународника (ὀμοφύλοισ), да их они не би искористили да униште њега и оне које су са њим.⁷¹⁷

Свакако, оно што даје додатну дозу занимљивости овим речима, јесте чињеница да Кантакузин у наставку, у свом одговору на патријархов говор, тврди да је обећао да неће користити Турке против било кога. Узгред, приметили бисмо да није најјасније зашто је Кантакузин тако нешто обећао, ако је већ и онако планирао да се повуче са власти ? Какогод било, цар-писац је о томе, поред осталог, записао : ...слушао је василевс и обећавао да више неће против било кога користити варваре, тврдећи да нема шта да противречи једном тако истинитом и праведном науку. Напротив, много задовољства ће му причинити (sc. Филотеју Кокину), не само тиме што због његове бриге неће грешити (ἀλλὰ καὶ πολλὴν χάριν εἰδέναι αὐτῷ, ὅτι τοῦ μὴ ἀμαρτάνειν ἔνεκα αὐτοῦ ποιοῖτο πρόνοιαν), већ и прихватити од Бога донете одлуке (καὶ παρὰ θεῶ ἐψηφισμένα δέχεσθαι τὰ εἰρημένα). Тога се касније и чврсто држао и није помишљао ишта да прекрши од обећаног (ἃ καὶ ὕστερον ἐφύλαττεν ἀκριβῶς καὶ οὐδὲν διενоеῖτο τῶν ἐπηγγελμένων παραβαίνειν). Они око њега се нису због тога узнемирили (τοῦ δε μὴ τοὺς περὶ αὐτὸν ἔνεκα θορυβείσθαι), већ су били смирени, надајући се да ће учинити нешто од оног што су желели...⁷¹⁸

Византијски историчари и социјална димензија сукоба (1352-54) ?

Најзад, када је реч о томе да ли су ромејски повесничари овом сукобу придавали и неку врсту социјалне димензије, чини се да, за разлику од претходног грађанског рата, на ово питање није могуће дати јасан и неоспорив одговор.⁷¹⁹ Међутим, ако ништа друго, онда би

⁷¹⁷ Cant. III,iv,288-289. Колико смо приметили, овај пасус или његови делови, нису су се нашли у одговарајућем тому *Византијски извора за историју народа Југославије*, иако се тичу српске историје.

⁷¹⁸ Cant. III,iv,289-290.

⁷¹⁹ О друштвеним немирима током овог сукоба, са особитим акцентом на оне у Цариграду при његовом самом крају, писао је Э.Франчес (под наглашеним утицајем марксистичких погледа) у свом чланку *Народные движения осенью 1354.г. у Константинополе и отречение Иоанна Кантакузина*, ВВ 25 (1964), 142-147.

нас на размишљање о томе могли макар подстаћи извесни детаљи које можемо пронаћи у списима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, као и одређене појединости у кратком Халкокондиловом осврту на овај конфликт .

*

Када је реч о аутору *Римске историје*, прво од таквих места налазимо (поново) већ на почетку његове приповести о овом конфликту. На основу одређених детаља у његовом излагању, неко би можда могао закључити да је масовном стављању Ромеја на страну Јована V Палеолога у сукобу са тастом, између осталог допринела и чињеница да су они, већ и онако доведени у тежак положај (материјални и сваки други) услед пустошења Кантакузинових савезника Турака и намета које су истима морали да дају, **били принуђени да плаћају и нове порезе у царску благајну**. Поменути податак би заједно са онима које налазимо на другим местима које ћемо приказати, могао навести на помисао да је овај историчар, на посредан начин, ставио до знања својим читаоцима, који су, можемо предпоставити, припадали интелектуалним круговима као и он сам, како је поменути сукоб, поред осталих, имао и овакву страну, то јест да је беда у коме се налазило ромејско становништво, допринела томе да се оно у стави на страну младог василевса. Приповедајући претходно о томе како је Јован Кантакузин кренуо у помоћ свом сину Матији, који се на самом почетку рата нашао опкољен на адријанопољском акропољу⁷²⁰, Григора затим, осврћући се на разлоге због којег су Византинци гајили одијум према њему, а који је очевидно и сам осећао у време када је писао о овим догађајима, прибележио и следеће : *Услед тога, био је (sc. Кантакузин) веома омрзнут од стране Ромеја и вољен од стране варвара, јер је под маском пастира (ὄτι σῆμα ποιμένος ἀνειληφώς), учинио своје стадо сталним лаким пленом и по дану и по ноћи за варварске вукове. Његове овце нису само биле лишене вуне, већ и саме коже. Наиме, не само да су морали да плаћају нове годишње порезе, већ су морали да плаћају и непосредно варварима за своје винограде и њиве покрај градских капија. Неки од њих су били учињени робовима и у масама одвођени*

Такође, види и следеће радове где се спорадично говори о немирима у престоници : Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 270-281 ; Matscke, *Fortschift und Reaktion*, 248-256 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 83-86 no.22 ; М.Живојиновић, *Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1352. до 1354. године*, ЗРВИ 21 (1982), 133-134, 139 ; Радић, *Време Јована V*, 239-247 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 128-133.

⁷²⁰ У вези са побуном народа у Адријанопољу против Матије 1352.године : Живојиновић, *Јован V и Јован VI*, 133-134.

у Азију, док су остали, да би избегли варварске окове, побегли у светилишта Византинаца (sc. Цариграђана) (πρὸς ἱερὰ καταφυγεῖν τεμένη Βυζαντίων), где их је, међутим, најгора казна тек чекала. Предати су тешким ударцима, као у драмама, где су господари сматрали чудо једног таквог спасења као разлог за кажњавање (τὸ παράδοξον τῆς σωτηρίας ἐκείνης ἀγόντων εἰς ἐγκλήματος λόγον τῶν ἡγεμόνων).⁷²¹

Размишљању о поменутом, такође посредно, могао би допринети и начин на који је Григора приказао поједина каснија збивања, на основу чега би могли, штавише, стећи утисак да је Јован V Палеолог уживао, готово неподељену подршку ширих слојева становништва, како у провинцији, тако и самој престоници. Истини за вољу, ипак треба рећи да његов наратив не садржи непосредне показатеље о томе да је племство, као друштвени сталеж, било и овог пута (у целини) на страни Јована Кантакузина, за разлику од претходног грађанског рата, где, као што смо видели, овај полихистор, тако нешто и експлицитно каже.⁷²² Такво место представљају Григорине речи које се односе на предвечерје овог сукоба и покушаје Јована Кантакузина да помири несугласице и ублажи међусобну нетрепелјивост у односима између Јована Палеолога и његовог сина Матије, као и да одврати овог првог од савеза са српским царем Стефаном Душаном. Као што је познато, Јован Кантакузин је покушао тако нешто да учини тиме што би му доделио на управу Матијину област са средиштем у Дидимотици, док би пак, Матији, лукаво дао још важније подручје са центром у Адријанопољу. Но, ова мера (коју, узгред, Григора не спомиње са изриком, због чега његово даље излагање о тим догађајима, чини нам се, не може бити потпуно разумљиво читаоцима), не само да није донела очекиване резултате, већ је напротив, још више заострила односе међу двојицом властољубивих принчева, што је напоследку и довело до њиховог отвореног сукоба. Штавише, пишући о тим данима, Григора спомиње и да је становништво трачких градова не само стало на страну Јована Палеолога, већ и да га је подстицало да дела храбрије и приграби царску круну само за себе. Тако, говорећи о трвењима која су ескалирала у односима између Јована Палеолога и Матије Кантакузина, након што је овај последњи добио на управу Адријанопољ и област око њега, Григора је поред осталог и кратко забележио да су се *истовремено, становници трачких градова*

⁷²¹ Greg, III, xxviii, 177-178.

⁷²² Уп. Greg. II, xii, 613-614. Такође види и : Greg. II, xii, 608-610 ; xiii, 674-675 ; xiv, 740-741.

сврстали уз цара Палеолога и постицали га да дела храбрије и да зграби очево наслеђе, царску власт (ἄμα οἱ τῶν Θρακικῶν οἰκήτορες πόλεων Παλαιολόγῳ τῷ βασιλεῖ προσεχόρου ἐθέλονταό, κραταιότερόν τε τῶν πραγμάτων ἐρεθίζοντες ἄπτεσθαι καὶ τοῦ πατρῶν κλήρου τῆς βασιλείας ἀντιποιεῖσθαι), зато што сад више него икад нема места било каквом немару.⁷²³

Ипак, чини се да су у том смисли посебно индикативне речи које се односе на догађаје са самог краја овог грађанског рата и Кантакузинов коначан силазак са власти, а које можемо пронаћи на два места у оквиру његове приповести посвећене тим данима.⁷²⁴ У првом, можемо срести један прилично индикативан детаљ у виду податка да је Кантакузин, сазнавши за продор свог зета у Цариград, одлучио да не излази из палате, страхујући од гнева житеља престонице. Том приликом, Григора тврди не само да су га становници Цариграда мрзели из разлога које је већ много пута помињао (алудирајући, како се чини, на оне због којих су Ромеји подржали Јована V)⁷²⁵, већ посебно зато што је погазио *побожне отачке законе* (имајући на уму, опет, његову приврженост Исихазму) и препустио их на милост и немилост Турцима.⁷²⁶ Приповедајући о свему томе, овај свезнадар је, између осталог, записао : *Када је Кантакузин чуо шта се догодило (sc. да је Јован V продро у Град), одлучио је да никако не излази из палате, уплашивши се напада Византинаца (sc. Цариграђана) (δείσας τὴν τῶν Βυζαντινῶν ὀρμὴν), који су из разлога које сам већ споменуо, одавно били кивни на њега, а нарочито јер је погазио побожне отачке законе и одузевши слободу уништеним Ромејима, предао их као робље варварима и безбожним непријатељима...*⁷²⁷

⁷²³ Greg, III, xxvii, 150.

⁷²⁴ Наиме, Јован Палеолог је уз помоћ Франческа Гатилузија, продро у Цариград у ноћи између 21.и 22.новембра 1354. године. Иако се у наредним данима споразумео са својим зетом око заједничке владавине (25.новембра), под притиском светине која му је отворено претила смрћу, Кантакузин се 10.децембра дефинитивно повукао са власти и заједно са својом супругом замонашио, узевши име Јосаф. О времену између Јовановог продора и Кантакузовог повлачења из световног живота, као и хронологији догађаја види : Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 271-280 (где су и подробно анализирани расположиви извори) ; *ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, no.22, 83-86 ; Максимовић, *Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације*, 131-139 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 128-133.

⁷²⁵ Уп. Greg, III, xxviii, 177-178.

⁷²⁶ Треба рећи да Д.Никол доводи у сумњу Григорину објективност по питању Кантакузиновог силаска са власти, сматрајући да су на њега утицале неслагања у погледу Исихазма, између њих двојице. С тим у вези види детаљније : Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 270.

⁷²⁷ Greg, III, xxix, 242.

Друго од тих места, налазимо недалеко одатле у Григорином кратком осврту на разлоге због којих је Кантакузин одлучио да прими монашки постриг. Пишући претходно о томе како је Кантакузин са својим млађаним зетом закључио споразум о заједничкој владавини (25. новембра), Григора се затим осврће на реакцију житеља престонице и тим поводом, описујућу исту на начин који је за нас веома индикативан, бележи : *Због тога су се јака смутња и немир подизали неопажено и константно међу Византинцима (sc. Цариграђанима). Псовали су отворено и бесрамно Кантакузина у лице и нападали га (κατὰ πρόσωπόν τε καὶ ἀναίδῶς λοιδοροῦντων αὐτὸν Καντακουζηνόν καὶ ἐπιπηδῶντων αὐτῷ). Говорили су да ће га заклати и потопити у његову крв мачеве уколико брзо не замени царску одежду монашком ризом. Стога је након неколико дана ноћу (10.децембра) напустио палату у монашкој одори заједно са својом женом, узевши ново име Јосаф, док се она назвала Евгенијом. Он је отишао у Мангански, а она у такозвани Мартин манастир.*⁷²⁸

Када је реч о Јовану Кантакузину, иако ни он изричито не придаје *социјалну* димензију овом конфликту, одређени детаљи у његовом излагању, на начин који је није сасвим неупоредив са оним код његовог ученог савременика Нићифора Григоре⁷²⁹, упућују на закључак да је цар-писац ипак тако нешто чинио посредно, тиме што је у неколико наврата ставио до знања читаоцима да шири слојеви становништва, нису биле наклоњене ни њему ни његовом сину Матији, већ њиховом зету, младом цару Јовану V Палеологу.⁷³⁰

Прво такво место, које је можда уједно и најзначајније у том погледу, имајући у виду да релативно највише указује на поменути поларизацију унутар ромејског друштва током овог грађанског рата, налазимо већ на страницама посвећеним првим његовим данима, конкретно збивањима који су представљала непосредан повод да се Јован Кантакузин, отворено стави на страну свога сина у његовој борби са Јованом Палеологом. Наравно, реч је о збивањима у Адријанопољу, када је Матија, нашавши се под опсадом на градском акропољу, затражио помоћ од свог оца, који, природно, није часио часа да му је пружи. На основу одређених детаља из Кантакузинове приповести о тим данима, сазнајемо да су се

⁷²⁸ Greg, III,xxix, 243.

⁷²⁹ Уп. Greg, III, xxvii, 150 ; III, xxix, 177-178, 242, 243-244.

⁷³⁰ Уп. Greg, III, xxvii, 150 ; III, xxviii, 177-178 ; III, xxix, 242-244.

око опкољеног Матије налазило *племство* (*ἄριστοι*), док је пак *народ* (*δῆμος*) стајао на страни његовог зета. Тако, пошто је претходно описао како је покушао да умири незадовољство овог последњег, као и како су га људи из његове околине подстрекавали да устане против њега, Кантакузин о догађајима у поменутом граду на обали Марице и почетку отвореног сукоба са Јованом Палеологом, који је, како тврди, овај започео иако *никакав изговор за рат није пружио*, бележи, између осталог, следеће : *Матија, василевсов син, имајући стрица, севастократора Нићифора Кантакузина*⁷³¹, *као и друге племиће око њега (καὶ ἑτέρους τῶν περὶ αὐτὸν ἀρίστους), дошао је на (sc. адријанопољски) акропољ и запосео га. Био је од раније добро снабдевен намирницима и са другим стварима опремљен. Послао је оцу василевсу, оне који су му јавили да је опседнот од стране зета василевса. Млади василевс, пошто је (sc.сам) град заузео, повео је народ (ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶχεν ἄρχων τὸν δῆμον), а следећег дана и војску, на брата своје жене кога је опсео у акропољу и свакодневно се упорно и непрестално борио за зидове.... А народ Адријанопоља (Ἀδριανουπολίτων δὲ ὁ δῆμος) не само да је дан за даном јуришао на зидине, задајући муке василевсу сину (sc.Матији), већ се и ругао ономе и упућивао му погрде (ἀλλὰ καὶ ἀποσκώπτων εἰς ἐκεῖνον καὶ πρὸς ὄβριν προσφερόμενος). Неки од њих, који су били изузетно непријатељски и горко ружили, подстицали су простаке на (sc.Матијино) врећање (ἔνιοι δὲ αὐτῶν, ὅσοι καὶ μάλιστα δύσνωσ εἶχον, καὶ πικρῶς ἐλοιδороῦντο καὶ πρὸς ὄβρεις ἐξετρέποντο ἀνελευθέρους).*⁷³²

Поред овог и друга места у Кантакузиновој приповести, додуше, углавном она која се односе на последње дане грађанског рата и прве након његовог завршетка, показују да су широки слојеви становништва били ти који су стајали на страни Јована V Палеолога, што с обзиром на детаљ из претходног одломка који указује да су се на супротној налазило *племство* (*ἄριστοι*), као да појачава утисак да овај сукоб, није био само борба између царева за власт, већ и да је и он имао једну ширу, *друштвену* или ти *социјалну* димензију. С тим у вези, у наставку ћемо приказати управо поменуте одломке, који односе на догађаје у престоници почев од уласка Јована V Палеолога у Цариград до Кантакузинове коначне

⁷³¹ У вези севастократора Нићифора Кантакузина види : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 141-143 no.34 ; PLP. no.10986.

⁷³² Cant. III,iv,242-243.

одлуке да се повуче у манастир⁷³³, на основу којих се јасно види какав је био однос (престоничке) светине према Кантакузину и његовим приврженицима.

Већ први од њих односи се управо на збивања на улицама *град на Босфору* првих часова након што се пронео глас о томе да је млади цар са својим присталицама продreo унутар бедема. Оно се налази на самом крају поглавља које је аутор *мемоара*, мада започевши га причом о походу на Тенедос, посветио превасходно збивањима у палати Влахерне те судбоносне ноћи, када Јован V Палеолог преко бродоградилшта *Хептаскалона*⁷³⁴ ушао у Цариград. Након што је посветио пажњу свом наводном говору у коме је изразио противљење наставку борбе коју су му предлагали људи из његовог окружења, између осталог и припадници каталанског најамничког одреда, Кантакузин се осврће на збивања на градским улицама и гнев који је испољила светиња према њему и онима који су га подржавали, а за које је јасно да су припадали вишим друштвеним слојевима. С тим у вези, *монах Христодул*, најпре бележи следеће речи које су од значаја за нас : : *Млади василевс је у бродоградилшту (Βασιλεὺς δὲ ὁ νέος ἐν ᾧ νέῳ νεωρίῳ) чекао до следећег дана. Пошто му се нико није супростављао и народ је већ у рат против Кантакузина кренуо (καὶ ὁ δῆμος ἤδη ἄσας ἐπὶ τὸν πρὸς Καντακουζηνὸν τὸν βασιλέα πόλεμον ἐτρέπετο), а и пошто су куће оних који су њему (sc.Кантакузину) одани уништене, највише (sc. Андреја) Фочолатија⁷³⁵ и оних који су му по роду блиски (καὶ ὁ μὲν τὰς οἰκίας τῶν ἐκεῖνῳ προσεχόντων διεπόρθει, μάλιστα Φακεωλάτου καὶ τῶν κατὰ γένος προσηκόντων)... други су у бродоградилшту разграбили царски арсенал (τῶν ἄλλων δὲ τὴν ἐν τῷ νεωρίῳ βασιλικὴν διαρπασάντων ὀπλοθήκην), наоружали и позивали василевса да их води против таста (προκαλουμένων βασιλέα ἐπάγειν σφᾶς ἐπὶ τὸν κηδεστήν), а он, охрабривши се, пошао је на двор и дошавши у Порфирогенитову кућу (ἐπὶ τὴν Πορφυρογεννήτου οἰκίαν)⁷³⁶, тамо се сметио.⁷³⁷* Одмах потом, на самом почетку наредне главе, надовезујући се на горецитиране речи и настављајући своју приповест о превирањима на престоничким улицама, Кантакузин пише о догађајима који су се догодили наредног дана, када се гомила устремила и на саму

⁷³³ О времену између Јовановог продора и Кантакузовог повлачења из световног живота, као и хронологији догађаја види : Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, 271-280.

⁷³⁴ Cant. III,iv,39,284. О *Хептаскалону* види : Janin, *Constantinople byzantine*,229-230.

⁷³⁵ Ради основних биографских података о Андреју Фочолатију : *PLP*, no.29559.

⁷³⁶ О њој види : Janin, *Constantinople byzantine*, 129-130.

⁷³⁷ Cant. III,iv,290.

царску палату Влахерне, где је он у то време боравио. Том приликом, поред осталог пише : *Следећег дана народ (ὁ δῆμος) је опет понешен неразумним нагоном уништио куће које су претходног дана опљачкане и рушио дрвенарију (καθήρουν τὰς ξυλώσεις). Пошто су дошли у царски двор, освојили су тзв. „Кастелион“ нажавши га нечуваног (τὸ λεγόμενον Καστέλλιον)⁷³⁸ нажавши га нечуваног и опљачкали су становнике кућа. На царски двор су ишли не сви заједно, већ спорадично и неорганизовано водећи чарке са прекидима током целог дана)...⁷³⁹ У наставку, штавише, тврдњом да је патријарх Филотеј Кокин управо страхујући од светине одлучио да се повуче са трона, Кантакузин посредно доприноси горе реченом утиску о подели у византијском друштву, по којој се *народ (δῆμος)*, односно нижи слој становништва, ставио на страну Јована Палеолога, док је *племство (ἄριστοι)*, односно виши слој (коме је припадао и Филотеј Кокин, као високи црквени достојанственик) стао уз њега. *Пошто су ствари запале у стање побуне и немира (εἰς τοῦτο δε στάσεως καὶ ταραχῆς ἀφυγμένον τῶν πραγμάτων)*, пише Кантакузин, *патријарх Филотеј је уплашивши се јуриша народа, повукао из патријаршије и сакрио (δείσας τὴν ἔφοδον τοῦ δήμου, ἀπεχώρι τοῦ πατριαρχείου καὶ κατεκρύπτετο)*. Наиме, сумњао је да ће и *млади василевс имати одијум (ἀηδῶς) према њему, зато што је постављен уместу збаченог патријарха Калиста, за кога се увек чинило да ради све (sc.у користи) и подржава онога (sc. Јована V).*⁷⁴⁰*

Најзад, на основу оног што Кантакузин пише, што се иначе слаже са Григориним исказом, народне масе су биле те које су играле одлучујућу улогу у онемогућавању његовог останка на власти у својству савладара, као и његовој одлуци да се повуче из световног живота⁷⁴¹, чиме још једном, доприноси дојму о *друштвеној* димензији коју је задобио овај конфликт.

⁷³⁸ Реч *Καστέλλιον* или *Κάστελλος* користила се за мале замкове, бастионе и куле на зидинама, као и утврђене куле на византијским ратним бродовима. Понекад, за њих, као и опсадне куле које правила византијска војска употребљавао се назив *πυργοκάστελλα*. Често су била прављена од дрвета, па се у том случају називали *ξυλοκάστελλα*. Њихов заповедник звао се *кастелан*. Византинци су подизали ове утврде по читавом царству ради одбране важних стратешких тачака, али нарочито дуж границе. Нека од њих су се временом развили у градове и села, док су многи топоними добили имена по њима (као што су нпр. *Καστέλλι, Καστέλλα, Καστελλιανά, Κάστελλος, Καστελλόριζο*). Неки од најпознатијих примера византијских *кастелиона* су *των Θεοδοσιανῶν*, *το Επταπύργιο*, *το Καστελλόνοβο* или *Ρίου – Αντιρίου*. (П.Дранδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ΙΓ', Αθήνα 1939, 960). О самом цариградском *Кастелиону*, види : Janin, *Constantinople byzantine*, 460-461.

⁷³⁹ Cant. III,iv,290-291.

⁷⁴⁰ Cant. III,iv,291.

⁷⁴¹ Уп. Greg. iii, xxix, 243-244.

У том погледу, занимљиво је да Кантакузин, који, као што смо већ видели, иначе не крије своју ненаклоњеност према широким слојевима, пежоративно се изражавајући о њима и њиховој поводљивости у више наврата (на пример, у случају грађанског рата 1341-1347)⁷⁴², тврди да би се свакако убрзо повукао са власти и да није било притиска руље, очигледно тежећи да прикаже свој одлазак као мање недобровољан него што је заправо био. Тако, када је реч о околностима свог повлачења са престола, Кантакузин најпре пише : *Народ (ὁ δῆμος), Византа, било вођен од стране неких, било пак ношен неразумношћу и неразборитим нагоном, како је склона гомила (ὡσπερ φιλεῖ τὸ πλῆθος), апсурдно воли промене. Изгредници су правили буку и на све су били спремни да се усуде. Причало се наима, како су и неки од присутних у двору (καὶ τῶν συνόντων ἐν βασιλείοις), који су се у највећој мери пре чинили благонаклони (sc.према Кантакузину), променили мишљење и заверили да када млади василевс уђе у Визант, убију царевог (sc.Кантакузиновог) коња у борби (sc.τὸν βασιλέως ἵππον βεβουλεῦσθαι ἀποκτεινεῖν ἐπ' αὐτῆς τῆς μάχης) - наима, подстицали су га да одмах пође на младог василевса - али, пошто није било борбе, већ је склопљен споразум, а незнајући да је василевс Кантакузин желео убрзо напустити власт, журили су да, пре него што дође позвана војска (sc.Кантакузиново појачање), убију цара (sc.Кантакузина)... Цар Кантакузин, због тога што је ускоро желео да се повуче са власти, разматрао је да младог василевса доведе у двор и да се повуче, предавши му власт...*⁷⁴³ Потом, пишући како је на Јованов и Јеленин позив остао да живи на царском двору, али народ окупљен испред протествовао против тога, због чега је и неопозиво одлучио да се повуче са власти и свој живот посвети Богу, поред осталог бележи: *Међу онима који су живели са царевима (Μεταξὺ δε ἀλλήλοισ τῶν βασιλέων συνεστιωμένων), чула се јака бука од споља и ужасан метеж и неред. Наима, народ (δῆμος) се окупио око куће у којој је боравио василевс и мислећи да чини услугу младом цару (ὡς κεχαρισμένα πράττειεν τῷ νέῳ βασιλεῖ), устремио се на оне који су се чинили наклоњеним Кантакузину. Неке од њих које су се (sc.тада) затекли, обарали су са коња, хватали их и повлачили се (αὐτοὶ λαμβάνοντες ἀπεχώρουν). Пошто су цареви схватили узрок буке, послали су неке слуге, заповедивши да спасе коње и да сузбију народни неред (ἐκέλευον τοὺς τε ἵππους ἀνασώζειν καὶ*

⁷⁴² Уп. Cant. II,iii,137-138, 176-177.

⁷⁴³ Cant. III,iv,304-305.

τὴν ἀταξίαν τοῦ δήμου καταστέλλειν). Од оних који су према заповестима узели коње и дали их господарима, ни један није страдао...⁷⁴⁴

Напоследку, што се тиче Лаоника Халкокондила, основу за размишљање о поменутом, представља чињеница да је овај *историчар пада*, видио један од узрока овог сукоба у наводном незадовољству својих сународника Кантакузиновим начином живота и његовим охолим понашањем, што нас може навести да се запитамо, да ли ова чињеница представља заправо слаб одјек *социјалне* димензије овог сукоба, који је у помало извитопереном облику стигао до његовог времена. У ту сврху, подсетићемо се Халкокондилових речи, остављајући читаоцима да сами донесу закључке, а у којима стоји следеће : ***Грци су били незадовољни краљевим начином живота и његовим охолим маниром, а и свака особа имала је своје разлоге (ἀχθόμενοι τῇ διαίτη καὶ ὄβρει τοῦ βασιλέως, ὡς ἕκαστος εἶχεν αἰτίας αὐτῷ), тако да су довели младића (sc. Јована V) из Македоније⁷⁴⁵ и поставили га на трон. Када је постављен на престо, приморао је Кантакузина да постане монах под именом Матеј.⁷⁴⁶***

⁷⁴⁴ Cant. III,iv,305-306.

⁷⁴⁵ Очигледно, до Халкокондила је стигла информација да је Јован V Палеолог својевремено боравио у Солуну, али не и све појединости око тога, као ни грађанском рату који је недуго потом уследио, услед чега је и правио овакве омашке и бркао догађаје. Наиме, као што је познато, Јован V Палеолог је у победоносни поход на Цариград, кренуо не из Солуна, већ са острва Тенедос. О томе види раније цитирану литературу.

⁷⁴⁶ Chalс., I, 33-34. Овом приликом Халкокондил прави грешку. Кантакузиново монашко име није било Матеј, већ Јоасаф. Изгледа, да је Халкокондил помешао монашко име Јована Кантакузина са доцнијим монашким именом његовог сина Матије. (Kaldellis, *The Histories*, 488 n.127) Овом приликом, вреди рећи како и у Дукиним речима које се односе на сам крај овог сукоба, налазимо појединости које указују да су широке народне масе била на страни Јована Палеолога, али не само оне, већ и људи из вишег staleжа, због чега смо се одлучили, да његово сведочење не сврстамо уз ову категорију. Пошто је испричао како је Кантакузин одлучио да се повуче у манастир, Дука пише : *Пошто је обукао црну монашку одору, обавестио је цара, његовог зета, да је улаз у палату припремљен за њега (μηνύει τὴν τοῦ παλατίου δι' αὐτὸν ἐτοιμασθεῖσαν εἴσοδον)*. Цар (sc. Јован Палеолог) је сишао са зидина и кренуо путем који је водио у палату, праћен Италијанима са њиховим вођом Франческом и читавом градском гомилом (*παντὶ τῷ πλήθει τῆς πόλεως*) која се састојала колико од племенитих толико од обичних људи (*ἄσων τῶν εὐγενῶν καὶ ἄσων τῶν τοῦ δήμου ἀκόλουθον*). Царица са малим Андрњоником је отишла напред у сусрет цару и кад су се срели загрлили су се и ушли срећно у палату. (Ducas, 69)

Коначни обрачун између Матије Кантакузина и Јована V Палеолога (1355-1357)⁷⁴⁷

Као и до сада, најпре ћемо рећи понешто о начину на који је овај сукоб приказан у делима византијских историчара. Нажалост, сведочанства која налазимо у њима су изузетно малобројна и оскудна. О томе најбоље говоре чињенице, не само да га *историчари пада* уопште не спомињу⁷⁴⁸, већ и да Нићифор Григора, савременик и очевидац тог конфликта, пише сасвим мало о њему, узгредно и усудили би смо се да кажемо, неповезано, што нарочито упада у очи, када се упореди са другим међу-ромејским сукобима о којима приповеда, услед чега практично није ни могуће анализирати његове погледе на исти.⁷⁴⁹ Склони смо да верујемо да би се овакво стање ствари код писца *Римске историје*, могло донекле објаснити, његовим смањеним интересовањем за световна збивања, услед опсесивне заокупљености исихастичким питањем и настојањем да побије аргументе присталица овог учења, што је још у опису догађаја који су се одиграли током претходних година, више него јасно уочљиво.

Да ствар буде још неповољнија по данашње истраживаче прошлости, излагање Јована Кантакузина о овом сукобу (иначе, јединог византијског наративног извора који нам пружа колико-толико целовиту слику о њему), такође је оскудно. Самим тим је и слика коју оно пружа о овом конфликту недовољно потпуна, што уједно у многоме отежава анализу Кантакузиових погледа на исти. Поново бисмо се усудили претпоставити да је оваквом стању ствари, ако ништа друго онда барем делимично, допринела и чињеница да Кантакузин, који је неколико месеци пре његовог избијања примио монашки постриг, практично и није лично суделовао у њему, због чега и није био у позицији да из *прве руке* сазна све појединости о тим догађајима и њима обогати своје излагање, већ и да услед тога, можда и није имао баш толико интересовања за њега, иако је у њему учествовао његов најстарији син. Упркос томе, покушаћемо да анализирамо што је подробније могуће, начин

⁷⁴⁷ О овом грађанском рату између Матије Кантакузина и Јована Палеолога (1355-1357), погледај : Максимовић, *Политичка улога*, 148-150 ; Nicol, *The Last Centuries*, 256-257 ; Ibidem, *The Family of Kantakouzenos*, 116-117 no.24 ; Радић, *Време Јована V*, 265-270 ; Nicol, *The Reluctant Emperor*, 136-137.

⁷⁴⁸ Наиме, Дука завршава приповест о овим догађајима са 1354. годином и силаском са власти Јована Кантакузина (уп. Ducas, 67-71), као и Лаоник Халкокондил. (уп. Chalco., I, 21-22, 33-34). Штавише, ни у кратким хроникама, колико смо приметили, не постоје вести које се односе на догађаје из овог грађанског рата.

⁷⁴⁹ Уп. Greg. III, xxxvi, 503-504, 510-511 ; xxxvii, 564-565.

на који је цар-писац видео и представио овај сукоб својој читалачкој публици, упркос томе што смо свесни да резултати никако неће бити потпуни и да просто неће бити довољно материјала да се позабавимо апсолутно свим питањима у вези са његовим погледима на исти .

Кратак преглед збивања

Но, пре него што се упустимо у анализе Кантакузинових погледа на овај сукоб, најпре ћемо рећи понешто о његовом току, будући да имамо утисак да није довољно шире познат. Наиме, испоставило се да победа Јована Палеолога у рату са његовим тастом и шураком није донела и коначни, дуго жељени мир, исцрпљеној ромејској царевини. Као што је познато, споразумом који су у децембру 1354. склопили Јован V Палеолог и Јован Кантакузин, договорено је да Матија настави да влада својом облашћу са средиштем у Адријанопољу (која се, узгред, простирала до околине саме престонице) и задржи царску титулу, иако није имао право да је пренесе на своје наследнике, чиме је Јован V Палеолог фактички признат за јединог и законитог василевса. Ипак, Матија је одбио да прихвати одредбе споразума, те је након само неколико месеци привидног мира, поново избио рат у пролеће 1355. године, који је у суштини представљао наставак недавно завршеног сукоба. Међутим, супротно очекивањима за такве околности, непријатељства није обновио незадовољни Кантакузинов син, већ Јован V Палеолог, који је и иначе сматрајући свог шурака узурпатором, као и 1352. године на подстицај људи из своје околине⁷⁵⁰, напао његову област у тренутку када се Матија налазио у Грацијанопољу, оставивши у Адријанопољу свог рођака, севастократора Нићифора Кантакузина.⁷⁵¹

Искористивши елеменат изненађења, Јован Палеолог је успео да запоседне неколико градова, међу којима и сам Грацијанопољ, након чега је Матија нашавши се у незавидном положају, упутио изасланство свом зету са предлогом за мирно решење. На састанку који је уследио управо у *Грацијановом граду*, склопљен је помало необичан споразум, будући да је укључивао и трећу страну, која није ни учествовала у борбама, Матијиног брата Манојла.

⁷⁵⁰ Подсећамо, Кантакузин је и у случају претходног сукоба наглашавао утицај људи у околини Јована V Палеолога. (уп. Cant. III,iv,200-202, 204, 250-251, 283-284)

⁷⁵¹ Када је реч о севастократору Нићифору Кантакузину : Б. Ферјанчић, *Севастократори и кесари у Српском царству*, ЗФББ 10-1 (1970), 186 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 141-143 no.34 ; *PLP*, no. 10986.

Наиме, било је предвиђено да се Матија одрекне своје области у Тракији у Јованову корист, док је за узврат требало да добије ромејске територије на Пелопонезу, а Манојло острво Лимнос, заједно са приходима од локалног цариградског пореза званог *τοπική πρόσδοσ*.⁷⁵² Међутим, одредбе овог споразума остале су мртво слово на папиру, будући да је већ крајем исте године, након откривање плана за атентат на Матију, иза кога је наводно стајао сам Јован V Палеолог, поново распламсао отворени сукоб међу двојицом царева. Попут свог оца некад, тако се сада и Матија у окршајима који су уследили обилато ослањао на османску помоћ, повративши уз њихову подршку град Кумуцину (данас : Комотини) и приморавши Јована Палеолога да се са својим снагама повуче назад у престоницу. Вреди рећи да су управо из овог времена сачувани сребрњаци на којима је Матија Кантакузин приказан сам, за разлику од оних из раздобља од фебруара (када је крунисан) до новембра 1354. године, на којима је представљен заједно са оцем.⁷⁵³

И наредну 1356.годину, такође су обележиле борбе Матије Кантакузина и Јована Палеолога. Најпре је Матија, вероватно у пролеће, уз помоћ свог ујака Манојла Асена кренуо према Цариграду, а у сусрет им је пошао и Јован Палеолог. Пошто окршаји који су уследили нису изнедрили јасног победника, након размене посланстава која такође нису донела никакав конкретан резултат, Матија и Јован су се повукли назад у своја упоришта. И управо када се чинило да ће се овај сукоб у коме ни једна страна није могла да однесе превагу продужити у недоглед, догодио се сасвим неочекивани обрт. Наиме, лета 1357.године Матија Кантакузин је потпомогнут турским одредима кренуо у поход против Срба, када га је локално становништво заробио у једној мочвари у околини Филипа, предавши га затим српском великашу, кесару Војихни, заповеднику града Дrame. Сазнавши за ово, Јован Палеолог је продreo у поседе свог противника и веома лако запосео градове Перитеорион, Кумуцину, као и Грацијанопољ, где је затекао Матијину жену и децу, које је интернирао на Тенедос. Потом је послао и изасланика кесару Војихни, са предлогом да му изручи Матију уз замену за богат откуп. Иако испрва није хтео ни да чује о тако нечему, кесар Војихна,

⁷⁵² Cant. III,iv, 311-312. Nicol, *The Last Centuries*, 256-257 ; ibidem, *The Family of Kantakouzenos*, 116-117, no.24 ; ibidem, *The Reluctant Emperor*, 136-137 ; Радић, *Време Јована V*, 265-257, 265-270. О порезу званом *τοπική πρόσδοσ* види : Zakythinis, *Crise monétaire*, 83.

⁷⁵³ Радић, *Време Јована V*, 257. О сребрном новцу на коме је Матија приказан самостално : P.Protonotarios, *Une monnaie de l'empereur Matthieu Asen Cantacuzène (1354-1357)*, *Revue Numismatique* 23 (1981), 96-100 ; P.Protonotarios-S.Bendall, *Δύο μοναδικές μαρτυρίες του Ματθαίου Ασάνη Καντακουζηνου από την Θράκη (1354-1355)*, *BF* 14 (1989), 601-607.

који је у међувремену добио дозволу од Душанове удовице, царице Јелене, чију је власт признавао, да чини са Матијом шта год хоће, а чувши за недавне успехе Јована Палеолога и схвативши да од Матије неће имати никакву корист, одлучио је да прихвати поменути предлог. Штавише, кесар Војихна је чак и предложио Јовану да пре него што га изручи, ослепи његовог шурака, но, овај је, упркос наговарањима својих саветника, одбио такав предлог.

Након изручења, Матија је провео неко време најпре на Тенедосу, потом на Лезбосу, па напоскон у трачкој тврђави Епиватима. У међувремену, у Цариграду је разоткривена и осујећена завера Матијиних присталица која је имала за циљ отмицу Јованове деце и супруге, како би се издејствовало Матијино ослобођење. У таквим околностима, Јован Палеолог се обратио за посредовање свом тасту Јовану Кантакузину, тада монаху Јоасафу, који је напослетку, уз много мука, успео да наговори свог сина да се одрекне царских претензија. Најзад, на свечаној церемонији у Епиватима, по свој прилици децембра 1357. године, одржаној у присуству цариградског и јерусалимског патријарха, бројних епископа, као чланова Синклита, Матија се одрекао претензија на највишу власт и заклео на верност Јовану V Палеологу, док је његовим синовима Јовану и Димитрију, пак, додељена је титула деспота, односно севастократора.⁷⁵⁴ Истини за вољу, било је предвиђено да ће Матија имати предност над свим Јовановим синовима, изузев његовим најстаријим Андроником (IV), али ова одредба није имала никаквог практичног значаја. Након овог споразума, којим је стављена тачка на три и по деценије дугу епоху грађанских ратова, Матија Кантакузин, чије се име, разумљиво, после овога све мање и мање среће у изворима, провео је још три године у Цариграду, након чега се са својом породицом заувек преселио на Пелопонез, код брата Манојла.

Схватање сукоба (1355-1357) у византијској историографији

Као и увек, позабавићемо се, најпре, схватањем овог конфликта у византијској историографији, која се у овом случају практично своди на *мемоаре* Јована Кантакузина.

⁷⁵⁴ О Матијиним синовима Јовану и Димитрију Кантакузину, погледај : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 157-158 no.49, односно 158-160 no.50. Такође и *PLP*, no. 10972 односно 10961.

Као и у свим претходним случајевима, она је и овог пута сложена. Пре свега треба рећи да је цар-писац, не сувише различито од недавно завршеног грађанског рата (1352-54) и овај сукоб посматрао превасходно као лични обрачун (око власти) између свог сина Матије и свог зета Јована Палеолога, а што и није сувише изненађујуће, имајући на уму да је овај конфликт представљао његов наставак.⁷⁵⁵ Подсећамо, Кантакузин је поменути сукоб посматрао као у основи конфликт личне природе између њега и Матије на једној, и Јована V Палеолога на другој страни, чије је корене, међутим, видео управо у антагонизму између њих двојице.⁷⁵⁶ Поново, слично као и у случају претходног рата, на такву Кантакузинову перцепцију овог сукоба више него јасно указују, не само сам начин на који приповеда о њему и збивањима непосредно пре, током и након његовог трајања, већ нарочито речи и фразе које употребљава говорећи о њему, попут *προς ἀλλήλους...πόλεμος* (рат...једног са другим), *μεταξὺ ἀλλήλων τῆς διαφορᾶς* (међусобни раздор), *τὴν προς ἀλλήλους διαφορὰν* (свађа једног са другим) или пак *πολεμοῦντων προς ἀλλήλους τῶν υἱῶν* (синови који међусобно ратују). Штавише, будући да оваква места у Кантакузиновим мемоарима садрже индиције, које на посредан или непосредан начин иду у прилог стварања оваквог утиска код читалаца нису малобројне, приказаћемо само нека од њих, најзанимљивијих и најупечатљивијих због свог контекста.

Прво од таквих које би смо издвојили, имајући у виду да заједно са другим сличним местима указује, додуше посредно, да је цар-писац схватао (као и до сада, можда је боље рећи, *тежио да прикаже*), овај сукоб као превасходно обрачун личне природе између Матије Кантакузина и Јована Палеолога, односи се на споразум који су њих двојица постигли у Грацијанопољу.⁷⁵⁷ Подсећамо, према одредбама овог споразума, склопљеног на иницијативу Матије Кантакузина, након почетних успеха које је Јован Палеолог остварио на бојном пољу, запосевши градове Кумуцину, Перитеорион, као и сам Грацијанопољ у коме је Матија у тренутку отпочиња борби боравио⁷⁵⁸, било је предвиђено да се Матија

⁷⁵⁵ Интересантно је да Кантакузин, колико смо приметили, нигде не каже тако нешто изричито, иако је то само по себи јасно из његовог наратива. Усуђујемо се да претпоставимо, да је цар-писац можда сматрао да је тако нешто непотребно, због чега то није урадио.

⁷⁵⁶ Уп. Cant. III,iv,238 ; Cant. III,iv,247-248.

⁷⁵⁷ О његовим одредбама види горе.

⁷⁵⁸ Cant.III,iv,310-311. О градовима Кумуцини, Перитеориону и Грацијанопољу види : Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 98-104, 109-115. У вези са Перитеорионом, такође види и чланак у *ODB*, II, 1630.

одрекне својих поседа у Тракији у Јованову корист, док је пак за узврат требало да добије ромејске територије на Пелопонезу, а Манојло острво Лимнос уз приходе од локалног цариградског пореза званог *τοπική πρόσδοος*. С тим у вези, говорећи о његовим одредбама (које, узгред, саме по себи доприносе закључку о личном карактеру овог конфликта), Кантакузин, пре него што ће почети да приповеда о томе како су људи из околине младог цара наводно наговорили истог да организује заверу против Матије, бележи, поред осталог, следеће речи које доприносе наведеном закључку : ...*Такве су споразуме начинили један са другим и чинило се да је рат завршен (τοιαύτας μεν συνθήκας προς ἀλλήλους ἐποίησαντο, καὶ ἔδοξεν ὁ πόλεμος καταλελῦσθαι). Договоривши се један са другим (συνταξάμενοι δε ἀλλήλοις), он се вратио у Грацијанопол, док је василевс Јован је отишао у Перитеорион. Потом је василевс Матија послао оне које ће преузати и чувати Лимнос (ἔπεμπε τοὺς παραληψομένους καὶ φρουρήσοντας τὴν Λήμνον), а одаслао је и оне које ће предати (sc.градове у Тракији) (συνεξέπεμπε καὶ αὐτὸς τοὺς παραδώσοντας). Он је пак чекао код града (περιέμενέ τε πρὸς τῇ πόλει), док се они послати на Лимнос не врате (ἄχρις οὖ, τῶν εἰς τὴν Λήμνον ἀφιγμένων ἐπανηκόντων).*(sc. Потом је) и василевс Матија, отишао на острво тријерама.⁷⁵⁹

Наредна места која би смо желели да издвојимо, будући да садрже овакве појединости, срећемо у оквиру добро познате приповести о перипетијама насталим након што су Орхановог сина Халила отели Лав Калотет (Кантакузинов пријатељ и некадашњи управника Хиоса, а у ово време Старе Фокеје) и његових људи, приликом једног гусарског напада лета 1356. године.⁷⁶⁰ Наиме, након што је његов син киднапован, Орхан је затражио помоћ од Јована V Палеолога. Према ономе што тврди цар-писац, Јован V је пристао да пружи помоћ, под условом да добије Орханову подршку у даљем ратовању против Матије. Иако је испрва оклевао да пристане на тако нешто због својих веза са Матијиним оцем, страх за Халилову судбину ипак је учинио своје и натерао поменутог емира да прихвати Јованове захтеве, након чега се млади цар и ангажовао у напорима за ослобађање османског принца. Овом приликом, треба напоменити да Григора знатно другачије описује ове догађаје, као и да, што је чини се, најважније, не спомиње да је Јован Палеолог условљавао Орхана пружањем помоћи у рату против Матије, већ да је Орхан запретио Јовану нападима

⁷⁵⁹ Cant. III,iv, 311-312.

⁷⁶⁰ О Лаву Калотету : *PLP*, no. 10617.

на Тракију уколико се не ангажује на ослобађању његовог сина!⁷⁶¹ Штавише, на основу његовог излагања, сазнајемо и да је Матија наводно у то доба већ био интерниран на Тенедосу, што би значило да је овај захтев османског емира уследио након завршетка рата међу њима двојицом!⁷⁶²

Уводећи читаоца у те бурне догађаје, Кантакузин се најпре још једном осврће на борбе између свог сина Матије и Јована Палеолога, које су поново избиле након бродолома споразума из Грацијанопоља, бележећи следеће: *Тада, пошто су договори између царева прекршени и рат (sc.поново) избио (αἰ μεταξὺ τῶν βασιλέων γεγενημένα συνθήκαι διελθόντο καὶ ὁ πόλεμος ἀνερρίπισθη), василевс Матија, водећи са собом војску коју је имао, отишао је у Визу⁷⁶³ код ујке деспота Манојла Асена. Повевши и њега са војском коју је имао, кренуо је у поход против младог василевс у Византу и улогорио се на реци Меласу⁷⁶⁴, код неке утврђене вароши зване Метрас⁷⁶⁵(ἐπὶ τινὰ τετειχισμένην κόμην Μέτρας προσαγυροειδομένην). Слично је василевс Палеолог, који је (sc.на мору) опремио тријере, а на копну пешадију и коњицу, заповедио командантима сувоземних трупа да крену на утврђену варош Атиру (Ἀθύραν κόμην... τετειχισμένην)⁷⁶⁶, која је лежала на једној превлаци и одасвуд била окружена морем. Он сам пак, пошао је тријерама на Атиру. **И логоровали су насупрот један другом (καὶ ἀντεστρατοπεδεύοντο ἀλλήλοις) неколико дана, немогавши ни један да крену на логор непријатеља и да га (sc.тако) примора на борбу (ἐκατέρων ἀδυνάτων ὄντων ἐπὶ τὸ στρατόπεδον χωρεῖν τῶν πολεμίων καὶ καταναγκάζειν μάχεσθαι)... Сваки је наиме, имајући уз себе трупе, мировао у логору. Слали су изасланства један другом, разговарали о миру, који међутим, нису склопили, па се овај (sc.Матија) вратио са војском у Визу, а василевс***

⁷⁶¹ Уп.Greg. III, xxxvii,565-566.

⁷⁶² Уп.Greg. III, xxxvii,566.

⁷⁶³ О трачком граду Визи (грч. Βιζύη, тур. Vize) који се налазио северо-источно од Аркадиопоља (данас Лилебургаса) и у XIV веку био седиште митрополије, погледај: R.Janin, *La hiérarchie ecclésiastique dans le diocèse de Thrace*, REB 17 (1959), 142,147-148; С. Mango, *The Byzantine Church at Vize (Bizye) in Thrace and St. Mary the Younger*, ZRVI 11 (1968), 9-13; V.Velkov, *Die trakische Stadt Bizye*, Studia in honorem V.Beševliev, Sofia 1978, 174-181; ODB, I, 292-293.

⁷⁶⁴ Подсећамо, реч је о реци на којој је закључен споразум којим је окончана прва фаза грађанског рата између Андроника II и Андроника III Палеолога.

⁷⁶⁵ Реч је о варошици која се налазила у Тракији на отприлике 45 километара западно од Цариграда. Уп.<https://www.mnimes.org/archives/athyra-of-eastern-thrace-part-1>. Приступљено сајту: 16.01.2020. 19:26h.

⁷⁶⁶ Ἡ Ἀθύρα / τὰ Ἀθύρα (данас Бујук Чекмеџе) је место које се налазило 38 километара западно од Цариграда на обали Мраморног мора (<https://www.mnimes.org/archives/athyra-of-eastern-thrace-part-1>). Сајту приступљено: 16.01.2020. у 19:26h.

*Палеолог у Визант, и размишљали на који начин да нашкоде један другом (καὶ ἐσκέπτοντο, ὅτῳ τρόπῳ κακώσουσιν ἀλλήλους).*⁷⁶⁷

Након што је описао на само Халилово заробљавање и објаснио наводне разлоге због којих се Орхан одлучио да се обрати за помоћ (управо) Јовану Палеологу, Кантакузин говори о њиховим преговорима и том приликом, поново, самим начином на који приказује догађаје, као и пре свега *захтеве* који је млади цар поставио Орхану, посредно ставља до знања читаоцима да је овај сукоб био (у основи) лични конфликт његовог сина и зета. Наиме, приповедајући о томе, Кантакузин, поред осталог, пише : *Наиме, Орхан је и након повлачења са власти василевса Кантакузина показивао много наклоности према њему, те му је (sc.Орхан) послао изасланство, плашећи се за сина. Василевс (sc.Јован V) је радо обећао да ће учинити све што може да му врати сина, уколико се и он дистанцира од Матије и пружи му против њега савезничку помоћ (ἄν καὶ αὐτὸς ἀπόσχοιτο Ματθαίῳ κατ' αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ παρέχειν συμμαχία)... Будући да је василевс Палеолог у био у опасности да сасвим изгуби власт (ἃ ὁ Παλαιολόγος ἐν δεινῷ τιθέμενος βασιλεὺς, καλῶς τοῦ πράγματος παρασχόντος),покушао је да Орхана удаљи од пријатељства са василевсом Матијом. Обећавао је и варварин да ће све урадити уколико се његов син ослободи - и чинио то све време док је он био заробљен (καὶ διετέλεσε γὰρ παρ' ὅσον χρόνον ὁ υἱὸς αὐτῷ ἐδέδετο) - да неће пружати василевсу Матији нити савезничку потпору против василевса Палеолога, нити да ће узнемиравати Визант и друге градове који су били под његовом (sc.Јована V) влашћу.*⁷⁶⁸ Као што је познато, након свега овога, Јован Палеолог је опсео Стару Фокеју, међутим, будући да није био у стању да сломи отпор Лава Калотета⁷⁶⁹, приморан је да се нагоди са њим како би ослободио Орхановог сина. Наиме, према договору који су постигли, Јован Палеолог се обавезао да ће дати откуп у висини од сто хиљада златника Лаву Калотету

⁷⁶⁷ Cant. III,iv,319-320.

⁷⁶⁸ Cant. III,iv, 321.

⁷⁶⁹ У вези са односом између Јована Палеолога и Лава Калотета у контексту ових догађаја види : F. Tinnfeid, *Kaiser Johannes V. Palailogos und der Gouverneur von Phokaia 1356—1358; ein Beispiel für den Verfall der byzantinischen Zentralgewalt um der Mitte des 14. Jahrhunderts*, Miscellanea A. Pertusi, Bologna 1981, 259—271.

и доделити титулу паниперсеваста у замену за Халилово пуштање⁷⁷⁰, што је напоследку и спроведено у дело, те се османски принц поново нашао на слободи.⁷⁷¹

И најзад, последње место која би смо издвојили, налази се при крају Кантакузиновог наратива о овом конфликту и односи се на разговоре које су он и Јован Палеолог водили након Матијиног заробљавања и изручења од стране кесара Војихне. Имајући у виду обим његовог извештаја о овим разговорима, усредредићемо се само на неколицину реченица у којима срећемо такве детаље, иако смо свесни да је то све, само не идеално решење. Чини се да најзначајније од тих детаља можемо срести у следећим речима које монах Христодул, приписује Јовану Палеологу : ...*након тако јаког (ἐπὶ τοσοῦτον) претходног рата и таквог међусобног раздора који је отпочео (τοσαύτης μεταξὺ ἀλλήλων τῆς διαφορᾶς κεινημένης)*⁷⁷², [...] *најбоље је никако не изазовати, говорио је, свађу једног са другим око власти, да не би једне друге праведне убијали, постајали непријатељи и налазили средства (κράτιστον μὲν γὰρ εἶναι μὴδὲ κекινῆσθαι, ἔφασκε, τὴν ἀρχὴν τὴν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν, μὴδὲ ἐπὶ τοσοῦτον τὴν φύσιν ἠγνοηκέναι, ὥστε τοὺς ὑπὲρ ἀλλήλων ἀποθνήσκειν ὄντας διακαίους πολεμίους καθεστάναι κι πᾶσαν ἐξευρίσκειν μηχανήν), којима једни друге уништавамо (ἐξ ὧν ἀλλήλους διαφθεροῦμεν)*.⁷⁷³

*

Но, поред тога што је овај сукоб доживљавао (или приказивао) као лични сукоб између свог сина Матије и зета Јована V Палеолога, Кантакузин поново слично као у случају рата који је претходио⁷⁷⁴, показује да је и овај конфликт истовремено видео и као сукоб међу својим сународницима. Тако нешто можемо закључити не само на основу употребе именице *πόλεμος* (*рат*), покрај кога стоје придеви *ἐμφύλιος* (*грађански, истоплементи*) или пак *συγγενικός* (*рођачки*), већ и термина *ἄμιλλα* (*борба*)⁷⁷⁵, који срећемо уз синтагму *Ῥωμαίων*

⁷⁷⁰ Григора се слаже са Кантакузином о висини откупа, али не спомиње изричито коју је титулу доделио Лаву Калотету. (Уп. Greg. III, xxxvi, 506)

⁷⁷¹ Cant. III, iv, 44, 322. О титули *паниперсеваста* (*πανυπερσεβάστος*), коју је својевремено створио Алексије I Комнин погледај : L. Stiernon, *Notes de titulature et de prosopographie byzantines : sebaste et gambros*, REB 23 (1965), 223 ; ODB, III, 1570.

⁷⁷² Cant. III, iv, 333.

⁷⁷³ Cant. III, iv, 335.

⁷⁷⁴ Уп. Cant. III, iv, 252-253, 287-289, 308.

⁷⁷⁵ Термин *ἄμιλλα*, који ни код Кантакузина, нити код других византијских историчара, нисмо имали прилике да сретнемо током нашег истраживања, може се такође превести и као *надбијање, натјецање, бој, живо*

πρὸς ἀλλήλους (Ромеја против једних других). Међутим, поменуте изразе можемо срести само на два места, од којих се једно налази готово на самом почетку, а друго готово на самом крају његовог излагања о овим догађајима, што свакако, заједно са већом учесталашћу употребе оних других, као и уопште начином на који описује збивања, доприноси закључку да је овај сукоб ипак посматрао као превасходно лични.

Прво од таквих места, које ћемо касније анализирати и из другог угла, односи се на збивања у Српском царству, која су уследила непосредно након смрти цара Стефана Душана, децембра 1355. године, што га самим тим чини још интересантнијим за нас. Описујући врло речито, мада по мишљењу неких историчара, уз извесно претеривање⁷⁷⁶, хаотичне прилике које су завладале у српској држави након ненаданог одласка њеног владара са историјске позорнице⁷⁷⁷, Кантакузин, пре него што ће посветити пажњу успесима деспота Нићифора II Дуке Анђела⁷⁷⁸ у Тесалији с пролећа наредне године, ламентира над неспособношћу Ромеја да ваљано искористе новонастало стање. Том приликом бележи речи које јасно показују да је сукоб између Јована V Палеолога и свог сина Матије, посматрао уједно и као унутар-ромејски конфликт. Исто тако, термин *στασιασμός* (подизање побуне⁷⁷⁹), који такође употребља овом приликом, указује да је цар-писац посматрао овај сукоб и као неку врсту устанка. Ромеји, пише Кантакузин, који су за толико време много и страшно пропатили од Трибала, добивши прилику да и оно што је освојено поврате и да варварима траже казне за дрскости, због трајања грађанског рата и подизања побуна (*διὰ τὸν κατέχοντα*

настојање. (Мајнарић-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 23. Уп. Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Β', Θεσσαλονίκη 1971, 17)

⁷⁷⁶ Уп. Новаковић, *Срби и Турци*, 103, који међутим тврди да је општа слика коју он пружа о томе, без сумње верна и дубоко ухваћена ; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975, 11 ; *ИСН*, I, 566.

⁷⁷⁷ О приликама у српском царству у првим годинама након смрти цара Стефана Душана и почецима његовог распада, види : *ИСН*, I, 566-572 ; Ћоровић, *Историја Срба*, 220 ff. ; Михаљчић, *Крај српског царства*, 11 ff ; Soulis, *Serbs and Byzantium*, 156 ff.

⁷⁷⁸ Деспот Нићифор II Дука Анђел , син Ане василесе и Јована II Дуке Орсинија, био је владар Епира до 1339. Потом Кантакузин га је одвео у Византију и оженио својом (најстаријом ?) кћерком Маријом. Владао је Тесалијом све док није погинуо у борби са Албанцима на реци Ахелоју 1359. године. (*PLP*, no.222) О бици на Ахелоју види : Р. Михаљчић, *Битка код Ахелоја*, ЗФФБ 11-1 (1970), I, 271-276. У вези Марије Кантакузине погледај : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 130-133 no.27 ; *PLP*, no. 16885.

⁷⁷⁹ О значењу термина *στασιασμός* :

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B9%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82&la=greek#lexicon> (сајту приступљено 07.01.2021. у 12:15h)

*συγγενικὸν πόλεμον καὶ τοὺς στασιασμούς), сасвим некорисно су време страћили (εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀνάλωσαν τὸν καιρόν).*⁷⁸⁰

Друго, пак, као што смо рекли, налази се при крају Кантакузинове приповести о овом сукобу и односи се на збивања која су уследила после пропасти Матијиног похода против Срба из лета 1357.године, као и његовог заробљавања, на који смо се већ осврнули. Када је кесар Војихна схватио да од Матијиног пуштања на слободу неће имати никакве опипљиве користи, будући да је након недавних успеха Јована V Палеолога, његов заробљеник остао без чврстог ослоња у Византији, одлучио је, добивши допуштење од удове Стефана Душана да са њим ради штагод пожели, да га преда његовом супарнику у замену за откуп.

⁷⁸¹ Ступивши у контакт са Јованом Палеологом, кесар Војихна му је штавише предложивши и да претходно ослепи Матију (између осталог, како би спречио могућност да му се освети једног дана)⁷⁸², што је млади цар, међутим, одбио са гнушањем, због чега Кантакузин у наставку, приметно позитивније него до тада пише о њему. Упркос томе што су људи из његове околине упорно саветовали Јована Палеолога да прихвати предлог српског великаша⁷⁸³, овог пута, за разлику од неких претходних случајева⁷⁸⁴, млади василевс се није дао убедити. Пишући тако о свему томе, Кантакузин између осталог бележи и речи, које још једном указују да је овај сукоб видео и као унутар-ромејски конфликт. Наиме, он тврди да су људи из окружења саветовали Јовану да ослепи Матију, јер ће у супротном *велика борба Ромеја против једних-других* настала (*ἄμιλλα πολλῆ Ῥωμαίων πρὸς ἀλλήλους ἀνεφύετο*). Наиме, сви су саветовали цару да брата свог жене лиши вида, те да се тако ослободи многих ствари и не гура себе изнова у борбе и опасности (*ὡς οὕτω πολλῶν πραγμάτων ἀπαλλαζομένω καὶ μὴ αὐθις εαυτῷ μεν ἀγόνων καὶ κινδύνων*), чиме би и *сви други*

⁷⁸⁰ Cant. III,iv, 315. Превод према : *ВИНЈ*, VI, 560-561. О нередима у српској држави након изненадне Душанове смрти такође пише и Григора. (уп.Greg. III, xxxvii,556-557).

⁷⁸¹ У вези са овим догађајима погледај детаљније : Радић, *Време Јована V*, 265-266 ; Nicol, *The Last Centuries*, 256-257 ; *ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, 116-117 no.24 ; *ibidem*, *The Reluctant Emperor*, 136-137 ; Новаковић, *Срби и Турци*, 109-112.

⁷⁸² Cant. III,iv, 330-332.

⁷⁸³ Cant. III,iv, 332-333.

⁷⁸⁴ Уп. са местима где се види да је су људи из околине имали велики узицај на Јована V Палеолога : Cant. III,iv, 200-204,250-253,264,283-284,309-310.

*Ромеји оставили за собом изговоре за грађански рат (τοῖς δ' ἄλλοις πάσι Ῥωμαίοις πρόφασιν πολέμου ἐμφυλίου καταλείπειν).*⁷⁸⁵

Најзад, тако нешто видимо и у речима које Кантакузин себи приписује, које су између осталог и самим тим значајније, будући да се односе, бар како се чини, не само на овај грађански рат (1355-57), већ и онај који је претходио (1352-54). Штавише, она су занимљивија тим пре што поново говоре понешто о Кантакузиновом виђењу погубности једног грађанског рата као феномена. У њима, наиме, стоји : ...*Сви други, који би се придружили онима који ратују са једним другим, ако би победили радовали би се, или пак напротив, уколико би били поражени, делили би несрећу. Оцу синова који међусобно ратују, једина нада која остаје јесте да се рат прекине и крене пут мира и међусобне наклоности. (ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων ἀπάντων, ὁποτέροις ἂν πρόσθωνται τῶν πρὸς ἀλλήλους πολεμούντων, ἢ συνήδεσθαι συμβαίνει, ἂν νικῶσιν, ἢ τουναντίον συμμετέχειν τῆς κακοπραγίας, ἂν ἡττῶνται πατρὶ δε, πολεμούντων πρὸς ἀλλήλους τῶν υἱῶν, μια μόνη παραμυθία τὸ καταλύσαντας λείπεται τὸν πόλεμον, εἰρήνην ἄγειν καὶ ἀλλήλους εὖνοεῖν).*⁷⁸⁶

Узроци и кривица за избијање сукоба (1355-1357)

Након је било речи о начину на који је цар-писац сагледао овај сукоб, сада ћемо рећи и понешто о томе како је видео (или, као и до сада, можда је боље рећи, како је настојао да прикаже) његове узроке. Пре свега треба још једном истаћи да се Кантакузинов наратив о овом конфликту, бар што се тиче односа према питањима узрока и кривице, не разликује у суштини од приповести о другим византијским грађанским ратовима које је описао у својим *мемоарима*. Цар-писац опет јасно и недвосмислено, настоји да пребаци кривицу за отпочињање овог сукоба на *другу страну*⁷⁸⁷, тј. и овог пута, на противнике свога сина Матије, зета Јована Палеолога и посебно на људе у његовој околини, чији *малициозан* утицај (наравно, посматрајући из његовог угла) на младог василевса, који га је наводно

⁷⁸⁵ Cant. III,iv,332-333.

⁷⁸⁶ Cant. III,iv, 336-337. Уп. са Кантакузиновим виђењима погубности грађанског рата као феномена у оквиру приповести о сукобима (1321-1328,1341-1347) : Cant. I,i, 156, 160- 161. ; II,iii,152-154.

⁷⁸⁷ Уп.горе.

подстакао да крене изнова у рат против свог шурака, поново нарочито истиче.⁷⁸⁸ Приметно је да Кантакузин има очигледан континуитет у пребацавању одговорности на особе из околине својих ривала за избијање грађанских ратова које описује, што се не види само у случају Јована Палеолога, већ и Ане Савојске (која се, како он приказује, налазила у раљама, пре свега Алексија Апокавка и Јована Калекаса), као и у извесној мери Андроника II Палеолога (сетимо се утицаја који су на њега, наводно, вршили Сиргијан и Теодор Метохит).⁷⁸⁹ Узгред, вреди рећи, да ни наротив Нићифора Григоре, бар када је реч о грађанским ратовима (1321-1328 ; 1341-1347), није сасвим несагласан са тим Кантакузиновим наводима.⁷⁹⁰

Међутим, иако недвосмислено приказује Јована V Палеолога и његову околину као непосредне кривце за изазивање сукоба, цар-писац ипак ставља до знања да његови корени никако нису били у некој једностраној пизми његовог зета према Матији, већ у обостраном подозрењу и нетрепелјивости између њих двојице. Оне су, како он тврди, потицали још из дана када су се сукобили у Адријанопољу⁷⁹¹, другим речима са почетка претходног грађанског рата. Штавише, све то можемо видети већ из речи, које се налазе у уводу његове приповести о овом конфликту. Наиме, пошто је описао своје повлачење из световног живота, наглашавајући притом да је оно било добровољно, на које се одлучио упркос томе што га је Јован Палеолог наводно молио да то не чини, Кантакузин најпре бележи да су те зиме (1354/55) и Матија и Јован мирно управљали државом *не предузимајући против један другог никакве ратне подухвате* (*οὐδὲν...πρὸς ἀλλήλους ἐπεδείξαντο πολέμου ἔργον*), *већ је сваки, под истим условима, вршио власт*⁷⁹², да би одмах затим у наставку додао : *међутим, нису једном друго били наклоњени* (*οὐ μὴν οὐδ' οὕτως εἶχον, ὥστε ἀλλήλους εὐνοεῖν*), *већ су били (sc.толико) подозриви од (sc.времена) оног што се пре десило у Адријанопољу* (*ἀλλ'*

⁷⁸⁸ Подсећамо, Кантакузин истиче утицај људи из околине Јована V Палеолога и у случају грађанског рата (1352-1354). (Уп. Cant. III,iv,200-203,207-208,253,283-284)

⁷⁸⁹ Уп. нарочито : Cant. II,iii,107,114,124 ; II, iii, 438, 443,549.

⁷⁹⁰ Уп. посебно : Greg. II, xii, 578-579 ; II, xii, 584-585 ; II,xii, 605-606.

⁷⁹¹ Вреди, међутим, приметити, да се на основу онога што пише Григора, да закључити како је сурењивост између њих владала и пре почетка грађанског рата (1352-1354), као и да је она заправо до њега довела. Уп. Greg, III,xvii, 93 ; 150 ; 152 ; 155-156.

⁷⁹² Cant. III,iv,309.

ἐν ὑποψίαις ἦσαν ἐκ τῶν κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν πρότερον εἰργασμένων) ,да би заратили, уколико не би било неког да их мири).⁷⁹³

Но, даљи ток Кантакузинове приповести ипак показује да је он највећу непосредну одговорност за избијање овог новог сукоба (можда је исправније рећи, обнову недавно завршеног), као и његово пролонгирање, пребацивао на свог зета Јована Палеолога и особе из његове околине, који су га на тако нешто подстицали. Ово се може видети већ само неколико редова ниже, одмах након одломка који смо претходно цитирали, где Кантакузин, након што се кратко осврнуо на Калистов повратак на чело Цариградске патријаршије, прибележио :...*По завршетку зиме, (sc.Јован V беше наговорен) од стране људи из околине (ὕπὸ τῶν συνόντων), да зарати против василевса Матије (πρὸς Ματθαίον ἐξεπολεμώθη τὸν βασιλέα), оптужујући га да неправедно има власт и да му је одузео немали део Царства. Наиме, подстицали су га на рат против онога, (sc.тврдећи) да ће лако моћи да га уништити, уколико не буде ојачао у свему као противник (καὶ μὴ εἶναι ἀδύνατον ἀνταγωνιστὴν ἐσόμενον ἀεὶ περὶ τῶν ὅλων). Убеђен, опремио је тријере и кренуо у поход против оног (sc.чим је грануло) пролеће...⁷⁹⁴*

С друге стране, његов син Матија, према ономе што Кантакузин пише, одаје утисак стране која је желела мир, па чак и онда када је постала жртва *неправедног* рата вођеног од стране Јована Палеолога. Наиме, и након отпочињања овог сукоба у пролеће 1355. године⁷⁹⁵ и Јованових успеха на бојном пољу, Матија је био тај који је, како би се рекло, *прогутао* понос, преузео мировну иницијативу и послао изасланство свом зету. Чини нам се да би сувишно било рећи да је тешко поверовати у овако идеализовану слику, коју нам Кантакузин пружа овом приликом о свом најстаријем сину, као и да је вероватније да су Матијини мотиви били много *приземнији*, то јест, да спаси оно што се још дало спасити од своје власти. Но, погледајмо сада шта цар-писац у вези са тим бележи : *потом (sc. након пада Кумуцине), пошто Грацијанов град, где је боравио василевс Матија, није био много далеко (ἐπεὶ οὐ πάνυ πόρρω ἢ Γρατιανοῦ κατώκιστο), послао је (sc.Јован V) изасланике ономе (sc.Матији), позивајући на договор (πρεσβεΐαν πρὸς ἐκεῖνον πέμψας, ἐπὶ συμβάσεις*

⁷⁹³ Cant. III,iv,309.

⁷⁹⁴ Cant. III,iv,309-310.

⁷⁹⁵ Nicol, *The Last Centuries*,256 ; Ibidem, *The Family of Kantakouzenos*, 86 ; Радић, *Време Јована V*, 256.

προυκαλεῖτο). Чинило се да је и онеме који се са војском налазио у Грацијанопољу дражи мир (sc.него рат) (*ἔδόκει δη κακεῖνῳ αἰρετέα μᾶλλον εἶναι η εἰρήνη*), те је изашавши из града ступио у везу са младим василевсом (*συνεγένετο τῷ νέῳ βασιλεῖ, τῆς πόλεως ἐξελθόν*).⁷⁹⁶ Подсећамо, на састанку који је потом уследио, склопљен је помало необичан споразум, који је укључивао не само зараћене стране, то јест Јована Палеолога и Матију Кантакузина, већ и Манојла, брата овог последњег, који је у то доба управљао византијским поседима на Пелопонезу. Као што смо рекли, према његовим одредбама, било је предвиђено да се Матија одрекне своје апанаже у Тракији у Јованову корист, док је за узврат требало да добије ромејске територије у Мореји, а Манојло острво Лимнос заједно са приходима од престоничког пореза званог *τοπικὴ πρόσδοδος*.⁷⁹⁷ Како смо већ рекли, нажалост, овај споразум није донео мир, будући да је међу двојицом царева поново избио сукоб крајем исте или почетком наредне 1356. године⁷⁹⁸, за шта Кантакузин поново криви људе из околине свога зета и наводни атентат на Матију који су они припремали.⁷⁹⁹ О томе, цар-писац најпре каже : *Неки од оних око василевса Палеолога (ἐκ τῶν Παλαιολόγων βασιλεῖ συνόντων) тајно су послати цару Матији (sc.да му поруче) да се не храбри много поводећи се за онима који га саветују, већ да буде веома опрезан и да не долази непромишљено међу непријатеље (καὶ μὴ ἀπερισκέπτως ἑαυτὸν ἐπὶ τοῖς πολεμίοις καθιστᾶν)*. Наиме, адмирал који су ангажовани од стране василевса ради његовог преласка, ковали су заверу против оних који би се осмелили на тако нешто (*τινα ἐπιβουλὴν πρὸς οὓς μάλιστα θαρροῦσι τὰ τοιαῦτα*), говорећи да ће се рибе најести људског меса. Стога је (sc. Матија) испитивао шта може да учини да преварен не западне у судбоносне несреће. У међувремену, кажу, вратио се копном к њему из празних (sc.градова) на Лимносу (*ἐκ τῆς Λήμνου κεναῖς [sc.πόλεις ?]*). Они које василевс Палеолог послао да преузму градове, то су и учинили, истеравши претходно страже (*πρότερον τὰς οὐσας ἐξελθόντες φρουρᾶς*) које пак ништа нису чиниле од заповеђеног (*οὐδὲν ἐποίουν τῶν κεκελευομένων*), већ су претходно, позивали њих малобројне да уђу (*αὐτοὺς ἐκέλευον ὀλίγους τινας εἰσάγειν*), како би ништа мање него запосели градове од оних који су били бројнији. А затим, оправдавајући даље Матијину одлуку да се дигне на оружје додаје : *Ово се људима василевса Матије није чинило прихватљивим (ἃ τοῖς ἐκ Ματθαίου βασιλέως οὐκ ἔδόκει ἄνεκτα)*,

⁷⁹⁶ Cant. III,iv, 311.

⁷⁹⁷ У вези свега тога види раније наведену литературу.

⁷⁹⁸ Nicol, *The Last Centuries*, 256 ; *Ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, 87 ; Радић, *Време Јована V*, 257.

⁷⁹⁹ Није нам познато да се у било ком другом извору спомиње припрема једног оваквог атентата.

те је свим стражама (sc.састављених од људи Јована V) наређено да изађу (τὰς ἐγκαθιδρυμένας ἐκέλευον φρουρὰς ἐκβάλλειν). Но, пошто ови нису хтели да послушају, они су се повукли необављена посла... Пошто је персијска савезничка војска стигла, из Адријановог града и вароши око њега, отишао је у Кумуцину, па до Перитеорина, сматрајући да није прекршио уговоре, већ пре да му је учињена неправда. **Наиме, не само да му није дато острво прега договору, већ се и припремала велика завера за његово убиство (καὶ μεγάλης ἐπιβολῆς, ὥστε ἀποκτείνειν, συσκευαζομένης).** Напоследку, бележи и још неколико речи које релативизују кривицу Јована V Палеолога за наставак овог сукоба, а у којима стоји следеће : *И василевс Палеолог такође је сматрао да му је учињена неправда, да је прекршен договор и да је (sc.Матија) започео рат против њега немајући никакав изговор. Није, наиме, мислио да је њему долично (sc.да узима правду у своје руке), уколико су неки незахвалници (εἴτι τινες ἠγνομονήκασιν) (sc.нешто учинили), без његовог знања, већ треба држећи се споразума, исправити погрешке. Међутим, жестоки рат се опет распламсао (ὄμως αἰθῆς ὁ πόλεμος ἀνήπτετο σφοδρός).*⁸⁰⁰

Штавише, иако смо видели да Кантакузин не прећуткује чињеницу да је његов син посегао за османском помоћи, он не пропушта да покаже да је на то исто био спреман и Јован V Палеолог, посвећујући томе и знатну пажњу. Чини се да на тај начин настоји да створи континуитет слике о свом зету као неком, ко ништа мање од њега или сада Матије, није био склон употреби Турака⁸⁰¹, што би имало за циљ да још више допринесе извесној релативизацији оптужби изречених од стране његових противника, због коришћења турских одреда, показујући тиме да против њихових услуга ништа није имао ни његов зет. Тако нешто можемо можда најбоље видети из детаља који се односе на догађаје, на које смо се већ осврнули, када су пирати Лава Калотета отели Орхановог сина Халила и одвели га у Фокеју, након чега се османски емир обратио Јовану Палеологу за помоћ. Подсећамо, према ономе што тврди цар-писац, млади василевс је пристао да му помогне, под условом да он њему касније узврати на исти начин у борби против Матије, што је овај и (нерадо) прихватио. У том погледу, вреди се сетити још једном тих речи, које садрже појединости у

⁸⁰⁰ Cant. III,iv, 312-314.

⁸⁰¹ Уп. са следећим местима која се тичу наводне спремности Јована Палеолога да употреби турске одреде у грађанском рату (1352-54) (Cant. III,iv,242,250). Подсећамо, Кантакузин чак пребацује и кривицу за османско запоседање тврђаве Цимпе на Јована Палеолога (Cant. III,iv,242).

овом случају од значаја за нас. Наиме, пошто је описао околности Халилове отмице, као и Орханове дилеме како да свог сина ослободи, Кантакузин је затим прибележио следеће : *Нашавши се у апорији*⁸⁰² *са свих страна (ἀπορία δε πάντοθεν συνισχημένος), видео је помоћ у василевсу Палеологу, као оном ко једини може његовог сина да ослободи окова, те му је послао изасланство, плашећи се за сина. Василевс (sc.Јован V) је радо обећао да ће учинити све што може да му врати сина, уколико се и он дистанцира од Матије и пружи му против њега савезничку помоћ. Наиме, Орхан је и након повлачење са власти василевса Кантакузина показивао много наклоности према њему, те је из тог разлога и син василевс (sc.Матија) стекао многе користи, а градови који су били под њиме, није узнемираво и слао му је војску, кадгод је тражио. Будући да је василевс Палеолог у био у опасности да сасвим изгуби власт (καλῶς τοῦ πράγματος παρασχόντος), покушао је да Орхана удаљи од пријатељства са василевсом Матијом. Обећавао је и варварин да ће све урадити уколико се његов син ослободи - и чинио то све време док је он био заробљен - да неће пружати василевсу Матији нити савезничку потпору против василевса Палеолога, нити да ће узнемиравати Визант и друге градове који су били под његовом (sc.Јована V) влашћу.*⁸⁰³ Након тога, Кантакузин пише о томе како је Јован Палеолог, опсео Фокеју и пошто није могао да је заузме, споразумео са Лавом Калотетом да преда Орхановог сина у замену за *сто хиљада златника (δέκα μυριάδας...χρυσίου)*⁸⁰⁴ и титулу паниперсеста, да би се у наставку, завршивши опширну дигресију о свему томе, вратио борбама међу двојицом царева. Ово је уједно било и последње место из Кантакузиновог наратива о том грађанском рату које се тиче његових узрока и кривице за његово избијање.

Последице Матијиног и Јовановог окршаја (1355-1357)

Нажалост, као и у случају претходних грађанских ратова које описује, Јован Кантакузин и овог пута релативно мало говори о његовим последицама. Штавише, може се рећи да је његова тежња да не пружа исувише података о последицама унутар-византијских сукоба о којима говори, овог пута још и упадљивија, захваљујући другим особеностима његовог

⁸⁰² О значењу термина *апорија (ἀπορία)* : Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I,230.

⁸⁰³ Cant. III,iv, 321.

⁸⁰⁴ Cant. III,iv,322.

наратива о том конфликту, на које смо се већ осврнули. Стога, најблаже речено, Кантакузиново дело у овом случају не представља исувише богат источник за њихово проучавање, међутим, с обзиром на оскудност или чак потпуно ћутање других наративних извора о овом сукобу, оно у том погледу није без икаквог значаја.

Но, погледајмо сада шта је то што се на основу Кантакузинове приповести може рећи о његовом виђењу последица овог сукоба између његовог сина и зета ? Како смо већ рекли, не много тога. Заправо, чини се да је једина ствар која се о његовом виђењу, као и увек, боље рећи приказивању, последица овог конфликта, може закључити непосредно и неоспорно из овог списка, јесте да **Ромеји нису били у стању да на одговарајући начин искористе расуло које је настало у Српском царству након изненадне смрти Стефана Душана**. Ово свакако представља аргумент давно изнетом закључку да извесни успеси појединих ромејских великаша у том погледу, попут оних које су остварили деспот Нићифор II Дука Анђеос⁸⁰⁵ у Тесалији пролећа 1356. године (коме је узгред, ишла на руку још и смрт тамошњег намесника кесара Прељуба), или браћа велики примикирије Алексије и протосеваст Јован Палеолог, који су освојили Хрисопољ, Анакторопољ и Тасос (током 1356. или почетком 1357), као и Хриstopoљ (пре лета 1358), нису толико представљали плод неког кординисаног плана византијске државе, колико резултат њихових самоиницијативних акција.⁸⁰⁶ Наиме, пошто је речито, мада по мишљењу неких историчара, како смо већ рекли, уз извесно претеривање⁸⁰⁷, описао хаотичне прилике у српској држави након изненадне смрти овог њеног владара, када су се *најмоћнији од њихових великаша....у*

⁸⁰⁵ За основне биографске податке о деспоту Нићифору II Дуки Анђелу, погледај : *PLP*, no.222.

⁸⁰⁶ *ВИИ*, VI, 561 n.628. Уп. P.Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale à l' époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, 206—213. У вези са великим примикиријем Алексијем и његовим млађим братом протосевастом Јованом Палеологом види : *PLP*, no. 609 односно 92154. О титули примикирија, која се додељивала особама коју су држали неку од бројних војних, цивилних или црквених функција, као и великим примикријима види чланак у *ODB*, III, 1719-1720 (где је дати и опширнија литература), као и Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 332. Што се тиче Хриstopoља и Анакторопоља, још увек је спорно да ли су га браћа Палеолози преотели од Срба или пирата Алексија из Витиније. Наиме, још за Душановог живота пират Алексије је заузео Анакторопољ и нападао околна места, међу њима град Хриstopoљ (данас Кавала), као и острва Тасос и Лимнос. (Михаљчић, *Крај српског царства*, 22). О граду Анакторопољу (познатом као Алекторопољ, а од XIV века и Елефтеропољ) који се налазио на северној обали Егејског мора, недалеко од данашњег места Неос Перасмос, види чланак Густава Хиршфелда у *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Band I,1, Stuttgart 1893, Sp. 1364. О Хриstopoљу, важном граду и луци који се налазио на путу који је повезивао Солун и Цариград погледај *ODB*, I, 443. Када је реч о Хрисопољу, он се налази на око 25 км источно од Кавале, на путу Солун-Цариград.

⁸⁰⁷ Види горе.

хиљаде делова подељени побунили (οί τε δυνατώτατοι τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπιφανῶν...εἰς μωρία τμήματα διαιρεθέντες ἐστασίαζον)⁸⁰⁸, Кантакузин, настављајући своју приповест, резигнирано је прибележио и следеће речи, на које смо се и раније осврнули : *Ромеји, који су за толико време много и страшно пропатили од Трибала, добивши прилику да и оно што је освојено поврате и да варварима траже казне за дрскости, због трајања грађанског рата и побуна (δια τὸν κατέχοντα συγγενικὸν πόλεμον καὶ τοὺς στασιασμούς), сасвим некорисно су време страћили (εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἀνάλωσαν τὸν καιρόν).*⁸⁰⁹

Иако је ово, како смо рекли, једино што се непосредно може закључити о Кантакузиновом виђењу последица тог сукоба, верујемо да самим начином на који приповеда о извесним збивањима, цар-писац посредно ставља до знања да је рат Матије и Јована V такође имао и неке друге консеквенце. Конкретно, реч је, још једном о **уплитању страних чинилаца у унутар-ромејске међусобице, (и) овог пута Срба, као и новом османлијском пустошењу византијских области и страдању њихових становника.**

Треба рећи да се готово сви детаљи који наводе на такав закључак, иначе веома малобројни, срећу и овог пута у извештају о једном догађају који се тиче историје српске царевине у првим годинама након Душанове смрти, што несумњиво доприноси и њиховој занимљивости. Ради се о Матијином походу на српске територије из лета 1357. године⁸¹⁰, чији га је неуспех, како се показало, коштао круне, будући да су Срби, заробивши га и

⁸⁰⁸ Cant. III,iv,314-315. Уп.превод. : ВИНЈ, VI,559-560.

⁸⁰⁹ Cant. III,iv,315. Превод према : ВИНЈ, VI, 560-561.

⁸¹⁰ Будући да се из Кантакузиновог наратива не може утврдити хронологија Матијиног похода против Срба, јавили су се различити предлози за његово датовање. Тако је Новаковић, *Срби и Турци*,108 датирао почетак похода у лето 1356. а његов завршетак у 1357. годину, као и Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 116. и Soulis, *Serbs and Byzantium*, 159. Упркос томе, што је извесно да је поход предузет након смрти Стефана Душана, Lemerle, *Philippe*, 205 га датира у лето 1355. године, за чиме се поводи и Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 183. Са друге стране Σ. Κυριακίδης, *Βυζαντιναί Μελέται*, IV, Θεσσαλονίκη 1939, 39 иде у другу крајност сматрајући да је Матијина експедиција предузета тек 1358. године, као и R. Guiland, *Correspondance de Nicephore Gregoras*, Paris 1927, 314. Међутим, још је Јиречек, *Историја*, I, 240 веровао да је Матија предузео овај поход у лето 1357. године, што је прихваћено у низу других радова. Уп. Zakythinos, *Despotat*, I, 100; Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 3064, 3065; Максимовић, *Политичка улога*, 148-149, п. 37—38; М.Пурковић, *Јелена, жена цара Душана*, Диселдорф 1975, 20 ; Ibidem, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф 1976, 43; Михаљчић, *Крај српског царства*, 23. Слично је и Г.Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 4 п. 6 (= *Сабрана дела*,IV, 436 п. 6), као и у *Христовољ између Срба и Византинца*, ЗФФБ 8-1 (1964), 335 п 15, уз дозу опреза закључио да се овај поход вероватно десио лета 1357. године. Имајући у виду ову чињеницу, као и да је овај поход у ВИНЈ, VI, 564 датиран у поменуту годину, ми смо се такође одлучили да усвојимо ово датовање. (Уп. за све : ВИНЈ, VI, 564 п.635)

предавши његовом супарнику Јовану Палеологу, фактички одлучили исход овог сукоба.⁸¹¹ Нажалост, ово је и једино што би се из наратива нашег цара-писца још додатно могло закључити о његовом виђењу (и/или представљању) последица тог грађанског рата.

У наставку ћемо погледати шта сам Кантакузин има да каже о свему томе, обративши нарочито пажњу на детаље који доприносе поменутиим закључцима. Према његовом исказу, *заповедници [архонти] градова у Мигдонији*⁸¹², међу њима и кесар Војихна, који су му још од времена његовог боравка у Србији били наклоњени, обратили су се тајно Матији и позвали га да што пре дође да му *предају и себе саме и градове којима владају*, обећававши притом да ће му *створити велику државу*.⁸¹³ Матија се веома обрадовао овом позиву и одмах је јавио Србима да ће стићи *за тридесет дана*, будући да му толико времена треба да прикупи *војску Ромеја и затражи савезничку [војску] са истока од зета Орхана*.⁸¹⁴ Орхан, који је у међувремену спремао војску за поход против Бугара, не знајући прави разлог Матијине ескпедиције против Срба, а веровавши да је она чисто пљачкашке природе⁸¹⁵, прихватио је захтев и послао му део својих трупа. Међутим, по доласку Орханових одреда, Матија се уплашио да они не почну да пљакају његове земље, па је пожурио са извођењем планираног похода, због чега је кесара Војихну обавестио да је услед нестрпљивости војске принуђен да зарати мимо договора. Када је сазнао за то, кесар Војихна, који управљао градом Драмом⁸¹⁶, али се у том тренутку налазио ван њега, отишао је у Сер где је намеравао да се са осталим завереницима одлучи о даљим корацима.⁸¹⁷ Пишући о свему томе, Кантакузин се успутно и веома кратко, дотиче зверстава које су османски одреди починили у околини града Сера. Иако се тада налазио под српском влашћу, верујемо да би, пошто га је Кантакузин у ранијем излагању приказао, што посредно, што непосредно, као ромејски⁸¹⁸, читалац могао закључити да је управо једна од

⁸¹¹ Ради детаљнијег приказа ових догађаја, види раније наведену литературу.

⁸¹² *Мигдонија* је област између Месте и Струме, односно теме Сер и Стримон. (Κυριακίδης, *Βυζαντινά μελέται*, IV, 199, n.4; *ВИНЈ*, VI,475 n.383 и 565 n.636) .

⁸¹³ Cant. III,iv, 322-323. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 565.

⁸¹⁴ Cant. III,iv,323-324. Уп. прев. : *ВИНЈ*, VI, 566

⁸¹⁵ Cant. III,iv,324. Превод према : *ВИНЈ*, VI,566.

⁸¹⁶ О граду Драма : Α.Σαββίδης, *Η ιστορία της Δράμας στα πρακτικά ενός συνεδρίου του 1989*, Βυζαντινός Δόμος 7 (1994), 149-156 ; ed. Δήμος Δράμας, *Η Δράμα και η περιοχή της – Ιστορία και πολιτισμός*, Δράμα 1997, 1 ff

⁸¹⁷ Треба рећи да Григора уопште не спомиње да је постојао икакав договор између Матије и Срба. (уп. Greg. III, xxxvii, 564)

⁸¹⁸ Уп. Cant. II, iii,30-32 ; 292-294 ; 331-332 ; 347 ; Cant. II,iii,468-469,470, 471, 473 ; 87,534-536 ; 547-548. Такође, уп. Greg. II,xv, 746-747. као и његов однос према (средишњим) српским областима : Greg. III, xxxvii, 564 ; С тим

последница овог сукоба било и страдање локалног византијског живља у близини поменутог града, услед пустошења османских одреда. Кантакузин је пре него што ће почети да приповеда о окршају који је нешто касније уследио између османских одреда и трупа кесара Војихне, забележио и следеће речи које садрже детаље од значаја за нас, а која се односе на страдања поменутих области од османске руке : *Када варвари (sc. Турци Османлије) са царем [Матијом Кантакузином] беху близу Сера, већина од њих заборавивши договоре, крену у пљачку и читав крај без страха опустоше, док је цар патио и све предузео чиме је мислио да ће варваре спречити да нашкоде пријатељима...*⁸¹⁹ Штавише, оваквом закључку би могло ићи у прилог и место које се налази у тексту недалеко одатле. Пошто је описао поменути окршај након кога су се српске снаге повукле у утврђени Сер, Кантакузин је приповедајући о даљем развоју догађаја, поново *en passant* дотакао страдања локалног живља од стране тих истих турских скупина, овог пута у долини реке Панака (данас Ангитисе, леве притоке Струме)⁸²⁰, недалеко од Сера, бележећи следеће : *Цар [Матија Кантакузин], водећи војску, улогори се на реци Панаку, како би овде преноћио, а зором, пошто се расута војска врати из пљачке, остатак пута безбедно да превали. Када се дан већ завршавао, расута војска, вративши се из пљачке, која није била мала, и водећи*

у вези, треба имати у виду, да Г.Острогорски на основу својих истраживања, која се тичу управо средине четрнаестог столећа, тврди да је у самом Серу, као и другим већим градовима, доминирао грчки језик и да не изгледа да је српско освајање у том погледу донело битне промене, док сматра да је у серско-струмској области, словенски живаљ био нарочито јако заступљен. О томе види : Острогорски, *Серска област*, 43-56, нарочито 43 и 56.

⁸¹⁹ Cant. III,iv,326. Превод према : *ВИНЈ*, VI,567. О овом походу Матије Кантакузина против Срба такође говори и Нићифор Григора, који према да о њему приповеда знатно краће, доноси одређене детаље од важности за ток читавог подухвата. Примера ради, за разлику од Кантакузина који не говори о томе како су Матија и његови одреди стигли до Сера, Нићифор Григора доноси податак да су, сакупивши се претходно у Волерону, прошли теснаце код Христопоља и опљачкали неке градове у околини Филипа.(Greg. III,xxxvii, 564-565) На основу њих Острогорски, *Христопољ између Срба и Византинаца*, 335 сматра да се Христопољ у то време није налазио под влашћу Матије Кантакузина због чега га је и заобишао, док Lemerle, *Philippes*, 205 закључује да је Матија Кантакузин упао на територију кесара Војихне и да је пљачкао села у области Филипа. (*ВИНЈ*, VI,567-568, п.642). Узгред област Волерона, налазила се источно од Христопоља и први пут се спомиње у житију Григорија Декаполита (светитеља који је живео у 9.веку). Простирала се између Родоп на северу и обале Егејског мора на југу, реке Несте на западу и Корпилеја на истоку. (*ODB*, I, 304). Уп. са географским одређењем које доносе van Dieten, *Geschichte*, 176 п.167 и Asdracha, *La Région des Rhodopes*, 17, који за разлику од горе поменутог одређења, сматрају да се ова регија простирала од Христопоља на западу, до Трајануполиса на истоку. Ову област је Матија добио од свог оца 1347. године као апанажу. Кириакидис, *Βυζ. Μελέται*, IV,38 узима овај податак као доказ да се она у ово време још увек налазила под Матијином влашћу.(уп. *ВИНЈ*, VI,295 п.200).

⁸²⁰<http://www.naturagraeca.com/ws/214,278,262,1,1,%CE%91%CE%B3%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82>
. Сајту приступљено : 04.01.2020 у 20:38h.

*мноштво стоке, заробљеника и робља, стигла је у логор саплеменика, не знајући за окришај који се десио са Трибалима.*⁸²¹

Након тога, Кантакузин пише о забуни и расулу које су на помало невероватан начин завладале у табору његовог сина, који је довео до даљих заплета. Наиме, војници који су се налазили у Матијином логору, наводно су помислили да не долазе њихови саборци који су се враћали из пљачке, већ Срби, па су уплашивши *њиховог мноштва и храбрости у претходним бојевима*⁸²², почели да беже у паници према Филипима, граду поред кога су се налази теснаци, који су контролисали пут између Македоније и Тракије.⁸²³ Узалуд покушавши да заустави бекство и консолидује трупе, које су у међувремену и заиста напале Срби из села у околини Филипа⁸²⁴, као и сами становници овог града, што је још више допринело њиховом нереду, Матија беше ухваћен док се скривао у једној мочвари, након чега је и одведен у Филипе.

Потом, следе места која се односе на **уплитање Срба у сукоб између ове двојице царева, а из којих видимо да је главну улогу у томе одиграо кесар Војихна**, који је чувши за успехе Јована V Палеолога, изненада окренуо леђа Матији и предао га његовом супарнику. Управо на основу њих, наш би читалац и могао доћи до поменутог посредног закључка да је овај сукоб поново имао за **последницу мешање Срба** у византијске међусобице. С тим у вези, мора се приметити да је за српско уплитање овом приликом карактеристично, да за разлику од претходних византијских грађанских ратова које описује Кантакузин, није било руковођено са *врха* државе, већ да је представљало чин (само)воље једног обласног господара. Погледајмо сада шта је Кантакузин, уводећи нас у своју приповест о томе написао : ...*А кесар Војихна, када је сазнао да се цар чува у Филипима, узевши га сутрадан*

⁸²¹ Cant. III,iv,327-328. Уп. превод : *ВИНЈ*, VI,569.

⁸²² Узгред, Константин Јиричек пише да су у средњем веку суседи сматрали Србе за храбар народ и у прилог овој својој тврдње наводи и ове Кантакузинове речи. (Јиречек, *Историја*, II, 104 ; *ВИНЈ*, VI,565 n.646)

⁸²³ Григора тврди да је упавши у Македонију, Матија се сусрео са отпором и поражен и заробљен од стране Срба. (Greg.III, xxxvii, 564)

⁸²⁴ Овај податак је узиман као доказ да је српско становништво колонизовано у области Филипа. (Soulis, *Serbs and Byzantium*, 196 n. 74) Међутим, поставља се питање, на које Србе овде мисли Кантакузин ? Наиме, познато је да је Стефан Душан насељавао Србе у освојеним византијским крајевима (нпр. у Верији), међутим, поставља питање да ли се у конкретном случају радило о обичном становништву или о војницима насељеним по околним селима. С тим у вези, бавивши се етничким саставом ових области средином четрнестог века, Острогорски је дошао до закључка да је у градовима преовладавало грчко становништво, док је по селима било доста и словенског, судећи бар према записаним личним именима као и топонимима. (Острогорски, *Серска област*, 42—49). (*ВИНЈ*, VI,570, n.647)

*одатле, одведе га кући у Драму и удостоји га великом бригом и чашићу. А поставио је будне стражаре и поверио им је сву бригу о чувању; и обећао је, ако би од њега зависило, да ће га [Матију Кантакузина] послати кући. Наиме, сумњао је да ће се Краљица (sc. Душанова удовица Јелена) успротивити, сматрајући управо да као неки ратни плен има цара. **Баи** зато одлучи да што пре од ње тражи ослобађање⁸²⁵, са једне стране надајући се да ће од њега [Матије Кантакузина] добити новац, а са друге стране да ће бити поуздан пријатељ, како би, ако би затребало поново као у ранијим подухватима имао у њему снажну потпору. Имајући такву намеру, упутио се ка Серу.⁸²⁶*

У наставку пак, следе редови који су у овом случају најзначајнији за нас. Наиме, пошто се осврнуо на поменуте успехе Јована Палеолога, који је користећи новонасталу ситуацију, заузео без отпора Кумуцину, Перитеоринон и Грацијанопољ, а Матијину супругу и дете које је затекао тамо, послао на Тенедос, Кантакузин пре него што ће похвалити свог зета због човечности према Матији и његовој породици, говори о околностима под којима је дошло до његовог изручења. *А он [Јован V Палеолог], бележи тако цар-писац, ...послао је изасланство Војихни који се баи вратио из Сера, добивши дозволу да чини оно што би хтео са царем Матијом; обећао је [Јован V Палеолог] да ће му дати велика блага, ако би му предао везаног жениног брата. А Војихна је и сам раније намеравао, како је заклетвама потврдио, да цара Матију пошаље кући и када је цар Палеолог преко посланства затражио да му га преда није хтео ни да чује за то ; [Но,] пошто је тада сазнао да су његови [Матијини] градови освојени и деца и жена заробљени и да никаква нада више не постоји да од њега добије новац, нити да ће му бити [Матија] од користи за намеравани подухват, будући да је без отаџбине и огњишта, прекренувши се, пристаде на споразум са царем Палеологом, да га [Матију Кантакузина] преда за новац. Пошто су споразуми били окончани и пошто је примио новац, подозревајући да му се случајно због неке човекољубивости цара Јована једног дана касније цар Матија због издајства не освети, припремао је да га лиши вида, при томе верујући да ће то бити по вољи и цару Јовану... **И** пославши посланике цару, захтевао је да учини оно што је намеравао. А он*

⁸²⁵ Овај детаљ представља основу за претпоставку да је кесар Војихна признавао власт Душанове удовице царице Јелене, која је у то доба владала Сером, као и да је он предао Матију Кантакузина Јовану Палеологу уз њену сагласност. Уп. Јиречек, *Историја*, I, 240; Острогорски, *Серска област*, 4-5 ; *ВИНЈ*, VI, 571, п.650.

⁸²⁶ *Sant.* III,iv,330-331. Превод према : *ВИНЈ*, VI,571.

[Јован V Палеолог], пак, није прихватио предлоге... И показао је бригу да убеди Трибала да му [Матији Кантакузину] не нанесе зло и да му га пошаље неосакаћена тела.⁸²⁷

Као што је познато, након Матијиног изручења и интернирања на Генедос, као и неуспеха завере у престоници у његову корист, Јован Кантакузин је упркос почетним тешкоћама, напослетку убедио свога сина да се одрекне царске круне. Подсећамо, он је то и учинио на свечаној церемонији у одржаној Епиватима, по свој прилици, децембра 1357. године, чиме је и формално, стављена тачка на овај грађански рат.

⁸²⁷ Cant. III,iv,331-332. Уп.превод : ВИНЈ, VI,571-572.

Грађански рат (1373-1379(81))⁸²⁸

Као и увек, рећи ћемо за почетак пар речи о византијским наративним изворима који приповедају о овом сукобу. Нажалост, за разлику од претходних грађанских ратова, где смо имали на располагању волуминозне списе Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, који су били не само савременици, већ често и сведоци, па и учесници догађаја о којима су писали, овог пута ситуација је сасвим другачија, будући да смо принуђени да се ослањамо на дела историчара, који не само да нису били очевици бурних збивања о којима је реч, већ су чак били и деценијама удаљени од њих. Конкретно, ради се о списима Дуке и Лаоника Халкокондила. Мора се такође рећи да њихова дела не само да су много мање обимна, већ су и другачије конципирана у односу на списе горепоменутих великана позновизантијске историографије (што је, стиче се утисак, особито важно) будући да овај сукоб, као и претходни унутар-византијски конфликти о којима приповедају, нису средишња тема њихових списа, већ заправо део њихових уводних поглавља. Стога, није превелико изненађење што су њихове приповести о овом сукобу, па самим тим и подаци које нам доносе, не само уопштени и оскудни, већ и недовољно потпуни, услед чега и неретко остављају нејасноће, па и нелогичности, читаоцима. Но, упркос свему томе, њихова историјска дела представљају веома драгоцену штиво за ове сукобе (тим пре што немамо других византијских наративних извора, који говоре о њима), чији се искази, међутим, морају обазриво користити и кад год је могуће проверавати, упоређивати или допуњавати, не само међусобно, већ и са подацима које можемо пронаћи у другим, иначе малобројним, изворима.

Тако, када је реч о Лаонику Халкокондилу, за разлику од грађанских ратова који су се одиграли у претходних пола столећа, о којима, као што смо имали прилике да видимо, врло сажето и узгредно пише, правећи притом и извесне погрешке које би се могле окарактерисати као материјалне, ситуација је овог пута значајно боља. Наиме, учени историчар, осврћући се на ова унутар-ромејска превирања у првој и другој књизи својих

⁸²⁸ Када је реч о општој историји овог конфликта, свесно ћемо упутити на само неке од важнијих радова : Острогорски, *Историја*, 503-505; F. Dölger, *Zum Aufstand des Andronikos IV*, REB 19 (1961), 328-332 ; Nicol, *The Last Centuries*, 288-293 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 21-24 ; Радић, *Време Јована V*, 370-373, 387-408 ; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, 780-781 ; П.Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιόλογος. Βασιλεία και Αλληλομαχία*, Θεσσαλονίκη 2008, 43 ff.

Ἀποδείξεις ἱστοριῶν, не само да им посвећује знатно више пажње у поређењу са грађанским ратовима који су претходили, већ их и много детаљније описује, доносећи притом важне и занимљиве појединости о њима, што му заједно са чињеницом да за највећи део друге половине XIV столећа немамо сачуваних савремених византијских наративних извора⁸²⁹, даје немалу вредност. Међутим, мора се имати на уму да Халкокондилов опис тих бурних догађаја, није лишен погрешака и непотпуности, па чак ни нелогичности ни противречности, због којих поједини истраживачи, не сасвим без разлога, доводе у сумњу веродостојност одређених података које нам овај историчар доноси, нарочито у вези са њиховим самим почецима.⁸³⁰ Као да све то није довољно, Халкокондилова приповест о овим збивањима није ни без хронолошке конфузије, која се, можда и најбоље, манифестује у чињеници да фазе овог сукобе из 1376. и 1379. године, погрешно доводи у везу са владавином султана Бајазита (1389-1402), па тако и падом последњег ромејског упоришта у Малој Азији, Филадельфије (1391).

⁸²⁹ Наиме, *Римска историја* Нићифора Григоре допире до 1358/59. године (Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 302), док мемоари Јована Кантакузина стижу само до 1356. (иако су могу уочити и поједине алузије на догађаје, који се датују све до 1362) (Krumbacher, *Geschichte*, 295,298 ; Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, II, 302,315-316. Уп. Parisot, *Cantacuzene*, 14-15)

⁸³⁰ Пре свега, чини се да Халкокондил говорећи о наводно заједничкој побуни Андроника IV и Савци-Челебије, меша два одвојена догађаја, штавише, међусобно удаљена дванаест година, који немају никакве везе један са другим. Наиме, изгледа да је Халкокондил, по свој прилици, Андроникову побуну из 1373. године, комбинујући оно што је знао са подацима из турских хроника, забуном довео у везу са устанком извесног отоманског принца који је избио 1385. године у Малој Азији (о свему томе, као и питању извора које је Халкокондил овом приликом користио, види детаљније : R.-J.Loenertz, *La première insurrection d'Andronic IV Paléologue (1373). Essai de critique des sources*, EO 38 (1939), 344-345 ; П.Κατσώνη, *Μια επταετία κρίσιμων γεγονότων. Το Βυζάντιο στα έτη 1366-1373 (Η διαμάχη Ανδρονίκου και Ιωάννη Ε' των Παλαιολόγων)*, Θεσσαλονίκη 2002, 138-143), док је Андроник вероватно удружио снаге са неким од турских газија у Тракији (Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 67). Уз то, његов опис ових догађаја садржи и одређене нелогичности, од којих ћемо овом приликом навести само оне које највише привлаче пажњу. Најпре, ако је Јован V Палеолог још током свог боравка у Венецији *замрзео* свог сина Андроника (IV), због тога што је наводно одбио да му пошаље новац да би исплатио дугове повериоцима, како то да је њему поверио власт у свом одсуству, а не Манојлу ? (Уп. Chalc., I, 46-47) Поред тога, Халкокондилов наратив показује противречност у смислу тога да ли се ради о Андрониковој побуни, приликом које је он потражио савезништво од османског принца Савци-Челебије или је било обрнуто ? (Κατσώνη, *Μια επταετία*, 138-139) Такође, није ни јасно зашто је Андроник (IV) на почетку побуне напустио Цариград, византијску престоницу, кад је већ владао у њој ? (Κατσώνη, *Μια επταετία*, 142) Исто тако, остаје нејасно због чега је султан Мурат сумњичио Јована V за учешће у Андрониковој побуни, кад се он у то време наводно налазио на његовом двору и кад је поврх свега Андроник устао против њега ? (Уп. Chalc., I, 47-48) (Κατσώνη, *Μια επταετία*, 138-139) Најзад, чини се да ни каснији податак како је султан *Бајазит* наводно наговарао Андроника IV након освајања власти 1376. године да убије свог брата и оца није вероватан, будући да тако нешто не би ишло у прилог његовој политици *завади па владај* (Nicol, *The Last Centuries*, 292). Све су то чињенице која упозоравају да се Халкокондилов наратив о овим сукобима мора користити са особитим опрезом, поготово уколико се имају на уму и његове друге мане као историчара.

Што се пак тиче Дуке, његово излагање о овом сукобу, слично као у Халкокондиловом случају и услед сличних разлога, има несумљиву изворну вредност, поготово када се упореди са грађанским ратовима који су му претходили. Ово важи тим пре што и сам Дука, гледано у целини, ужива глас сразмерно поузданог историчара, штавише, много поузданијег од аутора *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν*. Но, поред тога, као и чињенице да Дука, поново попут Лаоника Халкокондила, знатно опширније и детаљније описује ове сукобе у поређењу са претходним конфликтима, који су вођени међу његовим сународницима, недовољно потпун и уопштени карактер његовог излагања, ипак не пружа нам исувише могућности за неко дубље анализирање и извођење закључака о његовим погледима на исте, што је нажалост, случај и са претходно поменутиим повесничарем.

Схватање сукоба. Виђење његових узрока и повода

Најпре, посветићемо пажњу начину на који су ромејски историчари доживљавали овај сукоб, с тим да ћемо овог пута, услед наведених карактеристика њихових приповести, истовремено позабавити и њиховим виђењем узрока који су довели до овог конфликта, као и непосредних повода за његово избијање. Пре свега треба рећи да је и Лаонику Халкокондилу и Дуки заједничко да су овај сукоб посматрали као **борбу око престола међу двојицом царева** (у Халкокондиловом случају, *κράβευα*), **оцем и сином, Јованом V и Андроником (IV) Палеологом**, употребљавајући за њега различите облике глагола попут *διαφέρω* (*препирати се, свађати се*), *ἐρίζω* (*свађати се, препирати се*⁸³¹) или *πολεμέω* (*водити рат, ратовати*), притом стављајући уз њих изразе као што су *ἐς τὴν βασιλείαν* (*што се тиче краљевства*), *περὶ τῆς Βυζαντίου βασιλείας* (*око трона у Византу*), *ἄμφω τῶν Ἑλλήνων βασιλέε* (*оба краља Грка*) или пак *πατὴρ πρὸς υἱὸν καὶ υἱὸς πρὸς πατέρα* (*отац против сина и син против оца*), који на поменуто више него јасно указују.⁸³² Такође, овој

⁸³¹ О овим и другим значењима глагола *ἐρίζω* : Majnarić-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 163.

⁸³² О Андронику IV Палеологу, види уопште : Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie*, 52-53 no. 81; ODB, I, 95 ; PLP, no. 21438 ; Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 43 ff ; З.М.Ђоковић, *Андроник IV Палеолог и његово доба*, Београд 2009, 2 ff. (докторска дисертација у рукопису). Када је реч о карактеристикама изворних сведочанстава о Андронику IV Палеологу, између осталог и оних које пружа Лаоник Халкокондил, види оцену П.Кацони у *Μια επταετία*, 42-48.

двојици повесничара је заједничко и да су узроке истог видели у **Андрониковим властодржачким амбицијама** и његовој **нестрпљивости да се што пре домогне круне**.⁸³³

Када је реч о Лаонику Халкокондилу, наговештаје таквог односа аутора *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* према овом конфликту, налазимо, већ у уводним речима његовог излагања. Не само то, већ се управо на основу тих истих речи, може и прилично недвосмислено закључити, да је Халкокондил његов заматак стављао у време бављења Јована V Палеолога у Венецији, када је Андроник (IV), који је тада столовао у Цариграду у његовом одсуству⁸³⁴, одбио да му пошаље новац, који је овај морао да врати због немогућности да спроведе у дело постигнути договор о предаји острва Тенедос⁸³⁵, чиме је покушао да спречи његов повратак и тиме

⁸³³ Уп. Κατωὼνη, *Μία ἐπταετία*, 115-153 ; *Ibidem*, *Ἀνδρόνικος Δ'*, 63-106 где се, не сасвим неоправдано, доводе у сумњу искази Халкокондила и извесних других извора о Андрониковој властољубивости и нестрпљивости да се попне на престо, као узроцима сукоба.

⁸³⁴ Као што је добро познато, Јован V Палеолог је након дугих преговора са представницима *Свете столице* у којима је између осталих учествовали његов брат од ујака гроф Амадео Савојски и његов таст Јован (у монаштву Јоасаф) Кантакузин, кренуо пут Рима лето 1369. године, како би склопио унију и обезбедио војну помоћ за своје Царство, које су Османлије из дана у дан све више угрожавале. Том приликом, пре него што је напустио престоницу, као регента у свом одсуству одредио је свог најстаријег сина и престолонаследника Андроника (IV). Напослетку се испоставило, не само да није дошло до склапања уније и да се његов ентузијастични прелазак у римокатоличку веру из октобра исте године, свео само на лични чин (будући да није било подршке византијске цркве, која је инсистирала на сазивању Васељенског сабора, ради разрешавања спорних питања), већ и да поменути акт није донео било какве опипљиве користи, нити њему самом, нити Ромејима. Штавише, управо је ова околност заједно са осталима, као и чињеница да је полагано остајао без новца и за своје свакодневне потребе, навела је василевса Јована да оде у Венецију (где је и стигао маја 1370), надајући се да ће успети да обезбеди неопходна средства за подмиривање потреба себе лично и своје државе. О свему томе види детаљније : Острогорски, *Историја*, 500 ; Nicol, *The Last Centuries*, 278-284 ; Радић, *Време Јована V*, 323-330, 335-342, 344-351 (где је наведена и опширнија библиографија) ; Gregory, *A History of Byzantium*, 318 ;

⁸³⁵ Наиме, још почетком грађанског рата (1352-54), Млечани су понудили Јовану V, због тога што је Јован Кантакузин закључио сепаратни мир са Ђеновљанима (6. маја 1352), као *помоћ* за борбу против свог таста, зајам у висини од 20.000 дуката у замену за острво Тенедос, што је овај и прихватио, склопивши споразум у Еносу 10. октобра исте године. Ипак, предаја Тенедоса није спроведена у дело, због чега су током наредних година, приликом сваких преговора о обнови млетачко-византијско трговинског уговора, представници *републике Св. Марка*, подсећали Јована на ово неиспуњено обећање, као и на друге неотплаћене дугове. Штавише, до одлучнијих корака у том правцу није дошло све док 1370. василевс Јован, након што није добио никакву конкретну помоћ иако је недавно прихватио римокатоличку веру, био приморан да отпутује у Венецију и прихвати предају Тенедоса у замену за позајмицу 25.000 дуката у готовини (од тога 4.000 у виду аванса), шест транспортних бродова, као и повратак крунидобеног накита који је његова мајка заложила још давне 1343. године. Но и овог пута предаја острва у руке Млечана је осујећена. Наиме, Андроник је подстакнут од стране својих пријатеља Ђеновљана, не само да одбио да то учини, услед чега се Јован нашао у врло неугодној позицији, немогавши да врати аванс и немајући новца за повратак, већ је и одбацио потоње очеве молбе да му пошаље новац за повратак, због чега је Манојло морао да му притекне у помоћ. (Острогорски, *Историја*, 500-501; Nicol, *The Last Centuries*, 283-284 ; *Ibidem*, *Byzantium and Venice*, 297-308 ; Радић, *Време Јована V*, 221, 350-352). Међутим, П. Кацони доводи у сумњу овакву верзију догађаја, између осталог узимајући у прилог чињеницу да ово стратешки важно острво није предато Млечанима ни након

практично, отвори себи пут за присвајање целокупне власти у држави.⁸³⁶ И мада након Јовановог повратка у Цариград крајем октобра 1371.године⁸³⁷, није дошло до отвореног рата међу њима, Лаоник Халкокондил ставља до знања читаоцима, да је **Андрониково одбијање да пружи помоћ свом оцу приликом невоља у Венецији, имало за последицу да се исти окрене се његовом млађем брату Манојлу, чиме је, како се стиче утисак на основу његовог даљег излагања, само подстакао Андроника да буде још одлучнији у својим намерама.** Уједно, рекло би се да је он управо чињеницу да се Јован V Палеолог након свог повратка из *републике Св.Марка*, окренуо млађем сину Манојлу, представио као **неку врсту повода за рат**, који ће се у не тако далекој будућности распламсати. Приповедајући о тим перипетијама Јована V у Венецији, као и начину на који му је Манојло притекао у помоћ⁸³⁸, Лаоник Халкокондил, најпре бележи : ...*Запавши у очајање (sc. Јован V), послао је (sc. писмо) његовом сину Андронику, коме је поверио краљевство, тражећи од њега да нађе новац из светих благајни или других државних власништва, и да му га пошаље довољно како би се ослободио... Али, Андроник је занемарио његова упутства : постао је*

затварања и ослепљивања Андроника, већ да је тек крајем маја или почетком јуна 1376.године, склопљен споразум којим је утначена његова предаја, коју су међутим Ђеновљани (поново) осујетили, ослободивши Андроника и помогавши му да организује преврат. (Κατωήνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 71-78 ; *ibidem*, *Μία επταετία*, 91-103,106-110).

⁸³⁶ Заправо, Андроник је показао своје амбиције већ неколико година раније, приликом очевог повратка са пута у Угарску (1366) где је безуспешно покушао да добије помоћ краља Лудовика I (1342-1382) за борбу против Османлија. Наиме, том приликом је бугарски цар Иван Александар (1341-1371), на подстицај свог зета Андроника (који је био ожењен његовом сестром Маријом Кирацом), задржао Јована V у Видину, онемогућивши му да настави путовање преко Бугарске. Као што је познато, василевса је из ове ни мало угодне ситуација спасила тек интервенција његовог брата од ујака Амадея Савојског. Но, Халкокондил ништа не говори о свему томе. У вези са поменутиим догађајима, поред осталог, погледај : Острогорски, *Историја*, 499-500 ; P.Wirth, *Die Haltung Kaiser Johannes V. bei den Verhandlungen mit König Ludwig I. Von Ungarn zu Buda im Jahre 1366*, BZ 56 (1963), 271-272 ; Радић, *Време Јована V*, 304-323 (где је наведена и опширнија библиографија).

⁸³⁷ Тачан датум Јовановог повратка у Цариград (28.октобар) сазнајемо из једне од кратких хроника : Schreiner, *Kleichroniken*, 94 no.23. (уп. Ђурић, *Сумрак Византије*, 22 n.20)

⁸³⁸ О боравку Јована V Палеолога у Венецији види : Nicol, *Byzantium and Venice*, 305-308 ; Радић, *Време Јована V*, 350-355 ; Κατωήνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 72-74 ;. Када је реч о наводним невољама Јована V Палеолога у Венецији, не постоји апсолутна сагласност ни у изворима ни литератури. Наиме, иако више истаживача даје предност сведочењима византијских извора, поједини од њих, поводећи се за млетачким документима и хроникама, сматрају да су невоље које је овај василевс, како се верује, тамо доживео заправо само легенда. На пример, O.Halecki, *Two Paleologoi in Venice 1370-1371*, Byzantion 17 (1944/5), 331-335 (нарочито 334-335) ; R.-J.Loenertz, *Jean V Paléologue à Venise (1370-1371)*, REV 16 (1958), 217-232. Извесну сумњу у истинитост тих догађаја изражава и Ђурић, *Сумрак Византије*, 22 n.20, упозоравајући на временску удаљеност Халкокондила, као и Псеудо-Сфранцеса од ових догађаја и панигирички став према Манојлу II, као и да није јасно шта би Млечани хтели да постигну Јовановим заточењем, будући да су њихови односи у то време били доста добри. Такође, ради оцене о изворној вредности Халкокондиловог исказа о овим догађајима види : Loenertz, *Jean V Paléologue à Venise*, 223-226. Вредне допуне резултатима ове расправе дао је J.Chrysostomides, *John V Paleologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Caroldo : a re-interpretation*, OCP 31 (1965), 76-84.

*самољубив на трону, а оца није много волео ни иначе. Одговорио је да му Грци неће дозволити да користи свете благајне за ту сврху*⁸³⁹, као и да не може да нађе новац из других извора. Рекао је оцу да тражи другде и да на брине како ће се решити дугова.⁸⁴⁰ Да би затим, пошто је описао како је Манојло, који је у то доба управљао Солуном⁸⁴¹, чувши за очеве недаће, прикупио потребни новац и похитао да му помогне у Венецији, додао и следеће речи које су од још већег значаја за нас : *...И од тада Манојло и његов отац су постали веома блиски, а овај последњи (sc. Јован V) је почео дубоко да мрзи Андроника (IV). Ово је био почетак велике мржње међу њима (τὸ μέγα δε ἔχθρὸς ἀρζάμενον ἀπὸ τοῦτου ξυμβῆναι ἀλλήλοις), а која је проузроковала да буду на супротним странама што се тиче краљевства и осталих ствари.(τὰ τε ἄλλα σφίσι καὶ ἐς τὴν βασιλείαν διαφερομένοις)*⁸⁴²

Поред тога, да је Лаоних Халкокондил заиста схватао овај сукоб као борбу двојице, како он каже *грчких краљева*⁸⁴³ око престола, стиче се утисак не само посредно, на основу његовог целокупног излагања, већ посебно детаља која срећемо на два места која ћемо приказати у редовима које следе. Штавише, прво од њих које се односи на предвечерје *прве фазе* овог конфликта (1373) и склапање савеза ромејског и османског принца против својих очева, указује нам, на основу употребе глагола *ἀφεστήξω* (*бити одсутан, удаљити се*)⁸⁴⁴, да га је писац овог историјског дела, такође посматрао и као побуну Андроника (IV). Наиме, приповедајући о свему томе, овај историчар тврди да је Савци-Челебија, након што је придобио великаше у европском делу своје државе, где га је отац претходно поставио за управитеља, наговорио Андроника (IV) да се удруже против својих очева како би преузели власт, поред осталог, бележи : *Такође, (sc. Савци-Челебија) започео је разговор са*

⁸³⁹ Овај податак се користити за илустрацију беде у којој се налазила оновремена Византија, будући да имплицира да сем црквених, више никаквих других блага није било. (уп.Острогорски, *Историја*, 501)

⁸⁴⁰Chalc., I, 47. Не можемо да у овим речима не видимо и одређену дозу цинизма. Будући да их Халкокондил наводи, не можемо да не претпоставимо то доста говори о ставу који је имао према њему, а можда посредно и о усменој традицији из коју је између осталог користио као извор. Но, о томе, биће више речи на одговарајућем месту.

⁸⁴¹ Наиме, Манојло Палеолог је управљао Солуном и његовом облашћу као апанажом почев од 1369.године. (G.T.Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica (1382-1387)*, Rome 1960, 53 ; Максимовић, *Генеза и карактер апанажа*, 137)

⁸⁴² Chalc., I, 47.

⁸⁴³ Подсећамо, Халкокондил назива византијске цареve *грчким краљевима*.

⁸⁴⁴ О значењу глагола *ἀφεστήξω*, који се у овом случају јавља у медио-пасивном инфинитиву презента : https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%E1%BC%80%CF%86%CE%B5%CF%83%CF%84%CE%AE%CE%BE%CF%89&la=greek_Сајту приступљено : 04.01.2021. у 21:01h)

Андроником који је био најстарији син краља Грка и чији је отац отишао код Мурата, Орхановог сина, ради рата у Азији против његових великаша. Наиме, Андроник је остављен у Византу и поверена му је краљевска власт.⁸⁴⁵ Сави му је пришао и убедио га да треба да се побуне против својих очева и да преузму власт од њих (*ἀφίστασθαι ἀπὸ τῶν πατρῶων, καὶ ἄμφω κατασχεῖν τὴν πατρῶαν ἀρχήν*). Имаће исте пријатеље и непријатеље и ако им се ко супростави, биће тамо да бране један другог свом могућом силом.⁸⁴⁶

Друго пак, налазимо у склопу каснијег Халкокондиловог излагања о трећој и последњој фази овог сукоба (1379). Пишући о њеном завршетку и околностима под којима је, како погрешно каже, султан *Бајазит (Παλαιζήτεω)* одлучио да ускрати подршку својим доскорашњим штићеницима Андронику (IV) и његовом сину Јовану (VII)⁸⁴⁷, као и да исту пружи њиховим противницима, Јовану V и Манојлу (II) Палеологу, Халкокондил доноси још један значајан детаљ. Описавши, дакле, како су ови последњи побегли из тамнице и отишли на османски двор, где је Манојло, напослетку пристао да ради *постављења на трон Византа од стране Бајазита (παράλαβεῖν ὑπὸ Παλαιζήτεω τὴν Βυζαντίου βασιλείαν)*⁸⁴⁸, плаћа годишњи данак у висини од 30.000 златника и лично прати султана у његовим походима, овај историчар узгредно бележи и да се све ово догодило за време *док су се оба краља Грка (sc. Јован V и Андроник IV) препирали око трона у Византу (ἐρίζοντες ἄμφω τῶν Ἑλλήνων βασιλέε περὶ τῆς Βυζαντίου βασιλείας)*...⁸⁴⁹

Заиста, да је и Дука, попут Лаоника Халкокондила, видео узроке овог сукоба на такав начин и посматрао га као међусобну борбу Јована V и Андроника (IV) Палеолога око престола, а уједно и побуну овог последњег (за коју користи термин *ἀνταρσία*, који управо то и

⁸⁴⁵ Подсећамо, није јасно зашто је Јован V оставио Андроника да управља уместо њега у престоници, уколико се након догађаја у Венецији, окренуо млађем сину Манојлу ? (уп. Κατσώνη, *Μία επταετία*, 137-143)

⁸⁴⁶ Chalc., I, 37.

⁸⁴⁷ Када је реч о Јовану VII Палеологу, упутићемо само на неколико радова која се на овај или онај начин баве њиме : F.Dölger, *Johannes VII. Kaiser der Rhomäer*, BZ 31 (1931), 21-36 ; Γ.Κόλιας, *Ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου*, Ἑλληνικά 12 (1951), 34-64 ; J.W.Barker, *John VII in Genoa : a problem in late Byzantine source confusion*, OCP 28 (1962), 213-238 ; Мешановић, *Јован VII Палеолог*, 1 ff. Ради основних просопографских података о Јовану VII Палеологу : Παπαδουλος, *Versuch einer Genealogie*, 53-54 no.82 ; PLP, no.21480. У вези са сликом која преовладава о њему у историографији : Wirth, *Zum Geschichtsbild Kaiser Johannes VII*, 592-600.

⁸⁴⁸ Chalc., I, 58.

⁸⁴⁹ Chalc., I, 57-58.

означава)⁸⁵⁰, можемо најпре закључити из редова који се односе на почетке овог конфликта и заверу ромејског и османског принца (кога, међутим, не назива Савцијем, већ Кундузом) против својих очева. Тако, започињући своје излагање о поменутој уроти, Дука најпре бележи : *Причало се (ἐρρέθη λόγος)⁸⁵¹ да су се њих двојица заклели да ће започети побуну (ὡς ὁμόσαντες ἄμφω ἀνταρσίαν εἰσπράζονται). Кундуз би убио Мурата, а Андроник његовог оца Јована и од тада па надаље били би браћа (ἔσονται ἀδελφοὶ εἰς τὸ ἔξῃς) - Андроник би владао Царством, а Кундуз Султанатом (ἡγεμονίαν).*⁸⁵² Сазнавши за ово и утврдивши да је истина, Мурат је, како бележи Дука у наставку, *ископао очи свом сину Кундузу и послао писма цару Јовану рекавши му за ослепљење свог сина и његову издају, тврдећи и да је Андроник подједнако крив⁸⁵³, запретивши му штавише, да ће, уколико он исто не учини и свом сину, водити немилосрдан рат против њега.*⁸⁵⁴ Невидећи другу могућност, Јован V Палеолог је ослепео свог сина Андроника и поред њега Андрониковог сина Јована (VII), *дете које је тек почело да говори⁸⁵⁵, да би напоследку, пошто их је затворио у кулу Анема (ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Ἀνεμᾶ)⁸⁵⁶, крунисао Манојла, свог другог сина за цара Ромеја⁸⁵⁷, док је свог трећег сина Теодора поставио за деспота Лакадемоније.*⁸⁵⁸

⁸⁵⁰ Поред тога термина ἀνταρσία може да означава и устанак. (Уп. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I, 177) .

⁸⁵¹ Овом приликом, не можемо да се не запитамо, да ли ове речи, можда, представљају извесну Дукину оgradu у односу на тачност овог податка ?

⁸⁵² Ducas, 71. Уп. Chalc., I, 37.

⁸⁵³ Ducas, 71. Уп. Chalc., I, 37-38.

⁸⁵⁴ Ducas, 71. Уп. Chalc., I, 38

⁸⁵⁵ Из Дукиног наратива остаје нејасно због чега је Јован V ослепео и свог недораслог унука мада се султанова заповест није односила на њега. П.Кацони претпоставља да је син Андроника (IV) ослепљен како би се његов огранак породичне лозе лишио могућности да претендује на круну и тиме угрози Манојла (II), кога је Јован V намеравао да одреди за наследника престола. (Κατσώνη, *Επταετία*, 128)

⁸⁵⁶ Ducas, 71-73. Уп. Chalc., I, 58. По свој прилици Андроник IV и његова породица нису свом време били заточени у кули *Анема* као што нас обавештава Дука. Наиме, на основу анализе расположивих извора П.Кацони је дошла до закључка да су они најпре боравили у Аетосу, затим на острву Лимнос, па тек онда у кули *Анема* у којој су међутим провели највећи део свог заточеништва. Напоследку, због тешких услова живота у поменутој кули, послати су у цариградски манастир Кавлеас одакле су успели да побегну у Галату. О свему томе види детаљније : Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 79-81. О манастиру Кавлеас : Janin, *Les églises et les monasteries CP*, 44-46 . У вези куле *Анема*, која је се налазила покрај палате Влахерне и добила назив по Михаилу Анеми, који је тамо био затворен због тога што је организовао заверу против Алексија I Комнина : Janin, *Constantinople byzantine*, 126, 172, 266, 284 ; Magoulias, *Doukas*, 277 n.62.

⁸⁵⁷ Манојло II је крунисан за василевса и очевог савладара 25. септембра 1373. (Радић, *Време Јована V*, 374 ; Nicol, *The Last Centuries*, 288).

⁸⁵⁸ Реч о Теодору I Палеологу. Међутим, Дука овом приликом прави грешку. Наиме, Теодор I није тада, већ тек 1381. године. након смрти Манојла Кантакузина именован за Морејског деспота. Међутим, чак ни онда Теодор I није могао у потпуности да презуме дужност, већ тек 1383. након двогодишњег рата са сином Матије

Поред овога, речи који се односе на преврат који се збио три године доцније, након бекства Андроника (IV) и његовог сина из заточеништва, такође упућују на закључак да је Дука схватао овај конфликт и његове узроке на такав начин, као и да је Андроникову трогодишњу владавину (1376-1379)⁸⁵⁹, самим тим, видео и као узурпацију престола. Све ово можемо закључити из следећих речи, које штавише, као да наводе и на утисак да је Дука, настојао на неки начин и нагласи и **унутар-породични карактер** овог сукоба. Пошто су Андроник и његов син *били затворени две године*⁸⁶⁰, бележи том приликом овај историчар, *успели су да побегну из куле (sc. Анеме) уз помоћ Латина из Галате (συνδρομῆ τῶν τοῦ Γαλατᾶ Λατίνων). Беновљани су примили Андроника и користећи га као изговор (προσωπεῖον κекτήμενο τὸν Ἀνδρόνικον), почели су рат против Цариграђана. Ратујући током много дана отац против сина и син против оца (καὶ πολεμήσαντες ἡμέρας ἰκάνας πατὴρ πρὸς υἱὸν καὶ υἱὸς πρὸς πατέρα) - таква је била последица нечовечности Ромеја и њихове мржње према Богу - Андроник је прекршио најстрашније заклетве икад, ушао у Град и прогласио се за цара Ромеја (βασιλεὺς Ῥωμαίων ἀναγορεύεται).*⁸⁶¹ Затворио је свог оца и своју браћу Манојла и Теодора у кулу, користећи је као други Тартар⁸⁶², попут оног у коме је Зевс држао заробљене свог оца Хроноса и браћу, Плутона и Посејдона, **присвојивши престо** (καὶ αὐτὸς τῆς βασιλείας ἀντεποιεῖτο).⁸⁶³

Узгред, поменути дојам да је Дука тежио да истакне и породичну димензију овог конфликта, појачавају и речи са самог краја његове приповести о истом, које узгред, некако

Кантакузина, Јованом, који је по смрти свог стрица сматрао да власт у Мореји треба њему да припадне. О свему томе види више : Nicol, *The Last Centuries*, 293 ; *ibidem*, *The Family of Kantakouzenos*, 157-158 no.49 .(Уп.Zakythinos, *Le despotat grec*, I,117-118). О Јовану Кантакузину, Матијином старијем сину : Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 157-158 no.49 ; *PLP*, no.10972.

⁸⁵⁹ О трогодишњој владавини Андроника (IV) у престоници види детаљно : Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 123-155 ;

⁸⁶⁰ Андроник и његов син нису провели две, већ три године (1373-1376) у заточеништву. Међутим, податак да су провели две године у кули *Анема* није без значаја. Наиме, на основу њега можемо да претпоставимо да је Андроник боравио у поменутој кули тек од 1374. и да је у њој остао све до 1376. године, одакле је као што смо рекли премештен у манастир Кавлеас из кога су у лето исте године побегли у Галату. О томе види детаљније : Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 91.

⁸⁶¹ Овде Дука по свој прилици, меша Андрониково добијање титуле василевса са преузимање власти након узурпације престола. Наиме, познато је да је Андроник је проглашен за василевса и савладара још као сасвим мало дете, иако не постоји сагласност у историјској науци о тачној години када се то десило. Примера ради, *PLP*, no. 21438, наводи 1352. годину, док пак Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 63, тврди да се то догодило *најдаље две године након његовог рођења*, што би значило 1350.

⁸⁶² Према грчкој митологији, *Тартар* (*Τάρταρος*) је био дубоки понор који се користио као тамница за зле људе и затвор за титане. О томе види детаљније : *OCD*, 286.

⁸⁶³ Ducas, 73.

одударају од остатка излагања, судећи према којим се овај сукоб у владарској фамилији, завршио готово идиличним помирењем њених завађених чланова. Пишући о томе, Дука је забележио, поред осталог : *Сазнавши за бекство оца и брата, цар Андроник није желео да пролонгира несреће Ромеја и да изазове још већа зла. Прво им је дао уверења заклетвом ; потом је позвао свог оца и брата и довео их назад у Град. Пошто је вратио свог оца на царски трон, пао је на његове ноге и затражио од њега опроштај за своје злочине, а он их му је опростио... Цар је био дирнут и веома је жалио због повреда које им је нанео. Послао је њега и његовог сина и жену да борави у Селимврији, и доделио му посед овог града заједно са Данионом, Хераклејом и Панидос.*⁸⁶⁴ *Крунисао је Манојла дијадемом и прогласио га царем Ромеја (στέφει ταίνιοις καὶ βασιλέα ἀναγορεύει Ῥωμαίων).*⁸⁶⁵

*

Најзад, вреди рећи да је Дука, за разлику од Лаоника Халкокондила, овај сукоб посматрао и као Божију казну. Наиме, до оваквог закључка можемо доћи на основу детаља у речима на које смо се већ осврнули, а које се надовезују на забелешку о бекству Андроника (IV) и његовог сина из заточеништва у престоници, након чега је уз подршку Ђеновљана, кренуо у напад на свог оца и млађег брата Манојла. Подсећамо, приповедајући о томе, као и његовом потоњем доласку на трон, Дука је између осталог, резигнирано записао : *...таква је била последица нечовечности Ромеја и њихове мржње према Богу (τῆς Ῥωμαίων ἀπανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἔχθρας).*⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ Овом приликом, треба да рећи да Дука пружа и помало упрошћену слику, будући да Андроник (IV) није добио наведене поседе 1379. већ маја 1381. године, након помирења са оцем којим је дефинитивно стављена тачка на овај сукоб. Штавише, вреди подсетити да је Андроникова власт над овом апанажом, потврђена једним и формалним уговором од 2. новембра 1382. године. О свему томе види литературу цитирану у претходном поглављу. О граду Даниону (данас : Kinaliköprü) су који се налазио на северној обали Пропонтиде, тј. Мраморног мора : A.Kuelzer, *The Byzantine Road System in Eastern Trance : Some Remarks*, BF 30 (2011), 192-193.

⁸⁶⁵ Ducas, 73. Уп. Chalс., I, 57. Ово место на неки начин изазива чуђење. Наиме, Дука је већ навео да је Манојло крунисан за цара (Ducas, 71) и сада то исто понавља. Податак о другом крунисању након завршетка сукоба је потпуно нетачан. Наиме, Манојло не само да није крунисан за цара, већ је и потиснут у корист Андроника који је поново проглашен за наследника престола. (Nicol, *The Last Centuries*, 292).

⁸⁶⁶ Ducas, 73.

Византијски историчари и последице сукоба (1373-1379(81)). Алузије на превирања из 1390. године ?

Нажалост, што се тиче последица овог сукоба у царском дому Палеолога, ниједан од поменутих два историчара нам не пружа исувише материјала за извођење закључака о њиховим погледима на исте. Штавише, чак ни тај материјал који нам пружају, не допушта нам извођење било каквих непосредних закључака о томе. Но, упркос свему, он и није сасвим бескорисан, будући да се на основу њега може закључити да је овај сукоб, имао за последицу (даље) снажење ђеновљанског⁸⁶⁷ и нарочито османског утицаја на прилике у Византији, као и да су сами Дука и Халкокондил, били свесни те чињенице, мада тако нешто нису нигде изричито навели. С тим у вези, мора се приметити и да материјал који нам ова двојица повесничара доносе није, такорећи, *уједначен*. Док Лаоник Халкокондил доноси не мало појединости који указују на јачање османског утицаја у Царству, истовремено једва пружајући икакве наговештаје о снажењу уплива *Лигуријске републике* у Византији, дотле је код Дуке ситуација обрнута. Склони смо томе да поверујемо да би се овакво стање ствари могло барем делимично објаснити чињеницом да се у средишту пажње Лаоника Халкокондила налазио пре свега успон османске државе, као и тиме да је Дука писао са позиције неког ко је велики (ако не и највећи) део свог живота проживео под влашћу Ђеновљана, налазећи се штавише, не мало времена у служби њихове породице Гатилузи, која је управљала острвом Лезбос.⁸⁶⁸ Управо због тога и не би било нарочито чудно, што је Дука превасходно пружао податке које би се могли довести у везу са јачањем утицаја ђеновљанске републике у Византији.

*

Када је реч о јачању османског утицаја на унутрашње прилике у *Романији* (која је од недавно, признавала и султанову врховну власт)⁸⁶⁹ као последици овог сукоба, места која

⁸⁶⁷ Можемо рећи да у погледу приказивања снажења ђеновљанског утицаја на прилике у Византији, као последице грађанских ратова који су се водили у њој током XIV столећа, постоји једна врста континуитета, будући да таква места поред Дуке и Халкокондила, налазимо такође код Григоре и Кантакузина.. (Уп. Greg.III, xxxvii, 552-553, 841-842 ; Cant. II,iii,583 ; III,iv,68).

⁸⁶⁸ Уп. о Дукином животу : Krumbacher, *Geschichte*, 305 ; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 248 ; Hunger, *Βυζαντινή λογотехνία*, II,346-348.

⁸⁶⁹ У историјској науци је углавном прихваћено да је Византија постала османски вазал у неком тренутку након битке на Марици (26. септембра 1371). О томе види детаљније : Острогорски, *Историја*, 502-503 ;

доприносе таквом утиску, рекли бисмо, потпуно очекивано, можемо пронаћи пре свега у приповести ових историчара о заједничкој побуни ромејског и османског принца против својих очева.

Прво од њих, односи се на разговор који су након њеног сламања, наводно водили Јован V Палеолог и султан Мурат, приликом којег је поменути османски владар саопштио василевсу да и њега самог сумњичи за умешаност у заверу двојице принчева⁸⁷⁰, као и да ће га уверити у супротно, једино уколико казни његовог бунтовног сина на исти начин као што је и он свог. Пишући о томе, он између осталог, приписује цару Јовану V и речи, које заједно са примерима које ћемо приказати у наставку, несумњиво доприносе утиску о јачању османског утицаја у Византији, као последици овог грађанског рата. *О султане*, рече наводно василевс, том приликом, *никад нећеш више моћи да ме оптужиш да сам крив за овај злочин...Постаће му (sc. Андронику IV) савршено јасно да сам твој и твоје власти пријатељ. Ако ми наредиш да га казним, нећу бити толико луд да покажем икакву милост у кажњавању онога ко је начинио себе тако жестоким непријатељем и противником нас двојице ('*Ἦν δ' ἂν ἐπιτάττοις δίκην ἐκεῖνῳ ἐπιθεῖναι με, μὴ ἂν οὕτω μεμηνέναι δόξαιμι, ὥστε τῷ ἐμοί τε καὶ σοὶ ἐχθίστω τε καὶ πολεμιωτάτῳ διατεθειμένῳ χαρίζεσθαι ὅτιοῦν ἐνδιδόντα τῆς δίκης*).⁸⁷¹*

И Дукин опис ових догађаја, који је истини за вољу нешто другачији, будући да не говори изричито о отвореној побуни, већ само о завери која је разоткривена, такође садржи речи које наговештавају читаоцима да је овај сукоб имао за последицу снажења османског утицаја у Царству. Дука тврди да је Мурат, најпре, откривши заверу, *ископао очи свом сину Кундузу* (како погрешно назива Савци-Челебију) *и послао писма цару Јовану рекавши му за ослепљење свог сина и његову издају и тврдећи да је Андроник подједнако крив*⁸⁷², запретивши му, штавише, да ће водити немилосрдан рат против њега, уколико не буде и

G.Ostrogorsky, *Byzance, Etat tributaire del'Empire turc*, ЗРВИ 5 (1958), 49 ; Радић, *Време Јована V*,359 ; Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*,780 ; Gregory, *A History of Byzantium*, 318. Уп.нпр. Nicol, *The Last Centuries*, 287 који датује ово у 1372-73.годину.

⁸⁷⁰ Морамо признати да нам је ово место нелогично. Наиме, зашто би султан Мурат веровао да је Јован V умешан у устанак који је био уперен и против њега самог? Уп. запажања у вези са нелогичностима у Халкокондиловом излагању о овим догађајима : Κατσώνη, *Μια επταετία*, 137-143.

⁸⁷¹ Chalc., I, 38

⁸⁷² Ducas, 71.

он учинио исто свом сину.⁸⁷³ Након тога, Јован V Палеолог је немајући другог избора, будући да је, како пише Дука, који иначе показује изразити анимозитет према њему⁸⁷⁴, **био немоћан, неспособан да заузме непријатељски став према Мурату или зато што му је недостајало интелигенције, ослепео свог сина Андроника и поред њега Андрониковог сина Јована (VII), дете које је тек почело да говори**, да би их затим обојицу затворио у кулу Анема (*ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Ἀνεμᾶ*).⁸⁷⁵ Након тога, крунисао Манојла, свог другог сина за цара Ромеја, а трећег сина Теодора поставио за деспота Лакадемоније.⁸⁷⁶

Као што смо рекли, поред описа догађаја који се односе на заједничку побуну синова поменутих владара, утиску о јачању османског утицаја доприноси и излагање ових историчара о збивањима који су се догодила три, односно шест година касније, када су најпре Андроник (IV) и његов син, па потом и Јован V и Манојло (II) Палеолог, након бекства из заточеништва у престоници, успели да се домогну трона, захваљујући султановој подршци. Штавише, Халкокондилови осврти на поменута збивања, чак и наводе на закључак да је султанов утицај у Византији постао толико јак да је од његове воље зависило и ко ће се попети на престо, ове некада моћне и славне царевине. Уз све то, његове речи стављајући до знања читаоцима *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* да су таквом стању ствари допринели и сами протагонисти овог сукоба, својом сервилношћу према овом османском владару. Наиме, тако нешто можемо видети најпре из приповести аутора поменутог дела о сусрету султана *Бајазита* и Андроника (IV), након његовог бега из престонице и понижавајућим уступцима на које овај византијски царевих био спреман, не би ли добио његову подршку за освајање власти. *Ако прихватиш мој предлог и вратиш ми Краљевство (sc. Царство)*⁸⁷⁷, рече тада наводно Андроник (IV) султану, **моћи ћеш у будућности да га (sc. Краљевство) користиш на којигод начин сматраш за сходно. Дај ми четири хиљаде коњаника и нареди им да ме следе два месеца...Обећавам да ћу твом дому достављати много већи данак сваке године и да ћу примити једног од твојих намесника у град** (*ἀριστιὴν ἔχειν ἐν τῇ*

⁸⁷³ Ducas, 71.

⁸⁷⁴ Није потребно рећи да се ова Дукина ненаклоност према Јовану V Палеологу, може се објаснити чињеницом да је он био сукобљен са Јованом Кантакузином, чије је присталица био његов деда Михаило.

⁸⁷⁵ Ducas, 71-73.

⁸⁷⁶ Ducas, 71-73.

⁸⁷⁷ Подсећамо, Халкокондил византијске владаре назива *краљевима*, па је самим тим и логично да њихову државу назива *краљевством*.

πόλει).⁸⁷⁸ И мада у наставку Халкокондиловог излагања не стоји изричито да је султан искористио прилику да Византији наметне још већи данак и постави свог намесника у Цариграду, за време трогодишње владе Андроника (IV), склони смо томе да верујемо да би мало ко од читалаца *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, могао уопште и помислити да би османски владар одолео једном таквом *искушењу*, те самим тим и да ово није било једна од последица грађанског рата.

Пишући касније о бекству Јована V и Манојла (II) из престоничке тамнице, њиховом доласку на Порту, као и уступцима на које су пристали у замену за султанову подршку услед којих је османски владар и одлучио да окрене леђа својим дојучерашњим стићеницима, вероватно и коначно учвршћују слику о јачању османског утицаја на прилике у Византији, као последици овог несретног сукоба. Међутим, овом приликом треба рећи, како се чини да редови које ћемо у наставку цитирати, указују да аутор *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, као да није имао сасвим јасну представу о овом конфликту (што и није сасвим немогуће, имајући у виду његове изворе и временску удаљеност од тих догађаја), будући да је по свој прилици, *помешао* ове догађаје са онима из сукоба вођеног 1390. године, између Јована V и Манојла (II) на једној и Јована (VII) на другој страни.⁸⁷⁹ Томе иде у прилог и чињеница, коју је још R.J.Loenertz уочио, да је Лаоник Халкокондил и иначе склон грешкама у приказивању збивања, као и обједињавању више сличних догађаја у један.⁸⁸⁰

Но, да видимо шта Халкокондил каже о свему томе. Наиме, везано за бекство Јована V и Манојла II, као и њихов потоњи долазак на султанов двор, он најпре бележи следеће речи : ***Када су побегли, отишли су султану Бајазиту обећавајући да ће му достављати толики данак и онолико војника колико буде тражио од њих. Послао је гласнике у Визант и такође питао Византинце (sc. Цариграђане) за њихово мишљење кога желе за краља, Манојла или султана Бајазита. Наиме, желео је такође да чује мишљење Византинаца о себи. Византинци су изабрали Манојла, пошто су били већ несрећни под Андрониковом***

⁸⁷⁸ Chalc., I, 58.

⁸⁷⁹ Уколико је то тачно, онда би се ове речи могле окарактерисати и као нека врста алузије на тај конфликт. Иначе, када је реч о поменутом сукобу, види : Dölger, *Johannes VII. Kaiser der Rhomäer*, 28-29 ; Κόλιας, *Ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἰωάννου Ζ'*, 34-64 ; J.W.Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425) : A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, New Jersey 1969, 71-78 ; Nicol, *The Last Centuries*, 302-303 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 27-28 ; Радић, *Време Јована V*, 449-453 ; Мешановић, *Јован VII Палеолог*, 64-82.

⁸⁸⁰ Узгред, исто то се може уочити и код аутора много касније *Chronicon Maious*. (Loenertz, *Insurrection*, 334-338). Уп.Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 93 n. 32.

влашћу (*ἄτε ἀχθόμενο ἤδη τῆ Ἀνδρονίκου ἀρχῆ*)...⁸⁸¹ Да би затим о самом завршетку овог сукоба и ономе што је након њега непосредно уследило, забележио : **Манојло је пристао да плаћа Бајазиту 30.000 златника као данак и да га прати лично са војском када иде у поход. И тако је (sc. Манојло) преузео власт од Бајазита у Византу. Стога је долазио на Порту сваке године у рано пролеће, доносећи му данак и доводећи војску на коју се обавезао. Што се тиче Андроника и његовог сина Јована, они су боравили на Порти где их је издржавао султан (*δίαγταν εἶχον παρὰ βασιλέως*)...**⁸⁸²

За разлику од приповести писца *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, Дукин осврт на ове догађаје једва да и наговештава тако нешто, будући да се спомиње тек толико да су василевс Јован V и његов син Манојло (II) побегли у Скутари⁸⁸³, град на азијској страни Босфора, која се у то доба већ одавно налазило под влашћу Османлија. Приповедајући нам укратко о томе, Дука је забележио следеће : *Они су такође провели две године у кули (sc. Анеми)*⁸⁸⁴, а онда су побегли уз помоћ једног проклетог бедника чије је име било Анђел, а презиме ђаво ; комбиновањем његовог имена са презименом назван је ђавоанђео.⁸⁸⁵ Пошто је успео да их извуче из куле, вештином или анђела или демона, и укрцавши их у брод, пребацио их је преко (sc. Босфора) у Скутари.⁸⁸⁶

Иначе, *à propòs* османског јачања на рачун Византији, чини се да је Лаоник Халкоконвил, вероватно услед поменутог мешања догађаја, као последицу овог сукоба видео и пад последњег ромејског упоришта у Малој Азији, Филадельфије, који је се заправо догодио, као што знамо, тек 1391. године и штавише, под потпуно другачијим околностима. Надовезивајући се на приповест о завршетку треће и последње етапе овог конфликта (1379), као и **Манојловом преузимању власти и вазалних обавеза према султану**, Халкокоднил је о паду поменуте лидијске⁸⁸⁷ вароши, поред осталог забележио и следеће речи, на основу којих можемо тако нешто закључити : *Бајазит, син Муратов, сада је кренуо у поход против*

⁸⁸¹ Chalc., I, 57.

⁸⁸² Chalc., I, 58.

⁸⁸³ Старо име овог цариградског предграђа, које се налазило на малоазијској обали Босфора, било је Хрисопољ. О њему види : Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 82.

⁸⁸⁴ И овде Дука прави грешку. Наиме, Јован и Манојло нису провели две већ три године у заточеништву.

⁸⁸⁵ О овој личности, уколико је уопште стварно постојала, није ништа познато.

⁸⁸⁶ Ducas, 73.

⁸⁸⁷ О области Лидије, која се налазила у западној Малој Азији и чија су најважнија средишта били градови Ефес, Смирна, Магнезија и Сард, види : Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 294-250.

Филаделфије, грчког града, наведен на то од стране краљева Грка, које је имао са собом (sc. мисли ли се на, Андроника IV и Јована VII ?). Наиме, док су се краљеви Византа свађали између себе, Бајазит је такође тражио и Филаделфију, а они су рекли да ће му је дати. Али, када је краљ Манојло послао гласника тражећи од њих да се предају Бајазиту и прихвате у будуће Турчина као свог господара и управитеља, они су рекли да нису вољни да се предају варварину. Тако је Бајазит опсео Филаделфију, држећи Грке (sc. грчке краљеве) са собом. Прича се (λέγονται)⁸⁸⁸ да су се они тамо храбро борили и да су били први који су се попели на зидине да заузму град. Тако је пала Филаделфија Лидијска, добро управљани грчки град.⁸⁸⁹

Као што смо раније имали прилике да видимо, Лаоник Халкокондил тврди да су протагонисти овог сукоба својевремено долазили на султанов двор и нудили му свакојаке уступке у замену за његову подршку. Стога, чини се да наведени податак да је *Бајазит* захтевао од сукобљених *краљева Византа* и Филаделфију, представља још један аргумент да је Халкокондил освајање овог града погрешно довео у везу са њиховим сукобима и посматрао га као њихову последицу. Свакако, томе иде у прилог и чињеница да Халкокондил, претходно говорећи о Манојловом ступању на престо (као што знамо, ово се догодило тек 1391. године) и његовим вазалним обавезама, уопште не спомиње важне догађаје који су се збили у међувремену, попут породичног споразум међу Палеолозима из

⁸⁸⁸ Поставља се питање да ли се у изразу *прича се*, можда се може препознати извесна Халкокондилова ограда према овој тврдњи или чак сумња у њену истинитост ?

⁸⁸⁹ Chalc., I, 58.

маја 1381.⁸⁹⁰, или и нове побуне Андроника (IV) четири године касније (1385), током које је овај и преминуо након краће болести.⁸⁹¹

*

Као што смо рекли, да је овај грађански рат имао за последицу, поред јачања османског утицаја и снажење уплива *Лигуријске републике* на прилике у Византији, можемо наслутити пре свега читајући Дукину историју и то оне редове, посвећене бекству Андроника (IV) и његовог малог сина Јована (VII) из заточеништва 1376. године.⁸⁹² На основу њих можемо јасно видети да су се избавили из заточеништва уз помоћ Ђеновљана, затим да су им исти пружили уточиште у Галати, као и да су их, напослетку, искористили ради започињања рата *против Цариграђана*.⁸⁹³ Но, мада ставља до знања да су Андроник (IV) и његов син уживали подршку Ђеновљана, Дука пропушта да објасни читаоцима због чега је тако било. Другим речима, Дука пропушта да стави ове догађаје у њихов шири контекст, то јест, сукобе између Ђенове и Венеције око стратешки важног острва Тенедоса, а које је Јован V

⁸⁹⁰Према овом споразуму, Цариградом је владао Јован V, Андроник (IV) и његов син Селимвријом, Хераклејом, Радестом и Панидосом, док је Манојло (II) поново преузео Солун. Овај споразум региструју аутори бројних радова, а ми ћемо свесно упутити на само неке од њих : Nicol, *The Last Centuries*, 292-293 ; Радић, *Време Јована V*, 406-407 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 24 ; Dölger, *Johannes VII. Kaiser der Rhomäer*, 25-26 ; Barker, *Manuel II Palaeologus*, 42-43 ; Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica*, 44-46. Наиме, на основу анализе писама и докумената из тог периода, П.Кациони сматра да су постојала два споразума од којих један није сачуван. Првим, склопљен у мају 1381. регулисано је питање наследства, док је пак другим, како она сматра несачуваним, одређена територија којом ће Андроник и његов син Јован управљати. О свему томе види опширније : Κασιώνη, *Ανδρόνικος Δ'*, 184-191. С тим у вези, када је реч о додељивању поменутих градова Андронику (IV) и његовом сину, Максимовић, *Генега и карактер апанажа*, 138 посматрајући читав догађај у контексту развоја апанажа, наводи да је њихова власт над овом облашћу потврђена и касније једним формалним уговором 2. новембра 1382.године, поредећи тај акт са некаквим међународним споразумом или неким уговором о подели државе, попут оног коју су више од пола века пре тога склопили Андроник II и Андроник III 1321.године. У вези са реченим споразумом : R.-J.Loenertz, *Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs corresondance*, EO 36(1937), 287,477 ; Ibidem, *Fragment d' une lettre de Jean V Paléologue à la commune de Gênes 1387-1391*, BZ 51 (1958), 37. Када је реч о овој апанажи, као у осталом и њеним држаоцима, постоји обимна литература, те ћемо свесно упутити само на неке од радови : Максимовић, *Генега и карактер апанажа*, 138 (где је наведена и релевантна литература) ; Dölger, *Johannes VII. Kaiser der Rhomäer*,31 ; Zakythinos, *Le despotat grec*, II,74-75 ; P.Charanis, *Les Βραχέα Χρονικά comme source historique*, Byzantion 13 (1938), 354-355. О граду Панидос, који се налазио на северној обали Мраморног мора : Lemerle, *Phillipes*, 171 ; ODB, III, 1571.

⁸⁹¹ У вези са побуном 1385. године, а о којој иначе врло мало тога знамо, види Nicol, *The Last Centuries*, 296 ; Радић, *Време Јована V*, 426-427.

⁸⁹² Подсећамо, Ђеновљани су подржавали Андроника због тога што су хтели да спрече уговорену предају Тенедос њиховим ривалима Млечанима, док су пак ови из супротног разлога подржавали Јована и Манојла.

⁸⁹³ Ducas, 73.

Палеолог неколико година пре тога обећао Млечанима, чиме је навукао на себе гнев *Лигуријске републике*.⁸⁹⁴

Погледајмо шта овај историчар о свему томе има да каже. Нажалост, ради се тек о невеликом пасусу који сажима целокупну другу фазу овог сукоба (1376), доносећи притом и неколико штурих података о ђеновљанском учешћу у њој. Уједно, ови подаци нам посредно стављају до знања да је последица овог сукоба било и снажење ђеновљанског утицаја у Византији, који је штавише, постао толико снажан, да је чак и довео експонента ове поморске републике на престо *Царства Ромеја*. Наиме, пошто су он и његов син, како Дука пише, *били затворени две године*⁸⁹⁵, успели да *побегну из куле (sc.Анеме) уз помоћ Латина из Галате (συνδρομή τῶν τοῦ Γαλατᾶ Λατίνων)*⁸⁹⁶, Ђеновљани су *примили Андроника и користећи га као изговор (προσωπεῖον κекτήμενο τὸν Ἀνδρόνικον), почели рат против Цариграђана. Ратујући током много дана отац против сина и сина против оца - таква је била последица нечовечности Ромеја и њихове мржње према Богу - Андроник је прекршио најстрашније заклетве икад, ушао у Град и прогласио се за цара Ромеја. Затворио је свог оца и своју браћу Манојла и Теодора у кулу, користећи је као други Тартар, попут оног у коме је Зевс држао заробљене свог оца Хроноса и браћу, Плутона и Посејдона, узурпиривши престо.*⁸⁹⁷

Са друге стране, Лаоних Халкокондил једва да наговештава било какво учешће Ђеновљана у овим бурним догађајима. Као и код Дуке, наговештај можемо уочити у оквиру Халкокондиловог излагања о бекству Андроника (IV) и његовог сина Јована (VII) из заточеништва у Цариграду 1376. година. Пишући претходно о томе како се њима двојици вид повратио, након чега су и после извесног времена сковали план о бекству, који су уз помоћ извесних људи и успели да остваре, Халкокондил о ђеновљанском умешаности у збивања, бележи тек толико да су Андроник и Јован, побегли у *Ђеновљански град Галату преко пута Византа*, одакле су отишли султану *Бајазиту*.⁸⁹⁸ Ипак, мада изузетно кратак и

⁸⁹⁴ О улози Ђеновљана и Млечана у овим збивањима детаљно : Nicol, *The Last Centuries*, 288-293 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 21-25 ; Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 71-78.

⁸⁹⁵ Ducas, 73.

⁸⁹⁶ Ducas, 73.

⁸⁹⁷ Ducas, 73.

⁸⁹⁸ На основу тога што је касније Андроник IV (1376-79) уступио Франческо Гатилузи тврђаву Енос, П.Кациони сматра да не треба искључити да је у овим догађајима и он учествовао. (Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 93 п. 34)

успутан, податак да су двојица Палеолога најпре побегли у Галату, па потом отишли османском владару, може навестити читатељима *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, да су они имали неку врсту ђеновљанске подршке, што би само по себи могло указивати да је овај сукоб у царској династији, пружио (још једну) прилику овој италијанској поморској републици, да се умеша у унутрашња питања умирућег *Царства Ромеја*.

Социјална димензија сукоба (1373-1379(81)) ?

За крај, могло би се поставити питање да ли су византијски историчари овом сукобу или бар одређеним његовим фазама, придавали и некакав вид *социјалне* димензије ? Нажалост, изворни *материјал* за расправу на ту тему, пружа само Лаоник Халкокондил, који, међутим, није и довољан да би се могао дати јасан и неоспорив одговор на једно такво питање. Иако нисмо претерано склони да верујемо да би одговор на њега био потврдан, указаћемо на неколицину места у Халкокондиловом излагању, која би, ако ништа друго, могла подстакнути на размишљање о томе.

Најпре, говорећи о сусрету Андроника (IV) са султаном *Бајазитом* (1376)⁸⁹⁹, приликом кога је тражио и добио његову подршку за долазак на власт, рекло би се да га аутор *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, представља читаоцима ромејског царевића као неког које уживао наклоност престоничких аристократа и богаташа, што би се могло за почетак закључити из речи које поменутом приписује. Наиме, Андроник (IV) је настојећи да придобије овог султана на своју страну, наводно рекао и следеће : ***Најбогатији и најплеменити у граду су скоро сви***

⁸⁹⁹ Анахронизам овог податка изазвао је неповерење истраживача према њему. Тако, Loenertz, *Insurrection*, 337-340 сматра да сусрет између Андроника и Мурата није вероватан, али га ни не искључује (Barker, *Manuel II Palaeologus*, 27 p. 63). Балард говори о погрешном навођењу имена османског владара и спомиње контакт са Андроником, али не говори да ли је био лични. (M. Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, ημίτ. 1,2 [ASLSP, XVIII (XCII)] Rome 1978, 88, p. 292). Међутим, П.Кацони сматра да тачност податка о одласку Андроника IV на двор османског султана не треба доводити у сумњу. Наиме, она верује да се овај анахронизам дугује грешци самог Халкокондила или његовог преписивача, као да и да је збрку изазвала чињеница да приповест о сусрету са султаном представља дигресију и увод у део историје који започиње доласком Бајазита на власт. Осим тога, она сматра, да Халкокондилов податак потврђују тврдње које се односе на догађаје из 1376. године, а које можемо наћи у надгорбном говору који је Манојло II Палеолог одржао у част свог покојног брата Теодора I. (П. Κατσώνη, *Σύντομη χρονολογική αποκατάσταση σ' ένα τμήμα του κειμένου των «Αποδείξεων Ἱστοριῶν» ΙΑ' Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο (Μάιος 1990)*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1991, 94-95 ; Κατσώνη, *Ανδρόνικος Δ΄*, 92-93, 95).

на нашој страни, а многи би ме следили и овде да ја нисам одлучио да је боље за моју корист да остану у граду и да ме (sc. одатле) подрже на којигод начин одлучим да је најбоље за нас.⁹⁰⁰ Поред тога, оваквом закључку би могао да иде у прилог и опис начина на који су Андроник (IV) и његов син Јован (VII)⁹⁰¹, претходно успели да побегну из заточеништва. Тако, пошто је претходно описао како им се вид повратио, Халкокондил је затим забележио : *Пошто је неко време прошло, расправили су ствар са њиховим женама и једни са другим, и са вођством и подршком неких других (sc. људи) (τινων ἄλλων) за овај план, побегли су у ђеновљански град Галату преко пута Византа.*⁹⁰² *Одатле су отишли султану Бајазиту...*⁹⁰³ Имајући ово у виду, могло би се запитати да су ти *неки други* људи које Халкокондил помиње, биле утицајне особе на положајима, будући да су вероватно једино оне биле у стању да организују њихово бекство.

Исто тако, на основу Халкокондиловог наратива, могао би се стећи утисак да овај узурпатор међу ширим слојевима цариградског становништва и није имао неку нарочиту велику подршку (или ако је имао, да ју је изгубио), већ његов отац, легитимни василевс Јован V и посебно његов млађи брат Манојло (II). Наиме, писац *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* тврди да је након бекства Јована V и Манојла (II) из заточеништва (1379), овај последњи пристигавши код султана *Бајазита*, обећавао да ће му плаћати данак и слати војника колико буде тражио, након чега је османски владар одлучио да пошаље гласнике у Цариград, како би утврдио кога грађани престонице желе за *краља*. С тим у вези, Халкокондил пише : *Послао је гласнике у Визант и такође питао Византинце (sc. Цариграђане) за њихово мишљење кога желе за краља, Манојла или султана Бајазита. Наиме, желео је такође да чује мишљење Византинаца о себи.*⁹⁰⁴ ***Византинци су изабрали Манојла, пошто су били већ несрећни***

⁹⁰⁰ Chalс., I, 56.

⁹⁰¹ О Јовану VII Палеологу биће више речи касније. Стога ћемо овом приликом упутити само на : *PLP*, no.21480. Такође, види и већ цитирану монографију С.Мешановић о Јовану VII, где је наведена и детаљна библиографија.

⁹⁰² На основу тога што је касније Андроник IV (1376-79) уступио Франческо Гатилузи тврђаву Енос, П.Кацони сматра да не треба искључити да је у овим догађајима и он учествовао. (Κατωὼνη, *Ἀνδρόνικος Δ΄*, 93 n. 34)

⁹⁰³ Chalс., I, 55.

⁹⁰⁴ У вези са податком да је султан послао гласника и затражио мишљење Цариграђана, види тумачење Антоније Кјусопулу у њеној монографији *Цар или управитељ. Политичка власт и идеологија пред пад Цариграда 1453. године*, Београд 2014, 109-112, која га узима као доказ у прилог својој тези о постојању комуне у Цариграду, попут оних у Италији, која је фактички одлучивала о свим важнијим питањима. Без икакве жеље да потврђујемо или оспоравамо тезу уважене професорке, сматрамо да овај податак сам по

*под Андрониковом влашћу (ἄτε ἀχθόμενο ἤδη τῇ Ἀνδρονίκου ἀρχῇ) [...] И тако је (sc. Манојло) преузео власт од Бајазита у Византу.*⁹⁰⁵

Као што смо рекли, наведени цитати би можда могли навести неког на размишљање да ли је Халкокондил овом сукобу (или његовим појединим етапама) давао и извесна, *шира*, такорећи *друштвена* обележја,⁹⁰⁶ као и да се усуди да се запита, да ли је Андроник (IV) са једне стране имао подршку (цариградског) племства и богаташа, док су пак Јован V и пре свега Манојло II, уживали наклоност ширих слојева становништва ? Ипак, овакво јасном разграничењу можда противречи један детаљ који се односи на прву фазу овог сукоба (1373) и указује да су побуњеници, бар у почетку, имали ширу подршку међу ромејским живљем. Наиме, говорећи о томе како су се побуњене трупе Андроника IV и Савција-Челебије улогориле крај Пикридиона⁹⁰⁷ пред битку са Муратовим трупама, Халкокондил наводи да су њих двојица *окупили највећи део Грка (sic !), као и најплементије (sc. Турке ?) из Европе (Οἱ δε τοὺς τε Ἑλληνας ἅμα καὶ τοὺς ἀρίστους ἀπ' Εὐρώπης συλλέγεσθαι οἱ ὡς μάλιστα ἐλογίζοντο).*⁹⁰⁸ Дакле, као што смо већ нагласили, коначан и неспорив одговор на ово питање (бар за сада) није могуће дати. Но, сматрамо да је оно свакако вредно даљих истраживања.

себи треба узимати са великом резервом и дужним опрезом, имајући у виду све Халкондилове мане као историчара.

⁹⁰⁵Chalc., I, 57.

⁹⁰⁶ У вези са могућим социјалним димензијама овог сукоба види такође запажање Κατσώνη, *Ἀνδρόνικος Δ'*, 92.

⁹⁰⁷ Реч је о једном предграђу Цариграда северно од залива Златни рог, чије је име испрва било *τὰ Ἀρεοβίνδου* или *τὰ Ἀραβίνδου* по великашу који је тамо изградио свој летњиковач, да би од осмог столећа, понело и име *Πικριδιον* по манастиру који је тамо подигнут. У периоду након османског освајања ово насеље је добило име Hasköy, које носи и данас. О свему томе погледај : Janin, *Constantinople byzantine*, 465-466 ; Α.Μήλλας, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1996, 432-437.

⁹⁰⁸Chalc., I, 39.

Ромејска историографија и сукоби међу последњим Палеозима (1423-1450)

Када је реч о унутрашњим сукобима који су се одиграли током последњих деценија постојања Византијског царства, сведочанства о њима, барем што се тиче ромејске историографије, срећемо само у списима двојице од укупно петорице *историчара пада* (рачунајући и Псеудо-Сфранциса), који хронолошки покривају ово раздобље, конкретно Георгија Сфранциса (који би се узгред, строго узевши, пре могао назвати хроничарем, него историчарем) и Лаоника Халкокондила. Нажалост, вести које нам доносе ова двојица писаца о тим превирањима, не само да су најчешће релативно кратке и оскудне, већ и понекад не представљају много више од пуких забелешки, чији садржај пружа само обресе тих бурних збивања, остављајући притом доста тога недореченог и нејасног. Самим тим, није ни чудо што наративи Сфранциса и Халкокондила, не пружају превише могућности за извођење закључака о њиховим погледима на исте. Но, упркос свему томе, чак су и таква штура сведочанства, с обзиром на општи недостатак извора за ове сукобе, веома драгоцене.

Треба рећи да већину њих налазимо у *Малој хронизи* Георгија Сфранциса.⁹⁰⁹ Разлоге за тако нешто, могли би смо најпре потражити не само у томе што је Сфранцис био савременик и очевидац тих догађаја, већ неретко, на овај или онај начин, посредно или непосредно, њихов учесник, будући да је био човек од највећег поверења последње тројице владара који су седели на ромејском престолу, Манојла II и његових синова, Јована VIII и Константина XI Палеолога, коме су поверавани и најделикатнији задаци. Самим тим и његове вести реченим превирањима имају особиту вредност, тим пре што често садрже врло прецизне

⁹⁰⁹ О животу и делу Георгија Сфранциса : ; J.V.Papadopoulos, *Über "Maius" und "Minus" des Georgios Phrantzes und über die Randnoten des angeblichen Pachomios*, BZ 38 (1938), 323-332 ; V.Laurent, *Sphrantzès et non Phrantzès. A nouveaux !*, REB 9 (1952), 170-171 ; V.Grecu, *Georgios Sphrantzes, Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe*, BSL 26 (1965), 62-73 ; Е.Д. Джагацпанян, *Мировоззрение византийского историка XV в. Георгия Сфрандзи*, Кавказ и Византия 3 (1982), 45-63 Ibidem, *Хроника*, Кавказ и Византия 5 (1987), 156-251 ; Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 351-361 (где је наведена и детаљна библиографија) ; M.Nikolić, *Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century*, ЗРВИ 47 (2010), 277-288. ;

временске одреднице⁹¹⁰, какве најчешће не налазимо у другим изворима, услед чега су и изузетно битне за утврђивање хронологије, како ових, тако и других догађаја.

С друге стране, три деценије млађи у односу на Сфранциса, Лаоник Халкокондил⁹¹¹, бар на основу онога што знамо о његовом животу, по свој прилици није био ни изблиза у тако повољном положају, да би из *прве руке* дошао до сазнања о тим збивањима. Осим тога, није искључено да је Халкокондиловом ћутању о трвењима међу последњим Палеолозима, допринела и чињеница да се у његовом средишту пажње налазио успон османске државе, а не тада оронула Византија, која је, сведена на остатке остатака своје некадашње величине, славе и моћи, окружена османским територијама, беспомоћно чекала неизбежан крај. Ипак, вредност сведочанства која нам Халкокондил доноси, никако не би требало потцењивати, имајући на уму да понекад умеју да допуне вести које нам Сфранцис доноси, као и чињеницу да је Халкокондил своју младост, по свој прилици провео на Пелопонезу⁹¹², где се добар део поменутих сукоба и одиграо.

Имајући у виду особине сведочанстава које поменута двојица историчара доносе, мораћемо значајно да изменимо начин нашег излагања, које овог пута, између осталог, неће моћи да буде тако рашчлањено, као у случају сукоба који су се одиграли током XIV столећа, будући да се њихови погледи на исте, не могу ни изблиза тако детаљно анализирати.

⁹¹⁰ Ова околност указује да је Сфранцис током (дела) свог живота водио неку врсту дневника, чије је забелешке користио приликом састављања *Мале хронике*. (Джагацпанян, *Хроника*, 158 ; Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 351)

⁹¹¹ Наиме, Халкокондил је рођен око 1430. године, док је Сфранцис, како педантно бележи, дошао на свет 30. августа 1401. (Sfrantze, *Сronaca*, prol. 4 ; Kaldellis, *The Histories*, vii) *À propos* Халкокондиловог рођења, мора се напоменути да у вези са њим не постоји апсолутна сагласност у историјској науци (уп. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 391; Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 339 ; *PLP*, no.30512)

⁹¹² Наиме, на основу податка путника и антиквара Киријака из Анконе, можемо са разлогом претпоставити да је Халкокондил био на Пелопонезу још 1447. Наиме, он је том приликом посведочио присуство породице Халкокондил на двору деспота Константина Палеолога у Мистри, где је имао прилике да упозна младог Николу (Лаоника ?), најбољег ученика чувеног филозофа Георгија Гемиста Плитона, који га је водио у обилазак античких локалитета у околини Спарте (Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, II, 339 ; Kaldellis, *The Histories*, vii). За најосновније биографске податке о Георгију Гемисту Плитону види : *ODB*, III, 1685 ; *PLP*, no.3630.

Бекство Димитрија Палеолога (1423)

Прве од таквих осврта на унутар-ромејске сукобе XV столећа, који налазимо само у тзв. *Малој хроници* Георгија Сфранциса, везан је за бекство младог царевића Димитрија Палеолога из Цариграда у лето 1423. године и перипетије које су након тога настале у Византији.⁹¹³ Нажалост, реч је о једној веома краткој висти, сажетој у свега две реченице, које можемо пронаћи у глави XII, 2 овог списка. Пошто је у претходној белешци успутно поменуо како је маја те године османски војсковођа Турахан разорио *Хексамилион*⁹¹⁴ и побио многе Албанце, Сфранцис је затим записао следеће : *И лета исте године (sc.1423) побегао је автентопул (αὐθεντοπούλος)⁹¹⁵ кир Димитрије са Иларионом Доријом и Георгијем Изаулом зетом овог Дорије. Отишли су у Галату да би преишли Турцима, али нису отишли (sc. Турцима), већ у Угарску.*⁹¹⁶

Нажалост, ово је све што се бекству Димитрија Палеолога може прочитати у Сфранциовој *Малој хроници*. Штавише и оно што се може разабрати читајући ову подацима сиромашну вест, своди се тек на основне информације, по којима је лета 1423. године, Димитрије Палеолог заједно са Иларионом Доријом⁹¹⁷ и његовим зетом Георгијем Изаулом⁹¹⁸ побегао у Галату намеравајући да пређе код Османлија, али да из неког разлога, он и његови сапутници то нису учинили, већ су отишли у Угарску. Говорећи о овим збивањима, Сфранцис као што видимо, пропушта да наведе прецизнију хронолошку одредницу када је млади царевић тачно побегао из Цариграда и отишао за Угарску, помињући само годишње доба у коме се све ово догодило. На несрећу, ни други подаци који се налазе у оквиру *Мале хронике* нам не помажу да ближе временски одредимо датум ових догађаја.

Исто тако, читаоцу Сфранцисовог дела остају нејасне околности у којима се бекство одиграло, као и мотиви који су царевића навели да се одлучи на један такав радикалан

⁹¹³ О томе погледај детаљније : Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 138 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 250-253.

⁹¹⁴ О *Хексамилиону* (грч. *Ἑξάμιλιον*), бедему који се протезао преко Истамске превлаке, од Саронског до Коринтског залива, подигнуто ради заштите Пелопонеза од копнених напада са севера. а који је током историје више пута рушен и обнављан, види уопште : *ODB*, II, 927-928 ; Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, 190-191

⁹¹⁵ Овај израз означава сина *αὐθέντης-а*, дакле сина господара. У вези са значењем ове речи : Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, I, 276.

⁹¹⁶ Georgio Sfrantze, *Cronaca*, ed. Riccardo Maisano, Roma 1990, XII, 2,24.

⁹¹⁷ О Илариону Дорији види : *PLP*, no. 29091.

⁹¹⁸ У вези са Георгијем Изаулом : *PLP*, no. 8146.

корак. Поред тога, на основу података које доноси његова хроника, не могу се утврдити ни разлози због чега су Иларион Дорија и Георгије Изаул пошли са младим Димитријем, као ни каква је била њихова веза са њим. Истини за вољу, Сфранцис наводи да је Георгије Изаул био зет Илариона Дорије, али је пропустио да спомене да је и овај последњи био зет василевса Манојла II Палеолога, пошто се још око 1390. године оженио царевом ванбрачном кћерком Забијом (Изабелом).⁹¹⁹ Поред тога, остаје нејасно због чега се њихове наводне намере о преласку код Турака нису могле остварити, као ни зашто су након тога отишли баш у Угарску, другим речима, шта су бунтовни царевић и његови пратиоци намеравали постићи тиме.

Што се пак тиче околности под којима се бекство одиграло анализирајући вести које непосредно претходе поменутој глави, као и оне које се налазе одмах после ње, видимо тек толико да се оно догодило у време рата између Византије и султана Мурата II. Подсетимо, мир по коме се Византија обавезала на плаћање високог данка и поново постала османски вазал, склопљен је тек 22. фебруара 1424. године.⁹²⁰

Поред тога, Сфранцис у наставку своје хронике не говори ништа о томе шта се догађало са Димитријем Палеологом након што је отишао у Угарску нити доноси податке везане за његов боравак у тој земљи. Исто тако, нигде не пише о томе, како, када и под којим околностима се Димитрије вратио у Византију, нити шта се збивало са њим након тога, што вероватно најбоље илуструје чињеница да је прва вест после ове у којој се он спомиње,

⁹¹⁹ Ђурић, *Сумрак Византије*, 59. Ради малобројних познатих биографских података о Изабели (Забији) Палеологини, види : Paradopoulos, *Versuche eine Genealogie*, 70 no.104 ; *PLP*, no.21374.

⁹²⁰Sfranze, *Cronaca*, XII, 4, 26. У науци постоје неслагања око датума склапања мира између Византије и Османског царства. Углавном је углавном прихваћен као датум склапања мира 20. фебруар који се среће у једној краткој хроници (Schreiner, *Kleinchroniken*, I, 118), као и код млетачких хроничара Морозинија и Занкаруола. Поједини аутори су склони прихватању датума који у свом историјском делу доноси Сфранцис и који наводи да је мир склопљен 22. фебруара (нпр. Dölger, *Regesten der Kaiserkunden*, V, no. 3414). Неки се пак двоуме између 20. и 22. фебруара (Barker, *Manuel II Paleologus*, 379) . У литератури се понекад среће и 24. фебруар (М. Спремић, *Харач Солуна у XV веку*, ЗРВИ 10 (1967), 188), вероватно заснован на чињеници да је тог дана са Еубеје послата у Венецију порука о миру. Ми смо се овде определили за 22. фебруара због тога што поменути датум наводи Сфраниц у својој хроници, који је лично учествовао у византијском посланству које је склопило мир, па стога верујемо да је датум који он доноси исправан. Поред свега, не треба заборавити да је Сфранцис својевремено водио неку врсту дневника на основу кога је касније и написао *Малу хронику*, те верујемо да нема разлога доводити у сумњу тачност датума који наводи.

односи тек на његову женидбу кћерком великог дукса Параспондила⁹²¹, тринаест година доцније (1436).⁹²²

⁹²¹ Нажалост о личности великог дукса Параспондила готово ништа није познато. У вези са њим види : *PLP*, по. 21905. Ради основних биографских података о Зоји Параспондили види : *PLP*, по.6646.

⁹²² Sfranze, *Cronaca*, XXII, 6, 76. Стога, да би добили одговоре на нека од поменутих питања, морамо се окренути другим малобројним изворима. Тако, када је реч о прецизнијем датовању бекства младог принца, помаже нам једна кратка хроника у којој се наводи да је Димитрије 4. јула побегао из Цариграда, а већ 7. кренуо пут Угарске (Schreiner, *Kleinchroniken*, I,117). Будући да се ови подаци слажу са уопштеном хронолошком одредницом коју Сфранцис доноси, можемо са приличном сигурношћу предпоставити да су ово тачни датуми Димитријевог бекства из Цариграда и одласка за Угарску. Када је реч детаљима које ближе описују оно што се догађало тих јулских дана морамо се окренути Силвестру Сиропулу. Наиме, он доноси вест о томе да је друге године борбе са Турцима, царевић Димитрије побегао заједно са царевим зетом Доријом у Галату, након чега су га његов отац и мајка позивали да се врати (V.Laurent, *Les "memoires" de Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*, Paris 1971, 112). Међутим, он то није желео већ је намеравао да оде цару Аламана (*εἰς τὸν βασιλέα τῶν Αλαμανῶν*) (Laurent, *Syropoulos*, 114). На крају, његови родитељи су невољно попустили и уредили да путује заједно са Матејом Асеном. (О Матеју Асену види : *PLP*, по. 1508) Доријом и неким другим архонтима, да би на послетку, септембра месеца стигао преко Аспрокастрога (Београда ?) у Угарску (Laurent, *Syropoulos*, 112). Ради разумевања овог исказа, од изузетне важности је нагласити да Силвестер Сиропул царем Аламана назива у ствари угарског краља, што је својевремено врло убедљиво доказао И.Ђурић (Ђурић, *Сумрак Византије*, 255 п. 264). Дакле у поменутој вести из Сиропулових мемоара, налазимо неке нове детаље. Видимо да су током његовог боравка у Галати, родитељи позивали Димитрија да се врати што он није желео јер је наводно намеравао да оде аламанском цару као и да су његови родитељи на крају невољно попустили одлучивши да са њим на пут пошаљу поред Илариона Дорије, Матеју Асена и неке друге архонте. Такође, сазнајемо да је Димитрије стигао у Угарску преко Аспрокастрога (Београда ?) септембра исте године, чиме донекле употпуњујемо хронологију његовог путовања и боравка у поменутој држави, уједно добијајући можда и мали делић слике о његовом итинерару. Међутим, као што смо видели, за разлику од Сфранциса, Сиропул не спомиње уопште да је Димитрије имао првобитно намеру да пребегне код Турака. Напослетку, двојица писаца се не слажу потпуно ни око тога с ким је царевић побегао из Цариграда – наиме, Сиропул не спомиње име Георгија Изаула. Све у свему, расположиви подаци из наративних извора заиста не допуштају да се много тога каже са сигурношћу везано за Димитријево бекство. Када је реч о томе да ли је Димитрије имао намеру да пребегне Турцима, модерна историографија се приклања Сфранцисовом исказу, који међутим, И. Ђурић доводи у сумњу због пристрасности.(Ђурић, *Сумрак Византије*, 251, 348-349) Иако *Мала хроника* заиста није лишена субјективности у појединим случајевима, ипак се не чини вероватним да је њен аутор склон измишљању. Поред тога, не треба заборавити да исти пише о поменутом догађају као добро обавештени савременик и особа која је била у прилици, боравећи у то време на царском двору, да сазна поуздане информације везане за њега. *А propos* мотива који су младог принца подстакнули на овакве поступке, Н. Јорга је изнео претпоставку, заснивајући је на вестима које се налазе управо у *Малој хроници*, да је Димитрије желео као претендент на престо да добије подршку Османлија попут некада Андроника IV или Јована VII Палеолога.(N.Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches I*, Gotha 1905, 382-383) Џ. Баркер пак верује да су у питању била породична трвења предпостављајући да се ради о сукобу са његовим најстаријим братом и будућим василевсом Јованом. (Barker, *Manuel II Paleologus*, 370 п. 125) И. Ђурић, који као што смо видели доводи у сумњу Сфранцисове речи о томе да је Димитрије намеравао да пребегне Турцима и даје предност Сиропуловим исказу, слично верује да се у позадини његовог бекства налази размимоилажење са братом Јованом, с тим што он сматра да су његовом сукобом са породицом допринели и спољни чиниоци, апострофирајући притом чињеницу да је млади царевић у пратњи Ђеновљана Илариона Дорије најпре побегао у ђеновљанску колонију Галату а затим и отпутовао у Угарску. Овом приликом, вреди подсетити на то да су Ђенова и Угарска биле непријатељи Млетачке републике којој је василевс Јован VIII у то доба био *близак*.(Ђурић, *Сумрак Византије*,250-253) Оно што такође није могуће утврдити само на основу вести из *Мале хронике* јесте колико је времена Димитрије провео у иностранству и

Када је реч о последицама, ништа конкретно не можемо закључити, изузев тога да су ови догађаји пружили нову прилику страним силама, да се умешају у унутрашње прилике у Византији, помажући једног од претедента на царски трон.

Тензије у односима међу браћом Палеолозима због планова о замонашењу деспота Теодора II (1427/28)

Када је реч о провирањима у *Царству Ромеја*, која су наступила након изненадне одлуке деспота Теодора II Палеолога о повлачењу из световног живота и још неочекиванијег одустајања од исте, сведочанства о њима, бар што се тиче византијске историографије XV столећа, поново срећемо у *Малој хроници* Георгија Сфранциса, с тим да овог пута и дело његовог млађег савременика, Лаоника Халкокондила, пружа понеку занимљиву појединост, иако оно не говори о сукобу као таквом, већ само о неким догађајима који су са њим повезани.⁹²³

Имајући све то у виду, није чудно што ћемо у наставку, првенствену пажњу, хтели – не хтели, морати да посветимо излагању Георгију Сфранциса (будући да Халкокондил не пружа довољно материјала), мада је и оно само по себи недовољно да би пружило потпунију слику о њима. Штавише, будући да су његове вести о тим збивањима проткане освртима на друге догађаје, цитирање ограничити само на оне вести које су од непосредног значаја за поменуто збивања, док ћемо остале парафразирати. Наиме, прва од таквих вести се налази у глави XV,1 *Мале хронике* и у њој стоји следеће : *И исте године (sc. 1427), месеца новембра, изашао је лично василевс (sc. Јован VIII) из Града (sc. Цариграда) и стигао у*

кад се вратио у земљу. Као што смо већ рекли, прва вест о њему након оне која се односи на његово бесктво тиче се његове женидбе у пролеће 1436. године, стога је Сфранцисово дело од мале користи за прецизно одређивање датума Димитријевог повратка у земљу. Међутим, на основу неких других извора може се претпоставити да Димитрије није сувише дуго времена провео у иностранству, пошто се већ почетком владавине Јована VIII спомиње као поседник апанаже на Лимносу. Реч је наиме о белешкама руског монаха Зосима, говору панегиричног карактера извесног Јосифа, посвећеном овом царевљу, као и одређеним документарним изворима. Када је реч о овим последњима, прве јасне податке о свему томе даје једна хоризма из децембра 1429. године којом Димитрије потврђује Лаври Св. Атанасија неке поседе на Лимносу, на основу чега произилази да је управо ово датум пре кога се он вратио у земљу и добио апанажу. (Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 139) Нажалост, изузев горе наведеног, о читавој овој епизоди позно-византијске историје не може се на основу извора више ништа рећи са сигурношћу.

⁹²³ О свему томе види : Zakythinios, *Le despotat*, I,204-205 ; Ibidem, *Le despotat*, II,340 ; Nicol, *The Last Centuries*, 364-365 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 141-143 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 277-288.

Мореју 26. децембра са својим братом деспотом киром Константином, како би кир Константин остао као господар у Мореју (*sc. ἀβεντής τοῦ Μορέως*), због тога што је његов брат кир Теодор пожелео да постане калуђер, мада се предомислио и није се постао.⁹²⁴

Дакле, на основу ове кратке и не сувише детаљне белешке, видимо да је новембра 1427. године, због одлуке морејског деспот Теодор II да се замонаши, василевс Јован VIII кренуо из Цариграда пут Мореје повевши са собом свог брата Константина, кога је намеравао да постави на његово место. Међутим, деспот се на крају ипак предомислио и одустао од свог плана. Оно што се из ове главе и остатка списка, међутим, не може видети, па чак ни наслути, јесу разлози због којих се Теодор II најпре одлучио на повлачење из световног живота, а затим на одустајање од поменуте замисли. С тим у вези, **Лаоник Халкокондил** тврди да је Теодор II намеравао да то учини због тога што се *посвађао са својом супругом Клеопом Малатестом*⁹²⁵, као и да је од поменуте **замисли одустао након помирења са њом**⁹²⁶, али се ове његове тврдње, доводе у сумњу у историјској науци.⁹²⁷

Какогод било, Теодорова намера је била очигледно озбиљно схваћена. О томе непосредно сведочи и беседа коју је овим поводом саставио учени Јован Евгеник, иначе будући митрополит Лакедемоније.⁹²⁸ Штавише, сама околност да је василевс кренуо на пут у позну јесен, када се дужа путовања обично нису предузимала, упућује на закључак да је ситуација

⁹²⁴ Sfranze, *Cronaca*, XV, 1, 30.

⁹²⁵ Ради основних биографских података о Клеопи Малатести, погледај : *PLP*, по. 21385. Узгред, њен стриц је био надбискуп Пандолфо Малатеста, који је у то доба управљао Патром као поглавар римокатоличке дијацезе. С тим у вези, И. Ђурић сматра да та чињеница није била без утицаја на држање Теодора II према судбини овог града у догађајима који су следили, не искључујући ни могућност да је поменути деспот можда гајио наде да ће једног дана домогнути Патре, захваљујући сродству са Малатестама (Ђурић, *Сумрак Византије*, 286). О Пандолфу Малатести види : *PLP*, по. 16463.

⁹²⁶ Chalc., II, 17-18.

⁹²⁷ Примера ради, Б. Ферјанчић верује - узимајући у обзир претензије деспота Теодора II на позицију престолонаследника и његово незадовољство чињеницом да је цар по том питању био наклоњен Константину - да ова одлука о замонашењу није представљала ништа друго до тактички потез који је имао за циљ да његовог брата василевса суочи са новим унутрашњим и породичним проблемима (Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 142). Д. Закитинос овај потез објашњава *моралном кризом* која је захватила деспота (Zakythinios, *Le despotat II*, 340), а изненадно одустајање од првобитне намере притиском његовог окружења. (Zakythinios, *Le despotat I*, 205), иако на другом месту у оквиру истог дела, прихвата Халкокондилову тврдњу (Zakythinios, *Le despotat I*, 204). И. Ђурић пак сматра да се поменута одлука деспота Теодора II не може посматрати искључиво као последица *моралне кризе*, него да за њу треба тражити објашњење и у постојећим политичким околностима. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 283)

⁹²⁸ Σ. Π. Λάμπρος, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, Α, Αθήναι 1912, 67-111 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 283. О Јовану Евгенику види : *PLP*, по. 6189.

у Мореји била веома озбиљна и да је одлука његовог млађег брата могла имати нежељене последице.⁹²⁹ Када је реч о хронологији, видимо да аутор *Мале хронике* не наводи тачан датум када су василевс и његов брат Константин кренули из престонице, већ само месец у коме се то десило, али на супрот томе даје тачан датум њиховог приспећа у Мореју (26. децембар) што представља сигуран *terminus post quem* за бурне догађаје описане у наредним главама. Оно што Сфранцис, међутим, пропушта да спомене јесте да разлог који је подстакао Јована VIII да крене у Мореју није био искључиво одлука о повлачењу у манастир његовог млађег брата, већ и вишегодишњи рат против деспота Карла Тока⁹³⁰ за који се не би могло рећи да се у то доба одвијао у византијску корист.⁹³¹ Стога, не треба одбацити могућност да је најаву о повлачењу из световног живота његовог брата, приморала Јована VIII да се запути на Пелопонез раније него што је првобитно планирао.

Из наредне главе (XV, 2) видимо да је заједно са Јованом VIII и његовим братом Константином, на Пелопонез допутовао и Сфранцис налазећи се у василевсовој служби. Чињеница да се аутор хронике у време тих догађаја налазио на Пелопонезу, најпре у служби василевса а потом и деспота Константина, даје његовим описима високу вредност, будући да потичу из пера очевица или бар неког, које засигурно имао прилике да добије поуздане информације о њима. Након ових вести, Сфранцис прави једну дигресију о својим надама за прелазак у службу код деспота Константина, а затим приповеда о ономе што се збивало у периоду од њиховог доласка у Мореју до василевсовог повратка у престоницу. Нажалост, подаци који нас занимају нису превише бројни, али је бар за утеху то што добијамо контекст у коме се све одвијало – најпре, рат против деспота Карла Тока, а затим опсада Патре.

Рату између браће Палеолог и деспота Карла Тока, Сфранцис посвећује само једну главу (XVI,1) и притом сумарно извештава о њему. Он најпре, говори о томе да су по доласку у Мореју *сви господари и браћа* (*πάντες οἱ αὐθενταὶ καὶ ἀδελφοί*) напали читаву област којом је владао поменути деспот. На основу наведеног детаља по коме су сви *господари и браћа* (sc. који су налазили у Мореји) напали територију под влашћу Карла Тока, може се закључити да је у тим борбама учествовао и Теодор II који је, као што је речено, планирао

⁹²⁹ Уп. Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 142.

⁹³⁰ О Карлу Току види : *PLP*, no. 29004. О породици Токо уопште : *ODB*, III, 2090 ; N.Zečević, *The Tocco of the Greek Realm : Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th-15th centuries)*, Belgrade-Eastern Sarajevo 2014.

⁹³¹ Бурић, *Сумрак Византије*, 281-282.

да се закалуђери. Осим тога, овај податак показује да су у том тренутку, односи међу браћом били релативно добри, пошто су сви заједно учествовали у ратним операцијама против Карла Тока. О њиховом току писац *Мале хронике* нажалост не доноси никакве детаље, већ само њихов крајњи резултат - договор по коме ће деспот Константин оженити његовом рођаком, а тврђаве које је су му преостале у Мореји добити као мираз.⁹³² У наставку, Сфранцис каже само још толико да је поменути договор сасвим реализован и да је 1. маја он лично послат да преузме Кларенцу⁹³³, док су други службеници добили задатке да преузму остале тврђаве.⁹³⁴

Из наредне главе која се буквално своди на једну кратку реченицу, не може се видети ништа друго сем да се након повратка у Мистру, деспот Теодор припремао за замонашење.⁹³⁵ Већ у следећој, Сфранцис приповеда о нападу Јована VIII, Константина и Томе на Патру, доносећи свеукупно гледано мало детаља, али ипак и одређене податке од не мале изворне вредности. Писац хронике каже да су тројица браће Палеолога, како не би боравили у Мистри док се Теодор II припрема да постане монах, 1. јула 1428. године изашли из града и кренули против Патре, коју, несумњиво свестан њеног значаја, назива *нужним и корисним местом* (*ἀναγκαίον καὶ χρήσιμον τόπον*).⁹³⁶ Настављајући своју приповест, Сфранцис у

⁹³²Sfranze, *Cronaca*, XVI, 1, 36. Ипак чини се да уступање Токових поседа на полуострву није било само последица надмоћи Византинаца, као што се стиче утисак из дела Георгија Сфранциса, него и резултат политичких погађања. Наиме, Млечанин Антонио Морозини је записао да је Карло Токо, дао Мадалену Константину Палеологу, али да је мираз за њу делимично надокнадио и у новцу. Допуна венецијанског хроничара је стога корисна јер византијском тријумфу даје праве, нешто скромније размере. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 285) Такође, овом приликом Сфранцис не спомиње име будуће невесте деспота Константина, већ то чини нешто касније у глави XVI,3. Ипак, он тада наводи само њено име које је добила након преласка у православље, не спомињући да се претходно звала Мадалена, а исто тако не доносећи податке које би били од користи за ближе утврђивање њеног сродства са Карлом Током. (Мадалена-Теодора Токо је била синовица деспота Карла, а њен отац је био Леонардо II Токо од Занте види : Schreiner, *Kleinchronike*, I, 266 ; K.M.Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571), Volume II, The Fifteenth Century*, Philadelphia 1978, 32 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 284. О Леонарду II Току види : *PLP*, no. 29008)

⁹³³ О Кларенци, која је била значајни град и лука овог доба на северозападном Пелопонезу, види : Ε.Σαράντη, *Μεσαιωνική Γλαρέντζα, Δίπτυχα* 2 (1980-1), 61-71.

⁹³⁴ Поменути датумом добили смо *terminus ante quem* завршетка сукоба са Карлом Током и склапања споразума са њим, на основу чега можемо закључити да су сукоби браће Палеолог и Карла Тока одвијали негде у периоду између 26. децембра 1427. и 1. маја 1428. године.

⁹³⁵ Sfranze, *Cronaca*, XVI,2,36.

⁹³⁶Sfranze, *Cronaca*, XVI, 3,38. И. Ђурић пак доводи у сумњу овај Сфранцисов податак и верује, на основу чињенице да се у Венецији већ 7. јула знало за опсаду поменутог града, како горе наведени датум представља уствари дан главног јуриша на Патру. (О томе види : Ђурић, *Сумрак Византије*, 286-287 п. 72) У сваком случају, наведени датум, представља *terminus post quem* избијања кризе узроковане изненадном одлуком Теодора II да се предомисли и одустане од својих ранијих наума, будући да Сфранцис у даљем тексту хронике нажалост

наредној глави (XVI, 4), као по обичају сумарно (можда чак и поједностављено) говори о разлогу неуспеха под зидинама Патре, бележећи том приликом следеће : *Код Патре, није постигнуто ништа у вези са њеним освајањем, а разлог је био то што је њихов брат кир Теодор деспот који је остао у Мистри, одустао од своје пређашње намере, што је био узрок многих невоља (ἦν αἰτίον πολλῶν κακῶν).*⁹³⁷

Дакле, из ове више него оскудне вести, може се видети само толико да је због одустајања Теодора II од своје намера да се повуче из световног живота, читав подухват везан за опсаду Патре пропао. Нажалост, из ових Сфранцисових речи, није могуће закључити због чега је конкретно читава операција претрпела неуспех, то јест зашто је промена деспотове одлуке имала у тој мери негативни утицај на читав подухват. Нажалост, конкретан одговор на ова питања није могуће пронаћи ни у даљем тексту хронике. Из текста такође није јасно на какве конкретно *невоље* мисли аутор овог дела, а која су по његовим речима, наступила као последица деспотовог одустајања од замонашења, тим пре што су се браћа Палеолози, по свему судећи, разишла мирно након свих ових бурних догађаја ? Међутим, постоји нешто што Георгије Сфранцис не спомиње у оквиру свог дела, а о чему се може пронаћи податак код Лаоника Халкокондила. Наиме, он каже да су се намери василевса Јована VIII да на место деспота Теодора II постави свог брата Константина, **успротивили локални великаши (μὴ ἐπιτρέλοντων τὸν τῆς ἀριστῶν) захтевајући од њега да им не мења господара.**⁹³⁸ Стога, није немогуће да су управо они (или кругови блиски њима) подстакли Теодора II да одустане од своје намере. Вреди истаћи да и Закитинос, дозвољава могућност да су деспота на промену одлуке подстакли људи из његовог окружења.⁹³⁹ Какогод било,

не доноси неке прецизније временске одреднице које би биле од користи за хронолошку убијацију овог догађаја.

⁹³⁷ Sfranze, *Cronaca*, XVI, 4, 38.

⁹³⁸ Chalc., II, 18.

⁹³⁹ Zakythinis, *Le despotat*, I, 205. Штавише, можда је управо ово противљење морејских великаша променама на челу деспотовине, довело до неуспеха под зидинама Патре? Можда је баш то конкретан разлог пропасти читаве операције, који Сфранцис пропушта да спомене? Ко зна, можда аутор *Мале хронике* управо имао на уму ово супростављање царевој вољи од стране морејских аристократа, када је рекао да је деспотово одустајање од замонашења било узрок *многих невоља*? Ипак, ако је судити по Сфранцису (који је, наглашавамо, био сведок и учесник ових догађаја), чини се да се не може се прихватити претпоставка да је деспот Теодор II променио своју одлуку чим је сазнао за то, да је поред василевса и деспот Константин допутовао у Мореју, пошто се из текста хронике јасно види да се то догодило тек за време опсаде Патре. (Уп. : Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, II, 31-32 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 283-284)

василевс је на крају попустио пред великашима, очигледно сећајући се сукоба које је његов отац водио са морејским племством у пролеће 1415. године.⁹⁴⁰

У наредној глави *Мале хронике*, писац нам доноси важан податак о томе да је са становницима Патре закључен мир, према чијим одредбама су се они обавезали на плаћање годишњег данка деспоту Константину Палеологу у висини од пет стотина флорина.⁹⁴¹ О томе пак, да ли је било и других услова везано за мировни споразум са Патранима, Сфранцис, **као ни Халкокондил, нам не говоре ништа**, нити **спомињу** да су се водили икакви преговори о њима (што не значи нужно да их није било). Такође, у оквиру ове главе може се прочитати да је након подизања логора, василевс Јован VIII пошао за Мистру, док је Константин са својом супругом отишао у Хлумици.⁹⁴² Упадљиво је да се овом приликом не спомиње име Томе, најмлађег од тројице браће коју су учествовали у опсади Патре, иако се може из наредне главе закључити да се он у то време налазио на Пелопонезу.⁹⁴³

Надовезујући се на претходну вест, Сфранцис каже да је после неког времена василевс пожелео да се врати кући (sc. у Цариград) и да је пре поласка, неколико дана провео са браћом у Мистри. У октобру⁹⁴⁴, заједно су пошли у Коринт, одакле је василевс отпловио за Цариград, а браћа кренула натраг у своје области. Као што се да видети, говорећи о свим овим збивањима, Сфранцис не доноси тачне датуме. Међутим, наведени хронолошки податак који се тиче василевсовог повратка у Цариград, драгоцен је из више разлога будући да основу њега можемо одредити не само време до кога је Јован VIII боравио на Пелопонезу, већ и сигурни *terminus ante quem* завршетка кризе изазване деспотовим одустајњем од замонашења, на основу чега можемо рећи да је она почела и завршила се негде између 1. јула и месеца октобра 1428. године.

⁹⁴⁰О томе види : J.W.Barker, *On the Chronology of the Activities of Manuel II Paleologus in the Peloponnesus in 1415*, BZ 55 (1962), 40.

⁹⁴¹Sfranze, *Cronaca*, XVI, 5, 38. Овај податак сигурно завређује пажњу, будући да су се житељи Патре обавезали на плаћање данка искључиво деспоту Константину. Објашњење за ову одредбу мира који је закључен са становницима Патре, можда треба тражити у формирању нове апанаже на тлу Пелопонеза намењене деспоту Константину⁹⁴¹ и последицама које је оно са собом носило. (О формирању ове нове апанаже на Пелопонезу види : Максимовић, *Генеза и карактер апанажа*, 139). Узгред, *Флорин* је златни новац који се ковао у Фиренци.

⁹⁴² Хлумуца (или Хлемоци), била је тврђава на крајњем западу Пелопонеза.

⁹⁴³Sfranze, *Cronaca*, XVI, 6, 38.

⁹⁴⁴Sfranze, *Cronaca*, XVI, 6, 38.

У оквиру наредне главе, Сфранцис доноси веома важне податаке које се тичу поседа које је деспот Константин Палеолог добио од свог брата Теодора II, након василевсовог одласка у Цариград, а који су постали саставни део његове области која се до тог часа састојала од територија које му је донела у мираз његова супруга Мадалена-Теодора Токо. *Ми смо са господаром нашим кир Константином деспотом*, пише Сфранцис, *другим путем дошли у Востицу*.⁹⁴⁵ *Пошто деспот кир Теодор није постао калуђер и због тога није његова целокупна област (ἄπας ὁ τόπος) прешла његовом брату Константину, дао му је Востицу, а у другој области (εἰς τὸ ἄλλο μέρος) све оно чиме је управљао (ὅσα δὴ ἤρχεν) протостратор Франгопул*⁹⁴⁶, *то јест : Андрусу, Каламату, Пидиму, Мани, Нисин, Спатали, Гребени, Аетос, Лои, Неокастрон, Архангелон и многе друге, које сам, пошто сам послат, преузео од реченог протостратора*.⁹⁴⁷

Из ове вести можемо видети да је област којом је до тада управљао деспот Константин знатно проширена на рачун поседа његовог брата Теодора II, што би се уједно могло подвести под последицу овог сукоба, **а о којима ни аутор *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* ништа одређено не говори**.⁹⁴⁸ Нажалост, ближе околности под којима је Теодор II пристао да преда све ове поседе не могу се расветлити на основу *Мале хронике*, као што је у осталом случај и са многим претходно описаним збивањима, нити се тај тренутак може прецизније временски одредити. Једно је ипак сигурно : тешко је поверовати да се Теодор II драговољно одрекао поменутих поседа, као што се може стећи утисак из Сфранцисових речи, посебно ако се има у виду их је предао ономе који је међу браћом највише сметао остварењу његових планова.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ Востица је тврђава која се налазила на крајњем северу Пелопонеза, на обали Патраског залива.

⁹⁴⁶ Реч је о Јовану Франгопулу. О њему види : *PLP*, по. 30100.

⁹⁴⁷ Sfranze, *Cronaca*, XVI, 7, 40.

⁹⁴⁸ На основу података из главе која претходи, може се међутим, уз неопходну дозу опреза, претпоставити да се преузимање поменутих тврђава догодило убрзо након царевог одласка, можда већ у октобру или новембру 1428., а сасвим извесно пре 4. марта наредне године, када је датирана наредна вест (уп. Sfranze, *Cronaca*, XVI, 8, 40) Међутим, не би се смело олако одбацити могућност да је све утаноачено још док је василевс боравио на полуострву (можда у Мистри или Коринту), поготово ако се има у виду да су се деспоти Теодор II и Константин Палеолог по одласку из Коринта запутили различитим правцима. Теодор се запутио у Мистру која се налази на југу полуострва, док се Константин кренуо у Востицу (Sfranze, *Cronaca*, XVI, 6-7, 38-40). Уп. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 288-289)

⁹⁴⁹ О овоме као и могућим разлозима због којих је Теодор предао поседе свом млађем брату види : Ђурић, *Сумрак Византије*, 288-289.

Инцидент код Халандрице на Пелопонезу јуна 1429.

Наредно сведочанство о унутар-византијским сукобима у XV веку, поново налазимо само у спису Георгија Сфранциса и односи се на догађај који се збио почетком јуна 1429. године, недалеко од морејске тврђаве Халандрице.⁹⁵⁰ Реч је о инциденту који је, судећи по Сфранцисовим речима, претио озбиљно да угрози односе између деспота Константина Палеолога (будућег последњег василевса Ромеја) и његовог брата Томе, па чак и да доведе до отвореног рата између њих двојице. Нажалост, у питању је само једна кратка и детаљима сиромашна вест која се налази у глави XIX, 9, на основу које нисмо у могућности да сазнамо појединости о наведеном догађају, али је за утеху чињеница да непрекинут континуитет наратије из претходних глава чини јасним контекст у коме се он одиграо. Колико нам је познато, овај догађај изузев *Псеудо-Сфранциса* (то јест епископа Монемвасије Макарија Мелисина из XVI столећа), који не доноси нове детаље⁹⁵¹, не спомињу други извори, тако да о њему, по свему судећи, није могуће ни сазнати нешто више од онога што се пише у *Малој хроници*.

Но, пре него што цитирамо вест која се тиче поменутог сукоба и упустимо у њену анализу, укратко ћемо препричати садржај неколико претходних глава, како би смо боље разумели његов контекст. Наиме, захваљујући посредовању Георгија Сфранциса, тада још увек заточеног у опседнутој Патри, њени житељи су се обавезали, поред осталог, да ће предати град деспоту Константину, уколико се до краја маја (1429) не појави *њихов митрополит и господар* (*ὁ μητροπολίτης καὶ ἀθέντης αὐτῶν*) Пандолфо Малатеста. Овај договор је ступио на снагу одмах након Сфранцисовог ослобађања. Међутим, неколико дана касније, код деспота Константина у Кларенцу је стигао султанов великодостојник, захтевајући од њега да подигне опсаду, иначе ће његов господар послати војску против њега.⁹⁵² Стога је деспот Константин заповедио Сфранцису да се спрема за пут код султана, ради још једне

⁹⁵⁰ Када је реч о овим догађајима у контексту којих се збио поменути инцидент, конкретно завршници византијске офанзиве против остатака латинских поседа на Пелопонезу, мада нажалост, не и о њему самом, будући да у расположивој литератури нисмо пронашли осврте на њега, види : Zakythinos, *Le despotat*, 1,207-208 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 142-143 ; Nicol, *The Last Centuries* 364 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 289-291. Узгред, Халандрица је град у Ахаји, удаљен отприлике двадесет километара од Патраса. О њеној историји од доба антике до данас, види : Σ.Ν.Γκουρβέλος, *Η Χαλανδρίτσα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Πάτρα 1998.

⁹⁵¹ Georgios Sphrantzes, *Μεμории 1401-1477. In anexa Pseudo-Phrantzes : Macarie Melissenos Cronica 1258-1481*, ed. Vasile Grecu, București 1966, VIII, 292.

⁹⁵² Sfranze, *Cronaca*, XIX, 4-5, 56-58

дипломатске мисије. У међувремену, прошао је читав мај месец, а митрополит Патре се није појавио, тако да су првог јуна, деспот Константин и Сфранцис, кренули из Кларенце пут поменутог града. *Управо тих дана*⁹⁵³, Тома Палеолог је опсео Халандрицу, тврђаву принцепса Чентурионеа.⁹⁵⁴ Док је путовао ка Патри, деспот Константин се састао са својим братом Томом у месту Каменица (εις τὴν Καμινίτζαν).⁹⁵⁵ Када је за то сазнао принцепсов архонт Јоануц Балота⁹⁵⁶, он је такође стигао у Каменицу и понудио кључеве града деспоту Константину. Но, овај је одбио да их прими, тврдећи да би се у том случају, неминовно посвађао с братом (ἵνα διαφερόμεθα μετὰ τὸν ἀδελφὸν μου). Након тога је архонту наложио да се врати у Халандрицу и да учини све што може (sc. да се тврђава мирно преда).⁹⁵⁷ Поменута глава XIX,9 у којој се говори о инциденту код Халандрице гласи : *Саслушавши ово све, затражио је (sc. од деспота Константина) да безбедно стигне у своју тврђаву. Пошто ми је заповеђено, повео сам њега заједно са војницима и кренуо. Близу тврђаве (περὶ τὸ κάστρον) се нашао Тома Раул*⁹⁵⁸ *који је помислио да је лако да га отме од мене (ἐνόμισε εὐκόλῳ εἶναι ἐπάρη αὐτὸν ἀπὸ ἐμοῦ).* **И појавила се опасност да између браће избије какав велики и жалостан сукоб (γενέσθαι μέσῳ τῶν ἀδελφῶν μέγα τὶ μάχιμον**⁹⁵⁹ **καὶ λυπηρὸν),** *међутим милошћу Божијом, оног сам безбедно довео у његову тврђаву а ја сам, безбедно вративши се, нашао 4. јуна увече мог господара у храму и гробници светог Андрије Првозваног.*⁹⁶⁰

Дакле, шта можемо закључити о овом инциденту на основу *Мале хронике* ? Свакако не много тога, будући да га Сфранцис не описује уопште опширно, већ само толико да можемо стећи искључиво најосновна знања о њему, што је посебно разочаравајуће ако се има на уму да је био један од његових главних протагониста. Најпре, на основу текста хронике видимо да се инцидент догодио између првог и четвртог јуна 1429. године. Међутим, узимајући у

⁹⁵³ Sfranze, *Cronaca*, XIX, 7, 60.

⁹⁵⁴ Реч је о принцепсу Асену Цакарију Чентурионеу. У септембру исте године Тома Палеолог ће оженити његову кћерку (Sfranze, *Cronaca*, XX, 7, 66), по имену Екатерина. Ради основних података о њој : *PLP*, no.21342.

⁹⁵⁵ Sfranze, *Cronaca*, 7, 60.

⁹⁵⁶ О Јоануцу Балоти види : *PLP*, no. 19626.

⁹⁵⁷ Sfranze, *Cronaca*, XIX, 8, 60.

⁹⁵⁸ О Томи Раулу је веома мало тога познато. С њим у вези, види : *PLP*, no. 24119.

⁹⁵⁹ О значењима овог поимениченог придева : Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, II, 737 ; Ε.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, Θ', Θεσσαλονίκη 1985, 379);<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%CE%BC%CE%B1%CF%87%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CE%BD&la=greek#Perseus:text:1999.04.0057:entry=ma/ximos-contents> (сајту приступљено : 03.04.2021. у 21:53h)

⁹⁶⁰ Sfranze, *Cronaca*, XIX, 2, 62.

обзир чињеницу да су Сфранцис и деспот Константин кренули ка Патри првог, а већ четвртог јуна били тамо, може се претпоставити да се поменути догађај збио другог или трећег јуна. Поред тога, можемо видети да се инцидент догодио у близини Халандрице, као и да га је изазвао Тома Раул покушавајући да отме Јоануца Балоту, који налазио под заштитом Сфранциса и његових људи. Ипак, судећи по овој вести као и наставку *Мале хронике*, поменути догађај није имао тежих последица по односе између Константина и Томе Палеолога. Што је најважније, није довео до отвореног сукоба међу њима, мада се на основу Сфранцисових речи стиче утисак да је, бар у једном тренутку, таква опасност била сасвим реална. Нажалост, Сфранцис не говори о томе како је тачно избегнут конфликт, нити даје икакве поједности о томе шта се заправо након неуспелог покушаја отмице догађало. Све у свему, изгледа да су браћа успела, без претерано великих тешкоћа, да изгледе спор, па стога не би требало ни *a priori* одбацити могућност да Сфранцис можда мало преувеличава озбиљност читавог инцидента. Овом приликом ваља приметити да Сфранцис, говорећи о покушају отмице, помало хвалисаво истиче како је исти спречио, што се види из следећих речи : *Тома Раул... је помислио да је лако да га отме од мене*. Такође, вреди обратити пажњу на термине које Сфранцис употребљава да окарактерише могући сукоб између Константина и Томе Палеолога. Наиме, он такав потенцијални конфликт карактерише као велики и жалостан сукоб међу браћом (*μέσων τῶν ἀδελφῶν μέγα τὶ μάχιμον καὶ λυπηρόν*). На основу тога видимо, да поменути инцидент он доживљава као опасност од избијања рата међу њима двојцом или слободније тумачено, двојцом чланова царске породице. Нажалост, малобројност вести у *Малој хронизи* везаних за овај догађај нам не допушта да се упустимо у њихову детаљнију анализу, док ћутање других извора, не дозвољава да употпунимо оскудне информације које Сфранцис о њему доноси.

Сукоби 1436-1437. године

Следећи унутар-византијски конфликт о коме се могу пронаћи у сведочанства у ромејској историографији XV столећа, јесте сукоб који је избио, по свему судећи у лето 1436. године на Пелопонезу, када су се на једној страни, нашли Константин и Тома, а на другој, њихов

старији брат Теодор II Палеолог.⁹⁶¹ И овог пута, вести о њему налазимо само на страницама *Мале хронике* Георгија Сфранциса, с тим да су оне релативно бројне и мада, мање или више сумарног карактера, омогућавају нам да стекнемо основну представу о овом конфликту, као и збивањима која су му претходила. Штавише, узимајући у обзир њихов број, као и количину података које оне доносе, можемо рећи да је од свих међу-ромејских сукоба у Сфранцисовој хроници, управо овај најподробније описан, иако недовољан број прецизнијих хронолошких одредница, уме да отежа временску убикацију појединих догађаја.

Прва Сфранцисова забелешка која се тиче овог сукоба, тачније збивања која су му претходила, налази се у глави XXII, 5. Иако се заправо састоји из само једне реченице, она садржи две хронолошке одреднице, због чега несумњиво заслужује пажњу. Наиме, писац *Мале хронике* је том приликом, надовезујући се на белешку о његовом и Константиновом путовања из Мореје у Цариград, током кога су се зауставили у граду Еврипу⁹⁶² на Еубеји, записао следеће : *Дакле, пошто смо се укrcали на бродове сутрадан, 23. септембра четрдесет и четврте (sc. 1435) године стигли смо у Цариград.*⁹⁶³

Наиме, ова вест је значајна пре свега због тога што се захваљујући њој може видети од ког датума је деспот Константин Палеолог боравио у Цариграду. Такође, на основу ње можемо закључити, имајућу у виду датум који се спомиње у претходној глави, да су деспот и његови пратиоци кренули са поменутог острва 30. августа, што свакако доприноси утврђивању хронологије њиховог итинерара.⁹⁶⁴

На велику жалост, о томе шта се дешавало током идућих шест месеци, не можемо апсолутно ништа рећи на основу Сфранцисовог летописа, будући да се прва наредна вест у њој односи тек на крај марта 1436. године. Поменута вест гласи : *И 25. марта исте године дошла је у Град (sc. Цариград) кћерка великог дукса Параспондила, Зоја*⁹⁶⁵ *на царском броду који је*

⁹⁶¹ О свему томе погледај : Zakythinios, *Le despotat*, I, 212-213 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 143-146 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 345-348.

⁹⁶² Реч је о граду који се налази у близини најужег дела морског теснаца који раздваја острву Еубеју од копнене Грчке.

⁹⁶³ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 5, 76.

⁹⁶⁴ За детаље у вези овог путовања види : Sfranze, *Cronaca*, XXII, 1-4, 74-76.

⁹⁶⁵ Нажалост о личности великог дукса Параспондила готово ништа није познато. У вези с њим, види : *PLP*, no. 21905. Ради основних биографских података о његовој кћерки, Зоји Параспондили, види : *PLP*, no. 6646.

послат под командом Манојла Палеолога⁹⁶⁶ да је доведе. После неколико дана њу је оженио деспот кир Димитрије.⁹⁶⁷ На основу ове кратке забелешке, можемо видети не само приближно време када и с ким се Димитрије Палеолог оженио, већ и што је далеко важније, да се он тада налазио у престоници. Уједно, вреди подсетити, да је ово и први помен деспота Димитрија Палеолога у *Малој хроници* након догађаја из јула 1423. године. Међутим, оно што Сфранцис пропушта да спомене, не само у овој вести, већ и даљем тексту, јесте када и због чега је деспот Димитрије дошао у престоницу? Другим речима, није јасно да ли је он дошао само ради женидбе или још нечега? Ипак, даљим читањем овог летописа постаје јасно да се он, као и друга његова браћа, тамо нашао због очекиване прерасподеле власти међу синовима Манојла II, уочи припрема Јована VIII за путовање на сабор у Италију, као и да ово у суштини и налазило у корену овог сукоба. Оно што такође треба приметити, јесте да се овог пута Димитрије Палеолог спомиње као *деспот*, за разлику од претходног помена, где не носи никакву титулу, већ се назива просто *автентопул*.⁹⁶⁸ Другим речима, *Мала хроника* показује да је Димитрије Палеолог добио титулу деспота негде у периоду између јула 1423. и марта 1436. године.⁹⁶⁹

Штавише, вест која се налази у наредној глави (XXII,7) такође је вредна пажње, будући да у суштини представља наставак претходне и да доноси још неке врло занимљиве податке. *Овим бродом*, пише Сфранцис, *дошао је у Град и деспот кир Теодор, да би се налазио у граду као наследник, пошто је био други брат по старости. Василевс га је невољно подносио* (*Ὁ βασιλεὺς ἔστερυε μεν ἀκουσίως*), *јер је кир Константина - често ме је у тајности уверавао заклинајући се, волео и желео - као што ће даља прича показати* (*ὁ λόγος προϊὼν δηλώσει*).⁹⁷⁰

Дакле, ако је веровати Сфранцисовим речима, 25. марта, на истој лађи којом је у Цариград допутовала будућа супруга деспота Димитрија, стигао је и његов старији брат Теодор II.

⁹⁶⁶ На несрећу, о овом човеку скоро ништа није познато. У вези тога види : *PLP*, no. 21509.

⁹⁶⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 6, 76.

⁹⁶⁸ Уп.Sfranze, *Cronaca*, XII,2,24.

⁹⁶⁹ Међутим, како би смо ближе одредили време када је Димитрије добио деспотску титулу морамо се окренути једној хоризми из децембра 1429. године. Наиме, она показује да је Димитрије већ тада носио достојанство деспота. С обзиром да време када је стекао ову титулу није могуће прецизније утврдити, датум из поменутог хоризма као и детаљ да се јула 1423. Димитрије Палеолог не спомиње као деспот у Сфранцисовој хроници, добијају на значају због тога што показују да је он речено достојанство стекао негде између јула 1423. и децембра 1429. године.

⁹⁷⁰ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 7,76.

Не само то, већ се на основу ове вести могу јасно видети мотиви његовог доласка у престоницу. Он је допутовао како би, на основу тога што је после Јована VIII био најстарији, постао престолонаследник и боравио у престоници у том својству. Све ове догађаје у *Граду на Босфору*, укључујући и доласке Константина, Димитрија и Теодора II, треба посматрати у контексту припрема василевса Јована VIII за пут на Запад, ради склапање уније. Управо је то оно што аутор овог списка заборавља да помене, а што би у великој мери његовим читаоцима разјаснило позадину ових догађаја. Међутим, када је реч о датуму доласка деспота Теодора II у Цариград који се наводи у *Малој хроници*, Иван Ђурић оправдано сумња у његову тачност.⁹⁷¹

Такође су веома занимљиви Сфранцисови наводи о томе да га је василевс често тајно уверавао у своју наклоност према деспоту Константину, као и то да је *невољно подносио* Теодора II. Стиче се утисак, да Сфранцис не без поноса истиче чињеницу да је василевс био наклоњен његовом господару. Наиме, ови наводи само експлицитно потврђују оно што је очигледно из наставка хронике, као и других извора : да је василевс Јован VIII, када се ради о одређивању наследника престола, био наклоњен Константину, упркос томе што је Теодор II као најстарији међу преосталом браћом, имао и највише права да понесе царску круну. Штавише, глава који следи је значајна због тога што се захваљујући њој, може видети какви су били планови Јована VIII, Константина и Томе Палеолога. *Пошто се тако десило (sc. пошто је дошао Теодор)*, како каже Сфранцис, *настојао је (sc. Јован VIII) да настани у Мореји осталу тројицу браће. Међутим, мој господар деспот кир Константин и његов*

⁹⁷¹ Он своје сумње заснива на три аргумента. Први од њих је похвално слово Јована Докијана, састављено у част деспота Теодора II, које се односи на његов боравак у Цариграду. Наиме, изгледа да се у оквиру њега, праве алузије на зимско доба које још увек траје, што је у контрадикцији са Сфранцисовим податком да је Теодор II дошао у Цариград истог дана кад и Димитријева невеста. Други је то што будући кардинал Висарион, пишући у периоду од марта до јуна 1436. године из Мореје, покушава да посредује у сукобу између браће Палеолога, што би значило, по Сфранцисовој хронологији, да су писма кренула одмах за Теодором пут Цариграда, што је доста тешко прихватити, најпре због њихове садржине. Трећи аргумент представља чињеница да Георгије Схоларије, пишући из Цариграда свом пријатељу Јовану Евгенику у зиму 1435/36, помиње извесног деспота, иако је тешко утврдити на кога мисли. Уп. Ђурић, *Сумрак Византије*, 344-345, п. 279. Такође види и : Λάμπρος, *Παλαιολόγεια*, A, 236-238 ; Zakythinos, *Le despotat*, II, 340 ; R.-J. Loenertz, *Pour la biographie du cardinal Bessarion*, OCP 10, 1944, 145-149. Све у свему, сумње И. Ђурића у тачност овог податка који даје Сфранцис су сасвим основане. Међутим, уколико је аутор хронике навео нетачне податке о времену и начину доласка деспота Теодора II у Цариград, поставља се питање због чега је то учинио? Да ли је по среди намера, или грешка у памћењу? Ако је у питању намера, поставља се питање њених мотива и шта је аутор *Мале хронике* желео тиме да постигне? Нажалост, реч је о питањима на која, бар за сада, није могуће дати одговор.

*брат деспот кир Тома (наиме, био је у Граду са нама први архонт његовог дома Раул Михаило Изис) настојали су да се двојца (sc. браће Димитрије и Теодор II) са царем налазе у граду, а да они (sc. Константин и Тома) буду господари у Мореју.*⁹⁷²

На основу наведених Сфранцисових речи, можемо закључити да деспот Константин Палеолог у овом тренутку није имао амбиције, које су се поклапале са плановима његовог старијег брата, василевса Јована VIII. Наиме, док је он са своје стране, желео да Константина задржи поред себе у престоници, а остала три брата пошаље у Мореју, дотле је за овог очигледно било примамљивије да остане тамо и подели власт са Томом, него да борави у Цариграду као наследник престола.⁹⁷³ Штавише, видимо исто тако како је Тома био сагласан са овом Константиновом замисли и да је посредством свог архонта Михаила Раула Изиса⁹⁷⁴ радио на њеном остварењу. Дакле, ова Сфранцисова вест јасно показује да деспот Константин Палеолог још увек 1435/36. године није гајио амбиције у погледу царске круне и да му је било привлачније да остане на Пелопонезу са својим братом Томом, него ли да постане престолонаследник. Поред свега, можемо рећи да ова вест, на неки начин, представља уједно и показатељ односа који су у датом тренутку владали, међу браћом Палеолозима и блискости између Константина и Томе. У осталом, ово ће се потврдити и кроз описе наредних догађаја. Овом приликом, треба још приметити да Георгије Сфранцис пропушта да спомене да су браћа Палеолози, тих дана водила међусобне преговоре око нове поделе поседа, који су се, по свој прилици, завршили неуспехом⁹⁷⁵, што је проузроковало бурне догађаје које су потом уследили.

⁹⁷² Sfranze, *Cronaca*, XXII, 8, 76.

⁹⁷³ Уп. Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 144.

⁹⁷⁴ Ради најосновнијих просопографских података о њему : *PLP*, no.24316.

⁹⁷⁵ Уп. Zakythinos, *Le despotat*, I, 213. У стручној литератури се може наћи тврдња да су браћа постигла споразум о подели поседа (нпр. : I. Βογιατζίδης, *Νέα πληρή βυζαντινής ιστορίας (1437-1450)*, *Νέος Έλληνομνήμων* 18 (1924), 85 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби последњих Палеолога*, 144-145 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 345-346). Међутим, слободни смо да поменути тврдњу доведемо у сумњу из неколико разлога. Најпре, Георгије Сфранцис не спомиње да је икакав споразум постигнут. Шта више, из даљег текста хронике може се наслутити сасвим супротно. Наиме, Сфранцис наводи како је његов пријатељ и господар отпутовао из Цариграда у Мореју као бегунац (*ὡς φύγας*). Оваква формулација никако не упућује на то да је постигнут споразум, већ напротив. Сем тога, видимо да је деспот Константин послао Сфранциса код султана како би га придобио на своју страну. На послетку, Теодор II је за Константином кренуо пут Мореје и стигавши тамо напао њега и Тому Палеолога. По нашем мишљењу, поменути наводи никако не упућују на закључак да је постигнут било какав споразум међу браћом, већ сасвим супротно. На крају крајева, не чини се вероватним да би марљиви Сфранцис пропустио да помене у свом делу један толико важан догађај.

Након тога, следе четири главе који садрже можда и највредније податке у вези са овим догађајима. Они се непосредно тичу рата који је избио између Константина, Томе и Теодора II Палеолога. Док су претходне главе, имале улогу да прикажу читаоцу оно што се догађало током месеци који су претходили оружаном сукобу, дотле су наредне три посвећене њему самом. Четврта представља, ако се може тако рећи, неку врсту његовог *епилога* у коме се говори о одласку деспота Константина и Георгија Сфранциса из Мореје у Цариград. Када је реч о поменутих главама, можемо рећи да прва има уводни карактер (без обзира што се нарацијом наслања на претходну), друга да описује његов ток, док пак трећа говори о његовој последњој фази и компромисном споразуму којим је окончан. Погледајмо сада, шта се каже у првој од њих : *Из овог разлога (sc. што није желео да остане поред цара), у јуну ове године (sc. 1436) прешао је галијом из Града у Мореју деспот кир Константин као бегунац (ὡς φύρας). Ја сам послат са његове (sc. Константинове) стране код емира (sc. султана)⁹⁷⁶ због тог посла (διὰ ταύτην διη τὴν δουλείαν), да би га придобио на његову (sc. Константинову) страну. Отишао сам и успешно обавио задатак, па сам копном стигао у Мореју.⁹⁷⁷*

Из ове вести, дакле, сазнајемо да је јуна месеца 1436. године, деспот Константин, очигледно кришом, отпутовао у Мореју. Поменута формулација *као бегунац (ὡς φύρας)*, коју Сфранцис употребљава да окарактерише начин на који је Константин напустио престоницу⁹⁷⁸, показује његову релативну објективност, будући да она оваква каква јесте, **кривицу за изазивање сукоба који је недуго потом уследио, додуше посредно, приписује свом господару.** Хронолошку одредницу коју Сфранцис доноси, можемо уједно посматрати и као *terminus post quem* за избијање овог оружаног сукоба, будући да у даљем тексту, што се тога тиче, не постоје никакве прецизније временске одреднице. Такође, из ове вести видимо да деспот Константин Палеолог, будући последњи византијски цар, који је седамнаест година касније јуначки погинуо бранећи престоницу своје државе од Османлија, у овом тренутку није презао од тога да затражи султанову подршку. Самим тим, рекло би се да је **(ново) османско мешања у унутрашње ствари Византије, била још једна од последица сукоба.** Међутим, ако се има на уму чињеница да је Византија овог

⁹⁷⁶ Георгије Сфранцис османске султанице доследно назива *емирима*.

⁹⁷⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 9, 78.

⁹⁷⁸ Види горе .

доба османски вазал и да је султан њен врховни господар, онда овакав, усуђујемо се рећи, *макијавелистички* поступак деспота Константина и није толико несхватљив, бар са тачке гледишта (*реал*)политике. Када је реч о овој својој мисији код Мурата II, Сфранцис као што можемо видети, не доноси апсолутно никакве детаље о њој, изузев да је била успешна, што значи да је Константин Палеолог добио подршку османског владара за своје замисли. Другим речима, није нам познато о чему су Сфранцис и Мурат II разговарали, нити да ли је Константин евентуално нудио нешто у замену за султанову подршку. По нашем уверењу, такву могућност никако не би требало искључити. Штавише, чињеница да писац *Мале хронике* упадљиво ћути када је реч о детаљима везаним за посету султану и разговоре са њим, може упутити на закључак да је он из свог дела изоставио нешто што, сасвим могуће, није ишло на част нити његовом господару, нити њему самом. Ипак, све ово су само хипотезе које услед недостатка извора не могу бити доказане, али ни *a priori* одбачене. Једно је ипак сигурно : ова Сфранцисова вест јако добро сведочи о духу времена који је владао у Византијском царству тога доба, као и о великом утицају који је на његове унутрашње прилике имала воља османског султана.

У другој глави посвећеној овом рату, Георгије Сфранцис, настављајући своју приповест, каже следеће : *Нашао сам браћу и господаре заузете великим бојем (τοὺς ἀδελφοὺς καὶ αὐθέντας ἔχοντας ὄχλησιν μάχης μεγάλης). Наиме, кренувши бродом иза кира Константина, мога господара, кир Теодор је завојевао против двојице своје браће (ἐνμάχητο⁹⁷⁹ τοῖς δυοῖν ἀδελφοῖς αὐτοῦ), тако да су се сакупили војске на обема странама и избио међусобни рат између њих (πολεμοῦ μερικοῦ μέσων αὐτῶν γερονότος).*⁹⁸⁰ Из ове вести се најпре да уочити како је у време Сфранцисовог доласка на Пелопонез оружани сукоб већ отпочео, **као и да га је он сам доживљавао као лични обрачун међу поменутом браћом Палеолозима, па самим тим и као једну врсту унутар-династичког конфликта, на шта у осталом,**

⁹⁷⁹ О значењу глагола ἐμάχομαι : [https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?!=%CE%B5%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%87%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%B9&la=greek#Perseus:text:1999.04.0057:entry=e\)mma/xomai-contents](https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?!=%CE%B5%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%87%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%B9&la=greek#Perseus:text:1999.04.0057:entry=e)mma/xomai-contents) . Сајту приступљено : 24.09.2021. у 22:26h.

⁹⁸⁰ Sfranze, *Српска*, XXII, 10, 78 ; Савремени извори не дају податке о томе када и како је Теодор II дошао на Пелопонез (Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 144-145). Додуше према једном писму Јована Дубровчанина од 16. септембра 1436. године, Теодор II је тада још увек боравио у Цариграду и то у својству савладара (Ђурић, *Сумрак Византије*, 347 п. 290). Међутим, верујемо да ове податке треба узети са резервом и склонији смо томе да, као добро обавештеном савременику и сведоку великог дела догађаја које описује, дамо предност Сфранцису и његовом исказу.

посредно упућује и читав контекст у коме о њему приповеда. Нажалост, будући да аутор ове хронике не даје никакве временске одреднице у вези са њим, није могуће прецизно рећи када је он избио. Заправо, једино је извесно да се то догодило након јуна 1436. и пре 1. септембра исте године, на шта указује податак са самог почетка наредне главе (XXII,11)⁹⁸¹, као и чињеница да Сфранцис у свом делу, које иначе, карактерише доследна хронолошка структура, ове догађаје сврстава у *четрдесет и четврту*, односно 1435/36. годину. Ипак, захваљујући вестима који доноси *Мала хроника*, без озбзира на то колико су штуре, можемо добити основну представу о томе како је поменути сукоб започео. Након што је Константин крадомице отпутовао из Цариграда у Мореју, за њиме је кренуо и Теодор II, несумњиво изазван потезом млађег брата, да би по доласку на полуострво, напао њега и Тому. Дакле, видимо да је Теодор II био тај који је отпочео са непосредним непријатељствима, а да је деспот Константин својим *бекством* испровоцирао сукобе, на основу чега би се могло закључити и да је поменути чин, посредно, представио **као њихов повод**. Нажалост, о борбама које су вођене за време овог рата, њиховом току и снагама који су учествовале, Сфранцис не доноси апсолутно никакве податке, што је посебно разочаравајуће ако се има на уму да је он тада боравио на Пелопонезу и да је врло вероватно био у прилици да дође до поузданих информација о свему томе. Због чега је то тако, остаје само да се нагађа.

Најзад, у последњој глави посвећеној овим бурним догађајима, можемо прочитати следеће : *Године четрдесет пете (1436/37) апокрисијари су послати од стране василевса. Били су то добри и дивни јеромонах Дионисије⁹⁸² који је преговорао и (sc. касније постао) митрополит Сарда и Дисипат Георгије⁹⁸³ - они су делимично умирили борбу (τὴν μάχην ἀπὸ μέρους κατεπράϊνον). На крају, пошто су опет дошли други цареви апокрисијари, духовник и јеромонах Григорије⁹⁸⁴ који је касније обављао дужност цариградског патријарха, и поново исти онај Георгије Дисипат, споразумели су се да мој господар деспот кир Константин, отпутује и борави у граду, а деспоти кир Теодор и кир Тома у Мореју.⁹⁸⁵*

⁹⁸¹ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 11, 78.

⁹⁸² О јеромонаху Дионисију види : *PLP*, no. 5486.

⁹⁸³ У вези Георгија Дисипата види : *PLP*, no. 5529.

⁹⁸⁴ Реч је будућем цариградском патријарху Григорију III Мамасу, који је столовао од 1445. до 1451. Ради основних биографских података о њему, види : *PLP*, no. 4591. Такође у вези с њиме, погледај и следећи чланак : V. Laurent, *Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III*, REB 14 (1956), 201-205.

⁹⁸⁵ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 11, 78.

Из ове забелешке се може видети да је сукоб потрајао у наредној години византијске ере рачунања времена, међутим не и до када тачно, будући да Сфранцис у вези с тим не доноси никакве временске одреднице. Из текста је јасно како је сукоб узео толиког маха, да је василевс био приморан да у два наврата шаље своје апокрисијаре (чија имена можемо такође сазнати), не би ли измирио зараћену браћу. На основу Сфранцисових речи, видимо да је прво посланство успело само делимично да смањи жестину борби, док је тек другом пошло за руком да их у потпуности и заустави. Нажалост, аутор хронике нам не доноси обавештења о делатности посланика нити о току преговора између сукобљених страна. Као и у претходном случају тако је и ова чињеница може бити разочаравајућа за истраживаче, пошто је Сфранцис готово сигурно био у могућности да нам каже много тога о њима. Но, будући да је постигнут договор о томе да деспот Константин оде у Цариград, а да Тома и Теодор остану на Пелопонезу, може се претпоставити да је постигнути споразум био компромисног карактера. О томе када је рат завршен и постигнут споразум није могуће ништа прецизније рећи.⁹⁸⁶ Све што *Мала хроника* каже о томе јесте да су две поменуте делегације послате током *четрдест и пете* (6945) године, другим речима између 1. септембра 1436. и 31. августа 1437. Међутим, на основу податка из наредне главе хронике, у којој се каже да су 5. септембра 1437. године деспот Константин и Георгије Сфранцис кренули пут Цариграда⁹⁸⁷, можда би се могло претпоставити, наравно уз најнужнији опрез, да је овај сукоб окончан негде при крају византијске године.⁹⁸⁸ Поред тога, узимајући у обзир да се не спомиње никакво турско учешће у овом рату, можемо претпоставити следеће : 1) да је подршка коју је Константин Палеолог добио од Мурата II била само вербална ; 2) да Георгије Сфранцис прећуткује конкретну османску помоћ, која уколико је постојала, очигледно није била довољна да донесе потпуну превагу ; 3) да Сфранцисова мисија код султана можда није била баш толико успешна колико се он трудио да прикаже.

⁹⁸⁶ Све што *Мала хроника* каже о томе јесте да су две поменуте делегације послате током *четрдест и пете* (6945) године, другим речима између 1. септембра 1436. и 31. августа 1437. Међутим, на основу податка из наредне главе хронике, у којој се каже да су 5. септембра 1437. године деспот Константин и Георгије Сфранцис кренули пут Цариграда (Sfranze, *Cronaca*, XXII, 12, 78), можда би се могло претпоставити, наравно уз најнужнији опрез, да је овај сукоб окончан негде при крају византијске године (литература се слаже да је сукоб окончан 1437. године : Zakythinos, *Le despotat I*, 213 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 145 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 347).

⁹⁸⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 12, 78.

⁹⁸⁸ Литература се слаже да је сукоб окончан 1437. године : Zakythinos, *Le despotat I*, 213.; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 145 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 347.

Најзад, у четвртој глави која, као што смо већ рекли, представља *епилог* овог сукоба видимо да су деспот Константин и Георгије Сфранцис 5. септембра 1437. године кренули пут Цариграда и да су тамо стигли 24. истог месеца. Овом приликом Сфранцис нам даје одређене податке који могу допринети делимичном расветљавању итинера њиховог путовања у престоницу и доноси једну занимљивост, да је на млетачком броду којим су они пловили путовао такође и Марко, рођак папе Евгенија IV који је уједно био и његов апокрисијар код василевса.⁹⁸⁹ Овај детаљ је свакако још вреднији, ако се има на уму да је у то време василевс Јован VIII вршио последње припреме пред одлазак у Италију и стога, путовање поменутог папског апокрисијара свакако треба посматрати у том контексту.

Сукоб (1442-1443)⁹⁹⁰

Наредни унутар-византијски сукоб петнестог столећа који се спомиње у делима ромејских повесничара, јесте онај који је избио априла 1442. године⁹⁹¹ између између Јована VIII Палеолога, Константина Драгаша на једној и њиховог брата Димитрија, на другој страни. Као што је познато, поменути конфликт, који је Турцима Османлијама пружио још једну прилику да се умешају у унутрашње ствари несрећне *Романије*, подржавши (и) овај пут Димитрија Палеолога, окончан је миром који су тројица браће склопила јуна наредне године.⁹⁹² Овог пута, за разлику од сукоба који се одиграо неколико година раније, о њему нас обавештава и Лаоник Халкокондил, с тим да нам сведочанства писца *Мале хронике*,

⁹⁸⁹ Sfranze, *Cronaca*, XXII, 12, 78.

⁹⁹⁰ У вези са овим конфликтом види : Nicol, *The Last Centuries*, 377 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 151-152 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 373-377.

⁹⁹¹ Ђурић, *Сумрак Византије*, 374.

⁹⁹² Димитрију Палеологу није одговарало то што је његов брат Константин, уз сагласност Мурата II и његовог брата василевса Јована VIII, желео да замени своје поседе на Пелопонезу са његовим на источној и јужној обали Тракије, којим би се придодала и Селимврија. Стога је дошло до сукоба у коме је Димитрије посегао за помоћи султана и са чијим трупама је у периоду од 23. априла до 6. августа 1342. године, како нас обавештавају кратке хронике (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 216 no.11, 463 no.10), опседао и сам Цариград. Ипак, након повлачење османских трупа из операција око Цариграда, ни Димитрије ни његова браћа нису могла да стегну превагу, услед чега су његове територије напослетку остале неокрњене (ако не и понешто проширене захваљујући Муратовој наклоности), с тим да је Константин Драгаш, поред поседа у Мореји, ипак успео да добије на управу од свог брата василевса и Селимврију. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 373-376. Уп. Nicol, *The Last Centuries*, 377 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 151-153) Датум склапања мира нам доноси такође једна од поменутих кратких хроника (Schreiner, *Kleinchroniken*, 216 no.12), с тим да њен издавач П. Шрајнер, за разлику од И. Ђурића, сматра да се односи на помирење између Јована VIII и Мурата, а не Димитрија. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 376 n.84) *À propos* настанка и развоја система апанажа у позној Византији види раније дату литературу.

упркос својој оскудности и често недовољној потпуности, пружају ипак нешто јаснију и детаљнију представу о њему, него ли сумарни извештај аутора *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν*, те самим тим и више материјала неопходног за извођење закључака о њиховим погледима на исти.

*

Када је реч о почецима овог конфликта и ономе што се налазило у његовој позадини, поменути двојица писаца се слажу у томе да је (и) овај **сукоб имао у свом корену питање апанажа**, с тим да је овог пута, **оно добило и још већи значај, услед очекиваних борби за наслеђе престола и полазних позиција, које би оне могле донети претедентима на исти**. Што се тиче Георгија Сфранциса, појединости које говоре у прилог поменутом закључку, налазимо у глави XXV,¹ његове *Μαλε χρονικε*. Оно се односи на планове Константина Палеолога о размени поседа са његовим братом Димитријем, а чији је покушај спровођења у дело, како се може закључити и на основу његовог каснијег излагања, заправо представљао и **непосредан повод** за избијање овог сукоба, будући да овај последњи никако није желео да пристане на њих. О томе, Сфранцис најпре бележи : *Ἰ 20. окτοβρα исте године, по заповести отпутовао сам емиру и василевсу као апокрисијар, имајући са собом и тајно упутство (ἀπόκρυφον μυστήριον) да уколико то допусти и василевс (εἴαν ἐνδώσει τοῦτο καὶ βασιλεὺς), одет код деспота кир Димитрија горе у Месеврију (ἄνω εἰς τὴν Μεσημβριαν) и да њему дам целу област,⁹⁹³ коју је мој господар у Мореји имао, а он опет*

⁹⁹³ Ипак, оно што се да приметити јесте да Сфранцис нигде у целокупном тексту *Μαλε χρονικε* не објашњава како и када је деспот Димитрије стекао поседе на Црном мору? Заправо, на основу Сфранцисовог историјског дела једино се може закључити, помоћу једног посредног податка, да је деспот Димитрије добио на управу поменуте поседе пре 16. априла 1441. Реч је о вести која се тиче друге женидбе деспота Димитрија са Теодором Асенином. Из ње се види да је Павле Асен своју кћер довео Димитрију у Месемврију и да су се тамо венчали истог дана када се родила и Сфранцисова кћерка Тамара. Датум Тамариног рођења се налази у глави која претходи овој. Димитријева прва супруга Зоја Параспондила је умрла током његовог повратка из Италије, тачније 17. јануара 1440. (Sfranze, *Cronaca*, XXIV, 3, 86. О Павлу Асену и Теодори Асенини види, : *PLP*, по. 1518, 1530) Стога, да би се прецизније одговорило на ова и друга питања неопходно је окренути се другим изворима. Наиме, у овој ситуацији нам је од помоћи Георгије Схоларије (Основни подаци о његовом животу и раду могу се наћи у *ODB*, II, 830. Чланак садржи и списак литературе од користи за даље истраживање) и његово дело панегиричког карактера посвећено деспоту Димитрију Палеологу, на основу кога сазнајемо да је поменути добио ове поседе након свог повратка из Фиренце, путем писаног споразума са василевсом Јованом VIII (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 77-78). Свакако, извесно је да се то није догодило пре царевог повратка из Италије фебруара 1440. (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 77 ; Sfranze, *Cronaca*, XXIV, 4, 86.) Полазећи од претходне претпоставке и горе поменутог податка који доноси Сфранцис, може се закључити да је Димитрије преузео поседе на црноморској обали негде између фебруара 1440. и 16. априла 1441. (Б.Ферјанчић сматра да се то догодило по свој прилици 1440. године. О томе види више : Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 150.) Када је реч о томе по ком основу је деспот Димитрије добио ове поседе у науци не постоји јединствено мишљење.

да дође у Град, добије Селимврију и бивше своје место Месемврију и друга (sc.места) све до Деркоса, и да се у ишчекивању царске власти, како је желео василевс, тамо налази. Пошто ме је то василевс добро примио (καλῶς ἀποδεχομένος ὁ βασιλεὺς), отишао сам јануара месеца у Месемврију, деспоту киру Димитрију...⁹⁹⁴

Као што имамо прилику да приметимо, премда помало сумарног карактера, ова Сфранцисова вест нам доноси неколико интересантних података. Најпре, аутор ове хронике нам прилично недвосмислено ставља до знања шта је тачно био мотив његовог пријатеља и господара, због кога се одлучио на један такав корак. **На основу Сфранцисових речи, може се закључити како је Константин Палеолог, желео да се налази што ближе престоници за случај смрт свог брата василевса Јована VIII, како би несметано преузео власт⁹⁹⁵, услед чега је и желео да своје територије на удаљеном Пелопонезу, замени са поседима млађег брата на црноморској обали.** У том смислу, примећујемо да је Константину за спровођење овог плана била неопходна сагласност не само василевса, већи и султана, као да је у ту сврху послао Сфранциса као апокрисијара са *тајним упутством*, да у случају добијања исте, отпутује у Месемврију како би разговарао са Димитријем. Штавише, на основу текста хронике, видимо да је Сфранцис у периоду од отприлике три и по месеца (од 20. октобра 1441. до јануара 1442) посетио султана, цара и деспота Димитрија, но, што се тиче састанака са њима, писац *Мале хронике*, не доноси превише појединости. Заправо, када је реч о сусрету са султаном он га чак есплицитно ни

Б.Ферјанчић сматра да их је добио вероватно као накнаду за острво Лимнос, које је напустио пре поласка на сабор у Италију новембра 1437. године.(Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 149) И.Војазидис пак верује да је Јован VIII желео да удаљи Димитрија из престонице као противника уније, додељујући му крајеве око Црног мора који су некада припадали деспоту Константину Палеологу. Своју тврдњу заснива на Сиропулосовима речима да је Димитрије Палеолог због питања уније био у сукобу са царем и да је увек био спреман да брани православље. (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 77 ; Laurent, *Syropoulos*, 568) С друге стране И. Ђурић доводи у сумњу ову хипотезу и са своје стране износи претпоставку да су речени поседи можда обећани деспоту Димитрију пре поласка на сабор, како би пристао да учествује на њему (Ђурић, *Сумрак Византије*, 347-348, 371). Читајући ову вест такође можемо запазити да Сфранцис, међу територијама које је Константин Палеолог треба да преузме, спомиње и Селимврију, која се тада није налазила под Димитријевом, већ формално, под царевом управом. (Уп. Sfranze, *Cronaca*, XXV, 1, 90) На основу тога се закључује, да је Константин несумњиво, рачунајући на милост коју је код василевса уживао, веровао да ће лако издејствовати добијање поменутог града, што се на крају и догодило.(Уп. Sfranze, *Cronaca*, XXV, 6, 92)

⁹⁹⁴ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 1, 90.

⁹⁹⁵ Веома је значајно да су о оваквим Константиновим амбицијама водиле рачуна и стране силе. Тако, папа Евгеније IV (1431-1447) у писму од 22. априла 1441. године позива деспота Константина Палеолога да прихвати унију, истовремено му обећавајући помоћ уколико се у скоријом будућности постави питање његове кандидатуре за царски престо (Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 150).

не спомиње, нити говори отворено о томе да је Константину поред царева била потребна и његова сагласност.⁹⁹⁶ Ипак, упркос његовој тежњи да на неки начин скрајне овако важну чињеницу, несумњиво је да је султан одобрио планирану размену поседа, јер без тога василевсово прихватање истих, као ни потоњи Сфранцисов одлазак код деспота Димитрија не би имали смисла.

À *propòs* састанка са деспотом Димитријем, све што писац *Мале хронике* саопштава својим читаоцима, јесте да га је поменути послао *натраг необављеног посла*, додајући карактеристично у наставку, да је он ово урадио, *чинећи ствари против Града или пре против онога (sc. василевса) (ἐνεργῶν τὰ κατὰ τῆς Πόλεως ἢ μᾶλλον τὰ κατ' ἐκείνου)*.⁹⁹⁷ Мора се рећи да није најјасније на шта Сфранцис овде тачно мисли. Могуће је да овај детаљ указује на то да је деспот Димитрије, већ тада започео са припремама за рат или пак да Сфранцис тим речима, на неки начин, антиципира оно што се догодило неколико месеци касније. Какогод било, приповедајући о почецима отвореног сукоба међу браћом Палеолозима, чији је пламен запалио Димитрије нападом на Цариград у коме је столовао његов брат василевс, Сфранцис нам доноси о тек једну веома кратку забелешку у којој стоји : *Пошто сам се вратио у Град, док сам чекао василевсову заповед да се вратим моме господару, 23. априла исте године дошао је са Турцима, блокирао и пустошио околину града (τὰ τῆς πόλεως) деспот кир Димитрије*.⁹⁹⁸ Иако ових пар редака сигурно нису без икакве вредност због података које у њима срећемо, читаоцима *Мале хронике*, остаје нејасно, најпре како, када и због чега су Турци одлучили да подрже деспота Димитрија, будући да је на основу претходних вести јасно да је султан одобрио планове деспота Константина о размени поседа, који учигледно нису били по Димитријевој вољи. Такође, не каже се експлицитно ни зашто је Димитрије решио да нападне престоницу, иако се на основу претходног

⁹⁹⁶ Можда се може претпоставити, да је аутор *Мале хронике* на овај начин покушао читаоцима који памте његовог господара по херојској погибији на зидинама Константиновог града, учини што мање упадљивом чињеницу да је и последњи ромејски василевс својевремено морао да се понаша као послушни султанов вазал и да тражи од њега сагласност за спровођење у дело својих планова. Но, ово је само хипотеза. Међутим, чињеница да Сфранцис уопште, макар и на овај начин, спомиње један овако *незгодан* детаљ из живота Константина Палеолога, говори у прилог његове релативне објективности, без обзира што он, као што смо већ рекли, није увек лишен пристраности и склоности да прећуткује чињенице.

⁹⁹⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 1, 90.

⁹⁹⁸ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 3, 90

излагања може претпоставити да се корен ове његове одлуке налазио у Јованој сагласности са Константинових предлогом.

С друге стране пак, ни Лаоник Халкокондил, који о овом конфликту говори сажето само на једном месту и то у оквиру шесте књиге своје историје, након што је претходно приповедао о склапању Фирентинске уније (1439)⁹⁹⁹ и разлозима услед којих римски папа није био у стању да помогне Византији, не пружа нам објашњење зашто су Османлије одлучили да подрже Димитрија. Но, он нам ипак доноси извесне појединости, које нам указују не само да су ствари око замене апанажа одмакле много даље од пуке иницијативе Константина Палеолога и начелне сагласности султана и василевса за њено спровођење, већ и да је **одлука Јован VIII да одузме већи део посета свом брату Димитрију, игноришући претходно његове захтеве, заправо представљала непосредни повод овог сукоба и разлог због кога се овај последњи латио оружја. Наиме, приповедајући о свему томе, Халкокондил најпре пише : *Константин је дошао у Визант где је краљ (sc. Јован VIII) саопштио своје мишљење да његов брат (sc. Теодор ?) треба да дође к њему, да он (sc. Константин ?) треба да се врати на Пелопонез, а да његов брат Теодор треба да пође, напусти Пелопонез и дође у Визант. И тако су урадили. А њихов млађи брат Димитрије дошао је у сукоб са краљем због тога што га је лишио већег дела његове земље (ἐς διαφοράν τῷ βασιλεῖ ἀφικόμενος ἀφελόμενος αὐτοῦ τὰ πλείω τῆς χώρας).*¹⁰⁰⁰ И затим, додаје : *Пошто није успео да добије ништа од потребног од свог брата (sc. Јована VIII) (ὡς οὐδὲν αὐτῷ τῶν δεόντων προσεχώρει πρὸς τοῦ ἀδελφοῦ), послао је изасланика султану Мурату, добио војску од њега, кренуо и опсео Визант.*¹⁰⁰¹**

Међутим, када је реч о догађајима који су се збили у наставку, Халкокондил их сажима у свега неколико редова, пишући следеће : ***Убрзо потом је отишао (sc. Димитрије), пошто***

⁹⁹⁹ О склапању Фирентинске уније, преговорима који су јој претходили, као и сабору у Ферари-Фиренци (1438-39) на којем је склопљена, писано је много, те ћемо овом приликом упутити само на неколицину радова који се у најопштијем смислу дотичу ове теме : Острогорски, *Историја*, 521-522 ; Nicol, *The Last Centuries*, 372-377 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 301-351 (где су подробно наведени извори, као и опширнија литература) .

¹⁰⁰⁰ Chalcs., II,80. Уп. енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VI,43-45. Уп. тумачење Ђурић, *Сумрак Византије*, 374.

¹⁰⁰¹ Chalcs., II,80. Уп. енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VI,43-45.

није било напретка¹⁰⁰², иако се чинило да је његов шурак (sc. Матеј) Асен¹⁰⁰³, човек који је био веома утицајан у Византу, сарађивао са њим у борби за престо (*συμπράξειν αὐτῷ τὰ πρὸς τὴν βασιλείαν*). Убрзо затим, послао је изасланика свом брату краљу и дошао (sc.лично) у Визант ; Недуго после тога и њега и брата његове жене ухапсио је Јован, краљ Грка. Њих двојица су држани одвојено у затвору, али на Асенов подстицај (*ὀποτιθεμένου τοῦ Ἀσάνεω*), Димитрије је побегао ноћу преко Галате. (sc. Одатле) пославши изасланике склопио је мир и поново је постављен на власт на Црном мору (*ἐς τὴν ἀρχὴν αὖθις τὴν ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου ἀφίκετο*). Краљ је такође ослободио и брата његове жене.¹⁰⁰⁴ Иако сумарног карактера, подаци који нам аутор *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* доноси овом приликом су драгоцени, будући да Георгије Сфранцис потпуно заборавља да каже било шта о томе шта се догађало на бојишту око престонице¹⁰⁰⁵, посвећујући искључиву пажњу перипетијама свог господара деспота Константина Палеолога на Лимносу, након чега приповеда о збивањима која су уследила након завршетка рата. Но, о свему томе, биће више речи касније. Наиме, као што можемо да закључимо из Халкокондилове приповести, Димитрије је релативно брзо одустао од опсаде и окренуо се преговорима, отишавши, штавише, лично у Цариград и то након што је преговарач кога је претходно послао ухапшен, где је међутим, и сам доживео исту судбину. Ипак, након неког времена проведеног у тамници, Димитрије је преко Галате (може се претпоставити, уз помоћ тамошњих Ђеновљана) успео да побегне, након чега је поново послао изасланике и

¹⁰⁰² Према двама кратким хроникама, Димитријева опсада Цариграда је трајала до 6. августа 1442. (Schreiner, *Kleinchroniken*, 216 ; 463) Овај податак је тим пре важнији, пошто други извори пропуштају да га наведу. Ова чињеница можда баца ново светло на питање зашто је Константин Палеолог, као што ћемо видети касније, пристигао у Цариград тек у новембру. Просто, престоница није била више непосредно угрожена и деспот Константин није имао много разлога за журбу, већ је могао да се посвети својим личним плановима, какви год они били.

¹⁰⁰³ У вези са Матејем Палеологом Асеном, братом тадашње супруге Димитрија Палеолога, Теодоре, види : *PLP*, no.1508. О Теодори Ασенини, која је иначе ступила у брак са Димитријем Палеологом, годину дана пре ових догађаја : *PLP*, no.1530.

¹⁰⁰⁴ Chalc., II,80-81. Уп. енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VI,43-45.

¹⁰⁰⁵ Када је реч о ономе што се збивало у престоници и њеној околини, од извесне помоћи су нам две кратке хронике и панегирик Георгија Схоларија. С једне стране, говорећи о нападу на Цариград, Схоларије доноси интересантан податак да су се сељаци из околине престонице супроставили деспоту Димитрију Палеологу (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 81). Овакво негативно расположење сељана према њему, који је иначе имао много присталица као противник уније, И. Војазидис објашњава актима насиља које су његове трупе чиниле, а не његовим савезништвом са султаном Муратом II (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 82). С друге стране у поменутом двама хроникама, које нам доносе датум завршетка Димитријевог опсаде, такође налазимо и податке да су Турци при повлачењу пустишили њиве и винограде.

склопио мир са василевсом, којим су му враћени одузети поседи на обали Понта. Међутим, овакву верзију догађаја, И.Ђурић не без разлога, доводи у сумњу.¹⁰⁰⁶

Када је реч о поменутих невољама деспота Константина на Лимносу¹⁰⁰⁷ када се суочио са нападом османске флоте, најпре ћемо посветити пажњу Сфранцисовим речима, које налазимо у оквиру главе XXV, 4 његове *Мале хронике*. Наиме, говорећи претходно о томе

¹⁰⁰⁶ Наиме, И. Ђурић доводи у питање веродостојност ове вести не само због општих недостатака Лаоника Халкокондила као историчара, већ и због чињенице да речене догађаје нико не спомиње, па ни, као што смо рекли, њима најближи Сфранцис. Поред свега, пада у очи сличност описаног бекства деспота Димитрија као и преговора који су потом уследили са збивањима из лета 1423. године, о којима Халкокондил уопште не говори. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 377) Сем тога, изгледа да у овој причи има неких сличних елемената са бекством Софије од Монферата 1426. године, о којем у Халкокондиловој историји такође нема помена. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 377, п. 89) На послетку, треба приметити да би са Димитријевог становништва, било врло непромишљено да долази у престоницу у којој је његов преговарач већ заточен. Ипак, неопходно је скренути пажњу на постојање једне приче у Схоларијевом панигирику која, мора се признати, помало подсећа на збивања описана у овој вести. Међутим, за разлику од Халкокондила, Схоларије ову епизоду лоцира у доба након размене посуда извршене у лето 1443. Из доста нејасног описа пуног реторских украса и архаизама али коме истовремено мањкају конкретне чињенице, можемо закључити да је деспот Димитрије у престоници, најпре утамничен и стављен под стражу, након чега је побегао, одбио понуде свог брата Теодора II да му се придружи и на послетку успео да се оправда од оптужби. (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 86-87. И. Војазидис сматра да се Халкокондилова вест о Димитријевом доласку на преговоре у Цариград, његовом заробљавању, а затим и бекству, односи управо на ову епизоду). Свакако, проблем ове двеју вести заслужује да буде предмет неког од будућих истраживања. Што се тиче Схоларијевог списка, захваљујући њему смо у позицији да сазнамо неке врло интересантне податке везане за султанове дипломатске активности током опсаде. Наиме, имајући у виду озбиљност ситуације на северу и опасности која је претила од општехришћанске акције, султан је намеравао да склопи савез са Димитријем против Угара, не толико ради војне снаге таквог савеза, колико због моралног ефекта који би савез са василевсовим братом имао на хришћанску војску у налету и европске хришћане у целини. Ради тога је предлагао помирење између два брата, по коме би Димитрије уступио цару Јовану VIII поседе на Црном мору, док му је он (sc. султан) у замену за њих давао другу земљу исте величине у унутрашњости, обећавши му притом, да ће му по завршетку рата са Угрима помоћи око остварења његових тежњи (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 82-83). Међутим, према Схоларију, Димитрије на првом месту није имао своје личне интересе већ свих хришћана. Од њега такође сазнајемо да је Димитрије као молилац отишао код свог брата василевса, који је га је веома лепо примио али није желео да му преда поседе на Црном мору. Међутим, притиснут сваком оскудицом свог дома, деспот није предузимао никакве друге мере већ је, према Схоларијевим речима, полагао наде само у Бога (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 83). Свакако, сувишно је рећи да се ове тврдње Генадија Схоларија морају узимати крајње обазриво. Када је реч о Суропулосу, треба рећи да он сасвим успутно и врло кратко, помиње да је након сукоба *помирење и љубав према деспоту* (Laurent, *Syropoulos*, 570).

¹⁰⁰⁷ Овом приликом вреди навести и неке податке из не-византијских извора који се тичу ових збивања на Лимносу, а који се могу наћи у већ цитираној књизи И.Ђурића. На пример, из њих можемо сазнати да је турска флота бројала наводно шездесет бродова. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 375) Исто тако, из једног каснијег писма који је млетачки сенат 2. јануара 1443. упутио бургундском војводи, можемо сазнати да је деспот Константин током поменутог опсаде пружио отпор достојан хвале. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 374 п. 78) Нажалост, када је реч о разлозима Константиновог доласка на Лимнос, они се на основу извора не могу утврдити. У вези њих И. Ђурић износи смелу хипотезу по којој је за Константина Палеолога, Лимнос био циљ, а не успутна станица и да је преузимањем овог острва, које је фактички било под Димитријевом контролом, навукао себи на врат његове савезнике са Галипоља (Ђурић, *Сумрак Византије*, 372-373, 375), то јест испровоцирао напад османске флоте.

како је деспот Димитрије уз помоћ Турака опсео Цариград, Сфранцис затим бележи : *И јула месеца исте године, долазио је мој господар деспот Константин у помоћ Граду (sc. Цариграду) и прошавши преко Митилине узео је своју жену василису (sc. деспотицу)*¹⁰⁰⁸ (*τὴν αὐτοῦ γυναῖκα τὴν βασίλισσα*) и дошао на Лимнос. Нашавши се тамо био је нападан у Котзиносу (*Κότζηνον*)¹⁰⁰⁹ током много дана (*ἡμέρας πολλᾶς*) од целе турске флоте. Уз Божију помоћ флота је отишла не постигавши успех, међутим василиса (sc. деспотица) се услед (sc. таквих) околности разболела и побацивши августа исте године у Палеокастру¹⁰¹⁰ на истом острву Лимнос, преминула и сахрањена.¹⁰¹¹

Иако Сфранцис, као што можемо видети, овом приликом доноси неке важне податке, он нам оставља истовремено и многе нејасноће које отежавају потпуно разумевање описаних догађаја, као и њихово тачно хронолошко убицавање, будући да се не наводе ни прецизније временске одреднице. Наиме, на основу његовог излагања видимо да се јула 1442. године Константин Палеолог већ налазио на путу ка Цариграду коме је пошао у помоћ, што само по себи имплицира да је положај у коме се налазила престоница био озбиљан. Поред тога, видимо да је и деспот Константин на том путу најпре свратио у град Митилину на Лезбосу, како би повео своју супругу са собом¹⁰¹², па тек онда на Лимнос. Оно што се, међутим, никако не може закључити на основу текста *Мале хронике* јесу разлози због којих Константин свратио на Лимнос. Што се тиче самог напада османске морнарице на ово острво, који је као што смо видели, затекао деспота и његове људе у месту Котзинос, Сфранцис доноси веома мало детаља наводећи сумарно и хронолошки неодређено, да је потрајао *много дана* и да се турска флота након претпљеног неуспеха повукла. Ипак, податак да је августа месеца, преминула од последица побачаја изазваног османским

¹⁰⁰⁸ Наиме, Константин Драгаш је оженио Катарину, кћер Дорина Гатилузија, (Ђурић, *Сумрак Византије*, 373 ; Kaldellis, *The Histories*, VI, 492 n.60). Ради најосновнијих просопографских података о Катарини Гатилузи погледај : *PLP*, no. 3580, 91599. Иначе, Сфранцис константно супруге свих деспота назива *василисама*.

¹⁰⁰⁹ Место Котзинос (такође : Котзинас) постоји и данас као мало рибарско насеље на северној обали острва Лимнос. (https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%8C%CF%84%CF%83%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9B%CE%AE%CE%BC%CE%BD%CE%BF%CF%85 . Сајту приступљено : 27.07.2020. 00:39h)

¹⁰¹⁰ *Палеокастрон* (*Παλαιόκαστρον*), представља тврђаву чији су остаци сачувани и данас изнад главног града острва Лимнос, Мирине. Своје име *Палеокастрон* (у слободном преводу на српски језик, *Стара тврђава*) је добила ради дистинкције од новијих утврда Котзиноса и Мудроса, изграђених током Млетачке владавине. (<https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=myrina> . Сајту приступљено : 15.02.2021. 14:43h)

¹⁰¹¹ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 4, 90. С тим у вези, вреди погледати анализу Сфранцисовог описа ових догађаја од стране И. Ђурића (Ђурић, *Сумрак Византије*, 374-375).

¹⁰¹² Наиме, Сфранцис помиње да ју је деспот Константин оставио тамо септембра 1441. године на свом путу за Мореју (Sfranze, *Cronaca*, 11, 88).

нападом, супруга његовог господара, можемо са сигурношћу рећи да се напад турске морнарице на Лимнос догодио негде током јула и/или августа 1442. године.¹⁰¹³

С друге стране, Лаоник Халкокондил нам доноси одређене појединости које допуњују Сфранцисово излагање, с тим да се оне морају узимати са извесном резервом, како због чињенице да погрешно смешта ова збивања у време пре отпочињања овог сукоба (дакле, ван свог контекста), што указује уједно да ни он сам није имао потпуно јасну и тачну представу о њему, тако и због других његових недостатака као историчара. Погледајмо сада, шта Халкокондил пише о томе : *Убрзо затим десило се да је Константин, краљев брат, који је отишао на Пелолонез, позван од стране свог брата да наследи трон тако да је отишао одатле и запловио ка Византу.*¹⁰¹⁴ *Стигао је на Лимнос али, када је оженио кћерку владара Лезбоса*¹⁰¹⁵, *Ахмед, заповедник флоте султана Мурата, испловио је против њега и опсео њега и његове људе у граду Котзиносу*¹⁰¹⁶ *на Лимносу. Ахмед се искрцао на острво, похарао га и опседао краљевог брата двадесет седам дана. Уништио је зидове топовима али није био у стању да заузме град силом и уђе у њега. После, будући да није могао да га заузме, отплови кући.*¹⁰¹⁷ Наиме, као што смо могли видети, Халкокондил нам овом приликом доноси три интересантне појединости, који употпуњују Сфранцисово излагање о овим догађајима. Први, представља име заповедника османске ескадре која је напала Лимнос. Други је податак да су приликом напада коришћени и топови, што вероватно може бити занимљиво када је реч о изучавању историје ратовања. Трећи, који је несумњиво најинтересантнији за нас, будући да би нам могли помоћи приликом одређивања хронологије ових догађаја, јесте да је ова опсада трајала чак двадесет и седам дана. Ипак, није згорег још једном подсетити, да се ове Халкокондилове речи, које иначе додатно потврђујући да је Халкокондил видео узроке овог рата и Димитријевог напада на Цариград у борби за наслеђе царског трона, морају узимати са извесном резервом.

*

¹⁰¹³ Уп. такође са Ђурићевом анализом Сфранцисовог извештаја : Ђурић, *Сумрак Византије*, 374-375.

¹⁰¹⁴ Чини се да овај детаљ указује да Халкокондил, на изванредан начин, меша ове догађаје са путовањем Константина Драгаша из Мореје у Цариград након смрти Јована VIII почетком 1449. ради преузимања власти.

¹⁰¹⁵ Наиме, овај брак није склопљен ни у ово време, ни на овом месту, већ средином 1441. године на Лезбосу. (Ђурић, *Сумрак Византије*, 373 ; Kaldellis, *The Histories*, VI, 492 n.60).

¹⁰¹⁶ Уп. Sfranze, *Cronaca*, XXV, 4, 90, који се слаже са њим.

¹⁰¹⁷ Chalc., II, 80.

Нажалост, што се тиче епиплога овог сукоба, Халкокондил, каже, како смо видели, тек толико, да је Димитрије, склопивши мир, *поново постављен на власт на Црном мору* (*ἐς τὴν ἀρχὴν αὐθις τὴν ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου ἀφίκετο*).¹⁰¹⁸ Сфранцис је међутим, нешто детаљније и с тим у вези, пише : *И новембра исте године дошао је у Град деспот и господар мој кир Константин. И првог марта добио је од василевса Селимврију и послао мене тамо као кефалију, заповедивши ми да је и од емира (sc.султана) и од деспота кир Димитрија, па и самог василевса који ју је дао, чувам.*¹⁰¹⁹ Ова вест, наиме, показује да је Константин Палеолог тек у новембру 1442. стигао у Цариград када је опсада, већ одавно била завршена. Где је био и чиме се бавио у том периоду између августа и новембра, Сфранцис, нажалост, не каже ништа, нити се то може наслутити из његовог списка. Исто тако, *Мала хроника* не доноси ни податке о томе шта се збивало од новембра 1442. до 1. марта 1443 године, када је василевс уступио Селимврију деспоту Константину, који је потом за њеног управитеља поставио самог Сфранциса. Врло је индикативно Сфранцисово сведочење о томе да му је његов господар заповедио да чува Селимврију не само од деспота Димитрија и султана, већ и од самог василевса. Чини нам се да овај податак боље од свега другог показује, како деспот Константин није имао потпуно поверења ни у самог цара Јована VIII, чију је наклоност годинама уназад уживао, тако и о томе колико су озбиљно били нарушени односи међу члановима владајуће династије. Напоследку, вреди истаћи да је ово последња вест у *Малој хроници* која се тиче овог сукоба између василевса Јована VIII и његовог брата деспота Димитрија. Већ наредна вест из јуна исте године односи се на послератни период у коме је дошло до прерасподеле поседа међу браћом¹⁰²⁰, те и овог пута Сфранцис у својој наративи прескаче један велики временски период, остављајући своје читаоце без икаквих података за раздобље од марта до јуна 1443. године.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ Chalc., II,81. Уп. енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VI,43,45.

¹⁰¹⁹ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 6, 92.

¹⁰²⁰ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 7, 92

¹⁰²¹ Напоследку, поставља се питање, како објаснити оволики број нејасноћа, навођење непрецизних хронолошких одредница и прескакање читавих месеци у вестима које говоре о овом сукобу који је потрајао више од годину дана ? Бар када је реч о збивањима ван престонице (на пример на Лезбосу и Лимносу), делимично објашњење можемо наћи у чињеници да писац *Мале хронике* није био сведок поменутих догађаја (будући да се у то време налазио у Цариграду) и његовој тежњи да пружи читаоцима искључиво проверене податке. Међутим, ако се тиме можда и може делимично објаснити оскудност описа свих ових догађаја, то свакако није случај са чињеницом да Георгије Сфранцис доноси још мање података о ономе што се дешавало у Цариграду и његовој околини. Узимајући у обзир висок положај који је заузимао, тешко је поверовати да аутор ове хронике није био у позицији да много тога види и чује, што би касније могао забележити у свом

Превирања у односима Јована VIII и Теодора II Палеолога (1448)¹⁰²²

Наредни унутар-византијски конфликт XV столећа о коме налазимо податке у византијској историографији (конкретно, делу Лаоника Халкокондила), односи се на превирања између василевса Јована VIII Палеолога и његовог брата Теодора II, која су се, према ономе што поменути аутор пише, изродила у отворени оружани сукоб међу њима двојицом. Упркос томе што није сасвим извесно да је до *правог* оружаног сукоба заиста и дошло, чему доприноси и излагање знатно поузданијег Сфранциса које га чак ни не наговештава¹⁰²³, будући да Халкокондил тако приказују ову епизоду византијске историје, и ми ћемо се њоме позабавити на тај начин.

Но, најпре ћемо се осврнути на догађаје који су збили током претходних пет година. Наиме, као што смо рекли, марта 1443.године, Константин Палеолог је од свог брата василевса Јована VIII добио на управу и град Селимврију, за чијег је кефалију, то јест управитеља, поставио свог човека од поверења Георгија Сфранциса¹⁰²⁴, заповедиши му, како овај тврди, да је чува се не само од султана и Димитрија, већ чак и од самог василевса.¹⁰²⁵ Међутим, будући да је Јован VIII у то доба био већ озбиљно болестан, као и да није имао мушког

делу. Штавише, чак и када је реч о догађајима којима није лично присуствовао, Георгије Сфранцис је несумњиво био у могућности да пронађе релативно поуздане сведоке и добије од њих драгоцене информације које би могао употребити. На основу тога, можемо претпоставити да је Сфранцис о напред поменутих збивањима знао неупоредиво више него што је написао у својој хроници. Међутим, очигледно је да своја сазнања није желео да подели са читаоцима и тиме их сачува за будућност. Због чега је то тако можемо само да нагађамо.

¹⁰²² О томе погледај : Nicol, *The Last Centuries*, 386-387 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 153-155 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 378-379.

¹⁰²³ Уп. аргументе Ђурић, *Сумрак Византије*, 378-379, којим је његово постојање доведе у питање.

¹⁰²⁴ Када је реч о термину *кефалија* (грч. *κεφαλής*), он се јавља од друге половине тринестог века и односи се на највише званичнике провинцијске управе, који од тог времена на даље постепено замењују функционере са титулом дукса. До почетка четрнестог века кефалије држе у својим рукама војну и цивилну власт у основним административним јединицама у провинцији, која више није тема, већ много мањи *катепаникион*, који обично није обухватао веће подручје од непосредне околине одређене тврђаве. Поред њих, током тог истог столећа, јављају се *опште кефалије*, могуће као покушај јачања централизације државе, који за разлику од *локалних кефалија*, имају у својој надлежности већа подручја, понекад и читаве провинције, но, до краја века они уопште узев нестају из извора, пошто су у преисталим областима све мањег и мањег Византијског царства, настајале апанаже. Занимљиво је да титула кефалије никад није постала дворска, пошто се односила на функцију, већ су напротив, кефалије често носиле дворске титуле. (*ODB*, II, 1122). О кефалијама погледај детаљније : Љ.Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972, 117-166 ; *Ibidem*, *Генеза и карактер апанажа*, 123-125.

¹⁰²⁵ Sfranze, *Cronaca*, XXV, 6, 92; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 152-153 ; Zakythinos, *Despotat*, I, 216-217 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 376.

порода са покојном супругом Маријом¹⁰²⁶, Теодор (II) је очекујући братовљеву смрт, желео је да буде близу престонице, пошто је као најстарији међу преосталом браћом био први у реду за наслеђивање престола. Стога је послао једног од својих истакнутих архоната по имену Лав Франгопул¹⁰²⁷ у Цариград, да затражи у његово име од (како се веровало тада) *умирућег* василевса, прерасподелу апанажа, до чега је и дошло децембра 1443.године, када је Константин Палеолог-Драгаш опет преузео Мореју, а он Селимврију.¹⁰²⁸ Но, Теодорове наде су се изјаловиле, будући да се његов брат на трону опоравио, док је он остао са апанажом у Селимврији, константно угроженој османским нападима. Стога је Теодор тражио начина да измени новонастало стање које му није одговарало, покушавајући да против брата на трону окрене и Димитрија, који је међутим у то време, будући задовољан својим положајем, настојао да избегне нове спорове са василевсом.¹⁰²⁹

Нажалост, када је реч о овом *конфлику*, на основу Халкокондиловог излагања, не можемо пуно тога рећи. Наиме, наш историчар нам пружа тек штур, сумарни и уопштени извештај о тим догађајима, пошто је претходно начинио опширан екскурс о бици код Варне (1444)¹⁰³⁰, пишући најпре следеће : *Што се пак тиче краља Грка (sc.Јована VIII), он је остао у миру са султаном (sc.за време крсташког похода који се завршио катастрофом код Варне) и није га прекршио. Био је миран у то време и улагивао се султану даровима (εἶχε τε ἡσυχος ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐθεράπευε τὸν βασιλέα δῶροις), тако да Мурату против њега ништа зло није пало на ум.*¹⁰³¹ А затим, објашњавајући разлоге због којих се василевс Јован VIII, није на неки начин придружио крсташкој војни, додаје : ***Наиме, био је у свађи са његовим братом Теодором (διαφορὰ πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον), који је недавно***

¹⁰²⁶Реч је о Марији Комнини, кћери трапензутског цара Алексија IV, која је била трећа и последња супруга василевса Јована VIII Палеолога. Овај брак, склопљен 1427. ,потрајао је све до 1439. године, када је ова принцеза, иначе чувена по својој лепоти, преминула. Подсећамо, претходно је Јован VIII Палеолог био ожењен руском принцезом Аном Васиљевном и Софијом од Монферата (Ђурић, *Сумрак Византије*, 275-276). О Марији Трапензутској : *PLP*, no.21397.

¹⁰²⁷ И.Ђурић овог архонта идентификује као Лава Франгопула, док се у *Prosopographische Lexikon der Palaiologenzeit* по свој прилици иста особа, идентификује са његовим презимењаком Јованом (уп. *PLP*, no. 30100 ; Ђурић, *Сумрак Византије*,378).

¹⁰²⁸ Ђурић, *Сумрак Византије*,378.

¹⁰²⁹ Ђурић, *Сумрак Византије*,378.

¹⁰³⁰Када је реч о бици код Варне и њеном значају за османску експанзију у Европи и судбину Византије, свесно ћемо упутити на само неколико најопштијих радова : Острогорски, *Историја*, 523-525 ; Nicol, *The Last Centuries*, 378-381 ; Ђурић, *Сумрак Византије*, 380-393 (где је наведена и друга релевантна библиографија, као и извори);

¹⁰³¹ Chalc., II,111. Уп.енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VII, 101-103.

стигао у Визант како би наследио власт од свог брата (διαδεξόμενον τὴν ἀρχὴν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ). Теодор се понашао као ривал за престо свог брата и касније је чак ушао у отворен сукоб са њим (ἐξηνέχθη αὐτῷ ἐς εὐφανῆ διαφοράν). Теодор, брат, коме је била поверене Селимврија и њена област, повео је војску против краља Византа (ἐστρατεύετο ἐπὶ Βυζαντίου βασιλέα). Наиме, тражио је довољне приходе за његове животне трошкове (ἰκανὴν πρόσοδον αὐτῷ ἐς τὸ ἀποζῆν), међутим пошто их није добио, заратио је против брата и повео војску (ἐς πόλεμον τε καθίστατο τῷ ἀδελφῷ καὶ ἐστρατεύετο).¹⁰³² Међутим, преминуо је пре него што је ишта постигао против њега, подлежавши куги (νόσῳ λοιμώδει)

¹⁰³³

Ипак, чак и из овако оскудног извештаја, неке закључке о Халкокондиловом виђењу овог сукоба је могуће извући. Наиме, поред тога што је јасно да је аутор *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* видео његове узроке у жељи Теодора (II) да се домогне престола, док је као његов повод видео чињеницу да је његов брат василевс одбијао да му додели *довољне приходе за његове животне трошкове*, то јест, већу апанажу, употребљавајући притом за њега термине *διαφορά* (свађа) и *πόλεμος* (рат), као и глагол *στρατεύω* (повести војску).¹⁰³⁴ Упада у очи да је и овог пута, слично као и у случају претходног сукоба, поменути василевс приказан као онај који је у најмању руку, допринео његовом избијању својим поступцима. Поред тога, чињеница да се у горецитираном одломку неколико пута користи реч *брат*, могла би можда неког навести да се запита (мада смо свесни да би то неки можда довели у домен *шпекулације*), да ли је овај историчар можда желео да нагласи читаоцима да се радило

¹⁰³² Срећом, чини се да делимичном расветљавању околности под којима је дошло до овог сукоба, помаже једна кратка хроника, која указује да је непосредно пред Теодорову смрт у престоници организована завера у којој су узели учешћа *не малобројни (οὐκ ὀλίγοι)* у његову корист (Schreiner, *Kleinchroniken*, 99 no.51), међу којима је била и личност коју И.Ђурић идентификује са тадашњим *васељенским судијом и секретаром* Георгијем Схоларијем, који се противио доласку на престо Константина Палеолога, кога је Јован VIII желео за свог наследника. Штавише, на основу Схоларијевог похвалног слова деспоту Димитрију, сазнајемо да га је Теодор (II) позвао у да дође у Селимврију, што И.Ђурића наводи на претпоставку да га Теодор (II) не би ни позвао на своју апанажу, да није имао одређене планове у Цариграду, чије је остварење спречила његова смрт и откривање завере (Ђурић, *Сумрак Византије*, 398-400).

¹⁰³³ Chalc., II,111. Уп.енглески превод : Kaldellis, *The Histories*, VII, 101-103. Наиме, Теодор (II) Палеолог је преминуо 24.јуна 1448. године (уп. Ђурић, *Сумрак Византије*, 397). Овај датум нам доноси неколико кратких хроника (Уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 99 no.51, 186 no.41, 268 no.13, 287 no.10) Када је реч о нејасноћама у вези са тачним околностима под којима је преминуо деспот Теодор II Палеолог, погледај детаљно : Ђурић, *Сумрак Византије*, 397-398.

¹⁰³⁴ Поред овога, глагол *στρατεύω* такође може да значи : *на војску ићи, на војску долазити, војском ићи, у војсци служити, у рату бити, као војник или најамник служити у војсци за плату.* (Мајнарић-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 387)

о сукобу међу двојицом браће, то јест да је (и) овај конфликт био *братоубилачки*. Нажалост, чини се да мало шта друго можемо рећи са сигурношћу о Халкокондиловом виђењу овог сукоба.

Неуспели покушај Димитрија да преузме власт након смрти

Јована VIII Палеолога (1448)¹⁰³⁵

Следећи конфликт XV века о коме приповедају ромејски наративни извори, јесу превирања у Византији, која су настала непосредно након што је василевс Јован VIII Палеолог преминуо, последњег дана октобра 1448. године.¹⁰³⁶ Конкретно, реч је о покушају деспота Димитрија да се уз помоћ својих присталица домогне царског трона, пре него што његов брат Константин Палеолог, који је по реду наслеђивања требало да га наследи, стигне из Мореје у престоницу.

За разлику од претходног сукоба, овог пута нам о овим збивањима приповедају и Георгије Сфранцис и Лаоник Халкокондил. Нажалост, њихово излагање о овим збивањима је веома сажето и врло уопштено, услед чега је и податке које нам доносе њихова дела, кад год је могуће, неопходно допуњавати подацима које доносе други извори, пре свега, већ поменути списи панегиричког карактера, потекли из пера Силвестера Сиропула и Георгија Схоларија. Када је реч о *Малој хроници*, њен аутор Георгије Сфранцис нам доноси три релативно кратке белешке о овим догађајима у којима нам, са једне стране, доноси драгоцене хронолошке одреднице на основу којих је могуће утврдити њихов *terminus ante quem* и *terminus post quem*, док са друге, пропушта да нам наведе не само мање значајне детаље, већ и неке битне чињенице за њихово потпуно разумевање. Што се пак тиче Лаоника Халкокондила, он се осврће на овај унутар-византијски сукоб свега на два места у оквиру седме књиге својих *Αποδείξεις ἱστοριῶν*. Од та два места, само прво садржи сумаран и непотпун опис ових догађаја, док се у другом, они спомињу тек узгредно и у свега пар речи. Но, иако је његово

¹⁰³⁵ Када је реч о овом покушају деспота Димитрија Палеолога да се домогне круне, види : Nicol, *The Last Centuries*, 390-391 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 155-157.

¹⁰³⁶ Датум смрти василевса Јована VIII Палеолога сазнајемо не само из Сфранцисовог списка, већ и из бројних кратких хроника (Уп. Sfranze, *Cronaca*, XXVIII, 7,101 ; Schreiner, *Kleinchroniken*, 187 no.46, 269 no.14, 287 no.11, 462 no.7, 640 no.9, 646-647 no.2, 664 no.3).

излагање о овим превирањима још и оскудније него ли Сфранцисово, оно садржи извесне појединости, који су, без обзира на мане овог историчара, свакако вредни пажње.

*

Имајући у виду све претходно, онда није исувише велико изненађење што се на основу наратива ове двојице писаца, не може превише тога сазнати ни о самом току сукоба, ни о њиховим погледима на исти. Штавише, рекли би смо да је све што се може са каквом-таквом сигурношћу закључити о свему томе, своди искључиво на њихово виђење узрока (тима посредно и самог карактера) овог конфликта, као и његовог епилога, а у чему се Сфранцис и Халкокондил, мора се рећи, готово у потпуности слажу.

Тако, када је реч о **узроцима овог сукоба**, поменути историчари су сагласни да су они лежали у **жељи деспота Димитрија да се домогне царског трона**. Самим тим, може се рећи и да су они овај сукоб посматрали као **борбу око престола** између деспота Димитрија и његовог брата Константина Палеолога Драгаша (можда је исправније рећи, њихових присталица). Код Георгија Сфранциса, овако нешто можемо уочити из забелешке која је се наслања на вест о томе како је деспот Тома Палеолог бродом стигао у Цариград 13. новембра, а у којој се узгред наглашава, како је овај за смрт свог брата василевса, сазнао тек пролазећи покрај Калипоља, чиме се уједно и ставља до знања да разлог због кога је Тома кренуо пут престонице са далеког Пелопонеза, није био вест о царевој смрт, већ нешто друго. Наиме, до поменутог закључка о Сфранцисовим погледима на узроке овог сукоба, можемо доћи на основу следећих речи у којима стоји : *Пошто је онај (sc.Томе) дошао, престало је сасвим оно што су деспот кир Димитрије или пре његове присталице чиниле да постане василевс (ἴνα βασιλεύσῃ)...*¹⁰³⁷ Овом приликом вреди рећи да су претходно речи такође значајне и са гледишта хронологије, будући да нам пружају основу за одређивање приближног временског оквира у коме су се ове смутње догађале. Наиме, имајући у виду да је василевс Јован VIII преминуо 31. октобра, као и да је Тома Палеолог приспео у Цариград 13. новембра, након чијег доласка су, како се овде тврди, сасвим престале активности деспота Димитрија и/или његових присталица, могло би се веома

¹⁰³⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 2, 100.

обазриво претпостави да поменута превирања завршила већ средином или крајем истог месеца, те да нису потрајала много дуже од две или три недеље.

Што се пак тиче Лаоника Халкокондил, до поменутог закључка можемо доћи на основу појединости које срећемо у оба места на којима се дотиче овог сукоба. Најпре, говорећи о томе како је султан Мурат II, сазнавши да је Јован VIII преминуо и да је царска круна припала његовом брату Константину, кренуо на Цариград (о чему, узгред, нема ни речи код Сфранциса), Халкокондил у наставку између осталог пише да је, *када је он (sc. Јован VIII) умро, његов брат Димитрије јуришао на трон (ὄρμητο...ἐπὶ τὴν βασιλείαν)...*¹⁰³⁸ Овакво своје виђење узрока овог конфликта, Халкокондил још једном и можда још јасније потврђује, приповедајући о Томином доласку у престоницу.¹⁰³⁹ Наиме, пишући како Тома није успео да стигне на време у Цариград да би пронашао свог брата василевса у животу, Халкокондил се у наставку осврће сасвим успутно на овај сукоб, бележећи тек толико, да је по свом доласку затекао (*sc. Константиново*) *наследство престола оспорено од стране његовог брата Димитрија*¹⁰⁴⁰, да би одмах затим у наставку, без задржавања на поменутим догађајима, изложио како су, након што је Константин Палеолог Драгаш пристигао у Цариград, Тома и Димитрије постигли договор о поделили посела на Пелопонезу.¹⁰⁴¹

Нажалост, на основу Сфранцисовог и Халкокондиловог излагања, нисмо у могућности да сазнамо шта се до Томиног доласка тачно дешавало, нити детаље о томе на који начин су Димитрије и његове присталице покушале да се домогну власти. Све што сазнајемо јесте епилог ових догађаја, као и разлог због којих су Димитријеви планови доживели бродолом. Обојица историчара¹⁰⁴² се слажу да су узроци Димитријевог неуспеха лежали у **супростављању, како народа, тако и елите, па чак и његове сопствене мајке, Јелене**

¹⁰³⁸ Chalc., II,140. Глагол *ὄρμηται* може такође значити : *подстаћи,подићи,пробудити итд.* (уп. <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%E1%BD%84%CF%81%CE%BD%CF%85%CE%BC%CE%B1%CE%B9&la=greek#lexicon> сајту приступљено : 03.04.2021. 22:02h.)

¹⁰³⁹ Овом приликом, Халкокондил допуњава Сфранцисово сведочанство о Томином доласку у престоницу. Наиме, писац *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* тврди да је Тома допутовао у Цариград како би поразговарао са њим у вези одређених својих захтева, мада нажалост, не каже о чему је тачно била реч. (уп. Chalc., II,141)

¹⁰⁴⁰ Chalc., II,141.

¹⁰⁴¹ Наиме, Тома је добио северо-западни део Пелопонеза укључујући градове Патрас и Кларенцу, док је Димитрије добио Мистру (Nicol, *The Last Centuries*, 391).

¹⁰⁴² Термин *историчар* се мора схватити само условно, зато што је Сфранцис пре хроничар него историчар, за разлику од Халкокондила.

Драгаш¹⁰⁴³, његовим намерама.¹⁰⁴⁴ Штавише, на основу Сфранцисових речи, стиче се утисак да је Јелена Драгаш заправо била та која је играла можда и одлучујућу улогу у осујећењу његових планова. О свему томе писац *Мале хронике*, надовезујући се на горечитиране речи пише : *...Цариграђани га нису сматрали достојним деспота и порфирогенита, док је жив први и такав брат који је у свим добрима први и није злосрећан (ἀνεὸ δούστουχῆς εἶναι). Долично и праведно (sc. мишљење) је превладао одлуком свете деспине (sc. Јелене Драгаш) и њених синова деспота¹⁰⁴⁵, као саветом и мишљењем архоната.*¹⁰⁴⁶

Слично се да закључити и из Халкокондилових речи, с тим да нам оне пружају и неке интересантне појединости, које нису сасвим без значаја, поготово зато што их не налазимо код Сфранциса. На основу њих можемо сазнати да су међу онима који су се успротивили Димитријевом покушају да запоседне трон, били мезасони Димитрије Кантакузин и Лука Нотарас¹⁰⁴⁷, од којих је овај последњи, као што је познато, био жесток противник уније са Римокатоличком црквом, као и властољубиви деспот о коме је реч. Наиме, Халкокондил овом приликом бележи да је (sc. деспот Димитрије) *спречен од оних у Граду и мајке (sc. Јелене Драгаш) (διεκωλόθη δε ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ τῆς μητρὸς), као и дворјана, народа и мезазона Кантакузина и Нотараса (μεσιτῶν καὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν μεσαζόντων,*

¹⁰⁴³ Када је реч о Јелени Драгаш, чији је име у монаштво било Ипомона, погледај : *PLP*, no. 21366.

¹⁰⁴⁴ Ово свакако, на неки начин, иде у колизију са подацима Сиропулоса и Схоларија, који указују на то да је Димитрије Палеолог уживао наклоност ромејског становништва због свог анти-унионистичког става (уп. Laurent, *Syropoulos*, 458 et passim ; Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 73 et passim). Штавише, за разлику од Халкокондила и Сфранциса, који су сагласни у томе да су планови деспота Димитрија о преузимању круне наишли на одлучно противљење, Схоларије тврди сасвим супротно. Наиме, он каже, ни мање ни више, да су деспота Димитрија *готово сви* саветовали да преузме власт, али, по његовим речима, он то није желео, већ се задовољио улогом управитеља у престоници до доласка свог брата Константина (Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 89-91)

¹⁰⁴⁵ Овом приликом, ваља скренути пажњу и на једну малу нелогичност у тексту хронике, која по нашем уверењу можда претставља омашку коју је направио или сам њен писац, или неко од доцнијих преписивача. Наиме, приповедајући о свим овим збивањима, Георгије Сфранцис помиње да су против доласка на престо деспота Димитрија били, између осталог и *синови* Јелене Драгаш. Међутим, ова тврдња се чини нелогичним из разлога. због тога што су се тих дана од преостале тројице синова цара Манојла II у Цариграду, налазили само деспоти Тома и Димитрије, од којих је овај други, као што смо видели, покушавао да се докопа престола. Стога, као што смо рекли, мишљења смо да је реч о погрешци коју је направио или сам Сфранцис или неко од његових каснијих преписивача.

¹⁰⁴⁶ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 2, 100.

¹⁰⁴⁷ Уп. Kaldellis, *The Histories*, 498 n.57. За основне биографске податке о њима двојици погледај : *PLP*, no.10962 ; Nicol, *The Family of Kantakouzenos*, 192-195 no.75, односно 20730. О мезасонима види раније дату литературу.

*Καντακουζηνού τε καὶ Νοτара)...¹⁰⁴⁸ С тим у вези, још су занимљивији разлози због чега су поменути одлучили да не пруже подршку деспоту Димитрију, које Халкокондил наводи у наставку. Он тврди да су поменути то учинили ни мање ни више но *плашећи се да ако се Димитрије погне на трон, да ће онда Константин, повести страну (sc. турску) војску против њих (ἐπαύαρη ὁ Κωνσταντῖνος στρατὸν ἐπὶ λυδα), и да ће цело краљевство и његови интереси бити изгубљени (καὶ σφίσιν ἀπόλοιτο ἡ ἀρχὴ τε καὶ τὰ πράγματα). Из тог разлога, чекали су Константинов долазак и нису дозволили да се Димитрије погне на престо.*¹⁰⁴⁹*

Напоследку, треба рећи да нам Сфранцис доноси и још једну вест о збивањима која су уследила неспоредно након ових турболентних догађаја, која је због података који доноси вредна пажње. Конкретно, она се тиче одласка аутора *Мале хронике* на двор османског владара у својству византијског изасланика, ради добијања сагласности за Константиново уздизање на престо. Наиме, Сфранцис том приликом бележи : *Шестог децембра отишао сам као апокрисијар код емира (sc. да му саопштим) како и сама мајка и браћа, као и право по првенству рођења и врлина и љубав готово свих у Граду бирају кир Константина за василевса ; то онај емир мора знати. Он је и био задовољан тиме и прихватио (sc. овакав избор). И са чашићу и даровима мене је натраг послао.*¹⁰⁵⁰

Наведене речи најпре завређују пажњу, због тога што се на основу њих може утврдити да су поменуте интриге деспота Димитрија и његових присталица, сигурно престале негде у раздобљу између 13. новембра, када је, подсећамо, Тома Палеолог стигао у Цариград (ако не и већ неки дан после тога)¹⁰⁵¹ и 6. децембра 1448. године, када је Сфранцис, како сам педантно бележи, кренуо пут двора Мурата II. Поред тога, читајући пажљиво ову

¹⁰⁴⁸Chalc., II,140-141.

¹⁰⁴⁹ Chalc., II,141. С тим у вези, Схоларије тврди да је деспот Димитрије током своје управе у Цариграду, преговарао о миру. Иако, истини за вољу, учени панегиричар не наводи експлицитно с киме је јунак његовог дела преговарао, уколико имамо на уму овај Халкокондилов податак, јасно је да се ради управо о њима. Штавише, Схоларије тврди и да се деспот Димитрије храбро борио против непријатеља и старао о заштити зидина (Βογιατζίδης, *Νέα πληγή*, 91). Када је реч о исходу горе поменутих преговора, на основу текста Схоларијевог списка, можемо закључити да су они били неуспешни, као и да је разлог томе био активност *сикофанта*, који су наводно ширили гласине о деспоту Димитрију (Βογιατζίδης, *Νέα πληγή*, 92). Напоследку, овај аутор спомиње и турско пустошење околине (sc. Цариграда) и острва, као једну од последица краха тих преговора (Βογιατζίδης, *Νέα πληγή*, 92). Све у свему, ови подаци које се налазимо код Георгија Схоларија, иако се морају користити крајње обазриво, вредни су пажње будући да нам доносе детаље који допуњују сумарне и непотпуне Сфранцисове и Халкокондилове вести о овим догађајима.

¹⁰⁵⁰ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 3, 100.

¹⁰⁵¹ Види горе.

Сфранцисову вест можемо уочити још један детаљ, који мада није од великог значаја, свакако није вредан ни потпуног занемаривања. Као што смо имали прилике да видимо, набрајајући чиниоце које су подржавали његовог господара, писац *Мале хронике* спомиње да су на његовој страни били и *врлина и љубав готово свих у Граду*. На ову формулацију, по нашем мишљењу, треба обратити пажњу јер (поново) потврђује да деспот Димитрије ипак није био без подршке у престоници, како би се то можда могло закључити из претходних вести о неуспеху његових планова. Напослетку, на основу ове вести можемо видети да је султан пружио подршку Константину Палеологу Драгашу, против кога је само две године пре тога (1446) повео велики поход на Пелопонезу¹⁰⁵², а не свом некадашњем експоненту деспоту Димитрију (што свакако није сасвим несагласно са Халкокондиловом податком о страховању *дворјана, народа и месазона*, да ће уколико прихвате Димитрија, Константин *повести страну војску (sc.турску) против њих*).¹⁰⁵³ Нажалост, како, када и под којим околностима се десила ова промена у султановом држању није могуће закључити на основу сведочанстава ни једног од ове двојице писаца, а колико нам је познато, ни других извора. Какогод било, Константин Палеолог Драгаш је тачно месец дана касније (6.јануара 1449) након Сфранцисовог одласка на султанов двор, крунисан у Мистри, док је 12.марта исте године стигао у Цариград и попео се на престо царева Ромеја.¹⁰⁵⁴

Сукоб Томе и Димитрија Палеолога на Пелопонезу (1449-1450)¹⁰⁵⁵

Најзад, последњи унутар-византијски сукоб о коме се говори у ромејској историографији, јесте онај који је избио у јесен 1449. године, између Томе и Димитрија Палеолога око њихових нових апанажа на Пелопонезу. Наиме, током пролећа и лета те године, након што је Константин Палеолог Драгаш коначно устоличен на царском трону, вођени су преговори између Томе и Димитрија око нове прерасподеле поседа, у којима су поред њих двојице, узели учешћа и њихов брат василевс, затим царица-мајка Јелена Драгаш, као и врх

¹⁰⁵² Овај поход спомиње сасвим кратко и Сфранцис (Sfranze, *Cronaca*, XXVIII,3,98). Детаљније о њему приповеда Дука (уп. Ducas, XXXII, 7, 278).

¹⁰⁵³ Chalc., II,140-141.

¹⁰⁵⁴ Nicol, *The Last Centuries*,390-391. Поред Сфранцисовог дела, ове датуме налазимо у кратким хроникама (уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 269 no.15,287.no.9, 646 no.1 ; Sfrantze, *Cronaca*,XXIX,5,102).

¹⁰⁵⁵ Када је реч о овим сукобима Томе и Димитрија Палеолога, погледај : Zakhytinos, *Le Despotate*, I, 241-247 (нарочито 245) ; Nicol, *The Last Centuries*,391 ; Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 157.

престоничког племства.¹⁰⁵⁶ Приликом њих, деспот Димитрије је упорно настојао да поново добије своје некадашње територије на обали Црног мора¹⁰⁵⁷, наводећи као аргумент да би неко од браће требало да остане близу Цариграда, како би благовремено могао да преузме власт у случају изненадне цареве смрти.¹⁰⁵⁸ Међутим, није успео да промени њихово мишљење, те је морао да се задовољи поделом посета у Мореји, са својим братом Тому.¹⁰⁵⁹ Нажалост, иако дела и Лаоника Халкокондила и Георгија Сфранциса хронолошки покривају овај период, податке о њему налазимо само код аутора *Ἀποδείξις Ἱστοριῶν*, док се писац *Μαλε χρονικε* Георгија Сфранциса, једино осврће на околности које су му претходиле. Штавише, чак и сам Лаоник Халкокондил, слично као и у претходним случајевима, пружа оскудан извештај о тим догађајима, из кога се једва може стећи и најосновнија представа о њима и њиховом току, као и одређена, мада непотпуна, слика о погледима овог историчара на исте. Што се тиче Сфранцисовог летописа и његовог *ἡμερολογίου* о поменутих збивањима, делимично *оправдање* за њега, можда можемо пронаћи у чињеници да је поменути у то време био одсутан, будући да је био ангажован у дипломатској мисији ради проналажења нове супруге за новог василевса Константина XI¹⁰⁶⁰, због чега, могуће и није био у прилици да сазна све релевантне чињенице о њима.¹⁰⁶¹ Ипак, вреди рећи да, бар што се тиче догађаја који су се одиграли пре овог конфликта,

¹⁰⁵⁶ Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 157.

¹⁰⁵⁷ Подсећамо, Димитрије је управљао поседима око града Месемврије. (уп. Sfranze, *Сronaca*, XXV, 1, 90).

¹⁰⁵⁸ Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 157. Ове податке нам доноси Георгије Схоларије : Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 93-94.

¹⁰⁵⁹ Ферјанчић, *Међусобни сукоби*, 157. У вези са својством под којим је одлучено да деспот Димитрије иде у Мореју види : Βογιατζίδης, *Νέα πηγή*, 94-95.

¹⁰⁶⁰ Наиме, Константин Палеолог Драгаш је до овог времена имао иза себе два пута релативно краткотрајна брака. Први пут са Мадленом-Теодором Токо (1428-1428), други са Катарином Гатилузи (1441-1442). Ради основних просопографски података о Мадлени-Теодори Токо, види : *PLP*, no.21377. Када је реч о Катарини Гатилузи, погледај раније дату литературу.

¹⁰⁶¹ Наиме, у оквиру дипломатске мисије која је имала за циљ проналазак невесте за новог василевса, Георгије Сфранцис је био одсутан из Цариграда, нешто више од тридесетчетири месеце, тачније, како он сам педантно бележи, у периоду од 6.децембра 1448. до 14.септембра 1451. година (Sfranze, *Сronaca*, XXIX, 7, 102 ; XXXII, 1, 114). На том путу, Сфранцис је посетио Ивирију (Грузију) и Трапензутско царство, имајући задатак да предочи свом господару, користи од брачног савеза са сваком од тих држава, да би након смрти султана Мурата II, предложио брак са Маром Бранковић, коју је његов наследник Мехмед II, који иначе није крио своје планове према Цариграду, дубоко уважавао (уп. Sfranze, *Сronaca*, XXX, 2-5, 104-106 ; XXXI, 9, 112 ; Е.Д. Джагацпанян, *Хроника*, Кавказ и Византија 5 (1987), 179-180). Иако се овај предлог допао Константину XI, овај брак се није могао остварити зато што се Мара заветовала пред Богом да се неће више удавати уколико се избави из султановог харема (Sfranze, *Сronaca*, XXXI, 9, 112).Напослетку, уговорен је брак са ивирском принцезом (Sfranze, *Сronaca*, XXXII, 1, 114), до кога, стицајем околности није дошло.

његове речи унеколико допуњују оскудан Халкокондилов извештај, пружајући штавише, важне хронолошке одреднице на основу којих можемо одредити датум након кога су се они збили.

*

Анализирајући слику овог сукоба у византијској историографији, најпре ћемо посветити пажњу начину на који су описана збивања која су му непосредно претходила, посебно преговоре између Димитрија и Томе Палеолога. Наиме, надовезујући се на своје излагање о смрти (sc. Јованова VIII) и Константиновом проглашењу у Мистри, Лаоник Халкокондил пише о њима тек толико да су *ускоро пошто је Константин стигао у Визант*¹⁰⁶², (sc. Димитрије и Тома) *поделили Пелопонез међусобом, заклевши се један другом да ће поделу одржати недирнутом.*¹⁰⁶³ Срећом, Георгије Сфранцис је знатно детаљнији о тим догађајима, доносећи за почетак, две временске одреднице које би могле да нам послуже као *terminus post quem* за борбе које су не много времена потом избиле на Пелопонезу, међу двојицом браће. С тим у вези, овај хроничар је најпре записао да је, деспот Тома, *исте године у месецу августу изашао је из Града, титулом порфирогенита почаићен*¹⁰⁶⁴, да би потом и прибележио да је Димитрије, *првог септембра педесет и осме године (sc. 1449.г.) изашао (sc. из Цариграда) и упутио се у Мореју.*¹⁰⁶⁵ Управо захваљујући њима, можемо закључити да су поменути преговори окончани пре краја августа, месеца када је Тома напустио Цариград, као и да је овај сукоб избио у неком тренутку након 1. септембра исте године, када је и Димитрије кренуо пут Мореје.¹⁰⁶⁶

Након тога, Георгије Сфранцис у неколико редова који следе, доноси и друге занимљиве детаље, који се тичу самих околности под којима су ова двојица браће преговарала и положили заклетве, пишући најпре у вези тога, да су они отишли на Пелопонез *пошто су се у Граду измирили (sc. он и Тома) пред госпођом и светом мајком њиховом и василевсом и братом и нашим изабраним архонтима (τὸν ἐκκρίτων ἀρχόντων), начинили заклетве, на које су са муком пристали и лоше их примили (κακῶς ἔστερζας καὶ κακῶς ἀπέλαβον),*

¹⁰⁶² Подсећамо, Константин Драгаш је стигао у престоницу 12. марта 1449.

¹⁰⁶³ Chalc., II, 141.

¹⁰⁶⁴ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 7, 102.

¹⁰⁶⁵ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 7, 102

¹⁰⁶⁶ Уп. Schreiner, *Kleinchroniken*, 270 no. 16, где се наводи да су обојица деспота стигли у Мореју 1. септембра (σεπτεμβρίῳ α΄ ἡλθαν οἱ δύο δεσπότες εἰς τὸν Μωρέα).

како сам сазнао касније.¹⁰⁶⁷ А затим, врло карактеристично додаје да *како су према једнодругом били расположени, нема ни потребе причати...*¹⁰⁶⁸ На основу ових речи, видимо да су Димитрије и Томе не само нерадо пристали да положе поменути заклетву, већ и да је њихово помирење било само фиктивне природе, будући да су у стварности остали непријатељски расположени један према другом. Уз све то, писац *Мале хронике* нам доноси податак да су њих двојица поменуте заклетве положили пред њиховим братом василевсом Константином XI, мајком Јеленом Драгаш, као и другим великодостојницима, на основу чега можемо претпоставити да су исти имали не малу улогу у њиховим преговорима. Нажалост, ово је и све што Сфранцис има да нам каже у вези са тим бурним збивањима.

Стога се ради догађаја који су уследили, морамо ослонити на приповест Лаоника Халкокондила, па самим тим, можемо анализирати и само његове погледе на овај сукоб. Наиме, настављајући своје излагање о дешавањима која су уследила након што су Димитрије и Тома положили већ више пута поменути заклетву, аутор *Ἀποδείξις Ἱστοριῶν* бележи : *Али млађи брат (sc. Тома) стигавши први бродом на Пелопонез, подстакао је градове на Пелопонезу да пређу к њему, супротно заклетвама, па је придобивши Пелопонезане који су се одметнули са њим, ратовао против брата Димитрија (καὶ προσλαβόμενος τοὺς Πελοποννησίουσ τοὺς συναφεστῶτας ἐπολέμει πρὸς Δημήτριον τὸν ἀδελφὸν). Он (sc. Димитрије) је пак довео султанову војску и путем посредовања брата његове жене (sc. Матеја Палеолога) Асена, приморао свог брата (sc. Тому) да се споразуме са њим, поверивши њиховом брату, краљу Византа (sc. Константину XI), да арбитрира њихове спорове (ἐπετρέποντο διαίρησιν σφῶν τῷ ἀδελφῷ Βυζαντίου βασιλεῖ). Разменили су таоце и заклетве у вези својих земаља.*¹⁰⁶⁹

Дакле, на основу излагања Лаоника Халкокондила, можемо закључити да је он узрок овог сукоба видио у томе што је **Тома Палеолог, супротно заклетви коју је недавно положио, подстакао градове на Пелопонезу, који су очигледно требали да припадну његовом брату Димитрију, да пређу на његову страну, те да је овај конфликта доживљавао и представљао као борбу око поседа између њих двојице. Истовремено, он га схватао и као заједничку побуну Томе Палеолога и житеља Мореје, на шта упућује употреба**

¹⁰⁶⁷ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 7, 102.

¹⁰⁶⁸ Sfranze, *Cronaca*, XXIX, 7, 102.

¹⁰⁶⁹ Chalc., II, 141.

глагола *συναφίστημι*, што значи *скупа се одментнути*.¹⁰⁷⁰ Штавише, слично као и у случају неких претходних сукоба, не може да се не приметити да Халкокондил, као да тежи да истакне и његову *братоубилачку* димензију, тиме што наглашава да је **Тома заратио баш против свог брата**.¹⁰⁷¹ Такође, податак који нам Халкокондил доноси да су се становници Пелопонеза побунили заједно са Томом, указује да је овај **сукоб задобио и неке шире димензије, превазишавши унеколико карактер обичног конфликта око апанажа**, тако уобичајног за последње деценије византијске историје, чега је, чини се, и он сам био свестан. С тим у вези, вреди приметити да, иако је Димитрије, поново приказан као *жртва*, Халкокондил не пропушта да спомене да је он поново посегнуо за османском помоћу, мада сена основу онога што је претходно написано, може поставити питање да ли га је овај историчар, на неки начин, посредно правда за такав чин? Најзад, када је реч о последицама, читалац *Ἀποδείξις Ἱστοριῶν* вероватно би могао стећи утисак, да је овај сукоб имао за **последницу додатно учвршћење већ дубоко и одавно укоренење праксе османског мешања у унутар-ромејске међусобице**, захваљујући коме је деспот Димитрије и принудио брата да пристане на цареву арбитражу. Нажалост, чини се да је мало шта друго могуће рећи о Халкокондиловом виђењу овог унутар-ромејског сукоба, последњег о коме се приповеда у византијској историографији XIV и XV столећа.

¹⁰⁷⁰ Поред тога, поменути глагол има неколико сличних значења, као што су : *скупа одмакнути, заједно одметнути се, скупа отпасти, одметнути се (с неким)* (Мајнарић-Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik*, 397).

¹⁰⁷¹ Уп. Chalc., II,80-81, 111,140-141. Нешто слично би се можда могло рећи и за Сфранциса : Sfranze, *Cronaca*, XV, 1, 30 ; XVI, 4, 38 ; XIX, 2, 62 ; XXII, 7-8,76 ; XXII, 10, 78 ; XXIX, 2-3, 100.

Закључак

Напоследку, поставља се питање шта можемо рећи о темама којих смо се дотакли у овој нашој студији? Пре свега, што се тиче унутар-ромејских сукоба, византијску историографију XIV и XV века можемо грубо поделити у две скупине. У прву скупину спадају списи Нићифора Григора и Јована Кантакузина, док у другу, дела Лаоника Халкокондила, Дуке и Георгија Сфранциса. Разлике између ове две групе су огромне. Наиме, док су дела Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, практично посвећена унутар-византијским сукобима времена о коме приповедају, списи *историчара пада* говоре о међу-ромејским превирањима најчешће успутно, сумарно, неретко и непотпуно, доносећи нам заправо тек њихове обресе. О томе најбоље сведочи да Лаоник Халкокондил, чија је пажња усресређена на османску експанзију, не говори превише чак ни о оним конфликтима који су ближи његовом добу, док им ни Дука не посвећује нарочиту пажњу (са изузетком грађанског рата (1341-1347)), што најбоље показује чињеница да сукобе који су се одиграли током прве половине XV столећа уопште ни не спомиње. Георгије Сфранцис пак, више је хроничар него историчар. Мада његово дело доноси бројне вести о сукобима последњих деценија постојања Византије, оне обично не представљају више од кратких, често штурих забелешки, које међутим, врло често садрже прецизне хронолошке одреднице, које не можемо пронаћи у другим изворима. Имајући све претходно речено у виду, није чудно што се до највише закључака о начину на који је ромејска историографија посматрала сукобе унутар своје царевине, може доћи управо о онима које Нићифор Григора и Јован Кантакузин описују у својим делима (конкретно, ратовима вођеним у раздобљу од 1321. до 1357. године), док су нам могућности знатно суженије за оне конфликте, где смо принуђени да се ослањамо на приповести Халкокондила, Дуке и Сфранциса. У наставку, још једном ћемо се сумирати оно што се може закључити о погледима ромејских историчара XIV и XV века на унутар-византијске сукобе које описују у својим делима.

Најпре, говорећи о сукобу двојице Андроника (1321-28), византијским историчарима је заједничко да су овај конфликт посматрали, са једне стране, пре свега као међусобни обрачун двојице царева, а са друге, као сукоб међу самим Ромејима. Осим тога, Нићифор Григора и Лаоник Халкокондил схватили су овај конфликт и као преврат, односно као побуну младог Андроника против свога деде. Такође, поменути аутор *Римске историје* и

Јован Кантакузин доживљавали су овај сукоб и као Божију казну за грехове својих сународника.

Што се тиче узрока, Нићифор Григора их је видео пре свега у (опсесивној) жељи Андроника Млађег да се домогне царског трона, са чиме је и Халкокондил донекле сагласан, као и његовом страху да неће имати прилике за тако нешто, стављајући читаоцима до знања да је један од главних мотива који су покретали младог царевића на побуну била тежња за ослобођењем од дединог туторства, као и жеља за обезбеђењем новца за финансирање својих личних потреба. Јован Кантакузин пак, пружа потпуно другачије објашњење узрока ових сукоба и пребацује кривицу за његово избијање искључиво на Андроника II Палеолога и људе из његове околине, не дајући, међутим, никакво рационално образложење њихових мотива. Напротив, он објашњава царево окретање против свог унука утицајем *неког од демона*, због чега је Андроник II одлучио најпре да на његово место постави деспота Константина Палеолога, па потом и његовог ванбрачног сина Михаила Катара, што је и по њему, као и по Григори, представљао неку врсту повода за отпочињање овог сукоба. Но, за разлику од Кантакузинових *мемоара*, читајући Григорину историју, могли бисмо закључити да су избијању овог грађанског рата, поред личних разлога младог Андроника, делимично допринели и други чиниоци, попут амбиција Сиргијана Палеолога, као и утицаја неких других особа из његовог окружења.

À *propòs* узрока и повода овог грађанског рата, читајући дела византијских историчара, можемо приметити да су његова друга и трећа фаза, имале извесне посебности. Тако, као узрок друге фазе овог сукоба, Нићифор Григора приказује са једне стране, незадовољство Андроника II Палеолога одредбама споразума закљученог у Мелас-Региону, а са друге, Сиргијаново огорчење, како због неиспуњених обећања које је добио од младог Андроника, тако и његове наклоности према Јовану Кантакузину, док је његов прелазак на страну старог цара, доживљавао као повод обнову непријатељстава. Ипак, одређене речи овог свезнадара, као да донекле *релативизују* одговорност старог василевса за обнову сукоба, тиме што указују да га је његов унук такорећи, радо прихватио. Што се тиче Јована Кантакузина, код њега немамо сличне особености, бар када је реч о другој фази овог сукоба. Наиме, Андроник Млађи је поново представљен као сасвим невинна жртва, овог пута не само обести свог деде, већ и свог дојучерашњег саборца Сиргијана. Када је реч пак о трећој и последњој

етапи овог конфликта, Нићифор Григора не каже много тога о њеним узроцима, док о поводима не говори ништа, што такође важи и за Јована Кантакузина. Заправо, све што се може рећи јесте да је писац *Римске историје* као узрок обнове сукоба видео чињеницу да су млади Андроник и људи из његовог окружења били незадовољни постојећом поделом власти, желећи да је приграбе у потпуности за себе. Код Јован Кантакузина пак, ситуација потпуно супротна, с тим што овог пута млади Андроник није био жртва само свог деде, већ и неких других људи, конкретно великог логотета Теодора Метохита и протовестијара Андроника Палеололога.

Што се тиче последица, византијски историчари, гледано у целини, њима не посвећују онолико пажње, колико би данашњи истраживачи вероватно желели. Вести о њима, не само да су релативно малобројне, већ представљају обично кратка, сажета и недовољно потпуна сведочанства, често успутног карактера, која су уз све то, неретко и посредне природе. Ово најпре можемо рећи за Нићифора Григору, чије је дело, међутим, релативно најбогатији ромејски наративни извор за њихово проучавање. Кантакузиново дело представља још сиромашнији источник о њима, док је изворна вредност Халкокондилових *Ἀποδείξεις ἱστορίων* по том питању готово занемарљива. Говорећи о самим последицама овог сукоба, Нићифор Григора је као једну од њих видео урушавање византијског друштвеног поретка, што је по њему, довело и до тога да се на врх, како друштвене лествице, тако и државне, па чак и црквене хијерархије, попну недостојне особе, које нити су желели нити могле да чине нешто добро. С друге стране, код Јована Кантакузина не можемо пронаћи овакве осврте, мада се могу срести они које доприносе утиску о генерално тешком стању у коме се нашло Царство након завршетка овог грађанског рата. Поред тога, византијским историчарима је заједничко да су као последицу овог сукоба видели турску експанзију на рачун Византије. У случају Нићифора Григоре, ради се турским пиратским нападима, као и њиховим пљачкашким походима на Тракију, Македонију и егејска острва, што је, како сам тврди, довело и до смањења прилива новца у државну благајну. Јован Кантакузин пак, тежи да прикаже османско запоседање Прусе, као последицу овог сукоба, што чини и Лаоник Халкокондил, тврдећи и да су други градови у Малој Азији у то време запоседнути. Поред тога, византијска историографија је као последицу овог рата, приказивала и бугарске упаде на територију Царства, као и њихово и српско уплитање у ромејске *унутрашње прилике*. Најзад, Нићифор Григора посматра као последицу овог сукоба пораст утицаја Ђеновљана и

јачање њиховог уплива на збивања унутар Царства, као и извесни татарски упад који се одиграо убрзо након завршетка рата двојице Андроника.

Напоследку, када је реч о томе да ли је византијска историографија придавала овом сукобу и неку врсту *социјалне* димензије, изворни материјал за расправу на поменуто тему пружа једино Нићифор Григора. Мада се на поменуто питање не може дати јасан одговор, начин на који овај свезнадар приказује поједине догађаје, као да иде у прилог закључку да је био свестан да је тај конфликт имао и поменуто страну.

У погледу перцепције грађанског рата (1341-1347), чини се да нема превише дилеме и да је ромејска историографија посматрала овај сукоб, за разлику од претходног, пре свега као конфликт међу самим Ромејима. Поред тога, Нићифор Григора, Лаоник Халкокондил и Дука, доживљавали су га и као (једну врсту) Кантакузинове побуне, с тим да је Дука није представљао као његову узурпацију, већ легитимно супростављање онима који су му радили о глави - штавише, готово да би се могло рећи да је Дука ова збивања настојао да прикаже као њихову побуну против Кантакузина. Најзад, Нићифор Григора и Дука, видели су овај сукоб и као Божију казну за грехове Ромеја. Овом приликом важно је рећи да Григора и Кантакузин приповедајући о овом сукоба показују схватање све погубности грађанског рата као феномена.

Приповедајући о узроцима овог сукоба, наша два најважнија наративна извора, Нићифор Григора и Јован Кантакузин, стављају до знања да се у његовом корену налазила, пре свега, незајажљива амбиција Алексија Апокавка да се домогне царског престола или бар положаја, који би му омогућио да постане фактички најмоћнији човек у држави. Другим речима, на основу њиховог излагања, може се недвосмислено закључити да је управо жеља Алексија Апокавка да оствари поменути циљ, као и да по сваку цену уклони Јована Кантакузина, кога је сматрао највећом препреком на том путу, била та која је у првом реду, гурнула Византију у вртлог новог грађанског рата. Поред Алексија Апокавка, Нићифор Григора и Јован Кантакузин су приказали као (су)одговорне за избијање овог сукоба и одређене друге особе, чије је скривене амбиције и/или страхове, Апокавк успео да искористи, међу којима се свакако истичу патријарх Јован XIV Калекас и царица Ана Савојска. С тим у вези, вредно је напоменути да и код много каснијег Дуке, налазимо таква сведочанства, која премда изузетно мале изворне вредност због хронолошке дистанце у односу на њих, свакако могу

бити интересантна, тим пре што он главне узроке овог сукоба не види у властодржачким амбицијама Алексија Апокавка, већ у *мржњи* и *зависти* тих других људи према Кантакузину. Лаоних Халкокондил пак, за разлику од свих поменутих историчара, корен овог грађанског рата виду у томе што је Кантакузин, одлучио да малолетног Јована V најпре скрајне, па потом и лиши престола.

Када је реч о последицама овог конфликта, пре свега, треба рећи да је ово грађански рат о чијим последицама ромејски историчари XIV и XV века, највише доносе података, понајвише заслугом Нићифора Григоре и Јована Кантакузина. Одређене малобројне осврте налазимо и код Дуке, који, премда од готово незнатне изворне вредности, могу бити интересантни. Лаоник Халкокондил, међутим, не пружа нам чак ни толико. С тим у вези, византијска историографија показује свест о томе колико је овај сукоб оставио тешке последице. Поред уопштених сведочанстава, можемо пронаћи и она која су конкретније природе, на основу којих видимо да су ромејски историчари посматрали освајања Срба, Бугара и Турака на рачун Царства као последицу овог конфликта. С тога није чудно што су Нићифор Григора и Дука, видели и посезање Стефана Душана за царском титулом, као једну од њих. Поред тога, ова двојица историчара су сматрала за једну од последица и (даље) јачање Ђеновљана, као и њиховог утицаја на штету Царства, које се по ономе што бележи цар-писац, показало и у запоседању острва Хиос. Такође, Нићифор Григора и Јован Кантакузин приказали су опадање, како сеоског, тако и градског становништва Византије, затим општу беспарицу у Царству, као и друге недаће попут глади, као последице овог грађанског рата. Најзад, цар-писац је као једну од њих представио и војну немоћ Царства, као и губитак његовог угледа код суседних народа.

Напоследку, на питање да ли је византијска историографија придавала овом конфликту и неку врсту *социјалне* димензије, чини се да за разлику од претходног сукоба, приповести два најзначајнија наративна извора, не остављају никакву сумњу да би одговор на ово питање био потврдан. С друге стране пак, Дука и Лаоник Халкокондил, једва да пружају икакве наговештаје да је овај сукоб имао и поменуту страну.

Говорећи о томе како је византијска историографија посматрала наредни међуромејски сукоб, који се водио између 1352. и 1354. године, треба рећи, како не само Нићифор Григора и Јован Кантакузин, већ такође Дука и Лаоник Халкокондил, истичу у први план његову

личну природу. С тим у вези, утисак је да га је Нићифор Григора, пре свега видео као сукоб око власти двојице царева, то јест Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина. Нешто слично се да закључити и из Кантакузиновог излагања, који је, међутим, настојао да истакне да је његов заматак лежао у нетрепелјивости између свог сина Матије и зета Јована, те да се у основи радило о обрачуну међу њима двојицом. У том смислу, стиче се утисак да Кантакузин у више наврата, наглашавајући родбинску повезаност њихових протагониста, тежио да истакне његов *унутар-породични* карактер. Штавише, одређене појединости у Григорином излагању, можда би могле навести неког да се запита, да ли је и он, на неки начин, тежио истоме. Но, Јован Кантакузин и Нићифор Григора, поред тога што наглашавају лични карактер овог сукоба, ипак наговештавају да су и овај конфликт, попут претходних, посматрали и као грађански рат. Осим тога, мора се рећи да су и Јован Кантакузина и Лаоник Халкокондил, овај конфликт приказивали и као једну врсту побуне, односно устанка, мада на потпуно различити начин. Наиме, док је Кантакузин тежио да представи делање Јована V Палеолога против њега као побуну, дотле је Халкокондил овај сукоб настојао да га прикаже као побуну *Грка* против Кантакузина, огорчених његовим начином живота и охолим понашањем. Напоследку, треба додати и да је Нићифор Григора, овај рат, попут претходних, посматрао и као Божију казну, овог пута због прихватања Исихазма.

Када је реч о узроцима, могли бисмо рећи да је у рOMEЈСКОЈ историографији преовладала сагласност о томе да се главни узрок овог сукоба налазио у супарништву између Јована и Матије Кантакузина на једној, и њиховог зета, односно шурака, Јована V Палеолога, на другој страни, мада се могу уочити и извесне разлике у том погледу. Што се тиче Нићифора Григоре, већ из самог начина на који је перципирао речени сукоб, наговештава се да је његове узроке видео у борби за власт поменутих личности. Јован Кантакузин пак, као главни узрок овог конфликта, представља деловање својих непријатеља у околини Јована V Палеолога, који су, судећи према ономе што пише, не само подстрекавали младог царевића на побуну, користећи се његовим осећајем запостављености и скрајнутости у погледу вршења царске власти, већ су чак и опструирали његове касније покушаје да са њиме склопи мир. Према ономе што Кантакузин тврди, међу онима који су подстицали Јована V, нису били само његови унутрашњи противници, већ и спољни непријатељи Византије, Стефан Душан и Млечани. На крају, треба рећи да је византијска историографија

видела као узрок овог грађанског рата и народно незадовољство. Иако се из дела свих ромејских повесничара може наслутити да Кантакузин није уживао наклоност ширих маса, Лаоник Халкокондил је једини који изричито наводи ово као један од узрока тог сукоба.

У вези са последицама овог сукоба, подаци које доносе ромејски историчари релативно су малобројни. Поново, најбогатије источнике представљају дела Нићифора Григоре и Јован Кантакузин, док нам пак списи Дуке и Лаоника Халкокондила, доносе тек по неки наговештај о њима. Поред уопштених осврта, који показују тек толико, да је овај сукоб донео нова страдања византијској држави и њеним поданицима, налазимо и оне конкретније природе. Најпре, Нићифор Григора као једну од његових последица, поново приказује (даље) јачање ђеновљанског утицаја, што се може наслутити и код Лаоника Халкокондила, који говори о ђеновљанском запоседању Лезбоса у време овог сукоба. Поред тога, писац *Римске историје* је као последису овог рата представио и насељавање Турака на тло Европе, не само у руралним подручјима, већ чак и унутар градова, што је било праћено пљачкањем и одвођењем у робље локалног живља. Напослетку, можемо поново закључити да је Јован Кантакузин, као последицу овог грађанског рата поново приказао и војну немоћ Царства.

Коначно, на питање да ли су византијски историчар и овом сукобу придавали некакву *социјалну* димензију, чини се да на ово питање није могуће дати јасан и неоспорив одговор. Међутим, на размишљање о томе, могли би подстаћи извесни детаљи код Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, као и одређене појединости у осврту Лаоника Халкокондила на овај конфликт.

Што се тиче наставка овог грађанског рата и коначног обрачуна Матије Кантакузина и Јована V Палеолога (1355-57), пре свега треба рећи да су сведочанства која налазимо о њему изузетно малобројна и оскудна. О томе најбоље говоре чињенице, не само да га *историчари* *нада* уопште не спомињу, већ и да Нићифор Григора, савременик и очевидац овог конфликта, пише сасвим мало, узгредно и неповезано о њему. Заправо, Кантакузин је једини византијски наративни извор који нам пружа колико-толико целовиту слику о њему, па самим тим и могућности за доношење закључака о његовим погледима на исти.

Наиме, не сувише различито од недавно завршеног рата (1352-54), Кантакузин је и овај сукоб посматрао пре свега као лични обрачун (око власти) између Матије и Јована V

Палеолога. Осим тога, поново слично као у случају рата који је претходио, цар-писац је и овај сукоб схватао као конфликт међу својим сународницима.

Када је реч о виђењу узрока, Кантакузинов наратив се не разликује у суштини од приповести о другим византијским грађанским ратовима. Наиме, цар-писац поново пребацује кривицу за отпочињање сукоба на *другу страну*, тј. и овог пута, на противнике свога сина Матије, зета Јована V Палеолога, а посебно на људе у његовој околини. Међутим, иако недвосмислено приказује Јована V и његову околину као непосредне кривце, што се тиче његових дубљих узрока, Кантакузин ставља до знања да његови корени нису били у некој једностраној пизми његовог зета, већ у међусобном подозрењу и нетрепеливости која је владало између њих двојице, још од времена њиховог сукоба у Адријанопољу, почетком прошлог грађанског рата. О поводима овог сукоба, међутим, Кантакузин не каже ништа конкретно.

Нажалост, Јован Кантакузин такође релативно мало говори о последицама овог сукоба. Штавише, може се рећи да је његова тенденција да мало говори о последицама једног грађанског рата, овог пута још и упадљивија. Тако као последицу, Кантакузин приказује чињеницу да Ромеји нису били у стању да искористе расуло у Српском царству након изненадне смрти Стефана Душана. Исто тако, цар-писац приказује као последицу овог сукоба ново уплитање страних чинилаца у унутар-ромејске међусобице, конкретно Срба, као и нова пустошења ромејских области и страдање њихових становника од стране Турака Османлија.

Говорећи о грађанском рату (1373-79(81)), пре свега морамо рећи да имамо знатно мање могућности за извођење закључака у односе на претходне сукобе, будући да више не располажемо делима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина, већ много сиромашнијим списима Дуке и Лаоника Халкокондила, који уз то, не само да нису били савременици тих збивања, већ их нису имали ни у средишту пажње.

Што се тиче схватања овог сукоба, пре свега треба рећи да је и Лаонику Халкокондилу и Дуки заједничко да су га посматрали као борбу око престола међу двојицом царева (у Халкокондиловом случају, *краљева*), оца и сина, Јована V и Андроника (IV) Палеолога. У том смислу, индикативно је и да је Дука на Андроникову трогодишњу владавину (1376-

1379), сматрао за узурпацију, као и да је на неки начин, настојао да нагласи унутар-породични карактер овог конфликта, посматрајући га истовремено и као Божију казну.

À *propòs* узрока, оба историчара су сагласна да су они лежали у Андрониковим властодржачким амбицијама и његовој нестрпљивости да се што пре домогне круне. С тим у вези, чини се да је Лаоник Халкокондил чињеницу да се Јован V Палеолог након свог повратка из *републике Св.Марка*, окренуо млађем сину Манојлу (II), представио на неки начин, као повод за избијање овог рата.

Нажалост, када је реч о последицама овог рата, ни Дука ни Лаоник Халкокондил не пружају исувише материјала-штавише, чак ни тај материјал нам не допушта извођење непосредних закључака. Заправо, све што се може закључити јесте да је овај сукоб, имао за последицу снажење ђеновљанског и нарочито османског утицаја у Византији. С тим у вези, мора се приметити да сведочанства која иду у прилог поменутом, нису равномерно распоређени у њиховим делима, будући да Лаоник Халкокондил доноси много више појединости који указују на јачање османског утицаја у Царству, него о снажењу уплива *Лигуријске републике*, док је пак код Дуке ситуација обрнута.

Коначно, на питање да ли су поменути историчари овом сукобу или бар одређеним његовим фазама, придавали и некакав вид *социјалне* димензије, материјал за расправу пружа само дело Лаоника Халкокондила. Он, међутим, није и довољан да би се дао прецизан и недвосмислен одговор на речено питање.

Напоследку, што се тиче унутрашњих сукоба који су се одиграли током последњих деценија постојања Византијског царства, сведочанства о њима, налазимо код Георгија Сфранциса и Лаоника Халкокондила. Нажалост, вести које нам доносе ова двојица писаца, не само да су најчешће релативно кратке и оскудне, него не представљају понекад, много више од пуких забелешки, које пружају веома мало могућности за извођење било каквих закључака о њиховим погледима на исте. Штавише, већину тих сведочанстава налазимо у *Малој хроници* Георгија Сфранциса. Разлоге за тако нешто, могли бисмо најпре потражити не само у томе што је Сфранцис био савременик и очевидац тих догађаја, већ неретко, на овај или онај начин, посредно или непосредно, њихов учесник, као човек од поверења последње тројице царева. Самим тим и његове вести имају особиту вредност, тим пре што често

садрже и врло прецизне временске одреднице, које најчешће не налазимо у другим изворима. С друге стране, три деценије млађи Лаоник Халкокондил, бар на основу онога што знамо о његовом животу, по свој прилици није био ни изблиза у тако повољном положају, да би из *прве руке* дошао до сазнања о поменутиим збивањима. Осим тога, није искључено да је Халкокондиловом ћутању о тим превирањима допринела и чињеница да се у његовом средишту пажње налазио успон османске државе, а не тада умирућа Византија. Ипак, вредност сведочанства која нам Лаоник Халкокондил доноси, никако не заслужује подцењивање, будући да умеју да допуне вести Георгија Сфранциса.

О погледима на ове сукобе, може се рећи *en general* да су их Георгије Сфранцис и Лаоник Халкокондил посматрали као у основи, личне сукобе међу појединим синовима василевса Манојла II Палеолога. Но, о другим аспектима перцепције ових сукоба, због сиромаштва вести, мало шта се може рећи, па и то углавном посредно. Ипак, када је реч о њиховим узроцима уопште узев, могло би се рећи да их ови писци, видели као борбе око (прерасподеле) анажа и/или круне. Што се пак тиче њихових последица, тамо где се нешто може закључити о њима, своди се на то, да су они довели до даљег јачање османског утицаја у Византији и/или ђеновљанског уплива на прилике у *Царству Ромеја*.

Conclusion :
The Civil Wars in the Byzantine Historiography
of 14th and 15th Century

In this doctoral dissertation, we have been studying how the Byzantine historiography of 14th and 15th centuries realized and described in their works the internal conflicts that were taking place in the Byzantium. Bearing in mind who were these historians, when they were writing their works and for which motives, we have been analyzing their perception of these conflicts, the understanding of their reasons, causes and consequences, as well as whether they were attributing to them (or some of them) a some kind of a *social* dimension. Also, where such a thing was possible, we also referred to their perception of a civil wars as a phenomenon.

In this sense, the Byzantine historiography of the 14th and 15th centuries, can be roughly divided into two groups. The first group includes the Histories of Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus, while the other consist of the works of Laonicus Chalcocondyles, Ducas and George Sphrantzes. Unlike the Histories of Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus, which were essentially devoted to the Byzantine internal strifes of that age, Laonicus Chalcocondyles, Ducas and Georges Sphrances. were writing in their works about these conflicts most often in passing, summarily and incompletely. Therefore, it is not surprising that the most of conclusions about the perception of the internal conflicts in the Byzantine historiography of 14th and 15th century we can get about those which were described by Gregoras and Cantacuzenus, while in the case of those which were narrated by (so called) *Historians of the Fall*, we have much narrower possibilities.

When it comes to the conflict between two Andronicus (1321-28), the Byzantine historians perceived it, on the one hand, primarily as a confrontation between the two emperors, and on the other, as a struggle between the Byzantines themselves. In addition, Nicephorus Gregoras and Laonicus Chalcocondyles saw this conflict and as a coup, that is, as a rebellion of young Andronicus against his grandfather. Also, the writer of the *Roman history* and John Cantacuzenus, regarded this war as a God's punishment for the sins of their compatriots.

Concerning the reasons of this conflict, Nicephorus Gregoras, as well as Chalcocondyles in some extent, identified them primarily in the (obsessive) desire of Andronicus the Younger to seize the throne, and in his fear that he will never have an opportunity to become emperor. Also, Gregoras was letting his readers to know that one of the main motives that pushed the young prince to rebel, was his desire to get rid of grandfather's tutelage, as well as to provide money for his personal needs. John Cantacuzenus, however, gives a completely different explanation and shifts the blame for this conflict exclusively to Andronicus II Palaeologus and the people in his environment, but he doesn't provide any rational explanation of their motives. On the contrary, he explains the turn of Old Andronicus against his grandson by the influence of *one of the demons*. As some kind of the cause for the beginning of this conflict, Gregoras and Cantacuzenus, presented the intention of the old Emperor to put in the place of Andronicus the despot Constantine Palaeologus, and later his illegitimate son Michael Catharus. However, reading the History of Gregoras, we could conclude that to the outbreak of this war, contributed also (besides the personal motives of young Andronicus), and other factors, such as the ambitions of Syrgiannes Palaeologus, as well as the influence of the some other people from his surrounding.

As to the reasons and causes of this conflict, reading the works of the Byzantine historians, we can notice that its second and third phases had certain peculiarities. Thus, concerning the reason for the outbreak of the second phase of this war, Nicephorus Gregoras presents, on the one hand, the dissatisfaction of Andronicus II Palaeologus with the agreement concluded in Melas-Regio, and on the other, Syrgiannes's indignation with unfulfilled promises of young Andronicus and his favor toward John Cantacuzenus. In addition, the Syrgiannes's defection on the side of Old Emperor, the writer of the *Roman history* considered as a cause for the renewal of hostilities. However, certain words of Gregoras, as if relativize, in some extent, the responsibility of Andronicus II for the renewal of the conflict, by indicating that his grandson, so to speak, gladly accepted the fight. As for John Cantacuzenus, we don't have something similar in his work, at least when it comes to the second phase of this war. Namely, Andronicus the Younger was again presented as a completely innocent victim, this time not only of his grandfather, but also of Syrgiannes. Regarding the third and last stage of this conflict, neither Gregoras nor Cantacuzenus writes too much about its reasons, while they don't refer on the causes at all. Actually, it only can be said that Gregoras saw the reason for the renewal of this war in the fact that young Andronicus and the people in his environment were dissatisfied with the existing division of the

power and wanted to seize it entirely for themselves. In the work of Cantacuzenus, however, the situation is completely opposite. This time, the young Andronicus was not the victim only of his grandfather, but also of the great logothete Theodore Metochites and the protovestiarus Andronicus Palaeologus.

When it comes to the consequences, the Byzantine historians, taking as a whole, are not pay attention to them as much as today's researchers would probably like. The reports about them, are not only relatively few in number, but usually represents short, summarized and incomplete testimonies, often of indirect character. This is especially true in the case of Nicephorus Gregoras, whose work, however, is the comparatively richest Byzantine narrative source for their study. In that concern, the History of Cantacuzenus is even poorer source, while the value of Chalcocondyles's *Αποδείξεις ιστοριῶν* is almost negligible. Regarding the consequences of this conflict, Gregoras saw as one of them the collapse of the Byzantine social order, which, according to him, led worthless persons on the top of the state and the church hierarchy. Although, we can not find something similar in the work of Cantacuzenus, his narrative contributes the impression about difficult situation in the Empire after the end of this War. In addition, the Byzantine historians also had in common that they perceived the Turkish expansion at the expense of Empire as a consequence of this conflict. According to Gregoras, Turkish expansion was manifested by the pirate attacks on Sea and looting raids on Thrace, Macedonia and the Aegean islands, which all together led to a reduction of the financial incomes into the state treasury. Cantacuzenus, however, tended to present the Ottoman occupation of Prussa, as a consequence of this war, as well as Chalcocondyles, who moreover claimed that the and others Byzantine cities in Asia Minor were occupied at that time. Besides, the Byzantine historiography, presented also as a consequence of this conflict, the Bulgarian incursions into the territory of the Empire, as well as the Serbian and Bulgarian interference in the Byzantine internal affairs. Finally, Nicephorus Gregoras saw as a consequence of this war the strengthening of Genoese supremacy in the Byzantium and of their influence in its internal affairs, together with a certain Tatars raid on the Empire that took place soon after the end of the conflict.

At last, when it comes to the question if the Byzantine historiography attributed and some kind of *social* dimension to this conflict, the material for discussion about this subject is provided only by Nicephorus Gregoras. Although we can't give a precise answer, it can be said that the very way in

which he presents certain events, seems to contribute the conclusion that he was aware that this conflict also had the and aforementioned dimension.

Regarding the perception of the civil war (1341-1347), it seems that there is not dilemma that Byzantine historiography perceived it primarily as a conflict among the Byzantines themselves. Besides, Nicephorus Gregoras, Laonicus Chalcocondylus and Ducas, also perceived it as (a kind of) Cantacuzenus's rebellion. However, unlike to Gregoras and Chalcocondyles, Ducas didn't presented this war as a Cantacuzenus's usurpation, but as a legitimate opposition to those who conspired against his life. Finally, Nicephorus Gregoras and Ducas considered it and as God's punishment for sins of Byzantines. By the way, Grigoras and Cantacuzenus, writting about this conflict, show the understanding of all the perniciousness of the civil war as a phenomenon.

Speaking about the reasons of this conflict, Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus saw its root primarily in the ambition of Alexius Apokaucus to ascend the imperial throne or at least to gain a position that would enable him to become de facto the most powerful man in the Empire. In other words, it can be definitely concluded that the desire of Alexius Apokaucus to archieve the aforementioned goal, as well as to remove John Cantacuzenus at any cost, whom he considered the greatest obstacle for that, pushed Byzantium into a new civil war. Nevertheless, besides of Alexius Apokaucus, Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus presented as (co) responsible for this conflict and some other persons, whose hidden ambitions and / or fears, Apokaucus managed to use, especially Patriarch John XIV Calecas and Empress Anna of Savoy. In this regard, it is worth mentioning that even in the work of the much later Ducas, we can find such testimonies. However, Ducas doesn't see the root of this conflict in the ambitions of Alexius Apokaucus, but in the hate and envy of the other people towards Cantacuzenus. Laonicus Chalcocondyles, yet, unlike the all mentioned historians, sees them in the fact that Cantacuzenus decided to marginalize minor John V, and to deprive him of the throne.

When it comes to the consequences of this conflict, first of all, it should noted that this was a civil war whose consequences were the most detailed described in the Byzantine historiography of the 14th and 15th century, mostly thanks to the works of Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus. We can also find and certain refers to consequences of this conflict in the work of Ducas, which, despite of almost insignificant historical value, can be interesting. Unfortunately, Laonicus Chalcocondyles provides even less to his readers in comparation with Ducas. In this regard,

Byzantine historiography shows an awareness of how severe consequences of this conflict. Besides of generalized testimonies, we can also find and those of more specific character, based on which we see that the Byzantine historians perceived as a consequence of this conflict the conquests of Serbs, Bulgarians and Turks at the expense of the Empire. Therefore, it is not surprising that Nicephorus Gregoras and Ducas regarded the seizing of imperial title by Stefan Dušan as one of its consequences. In addition, these two historians considered as one of them and the (further) strengthening of the Genoese at the cost of the Empire, which, according the emperor-writer, was manifested also in the occupation of the island of Chios. Also, Gregoras and Cantacuzenus presented the decline of both the rural and urban population of the Byzantium, the general lack of money in the Empire, as well as other misfortunes such as famine, as a consequence of this war. Finally, Cantacuzenus considered and the military impotence of the Empire, as well as the decline of its reputation among neighboring nations.

In the end, concerning the question if the Byzantine historiography attributed and some kind of *social* dimension to this war, it seems that, unlike the previous conflict, the narratives of our two most important narrative sources leave no doubt that the answer would be affirmative. Ducas and Laonicus Chalcocondyles, however, hardly provide any hints to their readers that this conflict had and the aforementioned side.

Speaking about how Byzantine historiography perceived the next internal Byzantine conflict, that took place between 1352 and 1354, it should be noted that not only Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus, but also Ducas and Laonicus Chalcocondyles, were emphasizing its personal character. In this regard, it seems that Nicephorus Gregoras saw this war, primarily, as a conflict between two emperors over the rule, that is, John V Palaeologus and John VI Cantacuzenus. Something similar can be concluded and from the narration of Cantacuzenus, who, however, tended to emphasize that its rot was in the mutual_intolerance between his son Matthew and son-in-law John, so that this conflict was basically a clash between the two of them. In this sense, someone could to get impression that Cantacuzenus, emphasizing the kinship of the protagonists of this war, had tendency to emphasize its *intra-family* character. Moreover, certain details in the Gregoras's narrative can to make someone to wonder if this historian, in some way, tried to do the same. However, John Cantacuzenus and Nicephorus Gregoras also indicate that, like the previous ones, regarded and this conflict as a civil war. In addition, it must be noted that Cantacuzenus and

Chalcocondyles also realized this conflict as a kind of rebellion (uprising), although in a completely different way. Namely, while Cantacuzenus tended to present the actions of John V Palaeologus against him as a rebellion, Chalcocondyles characterized this conflict as a uprising of the *Greeks*, who were outraged by Cantacuzenus way of life and arrogant behavior, against him. Finally, it should be added that Nicephorus Gregoras saw this war as God's punishment for accepting of Hesychasm.

When it comes to the reasons, we could say that in the Byzantine historiography prevailed the allitude that the main reason for the beginnig of this conflict was the rivalry between John and Matthew Cantacuzenus on one side, and John V Palaeologus, on other. As for Nicephorus Gregoras, the way in which he perceives this conflict, suggestes that he saw its roots in the struggle for the power of the aforementioned persons. John Cantacuzenus, on the other side, as the main reason of this conflict, presented the actions of his enemies in the vicinity of John V Paleologus, who not only incited the young emperor to rebel, but even obstructed his later attempts to reconcile with him. Moreover, according to Cantacuzenus, among those who encouraged John Palaeologus, were not only his internal opponents, but also external enemies of the Byzantium, Stefan Dušan and the Venetians. In the end, it should be said that the Byzantine historiography saw and the popular dissatisfaction as one of the reasons for the beginning of this war. Although it can be concluded from the works of all Byzantine historians that Cantacuzenus didn't enjoyed the favor of the masses, Laonicus Chalcocondyles is the only one who with explicitly states that this was one of the reasons for the outbreake of this conclifct.

As for the consequences, the reports in the Byzantine historiograhya are relatively few in number. This time as well, the richest sources are the works of Nicephorus Gregoras and John Cantacuzenus, while the Histories of Ducas and Laonicus Chalcocondyles provide only a hints about them. Besides the generalized reports, which show only that this conflict brought new suffering to the Byzantine state and its subjects, we can also find those of a more specific character. At first, Gregoras, as one of its consequences, presents the new strengthening of the Genoese influence. Something like that can be also noted in the work of Chalcocondyles, while he refers on the Genoese occupation of Lesbos during this conflict. In addition, Gregoras presented the settlement of the Turks on the European soil, not only in the countryside but even within cities, as a consequence of this civil war, which was accompanied by looting and enslavement of the local

population. At last, we can conclude again that John Cantacuzenus, as one of consequences presented and the military impotence of the Empire.

Finally, whether the Byzantine historian attributed a some kind of *social* dimension to this conflict, it seems that, unlike the previous civil war, it is not possible to give a clear and indisputable answer to this question. However, certain details in the works of Nicephorus Gregoras, John Cantacuzenus and Laonicus Chalcocondyles, could at least to incite someone to thinking about that issue.

Speaking about the continuation of the previous civil war and the final clash between Matthew Cantacuzenus and John V Palaeologus (1355-57), first of all, it should be said that the testimonies about it are very few in number and scarce. Not only that the *Historians of the Fall* does not mention it , but also Nicephorus Gregoras, a contemporary and eyewitness of these events, writes very little, incidentally and unrelatedly about them. In fact, the work of Cantacuzenus is the only Byzantine narrative source that give us a somehow complete picture of this conflict.

Namely, Cantacuzenus, not too differently in comparison with the previous war (1352-54), perceived this conflict primarily as a personal confrontation (over power) between Matthew and John Palaeologus, but in same time, he saw it also as a conflict among his compatriots. Concerning the reasons of its conflict, Cantacuzenus's narrative basically doesn't differ from the narratives about others Byzantine civil wars. In other words, he again shifts the blame for starting of the conflict to *the other side*, that is to the opponents of his son Matthew, son-in-law of John V Palaeologus, and especially to the people in his enviroment. However, although he presents John V Palaeologus and his entourage as the immediate culprits, Cantacuzenus makes it known that roots of this conflict were not in the one-sided spite of his son-in-law, but in the mutual suspicion and intolerance between him and Matthew, since the time of their clash in Adrianople, at the beginning of the previous civil war. Unfortunately, concerning the causes of this war, Cantacuzenus doesn't say anything specific.

Regarding the consequences of this conflict, John Cantacuzenus refers relatively little to them. Moreover, it can be said that his general tendency to write little about the consequences of the Byzantine civil wars is even more obvious in this case, but, given the scarcity or complete silence of other narrative sources, its testimonies are not without any significance. Thus, as a consequence, Cantacuzenus perceived the fact that the Byzantines were not able to take advantage of the chaos in the Serbian Empire after the sudden death of Stefan Dušan. Also, the emperor-writer presents

as a consequence of this war a new interference of foreign factors in internal Byzantine quarrels, specifically of Serbs, as well as new devastation of the Byzantine territories by the Ottoman Turks, and the suffering of their inhabitants.

When it comes to the civil war (1373-79 (81)), first of all it must be said that we have much narrower possibilities for drawing conclusions in relation to previous conflicts, since we do not have anymore at disposal the Histories of Gregoras and Cantacuzenus, but much poorer works of Ducas and Laonicus Chalcocondyles, who, not only that were not contemporaries of these events, but also had no them in the focus of their attention.

As for the perception of this conflict, first of all it should be said that both Laonicus Chalcocondyles and Ducas perceived it as a struggle for the throne between two emperors (in Chalcocondyles's case, *kings*), father and son, John V and Andronicus (IV) Palaeologus. In this sense, it is indicative that Ducas regarded the Andronicus's three-year reign (1376-1379) as an usurpation, and that in some way he tended to emphasize the intra-family character of this conflict, presenting it at the same time as God's punishment. À propòs of reasons of this conflict, both historians saw them in Andronicus's ruling ambitions and his impatience to get the crown as soon as possible. In this concern, it seems that Chalcocondyles presented the fact that John V Palaeologus, after his return from Venice, turned to his younger son Manuel, as an cause for the beginning of this war.

Unfortunately, regarding the consequences of this conflict, neither Ducas nor Chalcocondyles provide too much material. Moreover, even such material doesn't allow us to draw direct conclusions. Actually, we can conclude only that this conflict resulted in (further) strengthening of the Genoese and especially Ottoman influence in Byzantium. In this sense, it must be noted that the testimonies which support the aforementioned conclusions are not evenly distributed in their works, since Laonicus Chalcocondylus brings much more details about the strengthening of the Ottoman influence in the Empire, than of the Genoese. In case of Ducas, however, the situation is reversed.

Finally, on question whether the mentioned historians attributed some kind of *social* dimension to this conflict or at least to certain phases of it, the material for discussion about that subject is provided only by Laonicus Chalcocondyles, which is insufficient for a drawing of any precise conclusion concerning that issue.

In the end, concerning the internal conflicts that took place during the last decades of the existence of the Byzantine Empire, we can find testimonies about them only in the works of George Sphrantzes and Laonicus Chalcocondyles. Unfortunately, the reports about them brought by these two writers, are not only relatively short and scarce, but sometimes they doesn't represent much more than mere notes, which provide only few opportunities for drawing of conclusions. Moreover, the most of these testimonies we can found in the *Chronicon Minus* of George Sphrantzes. The reasons for that, we could find not only in the fact that Sphrantzes was a contemporary and eyewitness of these events, but often, in one or other way, directly or indirectly, their participant, as a man of trust of the last three Byzantine emperors. Therefore, his reports also have a high value, especially since they often contain very precise chronological determinants, which we usually can't find in other historical sources. On the other hand, three decades younger Laonicus Chalcocondyles, at least on the basis of what we know about his life, was probably not even close to being in such a favorable position, to get first-hand knowledge of the aforementioned events. In addition, it can't be excluded that the Chalcocondyles's silence about these frictions was also contributed by the fact that his focus was on the rise of the Ottoman state, not to the then dying Byzantine state. However, the value of the testimonies that Chalcocondyles brings, should not be underestimated by any means, because often supplement the reports of the *Chronicon Minus* about the Byzantine internal strifes of this period.

Regarding their perception of these conflicts, it can be said, in general, that Sphrantzes and Chalcocondyles, saw them as basically personal conflicts between the sons of Emperor Manuel II Paleologus. However, about other aspects of the perception of these conflicts it can't be concluded to much, due the poverty of reports, and even then when it is possible, indirectly in most cases.

However, when it comes to the reasons of this conflicts, it could be said that these writers saw them as struggles over (redistribution) of apanages and / or crowns. As for their consequences, where something can be concluded about them, it comes down to the fact that they led to a further strengthening of the Ottoman and / or the Genoese influence in the Byzantine Empire.

Списак извора и литературе

Речници :

Ε.Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669)*, τόμος Α'-ΚΑ', Θεσσαλονίκη 1968-2019.

Ο.Μajnarić-N.Gorski, *Grčko-hrvatski rečnik (na osnovi Žepić-Krljuševa rječnika)*, Zagreb 2005.

Ε.Α.Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B.C. 146 to A.D. 1100)*, I-II, Cambridge Mass.-Harvard-London-Oxford 1914.

<https://www.perseus.tufts.edu>

Извори :

Actes de Chilandar, I, ed. L. Petit et B. Korablev, BB 14 (1911).

Actes de Kutlumus, ed. P. Lemerle, Paris 1988.

Ι.Βογιατζίδης, *Νέα πηγή βυζαντινής ιστορίας (1437-1450)*, Νέος Έλληνομνήμων 18 (1924),70-105.

Ducas, *Historia turco-byzantina (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București 1958.

Georgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477. In anexa Pseudo-Phrantzes : Macarie Melissenos Cronica 1258-1481*, ed. Vasile Grecu, București 1966.

Georgio Sfrantze, *Cronaca*, ed. Riccardo Maisano, Roma 1990.

Ioannis Cantacuzeni eximeratoris historiarum I-IV, vol.I-III, ed. L.Shopeni, Bonnae 1828-1832.

Laonici Chalcocandyle historiarum demonstrationes, ed. E. Darkó, I-II, Budapest 1922-1923.

Niciphori Gregorae Byzantina Historia, ed. LSchopen-I.Bekker, I-III, Bonnae 1829-1855.

V.Laurent, *Les "memoires" de Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439)*, Paris 1971.

P.Schreiner, *Die Byzantinsichen Kleinchroniken*. 1 Teil Einleitung und Text, Wien 1975.

Литература :

Κ.Αμαντος, *Καντακουζηνό - Κατασάμββας*, BZ 28 (1928), 14-16.

G.Arnakis, *Gregory Palamas among the Turs and Documents of his Captivity as Historical Sources*, Speculum 26-1 (1951), 104-118.

G.Arnakis, *Gregory Palamas, the Χιόνες, and the Fall of Gallipoli*, Byzantion 22 (1952), 305-312.

Д.Ангелов, *Антифеодални движения в Тракия и Македония през средата на XIV век*, Исторически преглед, год. VIII, св. 4-5 (1952), 439-456.

Κ.Alexandris, *Η Θαλασσία δύναμις εις την ιστορίαν της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1957.

P.Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their administration of the island 1346-1566*, I, Cambridge 1958.

H.G.Arweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966.

A. Angelopoulos, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός*, Thessalonike 1970.

C.Asdracha, *La Région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Études de géographie historique*, Athens 1976.

L. Bouvat, *L'empire mongol [L'Histoire du Monde VIII]*, Paris 1927.

G.I.Bratianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris 1938.

Г.Браунинг, *Комуната на зилоте в Солун (1342-1350)*, Исторически преглед, год. VI, св.4-5 (1950), 509-525

Е.Б.Веселаго, *Историческое сочинение Лаоника Халкокондила*, ВВ 12 (1957), 203-212.

H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959.

U.Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologos. Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321-1341*, Amsterdam 1965.

H.G.Beck, *Senat und Volk von Konstantinopel. Probleme der byzantinischen Verfassungsgeschichte*, München 1966.

- J.W.Barker, *John VII in Genoa : a problem in late Byzantine source confusion*, OCP 28 (1962), 213-238.
- J.W.Barker, *On the Chronology of the Activities of Manuel II Paleologus in the Peloponnesus in 1415*, BZ 55 (1962), 39-55.
- J.W.Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425) : A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, New Jersey 1969.
- J.W.Barker, *The problem of appanages in Byzantium during the palaeologan period*, Byzantina 3 (1971), 103-122.
- J.W.Barker, *The „Monody“ of Demetrios Kydones on the Zealot Rising of 1345 in Thessaloniki*, Μελετήματα στη μνημὴ Β.Λαοῦρδα, Thessaloniki 1975, 285-300.
- M.Balard, *Les Grecs de Chio sous la domination Genoese au XIVe siècle*, BF 5 (1977), 5-15.
- H.-V.Beyer, *Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras*, JÖB 27 (1978), 127-155.
- H.-V.Beyer, *Der Streit um Wesen und Energie und ein spätbyzantinischer Liedermacher*, JÖB 36 (1986), 255-282.
- M.Balard, *La Romanie Génoise (XIIe – début du XVe siècle) I*, Rome 1978.
- M.Bartutis, *Chrelja and Momčilo : Occasional Servants of Byzantium in Fourteenth Century Macedonia*, BSL 41 (1980), 201-221.
- И.Божилев, В.Гюзелев, *История на средновековна България (Том I : VII-XIV век)*, София 1999.
- А.А.Васильев, *Путешествие византийского императора Мануила II Палеолога по западной Европе*, ЖМНП, Н.С. 39 (1912), 41-304.
- J.Verreux, *Contribution a l'étude de l'administration byzantine : ὁ μεσάζων*, BSL 16 (1955), 270-296.
- Э.Вернер, *Народная ересь или движения в Солуни в 1342-1349 гг.*, ВВ 17 (1960), 155-202.
- Th.Vlachos, *Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon*, Thessalonike 1969.

S.Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

Византијски извори за историју народа Југославије, IV, Београд 1971.

Византијски извори за историју народа Југославије, VI, Београд 1986.

V.Velkov, *Die trakische Stadt Bizye*, Studia in honorem V.Beševliev, Sofia 1978, 174-181.

E.de Vries van der Velden, *L'Elite byzantine devant l'avance turque a l'epoque de la guerre civile de 1341 a 1354*, Amsterdam 1989.

Γ.Βογιατζίδης, *Η πρώτη οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Εκδόσεις Ηρόδοτος 1998.

Γ.Γεωργιάδης-Αρνάκης, *Οι πρώτοι Όθωμανοί. Συμβολή εις πρόβλημα της πτώσης του Έλληνισμού της Μικρᾶς Ασίας (1282-1337)*, Αθήναι 1947.

V.Grecu, *Das Geburtsjahr des byzantinischen Geschichtsschreibers Nikephoros Gregoras*, Bull.Ac.Roum.Sect.Hist. 27 (1946), 56-61.

V.Grecu, *Pour une meilleure connaissance de l'historien Doukas*, Memorial L.Petit, Bucarest 1948, 128-141.

V.Grecu, *Georgios Sphrantzes, Leben und Werk. Makarios Melissenos und sein Werk. Die Ausgabe*, BSL 26 (1965), 62-73.

Б.Горянов, *Первая гомилия Григория Паламы как источник к истории восстания зилотов*, ВВ 26-1 (1947), 261-266.

R. Guiland, *Essai sur Nicephore Gregoras. L'homme et l'oeuvre*, Paris 1926.

R. Guiland, *Correspondance de Nicephore Gregoras*, Paris 1927.

R.Guiland, *La correspondance inedite d'Athanase, patriarche de Constantinople (1289-93 ; 1304-10)*, Mélanges Ch.Diehl, I (1930), 121-140

R.Guiland, *Autour du livre des ceremonies de Constantin VII Porphyrogéntè. La cérémonie de la προσκύνησις*, Revue des Etudes Grecques 59/60 (1946/47), 251-259.

R.Guiland, *Le Drongaire et le Grand drongaire de la Veille*, BZ 43 (1950), 340-365.

- R.Guilland, *Le Drongaire de la flotte, le Grand drongaire de la flotte, le Duc de la flotte, le Megaduc*, BZ 44 (1951), 212-240.
- R.Guilland, *La Commune Zélate de Thessalonique (1342-1348)*, Πεπραγμένα Θ' Διεθν.Βυζαντινολ.Συνεδρίου (1953), Β' (=Ἑλληνικῶν Παράρτημα 9) (1956), 435.
- R.Guilland, *Recherches Sur Les Institutions Byzantines*, I, Berlin-Amsterdam 1967.
- R.Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantine : Le mystique, ó μυστικός*, REB 26 (1968), 279-289.
- R.Guilland, *Études sur l'Hippodrome de Byzance*, BSL 30 (1969), 1-17.
- R.Guilland, *Les Logothètes: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantine*, REB 29 (1971), 5-115.
- R.Guilland, *Titres et Fonctionos de l' Empire Byzantin* , London 1976.
- G.Kordatos, *Ἡ Κομμοῦνα τῆς Θεσσαλονίκης 1342-1349*, Αθήνα 1975.
- S.Gergov, *Melnik*, Sofia 1976.
- D.B.Gonis, *Τὸ συγγραφικόν ἔργον τοῦ οἰκονομικοῦ πατριάρχου Κάλλιστου Α'*, Αθήνα 1980.
- J.Gill, *Byzantium and Papacy (1198-1400)*, Rutgers University Press 1979.
- J.Gill, *Venice, Genoa and Byzantium*, BF 1985 (10), 57-73.
- J.Gill, *John VI Cantacuzenos and the Turks*, Βυζαντινά 13-1 (1985), 57-76.
- Σ.Ν.Γκουρβέλος, *Ἡ Χαλανδρίτσα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Πάτρα 1998.
- T.E.Gregory, *A History of Byzantium*, Malden-Oxford 2005.
- J. Dräseke, *Kantakuzenos' Urteil über Gregoras*, BZ 10 (1901), 106-127.
- E.Darkò, *Zum Leben des Lanikos Chalkokondyles*, BZ 24 (1923-1924), 29-39.
- E.Darkò, *Neue Beitrage zur Biographie des Laonikos Chalkokandyles*, BZ 27 (1927), 276-285.
- F.Dölger, *Johannes VII. Kaiser der Rhomäer*, BZ 31 (1931), 21-36.
- F.Dölger, *Epikritisches zu den Facsimiles byzantinischer Kaiserkunden. Mit Bemerkungen zur byzantinischen Despotenurkunde* , Archiv für Urkundenforschung 13 (1935),45-68.

- F. Dölger, *Zum Aufstand des Andronikos IV*, REB 19 (1961), 328-332.
- F. Dölger, *Regesten der Kaiserkunden des Oströmischen Reiches, 5. Teil : Regesten von 1341-1451 unter verantwortlicher Mitarbeiter von P. Wirth*, München 1965.
- Ch. Dieles, *Impératrice de Byzance*, Paris 1959.
- Е.Д. Джагацпанян, *Мировоззрение византийского историка XV в. Георгия Сфрандзи*, Кавказ и Византия 3 (1982), 45-63.
- Е.Д. Джагацпанян, *Хроника*, Кавказ и Византия 5 (1987), 156-251.
- Π. Δρανδάκη, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος ΙΓ', Αθήνα 1939.
- М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана, I, Београд 1951, 87-118.
- G. Downey, *Earthquakes at Constantinople and Vicinity, A.D. 342-1454*, Speculum 30 (1955), 596-600.
- F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, Hildesheim 1960.
- G. T. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica (1382-1387)*, Rome 1960.
- М. Динић, *Реља Охмућевић-Историја и предање*, ЗРВИ 9 (1966), 93-118.
- Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte-Historia Rhomaike*. Übersetzt und Erläutert von Jan Lois Van Dieten, I-VI, Stuttgart 1979-2007.
- J. Darrouzès, *Recherches sur les οφφίκια de l'eglise byzantine*, Paris 1970.
- J. Darrouzès, *Les registres des actes du Patriarcat de Constantinople, vol. V. Les actes des patriarches, Fase. I. Les registres de 1310 à 1376*, Paris 1977.
- ed. Δήμος Δράμας, *Η Δράμα και η περιοχή της – Ιστορία και πολιτισμός*, Δράμα 1997.
- В. Гюзелев, *Момчил в светлината на един нов исторически извор*, Вести на народния музей в Хасково, Хасково I, 1965, 21-30.
- И. Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована Палеолога (1392-1448)*, Београд 1984.

З.М.Ђоковић, *Анδρονικ IV Палеолог и његово доба*, Београд 2009. (докторска дисертација у рукопису).

Т.Ευαγγελίδης, *Βρύλλειον-Τρίγλεια*, Αθήνα 1934.

Enciklopediji Jugoslavije IV, Zagreb 1986.

М.Живојиновић, *Јован V Палеолог и Јован VI Кантакузин од 1352. до 1354. године*, ЗРВИ 21 (1982), 127- 141.

Δ.Α.Ζακυθινός, *Καντακουζηνός-Κατακουζηνός*, Ἑλληνικά (1930), 545-546.

D.A.Zakythenos, *Ὁ μαρκίων τοῦ Μομφερράτου Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος καὶ ο βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φιλλιπὸς ο ς*; EEBBS 11 (1935) 16-27.

D.A.Zakythinios, *Crise monétaire et crise économique a Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Athènes 1948,

D.A.Zakythinios, *Le despotat grec de Morée (1262-1460)*, II, Athènes 1953.

V.Zamarovski, *Junaci antičkih mitova : Leksikon grčke i rimske mitologije*, Zagreb 1973.

В.Завражин, „Месoй“ в поздневизантийском городе по данным „Истории“ Иоанна Кантакузина, Средневековый город 3 (1975), 224-230.

E.Zachariadou, *Prix et marchés des céréales en Roumanie (1343-1405)*, Nuova Rivista Storica 61, Milano 1977, 291-306 (=VR, Romania and Turks (c.1300-c.1500), London 1985) .

E.Zachariadou, *The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*, Studi Medievali, III serie, 21-2 (1980), 821-838 (=VR, Romania and the Turks (c.1300-c.1500), London 1985)

N.Zečević, *The Tocco of the Greek Realm : Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th-15th centuries)*, Belgrade-Eastern Sarajevo 2014.

Л. Иончев, *Българо-византиаски отношения около средата на XIV в.*, Исторически преглед 3 (1956), 63-79.

Историја српског народа, I, Београд 1981.

Историја на България – том трети. Втора българска държава, София 1982.

- C.Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, Istanbul 1990.
- N.Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Gotha 1905.
- К.Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952.
- R.Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, Paris 1953.
- R.Janin, *La hiérarchie ecclésiastique dans le diocèse de Thrace*, REB 17 (1959), 136-149.
- R.Janin, *Constantinople byzantine. Développement urban et répertoire topographique*, Paris 1964.
- R.Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monasteries*, Paris 1969.
- É. Janssens, *Trébizonde en Colchide* [Travaux de la Faculté de Philosophie et Lettres XL], Bruxelles 1969.
- K.Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, München 1897.
- Σ.Κυριακίδης, *Μπορού Καλέ-Αναστασιούπολις – Περιθεώριον. Ημερολόγιον τῆς Μεγάλης Ελλάδος*, 1931, 195-220.
- Σ. Κυριακίδης, *Βυζαντιναί μελέται*, I—V, Θεσσαλονίκη 1939.
- S.Kyriakidis, *Μομτσίλος καὶ τὸ κράτος τοῦ*, Μακεδονικά 2 (1941-42), 332-345.
- Γ.Τ.Κόλιας, *Ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου (1390)*, Ἑλληνικά 12 (1951), 34-64.
- C. Knowles, *Les enseignements de Théodore Paléologue*, Byzantion 22 (1952), 389-394.
- Στ.Ι.Κουρούσης, *Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός*, ΘΗΕ 7 (1965), 29-35.
- С.К.Красавина, *Мировоззрение и социально-политические взгляды византийского историка Дуки*, ВВ 34 (1973), 97-111.
- С.П.Карпов, *Трапезундская империя в византийской исторической литературе XIII-XV вв.*, ВВ 35 (1973), 154-164.
- J. Köder—F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini 1. Hellas und Thessalia*, Wien 1976.

- C.Kyrris, *John Cantacuzenus and the Genoese 1321-1348*, *Miscellanea Storica Ligure*, III, Milano 1963.
- C.Kyrris, *Gouvernés et Gouvernants II : Antiquite et haut moyen age* [=Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire Comparative des Institutions 23 (Brussels 1968)], 271-330.
- C.P. Kyrris, *John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354)*, *Βυζαντινά* 4 (1972) 331-356.
- C.Kyrris, *Eléments traditionnels et éléments révolutionnaires dans l' idéologie d' Alexios Makrembolitès et d' autres intellectuels byzantins du XIVe siècle*, *Actes du XIVe Congress International des Etudes Byzantines*, Bucarest 1971, II (Bucarest 1975), 177-188.
- C.P. Kyrris, *Continuity and Differentiation in the Regime Established by Andronicus III after his Victory of 23/24.V.1328*, *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 43 (1977/78), 278-328.
- Κ. Κύρρης, *Ἡ πρώτη φάσις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἡ πρώτη συνδιαλλαγή τῶν δύο Ἀνδρονίκων (20.IV – φθινόπωρο 1321). Ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά προβλήματα*, Λευκωσία 1982.
- Π.Κατσώνη, *Σύντομη χρονολογική αποκατάσταση σ' ένα τμήμα του κειμένου των «Αποδείξεων Ἱστοριῶν» ΙΑ' Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο (Μάιος 1990)*, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1991, 91-104.
- Π.Κατσώνη, *Μια επταετία κρίσιμων γεγονότων. Το Βυζάντιο στα ἔτη 1366-1373 (Ἡ διαμάχη Ἀνδρονίκου καὶ Ἰωάννη Ε' των Παλαιολόγων)*, Θεσσαλονίκη 2002.
- Π.Κατσώνη, *Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιόλογος. Βασιλεία καὶ Ἀλληλομαχία*, Θεσσαλονίκη 2008.
- Α.Κοντογιαννοπούλο, *Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328). Διοίκηση-Οικονομία*, *Βυζαντινά Κείμενα καὶ Μελέται* 36, Θεσσαλονίκη 2004.
- A.Kuelzer, *The Byzantine Road System in Eastern Trace : Some Remarks*, *BF* 30 (2011), 179-201.
- A.Kaldellis, *The Date of Laonikos Chalkokondyles' Histories*, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 52 (2012), 111-136.
- A.Kaldellis, *The Histories Laonikos Chalkokondyles*, Volume I, Harvard university Press-London 2014.

A.Кјусопулу, *Цар или управитељ. Политичка власт и идеологија пред пад Цариграда 1453. године*, Београд 2014.

V.Laurent, *Kyra Martha, Essai de topographie byzantine*, EO 38 (1939), 296-320.

V.Laurent, *La chronologie des patriarches de Constantinople de la première moitié du XIVe siècle*, REB 7 (1949), 145-155.

V.Laurent, *Sphrantzès et non Phrantzès. A nouveaux !*, REB 9 (1952), 170-171.

V. Laurent, *Le vrai surnom du patriarche de Constantinople Grégoire III*, REB 14 (1956), 201-205.

R.-J.Loenertz, *Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondance*, EO 36(1937), 271-287.

R.-J.Loenertz, *La première insurrection d'Andronic IV Paléologue (1373). Essai de critique des sources*, EO 38 (1939),334-345.

R.-J. Loenertz, *Pour la biographie du cardinal Bessarion*, OCP 10 (1944), 116-149.

R. Loenertz, *Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345—1354*, OCP 21 (1955),205-231.

R.-J.Loenertz, *Fragment d' une lettre de Jean V Paléologue à la commune de Gênes 1387-1391*, BZ 51 (1958),37-40.

R.-J.Loenertz, *Jean V Paléologue à Venice (1370-1371)*, REB 16 (1958), 217-232.

P. Lemerle-A. Solovjev, *Trois chartes des souverains serbes conservées au monastere de Kutlumus*, Sem. Kond. 11 (1940),129-146.

P.Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale à l' époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945.

P.Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale à l' époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945

P.Lemerle, *L' émirat d' Aydin-Byzance et l' Occident. Recherches sur „la Geste d' Umur Pacha“*, Paris 1957.

P.Lemerle, *Le Juge général des Grecs et la réforme judiciaire d' Andronic III*, Archives de L' Orient Chrétien I (=Mémorial L.Petit), Bucarest – Paris 1948, 292-316.

- P.Lemerle, *Recherches sur les institutions judiciaires a l' époque des Paleologues, I : Le tribunal impérial*, *Annuaire de l' Institut de Philologie et d Histoire orientales et slaves* 9 (1949) (=Mélanges H.Grégoire I), 369-384.
- P.Lemerle, *Recherches sur les institutions judiciaires a l' époque des Paleologues, I : Le tribunal du patriarcat ou tribunal synodal*, *Analecta Bollandiana* 68 (1950) (=Mélanges P.Peeters II), 318-333.
- P.Lemerle, *Documents et problèmes nouveaux concernant les juges généraux*, *Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, IV-1 (1964-1965), Αθήνα 1966, 29-44.
- A.Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks : The Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334*, *Speculum* 45 (1970),
- A.Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Harvard University Press Cambridge MA (1972).
- A.Luttrell, *The Hospitallers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West 1291-1440*, London 1975.
- A.Luttrell, *Latin Greece, the Hospitallers and Crusades 1291-1440*, London 1982.
- A. Long, D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, I-II, Cambridge University Press 1987.
- I.G.Leontiades, *Die Tarchaneiotai. Eine Prosopographisch-sigillographische Studie*, Θεσσαλονίκη 1993.
- J.Lascaratos, *The fatal disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328-1341 AD)*, *Jurnal of the Royal Society of Medicine* 90 (1997), 106-109.
- W.Miller, *The Gattilusi of Lesbos (1355-1462)*, *BZ* 22 (1913), 406-447.
- W.Miller, *The Last Athenian Historian : Laonikos Chalkokondyles*, *JHSt* 42 (1922), 36-49.
- W.Miller, *The Genoese in Chios 1346-1566*, *English Historical Review* 30 (1925), 418-432 (=Essays 298-313)
- W.Miller, *The Historians Doukas and Phrantzes*, *JHSt* 46 (1926), 63-71.
- В.Мошин, *Св.патријарх Калист и Српска Црква*, *Гласник Српске православне цркве*, бр.9, год.27 (1946), 192-206

- P.de Meester, *L'archimandritat dans les eglises de rite byzantin*, Miscellanea liturgica in honorem L.Cuniberti Mohlberg, vol.2, Rome 1949, 115-137.
- J.Meyendorff, *Jean-Joasaph Cantacuzee et le project de concile oecumenique en 1367*, Akten XI Inter.Byz.Kongress 1958 (Munchen 1960), 363-369.
- G.Moravcsik, *Byzantinoturcica I. Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, Berlin 1958.
- Љ.Максимовић, *Политичка улога Јована Кантакузина после абдикације*, ЗРВИ 9 (1966), 119-194.
- Љ.Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, Београд 1972.
- Љ.Максимовић, *Генеза и карактер апанажа у Византији*, ЗРВИ 14-15 (1973), 103-154.
- Љ.Максимовић, *Регенство Алексија Апокавка и друштвена кретања у Цариграду*, ЗРВИ 18 (1978), 165-187.
- Љ.Максимовић, „*Богаташи*“ *Алексија Макремволита*, ЗРВИ 20 (1981), 99-109.
- Lj.Makmimović, *Charakter der social-wirtschaftlichen Struktur der spatbyzantinischen Standt*, JÖB 31/1 (1981), 149-188.
- C. Mango, *The Byzantine Church at Vize (Bizye) in Thrace and St. Mary the Younger*, ZRVI 11 (1968), 9-13.
- H.J.Magoulias, *Doukas. Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Detroit 1975.
- И.П.Медведев, *Византийский гуманизм XIV-XV вв*, Ленинград 1976.
- R.Mihaljčić, *Bitka kod Aheloja*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, 11 (1970), I, 271-276.
- Р.Михалчић, *Битка код Ахелоја*, ЗФФБ 11-1 (1970), 271-276
- K.P.Matschke, *Fortschritt und Reaktion im Byzanz im 14. Jahrhundert. Konstantinopel in der Burgekriegsperiode von 1341 bis 1354*, Berlin 1971.
- K.P.Matschke, *Johannes Kantakuzenos, Alexios Apokaukos und die byzantinische Flotte in der Bürgerkriegsperiod 1340-1355*. Actes du XIVe congrès international des études byzantines Bucarest 1971, II (1975), 193-205.
- И.Медведев, *Договор Византии и Генуи от 6 мая 1352. г.*, ВВ 38 (1977), 161-172.

- L. Mavromatis, *Les Historiens à Byzance: Jean Cantacuzene*, Bulletin de l'Association G. Bude 1. mars 1981, 80—88.
- Α.Μαυρομάτης, *Οἱ πρῶτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ ἰδεολογίας*, Ἀθήναι 1983.
- P.Magdalino, *The not-so-secret Functions of the Mystikos*, REB 42 (1984), 229-240.
- J.R.H.Moorman, *A History of the Franciscan Order: From Its Origins to the Year 1517*, Franciscan Herald Press 1988.
- T.Miller, *The History of John Cantacuzenus (Book IV) : Text, Translation and Commentary*, The Catholic University of America 1989.
- С.Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996.
- Α.Μήλλας, *Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθήνα 1996.
- Ch.Malstras, *The „social Aspects“ of the second Civil War (1341-1354)*. Thessalonique au temps des Zélotes (1342-1350), Paris 2014, 99-116.
- С. Новаковић, *Струмска област у XIV веку и цар Стефан Душан*, Глас САН 36 (1893).
- С. Новаковић, *Византијски чиновни и титуле у средњовековној Србији*, Глас САН 78 (1908), 178-279.
- С.Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
- С.Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Београд 2001,
- В.Николић-Земунски, *Историја Стефана Душан*, Београд 1927.
- D.Nicol, *The Abdication of John VI Cantacuzene*, BF 2 (1967), 269-283.
- D.Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*, Washington DC 1968.
- D.Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1456)*, London 1972.
- D.Nicol - S.Bendall, *Anna of Savoy in Thessalonica : the numismatic evidence*, Revue numismatique, 6série 19 (1977), 87-102.

D.Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in diplomatic and cultural Relations*, Cambridge University Press 1988.

D.Nicol, *The Reluctant Emperor. A biography of John Cantacuzene, Byzantine emperor and monk, c.1295-1383*, Cambridge University Press 1996.

Д.Никол, *Византијске племкиње-десет портрета (1250-1500)*, Београд 2010.

Nicéphoros Gregoras Rhomaische Geschichte (Historia Rhomaike). Uberzest und Erlauert von Jan Louis van Dieten. Zweiter Teile (Kapitel VIII-XI). I Halbband Stuttgart 1979.

М.Николић, *Српска држава у делу византијског историчара Дуке*, ЗРВИ 44 (2007), 481-488.

М.Nikolić, *Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century*, ЗРВИ 47 (2010), 277-288.

D.Nicou, *То исторικό έργο του Δούκα : πηγές και επιδράσεις*, Βυζαντινά 32 (2012), 103-108.

V.Nerantzi-Varmazi, *Τò Βυζάντιο και ή Δύση (1354-1369). Συμβολή στην ιστορία τών πρώτων χρόνων τής μονοκρατορίας τοῦ Ίωάννη Ε Παλαιολόγου*, Θεσσαλονίκη 1982.

Г.Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана, I, Београд 1951, 79-86 (Сабрана дела, IV, Београд 1970, 190-196)

G.Ostrogorsky, *Byzance, Etat tributaire del Empire turc*, ЗРВИ 5 (1958),49-58.

Г.Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959.

Г.Острогорски, *Христовољ између Срба и Византинаца*, Зборник ФФ 8-1 (1964),333-342.

Г.Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

N.Oikonomides, *L' evolution de L ' organisation Administrative de L ' empire Byzantine Au Xie Siècle (1025-1118)*, Travaux et Mémoires 6 (1976), 126-152.

N.Oikonomides, *Hommes d' affaires grecs et latins à Constantinople*, Paris 1979.

N.Oikomides, *Οι δύο Σερβικές κατακτήσεις της Χαλκιδικής του ΓΔ' αιώνα*, Δίπτυχα 2 (1980—81), 294-299.

The Oxford Dictionary of Byzantium, I-III (ed. A. P. Kazhdan), New York-Oxford 1991

- Oxford Classical Dictionary*, ed. by S.Hornblower, A.Spawforth, Oxford-New York 1996.
- V.Parisot, *Cantacuzene, home d' etat et historien*, Paris 1845.
- S. Lane-Poole – A. Gilman, *The Moors in Spain*, New York 1890.
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*. Band I,1, Stuttgart 1893.
- L.Petit, *La réforme judiciaire d' Andronic Paléologue (1329)*, EO 9 (1906), 134-138.
- J.B.Papadopoulos, *Les palais et les églises des Blachernes*, Thessalonike 1928.
- J.B.Papadopoulos, *Über "Maius" und "Minus" des Georgios Phrantzes und über die Randnoten des angeblichen Pachomios*, BZ 38 (1938), 323-332.
- Ф. Папазоглу, *Македонски градови у римско доба*, Скопје 1957.
- A.Th.Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259-1453)*, Amsterdam 1962.
- Г.Прохоров, *Публицистика Иоанна Кантакузина 1367-1371 годов*, ВВ 29 (1968), 318-341.
- М.Поляковская, *Алексей Макремволит. Разговор богатых и бедных*, ВВ 33(1972), 278-285.
- М.Поляковская, *К вопросу о социальных противоречиях в поздневизантийском городе (по Алексею Макремволиту)*, АДСВ 8 (1972), 95-107 ;
- М.Поляковская, *Понятие нравственной нормы в византийской литературе XIV в. (Алексей Макремволит)*, АДСВ 10(1973), 251-254 ;
- М.Поляковская, *Эсхатологические представления Алексея Макремволита*, АДСВ 11 (1975), 87-98.
- М.Поляковская, *Эсхатологические представления Алексея Макремволита*, АДСВ 11 (1975), 87-98.
- М.Поляковская, *Понимание социальных проблем византийскими авторами середины XIV в.*, ВВ 40 (1979), 9-21.
- М.Поляковская, *Алексей Макремволит о внешнеполитическом положении Византии*, АДСВ 18 (1981), 135-140.
- М.Пурковић, *Јелена, жена цара Душана*, Диселдорф 1975.
- М.Пурковић, *Српски патријарси средњега века*, Диселдорф 1976.

- P.Protonotarios, *Une monnaie de l'empereur Matthieu Asen Cantacuzène (1354-1357)*, *Revue Numismatique* 23 (1981), 96-100.
- P.Protonotarios-S.Bendall, *Δύο μοναδικές μαρτυρίες του Ματαθαίου Ασάνη Καντακουζηνου από την Θράκη (1354-1355)*, *BF* 14 (1989), 601-607.
- D.Papadatou, *Political associations in the late Byzantine period : the Zealtos and sailors of Thessalonika*, *Balkan Studies* 28-1 (1987), 3-23.
- F.Poljakov, *Die Absetzung des Patriarchen Kallistos I. in der Darstellung der altrussischen Chronistik*, *JÖB* 38 (1988), 341-352.
- С.Пириватрић, *Самуилова држава. Обим и карактер*, Београд 1997.
- P. Pierson, *The History of Spain*, Westport– London 1999.
- Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 2001.
- Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940.
- L.P.Raybaud, *Le gouvernement et l'administration central de l'empire byzantine sous les premiers Paléologues (1358-1354)*, Paris 1968.
- S.Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge 1970.
- S.Runciman. *Blachernaei Palace and Its Decoration*, *Studies in Memory of D.Talbot Rice*, Edinburg 1975, 277-283.
- S.W. Reinert, *From Nis to Kosovo Polje: Reflections on Murad I's Final Years*, *The Ottoman Emirate (1300-1389). A Symposium Held in Rethymnon 11-13 January 1991* (ed. E.Zachariadou), Rethymnon 1993, 169-211
- Р.Радић, *Време Јована V Палеолога (1332-1391)*, Београд 1993.
- Р.Радић, *Срби пред градом Светог Димитрија ? Једна алузија Димитрија Кидона у „Монодији палима у Солуну“*, *ЗРВИ* 39 (2001/02), 221-224.
- Р.Радић, *Допринос византијских лекара средњовековној медицини*, *Зборник радова Ниш и Византија II*, 71-78.
- Р.Радић, *Византијски писци о грађанским ратовима*, *Српски историјски часопис. Удружење историчара Републике Српске Милорад Екмечић*, I (2018), 15-60.

- J.H. Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, 2001.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902.
- Σ.Π.Λάμπρος, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, Α, Αθήναι 1912.
- И.Соколов, *Вселенские судьбы в Византии*, Казан 1915.
- А.Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Београд 1928.
- Е.Скржинская, *Генуэзцы в Константинополе в XIV в.*, ВВ 26 (1947), 215-234.
- А.М.Schneider, *Die Blachernen*, Oriens 4 (1951), 97-105.
- М. Спремић, *Харач Солуна у XV веку*, ЗРВИ 10 (1967), 187-195.
- К.М.Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571), Volume II, The Fifteenth Century*, Philadelphia 1978.
- Л.Stiernon, *Notes de titulature et de prosopographie byzantines : sebaste et gambros*, REB 23 (1965), 222-243.
- М.Сюзюмов, *Противречия между плебейскими массами и зилотами в 1342-1348 гг. в Фессалонике*, Седьмая Всесоюзная конференция византинистов в Тбилиси, Тбилиси 1965, 33-38.
- М.Сюзюмов, *Социальная сущность движения зилотов в Фессалонике в 1342-1349 гг.*, Ученые записки Пермского государственного университета 143 (1966), 86-92.
- P. Schreiner, *Eine griechische Grabinschrift aus dem Jahr 1186. in Corridonia*, JÖB 20 (1971), 149-160.
- Κ.Σιμωνοπούλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 333.μ.χ.-1700. (Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός. Εκκλησία και οικονομική ζωή απο τά περιηγήτικα χρονικά)*, Αθήνα 1972, 239-240.
- Ε.Σαράντη, *Μεσαιωνική Γλαρέντζα*, Δίπτυχα 2 (1980-1), 61-71.
- Α.Σαββίδης, *Η ιστορία της Δράμας στα πρακτικά ενός συνεδρίου του 1989*, Βυζαντινός Δόμος 7 (1994), 149-156.
- G. C. Soulis, *The Serbs and Byzantium : During the Reing of Tsar Stephen Dušan (1331-1355) and his Successors*, Athens 1995.

- O.Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913 (Reprint : Θεσσαλονίκη 1993)
- O.Treitinger, *Die oströmische Kaiser-und Reichsidee*, Jena 1938.
- N.B.Thomadakes, 'Ο Δούκας, ό ιστορικός τής αλώσεως έκ τοῦ ιδίου τοῦ ἔργου, Αθηνά 54 (1950), 38-58.
- F. Thiriet, *La Romanie vénétiennne au Moyen Age, Le développement et l' exploitation du domaine colonial vénétien (XIIIe-XIV siècles)*, Paris 1959.
- T. Teoteoi, *La conception de Jean VI Canzacuzene sur l'Etat byzantin vue principalement ä la lumiere de son Histoire*, Revue des etudes sud-est europeennes 13 (1975),
- C. Tsirpanlis, *The Career and Writings of Nicolas Cabasilas*, Byzantion 49 (1979), 414-427.
- F. Tinnefeld, *Kaiser Johannes V. Palailogos und der Gouverneur von Phokaia 1356—1358; ein Beispiel für den Verfall der byzantinischen Zentralgewalt um der Mitte des 14. Jahrhunderts*, Miscellanea A. Pertusi, Bologna 1981, 259—271.
- Δ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Αγιολογικά Ἔργα, Α Θεσσαλονικεῖς Ἄγιοι, [Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως, Βίος καί πολιτεία καί Ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρός ἡμῶν Ἰσιδώρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως]*, Θεσσαλονίκη 1985, 329-423.
- W.Treadgold, I.Ševčenko, *Renaissance before the Renaissance*, Stanford 1984.
- W.Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford CA 1997.
- Т.Флоринский, *Андроник Младший и Иоанн Кантакузин*, Журнал Мин.Нар.Просв.204 (1879), 87-243.
- Т.Флоринский, *Южные Славяне и Византия. Во второй четверти XIV вѣка*, II, С.Петербургъ 1882.
- Б. Ферјанчић, *Међусобни сукоби последњих Палеолога (1425-1449)*, ЗРВИ 16 (1975), 131-160.
- Б.Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Б. Ферјанчић, *Севастократори и кесари у Српском царству*, ЗФФБ 10-1 (1970), 255-269.
- Б.Ферјанчић, *Михаило IX Палеолог (1277-1320)*, Зборник Филозофског Факултета 12-1 (1974), 333-356.

- Б.Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974.
- Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан*, Београд 2005.
- Э.Франчес, *Народные движения осенью 1354.г. у Константинополе и отречение Иоанна Кантакузина*, ВВ 25 (1964), 142-147.
- S.Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(i)es*, Athens 1973.
- A.Failler, *La déposition du patriarche Calliste Ier (1353)*, REB 31 (1973), 5-163.
- J.v.A.Fine: *The Late Medieval Balkans: A critical Survey from the late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. University of Michigan Press 1987.
- Johannes Kantakouzenos Geschichte*, übersetz und verläutern von G.Fatouros und T.Krischner, I-II, Stuttgart 1982-1986.
- K.Fleet, *The Cambridge History of Turkey. Volume 1 : Byzantium to Turkey 1071-1453*, Cambridge University Press 2009, 125-129.
- F.Hodgson, *Venice in the thirteenth and fourteenth centuries. A sketch of venetian history from the conquest of Constantinople to the accession of Michelle Steno, A.D.1204-1400*, London 1910.
- W.Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, I, Leipzig 1923.
- Χ.Χαριτωνίδης, *Εἰς Μιχαὴλ Δούκαν*, Πλάτων 4 (1952), 99-101.
- V.Hrochova, *La revolte des Zelotes a Salonique et les communes italiennes*, BSL 22 (1961), 1-15.
- O.Halecki, *Two Paleologoi in Venice 1370-1371*, Byzantion 17 (1944/5), 331-335.
- C.Hannick-G.Schmalzbauer, *Die Synadenoi. Prosopographische Untersuchung zu einer byzantinischen Familie*, JÖB 25 (1976), 125-161.
- H.Hunger, *Das Testament des Patriarchen Matthaios I.(1397-1410)*, BZ 51 (1958), 288-309.
- H. Hunger, *Thukydides bei Johannes Kantakouzenos*, Beobachtungen zur Mimesis, JÖB 25 (1976), 181–193.
- H.Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών – τόμος Α' φιλοσοφία, ρητορική, επιστολογραφία, γεωγραφία*, Αθήνα 1987

- H.Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών – τόμος Β' ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, Αθήνα 1997.
- M.Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, Cambridge 1985.
- P.Charanis, *Les Βραχέα Χρονικά comme source historique*, Byzantion 13 (1938), 335-362.
- P.Charanis, *Internal Strife in Byzantium during the fourteenth century*, Byzantion 15 (1940-41), 208-230.
- P.Charanis, *On the Date of the Occupation of Gallipoli by the Turks*, BSL 16 (1955), 113-117.
- A.Christofilopoulou, *Η σύγκλητος εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος*, Athens 1949.
- J.Chrysostomides, *John V Paleologus in Venice (1370-1371) and the Chronicle of Caroldo : a re-interpretation*, OCP 31 (1965), 76-84.
- A.Cameron, *Circus Factions : Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford University Press 1976.
- Ph. Contamine, *La guerre de cent ans*, Paris 1977.
- P.Chrestou, *Η οικουμενική πολιτική του πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου*, Xenia Iakobo archiepiskopo Boreiou kai Notioy Amerikes , Θεσσαλονίκη 1985, 248-268.
- В.Поровић, *Историја Срба*, Ниш 1999.
- С.Тирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982), 103-117.
- Е.Черноусов, *Дука, один из историков конца Византии: опыт характеристики*, ВВ 21 (1914), 171-221.
- Α.Ξυγκοπούλος, *Άγιος Δημήτριος, ο Μέγας Δούξ ο Απόκαυκος*, Ελληνικά 15 (1957), 122-140.
- G.Weiss, *Joannes Kantakouzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Monch-in der Gessellschaftentwicklung von Byzanz in 14. Jahrhundert*, Wiesbaden 1969.
- P.Wirth, *Die Haltung Kaiser Johannes V . bei den Verhandlungen mit Konig Ludwig I. Von Ungarn zu Buda im Jahre 1366*, BZ 56 (1963),
- P.Wirth, *Zur Chronologie der Patriarchen Gregorios II. und III. von Alexandria*, Ostkrichl. Studien 10 (1961), 48-51.

P. Wirth, *Manuel Kantakuzenos Strategopulos*, BF 6 (1979), 345-348.

R. Walther, JÖB 25 (1976), 314-319.

A. Wienand (Hrsg.), *Der Johanniter-Orden, der Malteser-Orden. Der ritterliche Orden des hl. Johannes vom Spital zu Jerusalem, seine Geschichte, seine Aufgaben*, Cologne 1988

H. Wurm, E. Gamillscheg, *Bemerkungen zu Laonikos Chalkokondyles*, JÖB 42 (1992), 213-219.

I. Ševčenko, *The Zealot Revolution and the Supposed Genoese Colony in Thessalonika*, Προσφορά εις Στίπωνα Κυριακίδην (=Ἑλληνικῶν Παράρτημα 4), 603-617 ;

I. Ševčenko, *Nicolas Cabasilas, „Anti-Zealot“ Discourse : A Reinterpretation*, DOP 11 (1957), 79-171.

I. Ševčenko, *The Autor's Draft of Nicolas Cabasilas „Anti-Zealot“ Discourse in Parisinus Graecus 1276*, DOP 14 (1960), 179-201.

I. Ševčenko, *Alexios Makrembolites and his „Dialogue between the Rich and the Poor“*, ЗРВИ 6 (1960), 187-228.

I. Ševčenko, *A Postscript on Nicolas Cabasilas „Anti-Zealot“ Discourse*, DOP 16 (1962), 403-408.

Веб сајтови :

<https://www.mnimes.org/archives/athyra-of-eastern-thrace-part-1>.

<https://www.mnimes.org/archives/athyra-of-eastern-thrace-part-1>.

<http://www.naturagraeca.com/ws/214,278,262,1,1,%CE%91%CE%B3%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82> .

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=%CE%B8%CE%B5%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF%7CE%BD&la=greek#Perseus:text:1999.04.0057:entry=qe/atron-contents> ;

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CF%8C%CF%84%CF%83%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%82_%CE%9B%CE%AE%CE%BC%CE%BD%CE%BF%CF%85

<https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=myrina> .

Прилог

Каталог речи, израза и синтагми које византијски историчари најчешће употребљавају приповедајући о унутрашњим сукобима у Византији.

Рат двојице Андроника (1321-28)

Именице :

- ἐπανάστασις*.....устанак, побуна. (Григора)
διαφορά.....недостатак сличности, неслагање, спор, расправа, приговор, камата. (Кантакузин, Халкокондил)
διάστασιςраскол, димензија, одлука. (Григора)
στάσις.....побуна, стајање, мировање, позиција, статус, статут, декрет, стуб. (Григора, Кантакузин)
πόλεμος.....рат, борба. (Григора, Кантакузин, Халкокондил)
διχοστασία.....раздор, растављање, неслога. (Кантакузин)
καινοτομία.....преврат, промена, реформа, поправка. (Григора)
ἀποστασία.....одметање, побуна, устанак отпадање. (Григора)

Глаголи :

- διαφέρω*.....не слагати се, препирати се, свађати се. (Григора, Кантакузин, Халкокондил)
νεωτερίζω.....узроковати буне, преврат, бунити се, новотарити, мењати, уводити новотарије. (Григора)
στασιάζωизазвати побуну, бити у стању побуне, устајати, устанак дизати, бунити се. (Григора)
πολεμέω.....водити рат, ратовати, борити се. (Григора)
ἐκπολεμέω.....започети рат, учинити непријатељем. (Григора)

Придеви :

ἐμφύλιος.....који припада истом племену. Када се налази уз именицу *πόλεμος* придаје му се значање *грађански*. (Кантакузин)

Изрази и синтагме :

τῶν Ῥωμαίων.....*Ромеја*. (Григора)

ἐπ' ἀλλήλους*на једне друге, против једних других, међу њима*. (Григора)

κατ' ἀλλήλων..... *против једних других*. (Григора)

πρὸς ἀλλήλους.....*један против другог, једни против других*. (Григора, Кантакузин)

τῶν δυοῖν βασιλέων.....*двојице царева*. (Григора)

τῶν δυοῖν Ἀνδρονίκων τῶν βασιλέων.....*двојице царева Андроника*. (Григора)

μεταξὺ τῶν βασιλέων*између царева*. (Григора)

τῶν βασιλέων.....*царева*. (Григора, Кантакузин)

τῶν Ῥωμαίων βασιλέων.....*царева Ромеја* (Григора)

πάντων Ῥωμαίων.....*свих Ромеја*. (Григора)

τῶν πραγμάτων καινοτομίαι.....*преврати*. (Григора)

νεώτερα...πράγματα.....*новотарије*. (Халкокондил)

ἀμφοῖν βασιλείοιν τοῖν Ἀνδρονίκοιν.....*између два краља Андроника*. (Халкокондил)

Грађански рат (1341-47)

Именице :

μάχη.....*борба, војна, начин борбе, ратна тактика, контрадикција, двобој, разбојиште, бојиште*. (Григора)

στάσις.....*види горе*. (Григора, Кантакузин)

τὰ καινὰ.....Поименичено од придева *καινός*, који може да значи *нов, необичан, непознат, нечувен, ненадан, неношен, неопран, нешто што није одавно*. У облику мн.ср.рода *τὰ καινὰ*, поред речи *преврат* (када обично уз њу

стоји реч *πράγματα*, што овде није случај), може да означава и *пророштво* недавно послано (у том случају, уз њу се може налазити реч *μαντεῖα*). (Кантакузин)

πόλεμος.....види горе. (Григора, Кантакузин, Дука)

διχοστασία.....види горе. (Дука)

ἀποστασία.....види горе. (Григора)

ἐπανάστασις.....види горе. (Дука)

Глаголи :

Διχοστατέω.....поделити, разићи се, завадати се. (Дука)

ἀνθίστημι.....успротивити се, поставити насупрот, опирати се. (Дука)

διαφθείρω.....уништити. (Кантакузин)

στασιάζω.....види горе. (Григора)

Придеви :

συγγενικός.....сроднички, који припада породици, наследни, сународнички, од исте врсте. (Кантакузин)

ὁμοφύλος.....исте расе, истог рода, исте врсте. (Григора, Кантакузин)

ἐμόφλιος.....види горе. (Григора, Кантакузин, Дука)

ῥωμαϊκός.....ромејски (Григора, Кантакузин)

Изрази и синтагме :

(*τῶν*) *Ῥωμαίων*.....види горе. (Григора, Дука)

κατ' ἀλλήλων καὶ δι' ἀλλήλων.....овде : једних против других. (Григора)

κατ' ἀλλήλων.....против једних других. (Кантакузин)

ὕπ' ἀλλήλων.....овде : међусобно. (Кантакузин)

ἐκ (τῶν) ὁμοφύλων.....од истоплеменика/сународника. (Григора, Кантакузин)

πρὸς ἀλλήλους.....против једних других. (Кантакузин)

πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν.....против нас једних других. (Кантакузин)

τοῖς Ῥωμαίοις.....ромејски. (Кантакузин)

ὕπερ τῆς ἀρχῆς.....због власти. (Григора)
ὕπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ.....овде : унутар ромејски. (Кантакузин)

Грађански рат (1352-54)

Именице :

ἔρις.....препирка, свађа, натјецање, борба. (Григора, Кантакузин)
διαφορά.....види горе. (Кантакузин)
πόλεμος.....види горе. (Григора,Кантакузин)
μάχη.....види горе. (Григора)
νεωτερισμός.....државни преврат, буна, новотарије, промјена. (Кантакузин)
στάσις.....види горе. (Кантакузин)
ἀποστασία.....види горе. (Кантакузин)

Глаголи :

στασιάζω.....види горе. (Григора)
μάχομαι.....сукобљавати се, свађати се,
препирати се, гложити се, противити се (Григора)
προσκρούω.....сукобити се, завадити се с ким,
ударити о што, наићи на што, на себе мржњу навући, увриједити. (Кантакузин).
πολεμέω.....види горе. (Григора, Кантакузин)
ἀφεστήζω.....удаљити се, бити одсутан. (Кантакузин)
νεωτερίζω.....види горе. (Кантакузин)
ἐκπολεμέω.....види горе. (Кантакузин)
διαφέρω.....види горе. (Халкокондил)

Придеви :

ἐμφύλιος.....види горе. (Григора,Кантакузин)

Изрази и синтагме :

<i>περὶ τῆς ἀρχῆς</i>	<i>око власти.</i> (Григора)
<i>δυοῖν ... (τοῖν) βασιλέοιν</i>	<i>два...цара.</i> (Григора)
<i>περὶ μοναρχίας</i>	<i>око власти.</i> (Григора)
<i>πρὸς ἀλλήλους</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>ἀλλήλους, ἀλλήλοισ</i>	<i>једним другим, једне друге.</i> (Кантакузин)
<i>(τῶν) βασιλέων</i>	<i>царева.</i> (Кантакузин)
<i>ὕπὸ τῶν ὁμοφύλων</i>	<i>ad.lit. од стране истоплеменика.</i> (Кантакузин)
<i>(τῶν) Ῥωμαίων</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>συγγενεῖς τε...καὶ ὁμοφύλους</i>	<i>рођаци...и истоплеменици.</i> (Кантакузин)
<i>πρὸς τοὺς ὁμοφύλους</i>	<i>против сународника.</i> (Кантакузин)
<i>τῷ τε νιῶ καὶ τῷ γαμβρῷ</i>	<i>сина и зета.</i> (Кантакузин)

Коначни обрачун између Матије Кантакузина и Јована V Палеолога (1355-57)

Именице :

<i>πόλεμος</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>διαφορά</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>στασιασμός</i>	<i>подизање побуне.</i> (Кантакузин)
<i>ἄμιλλα</i>	<i>борба, надбијање, натјецање, бој,</i> <i>живо настојање.</i> (Кантакузин)

Глаголи :

<i>πολεμέω</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>μάχομαι</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
<i>ἐκπολεμέω</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)

Придеви :

<i>συγγενικός</i>	<i>види горе.</i> (Кантакузин)
-------------------------	--------------------------------

ἐμφύλιος.....види горе. (Кантакузин)

Изрази и синтагме :

προς ἀλλήλους.....види горе. (Кантакузин)

μεταξὺ ἀλλήλων..... *међусобни*. (Кантакузин)

μεταξὺ τῶν βασιλέων.....*између царева*. (Кантакузин)

(πολεμοῦντων) τῶν προς ἀλλήλους τῶν υἱῶν.....*синови који међусобно (ратују)*. (Кантакузин)

τὴν ἀρχὴν.....овде : *око власти*. (Кантакузин)

Ῥωμαίων.....види горе. (Кантакузин)

Грађански рат (1373-79 (81))

Именице :

ἀνταρσία.....*побуна, устанак (Дука)*

Глаголи :

διαφέρω.....види горе. (Халкокондил)

ἐρίζω.....*свађати се, препирати се*. (Халкокондил)

πολεμέω.....види горе. (Дука)

ἀφεστήζω.....види горе. (Халкокондил)

Придеви :

Нема.

Изразе и синтагме :

ἐς τὴν βασιλείαν.....овде : *што се тиче краљевства*. (Халкокондил)

περὶ τῆς...βασιλείας.....*око...трона*. (Халкокондил)

ἄμφω τῶν Ἑλλήνων βασιλέε.....*оба краља Грка*. (Халкокондил)

πατήρ πρὸς υἰὸν καὶ υἰὸς πρὸς πατέρα.....отац против сина и син против оца
(Халкокондил)

ἀλλήλοις.....види горе. (Халкокондил)

κατασχεῖν τὴν...ἀρχήν.....да преузму... власт. (Халкокондил)

Сукоби међу последњим Палеолозима (1423-50)

Именице :

μάχιμον.....поименичени придев једн.ср.рода
μάχιμος : погодан за битку, ратнички, споран. (Сфранцис)

μάχη.....види горе. (Сфранцис)

πόλεμος.....види горе. (Сфранцис, Халкокондил)

διαφορὰ.....види горе. (Халкокондил)

Глаголи :

ἐμιμάχομαι.....ad.lit. борити се у бици. (Сфранцис)

στρατεῦω.....повести војску, на војску ићи, на војску одлазити, војском ићи, у војсци служити, у рату бити, као војник или најамник служити у војсци за плату. (Халкокондил)

ὄρνωμαι.....јуришати, подстаћи, подићи, пробудити. (Халкокондил)

πολεμέω.....види горе. (Халкокондил)

συναφίστημι.....скупа се одментнути, скупа одмакнути, заједно одметнути се, скупа отпасти, одметнути се (с неким).
(Халкокондил)

Придеви :

Нема.

Изрази и синтагме :

μέσων τῶν ἀδελφῶν.....међу браћом. (Сфранцис)

τοῖς δυσὶν ἀδελφοῖς.....*двојице браће. (Сфранцис)*
μέσων αὐτῶν.....*између њих. (Сфранцис)*
πρὸς τὴν βασιλείαν.....*за престо. (Халкокондил)*
διαφορὰ πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.....*у свађи са његовим братом. (Халкокондил)*
ἐς πόλεμον τε καθίστατο τῷ ἀδελφῷ καὶ ἐστρατεύετο.....*заратио је*
против брата и повео војску. (Халкокондил)
ἐπὶ τὴν βασιλείαν.....*на трон. (Халкокондил)*

Биографија аутора

Душан (Бранислав) Симић рођен је 10. априла 1987. године у Београду. Основну и средњу техничку школу завршио је у Старој Пазови. Године 2007. уписао је основне студије историје на Филозофском факултету у Београду и исте завршио септембра 2011. са просечном оценом 8,89, одбранивши дипломски рад написан под менторством проф.др Радивоја Радића, чији је наслов гласио *Спољна политика византијског цара Ираклија (610-641)*. Исте године уписује мастер студије, које завршава септембра 2012. са просеком 9,36 одбранивши завршни рад под насловом *Житије Св.Филарета Милостивог као историјски извор*, такође под менторством проф. др Радивоја Радића. Неколико месеци касније започиње докторске студије код истог ментора. Учествовао је на више научних скупова, између осталог на четири конгреса *Грчког историјског друштва* (2016,2017,2018,2019) у Солуну, два *Византолошког друштва Кипра* (2017, 2018) у Никозији, као и на *23. Међународном конгресу византијски студија* у Београду (2016). Објавио је до сада седам научних радова у земљи и иностранству, на српском, грчком и енглеском језику, између осталог у реномираним часописима *Βυζαντιακά*, *Βυζαντινός Δόμος* и *Црквене студије*. Члан је *Међународног центра за православне студије* у Нишу и бави се фудбалским суђењем. Од страних језика, поред енглеског, говори грчки, немачки и француски. Када је реч о старим језицима, поседује знање старогрчког, латинског и старословенског. Истраживачка интересовања Душана Симића усмерена су пре свега на позновизантијску историографију, али и на хагиографске текстове, како византијске, тако и српске. Такође, занима се и за византијске наративне изворе за историју седмог и осмог столећа.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора : Душан Симић

Број индекса : 5 I 120007

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом *Грађански ратови у византијској историографији XIV и XV века*,

- резултат сопственог истраживачког рада ;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа ;
- да су резултати коректно наведени
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора : Душан Симић

Број индекса : 5 I 120007

Студијски програм : Историја

Наслов рада : *Грађански ратови у византијској историографије XIV и XV века.*

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку *Светозар Марковић* да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом :

Грађански ратови у византијској историографији XIV и XV века

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да је користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство-некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство-некомерцијално-без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство-некомерцијално-делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство-без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство-делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молим да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценце је саставни део ове изјаве.)

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одржен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство-некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство-некомерцијално-без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство-некомерцијално-делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство-без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство-делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, али се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ко се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.